नेपाल राष्ट्र बैंक

समाचार

६८औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क

वैशाख १४, २०८०

नेपाल राष्ट्र बैंक

समाचार

६८औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क

१४ वैशाख, २०८०

प्रकाशक
नेपाल राष्ट्र बैंक
गभर्नरको कार्यालय

प्रधान सम्पादक
नारायणप्रसाद पोखेल

सम्पादक
डा. भागवत आचार्य

सह-सम्पादक
विद्या अधिकारी

सम्पादन सहयोगी
लालकुमार सुवेदी
वन्दना दाहाल
नविना ताम्राकार
सिर्जना थापा

आवरण
सुन्दर श्रेष्ठ
आइडियल डिजाइनर्स
बागबजार

ले-आउट/मुद्रण
अल मिडिया सोलुसन प्रा.लि.
बागबजार, काठमाडौँ
फोन. ०१-४२५३९६४

सम्पादकीय

नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापनाको ६७ वर्ष पूरा गरी ६८ औँ वर्षमा प्रवेश गरेको छ। बैंकको यो वार्षिकोत्सव तथा नयाँ वर्ष २०८० समेतको शुभ अवसरमा सम्पूर्ण महानुभावमा सुख, शान्ति तथा समृद्धिका लागि हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौँ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२३ मा विश्व अर्थतन्त्रको वृद्धिदर २.८ प्रतिशतमा सीमित रहने प्रक्षेपण गरेको छ। सन् २०२२ मा विश्व अर्थतन्त्र ३.४ प्रतिशतले बढेको थियो। विश्वव्यापी आर्थिक मन्दीको असर नेपालमा पनि परेको छ। कोषले सन् २०२३ मा नेपालको आर्थिक वृद्धि ४.४ प्रतिशतमा सीमित रहने प्रक्षेपण गरेको छ।

आयातको परिमाण उच्च रहँदा अघिल्लो वर्ष नेपालको बाह्य क्षेत्र व्यवस्थापनमा ठूलो चुनौती देखिएको थियो। यो चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न नेपाल सरकार र राष्ट्र बैंकको तर्फबाट समयमै नीतिगत व्यवस्था अवलम्बन गरिएका कारण बाह्य क्षेत्रको स्थिति सुदृढ बन्दै गएको छ। २०७९ फागुन मसान्तमा वित्तीय प्रणालीमा रु.१,४०१ अर्ब २१ करोडबराबरको विदेशी मुद्राको सञ्चिति रहेको छ। यसबाट १०.९ महिनाको वस्तु आयात र ९.४ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने देखिन्छ।

चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनामा चालु खातामा उल्लेख्य सुधार देखिएको छ। यो अवधिमा रु.४४ अर्ब ३१ करोडले घाटामा रहेको छ। अघिल्लो वर्ष यस्तो घाटा रु.४६० अर्ब ७२ करोड थियो। अघिल्लो वर्षको आठ महिनामा रु.२५८ अर्ब ६४ करोडले घाटामा रहेको शोधनान्तर स्थिति एक वर्षपछि रु.१४८ अर्ब ११ करोडले बचतमा आइपुगेको छ। यसलाई सुदृढ हुँदै गएको मान्न सकिन्छ।

२०७९ फागुनमा उपभोक्ता मुद्रास्फीति ७.४४ प्रतिशत रहेको छ। चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनामा औसत मूल्यवृद्धि भने ७.९३ प्रतिशत रहेको छ। चालु आर्थिक वर्षमा मुद्रास्फीति दर सात प्रतिशतभित्र सीमित राख्ने लक्ष्य लिइएको छ। आशा छ, आर्थिक वर्षको अन्त्यसम्ममा मुद्रास्फीति दर वाञ्छित सीमाभित्रै कायम हुनेछ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह गरिएको कर्जाको साँवा-ब्याज भुक्तानी समयमै उठ्न नसकेका कारण निष्क्रिय कर्जाको अनुपात केही बढ्नसक्ने चुनौती देखिएको छ। मुलुकको समष्टिगत अर्थतन्त्र र वित्तीय प्रणालीलाई सुदृढ तुल्याउनेतर्फ आवश्यक नीतिगत व्यवस्थाको अवलम्बन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक सदैव प्रतिबद्ध छ।

बैंकको वार्षिकोत्सवका अवसरमा 'नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार'को वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क प्रकाशन गर्ने विगतदेखिकै परम्परालाई यस वर्ष पनि निरन्तरता दिइएको छ। प्रस्तुत विशेषाङ्कमा सदाझैँ बैंकको वार्षिकोत्सवका अवसरमा गभर्नरज्यूले दिनुभएको वक्तव्यको पूर्ण पाठसँगै नेपालको आर्थिक, मौद्रिक, वित्तीय, बैंकिङ, वाणिज्य, व्यवस्थापनलगायत विविध विषयमा लेखिएका ४३ वटा लेख समेटिएका छन्। मुलुकको आर्थिक गतिविधिमा चासो राख्ने सबैका निम्ति यो प्रकाशन उपयोगी हुने विश्वास हामीले लिएका छौँ। यस विशेषाङ्कमा प्रकाशित लेखमा व्यक्त भएका विषयवस्तुलाई लेखकको निजी धारणाको रूपमा लिइदिनुहुन सादर अनुरोध छ।

प्रस्तुत विशेषाङ्कमा आफ्ना अमूल्य लेख उपलब्ध गराई सहयोग गरिदिनुहुने प्रबुद्ध लेखकवर्ग, सम्पादन, आवरण डिजाइन, ले-आउट र प्रेससम्बन्धी कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने महानुभाव तथा शुभेच्छुकहरूप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछौँ। साथै, भविष्यमा पनि यहाँहरूबाट यस्तै सहयोगका अपेक्षा राखेका छौँ। ■

विषय सूची

- वित्तीय स्थायित्वसहित समष्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक प्रतिबद्ध
  गभर्नर श्री महाप्रसाद अधिकारी I-XXI

नेपाली खण्ड

- नेपालको बैकिङ क्षेत्रः विद्यमान अवस्था र आगामी कार्यदिशा
  डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ १
- ऋण र आर्थिक वृद्धिबीचको कमजोर सम्बन्ध
  टुलराज बस्याल ७
- मुद्रास्फीति र ब्याजदरबीचको सम्बन्ध
  रामेश्वरी पन्त १३
- वित्तीय जानकारी इकाईः के हो ? के होइन ?
  दीर्घबहादुर रावल १८
- बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासनको मापन तथा कार्यान्वयनका चुनौती
  राजनविक्रम थापा २५
- नेपालमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको स्थिति, बाधक तत्व र समाधानका उपाय
  डा. रेवतबहादुर कार्की ३१
- नेपालमा सार्वजनिक ऋण परिचालनको अवस्था र चुनौती
  रमेश अर्याल ३८
- अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध : उद्देश्य, चुनौती र सम्भावना
  रामबाबु नेपाल ४६
- वित्तीय स्रोतको असन्तुलन, तरलता व्यवस्थापन र नीतिगत व्यवस्था
  डा. गुणराज भट्ट ५२
- मूल्यवृद्धि तथ्याङ्कको वास्तविकता र उपभोक्ताको फरक अनुभूति
  सिद्धराज भट्ट ६०
- आयात-निर्यात व्यापार : कोभिड-१९ पछिको अवस्था
  सुमनकुमार नेपाल ६६
- मौद्रिक नीतिमा सहकारीसम्बन्धी व्यवस्था
  डा. रमेशप्रसाद चौलागाई ७२
- लघुवित्तका विविध सवाल
  टीकाराम तिमिल्सिना ७७
- लघुवित्तमा बहुबैंकिङ : विद्यमान अवस्था र सुधारका उपाय
  उमा जोशी बोहरा ८५
- नेपालका सार्वजनिक संस्थान : वर्तमान अवस्था र सुधारका उपाय
  इन्द्रबहादुर देवकोटा ९२
- दिगो विकास र वित्तीय क्षेत्रको उत्तरदायित्व
  बीएन घर्ती १०१
- एसएमई प्लेटफर्मको प्रस्थान बिन्दु
  मुराहरि पराजुली १०८
- नेपालमा वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण
  धनञ्जय पराजुली ११४
- वित्तीय अपराध : परिमार्जित स्वरूप र बढ्दो चुनौती
  द्वैपायन रेग्मी १२४
- मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरको सवाल : सबल र दुर्बल पक्ष
  रामबहादुर के.सी. १२८
- राजस्व चुहावटका कारण र नियन्त्रणका उपाय
  दिलिपकुमार श्रीवास्तव १३४

अङ्ग्रेजी खण्ड

- Inclusive Growth for Green Economy and Sustainable Development
  Prof. R.K. Shah, Ph.D. 143
- Capital Expenditure in Nepal: Issues and Solutions
  Durgesh G. Shrestha 153
- Operational Aspects of MFIs in Nepal
  Janardan Dev Pant 160
- Cement production in Nepal: Exploring Export Viabilities
  Pralhad Giri 168
- Public Investment: Challenges and Opportunities
  Milan Rai 175
- Improving Leadership Skills
  Abantika Rimal 181
- Operational Risk and Operational Resilience in Banking and Financial Services
  Mila D. Barahi 185
- International Commercial Terms (INCOTERMS)
  Jugal Kishor Kushwaha 191
- Beneficial Ownership of Legal Entities in Nepal: Past Efforts and Future Direction
  Abhiyan Upadhyay 197
- The Nexus of Monetary Policy, Policy Rates and Inflation Targeting: A Case of Nepal
  Som Raj Nepali 211
- Financing Domestic Trade Receivables: Improving Cash Flows of Businesses
  Prabhakar Jha 229
- Financial Education and Literacy: Priority of SAARC Nations
  Sirjana Chhetri 237
- Economic Stability and Government Intervention: A policy Perspective
  Aditya Pokhrel 247
- Nepalese Tourism Industry: Building Back Better for Sustainable Future
  Ranjana Yadav 255
- Should Nepal Rastra Bank care about Climate Change at all ? A Content Analysis
  Pradeep Kumar Kafle 261
- Foreign Exchange Rate System: Context of Nepal
  Ritu Gupta 274
- Digital Payments Landscape in Nepal
  Rohan Byanjankar 285
- Central Bank Digital Currency (CBDC): Issues & Prospects in Nepal
  Krishna Kumar Paul 293
- Twin Deficit: An Intrinsic Inherence of Nepalese Economy
  Ravi Dhungel 301
- Red Ocean vs Blue Ocean Strategy
  Niraj Pandey 306
- Merger and Acquisitions in Nepalese Financial Sector: A General Review
  Sarita Adhikari 311

वित्तीय स्थायित्वसहित समष्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक प्रतिबद्ध*

■ गभर्नर श्री महाप्रसाद अधिकारी

१. २०८० साल वैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैंक आफ्नो स्थापनाको ६७ वर्ष पूरा गरी ६८ औँ वर्षमा प्रवेश गरेको छ । स्थापनापछि वित्तीय क्षेत्रको विकास र स्थिरताका साथै देशको समग्र आर्थिक विकासमा यस बैंकले अग्रणी भूमिका खेल्दै आएको छ । यस बैंकका पूर्व गभर्नरज्यूहरूलगायत अग्रजहरूलाई स्मरण गर्दै सम्मान व्यक्त गर्दछु । साथै, यस वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंकका उद्देश्य प्राप्तिका लागि आ-आफ्नो तर्फबाट महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहनुभएका बैंकका सञ्चालक समितिका पदाधिकारी र सम्पूर्ण कर्मचारीलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै, बैंकको कार्यसम्पादनमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयलगायत अन्य निकाय, बैंक तथा वित्तीय संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्था, सञ्चारमाध्यम र शुभेच्छुकहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

२. २०७९ साल समष्टिगत आर्थिक व्यवस्थापनको दृष्टिकोणले चुनौतीपूर्ण रह्यो । कोभिड-१९ को महामारीबाट प्रभावित अर्थतन्त्रलाई पुनरुत्थान गर्ने क्रममा बाह्य क्षेत्रमा सिर्जित दबाबलाई सम्बोधन गर्न यस बैंकबाट विभिन्न नीतिगत प्रयास भए । साथै, यो वर्ष भुक्तानी प्रणालीको सुदृढीकरण र वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न पनि बैंक सक्रिय रह्यो । बैंकको कार्यसम्पादनलाई चुस्त, व्यवस्थित, नियमसङ्गत र अद्यावधिक बनाउन विभिन्न विनियमावली र कार्यविधि तर्जुमा र परिमार्जन गरिए । बैंकको वार्षिकोत्सवको अवसरमा देशको वर्तमान समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति र गत वर्ष यस बैंकले अबलम्बन गरेका महत्वपूर्ण नीतिगत व्यवस्था तथा सम्पादन गरेका कार्यहरू प्रस्तुत गर्न चाहन्छु ।

चुनौतीबीच सुधारोन्मुख अर्थतन्त्र

३. कोभिड-१९ को महामारीपश्चात् विश्व अर्थतन्त्र पुनरुत्थानको क्रममा रहेको बेला २०२२ फेब्रुअरीमा सुरु भएको रसिया-युक्रेन युद्धले गर्दा विश्वव्यापी रूपमा आपूर्तिजन्य व्यवधान, पेट्रोलियम पदार्थलगायत खाद्यान्न र निर्माणजन्य सामग्रीको मूल्य बढ्न गयो । मूल्यवृद्धिलाई नियन्त्रण गर्न संयुक्त राज्य अमेरिकाले मौद्रिक नीतिमा गरेको कडाइका कारण नेपाली रुपैयाँ अमेरिकी डलरसँग अवमूल्यन हुन गयो । छिमेकी देश भारतले पनि बढ्दो मूल्यवृद्धि र पुँजी बर्हिगमनलाई रोक्न मौद्रिक नीतिलाई कडाइ गर्दै लग्यो ।

४. कोभिड-१९ पछि पुनरुत्थानको क्रममा रहेको नेपाली अर्थतन्त्र पनि प्रतिकूल विश्व अर्थतन्त्रबाट प्रभावित हुन पुग्यो । एकातर्फ मूल्यवृद्धि हुन थाल्यो भने अर्कोतर्फ उच्च आयात र कमजोर विप्रेषण आप्रवाहका कारण आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को अवधिमा नेपालको शोधनान्तर घाटा उल्लेख्य मात्रामा बढेर विदेशी

* नेपाल राष्ट्र बैंकको ६८औँ वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा गभर्नर श्री महाप्रसाद अधिकारीले प्रस्तुत गर्नुभएको वक्तव्यको पूर्ण विवरण ।

विनिमय सञ्चिति तीव्र दरमा घट्न गयो । विदेशी विनिमय सञ्चितिमा आएको कमीसँगै बैंकिङ प्रणालीमा तरलता कम भई ब्याजदरहरू बढ्न गए । बाह्य क्षेत्रमा देखापरेको उच्च दबाबलाई कम गर्न नेपाल सरकारले दस वटा विलासिताका वस्तुको आयातमा प्रतिबन्ध लगायो भने चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिमार्फत नीतिगत दर बढाइयो । कोभिड-१९ महामारीको बेला दिइएका नियामकीय सुविधाहरू क्रमशः हटाइयो भने पुनरकर्जा सुविधालाई अर्थतन्त्रका अति प्रभावित क्षेत्रमा मात्र सीमित गर्दै लगियो ।

५. नेपाल सरकार र यस बैंकले लिएका नीतिगत व्यवस्था र प्रयासले गर्दा चौध महिनापछि २०७९ असोजबाट शोधनान्तर बचत रहन गई विदेशी मुद्राको सञ्चितिमा सुधार हुन थाल्यो । शोधनान्तर स्थितिमा आएको सुधारसँगै नेपाल सरकारले केही वस्तुको आयातमा लगाएको प्रतिबन्ध हटाएको छ भने यस बैंकले पनि केही वस्तुको आयातको लागि प्रतीतपत्र खोल्दा नगद मार्जिन राख्नुपर्ने व्यवस्थालाई हटाएको छ ।

६. शोधनान्तर स्थिति र विदेशी विनिमय सञ्चितिमा पछिल्ला महिनामा आएको निरन्तर सुधारका कारण बैंकिङ प्रणालीको तरलता स्थितिमा पनि सुधार आएको छ भने ब्याजदरमा परेको दबाब कम हुन थालेको छ । तरलता व्यवस्थापनलाई सुदृढ गर्दै ओभरनाइट तरलता सुविधा नीतिगत दरमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेपश्चात् अन्तरबैंकदर ८.५ प्रतिशतबाट घटेर सात प्रतिशतमा आएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पनि निक्षेप र कर्जाको ब्याजदर घटाउन थालेका छन् ।

७. मौसमको अनुकूलता र रासायनिक मललगायत कृषि सामग्रीको उपलब्धताका कारण कृषि उत्पादनको वृद्धिदर सन्तोषजनक रहने देखिएको छ । ब्याजदरमा देखिएको वृद्धिको फलस्वरूप कर्जाको मागमा समेत कमी आएको तथा सरकारको पुँजीगत खर्च अपेक्षित रूपमा हुन नसक्नाले समष्टिगत माग कमजोर रही आर्थिक गतिविधिमा भने केही शिथिलता आएको छ । तथापि, करिब चार सय मेगावाटको थप जलविद्युत्को उत्पादन र पर्यटन क्षेत्रमा आएको सुधारका कारण चालु वर्षमा आर्थिक वृद्धिदर औसत स्तरमा रहने देखिन्छ । त्यस्तै, पछिल्ला महिनामा मूल्यवृद्धि पनि घट्दो क्रममा छ ।

८. आयातमा कमी आउँदा चालु आर्थिक वर्षमा सरकारको राजस्व सङ्कलन गत वर्षभन्दा घटेको छ । कमजोर राजस्व परिचालन र बढ्दो सरकारी खर्चले गर्दा सरकारी वित्त व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण बनेको छ । आयात नियन्त्रणका लागि अवलम्बन गरिएका नीतिगत व्यवस्था हटाइएको र आयात बढ्ने क्रममा रहेकोले आगामी महिनामा राजस्व परिचालनमा सुधार हुने अपेक्षा राखिएको छ । तापनि अनावश्यक खर्च कटौती, राजस्व चुहावट नियन्त्रण, राजस्वको दायरा फराकिलो पार्दै र वैदेशिक सहयोग परिचालन बढाउँदै जानुपर्ने देखिन्छ ।

९. आर्थिक गतिविधिमा आएको केही शिथिलताले गर्दा बैंकिङ प्रणालीको कर्जा असुलीमा पनि केही दबाब परेको अवस्था छ । तापनि, २०७९ फागुन मसान्तसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल निष्क्रिय कर्जाको अनुपात कुल कर्जाको २.६ प्रतिशत रहेको, खुद तरल सम्पति कुल निक्षेपको २४.३ प्रतिशत रहेको र जोखिम भारित सम्पतिको १२.९ प्रतिशत कुल पुँजीकोष अनुपात रहेकोले नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वित्तीय स्थिति सुदृढ अवस्थामा छ ।

कानुनी तथा कार्यविधि तर्जुमा र सुधार

१०. विद्यमान बैंकिङ कानुनहरूलाई समसामयिक परिमार्जन गर्ने प्रयास भएको छ भने केही नयाँ कानुनहरू मस्यौदा गरिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८, बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ र विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ संशोधनको मस्यौदा तयारी भइरहेको छ । विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४, बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ तथा वित्तीय सम्पत्ति पुनर्संरचना तथा धितोपत्रीकरण (सेक्युरिटाइजेसन) सम्बन्धी कानुन मस्यौदा तयार भएको छ । नयाँ कानुनमा लिज फाइनान्ससम्बन्धी

कानुन, वित्तीय ग्राहक संरक्षणसम्बन्धी कानुन, सम्पत्ति व्यवस्थापनसम्बन्धी कानुनको अन्तिम मस्यौदा तयार हुने क्रममा रहेको छ ।

११. बैंकका आन्तरिक सञ्चालनको लागि विद्यमान विनियमावलीमा आवश्यक संशोधन र केही नयाँ विनियमावलीको तर्जुमा गरिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक खरिद विनियमावली, २०७१ मा पाँचौँ संशोधन गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७४ (प्रथम संशोधन २०७९) जारी गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण कारोबार निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७९ र नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण कारोबार निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्यविधि, २०७९ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

१२. दैनिक तरलता सुविधा (Intraday Liquidity Facility-ILF) उपलब्ध गराउनको लागि दैनिक तरलता सुविधासम्बन्धी कार्यविधि, २०७६ मा पहिलो र दोस्रो संशोधन गरी नीतिगत दरमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले च्त्न्क को लागि ओभरनाइट तरलता सुविधा लिनसक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

१३. शोधनान्तर तथ्याङ्क अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको छैटौं संस्करण (BPM6) अनुसार सङ्कलन गर्ने उद्देश्यले International Transaction Reporting System (ITRS) Guidelines, 2022 पनि जारी गरिएको छ।

समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति

विश्व अर्थतन्त्र

१४. विश्वको आर्थिक वृद्धिदर कमजोर रहने देखिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२२ मा ३.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको विश्व अर्थतन्त्र सन् २०२३ मा २.८ प्रतिशतले विस्तार हुने प्रक्षेपण गरेको छ। विकसित देशहरूको अर्थतन्त्र सन् २०२२ मा २.७ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा सन् २०२३ मा १.३ प्रतिशतले वृद्धि हुने कोषको प्रक्षेपण छ । यसै गरी, २०२२ मा चार प्रतिशतले वृद्धि भएको उदीयमान तथा विकासोन्मुख देशहरूको अर्थतन्त्र सन् २०२३ मा ३.९ प्रतिशतले वृद्धि हुने कोषको प्रक्षेपण छ । छिमेकी मुलुकहरू भारतको अर्थतन्त्र सन् २०२३ मा ५.९ प्रतिशत र चीनको अर्थतन्त्र ५.२ प्रतिशतले वृद्धि हुने कोषको प्रक्षेपण छ।

१५. सन् २०२३ मा मूल्यवृद्धिमा केही सुधार हुने प्रक्षेपण रहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका अनुसार सन् २०२२ मा विश्वको मुद्रास्फीति ८.७ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२३ मा ७.० प्रतिशत रहने प्रक्षेपण छ। विकसित अर्थतन्त्रको औसत मुद्रास्फीति ७.३ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२३ मा ४.७ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण छ । यसै गरी, सन् २०२२ मा ९.८ प्रतिशत रहेको उदीयमान तथा विकासोन्मुख अर्थतन्त्रको औसत मुद्रास्फीति सन् २०२३ मा ८.६ प्रतिशत रहने कोषको प्रक्षेपण छ । कोषका अनुसार सन् २०२३ मा छिमेकी मुलुकहरू भारत र चीनको मुद्रास्फीति क्रमशः ४.९ प्रतिशत र २.० प्रतिशत रहने प्रक्षेपण छ।

आन्तरिक आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति

वास्तविक क्षेत्र

१६. कोभिड-१९ महामारीको असर कम भएसँगै आर्थिक गतिविधिमा भएको विस्तार, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा समयमै रोपाईं भएको तथा बिउबिजन र रासायनिक मलको उपलब्धतामा सुधारका कारण कृषि क्षेत्रमा भएको वृद्धि तथा वैदेशिक रोजगारीमा जानेको सङ्ख्या वृद्धि भएसँगै विप्रेषण आप्रवाहमा भएको सुधारले बाह्य क्षेत्रमा परेको चाप कम हुँदै गई समग्र अर्थतन्त्रमा सुधार हुने अपेक्षा गरिएको छ। यसै गरी, विदेशी पर्यटकको आगमन सङ्ख्यामा सुधार भएसँगै पर्यटन क्षेत्रको पुनरुत्थानमा पनि सहयोग पुगेको छ।

१७. नेपाल सरकार, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा धानबाली लगाइएको क्षेत्रफल दुई प्रतिशतले घटे पनि धानबाली उत्पादन ६.९ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान छ। यसै गरी, मुख्य अन्न उत्पादन भने ३.८ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ।

१८. राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयका अनुसार चालु आर्थिक वर्षको पहिलो त्रयमासको आर्थिक वृद्धिदर ०.८ प्रतिशत मात्र रहेको छ। खासगरी निर्माण र खानीजन्य उत्खनन क्षेत्रको उत्पादनमा उल्लेख्य ह्रास आएको छ भने विद्युत्, ग्यास र पानी, र आवास तथा भोजन सेवाको उत्पादन उल्लेख्य रूपमा बढेको छ। समग्रमा चालु आर्थिक वर्षको आर्थिक वृद्धिदर चार प्रतिशतको हाराहारीमा रहन सक्ने भनेर विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाको अनुमान छ।

मूल्य स्थिति

१९. २०७९ फागुन महिनामा वार्षिक बिन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ७.४४ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही महिनामा यस्तो मुद्रास्फीति ७.१४ प्रतिशत थियो । समीक्षा अवधिमा खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहको मुद्रास्फीति ५.६४ प्रतिशत र गैरखाद्य तथा सेवा समूहको मुद्रास्फीति ८.८७ प्रतिशत रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० को आठ महिनासम्ममा औसत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ७.९३ प्रतिशत रहेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो मुद्रास्फीति ५.५३ प्रतिशत थियो।

२०. २०७९ फागुन महिनामा वार्षिक बिन्दुगत थोक मुद्रास्फीति ७.१० प्रतिशत रहेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही महिनामा यस्तो मुद्रास्फीति १३.१३ प्रतिशत थियो। समीक्षा अवधिमा थोक मूल्यअन्तर्गत प्राथमिक वस्तु, उत्पादित वस्तु र निर्माण सामग्रीको मूल्य सूचकाङ्क क्रमशः १.८१ प्रतिशत, ७.३३ प्रतिशत र ६.५८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। अघिल्लो वर्षको सोही महिनामा यस्तो मूल्य सूचकाङ्क क्रमशः १३.६६ प्रतिशत, १२.०२ प्रतिशत र २४.२४ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो।

२१. २०७९ फागुन महिनामा वार्षिक बिन्दुगत तलब तथा ज्यालादर सूचकाङ्क ८.५६ प्रतिशतले बढेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही महिनामा यस्तो सूचकाङ्क ७.२६ प्रतिशतले बढेको थियो । समीक्षा महिनामा तलब सूचकाङ्क १२.३९ प्रतिशत र ज्यालादर सूचकाङ्क ७.४५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ।

सरकारी वित्त स्थिति

२२. महालेखा नियन्त्रक कार्यालयका अनुसार २०७९ चैत मसान्तसम्ममा चालु खर्च रु.७०६ अर्ब ७७ करोड, पुँजीगत खर्च रु.१०७ अर्ब २४ करोड र वित्तीय व्यवस्थाअन्तर्गतको खर्च रु.१२९ अर्ब चार करोड गरी कुल सरकारी खर्च रु.९४३ अर्ब पाँच करोड (विनियोजित बजेटको ५२.६ प्रतिशत) पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा नेपाल सरकारको चालु खर्च रु.६२५ अर्ब ५० करोड, पुँजीगत खर्च रु.१०३ अर्ब ७९ करोड र वित्तीय व्यवस्थाअन्तर्गतको खर्च रु.६४ अर्ब ९७ करोड गरी कुल सरकारी खर्च रु.७९४ अर्ब २६ करोड (विनियोजित बजेटको ४८.६ प्रतिशत) रहेको थियो।

२३. २०७९ चैत मसान्तसम्ममा संघीय सरकारको कर राजस्व रु.६१६ अर्ब १२ करोड र गैरकर राजस्व रु.६७ अर्ब ६९ करोड गरी कुल राजस्व सङ्कलन १३.४ प्रतिशतले ह्रास आई रु.६८३ अर्ब ८१ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा सरकारको कर राजस्व रु.७२७ अर्ब ७९ करोड र गैरकर राजस्व रु.६१ अर्ब ४७ करोड गरी कुल राजस्व सङ्कलन रु.७८९ अर्ब २६ करोड रहेको थियो।

२४. २०७९ चैत मसान्तसम्ममा संघीय सरकारले रु.११२ अर्ब २० करोड आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिसम्ममा संघीय सरकारले रु.१०५ अर्ब ४७ करोड आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको थियो।

वैदेशिक व्यापार तथा शोधनान्तर स्थिति

२५. चालु आर्थिक वर्ष निर्यात-आयात दुवैमा कमी आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुनसम्म कुल वस्तु निर्यात २९.१ प्रतिशतले कमी आई रु. १०४ अर्ब ८० करोड कायम भएको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो निर्यात ८२.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन महिनामा कुल वस्तु आयात १९.१ प्रतिशतले कमी आई रु.१,०५८ अर्ब ३९ करोड कायम भएको छ।

अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात ३८.६ प्रतिशतले बढेको थियो ।

२६. आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन महिनामा कुल वस्तु व्यापार घाटा १७.९ प्रतिशतले कमी आई रु.९५३ अर्ब ५९ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो घाटा ३४.५ प्रतिशतले बढेको थियो।

२७. आर्थिक वर्ष २०७९/८० को पहिलो आठ महिनाको अवधिमा चालु खाता घाटामा सुधार भएको छ भने शोधनान्तर स्थिति बचतमा गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन महिनासम्म चालु खाता रु.४४ अर्ब ३१ करोडले घाटामा रहेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा चालु खाता रु.४६० अर्ब ७२ करोडले घाटामा रहेको थियो । यसै गरी, सोही अवधिमा शोधनान्तर स्थिति रु.१४८ अर्ब ११ करोडले बचतमा रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा शोधनान्तर स्थिति रु.२५८ अर्ब ६४ करोडले घाटामा रहेको थियो ।

२८. आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन महिनासम्म विप्रेषण आप्रवाह २५.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.७९४ अर्ब ३२ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह १.३ प्रतिशतले घटेको थियो । सो अवधिमा खुद ट्रान्सफर २३.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.८७६ अर्ब सात करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो ट्रान्सफर १.६ प्रतिशतले घटेको थियो ।

२९. २०७९ असार मसान्तमा रु.१,२१५ अर्ब ८० करोडबराबर रहेको कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति १५.२ प्रतिशतले वृद्धि भई २०७९ फागुन मसान्तमा रु.१,४०१ अर्ब २१ करोड पुगेको छ। बैंकिङ क्षेत्रसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्चिति १०.९ महिनाको वस्तु आयात र ९.४ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने देखिन्छ।

मौद्रिक स्थिति तथा तरलता व्यवस्थापन

३०. आर्थिक वर्ष २०७९/८० को आठ महिनामा विस्तृत मुद्राप्रदाय ५.३ प्रतिशत र सञ्चित मुद्रा ०.८ प्रतिशतले बढेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विस्तृत मुद्राप्रदाय ३.१ प्रतिशतले बढेको थियो भने सञ्चित मुद्रा १४.४ प्रतिशतले घटेको थियो ।

३१. वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७९ फागुन मसान्तमा कुल आन्तरिक कर्जा ८.१ प्रतिशतले बढेको छ भने निजी क्षेत्रमाथिको दावी ४.० प्रतिशतले बढेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप परिचालन १०.५ प्रतिशतले वृद्धि भई २०७९ फागुन मसान्तमा रु.५,३६३ अर्ब ३४ करोड पुगेको छ।

३२. बैंकले विभिन्न मौद्रिक उपकरणको प्रयोग गरी बैंकिङ प्रणालीको तरलता व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । यस क्रममा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को आठ महिनासम्ममा रिपोमार्फत रु.३७७ अर्ब २७ करोड, सोझै खरिदमार्फत रु.८३ अर्ब ८५ करोड, स्थायी तरलता सुविधामार्फत रु.२,७२० अर्ब ४९ करोड र ओभरनाइट तरलता सुविधामार्फत रु.५१५ अर्ब ६७ करोड गरी कुल रु.३,६९७ अर्ब २८ करोडबराबरको तरलता प्रवाह गरिएको छ भने रिभर्स रिपोमार्फत रु.पाँच अर्ब तरलता प्रशोचन गरिएको छ।

३३. २०७९ पुसदेखि दैनिक तरलता सुविधालाई आवश्यकता पर्दा ओभरनाइट तरलता सुविधामा परिणत गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ। यो व्यवस्थासँगै बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई अघिल्लो हप्ताको अन्त्यमा कायम रहेको स्वदेशी मुद्रामा रहेको निक्षेपको एक प्रतिशतसम्म बढीमा पाँच दिन अवधिको स्थायी तरलता सुविधा उपलब्ध हुने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

३४. समीक्षा अवधिमा विदेशी विनिमय बजार (वाणिज्य बैंकहरू) बाट अमेरिकी डलर तीन अर्ब ७० करोड खुद खरिद गरी रु.४८२ अर्ब ५३ करोड तरलता प्रवाह गरिएको छ । यसै गरी, अमेरिकी डलर तीन अर्ब ८ करोड बिक्री गरी रु.४०१ अर्ब ६२ करोडबराबरको भारतीय रुपैयाँ खरिद गरिएको छ।

३५. आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन मसान्तसम्ममा विभिन्न वित्तीय उपकरणमार्फत रु.८५ अर्बबराबरको

आन्तरिक ऋण निष्कासन गरिएको छ। २०७९ फागुन मसान्तसम्म नेपाल सरकारको कुल आन्तरिक ऋण दायित्व रु.१० खर्ब ६ अर्ब १७ करोड ६४ लाख रहेको छ । जसमध्ये ट्रेजरी बिलमा रु.तीन खर्ब ६३ अर्ब ६७ करोड ५६ लाख, विकास ऋणपत्रमा रु.छ खर्ब ३३ अर्ब ४४ करोड ७० लाख, नागरिक बचतपत्रमा रु.आठ अर्ब ९० करोड ८ लाख र वैदेशिक रोजगार बचतपत्रमा रु.१५ करोड ३० लाख रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा नेपाल सरकारले रु.६३ अर्ब १० करोड ८९ लाखबराबरको आन्तरिक ऋण भुक्तानी गरेको छ।

ब्याजदर

३६. २०७८ फागुनमा ९१-दिने ट्रेजरी बिलको भारित औसत ब्याजदर ६.८२ प्रतिशत रहेकोमा २०७९ फागुनमा ९.३३ प्रतिशत रहेको छ। यसै गरी, वाणिज्य बैंकहरूबीचको अन्तरबैंक कारोबारको भारित औसत ब्याजदर २०७८ फागुनमा ६.५६ प्रतिशत रहेको तुलनामा २०७९ फागुनमा ७.१८ प्रतिशत कायम भएको छ । वाणिज्य बैंकबाहेकका वित्तीय संस्थाबीचको अन्तरबैंक कारोबारको भारित औसत ब्याजदर २०७८ फागुनमा ६.५६ प्रतिशत रहेको तुलनामा २०७९ फागुनमा ७.२१ प्रतिशत कायम भएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भारित औसत अन्तरबैंक दर २०७८ फागुनमा ६.५६ प्रतिशत रहेकोमा २०७९ फागुनमा ७.१८ प्रतिशत रहेको छ।

३७. २०७९ फागुनमा वाणिज्य बैंकहरूको कर्जाको भारित औसत ब्याजदर १३.०३ प्रतिशत र निक्षेपको भारित औसत ब्याजदर ८.३७ प्रतिशत रहेको छ । यसै गरी, २०७९ फागुनमा वाणिज्य बैंकहरूको औसत आधारदर १०.६४ प्रतिशत कायम भएको छ। गत वर्षको तुलनामा ब्याजदर बढेको भए पनि मासिक रूपमा हेर्दा २०७९ माघदेखि भारित औसत निक्षेपको ब्याजदर र भारित औसत आधार दरमा कमी आउन थालेको छ।

पुँजी बजार

३८. २०७८ चैत मसान्तमा २,४१५.२४ रहेको नेप्से सूचकाङ्क वार्षिक बिन्दुगत आधारमा १९.९१ प्रतिशतले घटेर २०७९ चैत मसान्तमा १,९३४.४८ कायम भएको छ । साथै, २०७८ चैत मसान्तमा रु.३,४२६ अर्ब ११ करोड रहेको धितोपत्र बजार पुँजीकरण वार्षिक बिन्दुगत आधारमा १७.८८ प्रतिशतले घटी २०७९ चैत मसान्तमा रु.२,८१३ अर्ब ५५ करोड कायम भएको छ । नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लिमिटेडमा सूचीकृत कम्पनीको सङ्ख्या २०७९ फागुन मसान्तमा २४५ रहेको छ। २०७८ फागुन मसान्तमा सूचीकृत कम्पनीको सङ्ख्या २२८ रहेको थियो।

मर्जर तथा प्राप्ति र वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि

३९. यस वर्ष बैंक तथा वित्तीय संस्थाको मर्जर तथा प्राप्तिमा उल्लेख्य प्रगति भएको छ। विगत एक वर्षको अवधिमा वाणिज्य बैंकहरू मर्जर तथा प्राप्तिमा संलग्न भई वाणिज्य बैंकको सङ्ख्या २७ बाट २१ मा झरेको छ। यस बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्तिसम्बन्धी प्रक्रिया सुरु गराएपश्चात् २०७९ फागुन मसान्तसम्म कुल २५७ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मर्जर/प्राप्ति प्रक्रियामा सामेल भएका छन् । यसमध्ये १८४ संस्थाको इजाजत खारेज हुन गई ७३ संस्था कायम भएका छन् ।

४०. विगत एक वर्षमा वित्तीय पहुँच उल्लेख्य विस्तार भएको छ। २०७९ फागुन मसान्तसम्म २१ वाणिज्य बैंक, १७ विकास बैंक, १७ वित्त कम्पनी, ६४ लघुवित्त वित्तीय संस्था र एक वटा पूर्वाधार विकास बैंक गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल सङ्ख्या १२० रहेको छ। २०७९ फागुन मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकका ५०४९, विकास बैंकका ११३०, वित्त कम्पनीका २८२ र लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ५,१६८ गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल शाखा सङ्ख्या ११,६२९ पुगेको छ । यसबाट प्रतिबैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखाबाट औसतमा करिब २,५१० जनसङ्ख्यालाई सेवा प्राप्त गर्नसक्ने देखिन्छ।

४१. २०७९ फागुन मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीमा कुल निक्षेप खाता सङ्ख्या चार करोड ९२ लाख पाँच हजार र कर्जा खाता सङ्ख्या १८ लाख ५५ हजार रहेको छ।

४२. २०७९ फागुन मसान्तसम्ममा ७५३ स्थानीय तहमध्ये ७५२ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरूको उपस्थिति रहेको छ । बझाङ जिल्लाको साइपाल गाउँपालिकामा यस्तो शाखा खुल्न बाँकी रहेकोमा उक्त स्थानीय तहमा पनि शाखा स्थापनासम्बन्धी स्थानीय समस्याको निराकरण भई वाणिज्य बैंकको शाखा स्थापना हुने क्रममा रहेको छ ।

सहुलियतपूर्ण कर्जा, व्यवसाय निरन्तरता कर्जा र पुनरकर्जा

४३. 'सहुलियतपूर्ण कर्जाका लागि ब्याज अनुदानसम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५' बमोजिम २०७९ फागुन मसान्तसम्ममा एक लाख ४८ हजार ४ सय ५४ ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गरी सोको लागि हालसम्म रु.२२ अर्ब ३९ करोड ब्याज अनुदान प्रदान गरिएको छ । २०७९ फागुन मसान्तसम्ममा रु.२०८ अर्ब ९६ करोड सहुलियतपूर्ण कर्जा लगानीमा रहेको छ ।

४४. 'व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा प्रवाह कार्यविधि, २०७७' बमोजिम कोभिड-१९ प्रभावित पर्यटन र घरेलु, साना तथा मझौला उद्यम क्षेत्रको व्यवसाय निरन्तरतामा सहयोग पुऱ्याउन ती क्षेत्रका श्रमिक तथा कर्मचारीको पारिश्रमिक भुक्तानीका लागि प्रवाह भएको कर्जा २०७९ फागुन मसान्तमा रु.८० करोड पाँच लाख लगानीमा रहेको छ ।

४५. शीतघर तथा खाद्यान्न भण्डारण घर स्थापना कार्यक्रमका लागि ब्याज अनुदान मापदण्ड, २०७३ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम हालसम्म विभिन्न १३ वटा शीतघर तथा खाद्यान्न भण्डारण घरलाई रु.३९ करोड २३ लाख ब्याज अनुदान प्रदान गरिएको छ ।

४६. पुनरकर्जा सुविधाअन्तर्गत २०७९ फागुन मसान्तसम्ममा 'क' वर्गका १६ वटा वाणिज्य बैंक, 'ख' वर्गका दुई वटा विकास बैंक, 'ग' वर्गका एक वटा वित्त कम्पनी र 'घ' वर्गका १९ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई असल कर्जाको धितोमा प्रदान गरिएको लघु, घरेलु तथा साना उद्यम पुनरकर्जा, विशेष र साधारण पुनरकर्जा गरी कुल रु.सात अर्ब १२ करोड बराबरको पुनरकर्जा बाँकी रहेको छ ।

नियामकीय व्यवस्था

४७. इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले विद्यमान व्यवस्थाबाट आवश्यक तरलता व्यवस्थापन गर्न नसकी प्रणालीगत जोखिम सिर्जना हुने र बैंकिङ प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयतामा कमी आउनसक्ने जोखिम देखिएमा अन्तिम ऋणदाताको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले आवश्यक ऋण प्रदान गरी वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने उद्देश्यले अन्तिम ऋणदाता सुविधासम्बन्धी विनियमावली, २०७९ जारी गरिएको छ ।

४८. इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रदान हुने चालु पुँजी प्रकृतिका कर्जाको औचित्य, प्रभावकारिता तथा सदुपयोगिता सुनिश्चित होस् भन्ने उद्देश्यले चालु पुँजी कर्जा सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ (प्रथम संशोधनसहित) जारी गरिएको छ । यस कार्यविधिले बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने चालु पुँजी कर्जाको सदुपयोगिता सुनिश्चित हुनका साथै कर्जा जोखिम व्यवस्थापन प्रभावकारी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

४९. नेपाल राष्ट्र बैंक पुनरकर्जा कार्यविधि, २०७७ मा पाँचौं संशोधन गरी बैंकबाट प्रदान हुने पुनरकर्जा सुविधालाई विशेष अवस्थामा तोकिएका क्षेत्रमा सीमित गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

५०. इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका प्रवर्द्धनात्मक गतिविधि Financial Literacy Framework, 2020 अनुरूप नियमित र व्यवस्थित बनाउने उद्देश्यले वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शन, २०७९ जारी गरिएको छ ।

५१. AML/CFT सम्बन्धी जोखिम मूल्याङ्कनलाई सहज बनाउने उद्देश्यले ML/TF Risk Assessment Guidelinesfor Bank and Financial Institution, 2022 जारी गरिएको छ ।

५२. विदेशी बैंकको शाखा खोल्ने प्रावधानका लागि Foreign Bank Branch Licencing Policy, 2022 जारी गरिएको छ ।

५३. कोभिड-१९ महामारीका कारण आर्थिक वर्ष

२०७६/७७ देखि स्थगन गरिएको Countercyclical Capital Buffer सम्बन्धी व्यवस्थालाई पुनः लागू गरी वाणिज्य बैंकले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ देखि Capital Adequacy Framework, 2015 मा भएको व्यवस्थाबमोजिम कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

५४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कायम गर्नुपर्ने अनिवार्य नगद अनुपातलाई चार प्रतिशत तथा वैधानिक तरलता अनुपातलाई संशोधन गरी वाणिज्य बैंकको हकमा १२ प्रतिशत तथा विकास बैंक र वित्त कम्पनीको हकमा १० प्रतिशत कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

५५. सेयर धितो राखी प्रवाह हुने मार्जिन कर्जाको एकल ग्राहक सीमालाई संशोधन गरी एउटा वा सबै इजाजतपत्रप्राप्त वित्तीय संस्थाबाट अधिकतम रु.१२ करोडसम्म लिनसक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

५६. रु.तीन लाखसम्मको Credit Card कर्जा र संक्षिप्त प्रक्रिया पूरा गरी विद्युतीय माध्यमबाट स्वीकृत हुने रु. पाँच लाखसम्मको कर्जामा कर्जा सूचना लिन अनिवार्य नहुने व्यवस्था गरिएको छ।

५७. कर्जा पुनर्संरचना र पुनरतालिकीकरणसम्बन्धी व्यवस्थामा परिमार्जन गरी थप व्यवस्थित बनाइएको छ। पुनर्संरचना र पुनर्तालिकीकरण गर्ने समयमा सक्रिय वर्गमा वर्गीकरण भइरहेका कर्जालाई समान किस्तामा भुक्तानी हुनेगरी बढीमा एक वर्षसम्म ग्रेस अवधि राखी पहिलो पटक पुनर्संरचना र/वा पुनर्तालिकीकरण गरिएमा १२.५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । अन्य अवस्थामा पुनर्संरचना र/वा पुनरतालिकीकरण गरिएमा न्यूनतम २५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्ने प्रावधान राखिएको छ।

५८. ब्याज पुँजीकरणसम्बन्धी व्यवस्थामा परिमार्जन गरी आवश्यकता र औचित्यका आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ब्याज पुँजीकरण गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

५९. Private Equity Venture Capital (PEVC) मार्फत लगानी गरेको साना तथा मझौला उद्योग कालो सूचीमा परेका कारणले मात्र (PEVC) सञ्चालन गर्ने संस्थालाई कालो सूचीमा समावेश गर्नुनपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

६०. छ महिनाभन्दा कम समयावधिको संस्थागत मुद्दती निक्षेप स्वीकार गर्न नपाइनुका साथै, यस्तो मुद्दती निक्षेप छ महिना व्यतित हुनु अगावै भुक्तानी/फिर्ता (Pre mature) गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ।

६१. नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायबाट श्रम स्वीकृतिप्राप्त गरी वैदेशिक रोजगारीमा जाने वा हाल वैदेशिक रोजगारमा रहेका नेपालीको बैंक खाता खोल्ने प्रयोजनका लागि सरलीकृत ग्राहक पहिचानको प्रक्रिया अवलम्बन गरी विप्रेषण (रेमिट्यान्स) बचत खाता खोल्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त खातामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो तर्फबाट रु.१०० (अक्षरेपी एक सय मात्र) जम्मा गर्नसक्ने व्यवस्था गरी संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कोषमा जम्मा भएको रकमबाट त्यस्तो खर्च व्यहोर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

६२. वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीको बैंकिङ प्रणालीबाट प्राप्त हुने विप्रेषण रकम बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खोलिएको वा खोलिने विप्रेषण बचत खातामा निक्षेप राखेमा, सो खाताबाट रकमान्तर गरी खोलिएको मुद्दती खातामा तथा वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीले परिवारको नाममा पठाएको विप्रेषण रकम निजको परिवारले बचत/मुद्दती निक्षेप खातामा राखेमा न्यूनतम एक प्रतिशत बिन्दु थप गरी ब्याजदर प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

६३. वाणिज्य बैंकले सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति लिई कृषि ऋणपत्र (Agricultural Bond) जारी गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । कृषि तथा ऊर्जा ऋणपत्रबाट सङ्कलित रकम ऋणपत्र जारी भएको मितिले तीन वर्षभित्र सम्बन्धित क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गरिसक्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

६४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो कर्मचारीलाई

कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित तालिम प्रदान गर्दा प्रत्येक दुई वर्षमा कम्तीमा एक पटक र ट्रेड फाइनान्स तथा कर्जासम्बन्धी कार्य गर्ने कर्मचारीलाई विशिष्टीकृत तालिम प्रत्येक वर्ष प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले बैंकिङ क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको विकास गर्नका लागि नयाँ भर्ना भएका कर्मचारीलाई बैंक प्रवेश गरेको एक महिनाभित्र कम्तीमा दुई साताको अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत गरिएको छ ।

६५. इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले Unique Document Identification Number-UDIN उल्लेख भएको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन मात्र स्वीकार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

६६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले खाद्यान्न उत्पादन, पशुपन्छी, मत्स्यपालन, निर्यातजन्य र शतप्रतिशत स्वदेशी कच्चा पदार्थमा आधारित उत्पादनमूलक उद्योगका लागि रु.दुई करोडसम्मको कर्जा प्रवाह गर्दा आधारदरमा अधिकतम दुई प्रतिशत बिन्दुसम्म प्रिमियम थप गरी ब्याजदर निर्धारण गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, निजी क्षेत्रलाई सूचना प्रविधि तथा औद्योगिक पार्क निर्माण गर्न कर्जा प्रवाह गर्दा आधार दरमा अधिकतम दुई प्रतिशत बिन्दुले प्रिमियम थप गरी ब्याजदर निर्धारण गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ।

६७. 'घ' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाको स्थायित्वसँगै समग्र वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वास कायम राख्न इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाले वार्षिक १५ प्रतिशतभन्दा बढी लाभांश (नगद वा बोनस) वितरणको प्रस्ताव गरेमा १५ प्रतिशतभन्दा माथिको प्रस्तावित लाभांशको ५० प्रतिशतले हुने रकम साधारण जगेडा कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

६८. 'घ' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाले एउटा ऋणीलाई एउटा मात्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा सीमा ननाघ्नेगरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने र प्रवाह गरेको कर्जाको अधिकतम ब्याजदरको कम्तीमा ५० प्रतिशत हुनेगरी निक्षेप/बचतको न्यूनतम ब्याजदर तय गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ।

६९. लघुवित्त वित्तीय संस्थाले आफ्नो प्राथमिक पुँजीको बढीमा शत प्रतिशतले हुने रकमसम्म सहायक आवधिक ऋणपत्र (Subordinated Term Debt) जारी गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण

७०. वार्षिक निरीक्षण कार्य योजनाअनुसार २०७९ फागुन मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकहरूको आठ वटा समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण र नौ वटा लक्षित स्थलगत निरीक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ।

७१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट नियमित रूपमा लिइँदै आएको तथ्याङ्कको सङ्कलन, सुरक्षण, अनुगमन, विश्लेषण एवम् विवरण प्रकाशनमा रहेका विद्यमान समस्यालाई सम्बोधन गर्न र यस बैंकको स्थलगत निरीक्षण प्रक्रियालाई आधुनिकीकरण गरी यस बैंकको सुपरिवेक्षकीय क्षमतामा अभिवृद्धि गर्न सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणाली (Supervisory Information System-SIS) को कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

७२. SIS प्रणालीमा विकास गरिएका विभिन्न मोड्युलको कार्यान्वयनको लागि SIS Implementation Action Plan, 2022 स्वीकृत गरी सो प्रणालीको चरणबद्ध कार्यान्वयन अघि बढाइएको छ । सोहीबमोजिम २०७९ माघ १ देखि 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्था र पूर्वाधार विकास बैंकले दैनिक रूपमा पठाउनुपर्ने तथ्याङ्क तथा विवरणहरू सो प्रणालीमार्फत मात्र पठाउने व्यवस्था गरी सोहीबमोजिम अनुगमन गर्ने कार्य अघि बढाइएको छ।

७३. Supervisory Information System (SIS) बाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रयोग गर्न तथा Off-site Supervision को प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न Off-site Supervision Manual 2060 लाई अद्यावधिक गरी Off-site Supervision Manual 2022 कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

७४. 'AML/CFT Supervision Manual, 2020' मा पहिलो संशोधन गर्नुका साथै, २०७९ फागुन मसान्तसम्म १० वटा वाणिज्य बैंक, नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी सञ्चय कोष, हुलाक बचत बैंक तथा एक वटा विकास बैंकको AML/CFT लक्षित निरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ।

७५. विभिन्न निकाय र सेवाग्राहीबाट २०७९ फागुन मसान्तसम्म ८६ वटा निवेदन तथा उजुरी प्राप्त भई सो उजुरीका सम्बन्धमा विभिन्न वाणिज्य बैंकको ४० पटक विशेष स्थलगत निरीक्षण गरी आवश्यक निर्देशन दिइएको छ। यस बैंकबाट जारी गरिएका नीति, निर्देशन र व्यवस्थाको उल्लङ्घन गरेबापत यस आर्थिक फागुन मसान्तसम्ममा १४ वटा वाणिज्य बैंकलाई २५ पटक जरिवाना तथा कारबाही गरिएको छ।

७६. २०७९ फागुन मसान्तमा आठ वटा राष्ट्रियस्तर र नौ वटा प्रादेशिकस्तरका गरी कुल १७ वटा विकास बैंक र १५ वटा राष्ट्रियस्तर र दुई वटा प्रादेशिक स्तरका गरी कुल १७ वटा वित्त कम्पनीहरू रहेका छन्। वित्त कम्पनीमध्ये दुई वटा हाल समस्याग्रस्त अवस्थामा छन्।

७७. यस अवधिमा राष्ट्रिय स्तरका छ वटा विकास बैंकमा जोखिममा आधारित स्थलगत निरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। १० वटा वित्त कम्पनी र पाँच प्रादेशिक स्तरका विकास बैंकमा अनुपालनामा आधारित भई स्थलगत निरीक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको छ। साथै, विभिन्न सरोकारवालाबाट प्राप्त निवेदन र उजुरीका आधारमा पाँच वटा विकास बैंक र एक वटा वित्त कम्पनीमा विशेष निरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ।

७८. समस्याग्रस्त वित्तीय संस्था नेपाल सेयर मार्केट्स एण्ड फाइनान्स लिमिटेडको व्यवस्थापनको जिम्मेवारी यस बैंकले वहन गर्दै आएकोमा खुला प्रतिस्पर्धाबाट दुई सदस्यीय व्यवस्थापन समूह नियुक्त गरी संस्था सुधारको कार्यादेश र सर्तसहित संस्थाको व्यवस्थापनको जिम्मेवारी प्रदान गरिएको छ।

७९. समीक्षा अवधिमा १० वटा विकास बैंक र १०वटा वित्त कम्पनीलाई आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक वित्तीय विवरण प्रकाशन गर्ने सहमति प्रदान गरिएको छ।

८०. तोकिएको अनिवार्य नगद मौज्दात अनुपात कायम नगर्ने दुई वटा विकास बैंक तथा एक वटा वित्त कम्पनी र कर्जा निक्षेप अनुपात कायम नगर्ने चार वटा विकास बैंक तथा दुई वटा वित्त कम्पनीलाई हर्जाना लगाइएको छ। नियामकीय व्यवस्थाबमोजिम विपन्न वर्ग कर्जा प्रवाह नगर्ने एक वटा विकास बैंकलाई हर्जाना लगाइएको छ।

८१. समीक्षा अवधिसम्ममा दुई वटा विकास बैंक र दुई वटा वित्तीय संस्थाको AML/CFT सम्बन्धी स्थलगत निरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ।

८२. गैर-बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षणअन्तर्गत समीक्षा अवधिमा जम्मा २२ वटा रेमिट्यान्स कम्पनीको समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण, १५ वटा रेमिट्यान्स कम्पनीको विशेष स्थलगत निरीक्षण र दुई वटा रेमिट्यान्स कम्पनीको अनुगमन निरीक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ। यसै गरी, ३६ वटा मनिचेन्जर कम्पनी, १८ वटा टुर्स ट्राभल्स कम्पनी, १० वटा ट्रेकिङ कम्पनी, सात वटा हायरपर्चेज कम्पनी, १० वटा होटेल, तीन वटा कार्गो कम्पनी, तीन वटा एयरलायन्स कम्पनी र अन्यबाट तीन वटा कम्पनीको स्थलगत निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ।

लघुवित्त

८३. २०७८ वैशाखदेखि २०७९ चैत मसान्तसम्ममा ३४ वटा 'घ' वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण, चार वटा संस्थाको विशेष निरीक्षण र दुई वटा संस्थाको अनुगमन निरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ।

८४. यस बैंकबाट विभिन्न चरणमा गरिएका स्थलगत निरीक्षणका क्रममा सुपर लघुवित्त वित्तीय संस्था लिमिटेड, तुलसीपुरलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८६ग को उपदफा १ को खण्ड (ण) को प्रावधानबमोजिम संस्थाको सञ्चालक समितिलाई

निलम्बन गरी उक्त संस्थाको व्यवस्थापन मिति २०७९/१०/२३ देखि यस बैंकको नियन्त्रणमा लिएर व्यवस्थापन समूह नियुक्त गरी व्यवस्थापन सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

८५. २०७९ साउन १ देखि २०७९ चैत मसान्तसम्मको अवधिमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वित्तीय विवरणका आधारमा ५३ वटा संस्थालाई लाभांश स्वीकृति तथा वार्षिक वित्तीय विवरण प्रकाशन गर्न सहमति प्रदान गरिएको छ।

भुक्तानी प्रणाली

८६. भुक्तानी तथा फर्स्यौट ऐन, २०७५, विनियमावली, २०७७ र अनुमति नीतिअन्तर्गत हालसम्म १० वटा भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक (PSOs) र २७ वटा भुक्तानी सेवा प्रदायक (PSPs) संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन्।

८७. भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थालाई प्रदान गरिने मौजुदा अनुमति नीति, २०७३ लाई भुक्तानी तथा फर्स्यौट ऐन तथा सम्बन्धित विनियमावलीसँग सामञ्जस्य कायम हुने गरी पुनरावलोकन गरी नयाँ अनुमति नीति जारी गरिएको छ। नयाँ नीतिमा साविकको न्यूनतम चुक्ता पुँजीको व्यवस्थामा वृद्धि गरिएको छ भने भुक्तानीसम्बन्धी संस्थामा वैदेशिक लगानी भित्र्याउन सकिने, संस्थाहरू एक आपसमा गाभ्ने/गाभिने तथा संस्थागत सुशासनसम्बन्धी केही व्यवस्था थप गरिएको छ।

८८. विप्रेषण औपचारिक माध्यमबाट भित्रिन सहयोग पुऱ्याउन विदेशबाट प्राप्त हुने विप्रेषण नेपालमा सञ्चालित विद्युतीय वालेटमा प्राप्त हुनसक्ने व्यवस्थालाई थप परिमार्जन गरिएको छ।

८९. भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकलाई अभौतिक (Virtual) क्रेडिट कार्डको स्विचिङ सेवा सञ्चालन गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको छ। उक्त सेवा सञ्चालन भएपश्चात् भौतिक रूपमा कार्ड जारी गर्दा हुने खर्च र कार्ड बोक्ने झन्झट कम हुन जाने तथा हाल भौतिक कार्डको स्विचिङबापत कार्ड सञ्जाल सञ्चालन गरिरहेका विदेशी संस्थालाई भुक्तानी गरिने विदेशी मुद्रासमेत बाहिरिन कम हुने देखिन्छ।

९०. भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थालाई जारी गरिएको भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी एकीकृत निर्देशनमा संशोधन/परिमार्जनसमेत गरी 'भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी एकीकृत निर्देशन-२०७९' जारी गरिएको छ।

९१. Cyber तथा IT Security Guideline तयार गर्न गठित कार्यदलद्वारा Expectation for Cyber Resilience of Financial Infrastructures को मस्यौदासहितको प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

९२. समीक्षा अवधिमा विद्युतीय भुक्तानी कारोबारमा व्यापक विस्तार भएको छ। २०७९ वैशाखदेखि फागुन मसान्तसम्म Retail Payment Instrument अन्तर्गतका IPS, Connect IPS, Internet Banking, Mobile Banking, Wallet, QR Based Payment, Point of Sales (POS), E-commerce लगायतका विभिन्न माध्यमबाट करिब रु.७४ खर्बबराबरको कारोबार भएको छ जुन अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा ३३.३ प्रतिशतले बढी हो।

९३. यस बैंकबाट सञ्चालित RTGS प्रणालीमार्फत २०७९ वैशाखदेखि फागुन मसान्तसम्म नेपाली रुपैयाँ ३७ खर्बबराबरको कारोबार भएको छ। RTGS प्रणालीको PFMI सिद्धान्तका आधारमा Self Assessment गर्ने कार्य भइरहेको छ। RTGS प्रणालीलाई बिहान ८ देखि बेलुकी ८ बजेसम्म सञ्चालन हुने व्यवस्था मिलाइएको छ। २१ वाणिज्य बैंक, ११ विकास बैंक, १२ वित्त कम्पनी र एक नेपाल पूर्वाधार विकास बैंक गरी जम्मा ४५ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू RTGS प्रणालीमा आबद्ध भएका छन्।

९४. आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा सम्पादन गरिएका प्रमुख कार्य र विभागका गतिविधिलाई समेटेर भुक्तानी प्रणाली निरीक्षण प्रतिवेदन (Payment System Oversight Report) प्रकाशन गरिएको छ। समीक्षा अवधिमा

दुई वटा भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक तथा सात वटा भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाको स्थलगत निरीक्षण र दुई वटा संस्थाको AML/CFT Focussed Inspection सम्पन्न भएको छ।

९५. बैंकले आर्थिक वर्ष २०७९/८० लाई विद्युतीय भुक्तानी कारोबार प्रवर्द्धन वर्षको रूपमा मनाउने निर्णय भएबमोजिम विभिन्न कार्यक्रम सम्पन्न भएका छन् । Mass Message/Call Ring Back Tone (CRBT) मार्फत विद्युतीय भुक्तानी कारोबार प्रवर्द्धन गर्न नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणसँग सहकार्य गरिएको छ।

विदेशी विनिमय व्यवस्थापन

९६. २०७९ फागुन मसान्तमा यस बैंकबाट विदेशी मुद्राको कारोबार गर्न इजाजत लिएका संस्थाको सङ्ख्या ३,४०० रहेको छ। यस्ता संस्थामध्ये विप्रेषणसम्बन्धी कारोबार गर्ने कम्पनीको सङ्ख्या ४० र मनिचेन्जर कम्पनीको सङ्ख्या ३४४ रहेको छ। २०७९ फागुन मसान्तमा विदेशी मुद्राको कारोबार गर्न स्वीकृति लिएका फर्म/कम्पनीमा होटेल २२८, ट्रेकिङ १६४३, ट्राभल एजेन्सी ९३३, कार्गो ६५, एअरलाइन्स ७१, वाणिज्य बैंक २१, विकास बैंक ७, वित्त कम्पनी ६ र अन्य ४२ रहेका छन्।

९७. नेपाल सरकारद्वारा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना (खण्ड ७१, सङ्ख्या ४८, भाग ५, मिति २०७८/११/२६) बमोजिम भन्सार उप-शीर्षक ०७१३.१०.००, ०८०२.८०.००, ०८०२.९०.०० र ०९०४.११.०० का वस्तुहरू औद्योगिक प्रयोजनको लागि उद्योग विभागको सिफारिस र वाणिज्य आपूर्ति तथा उपभोक्ता संरक्षण विभागको अनुमतिका आधारमा सम्बन्धित उद्योगले आफैं आयात गर्नसक्ने हुँदा सोही व्यवस्थाको अधीनमा रही विदेशी मुद्राको सटही सुविधा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

९८. परिवर्त्य विदेशी मुद्रा बिक्री गर्न इजाजतपत्रप्राप्त मनिचेञ्जरले विदेश भ्रमणमा जाने नेपाली नागरिकलाई राहदानीबापत अधिकतम अमेरिकी डलर २०० (दुई सय मात्र) सम्मको सटही सुविधा प्रदान गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

९९. इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा विप्रेषण कम्पनीले यस बैंकबाट अनुमतिप्राप्त भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकसँग सहकार्य गरी जारी गरेका कार्डमा समेत विद्यमान व्यवस्थाको अधीनमा रही विप्रेषण भित्र्याउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

१००. नेपाली/विदेशी नागरिक वा नेपालमा दर्ता भएका फर्म/कम्पनी/संस्था/शाखा कार्यालयले बिक्री, कमिसन, शुल्क, पारिश्रमिकलगायत विभिन्न प्रयोजनका लागि फिर्ता नहुनेगरी विदेश (नागरिक वा फर्म/कम्पनी/संस्था) बाट प्राप्त हुने रकम इजाजतपत्रप्राप्त विप्रेषण कम्पनीमार्फत सम्बन्धित लाभार्थीको खातामा जम्मा गर्ने गरी दैनिक रु.१५ लाखसम्म (एक पटक वा पटकपटक) को विप्रेषण रकम ल्याउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

१०१. आयात तथा निर्यात व्यापारको माध्यमबाट हुन सक्ने सम्पत्ति शुद्धीकरण (Trade Based Money Laundering) कार्यलाई निरुत्साहन तथा नियन्त्रणमा सघाउ पुग्नेगरी इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आवश्यक कार्यविधि तथा आन्तरिक संरचना बनाई वस्तुको अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्य र Proforma Invoice/Document मा उल्लिखित मूल्यबीच तुलनात्मक विश्लेषणसमेत गरी यथार्थपरक देखिएमा सटही सुविधा (ड्राफ्ट/टी.टी. जारी गर्ने, प्रतीतपत्र खोल्ने, D.A.A., D.A.P. आदि) उपलब्ध गराउनुपर्ने वा Document Handling गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

१०२. यस बैंकको स्वीकृतिमा एक वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधिको विदेशी ऋण भित्र्याएका 'क' वर्गका बैंकलाई विदेशी विनिमय जोखिम हेजिङ गर्ने प्रयोजनको लागि उक्त ऋणको बक्यौता साँवा तथा ब्याज बराबर हुने रकमसम्मको र ऋणको अवधिसम्मको डेरिभेटिभ्स (Proprietary Forward) को खरिद कारोबार गर्न तोकिएको रकम र अवधिको सीमा लागू नहुने व्यवस्था

गरिएको छ।

१०३. अमेरिकी डलर ५०० को प्रिपेड कार्डबाट तोकिएका Merchant Category Code (MCC) मा भुक्तानी गर्न नसकिने व्यवस्था गरिएको छ।

१०४. eVisa प्रणालीबाट भिसा आवेदन लिने व्यवस्था गरेका मुलुकले सो कार्य गर्न नेपालस्थित अन्य संस्थालाई तोकेमा तोकिएबमोजिमका सर्तको पालना हुनेगरी त्यस्ता संस्थामार्फत भिसाबापत सङ्कलित रकमको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट जारी विद्युतीय/डिजिटल कार्डमार्फत समेत सटही सुविधा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

१०५. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणसम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदन बैंकको वेबसाइटमार्फत सार्वजनिक गरिएको छ।

१०६. निर्यातमा अनुदान प्रदान गर्नेसम्बन्धी (दोस्रो संशोधन) कार्यविधि, २०७९ बमोजिम एकीकृत परिपत्र २०७८ मा संशोधन गरिएको छ।

१०७. विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा १०क ले विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध गरेको र सोही ऐनको दफा ९ग ले यस बैंकले तोकिदिएको व्यवस्थाबमोजिम बाहेक नेपालमा बसोबास गर्ने व्यक्तिले कुनै पनि तरिकाले विदेशमा भुक्तानी दिनेसम्बन्धी कार्य गर्न प्रतिबन्ध गरेको हुँदा नेपालमा बसोबास गर्ने कुनै पनि व्यक्तिले कुनै पनि किसिमले विदेशमा लगानी गर्नेगरी कुनै पनि कार्य जस्तैः विदेशमा घर जग्गा खरिद, धितोपत्र खरिद, सम्पत्ति खरिद, विदेशी बैंक तथा वित्तीय संस्थामा निक्षेप जम्मा गर्नेलगायतका पुँजीगत प्रकृतिका कारोबार (सोसम्बन्धी प्रचार-प्रसारसमेत) र यस बैंकले तोकिदिएको व्यवस्थाबमोजिम बाहेक विदेशमा भुक्तानी हुनेसम्बन्धी कार्य नगर्न/नगराउन एवम् त्यस्तो कार्य गर्ने/गराएको पाइएमा प्रचलित कानुनबमोजिम कारबाही हुने व्यहोरासहित मिति २०७९/०९/२९ मा सूचना प्रकाशन गरिएको छ।

१०८. नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७ लाई खारेज गरी नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०७९ जारी गरिएको छ।

१०९. यस बैंकबाट मिति २०७८/०२/२५ मा जारी नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋण व्यवस्थापन विनियमावली, २०७८ पश्चात सेयर स्वामित्व परिवर्तन भई हुनेबाहेकका विदेशी लगानीको हकमा यस बैंकको पूर्व स्वीकृति लिन अनिवार्य नहुने व्यवस्था गरिएको छ। यस बैंकलाई पूर्व जानकारी मात्र गराएर विदेशी लगानीबापतको विदेशी मुद्रा भित्र्याउने व्यवस्था (automatic route) अन्तर्गत २०७९ वैशाखदेखि फागुनसम्म ८३ वटा लिखित जानकारीबाट रु.२८ अर्ब ४२ करोड १६ लाखबराबरको स्वीकृत विदेशी लगानी बैंकिङ प्रणालीमार्फत नेपाल भित्र्याउने जानकारी यस बैंकलाई प्राप्त भएको छ।

११०. सेयर स्वामित्व परिवर्तनमार्फत हुने विदेशी लगानीबापत कुल २६ वटा नेपाली उद्योग/कम्पनीलाई रु.चार अर्ब ७९ करोड ७१ लाखबराबरको विदेशी मुद्रा नेपाल भित्र्याउन स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

१११. यस अवधिमा ६१ वटा नेपाली उद्योग/कम्पनीमा भएको रु.११ अर्ब ८० करोड ६० लाखबराबरको विदेशी लगानी लेखाङ्कन गरिएको छ। यसै गरी, कुल ३० वटा नेपाली उद्योग/कम्पनीलाई रु.४६ अर्ब ६८ करोड चार लाखबराबरको विदेशी ऋण भित्र्याउने स्वीकृति प्रदान गरिएको छ भने कुल ४२ वटा नेपाली उद्योग/कम्पनीमा भएको रु.५८ अर्ब २५ करोड १३ लाखबराबरको विदेशी ऋण लेखाङ्कन गरिएको छ।

११२. यस अवधिमा कुल १८९ वटा विदेशी मुद्राको सटही स्वीकृतिमार्फत रु.२५ अर्ब ७९ करोड ७४ लाखबराबरको रकमको लागि विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणसँग सम्बन्धित रकम विदेश फिर्ता लैजान स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

मुद्रा व्यवस्थापन

११३. अघिल्लो छपाइ चक्रअन्तर्गतको विभिन्न छपाइ कम्पनीसँगको सम्झौताबमोजिम रु.५, रु.१० र

रु.५०० दरको सबै बैंकनोट यस बैंकको ढुकुटीमा प्राप्त भइसकेको छ । साथै, चालु टकमरी चक्रअन्तर्गतका टकमरी गर्ने कम्पनीसँगको सम्झौताबमोजिम रु.१ दरको सात करोड थान र रु.२ दरको दुई करोड थान सिक्का टकमरी भई बैंकको ढुकुटीमा प्राप्त भएको छ। चालु छपाइ चक्रअन्तर्गत यस वर्ष रु.१०००, रु.५० र रु.२० दरका नयाँ बैंकनोट छपाई गर्नका लागि करार सम्झौता गरिएको छ।

११४. विद्यमान मुद्रा व्यवस्थापन पद्धतिलाई क्रमशः आधुनिकीकरण तथा यान्त्रिकीकरण गर्दै जाने लक्ष्यअनुरूप आठ थान (केन्द्रीय कार्यालयसहित प्रदेशस्थित कार्यालयको लागि) बैंकनोट श्रेडिङ एण्ड ब्रिकेटिङ सिस्टम (Banknote Shredding and Briquetting System-BSBS) खरिद गरी थापाथलीस्थित निर्माणाधीन भवन र प्रदेशस्थित कार्यालयमा जडान गरिएको छ। ४-४ थान गरी दुई चरणमा आयात गरिएको उक्त मेसिनमध्ये पहिलो चरणअन्तर्गतका मेसिन थापाथलीस्थित निर्माणाधीन भवनमा र प्रादेशिक कार्यालयहरू क्रमशः विराटनगर, नेपालगञ्ज र वीरगञ्जमा, दोस्रो चरणअन्तर्गत प्राप्त भएका चार थान मेसिनहरू प्रादेशिक कार्यालयहरू जनकपुर, सिद्धार्थनगर, पोखरा र धनगढीमा जडान भई सफल परीक्षणपश्चात् हाल नियमित सञ्चालनमा रहेका छन्।

११५. मुलुकभर नेपाली बैंकनोटको सहज आपूर्तिको सुनिश्चितताका लागि विभिन्न नोटकोष ढुकुटीको सीमा रकममा पुनरावलोकन गरिएको छ । साथै, नोटकोषसम्बन्धी कारोबारलाई थप प्रभावकारी बनाउन नोटकोषको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ।

११६. नोट राष्ट्रको सम्पत्ति भएको हुँदा यसको हिफाजतसाथ प्रयोग गर्नेसम्बन्धी विभिन्न जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ। साथै, बैंकले सफा नोट नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निरीक्षण गरी सुझाव तथा निर्देशन दिने कार्यलाई यसै आर्थिक वर्षदेखि प्रारम्भ गरिएको छ।

११७. बैंकको नगद व्यवस्थापन कार्यलाई यान्त्रिकीकरण गर्ने उद्देश्यअनुरूप एक थान Currency Verification and Processing System (CVPS) मेसिन खरिदका लागि Cash Processing Solutions Limited, United Kingdom सँग सम्झौता गरिएको छ। उक्त मेसिन हाल ढुवानीको क्रममा रहेको छ। सफल परीक्षणपश्चात् उक्त मेसिनको आपूर्ति गरी बैंकको थापाथलीस्थित कार्यालयमा जडान गर्ने योजना छ।

जनशक्ति व्यवस्थापन

११८. जनशक्ति विकास र व्यवस्थापनका लागि यस बैंकले आवश्यकताअनुसारको दरबन्दी स्वीकृत गराई सोहीअनुरूप कर्मचारी भर्ना, तालिम, विकास, सरुवा, बढुवा, अवकाशलगायतका कार्यहरू नियमित रूपमा सम्पन्न गर्दै आएको छ।

११९. यस बैंकमा २०७९ फागुन मसान्तमा अधिकृतस्तरमा ६१२, सहायकस्तरमा ४३७ र श्रेणीविहीन कार्यालय सहयोगीस्तरमा ७८ गरी जम्मा १,१२७ कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन् । कार्यरत कर्मचारीमध्येअधिकृतस्तरकाकर्मचारीकोसहायकस्तरका कर्मचारीसँगको अनुपात १:०.७१ तथा अधिकृतस्तरका कर्मचारीको सहायक र कार्यालय सहयोगीस्तरका कर्मचारीसँगको अनुपात १:०.८४ रहेको छ।

१२०. २०७९ असार मसान्तसम्म रिक्त रहेका पदमा कार्यक्षमता मूल्याङ्कनमार्फत प्रशासन सेवातर्फ उप-निर्देशक (अधिकृत द्वितीय) पदमा १४ जना, सहायक निर्देशक (अधिकृत तृतीय) पदमा ६ जना तथा प्रधान सहायक (सहायक प्रथम) पदमा १४ जनाको बढुवा गरिएको छ। त्यसै गरी, प्राविधिक सेवातर्फ निर्देशक (सूचना प्रविधि) पदमा दुई जनालाई बढुवा गरिएको छ। आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको माध्यमबाट निर्देशक (अधिकृत प्रथम) पदमा एक जना, उप-निर्देशक (अधिकृत द्वितीय) पदमा ६ जना, सहायक निर्देशक (अधिकृत तृतीय) पदमा ३ जना र प्रधान

सहायक (सहायक प्रथम) पदमा १० जना आन्तरिक प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिएको छ।

१२१. २०७८ असार मसान्तसम्म रिक्त रहेको दरबन्दीका आधारमा प्रशासन सेवातर्फको सहायक निर्देशक (अधिकृत तृतीय) पदमा ४५ जना, सहायक निर्देशक (लेखा/लेखापरीक्षण) पदमा पाँच जना, सहायक निर्देशक (वाणिज्य कानुन) पदमा एक जना र सहायक (सहायक द्वितीय) पदमा २५ जना तथा प्राविधिक सेवातर्फको सहायक निर्देशक (सूचना प्रविधि) पदमा पाँच जना खुला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिएको छ।

१२२. यसै अवधिमा सहयोगी सेवाअन्तर्गत रिक्त रहेका पदमा करारमार्फत पिपा १६ जना, हलुका सवारी चालक २४ जना, बस चालक सात जना, अधिकृत (सिक्का मुद्रण/टकमारी) एक जना, अधिकृत (डिजाइनर/कम्पाइलर) पाँच जना जनशक्ति नियुक्त गरिएको छ।

१२३. २०७९ वैशाखदेखि २०७९ फागुन मसान्तसम्मको अवधिमा कुल २३ जना कर्मचारी बैंक सेवाबाट अलग भएका छन्। बैंक सेवाबाट अलग हुनेमध्ये ३ जना ३० वर्ष सेवा अवधिको आधारमा, १६ जना ५८ वर्ष उमेर हदको आधारमा अवकाश भएका छन् भने चार जनाको राजीनामा स्वीकृत भएको छ।

१२४. विद्यमान HRIS मा कर्मचारीको तलब भत्ताको अभिलेख, घरजग्गा सापटीको विवरण तथा आवश्यक दरबन्दीलगायतका विवरणसम्बन्धी प्रतिवेदनहरू समेटिएको Enhancement Development कार्यको परीक्षण २०७९ पुस १२ मा सम्पन्न भई प्रयोगमा ल्याइएको छ।

१२५. बैंकका बहालवाला कर्मचारी तथा पूर्व कर्मचारीको व्यक्तिगत विवरणको विद्युतीय अभिलेख राख्ने कार्य सुचारु रहेको छ । साथै, कर्मचारीको व्यक्तिगत विवरणमा हुने परिवर्तनसँगै विद्युतीय अभिलेख पनि अद्यावधिक गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

१२६. बैंकमा रिक्त रहेका पदहरूको पूर्ति गर्न लिइने प्रतियोगितात्मक परीक्षाको प्रक्रियालाई व्यवस्थित बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंक परीक्षासम्बन्धी कार्यविधि, २०७९ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

१२७. कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारलाई निवारण गर्नेसम्बन्धी कर्मचारी आचारसंहिता, २०७८ को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक, आचारसंहिता अनुगमन तथा कार्यान्वयन समितिको कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०७९ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

१२८. नेपाल राष्ट्र बैंकले कर्मचारीलाई प्रदान गर्दै आएको आन्तरिक कामकाज, कायममुकायम, अतिरिक्त समय कार्य र दैनिक तथा भ्रमण भत्तालगायतका नीतिगत व्यवस्थालाई एकीकृत गरी नेपाल राष्ट्र बैंक आन्तरिक कामकाजसम्बन्धी कार्यविधि, २०७९ व्यवस्थापन समितिबाट स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

१२९. जनशक्ति योजना (२०७६/७७-२०७८/७९) को समीक्षा प्रतिवेदन र आगामी पाँच वर्षका लागि जनशक्ति योजना (२०८०/८१-२०८४/८५) को प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरिएको छ।

आन्तरिक लेखापरीक्षण

१३०. बैंकको आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण पद्धतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यस सिलसिलामा वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग, सम्पत्ति तथा सेवा व्यवस्थापन विभाग, संस्थागत योजना तथा जोखिम व्यवस्थापन विभाग, जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग र मौद्रिक व्यवस्थापन विभागमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ।

१३१. आर्थिक वर्ष २०७९/८० को पहिलो त्रैमासिक अवधिको बैंकिङ विभाग, मुद्रा व्यवस्थापन विभाग, वित्त व्यवस्थापन विभाग र प्रदेशस्थित सबै कार्यालयको

गैरस्थलगत लेखापरीक्षण गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

१३२. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को चौथो त्रयमास तथा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को प्रथम र दोस्रो त्रयमासको लेखापरीक्षण समितिका त्रैमासिक प्रतिवेदन तथा आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

वित्त व्यवस्थापन

१३३. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को व्यवस्थाबमोजिम अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको Safeguard Assessment प्रतिवेदनको सुझावअनुसार महालेखापरीक्षकको कार्यालयले बङ्गलादेशको लेखापरीक्षक M/s Howladar Yunus & Co., Chartered Accountants तथा स्थानीय साझेदार M/s S.R.Pandey & Co., Chartered Accountants लाई परामर्शदाताको रूपमा नियुक्त गरी आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को लेखापरीक्षण भएको छ।

१३४. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७ ले तोकेबमोजिम संस्थाको चुक्ता पुँजीको १० प्रतिशतको सीमाभन्दा बढी लगानी रहेको संस्था तथा लगानी गर्न नहुने संस्थाको सेयरमध्ये नेपाल स्टक एक्चेञ्ज लिमिटेड, कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेड र नेसनल बैंकिङ इन्स्टिच्युट लिमिटेडको सेयर आंशिक रूपमा तथा ग्रामीण लघुवित्त संस्था लिमिटेडको सेयर पूर्ण रूपमा बिक्री गरिएको छ। सेयर बिक्रीपश्चात् उक्त संस्थामा रहेको लगानी ऐनले तोकेको सीमाभित्र कायम भएको छ।

१३५. बैंकबाट हुने निवृत्तिभरण भुक्तानीलाई विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी प्रदान गरिने कार्यलाई पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। निवृत्तिभरण भुक्तानी कार्यलाई थप व्यवस्थित, पारदर्शी, आधुनिक तथा प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीसहितको नेपाल राष्ट्र बैंक निवृत्तिभरण भुक्तानीसम्बन्धी कार्यविधि, २०७९ जारी गरिएको छ।

१३६. यस बैंकको वार्षिक वित्तीय विवरण तथा मासिक वित्तीय अवस्थाको विवरणको नयाँ ढाँचा तयार गरी लागू गरिएको छ। नयाँ ढाँचाअनुसार केन्द्रीय बैंकसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्चितिलाई छुट्टै प्रस्तुत गर्नेगरी बैंकको कुल सम्पत्तिलाई विदेशी मुद्रा सम्पत्ति तथा स्वदेशी मुद्रा सम्पत्तिमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ। साथै, दायित्वलाई समेत विदेशी र स्वदेशी मुद्रामा विभाजन गरिएको छ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा वित्तीय जानकारी

१३७. वित्तीय जानकारी इकाईलाई कार्यगत दृष्टिले स्वायत्त इकाईको रूपमा विकसित गरिएको छ। उक्त इकाईको प्रतिवेदनअनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन मसान्तसम्म ३,१७० वटा शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधि प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ। इकाईले यस अवधिमा ५२९ वटा प्रतिवेदन विश्लेषण गरेकोमा २९९ वटा पछि अन्य कुनै सूचना प्राप्त भएमा पुनः विश्लेषण गर्ने गरी अभिलेखीकरण गरेको छ भने २३० वटा प्रतिवेदनलाई अनुसन्धान र अनुगमनका लागि अनुसन्धानकारी/नियामक निकायमा सम्प्रेषण गरेको छ।

१३८. वित्तीय जानकारी इकाई, नेपाल (FIU-Nepal) र फाइनान्सियल इन्टेलिजेन्स युनिट-माल्दीभ्स (FIU-Maldives) बीच २०७९ पुस १९ गते (January 3, 2023) सूचना आदानप्रदानसम्बन्धी समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको छ। वित्तीय जानकारी इकाईले सूचना आदानप्रदानका लागि हालसम्म १७ वटा विदेशी FIU सँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरेको छ।

१३९. Egmont Secure Web मार्फत इकाईले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन मसान्तसम्म १७ पटक विदेशी समकक्षी निकायसँग सूचना आदानप्रदान गरेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन मसान्तसम्म वित्तीय जानकारी इकाईले आठ वटा अनुसन्धानकारी निकाय र आठ वटा नियामक निकायसँग सूचना आदानप्रदान तथा गोपनीयतासम्बन्धी समझदारीपत्र (MoU) मा हस्ताक्षर गरेको छ।

१४०. वित्तीय जानकारी इकाईको goAML (Production Environment) मा 'क' 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्था, जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनी, विप्रेषणसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थालाई आबद्ध गरिएको छ भने goAML (Test Environment) मा धितोपत्र व्यवसायी, लघुवित्त कम्पनी, सहकारी संस्था, भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्था, मुद्रा सटहीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्था र क्यासिनो व्यवसायलाई आबद्ध गरिएको छ । त्यसै गरी, सूचना सम्प्रेषणका लागि सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग, नेपाल प्रहरी, राजस्व अनुसन्धान विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलगायतका अनुसन्धानकारी निकायलाई समेत goAML System मा आबद्ध गरिएको छ ।

१४१. आयात तथा निर्यात व्यापारको माध्यमबाट हुन सक्ने सम्पत्ति शुद्धीकरण (Trade Based Money Laundering-TBML) सम्बन्धी शङ्कास्पद कारोबार रिपोर्टिङका लागि goAML System df STR-TBML थप गरिएको छ ।

१४२. वित्तीय कारबाही कार्यदल (FATF) को अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र मापदण्डबमोजिम एसिया प्यासिफिक समूह (APG) बाट नेपालको तेस्रो चरणको पारस्परिक मूल्याङ्कन (सन् २०२२-२३) भइरहेको छ। पारस्परिक मूल्याङ्कनको सम्पूर्ण प्रक्रियामा वित्तीय जानकारी इकाईले APG सचिवालय तथा नेपालबीच सम्पर्क बिन्दुका रूपमा निरन्तर कार्य गर्दै आएको छ ।

बैंकिङ कारोबारको आधुनिकीकरण

१४३. यस वर्ष कुल पाँच वटा वाणिज्य बैंकका विभिन्न आठ वटा शाखालगायत Extension Counter लाई नेपाल सरकार, एक वटा वाणिज्य बैंकका शाखालाई प्रदेश सरकार तथा एक वटा वाणिज्य बैंकका शाखालाई स्थानीय तह गरी कुल १० वटा कार्यालयमार्फत सरकारी कारोबार सञ्चालन गर्ने स्वीकृति प्रदान गरिएको छ । साथै, प्रदेशको दुई तथा स्थानीय तहका सात गरी विभिन्न वाणिज्य बैंकका कुल नौ वटा शाखाअन्तर्गत एक्सटेन्सन काउण्टर तथा स्थानीय तहअन्तर्गतका १५ वटा शाखा स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

१४४. समीक्षा अवधिमा सरकारी कारोबार सञ्चालन गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त वाणिज्य बैंकका कुल १२ वटा शाखा कार्यालय तथा वाणिज्य बैंकका शाखा कार्यालयमा रहेका पाँच वटा भा.रु. कोषको स्थलगत निरीक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ । साथै, सोही अवधिसम्ममा बैंकका छ वटा प्रदेशस्थित कार्यालयहरूको ECC तथा IPS कार्यान्वयनको अवस्था सम्बन्धमा स्थलगत अनुगमन सम्पन्न भएको छ ।

सम्पत्ति तथा सेवा व्यवस्थापन

१४५. २०७२ वैशाख १५ गतेको भूकम्पका कारण क्षतिग्रस्त भई सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, केन्द्रीय आयोजना कार्यान्वयन इकाई (भवन तथा आवास) बाट निर्माण भइरहेको यस बैंकका थापाथलीस्थित भवनको पुनःनिर्माण कार्य २०७९ फागुनसम्म करिब ९२ प्रतिशत र बालुवाटारस्थित भवनको पुनर्निर्माण कार्य करिब ८७ प्रतिशत सम्पन्न भएको छ ।

संस्थागत योजना तथा जोखिम व्यवस्थापन

१४६. यस बैंकको आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वार्षिक कार्ययोजना कार्यान्वयन भइरहेको छ। साथै, आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक कार्ययोजनाको वार्षिक मूल्याङ्कन एवम् समीक्षा र आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वार्षिक कार्ययोजनाको दोस्रो त्रयमाससम्मको मूल्याङ्कन र समीक्षा कार्य सम्पन्न भएको छ । चालु आर्थिक वर्षको दोस्रो त्रयमाससम्मको लागि तोकिएको लक्ष्यको तुलनामा बैंकको समग्र कार्यसम्पादन ७७.८७ प्रतिशत रहेको छ । साथै, आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को तेस्रो त्रयमास तथा चौथो त्रयमास (वार्षिक) तथा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को पहिलो र दोस्रो त्रयमासको बजेट समीक्षा प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

१४७. वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखा (Financial Inclusion and Consumer Protection Division) तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण

निवारण सुपरिवेक्षण महाशाखा (Money Laundering Prevention Supervision Division) स्थापनाका लागि O&M Survey सम्पन्न भई महाशाखा स्थापना भएको छ।

सूचना प्रविधि

१४८. सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणाली (Supervisory Information System-SIS) नेपाल राष्ट्र बैंकलाई हस्तान्तरण भएको छ । त्यस्तै, बैंकमा रहेको सूचना सुरक्षालाई थप मजबुत बनाउन Security Information and Event Management (SIEM) System स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

१४९. कानुन महाशाखाको लागि तमसुक व्यवस्थापन गर्न Loan Deed Management System विकास गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ भने Foreign Exchange Online (FXOL) System लाई आवश्यकताअनुसार परिमार्जनसहित स्तरोन्नति गरिएको छ । साथै, SWIFT System को Customer Security Program (CSP) Independent Assessment सम्पन्न गरिएको छ।

१५०. यस बैंकमा सञ्चालनमा रहेको कम्प्युटर नेटवर्कलाई थप परिष्कृत गरी नेटवर्क पूर्वाधार अद्यावधिक गरिएको छ भने बैंकको डाटा सेन्टरमा भएका सर्भर उपकरणहरू अद्यावधिक गरी आवश्यकताअनुरूप नयाँ Virtual सर्भर सञ्चालनमा ल्याइएको छ । त्यस्तै, बैंकमा सञ्चालनमा रहेको सर्भर, Database तथा अन्य उपकरणहरूको नियमित Backup गर्ने र आवश्यकताअनुरूप तथ्याङ्क पुनर्स्थापन तथा पुनःप्राप्ति गर्ने गरिएको छ।

कानुनी कामकारबाही

१५१. यस बैंकको निर्देशन उल्लङ्घन गरेका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्था र त्यसमा संलग्न पदाधिकारीलाई यस बैंकले गरेका कारबाहीको निर्णयमा चित्त नबुझाई पुनरावेदन गरेका र यस बैंकलाई समेत विपक्षी बनाई विभिन्न अदालतमा दायर भएका चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८० को फागुन मसान्तसम्ममा (प्रदेशस्थित कार्यालयसँग सम्बन्धितसमेत गरी) २३२ वटा चालु मुद्दाहरू रहेका छन् । सोही अवधिमा ५० वटा मुद्दाको फैसला भएको छ र तीन वटा मुद्दा दामासाहीसम्बन्धी रहेको छ।

१५२. मुद्दा मामिलासम्बन्धी कागजातलाई Litigation Management Software (LMS) मार्फत डिजिटाइजेसन प्रक्रियामा लगिएको छ । त्यस्तै, कर्मचारी सापटीसम्बन्धी कागजातलाई डिजिटाइजेसन प्रक्रियामा लान Tamsuk Management Software (TMS) परीक्षणको क्रममा रहेको छ।

अध्ययन/अनुसन्धान/तालिम/सम्मेलन

१५३. A Survey Report on Foreign Direct Investment in Nepal (2020/21) अध्ययन सम्पन्न गरी प्रतिवेदन प्रकाशन गरिएको छ । सुदूरपश्चिम तथा कर्णाली प्रदेशमा प्रादेशिक वित्तीय संस्थाको उपस्थितिसम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न भएको छ । नियमित रूपमा प्रादेशिक र एकीकृत आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरी सार्वजनिक गरिएको छ। त्यस्तै, त्रैमासिक रूपमा मुद्रास्फीति अपेक्षा सर्वेक्षण सम्पन्न गरी प्रतिवेदन सावर्जनिक गरिएको छ।

१५४. Currency Demand Forecasting, Study on Informal Economy of Nepal र लघुवित्त वित्तीय संस्थाले वाणिज्य बैंकको वित्तीय प्रतिनिधिको रूपमा कार्य गर्न सक्ने विषयक अध्ययनहरू सम्पन्न भइसकेका छन्।

१५५. Database on Nepalese Economy नेपाल राष्ट्र बैंकको वेबसाइटमार्फत सार्वजनिक गरी नियमित रूपमा तथ्याङ्क अद्यावधिक भइरहेको छ । साथै, कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिको प्रक्षेपणको लागि GDP Nowcasting Model निर्माण गरी प्रयोग गर्न थालिएको छ। त्यसै गरी, मुद्रास्फीति, विप्रेषण, कर्जा, निक्षेपलगायतका बृहत् अर्थतन्त्रका चरहरूको प्रक्षेपणको लागि univariate तथा multivariate model निर्माण गरिएको छ।

१५६. पहिलो पटक सम्पन्न गरिएको वित्तीय साक्षरताको आधार सर्वेक्षणको प्रतिवेदन सार्वजनिक गरिएको छ । यस प्रतिवेदनबाट नेपालको वित्तीय साक्षरता अवस्थाको जानकारी लिन सजिलो भएको छ ।

१५७. नेपालमा केन्द्रीय बैंक डिजिटल मुद्राको सम्भाव्यता सम्बन्धमा गरिएको प्रारम्भिक अध्ययनको प्रतिवेदन तयार गरी सार्वजनिक प्रतिक्रियाको लागि बैंकको वेबसाइटमा प्रकाशन गरिएको छ ।

१५८. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको सहयोगमा नेपालको वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व पुनरावलोकन (Financial Sector Stability Review-FSSR) गर्ने कार्य सम्पन्न भई उक्त संस्थाबाट प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ ।

१५९. Human Resource Management Practices in NRB विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ ।

१६०. Cloud Computing Feasibility Study सम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

१६१. २०७९ वैशाखदेखि फागुन मसान्तसम्ममा बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रले नियमिततर्फ २३ वटा र अतिरिक्त १२ वटा गरी जम्मा ३५ वटा तालिम कार्यक्रम सम्पन्न गरेको छ । यी तालिममा १,१८८ जना प्रशिक्षार्थीको सहभागिता रह्यो । त्यस्तै, २०७९ वैशाख १ देखि २०७९ फागुन मसान्तसम्ममा कुल ३५० जना कर्मचारीलाई अनलाइन माध्यमबाट र ३६४ जना भौतिक रूपमा वैदेशिक तालिम, सेमिनार, बैठकलगायतका कार्यक्रममा सहभागी भएका छन् ।

१६२. समीक्षा अवधिमा निरन्तर रूपमा डिजिटल वित्तीय चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम तथा समसामयिक विषयमा ज्ञान आदानप्रदान कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन् । आर्थिक अनुसन्धान विभागमा त्रैमासिक रूपमा Research Meet कार्यक्रम हुँदै आएको छ । साथै, मुलुकमा वित्तीय चेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले तयार गरिएका छ वटा एनिमेटेड श्रव्यदृष्य सामग्रीहरू प्रसारण भइरहेका छन् भने १५ वटा डिजिटल ब्यानरहरू तयार गरिएको छ । त्यस्तै, कोशी प्रदेश, मधेस प्रदेश र सुदुरपश्चिम प्रदेशमा गरी जम्मा तीन वटा प्रदेशमा डिजिटल वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सम्मन्न भएको छ । 'Plan your money, plant your future' भन्ने मूल नाराका साथ २०७९ चैत ६ देखि १२ सम्म 'Global Money Week-2023' भव्यताका साथ देशभर मनाइएको छ ।

१६३. यस बैंकमा कार्यरत कर्मचारीको क्षमता विकासको लागि नेशनल बैंकिङ इन्स्टिच्युट, नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, नेपाल चार्टर एकाउन्टेन्ट्स संस्था, नेपाल व्यवस्थापन संघलगायतका विभिन्न संस्थाले प्रदान गरेका तालिममा २०७९ वैशाख १ देखि २०७९ फागुन मसान्तसम्म १६५ जना कर्मचारीहरू सहभागी भएका छन् ।

१६४. २०७९ चैत महिनामा The SEACEN Centre सँगको सहकार्यमा यस बैंकले SEACEN Course on Forecasting of Monetary and Financial Stability विषयक अन्तर्राष्ट्रिय तालिम कार्यक्रम काठमाडौंमा सञ्चालन गरेको छ । कर्मचारीको क्षमता विकास गर्ने उद्देश्यले अनलाइन तालिममा सहभागी गराइएको, अधिकृत कर्मचारीलाई तालिम आवश्यकतासम्बन्धी सर्वेक्षण गरिएको तथा यस बैंकको सुपरिवेक्षकीय क्षमता अभिवृद्धि गर्न Toronto Centre सँगको सहकार्यमा तीन वर्षको लागि लक्षित नौ वटा तालिममध्ये यस वर्ष आयोजना गरिएका दुई कार्यक्रमसमेत गरी हालसम्म सात वटा तालिम सम्पन्न भइसकेका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध

१६५. सन् २०२२ सेप्टेम्बर ५-८ मा जोर्डनको डेड सी मा आयोजित AFI को 'ग्लोबल पोलिसी फोरम, २०२२' मा अवसरमा South Asia Region Financial Inclusion Initiative (SAFFII) Charter मा नेपाल सहभागी भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकसहित छ वटा एसियाली मुलुकका केन्द्रीय बैंक र वित्तीय नियमन तथा अनुगमनकारी संस्था गरी सात वटा संस्था आबद्ध रहेको SARFII मा सन् २०२२ देखि २०२४

का लागि नेपाल पहिलो उपाध्यक्ष चयन भएको छ।

१६६. IMF Article IV Conslultation Team तथा Extended Credit Facility (ECF) Mission को First Review २०२३ फेब्रुअरी १५ देखि २८ सम्म काठमाडौंमा सम्पन्न भएको छ।

१६७. यस बैंक तथा Alliance for Financial Inclusion (AFI) को संयुक्त आयोजनामा AFI को दुई वटा विषयगत कार्यसमूह Inclusive Green Finance Working Group (IGFWG) तथा SME Finance Working Group (SMEFWG) को आठौं र बीसौं संस्करणको बैठक २०७९ फागुनमा काठमाडौंमा सम्पन्न भएको छ। बैठकमा ४१ मुलुकका केन्द्रीय बैंक र वित्तीय क्षेत्रका अन्य नियामक निकायका ८० जनाभन्दा बढी प्रतिनिधिहरू सहभागी थिए। उक्त बैठकमा साना तथा मझौला उद्यम/व्यवसायमार्फत जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जित चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न अवलम्बन गर्न सकिने नीतिगत अभ्यास र भावी कार्यदिशाका सन्दर्भमा छलफल भएको थियो।

विविध

१६८. Alliance for Financial Inclusion को वित्तीय तथा प्राविधिक सहयोगमा निर्माण तथा संशोधन गरिएको Financial Literacy Framework, 2022 जारी भएको छ।

१६९. विद्यार्थीहरूमाझ वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक र उदयपुर जिल्लामा 'विद्यार्थीसँग नेपाल राष्ट्र बैंक कार्यक्रम' सम्पन्न भएको छ।

१७०. यस बैंकको सञ्चालक समितिको मिति २०७९/०३/१५ को निर्णयानुसार मिति २०७९/०४/०१ देखि गभर्नरको कार्यालयअन्तर्गत 'वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखा (Financial Inclusion and Consumer Protection Division)' स्थापना भई यसअघि बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागअन्तर्गत रहेको वित्तीय ग्राहक संरक्षण इकाई सोही मितिबाट उक्त महाशाखाअन्तर्गत स्थानान्तरण भई सञ्चालनमा आएको छ। वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखाले अनलाइन पोर्टल, इमेल, लिखित निवेदन तथा टेलिफोन र हेलो सरकारमार्फत २०७९ वैशाखदेखि फागुन मसान्तसम्म २,०८३ वटा गुनासो प्राप्त भएकोमा १,८४६ वटा समाधान भई २६७ वटा समाधानको प्रक्रियामा रहेका छन्।

१७१. वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा गुनासो व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७७ मिति २०७९ मङ्सिरमा पहिलो संशोधन गरी लागू गरिएको छ।

अन्त्यमा,

१७२. अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्रमा सुधारसँगै तरलता व्यवस्थापन सहज भए तापनि अन्तर्राष्ट्रिय कारणले गर्दा मूल्यमा परेको दबाब अझै कायम छ। गत वर्षभन्दा व्यापार घाटामा केही कमी आएको, विप्रेषण प्रवाहमा वृद्धि र पर्यटन क्षेत्रमा आएको सुधारका कारण शोधनान्तर स्थिति पनि बचतमा रहन थालेकोले अघिल्लो वर्षको तुलनामा अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्रलगायत बैंकिङ क्षेत्रको तरलतामा पनि सुधार आएको देखिन्छ। यद्यपि, विकास खर्च र कर्जा प्रवाहमा कमी आउँदा आर्थिक गतिविधिमा केही शिथिलता आएको छ भने सरकारको राजस्व सङ्कलनमा गिरावट आएको अवस्था छ। बाह्य क्षेत्रको सहजतासँगै बैंकिङ प्रणालीको तरलतामा सुधार भइरहेको र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ब्याजदर घटाउन थालेकाले आन्तरिक आर्थिक गतिविधि सुधार हुँदै जाने देखिन्छ। यसलगायत राजस्व चुहावट नियन्त्रणमा अपनाइएको थप सक्रियताका कारण राजस्व सङ्कलनमा सुधार हुने अपेक्षा छ।

१७३. नेपाली अर्थतन्त्र बढी आयात र विप्रेषणमा निर्भर रहेकोले विश्व अर्थतन्त्रको प्रभाव सामना गर्दै आन्तरिक सन्तुलन कायम राख्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ। तथापि, **वित्तीय स्थायित्व कायम राख्दै समष्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम राख्ने कार्यमा राष्ट्र बैंक सदैव प्रतिबद्ध** छ। बैंकिङ क्षेत्रको स्रोत साधनलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग गर्नुपर्ने आवश्यकता

छ । अर्थतन्त्रको दीर्घकालीन सुधारका लागि समग्र उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउनेतर्फ क्रियाशील हुन सम्पूर्ण सरोकारवालालाई अपिल गर्दछु ।

१७४. यस बैंकको उद्देश्य प्राप्तिमा संलग्न सबै कर्मचारीहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । वार्षिकोत्सवको यस गरिमामय अवसरमा बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारी र अन्य सम्बद्ध सबैलाई हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दै यस बैंकको उद्देश्य प्राप्तिमा आगामी दिनमा अझ क्रियाशील हुँदै बैंकको गरिमा उच्च राख्ने गरी यस बैंकको तर्फबाटसेवा प्रदान गर्न/गराउन सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई निर्देश गर्दछु ।

१७५. वार्षिकोत्सवको अवसरमा २० वर्षे सेवा उपहारबाट सुशोभित हुनुहुने कर्मचारी मित्रहरूलाई बधाई ज्ञापन गर्दै वहाँहरूको बैंकप्रतिको समर्पणको सम्मान गर्दछु । नेपाल राष्ट्र बैंकले ६८औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा पहिलो पटक 'उत्कृष्ट सेवा पुरस्कार' सुरु गरेको छ । यस अवसरमा पुरस्कृत हुने सम्पूर्ण कर्मचारीलाई हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु । यसै गरी सबैभन्दा बढी रेमिट्यान्स भित्र्याउने र डिजिटल कारोबार गर्ने संस्थालाई पनि यस अवसरमा सम्मान गर्ने अभ्यासको सुरुआत गरिएको छ । उहाँहरूलाई पनि बधाई ज्ञापन गर्दछु । बैंकको ६८औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा आयोजित आर्थिक लेख, खेलकुद, बाल चित्रकलालगायतका विभिन्न प्रतियोगिताका विजेतालाई पनि हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु ।

१७६. यस बैंकको कामकारबाहीमा निरन्तर सहयोग गर्ने नेपाल सरकारका विभिन्न निकाय, बैंक तथा वित्तीय संस्था, निजी क्षेत्रका संघसंस्था, सञ्चार क्षेत्र, प्रबुद्ध वर्ग, दातृ निकायलगायतका अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था र सर्वसाधारण सबैमा यस अवसरमा धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । आगामी दिनमा पनि सम्बद्ध सबै पक्षबाट बैंकलाई निरन्तर सहयोग प्राप्त हुनेमा विश्वस्त छु ।

धन्यवाद !

१४ वैशाख २०८०

•••

नेपाली खण्ड

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रः विद्यमान अवस्था र आगामी कार्यदिशा

■ डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ*

१. विषय प्रवेश

अर्थतन्त्रमा बैंकिङ क्षेत्रले मुख्यतया वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्दछ। बचतकर्तासँग बचत सङ्कलन गरी लगानीकर्ताको लागि कर्जाको रूपमा वित्तीय साधन उपलब्ध गराउँछ। यसले गर्दा अर्थतन्त्रमा पुँजी निर्माण भई उत्पादन, रोजगारी, आम्दानी बढेर समग्र आर्थिक वृद्धिमा टेवा पुग्छ। तसर्थ, बैंकिङ क्षेत्रको विकासको लागि सबै देशले प्राथमिकता दिने गर्दछन्। हुनत वित्तीय मध्यस्थताको काम बैंकिङ क्षेत्रबाहेक पुँजी बजार र सम्झौतित बचत सङ्कलन गर्ने संस्थाले पनि गर्दछन्। तर यिनीहरूले बैंकिङ क्षेत्रको कार्यलाई प्रतिस्थापन नै गर्न भने सक्दैनन्। बैंकिङ प्रणालीमा बचत र कर्जासँगै भुक्तानी प्रणाली सञ्चालनका साथै निक्षेप र कर्जा सिर्जना गर्ने क्षमता रहेको हुन्छ।

नेपालमा वित्तीय उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरेपछि बैंकिङ क्षेत्रको तीव्र विकास हुन गयो। यस क्षेत्रमा निजी क्षेत्रले उत्साहजनक सहभागिता जनायो। बैंकिङ क्षेत्रभित्र रहेका वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी र लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक विस्तार तीव्र रूपमा हुन पुग्यो। बैंकिङ क्षेत्रको विस्तारको रफ्तारअनुसार समग्र अर्थतन्त्र बढ्न नसकेको हुँदा २०६८ सालदेखि नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकिङ संस्थालाई मर्जर गर्ने नीति अख्तियार गरी 'बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभ्ने वा गाभिनेसम्बन्धी विनियमावली, २०६८' जारी गरेर बैंकिङ क्षेत्रलाई सुदृढीकरण गर्ने काम सुरु गऱ्यो। यसपछि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू क्रमशः मर्जरतर्फ जान थाले।

मर्जर प्रक्रियाका कारण कुनै बेला ३२ वटासम्म पुगेका वाणिज्य बैंकहरू अहिले २० वटामा, ९० वटा पुगेका विकास बैंकहरू १७ वटा, ७९ वटा पुगेका वित्त कम्पनीहरू १७ वटा, ९१ पुगेका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू ६४ वटामा सीमित भएका छन्। मर्जरको प्रक्रिया अझै जारी रहेको छ। यो परिवेशमा बैंकिङ क्षेत्रको अबको कार्यदिशा के हुने र के हुनुपर्दछ भन्ने सन्दर्भमा बहस हुनुपर्दछ। यस क्षेत्रमा देखा परेका कमीकमजोरी र यस क्षेत्रले अर्थतन्त्रको समग्र विकासमा पुऱ्याउनुपर्ने योगदानको सम्बन्धमा छलफल भई निश्चित कार्यदिशा अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। यस क्षेत्रको दिगोपना र समग्र वित्तीय स्थायित्वको लागि सही कार्यदिशा अङ्गीकार गर्न जरुरी देखिएको छ। यो लेख यसै सन्दर्भमा केन्द्रित रहेको छ।

२. बैंकिङ क्षेत्रको विद्यमान अवस्थाको विवेचना

बैंकिङ क्षेत्रको विद्यमान अवस्थाबारे यहाँ केही चित्रण गर्न खोजिएको छ। अवस्थाको विश्लेषणले नै अब लिनुपर्ने कार्यदिशाबारे मार्गदर्शन गर्न सक्छ।

(क) बैंकिङ क्षेत्रको तीव्र विस्तारपछि हाल सुदृढीकरणको अवस्थामा छ। माथि उल्लेख गरेझैं नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त वित्तीय संस्थाको संख्या घट्दै गएको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको थप मर्जर आवश्यक भए पनि अन्य बैंकिङ संस्थामा एकाधिकारसहित ज्यादै ठूलो आकार हुने गरी थप मर्जरलाई पनि राम्रो नठानिएला। तथापि शाखा संख्यामा उल्लेख्य विस्तार भएको छ। २०७९ पुस मसान्तसम्म वाणिज्य बैंकका ५०२९, विकास बैंकका ११२८, वित्त कम्पनीका २८० र लघुवित्तका ५१५१ शाखाहरू देशभरमा सञ्चालित छन्। यसले गर्दा सहरी र अर्धसहरी क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थिति बाक्लै रहेको छ।

(ख) शाखा संख्यामा तीव्र विस्तार भए पनि नेपालको पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा छरिएर रहेको पातलो बस्तीका कारण सबै ठाउँ अझै बैंकिङ सेवाको उपलब्धता भने सहज हुन सकेको छैन। त्यस्तै, सहरी र तराइका क्षेत्रमा वित्तीय साक्षरताको कमी

* कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

र विद्यमान बैंकिङ पद्धतिका कारण ठूलो तप्काले औपचारिक बैंकिङ सेवा प्राप्त गर्न सकिरहेको छैन। साहु महाजन, साथीभाइ र मिटर ब्याजीमार्फत वित्तीय आवश्यकता खास गरी कर्जाको आवश्यकता पूरा गर्नुपर्ने अवस्था अझै छ।

(ग) ठूला सहरमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त बैंकिङ संस्थाका अतिरिक्त ठूलै संख्यामा पाइलैपिच्छे जस्तो बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू सञ्चालनमा छन्। यिनीहरूले पनि बैंकिङ संस्थाले गर्ने मुख्य र आधारभूत कार्यका रूपमा रहेको बचत परिचालन र कर्जा प्रवाहको कार्य गरिरहेका छन्। यसले के देखाउँछ भने सञ्चालनमा रहेका इजाजतपत्रप्राप्त बैंकिङ संस्थाले सबै तप्काका मानिसहरूको बैंकिङ सेवाको मागलाई पूरा गर्न सकिरहेका छैनन्। घरघर वा पसलपसलमा गएर नियमित सानोतिनो बचत सङ्कलन गर्ने र आवश्यकता पर्दा सहजै कर्जा प्रदान गर्ने हुँदा ठूलो संख्यामा मानिसले सहकारीमा कारोबार गर्दछन्। बचत तथा ऋण सहकारीहरूको कडा नियमन र सुपरिवेक्षण गर्ने संरचना र व्यवस्था नभएको हुँदा गैरकानुनी रूपले कमाएको आय बचत गर्ने स्थानको रूपमा पनि सहकारी रहेको पाइन्छ। यसले गर्दा पनि सहर बजारमा च्याउसरी सहकारी संस्था सञ्चालनमा रहेका छन्। यिनीहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाविरुद्ध दरिलो प्रतिस्पर्धा सिर्जना गरेका छन्। तर, कोभिड-१९ पछि अर्थतन्त्रमा तरलतामा कमी आउँदा यी संस्था पनि समस्यामा परेका छन्। परिचालित बचतबाट प्रवाहित कर्जा वा सहकारी संस्था आफैँले घरजग्गामा लगानी गरेका तर अहिले घरजग्गा कारोबारमा शिथिलता आएका कारण धेरैजसो ठूला सहकारीमा समस्या देखापरेका छन्। बैंक तथा वित्तीय संस्था जस्तो नेपाल राष्ट्र बैंकबाट तरलता सुविधा सहकारीहरूले नपाउने हुँदा तरलताको अभावमा बचतकर्ताको बचत भुक्तानी गर्न असमर्थ भएका घटनाहरू देखापरेका छन्।

(घ) बैंकिङ विस्तार तीव्र भए पनि अझै कर्जामा पहुँच पर्याप्त छैन। वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीमा गरेर २०७९ पुस मसान्तसम्म जम्मा १८ लाख ३३ हजार कर्जा खाता संख्या रहेको छ। यो संख्याले सो समयसम्म रु.४८ खर्ब ३८ अर्ब जति कर्जा उपयोग गरेको छ। हालै नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको वित्तीय साक्षरताको आधार सर्वेक्षणले ४६ प्रतिशत वयस्क मानिसहरूले मात्र कुनै न कुनै संस्थाबाट कर्जा उपयोग गरेका छन्। नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्तबाहेकका बैंकिङ संस्थाबाट कर्जा लिने वयस्क जनसंख्या जम्मा १८ प्रतिशत रहेको छ। यसले के देखाउँछ भने उपलब्ध ठूलो मात्राको वित्तीय साधन कर्जाको रूपमा केही सीमित व्यक्तिमा केन्द्रीकृत रहेको छ।

(ङ) नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा पछिल्ला वर्षमा शाखा संख्या मात्र होइन कर्जा र निक्षेप परिचालन पनि व्यापक रूपमा बढेको छ। शाखा विस्तारसँगै नेपाली अर्थतन्त्र तीव्र रूपमा वित्तीयकरण भएको छ। वाणिज्य बैंक, विकास बैक र वित्त कम्पनीहरूको निक्षेप सङ्कलन १० वर्षअगाडि २०६८/६९ मा रु.१० खर्ब १२ अर्ब रहेको थियो, जुन त्यो वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५७ प्रतिशत थियो। २०७९ असारमा आइपुग्दा ती संस्थाको निक्षेप पाँच गुणाले बढेर रु.५० खर्ब ८३ अर्ब पुगेको छ, जुन कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १०५ प्रतिशत हो। त्यस्तै, निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाह भएको कर्जा पनि सो समयअवधिमा छ गुणाले बढ्न गयो र रु.८ खर्ब १० अर्बबाट बढेर रु.४६ खर्ब ८९ अर्ब पुग्यो। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा सो अवधिमा निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा ५० प्रतिशतबाट बढेर ९७ प्रतिशत पुग्यो। सो अवधिमा ऋण खाता संख्या सात लाख ८२ हजारबाट बढेर १८ लाख ३३ हजार पुग्यो जुन २.३ गुणाले बढी हो। यसरी ऋणीहरूको संख्या भन्दा कर्जाको मात्रा बढ्दा कर्जा केन्द्रीकरण हुन र ऋणग्रस्तता बढ्न पुगेको देखिन्छ। कर्जा प्रवाह बढेअनुरूप उत्पादन र रोजगारी बढेर आर्थिक वृद्धिदर बढ्न सकेको छैन।

(च) सन् २०२० को सुरुआतसँगै विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ महामारीले गर्दा अर्थतन्त्र

लामो समयसम्म बन्दाबन्दीको स्थितिमा रह्यो । आर्थिक कारोबारहरू ठप्प भए । सुरुको समयमा कर्जा प्रवाहको वृद्धिदरमा पनि केही कमी आयो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा निजी क्षेत्रतर्फ जाने कर्जा प्रवाह अघिल्लो आर्थिक वर्षको १९.१ प्रतिशतको वृद्धिको तुलनामा १२.६ प्रतिशतले मात्र बढ्यो । कर्जाको मागमा आएको कमी, कोभिडको समयमा पनि विप्रेषण आप्रवाह बढेको र कोभिड-१९ बाट प्रभावित व्यवसायलाई राहत दिन भनेर मौद्रिक नीतिमा गरिएको लचकता र ठूलो मात्रामा पुनरकर्जा प्रवाह गरिएकोले अर्थतन्त्रमा ब्याजदर घटेका कारण कोभिड-१९ को संक्रमण कम भई अर्थतन्त्र पुनरुत्थानतर्फ जाँदा कर्जा प्रवाहमा तीव्र विस्तार भयो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा २६.३ प्रतिशतले बढ्यो । कोभिड-१९ बाट उद्धार र पुनरुत्थान गर्न भनेर सहज ढङ्गले कर्जा प्रवाह गर्दा अधिकांश ऋणीले उपलब्ध कर्जा घरजग्गा र सेयर बजारमा लगानी गर्न पुगे । कोभिडको समय अधिकांश उद्यम व्यवसायहरू शिथिल भएको बेला घरजग्गा र सेयर बजारमा उछाल आउन पुग्यो । यसबाट कतिपयले मनग्य आम्दानी गर्न पुगे, जसले गर्दा विलासिताका वस्तुको उपभोग बढ्यो । जसका कारण तीव्र कर्जा विस्तारसँगै आयात पनि बढ्न पुग्यो । फलस्वरूप २०७८/७९ मा आएर रु.२५५ अर्बबराबरको शोधनान्तर घाटा हुन पुग्यो र सोअनुरूप विदेशी विनिमय सञ्चिति पनि घट्यो ।

(छ) बाह्य क्षेत्रमा सिर्जना भएको असन्तुलनलाई सम्बोधन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिको कार्यदिशामा कडाइ गरेर नीतिगत दरहरू बढायो भने बैंकिङ क्षेत्रमा निक्षेपभन्दा कर्जाको वृद्धिदर उच्च हुँदा तरलता अभाव भई कर्जा तथा निक्षेपका ब्याजदरहरू बढ्न गए । उच्चदरमा ऋण प्रवाह भएको अवस्थामा ब्याजदर वृद्धि हुँदा ऋणीको ब्याजभार बढ्यो । यसै समय शोधनान्तर घाटा कम गर्न लिइएको कडा मौद्रिक नीतिका कारण समष्टिगत मागमा कमी आई व्यापार व्यवसायमा शिथिलता आयो । यसले गर्दा ऋणीले ऋणको साँवा ब्याज भुक्तानी गर्न नसक्दा बैंकिङ क्षेत्रविरुद्ध नारा जुलुस लगाउन थाले । हाल ऋण समयमा भुक्तानी नहुँदा बैंकिङ क्षेत्रको खराब कर्जाको हिस्सा पनि बढ्दै गएको छ । यसले कर्जा जोखिम बढेर गएको देखिन्छ । यसबाट सहज ढङ्गले उच्च ऋण प्रवाहले गर्दा आउन सक्ने समस्याबारे राम्रो पाठ सिकाएको स्थिति छ ।

(ज) लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने ऋणीको संख्या २०७९ असारसम्म ३३ लाख ३ हजार पुगेको छ । विगत पाँच वर्ष (२०७४ देखि २०७९ असारसम्ममा) मा लघुवित्तका ऋणी संख्या १७ लाख २७ हजारले बढेका छन् । पाँच वर्षमा ऋणीको संख्या दोब्बरभन्दा बढीले बढेको छ । यो अति नै तीव्र विस्तार हो । यसले नयाँ ऋणी पहिचानभन्दा पनि बहुबैंकिङ तीव्र दरमा विस्तार भएको सङ्केत गर्दछ । ऋणीको संख्या विस्तार भएभैँ उद्यमशीलता र उत्पादन बढेको पाईदैन । बरु, सहज रूपमा ऋण उपलब्धताले गर्दा ऋणग्रस्तता बढेर सामाजिक असन्तोषहरू फैलिएको छ । पछिल्लो समय लघुवितका मूल्य र मान्यताविपरीत नाफा कमाउने नै मुख्य ध्येयका साथ सञ्चालित लघुवित्त संस्थाले सही ढङ्गले ऋणीको छनोट र उनीहरूको उद्यमशील र व्यावसायिक क्षमता वृद्धि नगरी अन्धाधुन्ध ऋण प्रवाह गर्दा हाल लघुवित्त क्षेत्रमा समस्याहरू सिर्जना भएका छन् । अहिलेसम्म करिब शत प्रतिशत ऋण भुक्तानी हुने गरेको थियो । तथापि अब लघुवित्तप्रति बढ्दो नकारात्मक धारणा र ऋणीको ऋण तिर्न सक्ने क्षमता नबढ्दा ऋण नउठ्ने समस्या बढ्दै जाने सम्भावना प्रबल रहेको देखिन्छ ।

(झ) विश्वव्यापी रूपमा भएको सूचना प्रविधिको विकासले बैंकिङ सेवा प्रवाहमा कायापलट ल्याएको छ । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रले पनि सूचना प्रविधिलाई व्यापक रूपमा प्रयोग गरेको छ । अहिले धेरै भुक्तानी र बैंकिङ सेवाहरू बैंकका शाखामा भौतिक रूपमा उपस्थित नभइकन पनि गर्न सकिने भएको

छ। तसर्थ, बैंकिङ पहुँच बढाउन भौतिक शाखाहरू आवश्यक नपर्ने स्थिति सिर्जना भएको छ । तर, डिजिटलाइजेसनसँगै साइबर आक्रमणको जोखिम बढ्दो छ, यसबाट ग्राहकहरू ठगिएका घटनाहरू बाहिर आइरहेका छन् । साइबर सुरक्षाको लागि खर्च गर्नुपर्ने अवस्था पनि रहेको छ । अर्कोतर्फ बैंकिङ क्षेत्रको डिजिटलाइजेशनले बैंकिङ सेवा प्रवाह पुऱ्याउन सहज र विस्तारित त भएको छ तर यस्तो सेवा प्रयोग सक्ने क्षमता र जानकारी भने पर्याप्त छैन। युवाहरू अलि बढी डिजिटल बैंकिङमा अभ्यस्त भए पनि प्रौढहरूको ठूलो हिस्सामा यस्तो प्रविधि प्रयोग गर्न सक्ने ज्ञान र जानकारीको अभाव रहेको देखिन्छ । अहिले वित्तीय साक्षरता मात्र होइन डिजिटल वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता भइसकेको छ।

(ञ) बैंकिङ क्षेत्र सबैभन्दा बढी नियमन र सुपरिवेक्षणमा रहेको क्षेत्र हो। यो क्षेत्र पारदर्शी पनि छ। यसको आकार बढ्दै गएकाले यस क्षेत्रको नाफाको अङ्कमा अन्य क्षेत्रका उद्योगी/व्यावसायी र सर्वसाधारणको ईर्ष्या लाग्ने गरेको छ। यो क्षेत्रले धेरै नाफा कमाएको आरोप छ। विगतमा यो क्षेत्रको नाफा केही उच्च रहे पनि पछिल्लो समय चुक्ता पुँजीको वृद्धिसँगै नाफाको दरमा कमी आएको छ। वित्तीय स्थायित्वको लागि पनि बैंकिङ क्षेत्रले न्यूनतम नाफा कमाउनु जरुरी हुन्छ। तर, बैंकिङ क्षेत्रको नाफाको स्रोत भनेको वास्तविक क्षेत्रमा हुने आम्दानी हो। उद्योग/व्यवसायले कमाउन सके मात्र बैंकिङ क्षेत्रले ब्याजको रूपमा आम्दानी गर्ने हो। कर्जा प्रदान गरेर उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न सहयोग पुऱ्याएबापत उद्योग व्यवसाय क्षेत्रले गर्ने नाफाको केही हिस्सा ब्याजको रूपमा बैंकिङ क्षेत्रले प्राप्त गर्ने हो। तसर्थ, उद्योग व्यवसायहरू नाफामूलक ढङ्गले नफस्टाएसम्म बैंकिङ क्षेत्रको आम्दानी सुनिश्चित हुँदैन।

(ट) बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार पाँच प्रकारका बैंकिङ संस्था भए पनि वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीबीच तात्विक भिन्नता छैन। यिनको मुख्य कार्यक्षेत्र समान छन्। खासगरी मुख्य फरक विदेशी मुद्राको कारोबारमा मात्र छ, जुन विकास बैंक र वित्त कम्पनीले गर्न पाउँदैनन् । सबैखाले वाणिज्य बैंकबीच पनि कार्यगत भिन्नता छैन, कुनै विशेष क्षेत्रमा दक्षता रहेको पाईंदैन । कृषि विकास बैंकले आफूलाई कृषि क्षेत्रमा केन्द्रित गरेकोबाहेक वाणिज्य बैंकहरूको पोर्टफोलियो समान नै छ। अर्थतन्त्रमा उत्पादनका विभिन्न क्षेत्रहरू हुन्छन्, जस्तै : कृषि, उद्योग र सेवा। यी क्षेत्रभित्र पनि थुप्रै उपक्षेत्रहरू हुन्छन् । तिनको उत्पादन चक्र र विशेषता फरकफरक हुन्छन् र जोखिमको प्रवृत्ति फरकफरक हुन्छ । अहिले बैंकिङ क्षेत्रले अर्थतन्त्रका क्षेत्रगत विशेषतामा जानकारी र दक्षता हासिल गरेको पाईंदैन। समग्र उत्पादन क्षेत्रलाई एकै ढङ्गले हेर्ने प्रवृत्तिले गर्दा बैंकिङ क्षेत्र तीव्र विस्तार भए पनि अर्थतन्त्रको कुनै पनि उत्पादन क्षेत्र बैंकिङ सेवाबाट पूर्ण सन्तुष्ट छैन। उत्पादन चक्रसँग कर्जा असुलीको तालमेल मिलेको छैन, जसले गर्दा समग्र अर्थतन्त्र उत्पादनशील बन्न सकेको देखिँदैन।

(ठ) उद्योगी/व्यवसायीले बैंक कर्जाको ब्याजदर महँगो भएको गुनासो गरिरहेका हुन्छन् । केही समय ब्याजदर घट्ने गरे पनि सस्तो ब्याजमा प्रवाहित कर्जा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग भई अर्थतन्त्रमा उत्पादन बढ्न नसक्दा कर्जा प्रवाह बढेसँगै आयात बढ्ने गरेको छ । आयात बढेर शोधनान्तर घाटा भएपछि पुनः बैंकिङ क्षेत्रमा तरलता अभाव भई कर्जाका ब्याजदर बढ्ने गरेका छन् । पक्कै पनि उत्पादनशील गतिविधि बढाउन एकल अङ्कको कर्जाको ब्याजदर आवश्यक हो । तर, वित्तीय साधनको आपूर्ति स्रोतको कमी र उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा उपयोग गर्ने प्रवृत्तिको कमीले गर्दा बैंकिङ क्षेत्रमा तरलताको उतारचढाव यसरी नै आइरहने हुन्छ। कर्जाको ब्याजदर धेरै बढ्न नदिन बैंकिङ क्षेत्रले आफ्नो कार्यकुशलता बढाएर कम ब्याजदर स्प्रेडमा पनि कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने क्षमता विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि छ ।

(ड) बैंकिङ क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा पढेलेखेका कर्मचारीहरू रहेका छन् । खासगरी व्यवस्थापन

शिक्षा हासिल गरेका व्यावसायिक कर्मचारीहरू रहेका छन् । त्यसैले बैंकिङ क्षेत्रले अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रको लागि नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ। पछिल्लो समय मर्जर र प्राप्तिले गर्दा बैंकिङ संस्थाहरूको आकार ठूलो बन्दै गएको छ। यसले जोखिम बहन गर्ने क्षमता बढे तापनि संस्थागत व्यवस्थापनको कुशलता थप विकास गर्नुपर्ने चुनौती थपिएको छ।

३. बैंकिङ क्षेत्र : अबको कार्यदिशा

उपर्युक्त विश्लेषणका आधारमा यस क्षेत्रले लिनुपर्ने कार्यदिशालाई प्रस्ट्याउँछ। यथास्थितिमा रहेर बैंकिङ क्षेत्रको दिगोपना कायम हुन कठिन छ । तसर्थ विद्यमान अवस्था र चुनौतीको विश्लेषणसँगै सही कार्यदिशा अपनाउनुपर्ने आवश्यकता छ। त्यसको निम्ति देहायबमोजिमको कार्यदिशा बैंकिङ क्षेत्रले अबलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ :

(क) अब भौतिक शाखा विस्तारभन्दा पनि डिजिटल प्रविधि प्रयोग गरेर शाखारहित बैंकिङ पहुँच अभिवृद्धिमा जोड दिइनुपर्दछ । लघुवित्त वित्तीय संस्थासँग सहकार्य गरेर पनि सस्तोमा बैंकिङ पहुँच विस्तार गर्न सकिन्छ । कर्जाको अधिकेन्द्रितलाई मध्यनजर राख्दा बैंकिङ क्षेत्रले सर्वसाधारणमा कर्जा पहुँच बढाउन आवश्यक रहेको छ। बैंकिङ क्षेत्रले सञ्चालन लागत घटाएर कम ब्याजदर स्प्रेडमा काम गर्न सक्ने क्षमता विकास गर्नुपर्दछ।

(ख) बैंकिङ संस्थाले अर्थतन्त्रका थुप्रै क्षेत्रहरूमध्ये आफूलाई कुनै एक वा दुई क्षेत्रमा विशिष्टीकृत गराउनुपर्ने आवश्यकता छ। यसले प्रतिस्पर्धात्मक स्थिति कम गर्ने हुन्छ। आफूले केन्द्रीकृत गरेका क्षेत्रको जानकारी प्राविधिक कर्मचारीसमेत राखेर त्यो क्षेत्रको उत्पादन चक्र र अन्तरनिहित फाइदा तथा बेफाइदा केलाएर जोखिम न्यूनीकरण गर्दै सम्बन्धित व्यवसायको विकास हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्ने क्षमता र प्रवृत्ति विकास गर्नुपर्दछ।

(ग) वास्तवमा बैंकिङ क्षेत्रको नाफा र दिगोपना वास्तविक क्षेत्रको विकास र विस्तारमा भर पर्दछ। व्यापार र आयातमुखी कर्जाले अल्पकालीन लाभ दिए पनि दीर्घ कालमा अर्थतन्त्र अस्थिर बनाई तरलतामा उतारचढाव ल्याउँछ र बैंकिङ क्षेत्रको स्थायित्वमाथि नै जोखिम सिर्जना गर्दछ। तसर्थ, बैंकिङ क्षेत्रले शुद्ध बचत सङ्कलन कर्जा प्रवाहको परम्परागत काम मात्र गरेर पुग्दैन। अब अर्थतन्त्रमा आर्थिक वृद्धिदर बढाउने गरी नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न पनि सक्नुपर्छ। यसको लागि अर्थतन्त्रका उत्पादनशील क्षेत्रहरू पहिचान गर्ने, उद्यमशीलता विकासमार्फत ती क्षेत्रमा उद्यमीहरू विकास गर्ने, अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रमा कार्यरत व्यवसायीको व्यावसायिक र प्राविधिक क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग गर्ने, विभिन्न व्यवसायमा अन्तरनिहित जोखिम न्यूनीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउने र उत्पादनदेखि बजारीकरणसम्मको कार्यमा उद्यमी/व्यवसायीसँग सहकार्य र समन्वय गर्नुपर्ने देखिन्छ।

(घ) मर्जर र प्राप्तिका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आकार ठूलो बन्न पुगेको छ । यस्तो संस्थाको व्यवस्थापन गर्न त्यहीअनुरूपको कर्मचारीको क्षमता विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ। आकार ठूलो हुँदै गर्दा केही फाइदा छन् भने केही बेफाइदा पनि छन् । ठूलो संख्यामा रहेका कर्मचारी र शाखा सञ्जालको व्यवस्थापन थप व्यवस्थित हुनुपर्छ। त्यससँगै बढ्दो डिजिटलाइजेशनका कारण सिर्जित जोखिमको व्यवस्थापनमा पनि ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता छ। बैंकिङ पहुँच बढाउन उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग र डिजिटल वित्तीय साक्षरताको विस्तारमा पनि बैंकिङ क्षेत्र लाग्नुपर्ने आवश्यकता छ।

(ङ) बाह्य र आन्तरिक अर्थतन्त्रमा आउने उतारचढावले बैंकिङ क्षेत्रलाई लाभ/हानि पुगिरहेको हुन्छ। विश्व र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा आउने परिवर्तनलाई समयमै विश्लेषण र आँकलन गर्न सकिएमा बेफाइदा र जोखिम कम गर्न सकिने र फाइदा बढी हासिल गर्न सकिने परिवेशमा अर्थतन्त्रको विश्लेषण र अनुमान लगाउन सक्ने अर्थशास्त्रीहरूको समेत व्यवस्था गरी बैंकिङ व्यवसाय सञ्चालन गर्नुपर्ने अबको आवश्यकता रहेको छ।

(च) नाफाको लागि अन्धाधुन्ध कर्जा प्रवाह गर्दा

कर्जा जोखिम बढ्ने हुन्छ । तसर्थ, सही ऋणीको पहिचान गर्ने क्षमता विकास गर्न आवश्यक छ । उच्च नाफाको लक्ष्य किटान गरी उच्च दरमा कर्जा प्रवाह गर्दा अर्थतन्त्रमा जोखिम बढ्ने हुन्छ, जसले गर्दा बैंकिङ क्षेत्रको स्थायित्व नै खतरामा पर्दछ । तसर्थ, कर्जा प्रवाहको प्रवृत्ति र प्रकृतिमा आमूल परिवर्तन ल्याउनुपर्ने आवश्यकता छ । अहिले उच्च मात्रामा घरजग्गाको धितोमा कर्जा प्रवाह हुने प्रवृत्तिका कारण अधिक कर्जा घरजग्गामा प्रयोग भई घरजग्गा मूल्यको अत्यधिक बढ्दा नेपालको अर्थतन्त्र 'उच्च लागत अर्थतन्त्र' मा परिणत भएको छ । यसले गर्दा पनि कर्जाको उत्पादनशील प्रयोग हुन सकेको छैन । तसर्थ, नगद प्रवाह र व्यवसाय प्रकृतिको आधारमा परियोजना कर्जा प्रवाह गर्ने क्षमता वृद्धि गरिनुपर्दछ ।

(छ) ऋणीहरू समस्या परेर कर्जा भुक्तानी हुन नसक्दा बैंकिङ क्षेत्र समस्यामा पर्ने हुँदा प्रवाहित कर्जाको नियमित अनुगमन हुनुपर्ने देखिन्छ । प्रलोभनमा परी कर्मचारीले ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गर्ने सम्भावना न्यूनीकरण गर्न कर्मचारीको आचरण र व्यवहार सुधार, न्यायोचित तलब-भताको व्यवस्था, क्षमताको विकास, प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कनको दरिलो व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।

(ज) बैंकिङ क्षेत्रले अर्थतन्त्रको विकासमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्नेगरी, बदलिँदो परिवेशअनुरूप सिर्जित जोखिमहरू न्यूनीकरण गर्न सहयोगी हुनेगरी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट नियमन र सुपरिवेक्षण व्यवस्थालाई थप सुदृढ र प्रभावकारी बनाउँदै लैजानुपर्दछ । कर्जा सूचना केन्द्रको क्षमता विकास र क्रेडिट स्कोरिङ गर्ने व्यवस्थाको विकासको लागि नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकले थप भूमिका खेल्नुपर्ने देखिन्छ । यसले गर्दा धितोमुखी कर्जा प्रवाहको प्रवृत्तिमा कमी आई उत्पादनशील कर्जा प्रवाह बढ्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

(झ) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा लघुवित्तको सिद्धान्त र मान्यताबाट विचलन आएका कारण ती संस्थाहरू समस्यामा पर्न थालेको हुँदा यस क्षेत्रको स्थायित्वका निम्ति पुनः त्यस्ता सिद्धान्त र मान्यतालाई सही ढङ्गले अवलम्बन गरेर अघि बढ्नुपर्दछ । अति विपन्न र मध्यम वर्गमा वित्तीय पहुँच विस्तार गर्ने कार्यशैलीमा परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(ञ) सहकारीमा देखापरेका समस्याका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्था र समग्र अर्थतन्त्र पनि प्रभावित हुन सक्ने भएकाले यस क्षेत्रको पनि नियमन र सुपरिवेक्षण बढाउने र सहकारी संस्थाले सहकारी मूल्य, मान्यता र सिद्धान्त अवलम्बन गर्नुपर्दछ । यो क्षेत्र बढी स्वःनियमनमा बस्नुपर्ने र अर्थतन्त्रलाई समावेशी ढङ्गले उत्पादनशील बनाउनेतर्फ प्रयत्नशील रहनुपर्दछ ।

४. उपसंहार

नेपालमा वित्तीय उदारीकरणसँगै तीव्र विकास र विस्तार भएको क्षेत्रमा बैंकिङ क्षेत्र पनि पर्दछ । यसको तीव्र विस्तार र विकासका कारण वित्तीय सेवाको पहुँच उल्लेख्य मात्रामा बढेको छ र अर्थतन्त्रमा विविधीकरण आएको छ । अहिले बैंकिङ क्षेत्रले परिचालन गरेको निक्षेप कुल गार्हस्थ्य उत्पादनभन्दा बढी पुगेको छ भने कर्जा प्रवाह पनि कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको हाराहारीमा पुगेको छ । बैंकिङ क्षेत्रको विस्तार भएअनुरूप आर्थिक वृद्धिदर बढ्न नसकेको र अर्थतन्त्रको उत्पादनशील रूपान्तरण हुन नसकेको हुँदा बैंकिङ क्षेत्रको वर्तमान अवस्था र कार्यशैलीमा माथि विवेचना गरेझैं केही कमीकमजोरी रहेका छन् ।

आर्थिक वृद्धिदर दरिलो र अर्थतन्त्रको उत्पादनशील रुपान्तरण नभएसम्म बैंकिङ क्षेत्र पनि दिगो रहन नसक्ने र वित्तीय स्थायित्व नै जोखिम रहने हुँदा बैंकिङ क्षेत्रले अब नयाँ कार्यदिशा अवलम्बन गर्नुपर्दछ । यसको लागि सरोकारवाला र विज्ञहरूबीच बहस तथा छलफल गर्न सकिन्छ । बैंकिङ क्षेत्रले अवलम्बन गर्नुपर्ने अबको केही कार्यदिशामाथि प्रस्तुत गरिएको छ । अल्पकालीन उच्च नाफाभन्दा पनि दिगोपना र अर्थतन्त्रको उत्पादनशील रूपान्तरण गर्न माथिका कार्यदिशा सहयोगी हुन सक्छन् । बढी विस्तारित र तुलनात्मक रूप अग्रस्थानमा रहेकोले बैंकिङ क्षेत्रले अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रलाई नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने गरी क्षमता र कार्य प्रवृत्ति विकास गर्ने खालको कार्यदिशा अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

(लेखमा व्यक्त विचार लेखकका निजी हुन्)

ऋण र आर्थिक वृद्धिबीचको कमजोर सम्बन्ध

■ टुलराज बस्याल*

१. कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी)को आकार र वृद्धिदर

देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) प्रचलित मूल्यमा आ.व.२०७३/७४ मा रु.३० खर्ब ७७ अर्ब १४ करोड रहेकोमा आ.व.२०७८/७९ मा रु.४८ खर्ब ५१ अर्ब ६२ करोड पुगेको छ (स्रोतः आर्थिक सर्वेक्षण, २०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय; वर्तमान समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति, २०७८/७९, नेपाल राष्ट्र बैंक) । यस अवधि (२०७४/७५-२०७८/७९) मा प्रचलित मूल्यमा जीडीपी रु.१७ खर्ब ७४ अर्ब ४८ करोड अर्थात् वार्षिक औसत रु.३ खर्ब ५४ अर्ब ९० करोडले बढेको छ । देशको जनसंख्या २०७४ असार मसान्तमा २,८०,८१,७९८ रहेकोमा वार्षिक औसत ०.९७ प्रतिशतले बढ्न गई २०७९ असार मसान्तमा २,९४,७६,९४८पुगेको अनुमान छ।प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति जीडीपी २०७४ असार मसान्तमा रु.१,०९,५७८ रहेकोमा २०७९ असार मसान्तमा रु.१,६४,५९० पुगी यस अवधिमा रु.५५,०१२ अर्थात् वार्षिक औसत रु.११,००२ ले बढेको छ। यसरी, पाँच वर्षको अवधि (२०७४/७५-२०७८/७९) मा प्रचलित मूल्यमा समग्र जीडीपीको वार्षिक औसत वृद्धिदर ९.५ प्रतिशत रहेकोमा प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति जीडीपीको वार्षिक औसत वृद्धिदर ८.५ प्रतिशत रहेको छ। पाँच वर्षे यस अवधिमा जीडीपी मूल्य सूचकाङ्कको वार्षिक औसत वृद्धिदर ४.३ प्रतिशत तथा २०६७/६८ को स्थिर मूल्यमा वार्षिक औसत आर्थिक वृद्धिदर ४.३ प्रतिशत रहेको छ। पाँच वर्षमा जनसंख्याको वार्षिक औसत वृद्धिदर ०.९७ प्रतिशत रहेकोले यस अवधिमा प्रतिव्यक्ति आय वार्षिक औसत ३.३ प्रतिशतले बढ्न गएको अनुमान छ।

यस अवधि (२०७४/७५-२०७८/७९) को तुलना यसअघिको पाँचवर्षे अवधि (२०६९/७०-२०७३/७४) सँग गर्दा सर्वप्रथम आ.व.२०६८/६९ मा प्रचलित मूल्यमा जीडीपी रु.१७ खर्ब ५८ अर्ब ३८ करोड थियो जुन आ.व.२०७३/७४ मा रु.३० खर्ब ७७ अर्ब १४ करोड पुग्यो । त्यस अवधि (२०६९/७०-२०७३/७४) मा प्रचलित मूल्यमा जीडीपी रु.१३ खर्ब १८ अर्ब ७६ करोडले अर्थात् वार्षिक औसत रु.२ खर्ब ६३ अर्ब ७५ करोडले बढेको छ । देशको जनसंख्या २०६९ असार मसान्तमा २,६७,५२,६८१ रहेको र वार्षिक औसत जनसंख्या वृद्धिदर ०.९७ प्रतिशतको आधारमा २०७४ असार मसान्तमा जनसंख्या माथि भनिएझैं २,८०,८१,७९८ रहेको अनुमान थियो । प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति जीडीपी २०६९ असार मसान्तमा रु.६५,७२७ रहेकोमा २०७४ असार मसान्तमा रु.१,०९,५७८ पुगी त्यस अवधिमा रु.४३,८५१ ले अर्थात् वार्षिक औसत रु.८,७७० ले बढेको थियो । यसरी, पाँच वर्षको अवधि (२०६९/७०-२०७३/७४) मा प्रचलित मूल्यमा समग्र जीडीपीको वार्षिक औसत वृद्धिदर ११.८ प्रतिशत रहेकोमा प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति जीडीपीको वार्षिक औसत वृद्धिदर १०.८ प्रतिशत रहेको थियो । पाँचवर्षे अवधिमा जीडीपी मूल्य सूचकाङ्कको वार्षिक औसत वृद्धिदर ६.५ प्रतिशत तथा २०६७/६८ को स्थिर मूल्यमा वार्षिक औसत आर्थिक वृद्धिदर ४.५ प्रतिशत रहेको थियो । पाँच वर्षको त्यस अवधिमा जनसंख्याको वार्षिक औसत वृद्धिदर ०.९७ प्रतिशतको आधारमा प्रतिव्यक्ति आय वार्षिक औसत ३.५ प्रतिशतले बढ्न गएको थियो (स्रोतः आर्थिक सर्वेक्षण, २०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय र वर्तमान समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति, २०७८/७९, नेपाल राष्ट्र बैंक) । यसरी पछिल्लो पाँच वर्षमा अघिल्लो पाँच वर्षको तुलनामा आर्थिक वृद्धिदर र प्रतिव्यक्ति आय वृद्धिदर दुवै घट्न गएको छ।

२. सरकारी ऋण दायित्वको आकार र वृद्धिदर

नेपालको तिर्नुपर्ने कुल सरकारी ऋण दायित्व २०७४ असार मसान्तमा रु.७०२.५६ अर्ब रहेकोमा त्यसको पाँच वर्षपछि अर्थात् २०७९ असार मसान्तमा रु.२,०१३.३० अर्ब पुगेको छ। यो पाँच वर्ष (२०७४/७५-२०७८/७९) मा

* पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

कुल सार्वजनिक ऋण दायित्वको वार्षिक औसत वृद्धिदर २३.४ प्रतिशत रहेको छ । ऋण दायित्व/जीडीपी अनुपात २०७४ असार मसान्तको २२.८ प्रतिशतबाट २०७९ असार मसान्तमा ४१.७ प्रतिशत पुगेको छ । यसरी, पाँच वर्षको यस अवधिमा जीडीपीको अनुपातमा १८.९ प्रतिशत बिन्दु (वार्षिक औसत ३.७८ प्रतिशत बिन्दु) ले ऋण दायित्व वृद्धि भएको छ । यसको अर्थ पाँच वर्षको यस अवधिमा ऋण दायित्व रु.१,३१०.७४ अर्ब अर्थात् प्रतिवर्ष औसत रु.२६२.१५ अर्बले बढेको छ । त्यस्तै, प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व २०७४ असार मसान्तको रु.२५,०१८ बाट यस अवधिमा रु.४३,२८२ वृद्धि भई २०७९ असार मसान्तमा रु.६८,३०० पुगेको छ । यसरी, सरकारी ऋण दायित्व पाँच वर्षमा १७३.० प्रतिशतले बढी वार्षिक औसत वृद्धिदर २२.२ प्रतिशत कायम भएको छ ।

यसअघिको पाँचवर्षे अवधि (२०६९/७०-२०७३/७४) मा प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति जीडीपी २०६९ असार-मसान्तमा रु.६५,७२७ रहेकोमा २०७४ असार मसान्तमा रु.१,०९,५७८ पुगी त्यस अवधिमा रु.४३,८५१ ले अर्थात् वार्षिक औसत रु.८,७७० ले बढेको थियो । सरकारी ऋण दायित्व २०६९ असार मसान्तमा रु.५२३.२८ अर्ब रहेकोमा त्यसको पाँच वर्षपछि अर्थात् २०७४ असार मसान्तमा रु.७०२.५६ अर्ब पुगेको उल्लेख भइसकेको छ । त्यो पाँच वर्षमा कुल सरकारी ऋण दायित्वको वार्षिक औसत वृद्धिदर ६.१ प्रतिशत रहेको थियो । ऋण दायित्व/जीडीपी अनुपात २०६९ असार मसान्तको २९.८ प्रतिशतबाट २०७४ असार मसान्तमा २२.८ प्रतिशतमा ओर्लेको छ । यसरी, पाँच वर्षको त्यस अवधिमा जीडीपीको अनुपातमा ७.० प्रतिशत बिन्दु (वार्षिक औसत १.४ प्रतिशत बिन्दु) ले ऋण दायित्व घट्न गएको थियो । पाँच वर्षको त्यस अवधिमा प्रचलित मूल्यमा समग्र जीडीपीको वार्षिक औसत वृद्धिदर ११.८ प्रतिशत रहेको तुलनामा सरकारी ऋण दायित्वको वार्षिक औसत वृद्धिदर ६.१ प्रतिशत रहेका कारण ऋण दायित्व/जीडीपी अनुपात ७.० प्रतिशत बिन्दुले घटेको हो । पाँच वर्षको त्यस अवधिमा ऋण दायित्व रु.१७९.२८ अर्ब अर्थात् प्रतिवर्ष औसत रु.३५.८६ करोडले मात्र बढेको छ । त्यस्तै, प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व २०६९ असार मसान्तको रु. १९,५६० बाट २०७४ असार मसान्तमा रु.२५,०१८ पुगी पाँच वर्षमा २७.९ प्रतिशतले बढी वार्षिक औसत वृद्धिदर ५.० प्रतिशत कायम रह्यो ।

३. ऋण र आर्थिक वृद्धिबीचको कमजोर सम्बन्ध

अध्ययनको पहिलो पाँच वर्षे अवधि (२०६९/७०-२०७३/७४) मा सरकारी ऋण दायित्वको वार्षिक औसत वृद्धिदर ६.१ प्रतिशत रहेको, सरकारी ऋण दायित्व/जीडीपी अनुपात २०६९ असार मसान्तको २९.८ प्रतिशतबाट २०७४ असार मसान्तमा २२.८ प्रतिशतमा ओर्लेको, पाँच वर्षको त्यस अवधिमा ऋण दायित्व रु.१७९.२८ अर्ब अर्थात् प्रतिवर्ष औसत रु.३५.८६ करोडले मात्र बढेको र प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व २०६९ असार मसान्तको रु.१९,५६० बाट २०७४ असार मसान्तमा रु.२५,०१८ पुगी पाँच वर्षमा २७.९ प्रतिशतले बढी वार्षिक औसत वृद्धिदर ५.० प्रतिशत मात्र कायम रहेकोले त्यस अवधिमा वित्तीय अनुशासन, मितव्ययिता, निजी क्षेत्रको लागि लगानीमैत्री वातावरणको जगेर्ना, संयमित सरकारी क्षेत्रबाट निजी क्षेत्रको लागि स्रोत र साधनको पहुँच र उपलब्धतामा सहजता र सरलताको अवस्थामा योगदान आदि कारणले अर्थतन्त्रमा साधन र स्रोतको कुशल परिचालन र उपयोगको लागि उपयुक्त वातावरण बन्न गई त्यस अवधिमा वार्षिक औसत आर्थिक वृद्धिदर ४.६ प्रतिशत कायम भएको थियो ।

अध्ययनको दोस्रो पाँचवर्षे अवधि (२०७४/७५-२०७८/७९) मा प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति जीडीपी २०७४ असार मसान्तमा रु.१,०९,५७८ रहेकोमा २०७९ असार मसान्तमा रु.१,६४,५९० पुगी यस अवधिमा रु.५५,०१२ ले अर्थात् वार्षिक औसत रु.११,००२ ले प्रतिव्यक्ति जीडीपी बढेको छ । सरकारी ऋण दायित्वको वार्षिक औसत वृद्धिदर २३.६ प्रतिशत रहेको, सरकारी ऋण दायित्व/जीडीपी अनुपात २०७४ असार मसान्तको २२.८ प्रतिशतबाट २०७९ असार मसान्तमा ४१.७ प्रतिशतमा विस्तारित भएको, पाँच वर्षको यस अवधिमा ऋण दायित्व रु.१,३१०.७४ अर्ब अर्थात् प्रतिवर्ष औसत रु.२६२.१५ अर्बले बढेको र प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व २०७४ असार मसान्तको रु.२५,०१८ बाट २०७९ असार मसान्तमा रु.६८,३०० पुगी पाँच वर्षमा १७३.० प्रतिशतले बढी वार्षिक औसत वृद्धिदर २२.२ प्रतिशत कायम रहेकोले यस अवधिमा

सरकारी वित्त क्षेत्र अव्यवस्थित, बोझिलो र अनियन्त्रित बनेको, वित्तीय अनुशासन र मितव्ययिताको अभाव रहेको, निजी क्षेत्रको लागि लगानीमैत्री वातावरण बन्न नसकेको, निजी क्षेत्रको लागि स्रोत र साधनको सहज र सरल पहुँच र उपलब्धतामा सरकारी क्षेत्रबाट आवश्यक योगदान नमिलेको आदि कारणले अर्थतन्त्रमा साधन र स्रोतको कुशल परिचालन र उपयोगको लागि उपयुक्त वातावरण बन्न नसकी यस अवधिमा वार्षिक औसत आर्थिक वृद्धिदर ४.३ प्रतिशत मात्र कायम हुन सक्यो ।

४. प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व र प्रतिव्यक्ति जीडीपी

अध्ययनको पहिलो पाँचवर्षे अवधि (२०६९/७०-२०७३/७४) र दोस्रो पाँच-वर्षे अवधि (२०७४/७५-२०७८/७९) मा प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व र प्रतिव्यक्ति जीडीपीको तथ्याङ्क निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ *(तालिका १)* ः

तालिका-१ बाट स्पष्ट भएअनुसार २०६९ असार मसान्तदेखि २०७४ असार मसान्तसम्मको पाँच वर्षको अवधिमा प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व रु.५,४५८ बढ्दा अरू कुरा यथावत् रहेमा प्रतिव्यक्ति जीडीपी रु. ४३,८५१ बढेको देखिन्छ भने २०७४ असार मसान्तदेखि २०७९ असार मसान्तसम्मको पाँच वर्षको अवधिमा प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व रु.४३,२८२ बढ्दा अरू कुरा यथावत् रहेमा प्रतिव्यक्ति जीडीपी रु.५५,०१२ बढेको देखिन्छ । प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व वृद्धि रकम र प्रतिव्यक्ति जीडीपी वृद्धि रकम हेर्दा पहिलो पाँच वर्षमा रु.१ ले प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व बढ्दा प्रतिव्यक्ति जीडीपी रु.८.०३ ले बढेको तथा पछिल्लो पाँच वर्षमा रु.१ ले प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व बढ्दा प्रतिव्यक्ति जीडीपी रु.१.२७ मात्रले बढ्न गएको अन्तरसम्बन्ध रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यसैले, ऋण र आर्थिक वृद्धिबीच अन्तरसम्बन्ध आँकलन गर्न सहज नभए तापनि पछिल्लो पाँच वर्षको तथ्याङ्क हेर्दा यस अवधिमा सरकारी ऋण व्यवस्थापनमा सक्षमता नभएको पुष्टि हुन्छ ।

५. ऋण व्यवस्थापनमा जोखिम र सावधानी

आ.व.२०७४/७५ देखि आ.व.२०७८/७९ सम्म पाँच वर्षको अवधिमा ऋण व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित केही परिसूचक यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । यस अवधिमा सरकारी ऋण दायित्वको वार्षिक औसत वृद्धिदर २३.६ प्रतिशत रह्यो भने प्रचलित मूल्यमा जीडीपी वार्षिक औसत ९.५ प्रतिशतले वृद्धि भयो । ऋण सेवाको लागि आधारशीलाको रूपमा काम गर्ने वस्तु तथा सेवा निर्यात भने नेपालमा विगत लामो कालदेखि नै ऋणात्मक रही पाँच वर्षे यस अवधिमा यस्तो घाटा वार्षिक १३.६ प्रतिशतले फराकिलो बन्दै जाने विडम्बनायुक्त स्थिति बनेको छ । यस अवधिमा सरकारको चालु, पुँजीगत तथा कुल खर्चको वार्षिक औसत वृद्धिदर क्रमशः १३.१ प्रतिशत, ०.७ प्रतिशत र ९.१ प्रतिशत थियो । स्मरणीय छ, चालु खर्चको औसत वृद्धिदर १३.१ प्रतिशत रहँदा पुँजीगत खर्चको औसत वृद्धिदर ०.७ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यस अवधिमा चालु खर्च र पुँजीगत खर्चको योगमा यी दुई खर्चको अंश (प्रतिशत) निम्न तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ ः

तालिका–१

प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व र प्रतिव्यक्ति जीडीपी (रु. प्रचलित मूल्यमा)

असार मसान्त	प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व		प्रतिव्यक्ति जीडीपी	
		पाँच वर्षमा वृद्धि रकम		पाँच वर्षमा वृद्धि रकम
२०६९	१९,५६०		६५,७२७	
२०७४	२५,०१८	५,४५८	१,०९,५७८	४३,८५१ (८.०३:१)
२०७९	६८,३००	४३,२८२	१,६४,५९०	५५,०१२ (१.२७:१)

स्रोतः आर्थिक सर्वेक्षण - २०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय र वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति - २०७८/७९, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

तालिका-२
चालु खर्च र पुँजीगत खर्चको योगमा यी दुई खर्चको अंश (प्रतिशतमा)

आर्थिक वर्ष	चालु खर्च	पुँजीगत खर्च	चालु र पुँजीगत खर्चको खर्चको योग
२०७४-७५	७२.०	२८.०	१००.०
२०७५-७६	७४.८	२५.२	१००.०
२०७६-७७	८०.६	१९.४	१००.०
२०७७-७८	७८.७	२१.३	१००.०
२०७८-७९	८१.६	१८.४	१००.०

स्रोतः आर्थिक सर्वेक्षण - २०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय र वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति-२०७८/७९, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

चालु खर्चको अंश बढ्ने प्रवृत्तिमा रहनु र पुँजीगत खर्चको अंश घट्ने प्रवृत्तिमा रहनुले सालबसाली खर्च विस्तार हुँदै जाने तथा पुँजी निर्माण र विकास निर्माणको गतिविधि क्रमिक रूपले सङ्कुचित हुँदै जाने क्रमले देशको भावी विकासको परिदृश्य कमजोर बन्दै जाने देखिन्छ । यसरी, सरकारी वित्त क्षेत्रका अनुत्तरदायी निर्णयले भावी पुस्ताको काँधमा आर्थिक विकासविनाको ऋणको थाम्नै नसक्ने भार थप्ने काम हुनु वर्तमान पुस्ताको विवेकी काम हुन सक्दैन ।

विगत १० वर्षको अवधि (२०६९/७०-२०७८/७९) मा वस्तु तथा सेवा निर्यातको वार्षिक औसत वृद्धिदर ७.६ प्रतिशत रहेको छ भने आयात र व्यापार घाटाको यस्तो वृद्धि प्रतिशत क्रमशः १४.७ प्रतिशत र १६.८ प्रतिशत रही व्यापार असन्तुलन विस्तार हुने क्रम बढ्दै गएको छ (तालिका-३ (क) ।

प्रचलित मूल्यको जीडीपीको अनुपातमा विगत १० वर्षमा निर्यात -२.२ प्रतिशत बिन्दुले घटेको छ भने आयात तथा व्यापार घाटा क्रमशः १२.३ प्रतिशत र १४.५ प्रतिशत बिन्दुले बढेको छ (तालिका-३ (ख) ।

त्यसैले, गार्हस्थ्य उत्पादन, निर्यात र आयातको परिमाण र दिशामा आधारभूत परिवर्तन ल्याई अर्थतन्त्रले दिगो रूपमा धान्न सक्ने गरी देशको विकास र व्यापार नीतिमा रूपान्तरण गर्नु अपरिहार्य छ । यस्तो रूपान्तरणले मात्र सरकारी ऋण व्यवस्थापनमा कुशलता, सक्षमता, सुदृढता, उपादेयता, प्रभावकारिता र नियमितता सुनिश्चित हुन जान्छ ।

सन् २०२१ मा जीडीपीको तुलनामा वस्तु र सेवा आयातमा विश्वका १६० राष्ट्रमा नेपालको स्थान माथिबाट ९१ औं (३८.६ प्रतिशत) रहेको छ । सन् २०२१ मा जीडीपीको तुलनामा वस्तु र सेवा निर्यातमा विश्वका १६० राष्ट्रमा नेपालको स्थान तल वा पुछारबाट तेस्रो (५.२ प्रतिशत) रहेको छ । यसरी, सन् २०२१ मा जीडीपीको तुलनामा

तालिका-३ (क)
वस्तु तथा सेवाको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र प्रचलित मूल्यको जीडीपी (रकम रु.अर्बमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार घाटा	जीडीपी
२०६९-७०	१५३.८६	५१२.९५	३५९.०९	१,७५८.३८
२०७३-७४	२४०.३९	१,१३३.३२	८९२.९३	३,०७७.१५
२०७८-७९	३२०.७१	२,०१२.७२	१,६९२.०१	४,८५१.६३
वार्षिक औसत वृद्धिदर (२०६९/७०-२०७३/७४, (%)	९.३	१७.२	२०.०	११.८
वार्षिक औसत वृद्धिदर (२०७३/७४-२०७८/७९, (%)	५.९	१२.२	१३.६	९.५
वार्षिक औसत वृद्धिदर (२०६९/७०-२०७८/७९, (%)	७.६	१४.७	१६.८	१०.७

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण - २०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय र वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति - २०७८/७९, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

तालिका–३ (ख)
प्रचलित मूल्यको जीडीपीसँग वस्तु तथा सेवा व्यापारको अनुपात
(प्रतिशतमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार घाटा
२०६९-७०	८.८	२९.२	२०.४
२०७३-७४	७.८	३६.८	२९.०
२०७८-७९	६.६	४१.५	३४.९
२०६९/७०-२०७३/७४ अवधिमा प्रतिशत विन्दु परिवर्तन	-१.०	७.६	८.६
२०७३/७४-२०७८/७९ अवधिमा प्रतिशत विन्दु परिवर्तन	-१.२	४.७	५.९
२०६९/७०-२०७८/७९ अवधिमा प्रतिशत विन्दु परिवर्तन	-२.२	१२.३	१४.५

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण - २०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय र वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति - २०७८/७९, नेपाल राष्ट्र बैंक।

वस्तु र सेवा व्यापार घाटा विश्वका १६० राष्ट्रमा १० औं ठूलो (उच्च) घाटा (३३.४ प्रतिशत) नेपालको रहेको छ। (स्रोतः theglobaleconomy.com/rankings/trade deficit) । यसले, नेपालको निर्यात क्षेत्र विश्वमै अत्यन्त कमजोर रहेको पुष्टि हुन्छ।

६. सारांश

अघिल्लो पाँचवर्षे अवधि (२०६९/७०-२०७३/७४) को विश्लेषण गर्दा प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति औसत जीडीपी २०६९ असार मसान्तमा रु.६५,७२७ रहेकोमा २०७४ असार मसान्तमा रु.१,०९,५७८ पुगी पाँच वर्षको सो अवधिमा औसत रु.४३,८५१ ले अर्थात् वार्षिक औसत रु.८,७७० ले प्रतिव्यक्ति जीडीपी बढेको थियो। प्रतिव्यक्ति सार्वजनिक ऋण दायित्व २०६९ असार मसान्तको रु.१९,५६० बाट २०७४ असार मसान्तमा रु.२५,०१८ पुगी पाँच वर्षको यस अवधिमा प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व रु.५,४५८ ले अर्थात् वार्षिक औसत रु.१,०९२ ले प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व बढेको थियो । त्यसैले, सो अवधिमा प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व वार्षिक औसत रु.१,०९२ ले बढ्दा अरू कुरा यथावत् रहेमा प्रतिव्यक्ति जीडीपी वार्षिक औसत रु.८,७७० ले बढेको अनुमान गर्न सकिन्छ। यसको अर्थ उक्त पाँचवर्षे अवधिमा रु.१ ले प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व बढ्दा अरू कुरा यथावत् रहेमा रु.८.०३ ले प्रतिव्यक्ति जीडीपी बढ्ने सम्बन्ध रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ।

पछिल्लो पाँचवर्षे अवधि (२०७४/७५-२०७८/७९) को विश्लेषण गर्दा प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति औसत जीडीपी २०७४ असार मसान्तमा रु.१,०९,५७८ रहेकोमा २०७९ असार मसान्तमा रु.१,६४,५९० पुगी पाँच वर्षको यस अवधिमा औसत रु.५५,०१२ ले अर्थात् वार्षिक औसत रु.११,००२ ले प्रतिव्यक्ति जीडीपी बढेको छ। प्रतिव्यक्ति सार्वजनिक ऋण दायित्व २०७४ असार मसान्तको रु.२५,०१८ बाट २०७९ असार मसान्तमा रु.६८,३०० पुगी पाँच वर्षको यस अवधिमा प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व रु.४३,२८२ ले अर्थात् वार्षिक औसत रु.८,६५६ ले बढेको छ। प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व वार्षिक रु.८,६५६ ले बढ्दा प्रतिव्यक्ति जीडीपी रु.११,००२ ले मात्र बढ्ने सम्बन्ध रहेको अर्थ हो, उक्त अवधिमा प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व वार्षिक औसत रु.८,६५६ ले बढ्दा अरू कुरा यथावत् रहेमा प्रतिव्यक्ति जीडीपी वार्षिक औसत रु. ११,००२ ले बढेको अनुमान गर्न सकिन्छ। त्यसैले, यसको अर्थ यस पाँचवर्षे अवधिमा रु.१ ले प्रतिव्यक्ति सरकारी ऋण दायित्व बढ्दा अरू कुरा यथावत् रहेमा रु.१.२७ ले प्रतिव्यक्ति जीडीपी बढ्ने सम्बन्ध रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। यसबाट पहिलो पाँचवर्षे अवधिको तुलनामा दोस्रो पाँचवर्षे अवधिमा अर्थतन्त्रको उत्पादन, उत्पादकत्व र आय आर्जनमा ऋण रकमको अत्यन्त न्यून प्रभाव परेको तथ्य उपलब्ध तथ्याङ्कबीचको सम्बन्धबाट पुष्टि हुन्छ।

उदाहरणका लागि, सरकारी ऋण दायित्व/जीडीपी अनुपात २०७४ असार मसान्तको २२.८ प्रतिशतबाट २०७९ असार मसान्तमा ४१.७ प्रतिशतमा पुगेको, वस्तु र सेवा निर्यात/जीडीपी अनुपात २०७३/७४ को ७.६

प्रतिशतबाट २०७८/७९ मा ६.६ प्रतिशतमा ओर्लेको, वस्तु र सेवा आयात/जीडीपी अनुपात २०७३/७४ को ३६.८ प्रतिशतबाट २०७८/७९ मा ४१.५ प्रतिशत पुगेको, वस्तु र सेवा व्यापार घाटा/जीडीपी अनुपात २०७३/७४ को २९.० प्रतिशतबाट २०७८/७९ मा ३४.९ प्रतिशत पुगेको र २०७९ असार मसान्तमा कुल ऋणको ५१.० प्रतिशत अंश बाह्य ऋण दायित्वले ओगटेकोले निर्यात क्षेत्र कमजोर रहँदा भविष्यमा ऋण सेवाको लागि दिगो आर्जनको स्रोतको अभाव/अपर्याप्तताको कारण बाह्य क्षेत्र असन्तुलित भई देशको आर्थिक व्यवस्था अस्तव्यस्त हुने र देश आर्थिक सङ्कटको भुमरीमा फस्ने जोखिम रहन्छ जसबाट उम्किन देश र जनताले ठूलो मूल्य चुकाउनुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक ऋण दायित्वतर्फ २०७४ असार मसान्तमा कुल ऋणको ४१.१ प्रतिशत अंश रहेकोमा २०७९ असार मसान्तमा यो अंश ४९.० प्रतिशत पुग्नुले आन्तरिक ऋण दायित्वको अंश यसरी बढ्नुको कारण, औचित्य र प्रभावबारे समीक्षा हुनु आवश्यक छ। साथै, यसबाट निजी क्षेत्रलाई उपलब्ध हुने साधन महँगो भई निजी क्षेत्रको लगानी विकर्षण हुने त्रास बढ्न जान्छ । स्मरणीय छ, आन्तरिक र बाह्य ऋण दायित्वको वार्षिक औसत वृद्धिदर अघिल्लो पाँच वर्षमा क्रमशः ६.२ प्रतिशत र ६.० प्रतिशत रहेकोमा पछिल्लो पाँच वर्षमा यस्तो वृद्धि निकै बढ्न गई क्रमशः २७.९ प्रतिशत र १९.९ प्रतिशत पुगेको छ। यस्तो प्रवृत्ति निरन्तर रहेमा अर्थतन्त्रलाई गम्भीर प्रकारको ऋण सङ्कटतर्फ उन्मुख गराउँछ।

७. निष्कर्ष

खासगरी विगत पाँच वर्षमा नेपाल सरकारको ऋण दायित्व विस्तार र देशको जीडीपी एवम् निर्यात वृद्धिदरको शिथिलताले ऋण व्यवस्थापनमा सुदृढता ल्याउने र ऋण साधनको उच्चतम उपयोग गर्नेतर्फ असावधानी भएको दर्शाउँछ। यस अवधिमा वार्षिक निर्यात रकमभन्दा तिर्नुपर्ने सार्वजनिक ऋणको वृद्धि प्रतिशत धेरै गुणा बढी भएको परिणामस्वरूप आगामी वर्षमा ऋण सेवामा समस्या आई देश ऋण सङ्कट, वित्तीय सङ्कट, आर्थिक सङ्कट जस्ता भुमरीमा फस्दै जाने जोखिम बढेको छ । त्यसैले, उर्लंदो ऋणभार घटाउन प्रशासनिक, संस्थागत, प्रक्रियागत र वित्तीय पुनर्संरचना आवश्यक छ । निर्यातलाई प्रोत्साहन दिने विद्यमान व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्दै निर्यात वृद्धिमा छलाङ मार्ने गरी निर्यात क्षेत्रलाई थप प्रोत्साहित गरिनुपर्दछ। चालु खर्चको अनुत्पादक, अकुशल र अनियन्त्रित विस्तारमा रोक लगाइनुपर्दछ। राजस्व बचत पर्याप्त र अनुकूल स्तरमा रहनुपर्दछ। गुणात्मकता, समयबद्धता र उपादेयतासँगै प्रतिफल र उत्पादकत्व सुनिश्चित हुने गरी पुँजीगत खर्चको परिचालन र व्यवस्थापन गरिनु त्यत्तिकै आवश्यक छ। साथै, संघीयता कार्यान्वयनको बोझिलो भार घटाई अर्थतन्त्रले धान्न सक्ने स्तरमा ल्याइनुपर्ने देखिन्छ। आन्तरिक ऋणको उपयोगलाई राजस्वको विकल्पको रूपमा र चालु खर्चको अर्को एउटा स्रोतको रूपमा नलिई वैदेशिक ऋणमा जस्तै नितान्त आयोजनामा आधारित बनाइनुपर्दछ। ऋण लिँदा समग्र पक्षको विवेचना गरी अर्थतन्त्रको लागि लाभदायक र कम बोझिलो हुने तथा भावी पुस्ताको लागि उपयोगी हुने विश्लेषणले पुष्टि गरेमा मात्र लिइनुपर्दछ। ऋणसम्बन्धी सम्झौता र निर्णयहरू गर्दा भविष्यमा ऋण सेवाको लागि सामर्थ्य बढ्नेगरी तथा ऋण सेवाको कार्यमा सहजता र कम बोझिलो हुनेगरी गरिनुपर्दछ। वास्तवमा अध्ययन, अनुसन्धान, अनुभव र उत्तरदायित्वको आधारमा स्थापित गरिने ऋण व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रबन्ध र कार्यान्वयनगत निर्णय नै सुझबुझपूर्ण, दिगो र प्रभावकारी बनेका दृष्टान्त देखिएका छन्।

अन्त्यमा, गार्हस्थ्य उत्पादन, निर्यात र आयातको परिमाण र दिशामा आधारभूत परिवर्तन ल्याई अर्थतन्त्रले दिगो रूपमा धान्न सक्नेगरी देशको विकास र व्यापार नीतिमा रुपान्तरण गर्नुपर्ने अपरिहार्यता रहेको छ। यस्तो रूपान्तरणले मात्र सरकारी ऋण व्यवस्थापनमा कुशलता, सक्षमता, सुदृढता, उपादेयता, प्रभावकारिता र नियमितता सुनिश्चित हुन जान्छ। त्यसैले, आर्थिक वृद्धिदर बढाउन, सरकारी राजस्वमा सकारात्मक प्रभाव पार्न, निर्यात वृद्धि र आयात प्रतिस्थापनमार्फत व्यापार घाटा नियन्त्रण गर्न तथा ऋण सेवाको लागि अर्थतन्त्रको क्षमता निरन्तर बढाउन उपयोगी हुनेगरी ऋण साधनको उपयोग गरिनु अपरिहार्य हुन आउँछ।

सन्दर्भ सामग्री

आर्थिक सर्वेक्षण - २०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय

देशको समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति - २०७८/७९, नेपाल राष्ट्र बैंक

theglobaleconomy.com/rankings/trade deficit

मुद्रास्फीति र ब्याजदरबीचको सम्बन्ध

■ रामेश्वरी पन्त*

१. विषय प्रवेश

कोभिड-१९ को संक्रमणका कारण सन् २०२० मा विश्व अर्थव्यवस्था मन्दीमा मात्रै गएन, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले यसलाई दोस्रो विश्वयुद्धपछिकै सबैभन्दा ठूलो विश्वव्यापी चुनौती र सन् १९३० को महामन्दीपछिको सबैभन्दा ठूलो आर्थिक सङ्कट र अहिलेसम्म नभएको वर्षको रूपमा लिएको थियो। जसका कारण ठूलो संख्यामा मानवीय जीवन खतरामा पर्नुका साथै विश्व बजारमा वस्तु र सेवाको उत्पादन तथा आपूर्ति व्यवस्थामा अवरोध उत्पन्न भइरहेको थियो। कोराना संक्रमण थप फैलिन नदिन लगाइएको बन्दाबन्दी अन्त्य गर्नुका साथै खोपको कारणले गर्दा यसको असर कम भई विश्व अर्थतन्त्र बिस्तारै सहज रूपमा पुनरुत्थान हुन लागेको थियो। यसबाट अर्थतन्त्रमा परेको असरलाई न्यूनीकरण गरी आर्थिक पुनरुत्थानमा सघाउ पुऱ्याउन विभिन्न नीति अवलम्बन गरिएको थियो। अर्थतन्त्र पुनरुत्थानको चरणमा कर्जाको माग बढ्दै गएको र यसको तुलनामा बैंकिङ क्षेत्रसँग तरलता अभाव भएका कारण ब्याजदर बढ्न सुरु भएको थियो। खासगरी अन्तर्राष्ट्रिय सीमाना बन्दको कारणले गर्दा पर्यटन र विप्रेषणको माध्यमबाट आउने रकममा कमी आएका कारण यस्तो अवस्था देखापरेको थियो। यसै परिप्रेक्षमा मौद्रिक सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले मौद्रिक नीतिलाई लचिलो बनाई कर्जाको ब्याजदर कम हुने उपायहरू लागू गरिएको थियो। तर विश्व अर्थतन्त्रले गति लिन लागेको समयमा सन् २०२२ को सुरुआतमा रुस-युक्रेनबीचको युद्धका कारण यसमा थप नकारात्मक असर परेको देखिन्छ।

विश्व बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा वृद्धि भएका कारण मुद्रास्फीतिको दर उच्च रहेको छ भने खाद्यान्न मुद्रास्फीतिको दर बढेको छ। अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा देखापरेको उच्च मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न अधिकांश केन्द्रीय बैंकले कसिलो मौद्रिक नीति अवलम्बन गरेका छन्। खासगरी संयुक्त राज्य अमेरिकाको केन्द्रीय बैंक फेडरल रिजर्भले गरेको फेडरल फण्ड रेटको वृद्धिका कारण अमेरिकी डलरसँग उदीयमान र विकासशील देशका मुद्राहरू अवमूल्यन भएका छन्। फलस्वरूप, विश्वभर नै मुद्रास्फीतिको दर उच्च रहेको छ र मुद्रास्फीतिको लक्ष्य तोक्ने गरेका केन्द्रीय बैंकले तोकेको दरभन्दा ती देशको मुद्रास्फीति उच्च रहेको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२३ को जनवरीमा प्रकाशित World Economic Outlook मा त 'Inflation Peaking amid low Growth' शीर्षक नै राखेको छ अर्थात् करिब विश्व अर्थव्यवस्थामा गतिरोध देखिने अनुमान गर्न सकिन्छ। कोषले विश्व अर्थव्यवस्था सन् २०२२ मा ३.४ बाट सन् २०२३ मा २.९ प्रतिशतमा रहने र २०२४ मा भने ३.१ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान गरेको छ। कोषले मुद्रास्फीतिलाई नियन्त्रण गर्न विश्वभरका केन्द्रीय बैंकले मौद्रिक नीतिमार्फत नीतिगत दर बढाएका कारण र रुस-युक्रेनबीचको युद्धलाई यसको प्रमुख कारण मानेको छ। यसै गरी, विश्व मुद्रास्फीति भने सन् २०२२ को ८.८ प्रतिशतबाट सन् २०२३ मा ६.६ प्रतिशत रहने र सन् २०२४ मा ४.३ प्रतिशत रहने अनुमान गरेको छ। यो दर अझै पनि कोभिड संक्रमण हुनुभन्दा पहिलेको दर ३.५ प्रतिशतभन्दा धेरै रहेको समेत उल्लेख गरेको छ।

२. मुद्रास्फीति

मूल्यमा स्थायित्व अर्थात् मुद्रास्फीतिको दर २-३ प्रतिशतसम्म हुनुलाई स्वस्थ अर्थव्यवस्थाको प्रमुख आधार (Bedrock) मानिन्छ यसैले विकसित देशका केन्द्रीय बैंकहरूले मौद्रिक नीति निर्माण गर्दा मुद्रास्फीतिको लक्ष्य तोकेका हुन्छन् र त्यसैअनुसार नै मौद्रिक नीति निर्माण गर्दछन्। किनकि उच्च मुद्रास्फीतिले हरेक वर्गका जनताको आशा र हरेक क्षेत्रको नीति निर्माणमा प्रतिकूल असर पार्दछ। घरायसी क्षेत्रले अर्को वर्ष यो वर्षभन्दा उच्चस्तरको जीवनस्तर कायम गर्ने अनुमान गरेका हुन्छन् भने व्यावसायिक क्षेत्रले अर्को

* पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

वर्ष कम मूल्यमा उच्चस्तरीय वस्तु र सेवा उपलब्ध गराउने सोचेका हुन्छन् । राजनीतिक क्षेत्रमा काम गर्नेहरूले चुनावको घोषणापत्रमा बजार भाउ नियन्त्रण गर्ने प्रतिबद्धता जनाएका हुन्छन् । कतिपयले त अझ शिक्षा र स्वास्थ्यजस्ता विषयलाई निःशुल्क बनाउने र विद्युत महसुलमा निश्चित प्रतिशतसम्म छुट दिनेसमेत उल्लेख गरेका हुन्छन् । मूल्यवृद्धि नियन्त्रण गर्न नसक्ने सरकारको विरुद्ध सडकमा प्रदर्शन हुन्छ र कतिपय देशमा सरकारसमेत पतन भएको उदाहरण सुन्न सकिन्छ । यसै गरी, उच्च मुद्रास्फीति भएमा वित्त नीति निर्माण गर्दा सरकारले खर्चको मात्रा बढाउनुपर्दछ । सञ्चालनमा रहेका र सञ्चालनउन्मुख विकास निर्माणका कार्यको लागत बढ्ने भएकाले घाटा बजेट बनाउनुपर्दछ । घाटा बजेट पूरा गर्न आन्तरिक र बाह्य ऋण लिनुपर्ने हुन्छ । यसको साँवा र ब्याज भुक्तानी गर्नुपर्ने हुन्छ जसले गर्दा सरकारी खर्च बढ्छ र यो थप मुद्रास्फीतिको कारण हुन्छ । केन्द्रीय बैंकले मौद्रिक नीति निर्माण गर्दा पनि सरकारी बजेटले निर्धारण गरेको मुद्रास्फीतिको दरलाई लक्षित गरेर मुद्राप्रदाय र ब्याजदरलाई सन्तुलनमा राख्नुपर्ने हुन्छ ।

केन्द्रीय बैंकको त मुख्य उद्देश्य नै आन्तरिक र बाह्य स्थायित्व कायम गर्ने हुन्छ । केन्द्रीय बैंक मुद्रास्फीति बढ्न नदिने (Inflation Hawkish) हुन्छ र मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्नको लागि कसिलो अर्थात् सङ्कुचनकारी मौद्रिक नीति अपनाउँछ। यसैले अर्थव्यवस्थामा आर्थिक विकास, समष्टिगत माग र रोजगारी घट्ने पूर्वानुमान भए तापनि धेरैजसो समयमा नीतिगत दरमा वृद्धि गर्छन्, जसले गर्दा ब्याजदर बढ्छ ।

कुनै निश्चित समयमा वस्तु र सेवाको मूल्यमा भएको वृद्धि अर्थात् मुद्रास्फीतिलाई प्रतिशत परिवर्तनमा हेर्ने गरिन्छ । खासगरी पारिवारिक बजेट सर्वेक्षणवाट छानिएका प्रतिनिधिमूलक घर परिवार (जसले सम्पूर्ण देशको परिवारको प्रतिनिधित्व गर्छन्) ले उपभोग गर्ने छानिएका वस्तु र सेवा (जसले सम्पूर्ण देशको परिवारले उपयोग गर्ने वस्तु र सेवाको प्रतिनिधित्व गर्दछन्) को मूल्यवृद्धिलाई मुद्रास्फीति भनिन्छ । वस्तु भन्नाले खाद्यान्न, कपडा, भाँडाकुँडा जस्ता देख्न सक्नेलाई बुझिन्छ भने सेवा भन्नाले उपभोग गर्न सकिने तर नदेखिने शिक्षा, स्वास्थ, यातायात तथा सञ्चार जस्ता सेवालाई बुझिन्छ । यसलाई विश्वका धेरै देशमा तथ्याङ्कीय प्रविधिबाट तयार गरिएको उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कको प्रयोगबाट मापन गरिन्छ । सुन्दा सामान्य लागे तापनि यसको असर अर्थव्यवस्थामा अत्यन्त जटिल प्रकारको हुन्छ । सबैभन्दा महत्वपूर्ण तथ्य त यसले मुद्राको क्रयशक्ति घटाउँछ । समान परिमाण र समान गुणस्तरको वस्तु र सेवा उपभोग गर्नको लागि पहिलेको तुलनामा बढी मुद्रा खर्च गर्नुपर्दछ । मुद्रास्फीतिको तुलनामा तलब अर्थात् ज्यालादरमा वृद्धि नभएमा सर्वसाधारणले पहिलेको तुलनामा कम परिमाणमा वस्तु र सेवा उपभोग गर्दछन् वा कम गुणस्तरको वस्तु र सेवा उपभोग गर्नुपर्दछ । उच्च आय भएका व्यक्तिले पहिलेको बचतबाट उपभोग गर्न सक्ने भए तापनि न्यून आय वर्गले भने उपभोग नै कटाउनुपर्ने हुन्छ । धेरै व्यक्ति गरिबीको रेखाभित्र पर्दछन् । यसले गर्दा बजारमा उत्पादित वस्तु र सेवाको उपभोग नहुने हुनाले व्यवसायीले उत्पादन घटाउनुपर्दछ र बेरोजगारी देखापर्दछ । धेरैजसो समयमा उच्च मुद्रास्फीति नै मुद्रा सङ्कुचन वा मन्दीको कारण बनेको छ । उच्च मुद्रास्फीतिले मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षा (Inflationary Expectation) बढाउँछ, जसलाई समाधान गर्न नसकेमा थप मुद्रास्फीति बढ्छ । मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाको मुद्रास्फीति बढाउन महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । घरायसी क्षेत्र र व्यावसायिक क्षेत्रले मुद्रास्फीति थप बढ्ने अनुमान गरेमा ज्यालादर बढाउने र घरभाडा बढाउने जस्ता कार्य गर्दछन्, जसबाट मुद्रास्फीतिमा थप दबाब बढ्छ । यसैले केन्द्रीय बैंकहरूले यसलाई सर्वसाधारणले कसरी लिएका छन् र आगामी दिनमा उनीहरूको के अपेक्षा छ भन्ने जानकारी लिन समयसमयमा यसको सर्वेक्षण गर्ने गर्दछन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि त्रैमासिक रूपमा मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाको सर्वेक्षण गर्ने गरेको छ । यसै क्रममा २०७९ पुस २४ देखि ३० गतेसम्म ६० वटा बजार क्षेत्रका २,०१० जना व्यक्तिबाट अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट उनीहरूको अपेक्षाबारे जानकारी लिइएको थियो ।

सन् १९७३ र सन् १९७९ मा विश्वभर नै देखापरेको उच्च मुद्रास्फीति मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षालाई समाधान गर्न नसकेको कारणले देखिएको थियो । त्यस अवधिमा विश्वव्यापी रूपमा खाद्यान्नको आपूर्ति व्यवस्था अहिले जस्तो थिएन । यस समयमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य मात्र बढेको कारणले मात्र भएकोमा यस पटक भने खाद्यान्न, रासायनिक मलको समेत मूल्यवृद्धि भएको थियो । मुद्रास्फीतिको सबैभन्दा

नराम्रो प्रभाव त त्यतिबेला पर्दछ जब मानिसहरूले आफ्नो देशको मूद्राप्रति नै विश्वास नलागेर विदेशी मुद्रा सङ्कलन गर्न थाल्छन् । त्यसैले यसलाई अर्थव्यवस्थाको सबैभन्दा ठूलो शत्रु मानिन्छ ।

३. ब्याजदर

सामान्यतया ब्याजदर भन्नाले ऋणीले ऋणदातालाई ऋण लिएबापत तिर्नुपर्ने रकमलाई जनाउँछ र यसलाई वार्षिक प्रतिशतको रूपमा गणना गर्ने गरिन्छ । अनौपचारिक क्षेत्रमा कारोबार गर्दा हुने ब्याजदरबाहेक ब्याजदर भन्नाले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा बचत जम्मा गरेबापत प्राप्त हुने ब्याजदर र ऋण लिँदा तिर्नुपर्ने ब्याजदरलाई लिइन्छ । सिद्धान्ततः ब्याजदर कर्जाको माग र आपूर्तिको आधारमा निर्धारण गरिन्छ । कर्जाको माग व्यावसायिक समूह र सरकारबाट समेत हुन्छ भने आपूर्तिकर्ताको रूपमा अर्थात् बचतकर्ताको रूपमा सर्वसाधारण र व्यावसायिक क्षेत्र हुन्छन् ब्याजदरले बचत र लगानी गर्न निरुत्साहित गर्ने वा प्रोत्साहित गरी समस्त आर्थिक गतिविधिमा प्रभावित पार्ने हुनाले केन्द्रीय बैंकहरूले यसलाई मौद्रिक नीतिको औजारको रूपमा प्रयोग गर्दछन् र केन्द्रीय बैंकले लिएको नीतिले ब्याजदर बढ्ने वा घटने सङ्केत गर्दछ । विस्तारकारी मौद्रिक नीति अपनाउनुपर्ने अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले केन्द्रीय बैंकमा राख्नुपर्ने अनिवार्य तरलता अनुपात, वैधानिक तरलता अनुपातलगायत अन्य दरहरू घटाउँछ, जसले गर्दा ब्याजदर घटाउन मद्दत पुग्दछ भने सङ्कुचनकारी मौद्रिक नीति अपनाउनपर्ने अवस्थामा भने यी दरलाई बढाउँछ ।

४. मुद्रास्फीति र ब्याजदर

मुद्रास्फीतिले ब्याजदरलाई निर्देशित गर्दछ भने ब्याजदरले पनि मुद्रास्फीतिको दरलाई निर्देशित गर्दछ । तर पनि बचतमा प्रोत्साहन गर्नको निम्ति वास्तविक ब्याजदर भने मुद्रास्फीतिको दरभन्दा बढी हुनुपर्दछ । Hawkish अर्थात् सङ्कुचनकारी मौद्रिक नीतिले मूल्यमा स्थायित्व ल्याउन महत्वपूर्ण भए तापनि धेरै लामो समयसम्म ब्याजदर उच्च रहेमा यसले रोजगारीमा प्रतिकूल असर पार्ने हुन्छ र जसले गर्दा आर्थिक वृद्धिदर कम हुन जान्छ । सङ्कुचनकारी मौद्रिक नीति अपनाएको समयमा केन्द्रीय बैंकले नीतिगत दरलगायत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अनिवार्य रूपमा कायम गर्नुपर्ने तरलताका दरलाइ बढाउँछ, जसले गर्दा अरू ब्याजदर बढ्छ र ऋण लिँदा बढी ब्याजदर तिर्नुपर्छ । यसका कारण उत्पादन र साथै खर्च गर्न निरुत्साहित हुने भएकाले वस्तु र सेवाको माग घट्न थाल्छ । यसबाट अर्थव्यवस्थाको समष्टिगत माग घट्न जान्छ, जसले गर्दा मूल्य घट्न थाल्छ । व्यापारिक क्षेत्रले उत्पादन घटाउन थाल्छन् । यसले गर्दा कम कामदारले मात्र रोजगारी पाउने हुनाले बेरोजगारी बढ्छ । उपभोक्ता र व्यावसायिक दुवै क्षेत्रलाई उच्च मुद्रास्फीतिले अनिश्चितता पैदा गर्ने भएकाले कुनै पनि अवस्थामा यसलाई नियन्त्रण गर्न आवश्यक हुन्छ । उच्च मुद्रास्फीतिको समयमा मूल्य यति छिटो बढ्छ कि वस्तु र सेवा कहिले खरिद गर्ने भन्ने विषयमा अनिश्चितता पैदा हुन्छ ।

सन् २०२१ देखि नै विश्वभर मुद्रास्फीति बढ्ने क्रम देखिएकोले मुद्रास्फीतिको दर कम गर्न सन् २०२२ को सुरुदेखि नै विश्वका धेरै केन्द्रीय बैंकले नीतिगत दरहरू बढाउँदै लगेका छन् । विश्वभरकै अर्थव्यवस्थामा असर पार्ने संयुक्त राज्य अमेरिकाको केन्द्रीय बैंक फेडरल रिजर्वले पनि सन् २०२२ को सुरुदेखि नै नीतिगत दर बढाउँदै लगेको थियो । संयुक्त राज्य अमेरिकाको मुद्रास्फीति दर सन् २०२२ को जुनमा ९.१ र वार्षिक दर ८.० प्रतिशत पगेको थियो । यो ४० वर्षपछिकै सबैभन्दा बढी रहेको थियो ।

फेडरल रिजर्भले फेडरल फण्ड रेट सन् २०२२ मार्चमा ०.२५-०.५० प्रतिशत रहेकोमा यसमा सात पटक वृद्धि गरी सन् २०२३ फेब्रुअरीमा ४.५०-४.७५ प्रतिशत पुऱ्याएको छ । फेडरल फण्ड रेट भन्नाले निक्षेप सङ्कलन गर्ने संस्थाले केन्द्रीय बैंकमा रहेको आफ्नो बढी रकमलाई अन्य बचत सङ्कलन गर्ने संस्थालाई ओभरनाइट ऋणमा लिने ब्याज भन्ने बुझिन्छ । यसै गरी, बैंक अफ इङ्गल्याण्डले पनि सन् २०२२ फेब्रुअरीमा ०.५० प्रतिशतमा रहेको बैंकदरलाई आठ पटक वृद्धि गरी सन् २०२३ फेब्रुअरीमा ४.० प्रतिशत पुऱ्याएको छ । बैंक अफ इङ्गल्याण्डले मुद्रास्फीतिलाई दुई प्रतिशतमा सीमित राख्ने लक्ष्य लिएको भए तापनि मुद्रास्फीतिको दर दश प्रतिशत पुगेको कारण मुद्रास्फीतिलाई न्यून गर्न ब्याजदर बढाउनुपरेको उल्लेख गरेको छ । यसै गरी, युरोपेली युनियनमा आबद्ध मुलुकमा पनि २०२१ डिसेम्बरमा वार्षिक मुद्रास्फीति ५.३ रहेकोमा २०२२ डिसेम्बरमा १०.४ प्रतिशत पुगेको

थियो । सबैभन्दा धेरै हङ्गेरीको २५.० प्रतिशत थियो भने स्पेनको ५.५ प्रतिशत थियो। यसैले युरोपियन केन्द्रीय बैंकले पनि ब्याजदरमा वृद्धि गरेका छन् । भारतको मुद्रास्फीतिको लक्ष्य चार प्रतिशत र अधिकतम सीमा छ प्रतिशत रहे तापनि उपभोक्ता मुद्रास्फीति सन् २०२२ अप्रिलसम्म बढ्ने क्रममा रह्यो अर्थात् ७.८ प्रतिशत रह्यो र अगस्टमा सात प्रतिशत रह्यो भने २०२२ डिसेम्बरमा ५.७ प्रतिशत रही लक्ष्यभित्रै रहेको छ। भारतको केन्द्रीय बैंक रिजर्व बैंक अफ इण्डियाले सन् २०२२ अप्रिलमा चार प्रतिशत रहेको रिपो दर अर्थात् नीतिगत दरलाई छ पटक वृद्धि गरी सन् २०२३ फेब्रुअरी ८ मा ६.५ प्रतिशत पुऱ्याएको छ । यसै गरी, बैंकदरलाई पनि ४.२५ बाट वृद्धि गरी ६.७५ प्रतिशत पुऱ्याइएको छ । यस अवधिमा अमेरिकी डलरको तुलनामा भारतीय रुपैयाँ करिब ७.५ प्रतिशतले अवमूल्यन भएको छ र यसको असर नेपाली रुपैयाँको अमेरिकी डलरसँगको विनिमय दरमा पनि परेको छ। यसबाट नेपाली रुपैयाँको पनि अवमूल्यन भएको छ। कुनै देशमा मुद्रास्फीतिलाई न्यून गर्न कति प्रयास भएको छ भन्ने तथ्य त्यस देशले कति छिटो नीतिगत दर बढाएको छ, कति प्रतिशतले बढाएको छ र कति समयसम्म त्यो दर स्थिर राखेको छ भन्नेमा भर पर्दछ। नेपालमा भने आ.व. २०७८/७९ मा औसत मुद्रास्फीति बजेटले लक्षित गरेको सीमाभित्रै रहेको भए तापनि २०७८ फागुनदेखि मुद्रास्फीतिको दर क्रमशः बढ्दै गएको छ । २०७९ भदौ महिनामा मुद्रास्फीतिको दर ८.६४ प्रतिशत पुगेको थियो भने मङ्सिर महिनाबाट घट्ने क्रम सुरु भएको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थसहित खाद्यान्न, खाने तेल, औषधि, धातु र रसायनिक मललगायतका वस्तुको मूल्यमा अत्यधिक वृद्धि भई मुद्रास्फीति दर बढ्दै गएकोले नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि मौद्रिक उपकरणअन्तर्गतका दरमा वृद्धि गरेको छ । बैंकदरलाई २०७८/७९ को ५.० प्रतिशतबाट बढाएर ८.५ प्रतिशत निक्षेप सङ्कलन दर २.० प्रतिशतबाट ५.५ प्रतिशत अनिवार्य नगद अनुपात ३.० प्रतिशतबाट ४.० प्रतिशत कायम गरिएको छ। यस्तै, वैधानिक तरलता अनुपात वाणिज्य बैंकहरूको लागि १० प्रतिशतबाट १२.० प्रतिशत तथा विकास बैंक र वित्त कम्पनीको लागि ८.० र ७.० प्रतिशतबाट १० प्रतिशत कायम गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को मौद्रिक नीतिको अर्धवार्षिक समीक्षाबाट ८.५ प्रतिशतको बैंक दरमा उपलब्ध गराउँदै आइएको दैनिक तरलता सुविधाअन्तर्गतको ओभरनाइट तरलता सुविधा सात प्रतिशतको नीतिगत दरमा उपलब्ध हुने व्यवस्था गराइएकोले ब्याजदर केही घट्ने देखिएको छ। यसलाई नेपाली अर्थव्यवस्थामा सुधार आएको सङ्केतको रूपमा लिन सकिन्छ।

५. उपसंहार

मूल्य अर्थात् मुद्रास्फीति बढ्दै जाने अवस्था नीति निर्माताको लागि चिन्ताको विषय बन्छ किनकि यसको नराम्रो प्रभाव न्यून आय भएका सर्वसाधारणमा पर्दछ । यसबाहेक पनि विकासशील देशको उपभोक्ता बास्केटमा अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तुहरू रहने भएकाले विकसित मुलुकको तुलनामा विकासशील देशमा यसको अत्यन्त नराम्रो प्रभाव पर्दछ।

मुद्रास्फीति अर्थव्यवस्थाको सबैभन्दा ठूलो शत्रु मानिए तापनि स्वस्थ अर्थव्यवस्थाको लागि न्यून मुद्रास्फीति र आर्थिक विकासको सन्तुलन हुनुपर्दछ। मुद्रास्फीतिलाई नियन्त्रण गर्ने उपायको अवलम्बन गर्नुभन्दा पहिले मुद्रास्फीतिको कारण पत्ता लगाउनुपर्दछ र त्यसैअनुरूप मौद्रिक र वित्त नीतिमार्फत नीतिगत हस्तक्षेप गर्नुपर्दछ। यदि अर्थव्यवस्था Overheated छ अर्थात् ब्याजदर अत्यन्त न्यून भएका कारण वस्तु र सेवाको समष्टिगत माग बढेर मुद्रास्फीतिको दर बढेको छ भने केन्द्रीय बैंकले ब्याजदर बढाउने जस्ता माग घटाउने मुद्रास्फीति विरोधी नीतिहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ। कतिपय केन्द्रीय बैंकहरूले मुद्रास्फीति घटाउन विदेशी विनिमयदरमा उतारचढाव ल्याउने गरे तापनि अन्तर्राष्ट्रिय कारणले बढेको मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न सफलता पाएको देखिँदैन।

नेपालको सन्दर्भमा त झन् भारतीय मुद्रासँग स्थिर विनिमयदर कायम गरिएकोले विदेशी विनिमयदरमा उतारचढाव ल्याउन असम्भव छ। यसैले ब्याजदरमा नियन्त्रण ल्याउनु नै एक मात्र विकल्प हुन्छ । उच्च मुद्रास्फीतिले अर्थव्यवस्थामा अत्यन्तै नराम्रो असर गरेजस्तै अत्यधिक मूल्य घट्नुलाई पनि राम्रो मानिँदैन। मुद्रास्फीतिको दर अत्यन्त कम भएको समयमा पनि उपभोक्ताले थप मूल्य घट्ने आशा राख्ने हुनाले वस्तु तथा सेवा खरिद गर्दैनन् भने व्यावसायिक क्षेत्रले पनि लगानी गर्न हिचकिचाउँछन्। यसको उदाहरणको रूपमा जापानलाई लिन सकिन्छ। जापानमा मुद्रा सङ्कुचनको

कारण केही वर्षसम्म आर्थिक वृद्धिदर बढ्न सकेको थिएन। उच्च मुद्रास्फीति नै मुद्रा सङ्कुचनको एक प्रमुख कारण हो। यस्तो समयमा उपभोक्ताले वस्तु र सेवाको उपभोग गर्न नसक्ने हुनाले व्यावसायिक क्षेत्रले उत्पादन घटाउनुपर्दछ जसले गर्दा बेरोजगारी बढ्ने र क्रयशक्ति घट्ने भएकाले थप उत्पादन हुन सक्दैन र मुद्रा सङ्कुचनको अवस्था आउँछ। यसैले यसलाई छिटो नियन्त्रण गर्नुपर्दछ।

यसै गरी, मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न सरकारले आयातित वस्तुमा लाग्ने आयात कर घटाउनेलगायत कतिपय वस्तुको आयात घटाउने र मूल्य घटाउन निर्यात रोक्ने कदम चाले तापनि यसलाई दीर्घकालसम्म निरन्तरता दिन सकिँदैन। सरकारले खाद्यान्न र इन्धनको मूल्य घटाउन सरकारी तवरबाट मूल्य तोकिदिएर घटाउन प्रयास गरे तापनि यसले अनुदान अर्थात् सरकारी खर्च बढाउँछ र यो अल्पकालीन उपाय मात्र हुन सक्छ। दीर्घकालीन रूपमा भने केन्द्रीय बैंकले मौद्रिक नीतिको उपकरणमार्फत गर्न सक्छन्। यसैले मुद्रास्फीतिको दर उच्च भएको समयमा मौद्रिक नीति बढी उपयोगी हुन्छ भन्ने सैद्धान्तिक अवधारणा रहेको छ।

सन्दर्भ सामग्री

मौद्रिक नीतिको अर्धवार्षिक समीक्षा आ. व. २०७९/८०, नेपाल राष्ट्र बैंक

Economic Survey 2022-23, Government ff India, Ministry of Finance, January 2023

•••

वित्तीय जानकारी इकाई: के हो ? के होइन ?

■ दीर्घबहादुर रावल*

पृष्ठभूमि

वित्तीय जानकारी इकाई सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलाप वा आम विनाशकारी गतिविधिमा वित्तीय लगानी नियन्त्रण प्रणालीको केन्द्रबिन्दुका रूपमा कार्य गर्ने महत्वपूर्ण संयन्त्र हो । वित्तीय जानकारी इकाईका काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र मापदण्डद्वारा परिभाषित गरिएको छ ।

संसारका सबैजसो मुलुकले वित्तीय अपराधसँग सम्बन्धित सूचनाको केन्द्रीय भण्डारको रूपमा इकाईको स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गरेका छन् । विश्वमै नयाँ संस्थागत संरचनाको रूपमा विकास गरिएको यो निकाय आफैँले प्रत्यक्ष ढङ्गले कोही कसैको नियमन र अनुसन्धान गर्ने नभई मूलतः सूचक संस्थाबाट प्राप्त वित्तीय सूचनालाई 'फाइनान्सियल इन्टिलिजेन्स' मा रूपान्तरण गर्ने, अनुसन्धानकारी निकायलाई आवश्यक निष्कर्ष प्रवाह गरी अनुसन्धान कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्ने र सूचक संस्था, नियमनकारी एवम् अनुसन्धानकारी निकायबीच मध्यस्थ संयन्त्रको रूपमा कार्य गर्ने जिम्मेवारी इकाईको रहेको छ ।

यद्यपि, नेपालमा वित्तीय जानकारी इकाईको स्थापना भएको झण्डै डेढ दशक पुग्नै लाग्दासमेत यसप्रति विभिन्न सरोकारवाला र सम्बद्ध अधिकारीहरूबीच नै बुझाई भिन्नभिन्न रहेको देखिन्छ । यस लेखमा नेपालमा वित्तीय जानकारी इकाईको भूमिका, काम, कर्तव्य, अधिकार, कानुनी व्यवस्था र यससम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता, मापदण्ड र अभ्यासबारे जानकारी प्रस्तुत गरिएको छ ।

राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्था र अभ्यास

नेपालमा वित्तीय जानकारी इकाईको स्थापना २०६५ वैशाख ९ गते भएको हो । सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा ९ बमोजिम स्वायत्त र स्वतन्त्र इकाईको रूपमा उक्त संस्थाको स्थापना भएको हो । ऐनको दफा १० ले इकाईका काम, कर्तव्य र अधिकारलाई निर्धारण गरेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र मापदण्डको पालना हुने गरी नेपालले वित्तीय जानकारी इकाईलाई आवश्यक पर्ने कानुनी अधिकार, स्रोत साधनको सुनिश्चितता, स्वायत्तता, स्वतन्त्रता र जवाफदेहितालगायतका व्यवस्था गरेको छ ।

वित्तीय जानकारी इकाईले सीमा र शङ्कास्पद कारोबार विवरण प्राप्त गर्ने, विश्लेषण गर्ने र विश्लेषणको निष्कर्षलाई अनुसन्धान गर्ने निकायमा प्रवाह गर्ने, तालिमको व्यवस्था गर्ने, आफ्ना कामकारवाहीसम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्र बैंकमार्फत नेपाल सरकारसमक्ष पेस गर्ने, विदेशी निकायसँग सहयोग आदानप्रदानसम्बन्धी समझदारी कायम गर्ने, एग्मण्ट (Egmont) समूहको सदस्यका रूपमा कार्य गर्ने, सम्पर्क बिन्दुको रूपमा इकाईले आवश्यक कार्य गर्दै आएको छ । यसै गरी, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलाप वा आम विनाशकारी गतिविधिमा वित्तीय लगानी नियन्त्रणसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय समन्वय समितिको सचिवालयका रूपमा समेत इकाईले कार्य गर्दै आएको छ । साथै, राष्ट्रिय समन्वयका लागि गठित विभिन्न संयन्त्रहरूमा समेत इकाईले प्रतिनिधित्व गर्दै आएको छ ।

विद्यमान कानुनी प्रावधानअनुसार विभिन्न सूचक संस्था, नियमनकारी निकाय, अनुसन्धानकारी निकाय, अभियोजन गर्ने निकाय र मन्त्रालयसँग समन्वय गरी इकाईले आफ्नो कार्यसम्पादन गर्दछ । आफ्ना प्रमुख कार्यलाई आधुनिकीकरण गर्ने क्रममा इकाईले गोएएमएल सफटवेयर प्रणाली प्रयोगमा ल्याएको छ । देहायको चार्टले इकाईका मुख्य कार्यलाई सरल रूपमा बुझ्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

---

* निर्देशक, वित्तीय जानकारी इकाई

चार्ट : शङ्कास्पद कारोबार विवरण (इन्टेलिजेन्सका रूपमा)

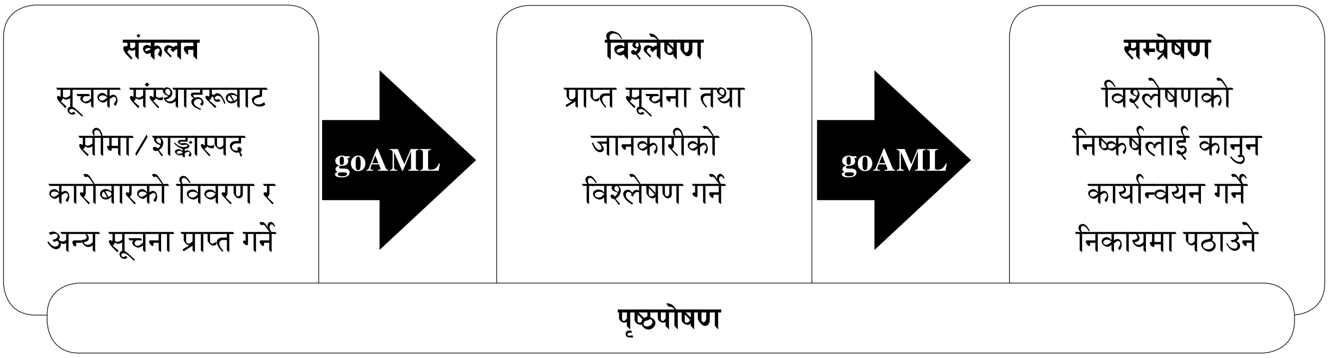

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलाप वा आम विनाशकारी हातहतियारमा वित्तीय लगानी नियन्त्रणका लागि सूचना तथा जानकारीको आदानप्रदान गरी सबै सम्बन्धित सरोकारवालाबीच समन्वयको कार्य गर्न वित्तीय जानकारी इकाईको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको हुन्छ। सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण प्रणालीका विभिन्न अङ्गका रूपमा सूचक संस्था, नियमनकारी निकाय, वित्तीय जानकारी इकाई, अनुसन्धानकारी निकाय, अभियोजन र न्यायिक निरूपण गर्ने निकायले सिंगो प्रणालीको प्रभावकारिताका लागि आफ्ना कार्य स्वतन्त्र ढङ्गले सम्पादन गर्ने गर्दछन्।

इकाईले आफैँले कुनै शङ्कास्पद कारोबारसम्बन्धी विवरणको सिर्जना गर्दैन, यस्तो विवरणको सिर्जना सूचक संस्थाहरूले गर्ने हो। वित्तीय जानकारी इकाई नियमनकारी निकाय होइन। यसले सूचक संस्थाहरूको सुपरिवेक्षण र वित्तीय अपराधको अनुसन्धान वा अभियोजन गर्दैन। न त अनुसन्धान वा अभियोजन गर्नका लागि सिफारिस नै गर्दछ। साथै, इकाईले कुनै पनि शङ्कास्पद कारोबार वा गतिविधिमा संलग्न व्यक्तिसँग कुनै पनि तरिकाले सम्पर्क पनि गर्दैन। इकाईमा प्राप्त हुने वित्तीय कारोबारसम्बन्धी विवरणको गोप्य तरिकाले विश्लेषण गरी सम्बन्धित अनुसन्धानकारी वा नियमनकारी निकायमा पठाउँछ। यस्तो सम्प्रेषण कुनै जाहेरी वा उजुरी नभई कसूर भएको वा कानुन उल्लङ्घन भएको हुन सक्ने आशङ्काको जानकारी मात्र हो। यसर्थ इकाईबाट सम्प्रेषित सूचनालाई प्रमाणको रूपमा लिन नहुने कानुनी व्यवस्था छ। बरु, इकाईबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा सम्बद्ध अनुसन्धानकारी वा नियमनकारी निकायले प्रमाण सङ्कलन गर्नुपर्ने हुन्छ। उदाहरणका लागि कुनै अनुसन्धान गर्ने निकायले वित्तीय जानकारी इकाईबाट बैंक स्टेटमेन्टमा भएको जानकारी प्राप्त गर्दछ भने यस्तो सूचना वा जानकारी (इन्टेलिजेन्स) मात्र हो, यस्तो सूचनाले अनुसन्धान कार्यका लागि आवश्यक प्रमाण सङ्कलन गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ। यस्तो सूचनाका आधारमा अनुसन्धानकर्ताले आवश्यक प्रमाण जुटाउने हो। इकाईका सम्बन्धमा तलको तालिकाले थप स्पष्ट हुन मद्दत पुऱ्याउँछ।

सञ्चालन स्वायत्ततासम्बन्धी

ऐनको दफा ९ ले कार्यात्मक रूपले स्वायत्त तथा स्वतन्त्र इकाईको रूपमा स्थापना गरेको छ। यस्तो कानुनी व्यवस्था हुनुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता नै रहेको छ। उक्त व्यवस्थाको कार्यान्वयनका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक वित्तीय जानकारी इकाईसम्बन्धी विनियमावलीले इकाईका काम, कर्तव्य र अधिकारहरूलाई स्वायत्त र स्वतन्त्र ढङ्गले सम्पादनका लागि आवश्यक, स्रोत, साधन र आवश्यक जनशक्ति सुनिश्चित गरेको छ।

गोपनीयतासम्बन्धी

सबै इकाईहरूले गोपनीयता सम्बन्धमा उच्चतम सावधानी अपनाउनु पर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता रही आएको छ। ऐनबमोजिम इकाईबाट सम्प्रेषित सूचना तथा जानकारीलाई इन्टेलिजेन्सका रूपमा मात्र प्रयोग गरी गोप्य राख्नुपर्ने मात्र नभई गोपनीयता भङ्ग गर्दा दण्डनीय हुने गरी सजायको व्यवस्थासमेत गरेको छ। गोपनीयतासम्बन्धी प्रावधानको पर्याप्त रूपमा पालना गर्न सकेमा मात्र इकाईमा सही सूचना तथा जानकारी प्राप्त हुन सक्छ र जसको फलस्वरुप इकाईबाट सम्प्रेषण हुने निष्कर्षको गुणस्तर अभिवृद्धि हुन्छ। इकाईबाट

तालिका : वित्तीय जानकारी इकाई, नेपाल

के हो ?		के होइन ?
■ सीमा कारोबार तथा शङ्कास्पद कारोबार विवरणको भण्डारण गर्ने राष्ट्रिय केन्द्र हो, ■ सूचक संस्था, नियमनकारी तथा अपराध अनुसन्धान गर्ने निकायबीच पुलको रूपमा रहेको सूचनाको विश्लेषक हो, ■ सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी भएको हुनसक्ने आशङ्काको जानकारी (इन्टेलिजेन्स) प्रवाह गर्ने निकाय हो, ■ राष्ट्रिय समन्वय समितिको सचिवालय हो, ■ सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी नेपालको सम्पर्क बिन्दु हो, ■ आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय गर्ने निकाय हो, ■ एग्मण्ट समूहको सदस्य हो ।		■ सूचना वा विवरणको प्राथमिक स्रोत होइन, ■ नियमनकारी वा अनुसन्धानकारी निकाय होइन, ■ कसैको सम्पत्ति (वा खाता) रोक्का, फुकुवा गर्ने वा सोको सिफारिस गर्ने निकाय होइन, ■ सूचना वा जानकारी (इन्टेलिजेन्स)को आदानप्रदान गरे तापनि कानुनी कारवाहीका लागि आवश्यक प्रमाणको सङ्कलन तथा आदान प्रदान गर्ने निकाय होइन, ■ इकाईले प्रवाह गरेका सूचना वा कागजात प्रमाणको लागि योग्य हुँदैन, इन्टेलिजेन्स मात्र हो, ■ सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी भए नभएको निर्क्योल (अन्तिमीकरण) गर्ने निकाय होइन, ■ शङ्कास्पद कारोबारसम्बन्धी व्यक्तिगत विवरणमा अनधिकृत पहुँच दिने वा सार्वजनिक गर्ने निकाय होइन ।
के गर्छ ?	**वित्तीय जानकारी इकाई**	**के गर्दैन ?**
■ शङ्कास्पद कारोबार तथा गतिविधिको विवरण प्राप्त गर्दछ, ■ प्राप्त विवरणहरूको विश्लेषण गर्दछ, ■ विश्लेषणका लागि कुनै पनि निकाय वा संस्थाबाट सूचना, कागजात, विवरण लिन सक्छ, ■ विश्लेषणपश्चात् अनुसन्धान गर्ने निकाय वा नियमनकारी निकायमा सम्प्रेषण गर्दछ, ■ स्वतन्त्र रूपले गोप्य इन्टेलिजेन्सको आदानप्रदान गर्दछ, ■ सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी तालिम, अन्तरक्रिया तथा सचेतनासम्बन्धी कार्य गर्दछ, ■ सम्पत्ति शुद्धीकरण, सम्बद्ध कसुर तथा वित्तीय अपराधसम्बन्धी जानकारी विभिन्न प्रतिवेदन र वेबसाइटमार्फत सार्वजनिक गर्दछ ।		■ आफैंले कुनै पनि सूचना तथा विवरणको सिर्जना वा उत्पादन गर्दैन, ■ सूचक संस्थाका व्यावसायिक गतिविधिको नियमन, निरीक्षण वा सुपरिवेक्षण गर्ने कार्य गर्दैन, ■ अपराधको अनुसन्धान वा अभियोजन गर्ने कार्य गर्दैन, ■ कसैको सम्पत्ति (वा खाता) रोक्का राख्ने वा फुकुवा गर्ने कार्य गर्दैन (यस्तो कार्यका लागि सिफारिससमेत गर्दैन), ■ नियमनकारी वा अनुसन्धानकारी निकायबाहेक अन्य निकायसँग शङ्कास्पद कारोबार तथा गतिविधिको सूचना आदानप्रदान गर्दैन, ■ प्रमाण उपलब्ध गराउने वा आदानप्रदान गर्ने कार्य गर्दैन ।

सम्प्रेषण भएको सूचनालाई अनुसन्धानकारी निकाय र अन्य सम्बद्ध निकायहरूले इन्टेलिजेन्सको रूपमा मात्र प्रयोग गरी सम्प्रेषित सूचनालाई गोप्य राख्दै यसको प्रयोग प्रमाण सङ्कलनका लागि गर्नुपर्ने मान्यता हो । सोही आधारमा इन्टेलिजेन्स र यसको स्रोतलाई गोप्य राखी यसको प्रयोगमा उच्च सावधानी अपनाउनुपर्ने मर्म ऐनको रहेको छ।

सूचनाको हकसम्बन्धी

इकाईमा प्राप्त हुने, इकाईले विश्लेषण गरी सम्प्रेषण गर्ने विवरण तथा प्रतिवेदनहरू शङ्कास्पद कारोबार वा गतिविधि सम्बन्धित हुने भएकोले यस्तो शङ्काहरू आफैँमा प्रमाण हुन सक्दैनन् । इकाईको अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जालमार्फत आदानप्रदान गरिने सूचना तथा जानकारीहरूसमेत प्रमाण नभई इन्टेलिजेन्स मात्र हुने भएकोले यस्ता सूचना तथा जानकारीहरू गोप्य राख्नुपर्दछ । यस्ता सूचना तथा जानकारी व्यक्तिगत प्रकृतिका शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधि सम्बन्धित हुने भएकोले ऐनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने प्रावधान रहेको हो ।

न्यायिक कारवाहीको प्रमाणसम्बन्धी

वित्तीय जानकारी इकाईले प्राप्त गर्ने, विश्लेषण गर्ने र सम्प्रेषण गर्ने सूचना तथा जानकारी अपराध वा आतङ्कवादका वास्तविक कारोबार नभई हुन सक्ने सम्भावित शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधिका विवरण मात्र भएको हुँदा यसलाई इन्टेलिजेन्सको रूपमा गोप्य राख्नुपर्ने हुन्छ । शङ्कासम्बन्धी इन्टेलिजेन्स सत्य हुन पनि सक्छन् । इकाईले नियमनकारी वा अनुसन्धानकारी निकायमा आफ्नो इन्टेलिजेन्स सम्प्रेषण गरिसकेपछि ती निकायले इन्टेलिजेन्स (सोको स्रोतसमेत) लाई गोप्य राखी प्रमाण सङ्कलन गर्नुपर्ने हुन्छ।

वैज्ञानिक रूपले गरिएको अनुसन्धान र सङ्कलित प्रमाणले मात्र सत्यताको परीक्षण गर्न सकिन्छ। इन्टेलिजेन्स आफैँमा प्रमाण होइनन्, प्रमाण जुटाउने आधार मात्र हुन् । अनुसन्धानकारी निकायले सङ्कलन गरेको प्रमाणका आधारमा मात्र अनुसन्धान र अभियोजन गर्नुपर्दछ।

ऐनको दफा ४४क को उपदफा ३ ले शङ्कास्पद कारोबारसम्बन्धी विवरण र सो कार्यमा संलग्न कर्मचारीको विवरणसमेत न्यायिक कारवाहीमा उल्लेख नगरिने व्यवस्था गरेको छ।

मुद्दाको पक्ष विपक्षसम्बन्धी

प्रश्न उठ्छन्, के वित्तीय जानकारी इकाई अपराध वा आतङ्कवादसम्बन्धी मुद्दाको पक्ष वा विपक्ष बन्न सक्छ ? के शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधिसम्बन्धी विवरण पेस गर्दैमा मुद्दाको पक्ष विपक्ष बन्नुपर्ने हुन्छ ?

शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधिसम्बन्धी विवरण आशङ्कामा आधारित हुन्छन् । यस्तो आशङ्का सत्य वा असत्य दुवै हुनसक्छ। अनुसन्धान पश्चात् मात्रै भन्न सकिन्छ कि कारोबार आपराधिक/आतङ्कवाद हो वा होइन । अनुसन्धानपश्चात् मात्र अभियोजन गर्ने वा नगर्ने विषयको निर्क्योल हुने भएकोले सूचक संस्था वा वित्तीय जानकारी इकाईले शङ्कास्पद कारोबार विवरण पठाएकै आधारमा इकाई मुद्दाको पक्ष वा विपक्षी बन्दैन। उदाहरणको लागि; नेपाल सरकारको राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागले सङ्कलन गरेको इन्टेलिजेन्सबाट धेरै अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरोपण भएका हुन सक्छन्। तर उक्त विभागले त्यस्तो सूचना दिएका कारण मुद्दा चलेको भनी कहीँ कतै सार्वजनिक गरिँदैन र विभाग सोही कारणले जाहेरवाला वा सूचक भएको मानिँदैन। वित्तीय अपराधको विश्लेषण, अनुसन्धान र अभियोजनका हकमा इकाईलाई त्यही रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र मापदण्डले नै वित्तीय जानकारी इकाईसँग सम्बन्धित सूचना तथा जानकारी सम्प्रेषण गरेकै आधारमा कोही दण्डित हुन नपर्ने गरी संरक्षण गरेको छ । वित्तीय कारवाही कार्यदल (एफएटीफ) को सिफारिस नं. २१ ले सम्बन्धित मुलुकले यस्तो संरक्षणका लागि कानुनी व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता औँल्याएको छ। ऐनको दफा ३७ अनुसार कसैले वित्तीय जानकारी इकाईमा जानकारी दिएकै कारण सजाय नहुने व्यवस्था गरेको छ । कसैले वित्तीय जानकारी इकाईलाई सूचना वा जानकारी उपलब्ध गराएकोमा त्यस्तो पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई देवानी, फौजदारी, प्रशासकीय वा अनुशासनसम्बन्धी कुनै कारबाही वा सजाय नहुने व्यवस्था रहेको छ।

व्यावहारिक रूपले नेपालमा कहिलेकाहीँ शङ्कास्पद कारोबार विवरणको प्रतिवेदन गरेकै आधारमा मुद्दाको पक्ष विपक्षमा बयान दिनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ। यस्तो कार्य यस प्रणालीसँग सम्बन्धित स्थापित मूल्य मान्यताविपरीत

हुन् र यस्तो कार्य बढ्दै गएमा विश्वव्यापी चासोमा नेपालप्रति नकारात्मक धारणा बन्न सक्छ। साथै, यसो गर्दा इन्टेलिजेन्सको प्रयोगमा लापरवाहीको अवस्था मात्र नभई वित्तीय जानकारी इकाईमा हुने शङ्कास्पद कारोबार विवरणको प्रवाह र गुणस्तरीय सूचना प्राप्तिमा कमी आउने जोखिम बढ्छ। विवरणको स्रोत नै गोप्य राख्नुपर्ने विद्यमान कानुनी व्यवस्थाको उल्लङ्घन भई शङ्कास्पद कारोबारको रिपोर्टिङ प्रणाली नै प्रभावित हुन पुग्छ। यसले सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण प्रणालीको प्रभावकारिता तथा विश्वसनीयतामा कमी ल्याउँछ।

वित्तीय सूचना, जानकारी वा प्रमाण (फाइनान्सियल इन्फर्मेसन, इन्टेलिजेन्स र एभिडेन्स)

वित्तीय अपराध, आतङ्ककारी क्रियाकलाप वा आम विनाशकारी हातहतियारमा वित्तीय लगानी निवारण गर्ने कार्यमा वित्तीय जानकारी (फाइनान्सियल इन्टेलिजेन्स) को महत्व अन्तर्राष्ट्रियस्तरमै महसुस गरिएको छ। इन्टेलिजेन्सको प्रयोगले एउटा अनुसन्धानकर्तालाई शङ्कास्पद कारोबारमा वास्तविक अपराध वा आतङ्ककारी क्रियाकलाप भए/नभएको निर्क्योल गर्न मद्दत पुऱ्याँउछ। इन्टेलिजेन्स आफैँमा प्रमाण होइनन्, तर यसले प्रमाण सङ्कलनमा भने सहयोग पुऱ्याउँछ।

सूचना वा जानकारीको तहगत विश्लेषण गर्ने हो भने सामान्य अप्रशोधित जानकारीलाई इन्फरमेसनको रूपमा लिन सकिन्छ। यसै गरी, कच्चा पदार्थका रूपमा रहेको अप्रशोधित जानकारीलाई प्रशोधन वा विश्लेषण गरेर अर्थपूर्ण इन्टेलिजेन्स तयार गरिन्छ। यस्तो सूचनाको प्रयोग अनुसन्धान कार्यमा हुने गर्दछ। अनुसन्धानकर्ताले इन्टेलिजेन्सको प्रयोग प्रमाण सङ्कलनका लागि गर्नुपर्दछ। यहाँ इन्टेलिजेन्स र एभिडेन्सको फरक छुट्याउन सान्दर्भिक हुन आउँछ। इन्टेलिजेन्सहरू सूचना वा जानकारी मात्र हुन्, तसर्थ ती गोप्य हुनुपर्दछ। इन्टेलिजेन्सहरू एभिडेन्स (प्रमाण) भने होइनन्। अनुसन्धानकर्ताले इन्टेलिजेन्सको मद्दतले एभिडेन्स (प्रमाण) सङ्कलन गर्ने र त्यस्तो एभिडेन्स (प्रमाण) का आधारमा मात्र न्यायिक कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ। इन्टेलिजेन्सका सम्बन्धमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा ४४क ले "सूचना वा जानकारी प्रकट गर्न नहुने" भन्दै सोही दफाको उपदफा ३ ले "यस दफाबमोजिम जानकारी दिन नहुने विवरण वा ब्यहोरा न्यायिक कारवाहीमा समेत उल्लेख गरिने छैन" भन्ने व्यवस्था गरेको छ। यसका साथै, इन्टेलिजेन्सको गोपनीयताका सम्बन्धमा ऐनको दफा १०ख ले सूचनाको गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसै गरी, ऐनको दफा २६ ले गोप्यता भङ्ग गर्न नहुने व्यवस्थासमेत गरेको छ भने दफा ३१ ले गोप्यता भङ्ग गर्ने व्यक्तिलाई एक महिनादेखि तीन महिनासम्म कैद वा एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र मापदण्ड

वित्तीय जानकारी इकाईहरू सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधिसम्बन्धी विवरण सूचक संस्थाबाट प्राप्त गर्ने, तिनको विश्लेषण गरी कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकाय र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय जानकारी इकाईसमक्ष सम्प्रेषण गर्ने निकाय हुन् (आईएमएफ, २००४)। वित्तीय अपराध नियन्त्रणका लागि वित्तीय जानकारी इकाईको स्थापनालाई महत्वपूर्ण आधारका रूपमा लिने गरिन्छ।

विभिन्न मुलुकमा वित्तीय जानकारी इकाईसम्बन्धी अभ्यासलाई हेर्दा संसारभर चार प्रकारका इकाईहरू रहेको पाइन्छः पहिलो प्रशासकीय प्रकार, दोस्रो अनुसन्धानकारी प्रकार, तेस्रो न्यायिक वा अभियोजनकारी प्रकार र चौथो मिश्रित प्रकार। नेपालको वित्तीय जानकारी इकाई प्रशासकीय प्रकारको इकाई हो र संसारभरमा सबैभन्दा बढी यस्तै प्रकारका इकाईहरू क्रियाशील छन्।

संयुक्त राष्ट्र संघका अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिले समेत वित्तीय जानकारी इकाईको आवश्यकता उल्लेख गरेका छन्। आतङ्कवादमा वित्तीय लगानीको दमनसम्बन्धी अभिसन्धि (१९९९), सङ्गठित अपराधसम्बन्धी अभिसन्धि (२००१) र भ्रष्टाचारविरुद्धको अभिसन्धि (२००३) ले सम्पत्ति शुद्धीकरण विरुद्धको आधुनिक प्रणालीमा वित्तीय जानकारी इकाईको अपरिहार्यता र आवश्यकता प्रस्तुत गरेका छन्।

वित्तीय कारवाही कार्यदल (एफएटीएफ) ले इकाईलाई शङ्कास्पद कारोबारको सूचना प्राप्त गर्ने र प्रशोधन गर्ने सक्षम अधिकारीका रूपमा परिभाषित गरेको छ। साथै कार्यदलका सिफारिसमध्ये सिफारिस नं. २ ले 'राष्ट्रिय समन्वय र सहकार्य' अन्तर्गत सबै मुलुकले आफ्नो मुलुकका जोखिमअनुसार

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलाप वा आमविनाशकारी हातहतियारमा वित्तीय लगानी निवारणका लागि नीति निर्माण गरी सोको कार्यान्वयनका लागि इकाई, कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकाय, नीति निर्माता र अन्य सक्षम अधिकारीहरूबीच निरन्तर समन्वय हुने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता औँल्याएको छ।

सिफारिस नं. २० ले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलापसँग सम्बन्धित शङ्कास्पद कारोबार तथा गतिविधिसम्बन्धी विवरण वित्तीय जानकारी इकाईमा पठाउनुपर्ने कानुनी व्यवस्था मुलुकहरूले गर्नुपर्ने आवश्यकता औंल्याएको छ। यसै गरी, सिफारिस नं. २१ ले शङ्कास्पद कारोबारको गोपनीयता सम्बन्धमा कानुनले नै संरक्षित गर्नुपर्ने प्रावधान गरेको छ, जसअनुसार शङ्कास्पद कारोबार विवरण गोप्य रहनुपर्दछ। यस्ता विवरणहरू वित्तीय जानकारी इकाईलाई प्रवाह गर्दा गोप्यता भङ्ग भएको नमानिने मान्यता रहेको छ। साथै, यस्तो विवरणहरू सम्प्रेषण गरेकै आधारमा कसैलाई कारवाही तथा सजाय नहुने प्रावधान रहेको छ।

वित्तीय जानकारी इकाईसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

असल अभ्यास	गलत अभ्यास (कमी कमजोरी)
● शङ्कास्पद कारोबार गतिविधि/विवरण प्राप्त गर्ने राष्ट्रिय केन्द्रको रूपमा इकाईले कार्य गर्ने, ● वित्तीय, प्रशासकीय र कानुन कार्यान्वयनलगायत विविध प्रकारका स्रोतबाट इकाईले सूचना सङ्कलन गर्न सक्ने, ● सम्बन्धित सक्षम अधिकारीबाट माग भई आएमा वा स्वस्फुर्त रूपमा इकाईले सूचना तथा जानकारी सम्प्रेषण गर्न सक्ने, ● इकाईसँग रहेका सूचना तथा जानकारीको गोपनीयता संरक्षण गर्नुपर्ने, ● स्वायत्त र स्वतन्त्र रूपमा सञ्चालन हुनुपर्ने, ● आफ्ना कार्य स्वतन्त्र र स्वायत्त ढङ्गले गर्न सक्ने क्षमता तथा अधिकार हुनुपर्ने, ● स्वदेशी र विदेशी समकक्षीहरूसँग स्वतन्त्र ढङ्गले सूचना आदानप्रदान गर्नसक्ने क्षमता हुनुपर्ने, ● कुनै संस्थाभित्र स्थापित भएको भए इकाईको मुख्य कार्य त्यस्तो संस्थाबाट स्पष्ट रूपमा छुट्टिएको हुनुपर्ने, ● कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक स्रोत साधन सुनिश्चित हुनुपर्ने, ● कुनै पनि प्रकारको अनुचित राजनीतिक, सरकारी वा औद्योगिक प्रभाव (जसले इकाईको स्वायत्त सञ्चालनमा अवरोध पुर्‍याउँछ) बाट मुक्त रहनुपर्ने, ● एग्मण्ट समूहको सदस्य हुनुपर्ने। ● (FATF Recommendations no. 29)	● सूचना तथा जानकारीको सिर्जना (सूचक संस्थाबाट) ● ग्राहक तथा वास्तविक धनीको पर्याप्त रूपले पहिचान नगरिकनै आशङ्का गर्न थाल्नु, ● सम्बद्ध कसुरको सम्बन्ध विश्लेषण नगरी शङ्कास्पद कारोबार विवरण पठाउनु, ● शङ्का गर्नुपर्ने पर्याप्त आधार नभई विवरण पठाउनु ● सूचना तथा जानकारीको रिपोर्टिङ (सूचक संस्थाबाट) ● तटस्थ र निष्पक्ष ढङ्गले रिपोर्टिङ गर्न नसक्नु, ● इकाईको गोएएमएल प्रणालीसँग सबै सूचक संस्थाहरू जोडिइनसक्नु, ● इन्टेलिजेन्समा अनधिकृत व्यक्तिको चासो रहनु ● सूचना तथा जानकारीको विश्लेषण (इकाईबाट) ● विश्लेषणका लागि आवश्यक पर्ने सूचनाका स्रोतको विविधीकरण हुन नसक्नु, ● बैंक स्टेटमेन्ट र सुचक संस्थामा भएको सूचनामा मात्र निर्भर रहनु, ● समयानुकूल विश्लेषण क्षमताको विकास हुन नसक्नु ● सूचना तथा जानकारीको प्रयोग (कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायबाट) ● प्रयोगकर्ताले गोपनीयता कायम गर्न नसक्नु, ● इन्टेलिजेन्सको रूपमा मात्र प्रयोग नहुनु, ● प्रयोगमा संवेदनशीलताको अभाव देखिनु ● सूचना तथा जानकारीको पृष्ठपोषण (कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायबाट) ● सम्प्रेषणपश्चात् सोको पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने प्रचलनको विकास हुन नसक्नु।

सिफारिस नं. २९ मा सबै मुलुकले वित्तीय जानकारी इकाई स्थापना गर्नुपर्ने सुझाव दिइएको छ। जसअनुसार शङ्कास्पद कारोबारका विवरणलगायत सम्पत्ति शुद्धीकरण र सम्बद्ध कसुरसँग सम्बन्धित सूचना वा जानकारी प्राप्त गरी विश्लेषण गर्ने र यस्ता विश्लेषणको परिणाम सम्प्रेषण गर्नका लागि राष्ट्रिय केन्द्र (National Centre) का रूपमा इकाईको स्थापना गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ। इकाईको सञ्चालन स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको आवश्यकता उल्लेख गर्दै राजनीतिक, सरकारी वा औद्योगिक हस्तक्षेप वा अनुचित प्रभावबाट इकाईलाई मुक्त राख्नुपर्ने आवश्यकता यसअन्तर्गत रहेको छ। इकाईको स्थापना गरेर मात्र पुग्दैन स्थापनापश्चात् एग्मण्ट समूहको सदस्य हुनुपर्ने प्रावधानसमेत यसअन्तर्गत रहेको छ।

सिफारिस नं. ४० अनुसार इकाईसँग सम्पत्ति शुद्धीकरण, सम्बद्ध कसुर र आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसँग सम्बन्धित सूचना वा जानकारी अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा आदानप्रदान गर्नसक्ने अधिकार हुनुपर्ने आवश्यकता देखाएको छ। यसै गरी, कार्यदलले जारी गरेका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डमा इकाईका महत्वपूर्ण भूमिकाबारे उल्लेख गरिएका छन्।

अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय र एग्मण्ट समूह

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा वित्तीय जानकारी इकाईहरूबीच सहकार्य गर्न 'एग्मण्ट ग्रुप अफ एफआईयू' रहेको छ। हाल यस समूहमा विभिन्न देशका १६६ वटा इकाईहरू सदस्यका रूपमा रहेका आबद्ध छन्। पारस्परिकताका आधारमा एकआपसमा सूचना आदानप्रदान गर्नका लागि एग्मण्ट सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भई कार्यान्वयनमा रहेका छन्। एग्मण्टको सुरक्षित सञ्जालमार्फत सबै इकाईले आपसमा सूचना आदानप्रदान गर्दछन्। इकाईहरूले सूचना तथा जानकारीहरू प्राप्त गर्न एकअर्कालाई अनुरोध गर्दछन्। कतिपय अवस्थामा अर्को देशको इकाईसँग सम्बन्धित सूचना रहेको भए त्यस्तो सूचना माग नगरिएकोमा समेत स्वस्फुर्त (Sponteneous) रूपमा पठाउने कार्य पनि नियमित रूपमा भइरहेको हुन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार एकआपसमा सूचनाको माग भई आएमा प्राप्त अनुरोधअनुसार इकाईले तत्कालै सहयोग गर्नुपर्दछ। यसरी प्राप्त सूचनालाई जुन प्रयोजनका लागि माग भएको हो सोही प्रयोजनमा मात्रै उपयोग गर्नुपर्दछ। सूचना प्रदान गर्ने इकाईले स्वीकृति दिएमा मात्र सूचना प्राप्त गर्ने इकाईले अन्य सम्बन्धित निकायलाई सूचना प्रदान गर्न सक्छ। यसरी इकाईहरूबीच आदानप्रदान हुने सूचना केवल इन्टेलिजेन्स मात्रै हुन्। त्यसैले यसलाई अदालती प्रमाणका रूपमा भने प्रयोग गर्न सकिँदैन। अदालती प्रमाण सङ्कलनका लागि भने पारस्परिक कानुनी सहायताको माध्यम प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ वा कानुनले दिएको अवस्थामा इकाईले स्वीकृति दिएको हुनुपर्दछ (आईएमएफ, २००४)।

अन्त्यमा, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापसँग सम्बन्धित शङ्कास्पद कारोबार वा गतिविधिसम्बन्धी विवरण प्राप्त गर्ने, विश्लेषण गर्ने र सोको निष्कर्ष सम्बन्धित कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायमा सम्प्रेषण गर्नु नै वित्तीय जानकारी इकाईको मुख्य कार्य हो। इकाईले वित्तीय सूचना तथा जानकारीलाई इन्टेलिजेन्सका रूपमा आदानप्रदान गर्दछ। इन्टेलिजेन्स यथार्थमा प्रमाण नभई प्रमाण सङ्कलनका लागि आवश्यक पर्ने सूचना तथा जानकारी मात्र भएकोले गोप्य राख्नुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता, मापदण्ड र राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्थासमेत रहेको छ। इकाईबाट सम्प्रेषण गरिने सूचना तथा जानकारीको सही बुझाइ र उपयोग हुन सकेन भने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण प्रणालीप्रतिको विश्वसनीयता र प्रभावकारिताको अभिवृद्धि हुन सक्दैन। इकाईको सूचना तथा जानकारीको गोपनीयता, संवेदनशीलता र व्यावसायिकताले मात्र गुणस्तरीय इन्टेलिजेन्सको प्रवाह हुन सक्छ। यस्तो गुणस्तरीय इन्टेलिजेन्सको प्रवाहले मुलुकमा वित्तीय अपराध र आतङ्कवाद निवारण गर्ने अभियानलाई प्रभावकारी बनाउने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

Financial Intelligence Units: An Overview, IMF,2004

Best Practices for the Improvement of Exchange of Information Between Financial Intelligence Units, 2004, Egmont Group

International Standards On Combating Money Laundering and The Financing Of Terrorism & Proliferation, The FATF Recommendations, FATF (Updated March 2022)

Methodology For Assessing Technical Compliance With The Fatf Recommendations And The Effectiveness Of AML/CFT Systems, FATF (Updated October 2021)

Criminal Intelligence Manual for Analysts, 2011, United Nations Office On Drugs And Crime Vienna

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउण्डरिङ) नियमावली, २०७३

बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासनको मापन तथा कार्यान्वयनका चुनौती

■ राजनविक्रम थापा*

विषय प्रवेश

सुशासनको विषयलाई सबै प्रकारका संस्थामा प्राथमिकतामा राख्ने गरिएको छ । कुनै पनि संस्थाको दीर्घकालीन अस्तित्व र पृथक पहिचानका लागि सबल संस्थागत सुशासनको संरचना र कार्यान्वयनलाई अपरिहार्य मानिन्छ। संस्थागत सुशासनको सैद्धान्तिक धरातल व्यवस्थापनको पूर्ण पारदर्शिता, इमानदारिता, जवाफदेहितामा निर्भर रहेको हुन्छ। यसका अतिरिक्त लगानीकर्ताको हित र सार्वजनिक सरोकारका विषय पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण छ । बैंकिङ क्षेत्रजस्तो संवेदनशील र एक अर्काप्रतिको परस्पर विश्वास र सद्भावमा आधारित संस्थाको सफलता र प्रभावकारिताका लागि व्यावसायिक इमान्दारिता, नैतिकता र सुशासनको विषयलाई निकै प्राथमिकतामा राखिएको हुन्छ । यस क्षेत्रमा ठूलो संख्यामा सरोकारवाला रहने तर निर्णय अधिकार र चालनको अख्तियारी भने सीमित व्यक्ति वा समूहमा केन्द्रित रहने भएको हुँदा अल्पसंख्यकको हित कायम गर्न र प्रभावग्राही पक्षबाट असीमित लाभ लिन सक्ने अवस्थालाई लगाम लगाउन संस्थागत सुशासन कायम गराउने विषय सम्बन्धित निकायका लागि चुनौतिपूर्ण समेत मानिन्छ । सुशासनको विषय सुन्दा सरल र सामान्य लागे तापनि यसलाई सीमित घेरामा परिभाषित गर्न कठिन छ। यस सम्बन्धमा सबैजसो मुलुकमा आफ्नै किसिमका अध्ययन, अनुसन्धान हुनुका साथै नीति नियममा समेटेर कार्यान्वयन प्रयास पनि निरन्तर रूपमा भइरहेको हुन्छ।

सुशासनका सम्बन्धमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकाय तथा विद्वानले आफ्ना विचार र परिभाषा दिएका छन् । ब्यारेट (२००२) का अनुसार 'एउटा सङ्गठनको संस्थागत र अन्य संरचना, संस्कृति, नीति, रणनीति तथा कार्यदिशालाई विभिन्न सरोकारवालाबीच कसरी व्यवस्थित गर्न सकिन्छ भनी निर्धारण गरेको प्रक्रिया नै संस्थागत सुशासन हो ।[१] यस विषयमा Organization for Economic Co-operation and Development-OECD) ले समयसमयमा विभिन्न मुलुकको स्थितिलाई समेटेर अध्ययन/अनुसन्धान गर्नुका साथै सुशासनका सिद्धान्तसमेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । उक्त संस्थाका अनुसार सुशासनको अभ्यासले दीर्घकालीन लगानी, वित्तीय स्थिरता र व्यावसायिक अखण्डता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक विश्वास, पारदर्शिता र उत्तरदायित्वको वातावरण सिर्जना गर्न मद्दत गर्दछ। यसबाट सुदृढ र समावेशी समाज निर्माणमा समेत सहयोग पुग्ने देखिन्छ। बैंकिङ क्षेत्रमा दीर्घकालीन असर पार्ने प्रतिष्ठा जोखिम (Reputational Risk) को मूल स्रोत नै संस्थामा संलग्न मानिस र तिनका गलत प्रवृत्ति र आचारणलाई मानिन्छ । जुन विषयको प्रत्यक्ष सरोकार संस्थाका जिम्मेवार पदाधिकारीको आचरण, आचारसंहिता र सुशासनसँग गाँसिएको हुन्छ। कुनै कानुन वा नीति निर्देशनमार्फत गरिएका बाध्यकारी व्यवस्थाले मात्र बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन स्थापित गर्न सकिँदैन । सुशासन आफैँमा वस्तुपरक र सापेक्षित अवधारणा हो । सन्दर्भ र परिस्थितिअनुसार सुशासनको व्याख्या फरक हुनसक्ने भएको हुँदा यसलाई ठोस रूपमा मापन गरी अनुगमन गर्ने कार्य तुलनात्मक रूपमा जटिल नै मानिन्छ। ऐन/कानुन र नीति/नियम आदिबाट मापदण्ड तय गरी लागू गर्ने प्रयत्न गरिए तापनि मानिसको आचरण र प्रवृत्तिसँग सम्बन्धित हुने भएकोले कार्यान्वयन गरी प्रभावकारी परिणाम हासिल हुने सवालमा भने यो विषय चुनौतीपूर्ण मानिन्छ । अतः यस लेखमा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासनको मापन गर्न प्रयोग हुने केही आधार एवम् पछिल्लो समयमा देखिएका चुनौतीका बारेमा सङ्क्षेपमा प्रकाश पार्ने प्रयत्न गरिएको छ।

---

* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

१ Corporate governance as process to encompass how an organization is managed, its corporate and other structures, its culture, its policies and strategies and ways in which it deals with its various stakeholders. (Barrett, 2002)

बैंकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनको अवस्था

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनको पालना गराउनका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, कम्पनी ऐनलगायतका कानुनी व्यवस्था गरिएको भए तापनि मूलतः केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने निर्देशन र परिपत्रलाई नै यसको प्रमुख आधारको रूपमा लिने गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले पहिलो पटक २०५८ साउन १ गतेदेखि लागू हुनेगरी 'वाणिज्य बैंकले पालना गर्नुपर्ने संस्थागत सुशासनसम्बन्धी व्यवस्था (निर्देशन नं. ६) जारी गरेको थियो । तत्पश्चात वित्तीय प्रणालीमा देखिएका गलत अभ्यास र समस्यालाई समेत सम्बोधन गर्दै बैंकले उक्त निर्देशनमा समयसापेक्ष परिमार्जन गर्दै आएको छ।

उक्त निर्देशनमा वित्तीय संस्था सञ्चालन र सुशासन कायम गर्ने विषयसँग सम्बन्धित न्यूनतम स्वीकारयोग्य आचरण, सञ्चालकहरूको क्षेत्राधिकार, कामकारवाहीप्रति सञ्चालकको जवाफदेहिता, वित्तीय स्वार्थ, कर्जा लिन बन्देज, अन्य संस्थामा सञ्चालक, सल्लाहकार वा कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्न बन्देज, विभिन्न कार्यमा पदीय बन्देज, अभिलेख व्यवस्थापनमा गोपनीयता कायम राख्नुपर्ने, समितिको बैठकमा नियमितता, उमेरको हदसम्बन्धी व्यवस्था, विभिन्न कार्यगत समितिका जिम्मेवारी, लेखापरीक्षण समितिको व्यवस्थालगायतका प्रमुख व्यवस्थाहरू समेटिएको देखिन्छ।

नेपालमा बैंकिङ कसुर ऐन आउनुपूर्व संस्थागत सुशासन पालनाको विषय नैतिक विषय मानिने गरेको भए तापनि अधिकारको दुरुपयोग र कतिपय आर्थिक अनियमितताका विषयसमेत बैंकिङ कसुरका परिभाषित भई कारवाहीको दायरामा आएपछि सुशासनप्रतिको बुझाइ र सोको उल्लङ्घनपछि हुने कारवाहीको स्वरूपमा पनि बदलाव आएको देखिन्छ। काम गर्ने क्रममा आवश्यक ज्ञान र अनुभवको कमी भई गलत नियतविना नै गरिएका गल्ती, कमजोरीलाई सामान्य निर्देशनबाट सुधार हुने क्रमको थालनी भएको देखिन्छ। साथै, कसुरजन्य र नियतवश नै गरिएका कमजोरीलाई कानुनी कारवाहीको दायरामा ल्याउने अभ्यास बढिरहेको देखिन्छ । गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरूसमेत अदालती प्रक्रियामा जाँदा न्यायिक निरूपणमा लाग्ने अनिश्चित समय र त्यसबाट हुने सम्भावित नोक्सानीका बारेमा बैंकिङ क्षेत्रलाई सधैँ अन्योलको अवस्था सिर्जना हुने देखिन्छ । विगतमा सञ्चालक समिति वा संस्था सञ्चालनमा प्रमुख भूमिकामा रहने पदाधिकारी नै संस्थाको दैनिक कारोबारमा प्रत्यक्ष जोडिन खोज्ने, कर्मचारी नियुक्त खरिद प्रक्रियालगायत सञ्चालन प्रकृतिका निर्णयमा बोर्डको हस्तक्षेप हुने, एकाघरका सदस्यहरू एकै संस्थाको सञ्चालक समितिमा रहन उत्सुक हुने, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा कर्जा प्रवाह र उपयोगमा संलग्न हुने, आर्थिक सुविधा निर्धारण र उपयोगमा बढी चासो लिने, निर्णयाधिकार सीमित व्यक्ति वा समूहमा केन्द्रित गर्नेलगायतका प्रवृत्ति बैंकिङ क्षेत्रमा विद्यमान थियो ।

पछिल्लो समयमा केन्द्रीय बैंकको संस्थागत सुशासनसम्बन्धी निर्देशनमार्फत प्रत्यक्ष रोक लगाइएका विषयलाई सिधै उल्लङ्घन गर्ने परिपाटीमा कमी देखिए पनि कानुनी तिकडम अपनाउने र कानुनको आसय वा निर्देशनको उद्देश्यभन्दा विपरीत आफूअनुकूल व्याख्या/विश्लेषण गरी सीमित व्यक्ति वा समूहको हितमा काम गर्ने पद्धति स्थापित हुँदै गएको देखिन्छ । प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको छनोट गर्दा व्यावसायिक र पेसागत क्षमता भएका व्यक्तिलाई प्रतिस्पर्धाबाट छनोट गर्नुभन्दा पनि आफू वा आफ्ना स्वार्थअनुकूल छनोट गर्ने प्रवृत्ति देखिन्छ । निर्देशनले रोक लगाएको अवस्थालाई छलछाम गरी एकै समूह वा नजिकका व्यक्तिलाई सञ्चालक समितिमा प्रतिनिधित्व गराउने प्रवृत्ति पनि बढ्दो छ। बैंकिङ क्षेत्रमा अनुभव नरहेका र विषयवस्तु नबुझेका सञ्चालकहरू नियुक्त गर्ने, व्यावसायिक वा स्वतन्त्र सञ्चालकलाई मर्मअनुसार नियुक्ति नगर्ने, गरे पनि काम गर्ने अवसर प्रदान नगर्ने, लामो पदावधि र बढी उमेरसम्म एकै व्यक्तिको नियन्त्रण र प्रभावमा संस्था सञ्चालन गर्ने, संस्थाको नियमित प्रकृतिका काममा हस्तक्षेप गर्ने, गुट/उपगुट सिर्जना गरी आन्तरिक द्वन्द्व र असमझदारी सिर्जना गर्नेलगायतका कमजोर सुशासनका रोग यस क्षेत्रमा विद्यमान छन् । यस्ता प्रवृत्तिबाट उत्पन्न हुन सक्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्न राष्ट्र बैंकले प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको पदावधि, उमेर र सञ्चालकको उमेरहद तोकिदिएको भए तापनि कानुनी उपचारको नाममा संस्थालाई कमजोर बनाउने घटनाहरू पनि सतहमा आएकै छन् । संस्थागत सुशासनको आधारभूत सिद्धान्त भन्नु नै सञ्चालक समितिमा बैंकिङ क्षेत्र बुझेका र

बैंकिङ व्यवसायलाई मर्यादित ढङ्गले सञ्चालन गर्न मार्गनिर्देश गर्न सक्ने व्यक्तिको चयन हो, जुन नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा सधैं 'आकाशको तारा' जस्तै भएको देखिन्छ।

सुशासनको अवस्थालाई मापन गर्ने आधार

सुशासनलाई परिमाणात्मक रूपले मापन गर्न सहज हुँदैन। नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको सुशासनलाई मापन गर्न के कस्ता विषयवस्तु र परिसूचकहरू समेटिनुपर्छ भन्ने सवाल पनि एउटा अध्ययनकै विषय हो। यस OECD र वासेल कमिटीले समयसमयमा विभिन्न मुलुकको अवस्थालाई समेटेर अध्ययन अनुसन्धान गर्नुका साथै सुशासनका सिद्धान्तसमेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। उक्त संस्थाका अनुसार प्रभावकारी संरचनाको सुनिश्चितता, सेयरधनीका आधारभूत अधिकार, सेयरधनीको उचित व्यवहार, सरोकारवालाको भूमिका, खुलासा र पारदर्शिता (Disclosure and transparency) सञ्चालक समितिका जिम्मेवारीलाई मुख्य पक्षको रूपमा औंल्याएको छ। यसका अतिरिक्त विभिन्न मुलुकमा भएका फरकफरक अध्ययनले सुशासनलाई प्रभाव पार्ने विभिन्न तत्वको पहिचान, विश्लेषण र व्याख्या गरेका छन्। तर ती सबै तत्वमा सबै मुलुक र वातावरणमा समान रूपले कार्यान्वयन गर्न सकिँदैन। मुलुक मात्र हैन, स्थापित कम्पनीको बीचमा पनि आफ्नै प्रकारका विशेषता, संस्कार र पद्धति हुने गर्दछ, जसले सुशासनका विषयको पालना र त्यसबाट प्राप्त हुने नतिजालाई प्रभावित पार्दछ। बैंकिङ क्षेत्रलाई देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड मानिने भएकोले पारदर्शिता र जवाफदेहितासँग सम्बन्धित विषय बैंकिङ क्षेत्रमा अझै बढी आवश्यक र महत्वपूर्ण हुने विषयमा सबैजसो अनुसन्धानकर्ताले जोड दिएका छन्। हालसम्म प्रयोगमा आएका सिद्धान्त एवम् नेपालमा विद्यमान अभ्याससमेतका आधारमा बैंकिङ क्षेत्रको सुशासनलाई मापन गर्ने सवालमा देहायका तत्वको प्रमुख भूमिका रहन सक्ने देखिएको छ।

१. स्वामित्वको संरचना

संस्थाको स्वामित्व संरचनाले संस्थागत सुशासनलाई मुख्य रूपमा प्रभाव पार्ने कुरामा धेरैजसो अध्ययनले जोड दिएका छन्। संस्थाको सञ्चालक समिति नै सेयर संरचनाको अनुपातमा छनोट हुने भएकाले लगानीकर्ताको समग्र क्षमता र अवस्थाले सुशासनको अवस्थालाई प्रतिनिधित्व

Organization for Economic Cooperative and Development (OECD) द्वारा प्रतिपादित सिद्धान्त

- संस्थागत सुशासनको प्रभावकारी संरचना तयार गर्न आधार सुनिश्चित गर्नु
- सेयरधनी तथा प्रमुख स्वामित्व कार्यमा समान अधिकार र व्यवहार
- संस्थागत लगानीकर्ता, सेयर बजार र अन्य मध्यस्थकर्ता
- संस्थागत सुशासनमा सरोकारवालाको भूमिका
- खुलासा तथा पारदर्शिता
- सञ्चालक समितिको जिम्मेवारी

गर्दछ। विगतमा एकै व्यक्ति वा समूहले ठूलो हिस्सा लगानी गरी बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापना गर्न, सीमित व्यक्ति वा समूहको लगानीमा संस्था खोल्न, सञ्चालक समितिमा एकाघर परिवारका सदस्य रहन, आफू आबद्ध बैंकबाट कर्जा सुविधालगायतका हितअनुकूल सुविधा उपयोग गर्न र घरानिया र महाजनले बैंकिङ व्यवसायलाई समेत आफ्ना अन्य निजी व्यवसायको रूपमा सञ्चालन गर्नसमेत नीतिगत रूपमा बन्देज नलगाइएका कारण कारण विस्तारै सुशासनका समस्या देखिन थालेका छन्। तर पछिल्लो समयमा केन्द्रीय बैंकले एक समूहबाट लगानी गर्न पाउने सीमा घटाउँदै लैजानुका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको चुक्ता पुँजीमा वृद्धि गरी गाभ्ने/गाभिने नीतिलाई प्राथमिकता दिन थालेकोले एकै व्यक्ति वा समूहको संस्थामा प्रभाव घटदै गएको छ।

अझै पनि ठूला व्यावसायिक घरानाका बैंकको रूपमा बैंकलाई चिनाउने र उनीहरूले निर्माण गरेको सोचअनुसार संस्था सञ्चालन हुने अवस्था भने देखिएकै छ। सरकारी स्वामित्वमा रहेका बैंक र विदेशी संस्थाको लगानी रहेका बैंकको सुशासनको अवस्था पनि निजी क्षेत्रका बैंकहरूको तुलनामा पृथक रहेको दृष्टान्त छ।

२. लेखापरीक्षण समितिको भूमिका

संस्थागत सुशासनको अवस्थालाई प्रतिविम्बित गर्ने तत्व लेखापरीक्षण समिति र उक्त समितिको कार्यसम्पादन पनि हो। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हरहिसाबलाई स्पष्ट र

पारदर्शी बनाउन तथा सोको प्रतिवेदन सेयरधनीलाई प्रदान गर्ने जिम्मेवारी बाह्य लेखापरीक्षकको हो । साथै, संस्थाको लेखापरीक्षण तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सुदृढ गर्न र ऐन, कानुन तथा नीति/नियमको पालना गर्न गराउन गैरकार्यकारी सञ्चालकको संयोजकत्वमा लेखापरीक्षण समितिको व्यवस्था गरिएको छ । उक्त समितिको काम कारवाही र भूमिकाले संस्थाको संस्थागत सुशासनमा प्रत्यक्ष र परोक्ष प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा विद्यमान लेखापरीक्षण समितिमा तोकिने सञ्चालकका योग्यता, क्षमता र कार्यसम्पादनको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा उक्त समितिले आवश्यकता र उद्देश्यअनुरूप प्रभावकारी भूमिका खेल्न सकेको भने देखिँदैन । यस्ता समितिहरू खासगरी नीतिगत व्यवस्थाको पालना गराउने उद्देश्यले मात्र कार्यसम्पादन गर्ने गरेकोले संस्थामा भएका अनियमितता र जोखिमका घटनालाई उजागार गर्न सकेको देखिँदैन ।

३. स्वतन्त्र सञ्चालकको भूमिका

बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कुनै व्यक्ति वा समूहलाई प्रभाव पार्ने उद्देश्यले बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ मा सेयरधनीबाहेकबाट स्वतन्त्र सञ्चालक नियुक्त गर्नुपर्ने प्रावधान राखिएको छ । यस्ता सञ्चालकको भूमिका र कार्यसम्पादनले संस्थागत सुशासनलाई प्रभाव पार्न सक्छ । तर नेपालको विद्यमान अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा कानुन पालनाका दृष्टिले स्वतन्त्र र व्यावसायिक सञ्चालक नियुक्त गरिने गरिएको भए तापनि कमै संस्थाले मात्रै उनीहरूलाई स्वतन्त्र रूपमा सल्लाह प्रदान गर्ने र नीतिगत पृष्ठपोषणमा उपयुक्त तवरबाट उपयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । सञ्चालकको समूहगत भागबण्डामा सकेसम्म स्वार्थ समूहबाटै नियुक्त गर्ने प्रचलनका कारण उद्देश्यअनुरूपको प्रतिफल हासिल हुन सकेको भने देखिदैंन ।

४. जोखिम संस्कृति

संस्थाको जोखिम बहन गर्न सक्ने क्षमता र संस्थाले अवलम्बन गरेको जोखिम संस्कृतिले पनि संस्थागत सुशासनको अवस्थामा प्रभाव पार्न सक्छ । नेपालको सन्दर्भमा संस्थाहरूले अल्पकालीन लाभका लागि पालना गर्नुपर्ने नीति निर्देशनलाई पनि नजरअन्दाज गर्ने र जुनसुकै परिस्थितिमा पनि प्रतिफल बढाउने रणनीति अख्तियारी गर्दा संस्थागत सुशासन कमजोर हुन सक्ने अवस्था रहन्छ । विद्यमान ऐन, कानुन, नीति निर्देशनको मर्मअनुरूप संस्थामा निहित जोखिमको न्यूनीकरण नगरी अनुपालना र कानुनी तिकडमका भरमा संस्थामा दीर्घकालिन दायित्व र सम्भावित जोखिम सृजना हुने अवस्था हुन सक्छ । नीति, नियम र जोखिम व्यवस्थापनका असल अभ्यास कार्यान्वयनमा ल्याउनभन्दा पनि नियामकले जारी गरेका निर्देशनलाई मात्र मापदण्ड मानेर अघि बढ्ने प्रचलन नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

५. खुलासा र पारदर्शिता

अन्य क्षेत्रको तुलनामा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा पारदर्शिताको अवस्था सुदृढ मानिन्छ । सरोकारवालालाई प्रदान गर्नुपर्ने सूचना र जानकारी विभिन्न माध्यमबाट प्रदान गर्ने विषयमा यो क्षेत्र सुदृढ मानिन्छ । वासेल कमिटीले तोकेको मापदण्डका सूचनादेखि लिएर नियमनकारी निकायले समयसमयमा तोकेका सबै सूचना र जानकारी प्रदान गर्ने विषय यसअन्तर्गत समावेश भएका हुन्छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सरोकारवाला फरक प्रकृतिका हुने भएकोले सबैलाई एकै प्रकारको भाषा वा माध्यमबाट केही असहज हुने अवस्था भने विद्यमान छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहक तथा ऋणीसँग गरिने कतिपय सम्झौताहरू अङ्ग्रेजी भाषामा हुने, स्पष्ट खुलाएर नलेखिने, फरक अर्थ लाग्ने किसिमको हुनेलगायतका समस्या र गुनासोहरू यस क्षेत्रमा आउने गरेको देखिन्छ । खासगरी संस्थाको सेयरको मूल्यलाई प्रभाव पार्न सक्ने सूचना तथा जानकारी सीमित व्यक्ति वा समुहले फरक समयममा प्राप्त गरी लाभ लिनसक्ने अवस्था भने विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

६. जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सञ्चालक समिति र व्यवस्थापनले गर्नुपर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार स्पष्ट तोकिएको हुन्छ । तर व्यवहारमा सम्बन्धित पक्षले त्यसको जिम्मेवारी लिने वा आफ्नो निर्णय र कामकारवाहीप्रति उत्तरदायी हुने सवालमा विभिन्न समस्या देखिने गरेको छ । सुशासनको सर्वमान्य सिद्धान्तविपरीत एकअर्काको अधिकार वा कार्यक्षेत्रमा हस्तक्षेप गर्ने, आपसी विवाद सिर्जना गर्ने,

गुट-उपगुट हावी हुने अवस्था भएमा संस्थामा सुशासनको पक्ष कमजोर हुन जान्छ। एउटै व्यक्ति लामो समयावधिसम्म पदमा बहाल रहने, जिम्मेवारी पन्छाउने वा आवश्यक मात्रामा अख्तियारी प्रत्योजन नगर्ने र नीतिगत असफलताका कारण सृजित परिणामको जिम्मेवारी नलिने प्रवृतिले संस्थागत सुशानमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ।

७. नियमनको अवस्था

नेपालको बैंकिङ क्षेत्र नियमकीय निकायबाट नै अधिक नियन्त्रित र निर्देशित प्रकृतिको हुने भएकोले केन्द्रीय बैंकबाट जारी गरिएका नीति निर्देशनको प्रभाव नै समग्र वित्तीय प्रणालीको सुशासन प्रभावकारितामा जोडिएको देखिन्छ । सर्वसाधारणको पूर्ण विश्वासमा चल्नुपर्ने क्षेत्र भएकाले बैंकिङ क्षेत्रको सुशासनलाई चुस्त राख्न पारदर्शिता, जवाफदेहितालगायतका विषयमा केन्द्रीय बैंकले बढी नै चासो दिने गरेको देखिन्छ। नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुशासनको न्यूनतम आधार भनेको केन्द्रीय बैंकबाट जारी गरिने निर्देशन र त्यसको कार्यान्वयन पक्ष नै हो।

सुशासन कायम गर्ने सवालमा देखिएका प्रमुख चुनौती

संस्थागत सुशासनका उल्लिखित अवधारणा एवम् प्रभाव पार्ने तत्वसमेतका आधारमा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न र यसको कार्यान्वयनबाट प्रभावकारी परिणाम हासिल गर्नका लागि निम्न प्रमुख चुनौती रहेको देखिन्छः

नेपालका अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थामा अझै पनि सञ्चालक समितिमा प्रतिनिधित्व गर्ने सञ्चालकको योग्यता र क्षमताले सम्बन्धित संस्थाको नीति निर्माण तथा प्रभावकारी नियन्त्रणमा सहयोग पुर्‍याउन सकेको देखिँदैन । नीतिगत रूपमा तोकिएको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पूरा गरे तापनि बैंकिङ व्यवसायको बारेमा राम्रो ज्ञान र संस्था सञ्चालनमा आफ्नो पदीय दायित्व र जिम्मेवारीको बारेमा अनभिज्ञ रहेका सञ्चालकहरूबाट संस्थागत सुशासनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी संस्थालाई सफल तुल्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको देखिन्छ।

नेपालका बैंक तथ वित्तीय क्षेत्रमा स्वामित्वको संरचनाअनुसार अझै पनि ठूला व्यावसायिक घरानाको नामले चिनिने संस्थाहरू छन् । यस्ता संस्थामा सीमित व्यक्ति वा समूहको विशेष प्रभाव रहने भएकाले स्थापित मान्यताबमोजिम सरोकारवालासँगको सहकार्य र समन्वय, पारदर्शिता, समान व्यवहार कायम हुन नसक्ने अवस्था रहेकोले सुशासनका व्यवस्थाहरू कार्यान्वयनको विषय जटिल र पेचिलो बन्दै गइरहेको छ। निर्णयमा एकाधिकार, सीमित पक्षको हित र लाभमा स्रोतसाधनको अविवेकपूर्ण उपयोगलगायतका कारणले ठूला संस्थामा समेत सुशासनका समस्या रहेको देखिन्छ।

संस्थाको सञ्चालक तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलगायतका पदाधिकारी नियुक्ति गर्दा स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट योग्य र दक्ष व्यक्ति चयन गर्नुभन्दा सीमित पक्ष वा समूहको स्वार्थमा लिने प्रवृत्तिले बैंकिङ क्षेत्रमा जोखिम मात्र बढाएको छैन, त्यस्ता संस्थाको साख र सार्वजनिक छविसमेत अवमूल्यन हुन थालेको देखिन्छ। एउटै व्यक्ति संस्थामा लामो अवधिसम्म रहन लालायित हुने, पेसागत रूपमा दक्ष र व्यावसायिक व्यक्ति चयनमा चासो नलिने र संस्था समस्यामा परेपछि राजनीतिक संरक्षणमा दौडादौड गर्ने प्रवृत्ति यस क्षेत्रको सुशासन कायम गर्ने विषयमा चुनौती बनेर उभिएको छ।

सेयरधनी एवम् सञ्चालकमा वित्तीय संस्था सर्वसाधरणको निक्षेपबाट चलेको हो र यस्तो दायित्वको भुक्तानी जुनसुकै बखत गर्नु संस्थाको दायित्व हो भन्ने विषयलाई नजरअन्दाज गरी आफूले लगानी गरेको संस्था भएकोले सबै अधिकार आफूमै निहित रहेको भन्ने गलत सोचलाई सावित गर्नु पनि अर्को चुनौतीको रूपमा देखिएको छ।

बैंकिङ क्षेत्रमा, ऐन, कानुन, नीतिगत व्यवस्था, कारोबारको प्रकार, प्रविधिलगायतका पक्षमा निरन्तर भइरहने परिवर्तनलाई संस्थाको सञ्चालक समितिले समयमा अध्ययन गर्न सक्ने अवस्था नहुँदा आवश्यक नीति नियमको तर्जुमा र कार्यान्वयन पक्ष निकै चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । संस्थाका सञ्चालकको संयोजकत्वमा गठित जोखिम व्यवस्थापन समिति, लेखापरीक्षण समिति, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी गतिविधि नियन्त्रण कार्यको अनुगमन समितिलगायतका महत्वपूर्ण समितिको प्रभावकारिता निकै फितलो देखिएको छ। कानुनमा भएका न्यूनतम व्यवस्थालाई पालनाका रूपमा

मात्र लिने र त्यसको उद्देश्यअनुरूपको योगदान हुन सकेको देखिँदैन । यस्ता समितिको काम कारबाहीलाई प्रभावकारी तुल्याउन सक्ने सञ्चालकको चयन हुन सक्ने अवस्था छैन भने बैठक भत्ताको भरमा नीति निर्माण तहमा समय र विशेष योगदान दिनसक्ने अवस्था नरहेका कारण सबै व्यवस्थाको कार्यान्वयन पनि चुनौतीपूर्ण देखिन्छ ।

नेपालको वित्तीय संस्थामा अझै पनि संस्थागत संस्कृतिको विकास हुन सकेको छैन । व्यवस्थापन र सञ्चालकको काम, कर्तव्य र अधिकार ऐन तथा निर्देशनमा स्पष्ट लेखिए तापनि व्यवहारमा एकअर्काको अधिकारप्रति हस्तक्षेप गर्ने प्रवृत्ति रहेको देखिन्छ । जसलाई प्रत्यक्ष रूपमा अनुगमन र नियन्त्रण गर्न नियमनकारी निकायलाई समेत चुनौतीपूर्ण देखिएको छ ।

सुशासनका कारणले समस्या देखिएका संस्थामा सम्बन्धित व्यक्ति वा पदाधिकारीलाई कारबाही गर्ने कार्य पनि निकै चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । संस्थाका प्रमुख पक्षहरू नै अनियमित र गैरकानुनी कार्यमा संलग्न रहेको अवस्थामा आवश्यक प्रमाण लुकाउने, अवाञ्छित हस्तक्षेप र दबाब सृजना गर्ने र अन्त्यमा नियामकीय निकायबाट भइसकेको कारबाहीसमेत अदालत वा अन्य निकायबाट सफाइ लिई संस्था र अन्य सरोकारवालालाई प्रभावित गर्ने गरिएका दृष्टान्तले संस्थागत सुशासन कायम गर्ने विषय चुनौतीपूर्ण देखिएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा योग्य, अनुभवी, इमान्दार, नैतिक आचरणमा रहेका कर्मचारीको अभाव हुँदै गएको देखिन्छ । कर्मचारी संस्थाप्रति इमान हुनुभन्दा पनि अल्पकालीन लाभमा केन्द्रित हुने प्रवृत्तिले तोकिएको अनुशासनको समेत पालना नगर्दा वित्तीय अपराधमा कर्मचारी तथा संस्थामा आबद्ध जिम्मेवार पदाधिकारीको संलग्नता बढ्ने गरेको देखिन्छ । सुशासनको विषय कानुनी पालनाको मात्र विषय नभई नैतिकता र जिम्मेवारीका हिसाबले पनि उत्तिकै संवदेनशील भएकोले मानवीय कमजोरीलाई समयमै पहिचान गरी नियन्त्रण गर्नु चुनौतीपूर्ण देखिन्छ ।

अन्त्यमा

सुशासनको विषय सैद्धान्तिकभन्दा पनि बढी व्यावहारिक र आचारणगत विषय मानिन्छ । संस्थामा कमजोर सुशासनको असर दीर्घ कालसम्म रहन सक्छ । वर्तमानमा गरिएका कतिपय निर्णयको असर लामो समयपछि प्रतिविम्बित हुनसक्छ । जस्तै; दीर्घकालिन दायित्व सिर्जना हुने प्रकृतिका निर्णय, व्यवसाय विस्तार तथा सङ्कुचनको निर्णय, कर्मचारीको आवश्यकता पहिचान र सुविधा निर्धारण न्यायसङ्गत रूपमा नगरी कुनै समूह वा पक्षको निहित स्वार्थमा गरियो भने भविष्यमा संस्थाको अस्तित्वसमेत मेटिन सक्छ । वित्तीय क्षेत्र अन्य व्यावसायिक क्षेत्रभन्दा संवेदनशील र एक अर्काप्रतिको आपसी विश्वास र सदभावमा आधारित क्षेत्र भएकोले यसमा व्यावसायिक इमानदारिता, नैतिकता र सुशासनको विषयलाई प्राथमिकतामा राखिएको हुन्छ । कुनै कानुन वा नीति निर्देशनमार्फत गरिएका बाध्यकारी व्यवस्थाले मात्र बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन स्थापित गर्न सकिँदैन । सुशासनको विषयलाई समयमै सम्बोधन गर्न नसक्दा संस्थाभित्र गलत संस्कृति र गतिविधि बढ्न गई वित्तीय अपराधमा समेत परिणत हुनसक्ने भएकोले यसको पूर्ण पालनामा सबै पक्ष संवेदनशील हुनुपर्छ । अतः बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालनमा सीमित समूह वा गुटको भूमिकालाई न्यूनीकरण गर्दै पेसागत र व्यावसायिक पक्षको संलग्नता सुनिश्चित गर्ने नीतिगत संरचनाले सुशासनको अवस्था सुदृढ गर्न मद्दत पुग्दछ । संस्थागत सुशासनलाई परिमाणात्मक रूपमा मापन गर्न सहज नहुने भएकाले नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको संरचनागत विशेषतासमेतका आधारमा यसलाई प्रभाव पार्ने तत्वको पहिचान गरी सुशासनको खाका तयारीको निम्ति प्रयत्न हुनु आवश्यक हुन्छ । प्रत्येक व्यक्ति इमान्दार र आत्मानुशासनमा नबसेसम्म संस्थामा सुशासन कायम गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण हुन्छ । वित्तीय संस्थामा सुशासन पालना गर्ने गराउने प्राथमिक जिम्मेवारी सम्बन्धित संस्थाको नै हुने भए तापनि कानुनी रूपमा अधिकार प्राप्त निकायबीच आपसी समन्वय कायम हुन नसक्दा हरेक समस्याको समाधान कानुनी उपचारमै निर्भर हुनपर्ने बाध्यात्मक अवस्था छ । संस्थामा निर्णय गर्ने हरेक पक्षले आफ्नो काम, कर्तव्य र जिम्मेवारीलाई बुझेर उत्तरदायित्व बहन गर्ने नैतिक आधार निर्माण नगर्दासम्म सुशासनका समस्याहरू आइरहन्छ । संस्थागत सुशासन कुनै एक पक्षको प्रयास र इमान्दारिताबाट मात्रै कायम गर्न नसकिने विषय भएकोले सबै सरोकारवालाको इमान्दार प्रयास र प्रतिबद्धताको खाँचो सदैव आवश्यक हुन्छ । ●

नेपालमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको स्थिति, बाधक तत्व र समाधानका उपाय

■ डा. रेवतबहादुर कार्की*

१. परिभाषा

लगानी त्यस्तो तत्त्व हो, जसले उत्पादन र पुनर्उत्पादन गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। त्यसैले लगानीले अर्थतन्त्रमा विशेष महत्त्व राख्छ। सामान्यतया लगानी (Investment) लाई विभिन्न किसिमले परिभाषा दिने वा बुझ्ने गरिन्छ। लगानीलाई नाफाका लागि पैसा वा रकम लगानी गर्ने प्रक्रिया पनि भन्ने गरिन्छ। वित्तविज्ञले यसलाई संकीर्ण रूपमा यस्तो परिभाषा दिएका छन्, 'Investments are generally bucketed into three major categories: stocks, bonds and cash equivalents'. तर अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट यसरी परिभाषा दिइन्छ 'Investment is defined as commitment of current financial resources in order to achieve higher gains in the future'. अझ खास अर्थशास्त्रले यसको परिभाषा यसरी स्पष्टसँग दिएको छ 'Money that is spent to buy assets such as land, building, machines and other equipment is called investment'. लगानीलाई सामान्यतया देशभित्रको स्वामित्वको हिसाबले सरकारी र निजी क्षेत्रको लगानी भनी विभाजन एक किसिमले गरिएको छ भने देशभित्रको र देशबाहिरको लगानी अर्थात् स्वदेशी र विदेशी लगानी भनी अर्को किसिमले वर्गीकरण गरिएको छ।

यहाँ विशेष रूपमा विदेशी लगानीबारेमा विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ। सामान्यतया कुनै विदेशीले नेपालमा माथि उल्लेख गरेअनुसार लगानी गरेमा त्यो नेपालमा विदेशी लगानी हुन्छ भने कुनै नेपालीले अर्को देशमा उक्त लगानी गरेमा अन्य देशमा त्यसलाई विदेशी लगानीको रूपमा लिइन्छ। अङ्ग्रेजीमा विदेशी लगानीलाई यसरी परिभाषित गरिएको छ 'Foreign investment occurs when domestic companies invest in foreign companies to gain stakes, and seek active participation in their day-to-day operations and key strategic expansion'.

विदेशी लगानीका प्रकार

विदेशी लगानी मुख्यतः चार किसिमका हुन्छन्ः

(क) प्रत्यक्ष विदेशी लगानी

(Foreign Direct Investment-FDI)

एफडीआई नेपालजस्ता धेरै विकासोन्मुख देशको बाह्य वित्तीय स्रोतको महत्वपूर्ण माध्यम मानिन्छ। एउटा देशको व्यक्ति वा कम्पनीले अर्को देशको व्यवसाय वा कम्पनीमा नाफाको लागि सेयरमा गरेको लगानीलाई एफडीआई मानिन्छ र यसलाई प्राइभेट फरेन इन्भेष्टमेन्ट पनि भन्ने गरिन्छ। तर यस्तो सेयरमा लगानी कम्तीमा १० प्रतिशत नगरी यस्तो लगानी मानिँदैन। एफडीआईलाई अर्को किसिमले यसरी परिभाषा गरिएको छ 'A foreign direct investment refers to a purchase of a particular organisation's interest by another foreign organisation. Such an organisation or investor is located in a different country than the organisation whose interest is purchased. It involves a business decision whereby a significant stake is acquired in a foreign business. Generally, organisations undertake FDI to expand operations to a foreign location'. एफडीआईको क्षेत्र व्यापक छ। पुँजी लगानीभन्दा पनि यसको क्षेत्र व्यापक र बृहत् छ - 'The scope of foreign direct investment is wider and bigger than capital investment. It includes the following: Provision of management, provision of technology, provision of equipment, establishment of a substantial level of control over foreign business &ability to impact the decision-making of the foreign business'.

* पूर्व अध्यक्ष, नेपाल धितोपत्र बोर्ड

(ख) विदेशी पोर्टफलियो लगानी

(Foreign Portfolio Investment-FPI)

यस्तो लगानी एक देशका व्यक्ति वा फमले अर्को देशको खासगरी म्युचुअल फण्डमा लगानी र कम्पनीको सेयरमा ट्रेडिङ गर्ने उद्देश्यले गरिन्छ । त्यसैले यसलाई विदेशी पोर्टफलियो लगानी भनिन्छ । क्रस बोर्डर ट्रेडिङ खुला भएका देशका व्यक्ति वा फर्मले मात्र अर्को देशको यस्तो ट्रेडिङमा लगानी गर्न पाइन्छ । नेपालमा यस्तो लगानी खुला भएको छैन ।

(ग) औपचारिक पुँजी प्रवाह (Official Capital Flow)

यसमा खासगरी विकसित देश र बहुपक्षीय संस्थाले कम विकसित देशहरूलाई उपलब्ध गराउने वैदेशिक ऋण र अनुदान सहयोग पर्दछ । यसैलाई प्रायः सरकार र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाले उपलन्ध गराउने हुँदा यसलाई औपचारिक पुँजी प्रवाह भनिन्छ ।

(घ) वाणिज्य ऋण (Commercial Loan)

त्यस्तै गरेर विदेशी संस्था खासगरी बैंकले अन्य देशका कम्पनी वा संस्थालाई दिइने ब्याजदरसहितको ऋण हो र यसैलाई वाणिज्य कर्जा भनिन्छ ।

त्यस्तै विदेशी लगानीलाई अर्को हिसाबले प्रत्यक्ष विदेशी लगानी (FDI) र अप्रत्यक्ष विदेशी लगानी (Foreign Indirect Investment-FII) गरी दुई भागमा पनि विभाजन गर्ने गरिन्छ । यो एफआइआई माथिको विदेशी पोर्टफोलियो लगानीसँग केही मात्रामा मिल्छ । तर वास्तवमा यसलाई यसरी व्याख्या गरिन्छ 'Foreign indirect investment involves corporations, financial institutions, and private investors that purchase shares in foreign companies that trade on a foreign stock exchange'.

विदेशी लगानीको महत्त्व

विकासोन्मुख वा विकसित जुनसुकै अर्थतन्त्रमा पनि विदेशी लगानी त्यसमा पनि प्रत्यक्ष विदेशी लगानीले विशेष महत्व राख्छ । त्यसमा पनि न्यून विकासको अवस्थाका कारण विकासोन्मुख देशमा यसको महत्व अझ बढी हुने गर्दछ । नेपालमा आर्थिक वृद्धि र विकासको लागि हालको पन्ध्रौं योजना (आ.व. २०७६।७७ देखि २०८०।८१) अनुसार आ.व. २०७५।७६ को स्थिर मूल्यमा वर्षको करिब रु.साढे अठार खर्बको लगानीको आवश्यकता देखिएको छ । यति धेरै लगानी स्वदेशी लगानीबाट मात्र सम्भव देखिँदैन । हुन त नेपालमा हालसम्म २८ वर्षमा करिब रु.१९८ अर्ब मात्र विदेशी लगानी भित्रिएको छ, जुन नगन्य हो ।

यसको महत्त्वलाई विस्तृतमा देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ः

- देशको आर्थिक वृद्धि र विकासको लागि पुँजीको अभावलाई विदेशी लगानीले आपूर्ति गर्छ । विकासोन्मुख देश मात्र होइन, विकसित देशले पनि विदेशी लगानी भित्र्याइरहेका छन् । विश्वमा एफडीआई धेरै भित्र्याउने देशमा विश्वको सबभन्दा धनी देश अमेरिका नै रहेको छ र साथै यस्तो ठूलो लगानी धेरै भित्र्याउने अन्य देश पनि प्रायजसो विकसित देश नै छन् ।
- एफडीआईमा पुँजी मात्र भित्रिने होइन, देशको आवश्यकतानुसार प्रविधि हस्तान्तरण पनि गरिन्छ, जुन धेरै महत्त्वपूर्ण छ । कतिपय अतिकम विकसित र विकासोन्मुख देशमा विदेशी प्रविधिले विभिन्न क्षेत्रमा कायापलट गरेका कैयौं उदाहरण छन् ।
- एफडीआईको क्षेत्र व्यापक र बृहत् छ । जस्तोः 'FDI includes the provision of management, Provision of technology, provision of equipment, establishment of a substantial level of control over foreign business & ability to impact the decision-making of the foreign business'. यसले व्यवस्थापन, प्रविधि, सामग्री, विदेशी व्यवसायमा नियन्त्रणसहित व्यवस्था समेट्ने हुँदा अर्थतन्त्रमा यसको महत्व अझ बढी भएको झल्कन्छ ।
- एफडीआई कम आय भएका र विकासोन्मुख देशका लागि महत्त्वपूर्ण फरेन फाइनान्सिङको स्रोत भएको छ । साथै, कुनै पनि अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्रको स्थितिलाई सुधार्न तथा सुदृढ गर्नको लागि पनि एफडीआईको प्रयोग गरिन्छ ।
- देशमा उत्पादन र रोजगारी गतिविधि बढाउन पनि विदेशी

लगानी र प्रविधि भित्र्याउने गरिन्छ ।

- व्यवस्थापनको सुधारको लागि पनि विदेशी लगानीलाई व्यवस्थापनमा पनि प्रयोग गरिन्छ ।
- विकासोन्मुख देशहरूमा सङ्गठनात्मक सुधारको लागि पनि यस लगानीलाई प्रयोग गरिन्छ ।

२. नेपालमा विदेशी लगानी (Foreign Investment in Nepal)

विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०७५ ले विदेशी लगानीलाई बृहत् अर्थमा लिएको देखिन्छ । यसअनुसार विदेशी लगानी भन्नाले विदेशी लगानीकर्ताले उद्योग वा कम्पनीमा गरेको देहायअनुसारको लगानीलाई मानेको छ :

(क) विदेशी मुद्रामा गरिने सेयर लगानी,

(ख) उद्योगमा विदेशी मुद्रा वा सेयरवाट प्राप्त लाभांश रकमको पुनःलगानी,

(ग) विदेशी लगानीकर्ताले गरेको लिज लगानी,

(घ) संस्थागत विदेशी लगानीकर्ताले पुँजी लगानी कोषमा गरेको लगानी,

(ङ) संस्थागत विदेशी लगानीकर्ताले सूचीकृत धितोपत्रमा गरेको लगानी,

(च) नेपालमा स्थापित कम्पनीको सेयर वा सम्पत्ति भएको लगानी,

(छ) प्रविधि हस्तान्तरणद्वारा भएको लगानी,

(ज) नेपालमा उद्योग स्थापना र विस्तारमा भएको लगानी आदि ।

यससम्बन्धी पछिल्ला ऐनले विदेशी लगानीमा धेरै किसिमका लगानीलाई समावेश गरेको पाइन्छ ।

माथि उल्लिखित विदेशी लगानीका प्रकारमा उल्लिखित विदेशी लगानीमध्ये विदेशी पोर्टफोलियो लगानी नेपालमा हालसम्म प्रतिबन्ध नै रहेको अवस्था छ भने नेपालका वाणिज्य बैंकलाई विगत केही वर्षदेखि विदेशबाट वाणिज्य ऋण लिन अनुमति र प्रोत्साहन गरेको छ तर नेपालको क्रेडिट रेटिङ हालसम्म पनि भइनसकेको हुँदा अन्य देश वा संस्थाले यस्तो खालको ऋण प्रवाह गर्न सामान्यतया इन्कार गर्दछन् । तथापि केही वाणिज्य बैंकहरूले आफ्नो सम्बन्धको आधारमा केही यस्तो ऋण ल्याएका छन् तर यो नगन्य नै छ । त्यस्तै औपचारिक पुँजी प्रवाहमा चाहिँ विकसित तथा बहुपक्षीय संस्थाहरूले ऋण तथा अनुदान सहयोग गरिरहेका छन् जसको इतिहास लामो छ । तर यस अध्यायमा प्रत्यक्ष विदेशी लगानी (जो मुख्यतः २०४९ सालबाट सुरु भएको हो) बाहेक अन्य तीन प्रकारका लगानीबारेमा खासै विचेचना गरिने छैन ।

३. नेपालमा प्रत्यक्ष विदेशी लगानी (Foreign Direct Investment-FDI) को स्थिति

नेपालले २०४१ मा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको आर्थिक समायोजन कार्यक्रम लागू भएपश्चात् आंशिक आर्थिक उदारीकरण नीति लागू गरियो जसअनुसार प्रत्यक्ष विदेशी लगानीसमेत भित्र्याउन सुरु गरियो । यसअनुसार विदेशी बैंकहरूको ५० प्रतिशत स्वामित्वमा २०४१ सालमा नेपाल अरब बैंक (हाल नबिल बैंक) र २०४३ सालतिर नेपाल ग्रिण्डलेज बैंक (हाल स्टाण्डर्ड चार्टर बैंक) र इण्डोस्वेज बैंक (हाल नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक) स्थापित भए । यसपछि नीतिगत हिसाबले विदेशी लगानीको केही बाटो खुली अन्य क्षेत्रमा पनि केही लगानी सुरुआत गरियो ।

वास्तवमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापश्चात् गठित नेपाली कांग्रेस नेतृत्वको सरकारले आईएमएफको Enhanced SAF-ESAF कार्यक्रम लागू गर्दै त्यहीअनुसार विदेशी लगानी तथा प्रविधि ऐन, २०४९ ल्यायो जसअनुसार प्रत्यक्ष विदेशी लगानी भित्राउन धेरै किसिमका सुविधासहित आकर्षण गरियो । यस ऐनअनुरूप सुरुका केही वर्षमा उत्साहवर्द्धक रूपमा प्रत्यक्ष विदेशी लगानी बढेको थियो तर २०५१ सालमा संसद तीन वर्षमै विघटन भई राजनीतिक अस्थिरता सुरु हुनुका साथै २०५२ सालबाट माओवादीको सशस्त्र द्वन्द सुरु भयो । तर पनि २०५० सालदेखि २०६२ सालसम्म १२ वर्षमा औसतमा करिब रु.साढे बाह्र अर्ब र कुलमा रु.१६३ अर्ब भित्रिएको थियो भने त्यसपछिका १६ वर्षमा औसत करिब साढे दुई अर्ब अर्थात् २०७८/७९ आ.व.सम्म रु.३५ अर्ब थप भई कुल लगानी रु.१९८ अर्ब पुगेको छ । आ.व. २०७८/७९ मा केही अर्ब विदेशी

लगानी थपिएको छ। वास्तवमा पछिल्लो विगत तीन वर्षमा विदेशी लगानी प्रवाह स्थिति उत्साहजनक देखिँदैन। आ.व. २०७९/८०को प्रथम छ महिनामा गत वर्ष सोही अवधिको तुलनामा ७८ प्रतिशतको उच्च गिरावट आएको छ। अझ खुद विदेशी लगानी प्रवाहको आधारमा हेर्ने हो नकारात्मक स्थिति देखिएको छ। आउनेभन्दा विगतको लगानी गरेको लाभांश तथा अन्य रकम बढी विदेश जाने भइरहेको छ।

२०७५ सालमा नयाँ विदेशी लगानी तथा प्रविधि ऐन लागू गरेपश्चात् केही लगानीको क्षेत्र खुला गरी सरकारले विश्व लगानी सम्मेलन पनि गऱ्यो। उक्त सम्मेलनमा ठूलो रकम लगानीको निम्ति मौखिक प्रतिबद्धता आए पनि खास लगानी भने ज्यादै न्यून मात्रामा भएको छ। विगत २५ वर्षमा उद्योग विभागमा विदेशी लगानीको दर्ता गरी प्रतिबद्धता गरेकोमा समेत एक तिहाईभन्दा बढी लगानी भएको छैन। यसमा मुख्यतः अस्थिर सरकारी नीति र तुलनात्मक रूपमा लगानीको वतावरण नबन्नुसहितका धेरै कारण रहेका छन् जसलाई क्रमशः विश्लेषण गरिनेछ।

नेपालमा हालसम्म भएको प्रत्यक्ष विदेशी लगानी कुनकुन क्षेत्रमा भएको छ भन्ने बारेमा तलको तालिकाले प्रष्ट पार्दछ। सबैभन्दा धेरै लगानी उत्पादनशील तथा खानी उत्खनन र वित्तीय मध्यस्थता क्षेत्रमा क्रमशः २८ प्रतिशत र २७ प्रतिशत रहेको छ भने त्यसपछि विद्युत्, ग्यास र पानीमा २१ प्रतिशत र यातायात भण्डारण र सञ्चार १४ प्रतिशत रहेको छ।

नेपालमा भएको कुल लगानीमा
उद्योगगत लगानीको अंश

उद्योगको किसिम	अंश प्रतिशतमा
१. उत्पादनशील तथा खानी उत्खनन	२८ प्रतिशत
२. वित्तीय मध्यस्थता	२७ प्रतिशत
३. विद्युत्, ग्यास र पानी	२१ प्रतिशत
४. यातायात भण्डारण र सञ्चार	१४ प्रतिशत
५. अन्य क्षेत्र	१० प्रतिशत
कुल	**१०० प्रतिशत**

त्यस्तै, अर्को किसिमको वर्गीकरणअनुसार उक्त कुल लगानीको सेवा उद्योगमा झण्डै दुई तिहाइ (६३ प्रतिशत), उद्योगमा एक तिहाई (३६ प्रतिशत र अन्य क्षेत्रमा करिब एक प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

स्रोतः A Survey Report on Foreign Direct Investment in Nepal (2018/19), Nepal Rastra Bank Economic Research Department April, 2021 .

सन् २०१९ मा विश्वको एफडीआई आप्रवाहमा दक्षिण एसियाका अन्य देशको तुलनामा नेपालको प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको प्रवाह कस्तो छ ? तलको तालिकाबाट हेरौँ। दक्षिण एसियाका आठ देशमा छैटौं अर्थात् तलबाट भुटान र अफगानिस्थानपछि नेपालको तेस्रो स्थान रहनुले हाम्रो देश विदेशी लगानीमा कति पछाडि रहेछ भन्ने देखाउँछ। दक्षिण एसियाको एफडीआईमा भुटान र अफगानिस्थानबाहेक दक्षिण एसियाका सबै देशहरू नेपालभन्दा माथि रहेका देखिन्छन्।

विश्व एफडीआई लगानी प्रवाहको आधारमा दक्षिण एसियाका देशहरूको स्थान (सन २०१९मा)

देश	रकम (Us $ bil)	स्थान
भारत	५०.५५	प्रथम
पाकिस्थान	२.२२	दोस्रो
बङ्गलादेश	१.६०	तेस्रो
श्रीलङ्का	०.७	चौथो
माल्दीभ्स	०.५६	पाँचौं
नेपाल	०.१८	छैठौं
अफगानिस्तान	०.०२	सातौं
भुटान	०.०१	आठौं

स्रोत : A Survey Report on Foreign Direct Investment in Nepal (2018/19). Nepal Rastra Bank Economic Research Department April, 2021.

वास्तवमै नेपालमा प्रत्यक्ष विदेशी लगानीको स्थिति ज्यादै नै कमजोर रहेको छ जुन माथि दक्षिण एसियामा विदेशी लगानीको प्रवाहमा देखाइएअनुसार यो नेपालको नाजुक अर्थात् टिठलाग्दो स्थिति रहेको छ।

४. नेपालमा प्रत्यक्ष विदेशी लगानीका मुख्य बाधक तत्व तथा समस्या

नेपालले प्रत्यक्ष विदेशी लगानी भित्र्याउन यससम्बन्धी

ऐन, नियमावली तथा अन्य कानुनी र अन्य व्यवस्था गर्ने प्रयास गरे तापनि एक त यो पर्याप्त छैन भने अर्कोतर्फ भइरहेको व्यवस्थाको पनि कार्यान्वयन हुन सकिरहेको छैन । त्यसैले गर्दा पनि विदेशी लगानीको स्तर धेरै पछाडि परेको अवस्था उल्लिखित आँकडाले देखाउँछ ।

विदेशी लगानीको कसरी यस्तो निराशाजनक स्थिति आइरहेको छ ? नेपालमा लगानी गरी उद्योगधन्दा खोल्नेभन्दा व्यापार गर्न सहज र सजिलो स्थिति रहेको छ । यसका खास कारक तत्व तथा समस्या एउटा मात्र नभएर धेरै कारक तत्व तथा समस्या रहेका छन् । ती कारक तत्व तथा समस्या के-के हुन् त ?

(क) आर्थिक नीतिगत विचलन, अन्योलता र अस्थिरता

प्रजातन्त्र पुनर्स्थापनापश्चात् गठित नेपाली कांग्रेस नेतृत्वको सरकारले आईएमएफको कार्यक्रम लागू गर्दै त्यहीअनुसार विदेशी लगानी तथा प्रविधि ऐन, २०४९ ल्यायो जसअनुसार विदेशी लगानीलाई भित्र्याउन धेरै किसिमका सुविधासहित आकर्षण गरियो । यस ऐनअनुरूप सुरुका वर्षमा उत्साहवर्द्धक रूपमा विदेशी लगानी बढेको थियो तर २०५१ सालमा संसद तीन वर्षमै विघटन भई राजनीतिक अस्थिरता सुरु भयो ।

यसरी विकास तथा विदेशी लगानीको गति लिँदै गरेको अवस्थामा २०५१ सालको निर्वाचनबाट अल्पमतको एमाले सरकारले उदार अर्थ नीति पूरा नउल्टाए पनि निजीकरण नै बेठिक भनी राष्ट्रियकरण गर्न खोजेको तथा केही अनुदार नीतिगत अवरोध ल्यायो । जब कि भारतमा सन् १९९२/९३ तिर तत्कालीन कांग्रेस आई. सरकारमा अर्थमन्त्री मनमोहन सिंह हुँदा आर्थिक उदारीकरण नीति सुरु गरे तापनि तत्कालीन प्रतिपक्ष भारतीय जनता पार्टी विरोधमा उत्रे पनि पछि विजेपी सरकारले कांग्रेस आई. सरकारले ल्याएको उदार विदेशी लगानी नीतिमा कुनै बाधा व्यवधान गर्नुको सट्टा मुलुकको आवश्यकतालाई बोध गरी जिम्मेवारीपूर्वक सो नीति थप अगाडि बढाएको थियो । सरकार परिवर्तन भए पनि आधारभूत आर्थिक र विदेशी लगानी नीतिमा स्थिर रहेको उदाहरण भारतमा देखिन्छ, जसबाट भारत आज उच्च विदेशी लगानी भित्र्याई उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने मुलुक बनेको छ । तर नेपालको यस्तो अस्थिर नीतिबाट स्वदेशी तथा विदेशी लगानीकर्ता निराश हुन थाले । परिणामतः समष्टिगत लगानीको वातावरण बिग्रन थाल्यो । यसै क्रममा कार्यान्वयन भइरहेको 'इसाफ कार्यक्रम' नै आईएमएफद्वारा खारेज गरियो । त्यसको साथै आर्थिक/वित्तीय सुधारको कार्यक्रम पनि अन्योलमा पर्न गयो ।

यसका साथै २०५२ सालबाट माओवादीको सशस्त्र द्वन्द्व पनि सुरु भयो र त्यसपछि पनि स्वदेशी तथा विदेशी लगानीको वातावरण बिग्रियो । त्यसपश्चात् २०६२।६३ को दोस्रो आन्दोलन र त्यसपछिका अस्थिर र स्थिर सरकार हुँदासमेत उदारीकरण नीति र व्यवहारमा स्पष्ट प्रतिबद्धता आउन सकेन । जसले गर्दा विदेशी मात्र होइन स्वदेशी लगानीको वातावरण पनि सहज बन्न सकेन । उदारीकरण नीति अवलम्बनपश्चात् फस्टाएको सहकारीलाई क्षेत्रगत रूपमा विशेष महत्व दिनुपर्नेमा सरकारले निजी क्षेत्रको प्रतिस्पर्धीजस्तो रूपमा सहकारीलाई प्रोत्साहनको नाममा निजी क्षेत्रको भूमिकालाई गौण बनाइनु, अवाञ्छित क्षेत्रमा सरकारी संलग्नता बढाउँदै जाने नीति लिनु आदिले स्वदेशी र विदेशी दुवै लगानी खासै बढ्न सकेको छैन र अझै वातावरण उस्तै नै छ । यस्तो नीतिगत विचलन, अन्योल र अस्थिरता नै नेपालमा विदेशी लगानीको मुख्य वाधक तथा समस्याको रूपमा रहेको छ ।

(ख) विदेशी लगानीप्रति आम जनतामा नकारात्मक धारणा

माओवादीको दशक लामो सशस्त्र द्वन्द्वकालमा विदेशी लगानीप्रतिको धारणाले नकारात्मक सञ्चार हुन पुग्यो । सो अवधिमा विदेशी लगानीप्रति भ्रामक धारणाहरू आमजनमानसमा स्थापित हुन पुग्यो । अहिले पनि नेपालका कतिपय वामपन्थी समूहले वैदेशिक लगानीलाई नकारात्मक रूपमा लिने गरेको पाइन्छ । जबकि विदेशी लगानीले मुख्यतः दूरसञ्चार, बैंकिङ क्षेत्र आदिमा उल्लेख्य उपलब्धि हासिल भएकै छन् ।

(ग) विदेशी लगानी एक द्वार नीति भने पनि व्यवहारमा अनेक व्यवस्था

अन्य देशमा भएजस्तो एक द्वार नीति भने पनि विदेशी लगानी प्रवेशको लागि यहाँ अन्योल कायमै छ । विदेशी लगानीलाई सजिलो बनाउन २०६८ सालमा नयाँ लगानी

बोर्ड ऐन ल्याइयो, जसबाट विदेशी लगानीमा झन् अप्ठ्यारो र भ्रम सिर्जना भयो । तत्पश्चात् लगानी बोर्ड र लगानी प्रवर्द्धन बोर्ड गरी दुई वटा बोर्ड भए, जसबाट मुख्य लगानी प्रवर्द्धन बोर्डको भूमिकालाई न्यूनीकरण गरियो । पहिले यही लगानी बोर्डले मात्र विदेशी लगानीसम्बन्धी सबै काम गर्नेमा अब रु.छ अर्बसम्म लगानी बोर्ड अर्थात् उद्योग मन्त्रालय र रु.छ अर्बभन्दामाथिको लगानी कमजोर सङ्गठनात्मक क्षमता भएको नयाँ सिर्जित लगानी बोर्डले हेर्ने कानुनी व्यवस्था राखियो । यसबाट मूल धारमा रहेको साथै ठूलो सङ्गठनात्मक क्षमताको उद्योग मन्त्रालयको भूमिका गौण बन्न पुग्यो । यसबाट विदेशी लगानीकर्ता झन् अलमलमा परे । एकातिर यस्तो कानुनी व्यवस्था र अर्कोतिर एकद्वार भने पनि व्यवहारमा भने अनेक द्वार धाउनु पर्ने हुँदा यसले पनि निकै बाधा गरेको देखिन्छ ।

(घ) कडा श्रम कानुन र दलीय प्रभाव

एफडीआईको लागि हायर एण्ड फायरसहितको लचिलो श्रम कानुनको आवश्यकता भए तापनि हालसम्म नेपालमा कडा श्रम ऐन र दलीय प्रभावशाली ट्रेड युनियनको वर्चस्वले विदेशी लगानीलाई नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ । साथै चुनावमा उद्योगी/व्यवसायीले चन्दा दिनुपर्ने अघोषित व्यवस्थाले त विदेशी लगानीकर्ता निकै भड्किएका छन् ।

(ङ) लगानीमैत्री वातावरणको अभाव

उद्योगमा भन्दा व्यापारमा लगानी गर्न कम जोखिम, नाफामूलक र सहज वातावरण छ । निजी क्षेत्र बारम्बार औद्योगिक लगानीमैत्री वातावरण भएन भनी सरकारमा बारम्बार गुनासोका साथै सुधारको लागि दबाब दिइरहँदा पनि सुधार हुन सकेको छैन भने विदेशी लगानीकर्ता कसरी आउछन् यहाँ ?

(च) कमजोर पूर्वाधारका साथै निर्यात प्रवर्द्धन क्षेत्रको अभाव

उद्योगको लागि विद्युत्, यातायातजस्ता पूर्वाधार पनि उद्योगमैत्री छैनन् । साथै उक्त उचित सुविधा र व्यवस्थासहितको निर्यात प्रवर्द्धन क्षेत्र (Zone)को व्यवस्था पनि छैन । यी कारण पनि विदेशी लगानीको वाधक तत्त्व हुन् ।

(छ) विदेशी लगानीलाई दिइने सुविधाको कानुनी व्यवस्था गर्दा एकाङ्गी बनाइने अभ्यास

नेपालमा सामान्यतया आफ्नो विगतको नीति तथा कानुनलाई हेरी संशोधन गरिन्छ जुन गलत अभ्यास हो । संसारका जुन देशमा बढी सुविधा र लगानीमैत्री छ त्यही देशमा यस्तो लगानी जान्छ । एक त भूपरिवेष्टितको कारणले उच्च लागत भएको सानो देशमा लगानी आकर्षण गर्न तुलनात्मक रूपमा अझ बढी सुविधा दिनुपर्नेमा यसरी तुलनात्मक विश्लेषण नगरी सुविधा तोकिन्छ । फलतः नेपालको सुविधा आकर्षक छैन ।

(ज) विदेशी लगानी सम्बन्धमा वामपन्थी दलको प्रष्ट धारणा नहुनु

२०६२/६३ को दोस्रो जनआन्दोलनपश्चात् कुनै दलको एकल बहुमतको सरकार बन्न सकेको छैन । त्यसमा पनि अधिकांश समय वामपन्थी दलको बाहुल्य भएको सरकार बन्नु र यी दल नेतृत्वका सरकारले विदेशी लगानीप्रति नकारात्मक धारणा राख्ने हुँदा विदेशी लगानीकर्ता यस्तो अवस्थामा आउन डराउँछन् । यसले पनि विदेशी लगानीलाई विकर्षण गरिरहेको छ ।

(ञ) जग्गा अधिग्रहणमा स्थानीय जनताका असहयोग

जग्गा अधिग्रहण नभएर वर्षौं काम हुन नसकेपछि लगानीकर्ता निरुत्साहित भएका देखिन्छन् ।

५. समस्या समाधानका उपाय

प्रत्यक्ष विदेशी लगानीलाई भित्र्याउन उपर्युक्त बाधा र समस्याको यथाशीघ्र समाधान गरी देहायका कार्यहरू छिटोभन्दा छिटो समाधान गर्नु अपरिहार्य छ ।

(क) नीतिगत स्थिरता, उदार आर्थिक नीति र विदेशी लगानीमा सर्वदलीय सहमति

आर्थिक नीतिगत विचलन, अन्योलता र अस्थिरता नेपालको विशेषताजस्तै भएको छ । दललाई प्रतिकूल लागेमा संविधान नै रातारात संशोधन भएका छन् । तर आर्थिक एजेण्डालाई चाहिँ सधैं ओझेलमा पारिएको छ । परिणामतः मुलुकको अर्थतन्त्र सङ्कटोन्मुख अवस्थातिर उन्मुख

हुँदै गइरहेको छ । यस्तै अवस्था रहिरहे भोलि श्रीलङ्काको जस्तै स्थिति नआउला भन्न सकिँदैन । तसर्थ उदार आर्थिक नीति र विदेशी लगानीमा सर्वदलीय सहमति गरी नीतिगत स्थिरता दिनु अति आवश्यक छ ।

(ख) संविधानलाई पनि विदेशी लगानीमैत्री बनाई संशोधन गर्ने

संविधान मूल कानुन भएको हुँदा सबैभन्दा पहिले यो संविधानमा वैदेशिक लगानीलाई उल्लिखित विकर्षणकारी प्रावधान हटाई लगानीकर्तालाई आकर्षित गर्ने प्रावधान राख्न सर्वदलीय सहमति कायम गरिनुपर्दछ ।

(ग) विदेशी लगानीप्रति सकारात्मक वातावरण बनाउने

विदेशी लगानीप्रति वामपन्थी दलसहित आम जनतामा रहेको नकारात्मक धारणाका कारण विदेशी लगानीकर्ता तर्सिरहेको अवस्था छ । यसैले वामपन्थी दल र आम जनतामा सकारात्मक भावना जागृत गराउनु पूर्व तथा अत्यावश्यक सर्त हो ।

(घ) व्यावहारिक र कानुनी दुवै रूपमा एकद्वार नीतिको व्यवस्था

सिद्धान्तमा एकद्वार नीति तर व्यवहारमा कहिले पनि एकद्वार नीति लागू नभएको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी सबै क्षेत्रमा साम, दाम, दण्ड, भेदको प्रयोग गरी एकद्वार नीतिलाई कार्यान्वयनमा लैजानु अनिवार्य छ ।

(ङ) कडा श्रम कानुनलाई हायरफायरको अधिकारसहित लचिलो बनाउने

नेपालको श्रम कानुन हायर एण्ड फायर गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेको हुँदा पनि विदेशी लगानीकर्ता आकर्षित हुन सकिरहेका छैनन् । एफडीआई धेरै आएका अन्य देशसरह श्रम कानुनलाई लचिलो बनाई हायरफायरको अधिकारसहितको व्यवस्था लागू आवश्यक छ ।

(च) स्वदेशी तथा विदेशी लगानीमैत्री वातावरण बनाउनु

यहाँको उचित लगानी वातावरण नभएकोले स्वदेशी लगानीकर्ता नै भड्किएर व्यापारतर्फ केन्द्रित हुन थालेका छन् भने कसरी विदेशी लगानीकर्ता आउछन् ? अनुकूल वतावरण बनाएमा स्वतः विदेशी लगानीकर्ता आउँछन् । भूपरिवेष्ठित देश नेपालमा अन्य देशको तुलनामा केही बढी आकर्षक सुविधा दिएर भए पनि वातावरण बनाउनु अति आवश्यक छ ।

(छ) सुविधासम्बन्धी कानुनी व्यवस्था तुलनात्मक रूपमा आकर्षक बनाउने

विदेशी लगानीलाई दिइने सुविधाका सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गर्दा एकाङ्गी रूपमा विगतसँग तुलना गरी बनाउने गरिन्छ, जसबाट विदेशी लगानी आकर्षित हुँदैन । संसारका जुन देशमा बढी सुविधा र लगानीमैत्री छ त्यही देशमा यस्तो लगानी जाने हुदा भूपरिवेष्टितसहित अन्य कारणले उच्च लागत भएको सानो देशमा लगानी आकर्षित गर्न तुलनात्मक रूपमा बढी सुविधा दिने व्यवस्था लागू गर्नु अपरिहार्य छ ।

(ज) नेपालको सार्मभौम क्रेडिट रेटिङ यथाशीघ्र गनुपर्ने

वैदेशिक लगानीको लागि सार्मभौम क्रेडिट रेटिङ अनिवार्य सर्त हो । यो नहुँदा लगानीकर्ता अन्योलमा हुन्छन् । तसर्थ, यसलाई प्राथमिकता दिई शीघ्र रेटिङ गरी विदेशी लगानीकर्तामा सकारात्मक सन्देश प्रवाह गर्नु जरुरी छ ।

(झ) सुशासनलाई बलियो बनाउने

नेपालमा हालैका वर्षमा भ्रष्टाचार बढ्दै जानुको साथै सम्पति शुद्धीकरण निवारणमा पनि कमजोर भई समष्टिगत सुशासन झन् कमजोर बन्दै गएको छ । तसर्थ, यी दुवै विषयमा सरकारले विशेष पहल गरी यसलाई सुधार्ने र बलियो सुशासन कायम गर्नु आवश्यक छ, नत्र विदेशी लगानीकर्ता तर्सिन्छन् ।

उपर्युक्त व्यवस्थाका अतिरिक्त बलियो पूर्वाधारको निर्माण, बङ्गलादेशमा जस्तै उचित प्रबन्धसहितको निर्यात प्रवर्द्धन क्षेत्रको व्यवस्था, जग्गा अधिग्रहणका लागि एकदमै सहज स्थिति निर्माण गर्ने, दलीय प्रभाव निष्क्रिय बनाउनेलगायतका व्यवस्था गरेमा मात्र नेपालमा प्रत्यक्ष विदेशी लगानी आकर्षित हुनेछ । धैरै देशले यस्तो लगानी भित्र्याएर आर्थिक विकास गरेका कैयौं उदाहरण छन् । नेपाल पनि यस विषयमा संवेदनशील र साँच्चिकै प्रतिबद्ध भएमा यो लगानी व्यापक भित्रिएर यसले निश्चय नै आर्थिक विकास मात्र होइन, आर्थिक वृद्धि, जीवनस्तर र रोजगारीमा समेत सुधार गर्नेछ । •

नेपालमा सार्वजनिक ऋण परिचालनको अवस्था र चुनौती

■ रमेश अर्याल*

१. पृष्ठभूमि

सार्वजनिक ऋण सरकारको न्यून वित्त परिपूर्ति गर्ने प्रमुख औजार हो । सरकारको बढ्दो खर्च र सीमित आम्दानीको बीचमा तादम्य मिलाउन सार्वजनिक ऋण परिचालनको महत्वपूर्ण स्थान रहँदै आएको छ। विश्वका प्रायः सबै राष्ट्रले आन्तरिक तथा बाह्य दुवै रूपमा ऋण लिने गरेको पाइन्छ। देशको समग्र विकासका लागि राजस्वको स्रोत अपुग भएमा सार्वजनिक ऋणलाई घाटा बजेट पूर्ति गर्ने माध्यमका रूपमा लिइन्छ।

शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूले सरकारले अति आवश्यक काम गर्न सानो आकारको बजेट बनाउनुपर्ने कुरामा जोड दिँदै सार्वजनिक ऋणको विपक्षमा तर्क गरेका थिए । उनीहरूले अर्थतन्त्र स्वयम् पूर्ण रोजगारीको अवस्थामा सन्तुलित हुने तर्क दिएका थिए।

सन् १९३० को आर्थिक मन्दीपछि जे.एम. किन्सले अर्थतन्त्रको समग्र पक्षमा मन्दी आउन नदिन सरकारी हस्तक्षेप हुनुपर्ने कुरालाई जोड दिँदै घाटा बजेटको पक्षमा वकालत गरेका थिए। किन्स र उनका समर्थक अर्थशास्त्रीले बजेटको पुँजीगत भागलाई ऋण लिएर भए पनि पूरा गर्नुपर्ने र यसले आर्थिक विकासमा सकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने कुरामा प्रकाश पारेका थिए।

समकालीन अर्थशास्त्रीहरूले पनि सार्वजनिक ऋणलाई सरकारको न्यून वित्त परिपूर्ति गर्ने प्रमुख औजारको रूपमा लिई सार्वजनिक ऋणको व्यवस्थापनमा जोड दिएको पाइन्छ। सार्वजनिक ऋण आफैँमा खराब नभए तापनि व्यवस्थापनमा ध्यान नदिए यसले मुलुकलाई अधिक ऋणमा फसाउन सक्ने भएकोले उच्च प्राथमिकताका उत्पादनशील क्षेत्रमा मात्र ऋणको लगानी गर्नुपर्दछ र व्यवस्थापन पनि प्रभावकारी हुनुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको छ।

२. अर्थ

सरकारले राजस्व र अनुदानबाट अपुग सार्वजनिक खर्च पूर्ति गर्न लेनदेनको सर्तबमोजिम पछि फिर्ता गर्नेगरी लिइने रकमलाई सार्वजनिक ऋण भनिन्छ । निश्चित अवधिमा तोकिएको सर्तअनुसार राज्यले साँवा र ब्याजसहित फिर्ता गर्नेगरी कानुनबमोजिम स्वदेश वा विदेशबाट लिएको ऋण नै सार्वजनिक ऋण हो । बजेट घाटा पूरा गर्न सरकारले आन्तरिक र बाह्य स्रोतबाट ऋण लिने गर्दछ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९ मा सार्वजनिक ऋणलाई 'आन्तरिक वा वैदेशिक ऋण र त्यस्तो ऋण परिचालन गर्दा सिर्जना भएको वित्तीय दायित्व सम्झनुपर्छ' भनी परिभाषित गरिएको छ । उक्त ऐनले वैदेशिक ऋण भन्नाले विदेशी सरकार, विदेशी सरकारी बैंक वा वित्तीय संस्था वा एजेन्सीसँग विदेशी मुद्रामा लिइएको ऋणबापत तिर्नुपर्ने बाँकी रकमको योग सम्झनुपर्छ भनी उल्लेख गरेको छ भने आन्तरिक ऋण भन्नाले नेपाली नागरिक, सङ्गठित संस्था, बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट लिइने ऋण सम्झनुपर्छ भनी परिभाषित गरेको छ।

३. अर्थतन्त्रमा सार्वजनिक ऋणको भूमिका

सरकारले वित्त नीतिमार्फत अर्थतन्त्रको वृद्धि, रोजगारी सिर्जना, आर्थिक स्थायित्व र समानता कायम गर्न खोजेको हुन्छ । वित्त नीतिका उपकरणहरू सरकारी खर्च, राजस्व र सार्वजनिक ऋणमध्ये सार्वजनिक ऋण एक महत्वपूर्ण उपकरण हो । अर्थतन्त्रमा यसको भूमिका देहायअनुसार रहेको देखिन्छ :

- विकास कार्यका लागि अपुग सार्वजनिक खर्चको परिपूर्ति गर्न,
- घाटा बजेट पूर्ति गरी सरकारका नीति, योजना तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्न,

---

* उप-महानिर्देशक, भन्सार विभाग

- प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्रमा स्रोत परिचालन गरी विकासका राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न,
- देशको सन्तुलित विकासका लागि सबै क्षेत्रमा लगानी गर्न,
- निजी क्षेत्रले उत्पादनशील क्षेत्रमा खर्च नगरेमा आन्तरिक ऋण उठाएर सरकारले अर्थतन्त्रको क्षमता बढाउने काममा खर्च गरेर विकासका काम गर्न,
- कल्याणकारी राज्यको अवधारणालाई मूर्त रूप दिन,
- निजी क्षेत्रको लगानी एवम् निर्यात अभिवृद्धिका लागि पर्याप्त अवसर सुनिश्चित गर्न,
- गरिब, सीमान्तीकृत र पछाडि परेको वर्ग, क्षेत्र र समुदायको विकासका लागि आवश्यक लगानी जुटाउन,
- आकस्मिक रूपमा झेल्नुपर्ने प्राकृतिक बिपद्, युद्ध, महामारीजस्ता समस्या पश्चात् पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापनाका कार्यहरू गर्न,
- नागरिकको हक अधिकार र विकासका अवसरलाई विस्तृत तुल्याई कल्याणकारी राज्यको प्रवर्द्धन गर्न,
- विकासलाई तीव्रतर तुल्याई आय आर्जन र रोजगारीका अवसरको सिर्जना गर्न,
- विभिन्न उपकरणबाट आन्तरिक ऋण उठाई मुद्रा र पुँजीबजारको विकास गर्न,
- सरकारी ऋणपत्रको प्रयोगबाट अर्थतन्त्रमा तरलता तथा मौद्रिक व्यवस्थापन गर्न,
- मुद्रास्फीतिको समयमा सरकारले जनतासँग ऋण लिएर उनीहरूको खर्चयोग्य आम्दानी घटाउन र खर्च गर्नका लागि रकम कम भई मागमा कमी आउँदा मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न,
- आर्थिक मन्दीको समयमा जनताबाट थप कर तथा सेवाशुल्क उठाउन कठिन हुने भएकाले सार्वजनिक व्यय बढाउन,
- वैदेशिक ऋणमार्फत विदेशी विनियम सञ्चितिमा सहयोग गर्न ।

४. सार्वजनिक ऋणका बेफाइदा

सार्वजनिक ऋणको परिचालन प्रभावकारी हुन नसकेमा देहायका नकारात्मक पक्ष देखा पर्न सक्छन् :

- बाह्य ऋण अधिक हुँदा ऋण तिर्न ऋण लिनुपर्ने अवस्था अर्थात् Debt Trap मा देश फस्ने खतरा हुन सक्छ ।
- आन्तरिक ऋण बढी लिँदा व्यक्तिगत तथा निजी लगानीकर्तालाई वित्तीय स्रोतको अभाव भई लगानीमा सङ्कुचन आउन सक्ने अवस्था अर्थात् Crowed out Effect हुन सक्छ ।
- वैदेशिक ऋणले मुद्रास्फीति बढ्न सक्छ ।
- मुलुकमा परनिर्भरता र बाह्य प्रभाव बढ्न सक्छ ।
- भावी पुस्तामाथि आर्थिक भार थपिन्छ ।
- मुलुकको वित्तीय दायित्व र आर्थिक भारमा वृद्धि हुन्छ ।
- स्रोतको दुरुपयोग भई भ्रष्टाचार बढ्न सक्छ ।
- देशको आवश्यकता विपरीत विकास साझेदारका सर्त मान्नुपर्ने हुन सक्छ ।

५. सार्वजनिक ऋण परिचालनको वर्तमान अवस्था

वि.सं. २००८ मा पहिलो पटक बजेट प्रणालीको सुरुआत भए तापनि राष्ट्र ऋण उठाउने ऐन, २०१७ जारी गरेपछि आर्थिक वर्ष २०१८/१९ को बजेटमा पहिलो पटक आन्तरिक ऋण बजेटको अंश बन्न पुगेको थियो । पहिलो बजेटदेखि नै वैदेशिक सहयोग लिन थाले पनि बाह्य ऋण भने आर्थिक वर्ष २०२०/२१ बाट लिन थालेको पाइन्छ । त्यतिबेलादेखि नै निरन्तर रूपमा घाटा बजेटको परिपूर्तिका लागि आन्तरिक र बाह्य ऋण उठाइएको अवस्था छ । यसरी, आधा शताब्दीभन्दा पुरानो ऋण व्यवस्थापनको इतिहास बोकेको हाम्रो मुलुकमा ऋण व्यवस्थापनका विविध आयाम र त्यसको साथमा जोखिमका क्षेत्र पनि विस्तार हुँदै गएको छ । पछिल्लो पाँच वर्षमा देहायबमोजिम सार्वजनिक ऋणको परिचालन भएको देखिन्छ ।

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग सार्वजनिक ऋणको अनुपात आर्थिक वर्ष २०३१/३२ मा ४.९५ प्रतिशत थियो भने आर्थिक वर्ष २०५१/५२ मा ६५ प्रतिशत पुगेको थियो ।

तालिका-१ : सार्वजनिक ऋणको स्थिति

शीर्षक	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण (रु.करोड)	३९,११६	४५,३२३	६१,३७३	८०,२९४	९८,७४५
तिर्न बाँकी बाह्य ऋण (रु.करोड)	५२,६१५	५९,४९३	८१,९६७	९३,४७०	१,०२,५८५
तिर्न बाँकी कुल ऋण (रु.करोड)	९१,६३१	१,०४,८१६	१,४३,३४०	१,७३,७६४	२,०१,३३०
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋणको अनुपात (प्रतिशत)	११.३२	११.७४	१५.७८	१८.७७	२०.३५
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग तिर्न बाँकी बाह्य ऋणको अनुपात (प्रतिशत)	१५.२२	१५.४२	२१.०८	२१.८५	२१.१४
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग तिर्न बाँकी कुल ऋणको अनुपात (प्रतिशत)	२६.५४	२७.१६	३६.८६	४०.६२	४१.४९

स्रोत : अर्थ मन्त्रालय र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा ४४ प्रतिशत हुँदै आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा २२.४८ प्रतिशतमा झरेको थियो । २०७२ सालको भूकम्पपश्चात् गर्नुपरेको पुनर्निर्माणका साथै संघीय संरचनाअनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा विकास निर्माणमा लगानी बढ्न थालेकोले आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि भने सरकारी ऋण पुनः बढ्न थाल्यो । २०७५/७६ मा सरकारी ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २७.२ प्रतिशत पुग्यो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को अन्त्यतिर कोभिड-१९ महामारीको संक्रमण सुरु भएकोले खोप तथा स्वास्थ्य पूर्वाधारमा खर्च गर्न सार्वजनिक ऋण बढ्न गई आर्थिक वर्ष २०७८/७९ सम्म कुल तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ४१.५ प्रतिशत रहेको छ । यसमध्ये आन्तरिक ऋणको अनुपात २०.४ प्रतिशत र बाह्य ऋणको अनुपात २१.१ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ सम्म रु.२० खर्ब १३ अर्ब ३० करोड कुल तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण रहेको छ । यसमध्ये आन्तरिक ऋण रु.९ खर्ब ८७ अर्ब ४५ करोड र बाह्य ऋण रु. १० खर्ब २५ अर्ब ८४ करोड रहेको छ ।

सामान्यतया कुनै पनि मुलुकमा रहेको Fiscal Space आँकलन गर्नका लागि कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग सार्वजनिक ऋणको अनुपात हेर्ने गरिन्छ । अर्थतन्त्रलाई कति सार्वजनिक ऋण उपयुक्त हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा एकरूपता नभए पनि अर्थतन्त्रको आकार, यसको वृद्धि दर, निर्यात तथा विदेशी मुद्रा आम्दानीको स्रोत, ऋणको उत्पादनशील प्रयोग र यसको व्यवस्थापनको क्षमता आदिले सार्वजनिक ऋणको सीमा निर्धारण गर्दछ । विकसित देशमा सार्वजनिक ऋण र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ९० प्रतिशतसम्म र विकासशील देशमा ५० प्रतिशतसम्मलाई उपयुक्त नै मान्ने गरिएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको तथ्याङ्कअनुसार सन् २०२१ मा सार्वजनिक ऋण र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात धेरै हुने पाँच मुलुकमा जापानको २२१ प्रतिशत, ग्रीसको २१२ प्रतिशत, सुडानको १८१ प्रतिशत, इरिट्रियाको १७६ प्रतिशत, सिङ्गापुरको १६४ प्रतिशत रहेको छ। संयुक्त राज्य अमेरिकाको ११५ प्रतिशत छ भने बेलायतमा १०३ रहेको छ । दक्षिण एसियाली मुलुकमध्ये कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग सार्वजनिक ऋणको अनुपात नेपालको भन्दा बङ्गलादेशको सबैभन्दा कम रहेको छ । सन् २०२१ मा यस्तो अनुपात बङ्गलादेशको ३६ प्रतिशत, भारतको ५४ प्रतिशत, पाकिस्तानको ७५ प्रतिशत, श्रीलङ्काको १०३ प्रतिशत, माल्दीभ्सको १२५ प्रतिशत र भुटानको १३२ प्रतिशत रहेको पाइन्छ ।

६.सार्वजनिक ऋण परिचालनका लागि भएका व्यवस्था

सार्वजनिक ऋण परिचालनका लागि भएका संवैधानिक, कानुनी र संस्थागत व्यवस्था निम्नानुसार छ :

(क) संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ११५(२) मा संघीय

कानुनबमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन, धारा २०३(२) मा संघीय कानुनबमोजिम बाहेक प्रदेश सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन, धारा २२८(२) मा कानुनबमोजिम बाहेक स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाइने छैन भन्ने उल्लेख छ। धारा २५१ (१च) मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने उल्लेख छ। नेपालको संविधानको धारा ५१ मा राज्यका नीति अन्तर्गत अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीतिमा वैदेशिक सहायता लिँदा राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई आधार बनाउँदै यसलाई पारदर्शी बनाउने र वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने उल्लेख छ।

संविधानको धारा ५९(६) ले देशको आर्थिक विकासका लागि वैदेशिक सहायता लिने र परिचालन गर्ने पूर्ण अधिकार संघीय सरकारलाई दिएको छ । यसै गरी, अनुसूची-५ ले संघीय सरकारलाई सबै प्रकारका वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने अधिकार दिएको छ भने अनुसूची-६ ले प्रदेश सरकारलाई संघीय सरकारको सहमतिमा वैदेशिक अनुदान र सहयोग परिचालन गर्न सक्ने अधिकार दिएको छ। त्यस्तै अनुसूची-५ मा वैदेशिक ऋणलाई संघको अधिकार सूचीमा समावेश गरिएको छ।

(ख) **कानुनी व्यवस्था**

- आन्तरिक र बाह्य ऋणको व्यवस्थापन गर्न, राष्ट्र ऋण ऐन, २०५९ र ऋण तथा जमानत ऐन, २०२५ लाई संशोधन र एकीकरण गरी समयानुकूल बनाउन सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।
- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा वैदेशिक ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुने, नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्ने, तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनुअघि नेपाल सरकारको सहमति लिनुपर्ने, यस्तो सहमति माग्दा ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धि, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने संस्थाको विवरणसहितको प्रस्ताव पेस गर्नुपर्ने, प्रस्ताव उपयुक्त देखिएमा नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आन्तरिक ऋण लिन सहमति दिन सक्ने, नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई सम्झौता गरी ऋण दिन सक्ने उल्लेख छ।
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको सीमाभित्र रही सम्बन्धित सभाबाट स्वीकृत गराई उत्पादनशील, रोजगारमूलक, आन्तरिक आय वृद्धि तथा पुँजीगत कार्यको लागि आन्तरिक ऋण लिन सक्ने, नेपाल सरकारबाट वा नेपाल सरकार जमानी भई लिएको यस्तो ऋण सम्बन्धित स्थानीय तहले चुक्ता नगरेमा अनुदानबाट कट्टा गरी रकम प्राप्ति वा भुक्तानी गरिने, २५ वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि ऋण लिन नपाइने व्यवस्था छ।
- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६ मा भौतिक पूर्वाधार, आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सिर्जना र निर्यात क्षमता अभिवृद्धि गर्ने क्षेत्रहरूमा सहुलियतपूर्ण ऋणको उपयोग गरिने नीति अवलम्बन गरिएको छ । राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा आयोजना सञ्चालन गर्न सहुलियतपूर्ण ऋण सहायताका साथै अन्य प्रकृतिका ऋणको पनि उपयोग गर्न सकिने तथा ऋण सहायताको न्यूनतम सीमा र उपयोग गरिने क्षेत्र तोकिएको छ।
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, २०७४
- राष्ट्र ऋण उठाउने ऐन, २०७७ (सालबसाली रूपमा आउने)
- प्रदेश तथा स्थानीय तहमा वैदेशिक सहायता परिचालन सम्बन्धी मापदण्ड, २०७६
- पन्ध्रौं योजनामा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता शीर्षकमा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको प्रभावकारी परिचालनमार्फत विकास र समृद्ध अर्थतन्त्र निर्माण भन्ने सोच उल्लेख छ। पन्ध्रौं योजनाले सार्वजनिक ऋणलाई योजना अवधिमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४.३ प्रतिशतभित्र सीमित गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

- हरेक वर्ष आउने सरकारको नीति कार्यक्रम र बजेटमा सार्वजनिक ऋण परिचालनको व्यवस्था हुने गरेको । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को संघीय बजेटमा वैदेशिक ऋण रु.दुई खर्ब ४२ अर्ब र आन्तरिक ऋण रु.दुई खर्ब ५६ अर्ब परिचालन गर्ने उल्लेख ।

(ग) **संस्थागत व्यवस्था**

- अर्थ मन्त्रालय,
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग,
- राष्ट्रिय योजना आयोग,
- नेपाल राष्ट्र बैंक,
- महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय,
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय,
- संघ वा प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तहहरू,
- प्रदेश तहका आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयहरू,
- सहायता व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Aid Management Information System),
- ऋण सञ्चालन तथा व्यवस्थापन प्रणाली (Debt Operation and Management System),

७. वैदेशिक ऋण र आन्तरिक ऋण परिचालनका आधार

वैदेशिक ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारसँग मात्र छ । नेपाल सरकारले वैदेशिक ऋण लिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुनेगरी लिनुपर्छ । नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने योजना वा कार्यक्रमको लागि वैदेशिक सहयोग लिनसक्छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहले नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृतिविना कुनै पनि किसिमको वैदेशिक सहयोग लिन वा वैदेशिक सहयोगमा कुनै योजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न, गराउन सक्दैनन् । वैदेशिक सहायताको परिचालन गर्दा नेपाल सरकारले राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रहरू (क) भौतिक पूर्वाधारको निर्माण, मर्मत र जिर्णोद्धार (ख) शिक्षा, स्वास्थ्य र मानव विकास (ग) स्वेदशी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि (घ) स्वेदशमा रोजगारी सिर्जना र क्षमता विकास (ङ) विपद् व्यवस्थापन (च) विज्ञान तथा प्रविधिको विकास र हस्तान्तरण (छ) वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन (ज) सार्वजनिक निजी साझेदारीमा गरिने लगानी (झ) सार्वजनिक निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको क्षमता नपुगेको क्षेत्रमध्ये नेपाल सरकारले वैदेशिक सहायता लिन उपयुक्त हुने भनी निर्धारण गरेका क्षेत्रमा गर्नुपर्छ ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९ अनुसार नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको योजना तथा कार्यक्रम वा नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत परियोजना कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकारले कुनै विदेशी सरकार, विदेशी सरकारी बैंक वा वित्तीय संस्था वा एजेन्सीबाट आवश्यकताअनुसार जम्मा ऋणको कुल अंक अघिल्लो आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रचलित मूल्यमा कायम गर्दा हुने रकमको एकतिहाइमा नबढ्ने गरी त्यतिसम्म अङ्कको प्रचलित विनिमय दरले हुने विदेशी मुद्रा एकै पटक वा पटक-पटक गरी ऋण लिनसक्छ । यसरी लिएको वैदेशिक ऋणको व्ययभार संघीय सञ्चित कोषमाथि हुने तर नेपाल सरकारले प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहको लागि कुनै विदेशी सरकार, विदेशी सरकारी बैंक वा वित्तीय संस्था वा एजेन्सीसँगबाट ऋण लिएकोमा त्यस्तो ऋण रकमको व्ययभार सम्बन्धित प्रदेश सञ्चित कोष वा स्थानीय सञ्चित कोषमाथि हुने व्यवस्था छ । वैदेशिक ऋणको साँवा ब्याज भुक्तान गर्ने अवधि ऋण उपलब्ध गराउने विदेशी सरकार, विदेशी सरकारी बैंक वा वित्तीय संस्था वा एजेन्सीसँग भएको सम्झौतामा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ ।

नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्छन् । तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनुअघि नेपाल सरकारको सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था छ । नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्रचलित कानुनको अधीनमा रही ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्छन् । प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिन नेपाल सरकारको सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धि, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने संस्थाको

विवरणसहितको प्रस्ताव अर्थ मन्त्रालयसमक्ष पेस गर्नुपर्छ। पेस भएको प्रस्ताव कार्यान्वयनयोग्य देखिएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आन्तरिक ऋण लिन सहमति दिन सक्छ।

नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्छ। प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण रकमको उपयोग, भुक्तानीको तरिका तथा समय सीमासमेत उल्लेख गरी ऋणको लागि अर्थ मन्त्रालयसमक्ष अनुरोध गर्नुपर्छ। अनुरोध मनासिब देखिएमा नेपाल सरकारले ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति दिन सक्छ। नेपाल सरकारबाट ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति भएमा अर्थ मन्त्रालयले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहसँग सम्झौता गर्छ। नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण प्रदेश वा स्थानीय तहले सम्झौतामा उल्लिखित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट त्यस्तो ऋण रकम असुली गर्न सक्ने व्यवस्था छ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले प्रत्येक वर्ष संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागि आन्तरिक ऋण उठाउन मापदण्ड सिफारिस गर्दछ। पछिल्लो सिफारिसअनुसार नेपाल सरकारले तत्कालको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व, प्रदेश तथा स्थानीय तहले परिचालन गर्न सक्ने आन्तरिक ऋणको अवस्था र बजारको अवस्थासमेत विश्लेषण गरी प्रक्षेपित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.५ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ। प्रदेश सरकारले नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र प्रदेश सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ। त्यस्तै, स्थानीय तहले नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट (सवारी साधन करको बाँडफाँटको रकमसमेत) र स्थानीय तहको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्ने सिफारिस गरेको छ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९ अनुसार नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको सहमतिमा प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आवश्यक परिमाणमा एकै पटक वा पटकपटक गरी कुनै एक वा बढी प्रकारको ऋणपत्र निष्कासन गरी प्रचलित कानुनको अधीनमा रही आन्तरिक ऋण उठाउन सक्छन्। ऋणपत्र निष्कासन गरी आन्तरिक ऋण उठाउने जिम्मेवारी सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको हुन्छ। नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण उठाउन प्रदेश वा स्थानीय तहलाई सहमति दिएकोमा पनि सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयले ऋण व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पूर्ण काम गर्नुपर्ने व्यवस्था छ।

नेपालमा आन्तरिक ऋण परिचालनको काम नेपाल सरकारको तर्फबाट नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्ने गरेकोमा सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको स्थापना भई ऐनसमेत आएकोले र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐनमा उक्त ऐन प्रारम्भ भएको मितिले बढीमा दुई वर्षसम्म सार्वजनिक ऋणको काम गरिरहेका निकायले त्यस्तो काम गर्न बाधा नपर्ने व्यवस्था गरेकोले केही समय नेपाल सरकारको तर्फबाट आन्तरिक ऋण उठाउने काम नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्ने देखिन्छ।

८. सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनको क्षेत्रमा रहेका समस्या

सार्वजनिक ऋण परिचालनमा देखिएका समस्याहरू देहायअनुसार छन् :

- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनसम्बन्धी स्पष्ट रणनीति नहुनु,
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन नियमावली तर्जुमा हुन नसक्नु,
- सार्वजनिक ऋणको लगानीका लागि पहिचान गरिएका प्राथमिकताका क्षेत्रभन्दा अन्य क्षेत्रमा ऋण परिचालन हुनु,
- ऋणको आकार र तिर्नुपर्ने वार्षिक दायित्वमा निरन्तर वृद्धि भइरहनुः देशको कुल बजेटको १०-१२ प्रतिशत रकम वित्तीय व्यवस्था (साँवा ब्याज भुक्तानी) मा खर्च गर्नुपर्ने अवस्था हुनु,
- ऋणको उपयोगमा दक्षता र प्रभावकारिताको कमी देखिनु, जस्तैः आयोजना समयमै सम्पन्न नहुने र लागत बढ्ने गरेको,

- प्रतिबद्धताअनुसार द्विपक्षीय/बहुपक्षीय सहुलियत ऋण प्राप्त नहुनु,
- सार्वजनिक ऋणमा बाह्य ऋणको हिस्सा अधिक हुँदा विदेशी विनिमयमा जोखिम बढेर जानु,
- वैदेशिक ऋणसँगै सर्त पनि जोडिएर आउँदा ऋणलाई प्राथमिकताका क्षेत्रमा लगानी गर्न नसकिनु,
- संघीय संरचनाअनुसार प्रदेश र स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न नसक्नु,
- आन्तरिक ऋण परिचालनका लागि उपकरणसम्बन्धी जनचेतनाको कमी हुनु,
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको क्षमता विकासका लागि स्रोत साधनको कमी हुनु,
- आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको एकीकृत उपलब्धि विश्लेषण नहुनु ।

९. सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनका चुनौती

नेपालमा सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनका चुनौतीहरू निम्नानुसार छन् ः

- सार्वजनिक ऋणसम्बन्धी अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन रणनीतिको तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने ।
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐनको कार्यान्वयनका लागि सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन नियमावली तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने ।
- सार्वजनिक ऋणको लगानीका लागि उच्च प्रतिफल हुने प्राथमिकताका क्षेत्रको पहिचान गरी ती क्षेत्रमा मात्र ऋण परिचालन गर्नुपर्ने ।
- संघीय संरचनाअनुसार प्रदेश र स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण परिचालन गनुपर्ने ।
- आन्तरिक ऋण परिचालनका उपकरणको जनचेतना बढाउनुपर्ने जस्तैः वैदेशिक रोजगार बचतपत्र ।
- सार्वजनिक ऋण लगानीको सीमा तोक्ने र यसको दिगोपनाको अध्ययन र प्रक्षेपण गर्नुपर्ने ।
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको क्षमता विकास गर्नुपर्ने ।
- ऋण परिचालन र उपयोग क्षमता बढाउनुपर्ने ।
- वैदेशिक ऋणसम्बन्धी वार्ता र सम्झौता गर्दा खर्च गर्न सक्ने क्षमतालाई मध्यनजर राखी सम्झौता र तत्सम्बन्धी सर्त निर्धारण गर्नुपर्ने ।
- प्रतिबद्धताप्राप्त द्विपक्षीय/बहुपक्षीय ऋण प्राप्ति र सोधभर्ना समयमै लिनुपर्ने ।
- आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको एकीकृत उपलब्धि विश्लेषण गर्नुपर्ने गरी ऋण परिचालनमा सुधार गर्नुपर्ने ।
- नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारले लिने ऋण सफ्टवेयर क्रियाकलापमा भन्दा जलविद्युत, सडक, पुल, रेलमार्ग, सिँचाइ, हवाई मैदान, सुख्खा बन्दरगाह जस्ता पुँजीगत खर्च हुने क्षेत्रमा उपयोग गर्नुपर्ने ।
- स्थानीय सरकारले लिने ऋण सहरी तथा ग्रामीण पूर्वाधार विकास, कृषि र पर्यटन जस्ता उच्च आर्थिक वृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने र रोजगारी सिर्जना गर्ने क्षेत्रमा उपयोग गर्नुपर्ने ।
- सार्वजनिक ऋणलाई उत्पादन तथा पूर्वाधार निर्माणको क्षेत्रमा परिचालन गरी दिगो र उच्च प्रतिफलमुखी बनाउनुपर्ने ।
- सार्वजनिक ऋणको प्रभावकारी रूपमा जोखिम व्यवस्थापन गर्नुपर्ने (आन्तरिकमा ब्याजदर र बाह्यमा विदेशी विनिमय दर) ।
- निजी क्षेत्रको लगानी निरुत्साहित नहुने गरी आन्तरिक ऋण परिचालन गर्नुपर्ने ।
- आन्तरिक पुँजी परिचालन क्षमता बढाई विदेशी ऋणको भार कम गर्नुपर्ने ।
- आन्तरिक ऋण परिचालनका अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन उपकरणप्रति लगानीकर्ताको आकर्षण बढाउनुपर्ने ।
- नेपाल अतिकम विकसित मुलुकबाट विकासशील राष्ट्रको स्तरोन्नति हुन लागेकोले गैरसहुलियतपूर्ण र बजारमा आधारित ऋणको सम्भाव्यताको खोजी गर्नुपर्ने ।

१०. निष्कर्ष

अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन र बजेट घाटा पूर्ति गर्नको लागि सार्वजनिक ऋणको परिचालन गर्ने गरिन्छ। सार्वजनिक ऋणले अर्थतन्त्रको उत्पादन क्षमता बढाई आपूर्ति बढाउन र समष्टिगत माग बढाई आन्तरिक उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्दछ।

सार्वजनिक ऋणको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गरेर पूर्वाधारको विकास र विस्तार गर्दै विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति गर्न र सन् २०३० भित्र मध्यम आय भएका मुलुकको स्तरमा पुग्न सार्वजनिक ऋणको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नुपर्छ।

सार्वजनिक ऋणको विवेकशील ढङ्गले परिचालन नगरी उत्पादन र उत्पादन क्षमता बढ्न नसकेमा ऋणको पासोमा पर्न सक्ने भएकोले सार्वजनिक ऋण विवेकपूर्ण ढङ्गले मात्र लिनुपर्ने र व्यवस्थापनमा सुशासन, दक्षता एवम् प्रभावकारिता सुदृढ गर्दै सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनमा देखिएका समस्यालाई समयमै समाधान गर्न सम्बद्ध पक्ष क्रियाशील हुनुपर्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपालको संविधान, २०७२, कानुन किताव व्यवस्था समिति, काठमाडौं।

आ.व. २०७९/८० को बजेट वक्तव्य, २०७९, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं।

पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७–२०८०/८१), राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं।

अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं।

आर्थिक सर्वेक्षण आ.व.२०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९, कानुन किताव व्यवस्था समिति, काठमाडौं।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको तेस्रो वार्षिक प्रतिवेदन २०७८, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, काठमाडौं।

डा. प्रकाश कुमार श्रेष्ठ, सार्वजनिक ऋण चिन्ता होइन, दुरुपयोग चिन्ता हो, नेपाल प्रेस डटकम, २०७८ असार ३

रमेश अर्याल (२०७४), नेपालमा सार्वजनिक ऋणको परिचालन, नेगो अर्थ सन्देश, नेपाल निजामती कर्मचारी सङ्गठन, अर्थ मन्त्रालय विभागीय समिति, काठमाडौं।

https://www.imf.org/external/datamapper/CG_DEBT_GDP@GDD/CHN/FRA/DEU/ITA/JPN/GBR/USA?year=202

अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध : उद्देश्य, चुनौती र सम्भावना

■ रामबाबु नेपाल*

विषय प्रवेश

मुलुकको अर्थतन्त्रले सबै क्षेत्रमा गम्भीर प्रभाव पारेको हुन्छ। त्यसैले अर्थतन्त्रको अवस्था र यसको व्यवस्थापनका लागि अपनाइएको पद्धति र यसको कार्यान्वयन सक्षमताप्रति आम चासो देखिनु स्वाभाविक छ। राष्ट्रिय परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा एक कमजोर अर्थतन्त्र भएको मुलुकले स्रोतको अपर्याप्तता र व्यवस्थापकीय क्षमताको अभावले गर्दा नागरिकका आवश्यकता र अपेक्षा पूरा गर्न नसकेमा निराशा देखिन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय परिप्रेक्ष्यमा एक विकसित र सबल अर्थतन्त्र भएका तथा कमजोर अर्थतन्त्र भएका मुलुकका नागरिकलाई गरिने व्यवहार र हेर्ने दृष्टिकोणले अर्थतन्त्रको अवस्थाले पार्ने प्रभाव देखाउँछ। विकासमा लगानी गर्ने क्षमताको अभावले जनताको जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ। आर्थिक गतिविधि (उत्पादन, वितरण, विनिमय र उपभोग) लाई अगाडि बढाउन, सार्वजनिक सेवा निरन्तर प्रवाह गर्न, जनकल्याणका कार्यहरू सञ्चालन गर्न, प्रगतिका लागि आर्थिक सामाजिक पूर्वाधारको निर्माण, सञ्चालन र सम्भार गर्न, शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न र मुलुकको अन्तर्राष्ट्रिय छवि उठाउन अर्थतन्त्र सबल र सुदृढ हुनु जरुरी छ। अर्थतन्त्रको महत्व दर्शाउँदै बेलायतका पूर्व प्रधानमन्त्री डेभिड क्यामरन भन्छन्, 'अर्थतन्त्र सबै कुराको प्रारम्भ र अन्त्य हो। सुदृढ अर्थतन्त्रको अभावमा तिमीले शिक्षामा सुधारलाई सफल बनाउन र त्यस्तै अरू कुनै पनि सुधार गर्न सक्दैनौं।' सरकारको कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनका प्रमुख आधारमा आर्थिक कार्यसम्पादन र त्यसले जनजीवनमा र अर्थतन्त्रको सुदृढीकरणमा गरेको योगदान र प्रभावलाई लिइन्छ। त्यस्तै राज्य असफल हुनुको प्रमुख कारण अर्थतन्त्रको कमजोर व्यवस्थापन र यसको कारण सिर्जित आर्थिक अस्थिरता रहने गरेको छ।

हामी सबै आफ्नो देश आर्थिक दृष्टिबाट सबल, सक्षम र आत्मनिर्भर होस् भन्ने चाहन्छौं। यो सदिच्छालाई साकार रूप दिन अर्थतन्त्र व्यवस्थापनाका अन्तर्सम्बन्धित कार्यलाई विवेकपूर्ण ढङ्गबाट सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ। देशको अर्थतन्त्रले सबै वर्गको अवस्था र यसको व्यवस्थापन गर्ने सीपले प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने र उनीहरूको सरोकार रहने हुँदा यो कार्य चुनौतीपूर्ण छ। स्रोत साधनका लागि प्रतिस्पर्धात्मक माग हुने र कतिपय अवस्थामा यसले गर्दा सरकार टिक्ने/नटिक्ने जस्तो जटिल अवस्था आइपर्ने हुँदा यो कार्य राजनीतिक विषयसमेत बन्न जान्छ।

आजको माग अन्तर्निर्भरता (Interdependence) द्वारा आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गर्नु हो। अन्तर्निर्भरताको उच्चतम उपयोग गरेर मात्र आत्मनिर्भरता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने तथ्यलाई बिर्सनु हुँदैन। कच्चा पदार्थ, विशिष्ट सीपयुक्त जनशक्तिको उपलब्धता, तुलनात्मक उत्पादन लागत र त्यसको आधारमा आर्जन गर्न सकिने सम्भावनालाई विचार गर्दा सबै किसिमका वस्तु एउटै मुलुकमा उत्पादन गर्नु लाभप्रद नहुन सक्छ। यस्तो स्थितिमा अरू देशमा बनेका वस्तुको उपयोग गरेर आफ्नो आवश्यकता पूरा गर्न सकिन्छ। तर यस्तो निर्भरताले राष्ट्रिय अस्मिता र स्वतन्त्रतामा प्रतिकूल प्रभाव पर्न नदिनु नीति निर्माता, योजनाकार र सरकारको जिम्मेवारी हुन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध एक बहुआयामिक, संवेदनशील, गतिशील र चुनौतीपूर्ण विषय हो। यसको व्यवस्थापन बुद्धिमत्तापूर्वक गर्नुपर्ने हुन्छ। यस लेखको मुख्य उद्देश्य अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्धको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षका साथै यसको प्रमुख चुनौती, वर्तमान स्थिति र सुधार गर्नुपर्ने विषयमा सङ्क्षेपमा चर्चा गर्नु हो।

औचित्य र उद्देश्य

अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध राष्ट्रिय अर्थतन्त्र व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण र संवेदनशील पक्ष हो। यो मुख्यतः मित्र राष्ट्रहरू, द्विपक्षीय र बहुपक्षीय संस्थासँगको

* पूर्व नायब महालेखा परीक्षक

सम्बन्धलाई राष्ट्रको बृहत् आर्थिक हितअनुकूल बनाउने, राष्ट्रिय गरिमा र स्वाभिमानमा आँच आउन नदिई र सदृढ तथा सबल अर्थतन्त्रको निर्माण गर्ने कुरासँग सम्बन्धित छ । सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भएका अभूतपूर्व विकासले विश्वलाई पहुँचको दृष्टिबाट विश्व सानो भएको छ । तर अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको दायरा फराकिलो बनेको छ। जनतामा अपेक्षा बढेकोले अल्पविकसित र विकासशील राष्ट्रलाई विकासको गति तीव्र बनाउने दबाब छ। यसको लागि राष्ट्रिय क्षमता बढाउनु र अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध विस्तार गरेर आर्थिक गतिविधिको लागि स्रोत जुटाउन जरुरी छ। विकास निर्माण प्रयासलाई अगाडि बढाउन आन्तरिक स्रोत साधन मात्र पर्याप्त नहुने भएकाले मित्र राष्ट्र, विकास साझेदार तथा नेपाल सदस्य रहेका बहुपक्षीय वित्तीय संस्थाहरूसँगको सम्बन्धको व्यवस्थापनलाई राष्ट्रिय स्वाभिमान र जनताको हितमा प्रतिकूल असर नपार्ने गरी विस्तार गर्नुपर्ने हुन्छ।

नेपालको संविधानमा उल्लेख भएका निम्न ब्यहोरा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कसरी अगाडि बढाउने भन्ने सम्बन्धमा निम्न ब्यहोरा उल्लेखनीय छन् : नेपालको संविधान, २०७२ धारा ५०(४) राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वमा भनिएको छ :

'नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्दै सार्वभौमिक समानताका आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गरी विश्व समुदायमा राष्ट्रिय सम्मान अभिवृद्धि गर्नेतर्फ राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध निर्देशित हुनेछ।'

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ५१(ङ) अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी नीतिमा भनिएको छ।

- नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्न क्रियाशील रहँदै संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानुन र विश्वशान्तिको मान्यताका आधारमा राष्ट्रको सर्वोपरि हितलाई ध्यानमा राखी स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति सञ्चालन गर्ने,
- विगतमा भएका सन्धिहरूको पुनरावलोकन गर्दै समानता र पारस्परिक हितको आधारमा सन्धि सम्झौताहरू गर्ने।

त्यस्तै धारा ५१(घ) अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीतिको (११) मा भनिएको छ, 'वैदेशिक सहायता लिँदा राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई आधार बनाउँदै यसलाई पारदर्शी बनाउने र वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने'

नेपालले विकास सहायतालाई उद्देश्यमूलक बनाउन सन् २०१९ (२०७६) मा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति जारी गरेको छ। यस्तो नीतिको उद्देश्य 'समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको राष्ट्रिय आकांक्षा पूरा गर्न अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन गर्ने' भनिएको छ। त्यस्तै यसको लक्ष्य निम्नानुसार हुने उल्लेख छ।

- मुलुकलाई आगामी तीन वर्षभित्र अति कम विकसित राष्ट्रको सूचीबाट स्तरोन्नति गर्न आवश्यक स्रोत परिचालन गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायतासमेत उपयोग गरी सन् २०३० सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै नेपाललाई मध्यम आय भएको राष्ट्रको रूपमा स्तरोन्नति गर्ने,
- राष्ट्रिय विकास नीति अनुरूपका आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा बाह्य स्रोत परिचालन गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको पारदर्शी र नतिजामूखी उपयोगमार्फत राष्ट्रिय क्षमता वृद्धि गर्दै सहायताप्रतिको निर्भरता क्रमशः घटाउँदै लैजाने।

अन्तराष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्धका आयामहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, वित्त, मुद्रा र अर्थ राजनीति पर्छन्। आफ्नो मुलुकको उत्पादनलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पुऱ्याई त्यसबाट लाभान्वित हुन एकातिर उत्पादनलाई मुल्य र गुणस्तरको दृष्टिबाट प्रतिस्पर्धी बनाउनु र प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमको माध्यमबाट त्यसबारे सचेतता बढाउनुपर्ने हुन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय वित्त मुख्य रूपमा पुँजीबजारको माध्यमबाट पुँजीको आदानप्रदान लगानी गर्ने र त्यसले विदेशी विनिमयमा पार्ने प्रभावलाई राष्ट्रिय हितअनुकूल बनाउनुसँग सम्बन्धित हुन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा मुख्य रूपमा देशमा हुने मुद्राको ओसार-

पसारलाई व्यवस्थित गरी त्यसको प्रतिकूल प्रभावलाई न्यून गराउने कुरासँग सम्बन्धित हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय अर्थ राजनीति मुख्य रूपमा राजनीतिलाई आफ्नो देशको आर्थिक हितको लागि उपयोग गर्ने रणनीतिको रूपमा लिइन्छ । समग्रमा यस्तो सम्बन्धका मुख्य उद्देश्य निम्नलिखित छन् ।

१. विकासका लागि स्रोत जुटाउनु

अल्पविकसित तथा विकासोन्मुख मुलुकको लागि अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध कायम गर्नुको प्रमुख उद्देश्य हो । यी मुलुकले आर्थिक सामाजिक विकासलाई अपेक्षित गति दिन आवश्यक पुँजी आन्तरिक स्रोतबाट मात्र जुट्न नसक्ने भएकाले बहुपक्षीय र द्विपक्षीय दातृ संस्थाहरूसँग निर्भर रहनुपर्ने हुन्छ । विकासका लागि पुँजीको खाँचो टार्न विश्वव्यापी कार्यक्षेत्र भएको विश्व वैंक र क्षेत्रीय स्तरको कार्यक्षेत्र भएको एसियाली विकास बैंकजस्ता बहुपक्षीय वित्तीय संस्थाको स्थापना गरिएको छ । युरोपियन युनियनजस्ता क्षेत्रीय सङ्गठनले पनि बहुराष्ट्रिय संस्थाको रूपमा विकास सहयोग प्रदान गर्छन् ।

त्यस्तै विकसित तथा औद्योगिक राष्ट्रहरूले विशेष संस्थाहरू स्थापना गरी तिनका माध्ययमबाट सहयोग गर्दै आइरहेका छन् । यी संस्थाहरूले आफ्नो उद्देश्य र रणनीतिअनुसार सहयोग गर्दछन् । सहायता दिनका लागि यी बहुपक्षीय र द्विपक्षीय संस्थाहरूले निर्धारण गर्ने सर्त, उनीहरूको प्राथमिकता र विकाससम्बन्धी दृष्टिकोण सहायता लिने मुलुकका लागि उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन र उपयुक्त नभएको अवस्थामा केही गर्न सकिन्छ सकिँदैन छलफलको विषय हुनसक्छ ।

२. प्राविधिक सीप र क्षमता बढाउनु

विकास र प्रगतिका आधारलाई दिगो राख्न र परनिर्भरतालाई क्रमिक रूपमा घटाउँदै लैजान देशमा आधुनिक प्रविधिको विकास र उपयोग गर्ने क्षमता हुनुपर्छ । तर अल्पविकसित राष्ट्रले अनुसन्धान र विकासमा ठूलो धनराशि लगानी गर्न नसक्ने यथार्थलाई विचार गरी विकसित राष्ट्रले प्रवर्द्धन गरेका प्रविधिको उपयोग गर्न प्रविधि हस्तान्तरणलाई सहज बनाउने नीति तथा ऐन कानुनको तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस अतिरिक्त देशभित्रै प्राविधिक क्षमता विकास गर्न बाह्य सहयोग जुटाउन ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

३. वैदेशिक व्यापार विस्तार र विविधीकरण गर्नु

राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन उत्पादन, विनिमय र वितरणजस्ता आर्थिक क्रियाकलापबीच सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने हुन्छ । आर्थिक विकासको पहिलो सर्त उत्पादनमा सुधार हो । उत्पादित वस्तु व्यापारको माध्यमबाट उपभोक्तामाझ पुऱ्याउन नसक्दासम्म त्यसले आर्थिक प्रतिफल दिन सक्दैन । उत्पादन बढाएर एकातिर आयात प्रतिस्थापन गरी देशको पुँजी बाहिरिनबाट रोक्न सकिन्छ भने अर्कोतिर निर्यात गरेर विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिन्छ । विदेशी मुद्राको अभावमा आफ्नो लागि आवश्यक पर्ने वस्तु जुटाउन नसकिने भएकाले वैदेशिक व्यापार बढाउन ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । व्यापार साझेदारको खोजी गर्नु, उनीहरूको आवश्यकता पहिल्याउनु, सुरक्षित बजार प्रदान गर्नु र व्यापारको विविधीकरण गरेर कुनै एक दुई देशमाथिको निर्भरता घटाउने कोसिस गर्नु आर्थिक सम्बन्ध व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

४. अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा आफ्नो उपस्थितिलाई मजबूत बनाउनु

विकासोन्मुख र अल्पविकसित राष्ट्रलाई बहुपक्षीय संस्थाहरूमा सदस्य राष्ट्रको हैसियतमा बहुपक्षीय संस्थाको नीति निर्देशक निकायहरूमा रहेर, संस्थाले गठन गर्ने समिति, उपसमिति वा कार्यदलमा रहेर आफ्नो विज्ञता दर्शाउने र आफ्नो उपस्थितिलाई अर्थपूर्ण बनाउने अवसर प्राप्त हुन्छ । यस्तो अवसरलाई यी देशका प्रतिनिधिहरूले सुविधा पाएको मात्र नठानेर दायित्वबोध गरी देशको इज्जत उचो राख्नेतर्फ प्रतिबद्ध हुन सके मात्र प्रतिनिधित्व अर्थपूर्ण बन्न सक्छ ।

५. आर्थिक एकीकरण गर्नु

यो निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा रहेका दुई वा सोभन्दा बढी राष्ट्रले आर्थिक लक्ष्य हासिल गर्न व्यापारमा रहेको व्यबधान हटाउने, वस्तु, पुँजी र प्रविधिको आवागमनलाई सहज बनाउने प्रक्रिया हो । यसको मुख्य उद्देश्य निश्चित सम्झौताका आधारमा व्यापारलाई सहज र कम खर्चिलो बनाई तुलनात्मक उत्पादन लागत लाभ आर्जन गर्नु हो । विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रका मुलुकले क्षेत्रीय र उपक्षेत्रीयस्तरका सङ्गठनको स्थापना गरी पारस्परिक हित प्रवर्द्धन गरेका छन् । अहिले विश्वमा आर्थिक एकीकरणका लागि निम्न चार किसिमका अभ्यास भएको

पाइन्छ ।

- **स्वतन्त्र व्यापार क्षेत्र (Free Trade Area)** : यो न्यूनतम प्रतिबन्ध भएको सरल प्रकृतिको एकीकरण हो । यसमा सदस्य राष्ट्रले आफ्नो बजारमा सदस्य राष्ट्रहरूबाट प्रवेश गर्ने वस्तुमा कुनै महसुल लगाइँदैन । तर गैरसदस्य मुलुकबाट आयात हुने वस्तुमा सदस्य राष्ट्रहरूले आफ्नो निर्णयअनुसार महसुल लगाउन सक्छन् ।
- **भन्सार सङ्गठन (Custom Union)** : यो खुला बजार क्षेत्रजस्तै भए पनि गैरसदस्य हो । त्यस अतिरिक्त यसमा सदस्य राष्ट्रहरूले गैरसदस्यसँग हुने व्यापारको सम्बन्धमा साझा वाणिज्य नीति अपनाउँछन् । यसरी एकै किसिमको महसुल लगाउँछन् ।
- **साझा बजार (Common Market)** : यसमा उत्पादनका साधनहरू श्रम, पुँजी र प्रविधि सदस्य राष्ट्रहरू विनामहसुल आवागमन हुने गर्दछ । साथै आप्रवास र लगानी पनि हटाइएको हुन्छ । यो भन्सार संघ जस्तै भए पनि उत्पादनका साधनहरू श्रम, पुँजी र प्रविधिको परिचालनलाई सहज बनाउनुका साथै आप्रवास र अन्तरदेशीय लगानीलाई खुला गर्नु यसका थप विशेषता हुन् ।
- **आर्थिक संघ (Economic Union)** : यसलाई आर्थिक एकीकरणको पूर्ण स्वरूप मानिन्छ । यसमा वस्तुको स्वतन्त्र आवागमन, सेवा तथा उत्पादनका साधनको, मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिसमेत एकीकरण गरिन्छ । आर्थिक संघमा सदस्य राष्ट्रले मौद्रिक नीति, कर प्रणाली र सरकारी खर्चमा समानताजस्ता कुराहरूमा सामन्जस्यता कायम गरिन्छ । यिनीहरूले एउटै मुद्रा प्रचलनमा ल्याई स्थिर विनिमय दर लागू गरेर आर्थिक स्थितिलाई सुदृढ गराउन सक्छन् ।

आर्थिक कुटनीति

आर्थिक कुटनीतिको अवधारणा अहिले क्रमिक रूपमा विस्तार हुँदैछ । यसको मुख्य उद्देश्य कुटनीतिको माध्यमबाट निकासी, पैठारी, लगानी, आर्थिक लेनदेन तथा व्यापारिक सम्झौतालाई राज्यको हितअनुकूल बनाउन पहल गर्नु हो । 'परम्परागत कुटनीतिको उद्देश्य शान्ति स्थापना मानिन्थ्यो भने अहिलेको उद्देश्य समृद्धि भएको छ र कुटनीतिमा आर्थिक विषयले महत्त्व पाउँदै जान थालेको छ'[१] । त्यसैले कुटनीतिक सीप र सम्बन्धलाई मुलुकको आर्थिक हितको लागि उच्चतम उपयोग गर्नु हो । यो आर्थिक सरोकारका विषयमा बाह्य पक्षसँग राष्ट्रको हितमा पैरवी गर्नु हो । आर्थिक कुटनीतिले आफ्नो राष्ट्रको आर्थिक आवश्यकताको विश्लेशण गरी अन्य राष्ट्रसँग प्रस्तुत हुने सीप हो । यसको कार्य क्षेत्रमा मुख्य रूपमा दुई विषय पर्दछन् ।

- राष्ट्रिय हित र बाह्य हितबीच सामञ्जस्य कायम गर्नु र
- राज्य र गैरराज्य संयन्त्रको भूमिकाअनुसार सम्बन्ध बढाउनु ।

नेपालको परराष्ट्र नीतिका उद्देश्यमध्ये 'आर्थिक कुटनीति सञ्चालनद्वारा मुलुकको आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणमा सहयोग गर्नु' भन्ने उल्लेख भएको छ । आर्थिक कुटनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट राष्ट्रिय आवश्यकताअनुरूप नेपालको आर्थिक सामाजिक विकासका लागि वैदेशिक लगानी परिचालन गर्नेलाई परराष्ट्र नीतिको चुनौतीको रूपमा औँल्याइएको छ । त्यस्तै अवसरमा आर्थिक कुटनीतिको लागि नीतिगत र संरचनात्मक आधार तयार भई पूर्वाधारको विकास, निर्यात व्यापार, वैदेशिक लगानी, प्रविधि हस्तान्तरण, पर्यटन र वैदेशिक रोजगारीजस्ता प्राथमिकताका क्षेत्रमा कुटनीतिक संयन्त्रलाई थप सक्रिय बनाउने वातावरण सिर्जना हुनुलाई अवसरको रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

प्रमुख मुद्दा र चुनौती

मुलुकको आर्थिक सामाजिक विकासको गतिलाई तीव्र बनाउन आन्तरिक स्रोत पर्याप्त नहुने र त्यसको लागि बहुपक्षीय र द्विपक्षीय दातृ निकायमा निर्भर रहनुपर्ने हाम्रो जस्तो मुलुकका लागि अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध व्यवस्थापन थप जटिल बन्न पुगेको छ । त्यसमध्ये द्विपक्षीय आर्थिक सम्बन्ध निकै पेचिलो र विवादास्पद हुनसक्ने कुरा केही समयपहिले एमसीसीसम्बन्धी सम्झौतालाई लिएर देशमा सिर्जना भएको स्थितिबाट प्रष्ट हुन्छ ।

[१] www.dfat.gov.au

आर्थिक सामाजिक प्रगति कुनै मुलुकको आन्तरिक चाहना वा रुचिको विषय मात्र रहेन । भूमण्डलीकरणको अवधारणा प्रबल हुँदै गएको र त्यसको प्रयोगलाई होसियारीपूर्वक अगाडि बढाउँदै लैजानुपर्ने दबाब सरकारमाथि छ । कुनै एक देशको गरिबी र त्यसको कारण सिर्जना हुने द्वन्द्वले अरू देशलाई असुरक्षित बनाउन सक्ने सम्भावनालाई विचार गरेर विकसित राष्ट्रहरू र अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय सहयोगको माध्यमबाट आर्थिक सामाजिक विकासको दृष्टिबाट पछाडि परेका मुलुकको स्थितिमा सुधार गर्ने प्रयासमा छन् ।

आजका जनता पहिलेभन्दा धेरै सचेत र माग र प्रश्न गर्न सक्ने भएका छन् । यसले एकातिर सरकारलाई दक्ष, प्रभावकारी र जवाफदेही हुनुपर्ने दबाब दिइरहेको छ भने अर्कोतिर अनेक अवसरको सिर्जना गरिदिएको छ । अवसर र चुनौतीबीच सन्तुलन कायम गर्न सक्ने क्षमताले सरकारको उपस्थितिमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । अन्तर ाष्ट्रिय सम्बन्धलाई हामीले जति विवेकशील ढङ्गले अगाडि बढाउँछौँ त्यति नै मात्रामा हाम्रो राष्ट्रिय स्वाभिमान जोगिन र प्रगति फराकिलो हुन सक्छ । विदेशी सहायताले अर्थतन्त्र, राष्ट्रिय नीति र सामाजिक जीवनमा पार्ने असरको बारेमा हामीले गम्भीरतापूर्वक विवेचना गरेका छैनौं । जनमानसमा सरकारले भविष्यमा बहन गर्नुपर्ने आर्थिक भारको पूर्ण रूपमा विचार नगरी ऋण सहायता लिने गरेको, सहायताको राम्रो उपयोग हुन नसकेको, मितव्ययितातर्फ ध्यान नदिइएको अवस्था छ ।

विकासोन्मुख मुलुकमा आवश्यकताको तुलनामा तिनीहरूको पूर्ति गर्ने साधन सीमित हुने भएकाले बाह्य सहयोगमा निर्भर रहनुपर्ने हुन्छ । ऋण तथा अनुदानको रूपमा प्राप्त हुने बाह्य सहयोग आवश्यक भए पनि यसबाट पर्न सक्ने प्रभाव निम्न छन्ः

- दाता फेला परेको अवस्थामा वास्तविक आवश्यकता र उपयोग क्षमताको विचार नगरी सहयोग स्वीकार गर्नु,
- सहायता लिँदा के कस्ता सर्त स्वीकार गर्ने हो भन्ने विषयमा स्पष्ट नीति नहुनु,
- सहयोग रकम पूर्ण रूपमा सार्वजनिक नगरिनु,
- सहायता रकमको परिचालन दक्षतापूर्वक (समयमा, मितव्ययिता, उच्चतम प्रतिफल हासिल गर्ने किसिमबाट) नगरिनु,
- सहायता रकमको उपयोगबाट हासिल गरिएको उद्देश्य र त्यसबाट परेको प्रभावको मूल्याङ्कन गरी सार्वजनिक नगरिनु ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा राष्ट्रको प्रतिनिधित्व गर्न पाउने अधिकारीहरूले त्यसलाई राष्ट्रको गरिमा उठाउने दृष्टिबाट अवसरको उच्चतम उपयोग गर्न नसक्नु र यस्तो अवसरलाई सुविधाको रूपमा लिनु ।

उपसंहार

सबै सरकारहरू अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धलाई उद्देश्यमूलक, सुमधुर र सम्मानजनक बनाउनुपर्ने जिम्मेवारीमा छन् । ठूला, आर्थिक तथा सामरिक महत्वका दृष्टिबाट शक्तिशाली मुलुकहरूले साना तथा आर्थिक र सामरिक दृष्टिले कमजोर राष्ट्रहरूलाई अनुचित प्रभाव पार्नु र दबाब दिनुहुँदैन । यस्तो स्थिति सिर्जना भएमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले प्रतिवाद र आलोचना गर्न सक्छन् । हाम्रो देशले सानो र भूपरिवेष्ठित हुनुको पीडा समयसमयमा भोग्नुपरेको अनुभव गरेका छौँ । आफ्नो मुलुकको गरिमा, मौलिक गुणहरू र भौगोलिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्न नदिनु र मित्र राष्ट्रका साथै बहुपक्षीय र द्विपक्षीय संस्थासँगको सम्बन्धलाई राष्ट्रको सर्वोत्तम हितमा उपयोग गर्नु सरकारको प्रमुख दायित्व हो ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको व्यवस्थापन प्रभावकारी रूपमा गर्नु सरकारको प्रमुख जिम्मेवारी हो । यसमा संलग्न निकायबीच उचित समन्वय भई कुनै खास विषयमा राष्ट्रको दृष्टिकोण के हो भन्ने प्रष्ट गर्न नसकेमा सरकारप्रति बाह्य जगतको बुझाइ र विश्वसनीयतामा प्रश्न चिन्ह खडा हुन्छ । त्यसैले पर्याप्त गृहकार्य नगरी र सम्बन्धित निकायको जिम्मेवारीबारे प्रस्ट धारणा नबनाई अरू देशसँग वार्ता गर्नु हितकर हुँदैन । अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्धलाई राष्ट्रिय हितमा लगाउन आर्थिक कुटनीतिलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउनु जरुरी छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गर्दा त्यसका मूल्य मान्यताको आदर गर्नु जरुरी छ । आन्तरिक व्यवस्थामा सुधार

गर्न नसकेमा त्यसको प्रभाव अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धमा पनि पर्न जान्छ । हाम्रो देशमा बेलाबखतमा यस्तै देखिएको छ । यो कुरामा सुधार गर्नमा हामी चुकेका छौँ वा त्यसतर्फ ध्यानै दिएका छैनौँ । के र कुन कुरामा हाम्रो हित हुन्छ, नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिष्ठाको लागि हामीले के भन्नु र गर्नुपर्छ भन्ने विषयमा गम्भीर विमर्श गरी सहमति जुटाउने परिपाटी नबस्दा आलोचनाको क्रम चलिरहेछ । हामीले अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध केको लागि कायम गर्ने, कसरी गर्ने र यसमा संलग्न हुने निकाय र अधिकारीको जिम्मेवारी र जवाफदेही के हुने सो स्पष्ट हुनु अति आवश्यक छ । आजको अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थिति र राष्ट्रको वास्तविक आवश्यकता र कार्यसम्पादन क्षमतालाई विचार गरेर अन्तराष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्धलाई परिचालन गरे मात्र राष्ट्र लाभान्वित हुन सक्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपालको संविधान, २०७२

२. विकास सहायता नीति, २०७१

३. परराष्ट्र नीति, २०७७

४. An Introduction to International Economic Relations, Edited by: Yuriy Kozak and Temur Shengelia, Tbilisi Publishing House, 2014

वित्तीय स्रोतको असन्तुलन, तरलता व्यवस्थापन र नीतिगत व्यवस्था

■ डा. गुणराज भट्ट*

१. विषय प्रवेश

विश्व अर्थतन्त्र सन् २००८ को वित्तीय सङ्कटपछिको सबैभन्दा अप्ठ्यारो परिस्थितिबाट गुज्रिरहेको छ । विश्वका अधिकांश मुलुकहरू उच्च मुद्रास्फीतिका कारण कसिलो मौद्रिक नीतिलाई निरन्तरता दिँदै जाँदा उत्कर्षमै पुग्न लागेका देखिन्छन् । यसैबीच १० मार्च, २०२३ मा अमेरिकी फेडेरल डिपोजिट इन्स्युरेन्स कर्पोरेसनले संयुक्त राज्य अमेरिकाको दसौं ठूलो सिलिकन भ्याली बैंकले तरलता व्यवस्थापन गर्न नसकेको भन्दै बैंक बन्द गरायो भने अन्य बैंकहरूमा पनि निक्षेप झिक्ने लाइन लागेपश्चात् केन्द्रीय बैंक तथा सरकारले हस्तक्षेप गरेको छ र निक्षेपकर्ताको पूरै रकम सुरक्षित रहेको सन्देश दिएको छ । यस्ता समस्या अरू अमेरिकी बैंक एवम् विश्वका अन्य मुलुकमा समेत नकार्न नसकिने अमेरिकी फेडेरल रिजर्भ बैंकले जनाएको छ। दक्षिण एसियाली मुलुकहरू श्रीलङ्का र पाकिस्तान घट्दो विनिमय सञ्चिति र बिग्रँदो आन्तरिक अर्थतन्त्रको व्यवस्थापन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषलगायतसँग आर्थिक र प्राविधिक सहयोग लिइरहेका छन् भने अन्य दक्षिण एसियाली मुलुकमा समेत यस्ता समस्या आउन सक्ने आँकलन गरिएको छ ।

नेपालमा पनि घट्दै गएको विदेशी विनिमय सञ्चिति, तरलता अभाव र बढ्दो ब्याजदर, ठप्प ऋण प्रवाह, सुस्ताएको बजार एवम् सहकारी संस्थामा देखिएको असफल तरलता व्यवस्थापन लगायतका विविध सवाल २०७८ सालदेखि नै बढ्दै गएकोमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष आयात नियन्त्रण, विप्रेषणमा सुधारले विदेशी विनिमय सञ्चितिमा अल्पकालीन भए पनि सुधार देखिएको छ । यद्यपि, सन् २००८ को विश्व वित्तीय सङ्कटबाट त्यति प्रभावित नदेखिएको नेपालको अर्थतन्त्र खासगरी वित्तीय क्षेत्रमा हाल स्रोतको उपलब्धतामा अत्याधिक चाप पर्दै गएर बढ्दो ब्याजदर र नयाँ कर्जा नै नपाउने अवस्थामा अझै सुधार भएको छैन । एकखाले उद्योगी व्यवसायीहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाविरुद्ध आन्दोलन नै घोषणा गर्नेसम्मका क्रियाकलापमा उत्रेका देखिन्छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकको नीतिगत प्रावधानमै कमजोरी औंल्याउने जमातसमेत ठूलै छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा वित्तीय स्रोतमाथि पर्दै गएको विद्यमान चाप र केन्द्रीय बैंकको विद्यमान तरलता व्यवस्थापनमा अपनाइएको नीति तथा रणनीतिको सेरोफेरोलाई यस लेखमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. तरलता व्यवस्थापनमा नेपाल राष्ट्र बैंकले अपनाएको नीति

नेपाल राष्ट्र बैंकले तरलता व्यवस्थापनमा मुलतः चार वटा तरिका अपनाएको छः स्वविवेकी खुला बजार कारोबार, अल्पकालीन बजार ब्याजदरका आधारमा ब्याजदर करिडोर, दैनिक तरलता सुविधा र पुनरकर्जा । बैंकको आर्थिक अनुसन्धान विभागले तयार पारेको तरलता व्यवस्थापन र प्रक्षेपण संरचना प्रतिवेदन र दैनिक तरलता अनुगमन तथ्याङ्कका आधारमा सरकारी ऋणपत्रहरूको रिपो, सोझै खरिद, रिभर्स रिपो, सोझै बिक्रीजस्ता विधि अपनाएर मौद्रिक व्यवस्थापन विभागले खुला बजार कारोबार गर्ने गरेको छ । यसका साथै वाणिज्य बैंकहरूको भारित औसत अन्तरबैंक ब्याजदर नेपाल राष्ट्र बैंकको नीतिगत दर (हाल सात प्रतिशत) भन्दा निश्चित प्रतिशतले बढी (हाल दुई प्रतिशत) भएमा ब्याजदर करिडोरअन्तर्गतको रिपो र भारित औसत अन्तरबैंक ब्याजदर नीतिगत दरभन्दा निश्चित प्रतिशतले कम (हाल तीन प्रतिशत) भएमा ब्याजदर करिडोरअन्तर्गतको निक्षेप सङ्कलन सुविधा गर्ने नीति अख्तियार गरिएको छ । साथै, दैनिक भुक्तानीमा तरलता अभाव हुन नदिन २०७९ पुसबाट दैनिक तरलता सुविधा (Intraday Liquidity Facility, ILF) कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । ब्याजदर करिडोरको प्रयोगमा सुधार हुँदै गइरहेको र यसको कार्यान्वयनमा अनेक सवाल रहेकाले यसको थप चर्चा यस लेखमा गरिएको छ ।

* उपनिर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

विश्वका केन्द्रीय बैंकले कानुनी रूपमै सञ्चालन स्वयत्तता प्राप्त गरेपश्चात् मौद्रिक नीति तर्जुमा र यसको कार्यान्वनमा नवीनतम र नियममा आधारित प्रणालीहरू विकास भए । अलग मौद्रिक नीति तर्जुमा समिति बनाउने र अल्पकालीन ब्याजदरलाई केन्द्रीय बैंकले एक निश्चित करिडोरबाट हिँडाउने प्रचलन भने बैंक अफ क्यानडाले सन् १९९४ मा सुरु गरेको हो र यसलाई सन् २००१ मा पूर्ण स्वचालित ब्याजदर करिडोरको रूपमा लागू गरियो (Bindseil and Jabłecki, 2011) । तरलता व्यवस्थापनलाई नै मौद्रिक नीतिको प्रमुख चुनौती मान्दै निक्षेप तथा पुनः खरिद दुवैलाई स्वचालित तरलता सुविधा (Standing Liquidity Facility) को व्यवस्था गर्न थालियो । निश्चित ब्याजदर सूचकका आधारमा खुला बजार कारोबारलाई स्वचालित बनाई अल्पकालीन ब्याजदरमा हुने उतारचढाव कम गर्ने, तरलता व्यवस्थापनमा केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई आश्वस्त पार्ने तथा करिडोरका दरमा परिवर्तन गरी बजारलाई मौद्रिक अडान र अग्रगामी मार्गदर्शन (Forward Guidance) गर्ने गरी प्रमुख तीन उद्देश्य ब्याजदर करिडोर प्रणालीको रहेको छ । यसका साथै ब्याजदर करिडोरले कर्जाको ब्याजदर एवम् ब्याजदर अन्तर निर्धारणमा समेत भूमिका खेल्ने हुनाले यसलाई एक समष्टिगत विवेकशील नियमनको औजारका हरूमा समेत लिने गरिएको छ (Binici et.al. 2013) ।

नेपालमा आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को मौद्रिक नीतिले "अल्पकालीन ब्याजदरमा आउने उतारचढावलाई न्यूनीकरण गर्दै ब्याजदर स्थायित्व कायम गर्ने र मौद्रिक व्यवस्थापनलाई आधुनिकीकरण गर्ने उद्देश्यले ब्याजदर करिडोरलाई क्रमशः लागू गर्ने" उल्लेख गरी ब्याजदर करिडोर प्रणालीको सुरुआत गरिएको थियो । तत्पश्चात् प्रत्येक वर्षजसो सुधार गरिँदै लगिएको छ । हाल ब्याजदर करिडोरमा वाणिज्य बैंकहरूको भारित औसत अन्तरबैंक ब्याजदरलाई एक निश्चित करिडोरमा राख्न तल्लो बिन्दु (Floor) र माथिल्लो बिन्दु (Ceiling) तोकिएको छ र यसैअनुरूप ब्याजदर करिडोरको सञ्चालन गरिनुपर्ने प्रावधान छ (चार्ट-१) । नेपाल राष्ट्र बैंकले भारित औसत अन्तरबैंक ब्याजदरलाई रिपो दर, जसलाई नीतिगत दरसमेत भनिएको छ र निक्षेप सङ्कलन दरको बीचमा हिँडाउने प्रयास गर्दछ । यसका लागि अन्तरबैंक ब्याजदर बढेमा रिपोमार्फत तरलता प्रवाह र घटेमा निक्षेप सङ्कलनमार्फत तरलता प्रशोचन गर्ने गरिएको छ ।

३. कोभिड-१९ को बहानासँगै बिग्रेको प्रवृत्ति

पछिल्लो १० वर्षको तरलताको अवस्था हेर्दा २०७६ चैतसम्म तरलताको चक्रीय र परम्परागत उतारचढाव देखिए पनि कोभिड-१९ को आगमनसँगै प्रवृत्ति बिग्रेको देखिन्छ । २०७७ साल भर उच्च मात्रामा अधिक तरलताको अवस्था कायम रह्यो भने २०७८ सालयता तरलता लगातार दबाबमा रहँदै आएको छ । त्यसअघि भने आर्थिक वर्षको अन्त्यतिर

चार्ट १: नेपालको ब्याजदर करिडोर प्रवृत्ति

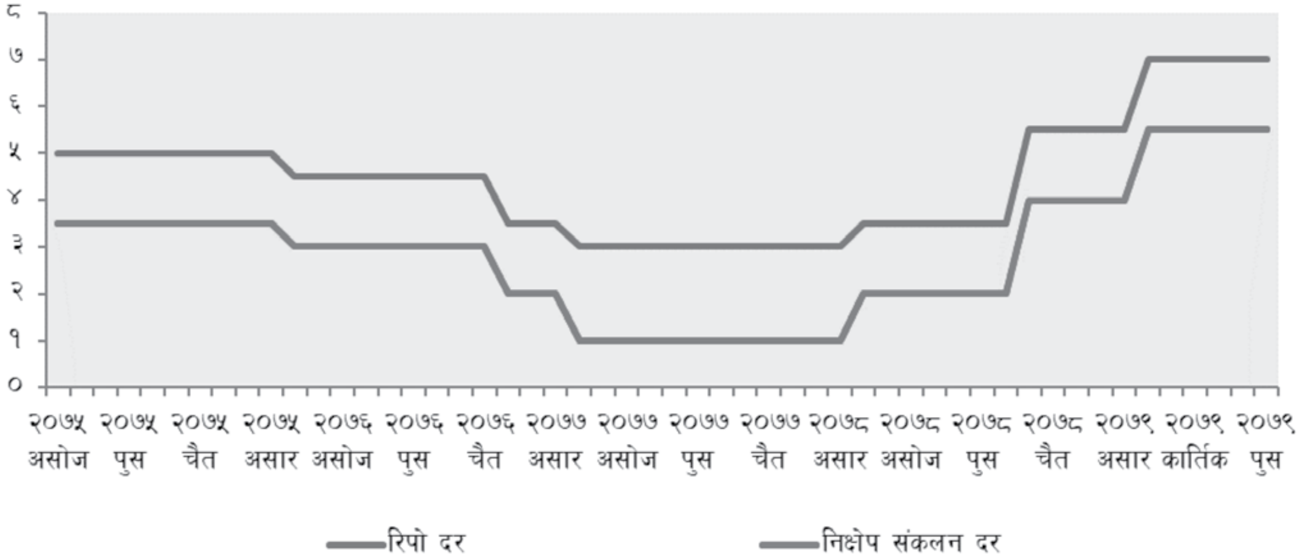

चार्ट २: वाणिज्य बैंकहरुको पछिल्लो १० वर्षको तरलता स्थिति

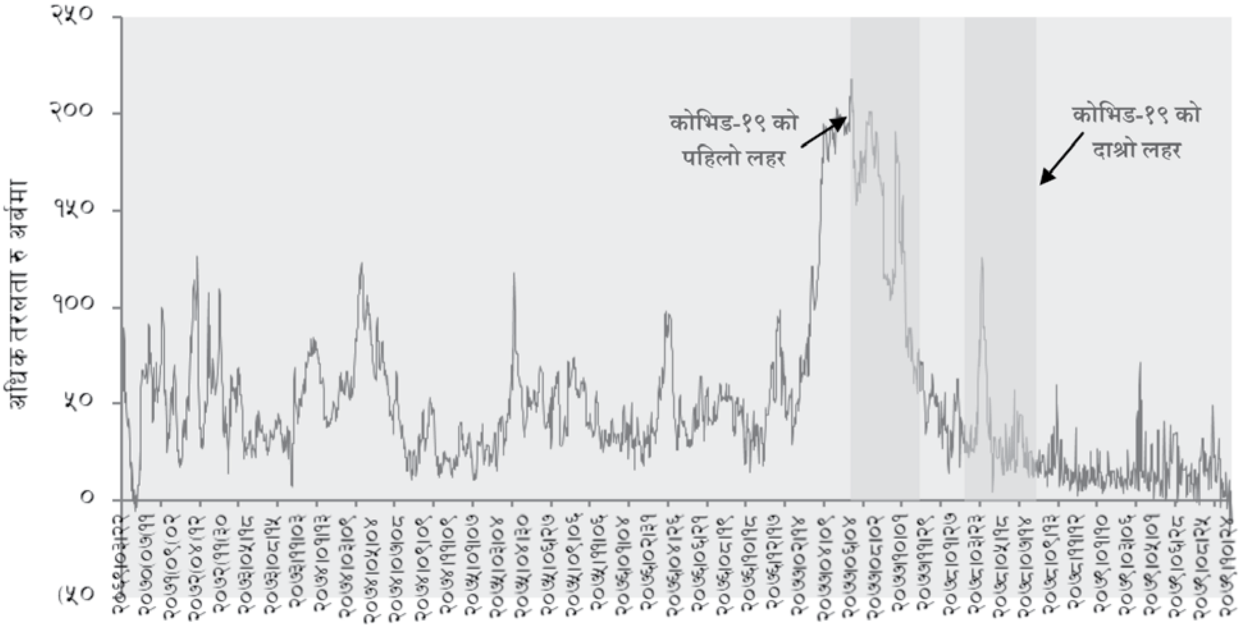

तरलता अधिक हुने र आर्थिक वर्षको मध्यतिर न्यून हुने खालको चक्रीय प्रवृत्ति देखिएको छ। २०७२ साउन, २०७४ साउन र २०७५ साउनमा अधिक तरलता रु.१०० अर्बको हाराहारी रह्यो भने अन्य महिनामा सामान्य उतारचढाव कायम रह्यो। २०७६ साउन र २०७६ चैतमा अधिक तरलता रु.९० अर्बको हाराहारी थियो । २०७६ चैतबाट नेपालमा कोभिड-१९ को लकडाउन सुरु भयो । यसैबीच २०७७ वैशाखमा रु.२८ अर्बमा झरेको अधिक तरलता लगातार बढेर २०७७ असोजमा हालसम्मकै उच्च बिन्दु अर्थात् रु.२०० अर्ब नाघ्यो (चार्ट २) । यो समय नेपालमा कोभिड-१९ को पहिलो लहरको असर उत्कर्षमा पुगेको र लकडाउनका कारण व्यापार व्यवसाय नभएका कारण नयाँ कर्जाको माग नहुनुलगायत नै अधिक तरलताको कारण थियो । २०७७ असोजसम्म एवम् कोभिड-१९ को पहिलो लहरसम्म निक्षेप तथा कर्जाको वृद्धिदर पनि औसतमै भएको देखिन्छ भने नेपाल राष्ट्र बैंकले दिएको सहुलियत, पुनरकर्जालगायतका सुविधा लागू गरिएको थिएन।

कोभिड-१९ को पहिलो लहर मत्थर भएसँगै नेपालको वित्तीय क्षेत्रको तीव्र दोहन र असन्तुलित व्यवहार २०७७ पुसदेखि २०७८ पुससम्मको एक वर्षमा भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिमार्फत लागू गरिएको 'आर्थिक पुनरुत्थानलक्षित विशेष कार्यक्रम' मार्फत दिइएको विविध सहुलियत रकम दुरुपयोग भएको आँकलन गर्न सकिन्छ भने कोभिड-१९ को विश्वव्यापी असरको प्रभावसमेत पर्दै गएको हुनुपर्दछ। २०७८ को प्रारम्भदेखि नै कोभिड-१९ को दोस्रो लहरका कारण जनजीवन ठप्प मात्र नभई ठूलो जनधनको क्षतिसमेत भएको थियो। तर यसै अवधिमा कर्जाको वृद्धिदरले निक्षेपको वृद्धिदरलाई तीव्र गतिमा उछिन्यो । २०७७ पुसमा ६५.८ प्रतिशतले बढेको सेयर धितो (मार्जिन लेन्डिङ) कर्जा क्रमशः आक्रामक रूपमा बढेर २०७८ वैशाखमा ९९.२ प्रतिशत र २०७८ असारमा ११०.८ प्रतिशतले बढेको छ (चार्ट ३ र तालिका १) । २०७८ वैशाखदेखि निक्षेपभन्दा कर्जाको वृद्धिदर बढी हुन गएकोमा यो प्रवृत्ति झण्डै डेढ वर्ष रहेको थियो।

सेयर धितो कर्जासँगै नेप्से परिसूचकमा उछाल आउने प्रवृत्तिसँग सोझो सम्बन्ध रहेको पाइएको छ। कोभिड-१९ को प्रभाव उत्कर्षमा पुगी दैनिक दुई सयभन्दा बढीको मृत्यु भएको २०७८ जेठ मसान्तमा नेप्से परिसूचक ३०२५.८ र असार मसान्तमा २८८३.४ बिन्दुमा रहेको थियो । यो क्रम जारी रहेर २०७८ साउनमा नेप्से परिसूचक ३,१६०.१ बिन्दु रहेकोमा २०७८ भदौ २ गते हालसम्मकै उच्च बिन्दु (३,१९९) को रेकर्ड कायम गरेको थियो। यसै अवधिमा सेयर

चार्ट ३: उच्च तरलता उतारचढाव भएका महिनामा निक्षेप र क्षेत्रगत कर्जाको वृद्धिदर

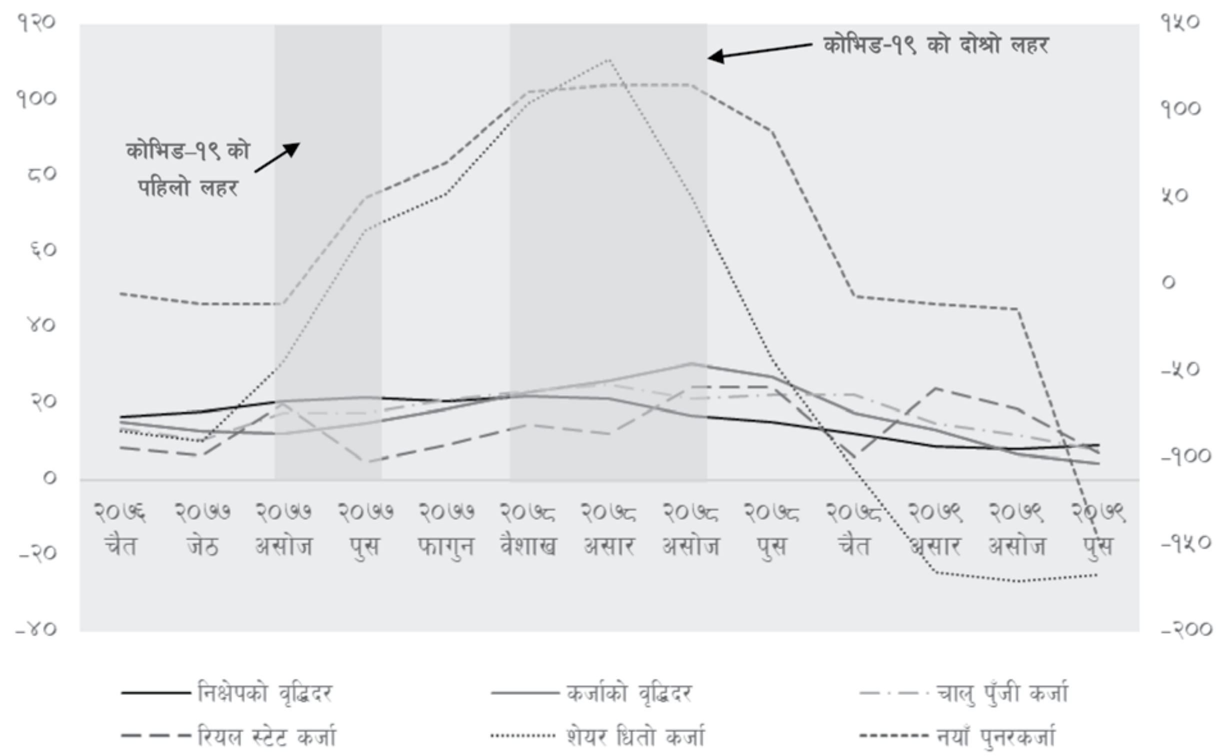

धितो कर्जा ७० देखि ११५ प्रतिशतसम्म बढेकोले सेयर धितो राखेर अन्य गर्जो टार्नेभन्दा अरू सेयर किन्नैका लागि ऋण लिएको प्रष्ट छ । यति मात्र नभई १६-१७ प्रतिशतका दरले बढिरहेको चालु पुँजी कर्जासमेत २०७७ फागुनदेखि झण्डै एक वर्षसम्म २० प्रतिशतभन्दा बढीले वृद्धि भएको छ भने २०७८ असारमा २५.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ (चार्ट ३ र तालिका १) । लकडाउनका कारण व्यापार व्यवसाय ठप्प भएका बेला चालु पुँजी कर्जाको वृद्धिदर अझै फराकिलो हुनुले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जाको गुणस्तर एवम् सम्बन्धित व्यवसायीको कर्जा सदुपयोगमा गहिरै शङ्का गर्न सकिने ठाउँहरू छन् । रियल स्टेट कर्जासमेत यो अवधिमा औसतभन्दा बढीले वृद्धि भएको छ ।

बजारमा तरलता अभाव हुनुको प्रमुख कारण निक्षेप र कर्जामा हुने वृद्धिदरको तादात्म्य प्रमुख रहेको छ । २०७६ चैतबाट कोरोना भाइरसका कारण लकडाउन सुरु भएपश्चात् हेर्दा निक्षेप र कर्जाको वृद्धिदर २०७८ को सुरुदेखि बिग्रन पुगेको छ । उदाहरणको लागि २०७७ पुससम्म निक्षेप र कर्जाको वृद्धिमा सात प्रतिशतको धनात्मक अन्तर र कर्जा/निक्षेपको अनुपात ८६.७ प्रतिशत रहेको थियो । यो अनुपात बिग्रँदै गएर २०७८ वैशाखदेखि कर्जाको वृद्धिदरले निक्षेपलाई उछिन्दै गयो र यसै अवधिमा नेपाल राष्ट्र बैंकले समेत महिनाको रु.१०० अर्बभन्दा बढी नयाँ पुनरकर्जा दिँदै गयो । यसबाट दीर्घकालीन लगानीको स्रोतविना नै दीर्घकालीन लगानीका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू प्रेरित भई भुक्तानीको बेमेल (Maturity Mismatch) को अवस्था सृजना भएको देखिन्छ (तालिका १) ।

यसरी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिको व्यवस्थाबमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकले पुनरकर्जा सुविधा दिन सुरु गरेपश्चात् कर्जाको औसत वृद्धिदर बढ्नु एवम् बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप सङ्कलनलाई बेवास्ता गरी लगानीमा मात्र ध्यान दिएबाट २०७७ पुसमा ८७ प्रतिशत रहेको कर्जा-निक्षेप अनुपात (नियामकीय परिभाषाबाहेक कुल कर्जा र कुल निक्षेपको अनुपात मात्र) २०७८ पुससम्म आइपुग्दा ९६ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । २०७८ वैशाखदेखि २०७८ असोजसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्येक महिना रु.१०० अर्बभन्दा बढी पुनरकर्जा प्रदान गरेको छ र यसै अवधिमा

तालिका-१: उच्च तरलता उतारचढाव भएका महिनामा निक्षेप र क्षेत्रगत कर्जाको वृद्धिदर एवम् पुनरकर्जा

महिना	निक्षेपको वृद्धिदर	कर्जाको वृद्धिदर	कर्जा/निक्षेप अनुपात	चालु पुँजी कर्जा	रियल स्टेट कर्जा	शेयर धितो कर्जा	थप नयाँ पुनरकर्जा (रु. अर्बमा)
२०७६ चैत	१६.९	१५.४	९२.४	१३.६	८.६	१२.९	-४.७
२०७७ जेठ	१८.१	१३	८९.८	१०.६	६.६	१०.४	-१०.६
२०७७ असोज	२०.९	१२.४	८४.७	१७.६	२०	३१.१	-१०.८
२०७७ पुस	२२	१५	८६.७	१७.७	४.७	६५.८	५०.२
२०७७ फागुन	२१	१८.९	९०.३	२१.१	९.२	७५.५	७०.५
२०७८ वैशाख	२२.२	२३.१	९२.१	२३.५	१४.७	९९.२	१११.८
२०७८ असार	२१.४	२६.४	८८.७	२५.४	१२.३	११०.८	११५
२०७८ असोज	१७.२	३०.८	९४.५	२१.४	२४.७	७४.९	११५.५
२०७८ पुस	१५.५	२७.४	९५.६	२२.४	२४.७	३१.७	८८
२०७८ चैत	१२.२	१७.९	९५.९	२२.४	६.२	२.९	-६.२
२०७९ असार	९	१३.२	९२.१	१५.२	२४.३	-२४.३	-१०.७
२०७९ असोज	८.२	६.७	९३.२	११.८	१८.७	२६.५	-१३.८
२०७९ पुस	९.४	४.५	९१.३	८.०	७.२	२४.९	-१४६.६

*निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कुल कर्जा र कुल निक्षेप परिचालनको अनुपात।

स्रोत : विभिन्न मितिका 'देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति', नेपाल राष्ट्र बैंक।

नेप्से परिसूचकले रेकर्ड कायम गर्ने, सेयर धितो कर्जा १०० प्रतिशतभन्दा बढीले वृद्धि हुने, कुल कर्जा ३१ प्रतिशतसम्मले बढ्ने तर निक्षेप १७ प्रतिशतले मात्र बढ्ने जस्ता विविध सवालहरू देखिएका छन् (चार्ट ३ र तालिका १)। यसरी हेर्दा २०७८ वैशाखदेखि २०७९ असारसम्म वित्तीय क्षेत्रमा विभिन्न छिद्र र गैरव्यावसायिक प्रवृत्ति हावी भएको अनुमान गर्न सकिन्छ (तालिका १ मा छायाँ पारिएको भाग)।

४. तरलतामा परेको दबाब र नेपाल राष्ट्र बैंकको खुला बजार कारोबार सञ्चालन

माथि भाग ३ मा प्रस्तुत गरिएको विश्लेषण तरलता व्यवस्थापनमा समेत देखिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्म तरलता प्रशोचन र प्रवाह दुवै गतिविधि औसत देखिए तापनि विगत अढाई वर्षदेखि भने विभिन्न उपकरणमार्फ तरलता प्रवाह मात्र भएको छ (चार्ट-४)। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा पुनरकर्जाबाहेक नै रु.९७ खर्ब २ अर्ब तरलता प्रवाह गरिएको छ, जसमा ९६ प्रतिशत अंश स्थायी तरलता सुविधा (Standing Liquidity Facility, SLF) को रहेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको छ महिनामा रु.३३ खर्ब ६७ अर्ब तरलता प्रवाह गरिएकोमा यस आर्थिक वर्ष २०७९/८० को छ महिनामा रु.३० खर्ब ९५ अर्ब तरलता प्रवाह भएको छ।

Crosignani et. al. (2020) को अध्ययनबाट केन्द्रीय बैंकले पुनरकर्जालगायतबाट उच्च मात्रामा तरलता प्रवाह गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले उच्च प्रतिफल दिने अल्पकालीन धितोपत्रहरू किन्ने र उक्त धितोपत्रहरू प्रयोग गरेर केन्द्रीय बैंकबाट थप तरलता लिन उत्प्रेरित गर्ने सन् २०१२ देखि सन् २०१५ सम्ममा पोर्चुगिज बैंकहरूको अनुभवका आधारमा निष्कर्ष निकालेका छन्।

उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह ठप्प भएको बेलामा नेपाल राष्ट्र बैंकले पुनरकर्जा तथा स्थायी तरलता सुविधामार्फत तरलता दिइरहँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई बढी ब्याजदर प्राप्त हुने ऋणपत्र किन्न र उक्त ऋणपत्रमार्फत पुनः केन्द्रीय बैंकबाट तरलता सुविधा लिन सक्ने प्रवृत्ति नेपालको परिप्रेक्ष्यमा नकार्न सकिँदैन र अन्तरबैंक ब्याजदरभन्दा ट्रेजरी बिल्सको ब्याजदर बढी हुनु यसैको उपजसमेत हुन सक्छ।

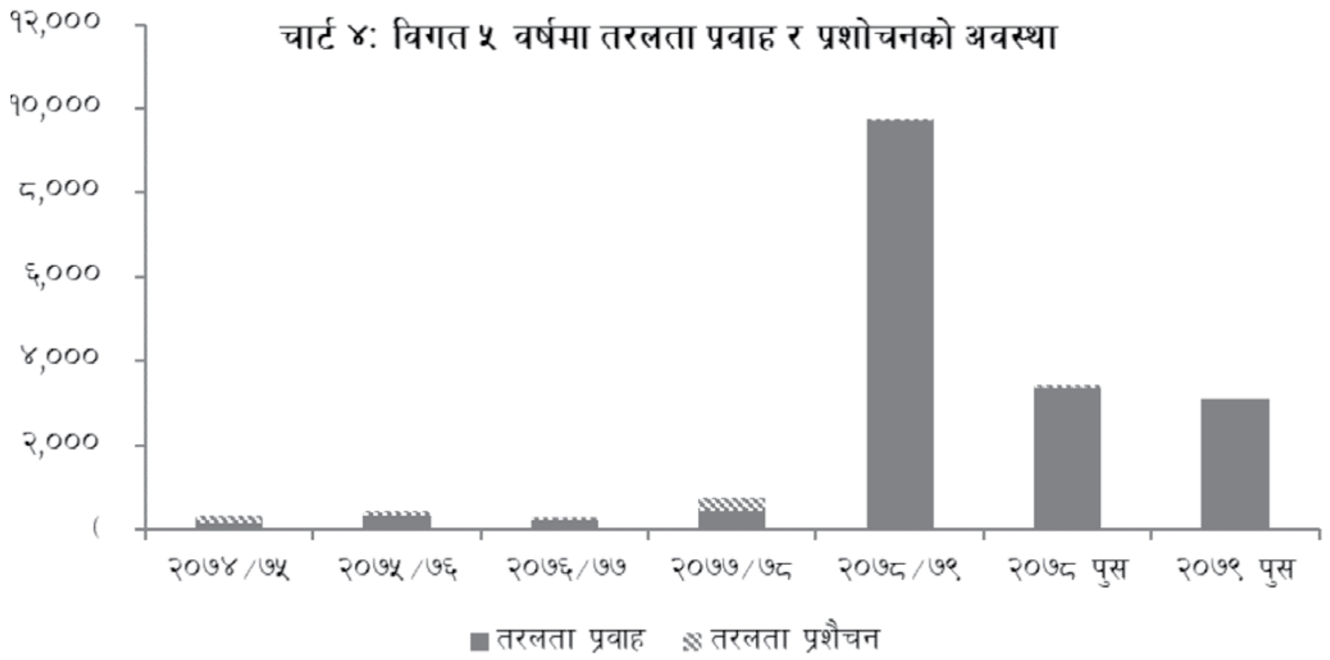

५. विद्यमान ब्याजदर करिडोर र नीतिगत एवम् बजारदरबीच तादात्म्य

विगत पाँच वर्षको ब्याजदर करिडोर, नीतिगत दर र बजारका ब्याजदरको तुलना गर्दा ब्याजदर करिडोरले दीर्घकालीन ब्याजदरलाई निर्देश गर्न सक्ने तर ब्याजदर घटेको बेलाभन्दा बढेको बेला केन्द्रीय बैंक बढी सक्रिय भएको (Upward Bias) देखिएको छ। २०७५ असोजदेखि हालसम्म २०७६ जेठबाहेक भारित औसत अन्तरबैंक ब्याजदरले ब्याजदर करिडोरको माथिल्लो सीमा नाघेको देखिएन । तर तल्लो सीमा भने पटकपटक धेरै तलसम्म पुगेको छ। उदाहरणका लागि २०७५ मङ्सिरमा ३.५ प्रतिशत हुँदा अन्तरबैंक दर दुई प्रतिशतभन्दा तल झरेको थियो। तर २०७७ असारदेखि झण्डै आठ महिना अन्तरबैंक ब्याजदर निक्षेप सङ्कलन दरभन्दा धेरै तल रहन गयो र वित्तीय बजारमा अधिक तरलताको स्थिति रहिरह्यो (चार्ट २ र चार्ट ५)। नीतिगत दरहरू घटाउँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आधार दरसमेत घट्दै गएको र बढाउँदा बढ्दै गएको चार्ट-५ मा प्रष्ट देखिएको छ। तसर्थ, ब्याजदर करिडोरको प्रभावकारी कार्यान्वयनले बजार ब्याजदरलाई प्रभाव पार्न सक्ने देखिएको छ।

अन्तरबैंक ब्याजदर र ९१-दिने ट्रेजरी बिल्सदर नजिक रहने परम्परा विपरीत पछिल्लो समय उच्च भिन्नता हुँदै गएको छ। २०७८ चैतबाट ९१-दिने ट्रेजरी विल्सको भारित औसत ब्याजदर लगातार बढेर वाणिज्य बैंकहरूको आधारदरभन्दा माथि पुगेको छ र अझै पनि उच्च रहँदै आएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकको बैंकदर/स्थायी तरलता सुविधाको दरभन्दा ट्रेजरी बिल्सको ब्याजदर बढी भएकोले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले स्थायी तरलता सुविधाको प्रयोग गरी ट्रेजरी बिल्समा लगानी गरेर केन्द्रीय बैंकबाट थप तरलता व्यवस्थापन गरेको हुन सक्नेतर्फ Crosignani et. al. (2020) को अध्ययन नतिजाका आधारमा समेत निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

६. तरलता व्यवस्थापनमा उठेका सवाल

नेपालको वित्तीय प्रणालीमा तरलताको समस्या बारम्बार देखिएका कारण यो सवाललाई विविध कोणबाट हेर्न सकिन्छ। केही महिनामै तरलता अधिक हुने र फेरि अभाव हुने देखिएबाट तरलता संरचनागत, चक्रीय वा नीतिगत के हो, सुरुकै समयमा पहिल्याई सोहीबमोजिमका वित्तीय औजारहरू प्रयोग गर्न नसकिएको महसुस हुन थालेको छ। यसै गरी, ब्याजदर करिडोरको सञ्चालन स्वचालित गर्ने वा बजार हस्तक्षेप/विवेकका आधारमा भन्ने सवालमा केन्द्रीय बैंक स्पष्ट हुनुपर्ने र सोहीअनुरूप बजार तथा मौद्रिक नीतिका प्रत्यक्ष सरोकारवालालाई निर्देश गर्नुपर्ने हुन्छ। यससँगै जोडिने अर्को महत्वपूर्ण विषय कस्ता ब्याजदर तथा कति हदसम्म

चार्ट ५: ब्याजदर करिडोर र बजार ब्याजदर

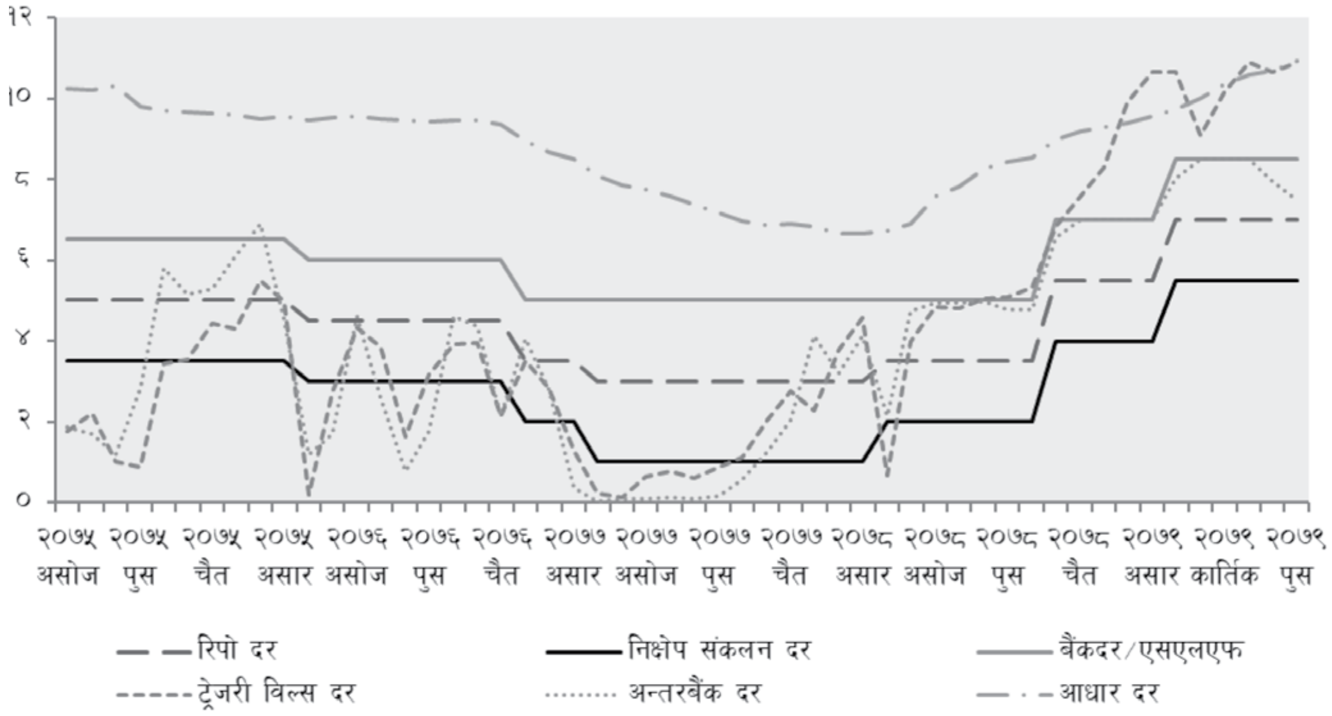

केन्द्रीय बैंकले हस्तक्षेप गर्ने भन्ने विषयमा पनि नीतिगत अन्योल रहेको र अल्पकालीन रणनीति अपनाएको जस्तो देखिएको छ। बजार अर्थतन्त्रमा बजारले तोक्ने ब्याजदरमा हुनुपर्ने निष्पक्षता र नेपालको बजार प्रतिस्पर्धाको स्थिति हेरी एक दीर्घकालीन रणनीति अख्तियार गरी बजारलाई डोऱ्याउन आवश्यक छ। साथै, ब्याजदर करिडोरको विद्यमान अन्तर र तल्लो/माथिल्लो सीमा, तरलता प्रवाह गर्ने प्रमुख औजार, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्थायी तरलता सुविधा उपयोग र तरलता व्यवस्थापनबीचको अन्तरसम्बन्ध विश्लेषण, पुनरकर्जामार्फत तरलता प्रवाहका सीमा र यसका असरहरू आदि गहन अध्ययनका विषय हुन सक्छन्। गहन अध्ययन र अनुसन्धानमार्फत तरलता व्यवस्थापनको कुशल र प्रभावकारी उपायका आधारमा नीतिगत संशोधन गर्ने र परिवर्तनीय नीतिगत दरबाहेकका दरहरू सामान्यतया परिवर्तन नहुने गरी अनुमानयोग्य नीतिगत स्थायित्व स्थापित गर्दै लग्नु अर्को महत्वपूर्ण सवाल हो।

७. निष्कर्ष

नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा संरचनागत, नीतिगत र संस्थागत समस्याहरू छन्, जुन क्रमशः सम्बोधन हुँदै जाने र कतिपय नेपाल राष्ट्र बैंकको नियामकीय अधिकारभन्दा बाहिरका छन्। पुँजी बजार र मुद्रा बजारको सन्तुलित विकास नहुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रति बचत तथा लगानी दुवैका हिसाबले दबाब परेको देखिन्छ। पुँजी बजारबाट लगानी हुनुपर्ने क्षेत्रमा समेत मौद्रिक बजारले थेग्दै आएको छ। नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी सञ्चय कोष, बीमा तथा सामाजिक सुरक्षा कोष जस्ता संस्थाले समेत बैंकमा निक्षेप राखेर ब्याज खानु र बैंक तथा वाणिज्य बैंकले जलविद्युत् कम्पनीमा लगानी हुनु यसको ज्वलन्त उदाहरण हो। लामो समयदेखि अल्पकालीन र चक्रीय प्रवृत्तिमा रहेको नेपालको वित्तीय प्रणालीको तरलता पछिल्लो समय दीर्घकालीन जस्तो देखिएको छ। विशेषतः कोभिड-१९ महामारीका बीच बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लगानीको क्षमता, गुणस्तर, तथा व्यावसायिक मर्म एवम् नैतिकताभन्दा बाहिर गएर लगानी भएका र कोभिड-१९ ले निम्त्याएको लकडाउन तथा ठप्प व्यावसायिक गतिविधिलाई चलायमान बनाउन उदार रूपमा दिइएका सहुलियतले समेत वित्तीय बजारमा केही विचलन आएको देखिन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकको पनि बृहत् अध्ययन अनुसन्धान र दीर्घकालीन बजार नियमन गर्नेभन्दा बजारमा विकृत्ति आइसकेपछि नियमन गर्ने

रियाक्टिभ नीति र सेयर बजार, घरजग्गाजस्ता संवेदनशील क्षेत्रमा नीतिगत स्थिरता ल्याउन नसक्नाले स्वार्थ समूहहरू दबाबमार्फत नीतिगत फेरबदलका लागि आन्दोलनलगायतका अवाञ्छित क्रियाकलापमार्फत सक्रिय हुन थालेका देखिएका छन् । तरलता व्यवस्थापनसँगै जोडिएको ब्याजदर करिडोरको प्रभावकारी कार्यान्वयन वित्तीय क्षेत्रको विकाससँग समेत जोडिएकाले मौद्रिक नीतिको आधुनिकीकरणका लागि तरलताको प्रवृत्तिअनुसारका व्यवस्थापकीय उपकरण, नीतिगत स्थिरता र प्रभावकारी सञ्चारमार्फत अनुमानयोग्य नीति बनाउनेतर्फ हाम्रा मौद्रिक औजारमा सुधार गर्नु जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामग्री

Bindseil, U., & Jablecki, J. (2011). The optimal width of the central bank standing facilities corridor and banks' day-to-day liquidity management. *ECB Working Paper No. 1350*, European Central Bank.

Binici, M., Erol, Hakan, H., Pınar, K. and Ünalmıs, Ö. D (2013) . Interest Rate Corridor: A New Macro-prudential Tool?. *CBT Research Notes in Economics. 2013-20/July*, Central Bank of Turkey.

Crosignani, M., Faria-e-Castro, M., & Fonseca, L. (2020). The (unintended?) consequences of the largest liquidity injection ever. Journal of Monetary Economics, 112, 97-112.

●●●

मूल्यवृद्धि तथ्याङ्कको वास्तविकता र उपभोक्ताको फरक अनुभूति

■ सिद्धराज भट्ट*

१. विषय प्रवेश

अङ्ग्रेजीमा एउटा भनाइ छ 'There are lies, damn lies and then statistics.' अर्थात् 'दुनियाँमा झुट हुन्छन्, खराब झुट हुन्छन् तर तथ्याङ्क भनेको महाझुट हुन् ।' यो भनाइले विभिन्न निकायले प्रकाशन गर्ने अन्य तथ्याङ्कभन्दा पनि सरकारी निकायले प्रकाशन गर्ने मूल्यवृद्धिसम्बन्धी तथ्याङ्कमा बढी स्थान पाएको देखिन्छ । उपभोक्ताले अनुभूति गर्ने मूल्यवृद्धि सबैजसो ठाउँमा सरकारी निकायले प्रकाशन गर्ने आँकडाभन्दा बढी नै हुन्छ र सबै ठाँउमा आम उपभोक्ताले मूल्यवृद्धिको तथ्याङ्कलाई सरकार वा केन्द्रीय बैंकले घटाएर प्रकाशन गरेको महसुस गर्दछन् । यस्तो अनुभव नेपालजस्तो मुलुकमा मात्र नभएर अमेरिका, क्यानाडा, जापानलगायतका विकसित मुलुकमा समेत हुने गर्दछ । प्रख्यात अर्थशास्त्री तथा नीति निर्माताले समेत सरकारी निकायले आफू अनुकूल हुनेगरी मूल्यवृद्धिको तथ्याङ्क घटाएर प्रकाशन गर्ने गरेको आरोप लगाउने गरेका छन् । कतिपय ठाउँमा राजनीतिक लक्ष्यबाट प्रेरित भई मूल्यवृद्धिको तथ्याङ्क कम देखाउने गरेको आरोप पनि लाग्ने गरेको छ भने कति ठाउँमा सरकारी निकायले मूल्यवृद्धि नियन्त्रण कार्य प्रभावकारी भएको देखाउन र तलब, ज्याला, सामाजिक सुरक्षालगायतका खर्चमा धेरै वृद्धि हुनबाट रोक्नका लागि मूल्यवृद्धिको तथ्याङ्क तोडमोड गर्ने आरोप लाग्ने गरेको छ ।

नेपालमा समेत मूल्यवृद्धिको तथ्याङ्कका सन्दर्भमा बेलाबखतमा सर्वसाधारणबाट प्रश्न उठ्ने गरेको छ । यसरी सरकारी तथ्याङ्क र सर्वसाधारणको मूल्यवृद्धि भोगाइबीच फरक पर्नुका पछाडि केही अवधारणागत कारण तथा उपभोक्ताको मनोवृत्ति जिम्मेवार रहेका हुन्छन् भने केही कारणहरू नितान्त प्राविधिक पनि हुन्छन् । प्रस्तुत लेखमा मूल्यवृद्धिको प्रकाशित तथ्याङ्कभन्दा उपभोक्ताको मूल्यवृद्धि अनुभूति किन फरक हुन्छ भन्ने बारेमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२. मुद्रास्फीति

मुद्रास्फीति अर्थतन्त्रको वास्तविक क्षेत्रको अवस्था मापन गर्नका लागि उपयोग हुने एक महत्वपूर्ण परिसूचक हो । यसलाई अर्थतन्त्रको समग्र आर्थिक प्रगति मापनका लागि समेत उपयोग गर्ने गरिन्छ । मुद्रास्फीति भन्नाले वस्तु तथा सेवाको औसत मूल्यमा भएको लगातार तथा उल्लेख्य वृद्धिलाई बुझाउँछ । कुनै समयमा उपभोक्ताले प्रयोग गर्ने केही वस्तु तथा सेवाको मूल्य बढिरहेको भए तापनि अन्य वस्तु तथा सेवाको मूल्य घटिरहेका कारण औसतमा मूल्यवृद्धि थौरै हुन सक्छ । त्यसै गरी, कुनै अवस्थामा मूल्यवृद्धि छोटो समयका लागि मात्रै देखा पर्न सक्छ । यी दुवै अवस्थामा मूल्यवृद्धिलाई ठूलो चिन्ताको रूपमा लिइँदैन । तथापि यदि वस्तु तथा सेवाको औसत मूल्यमा उल्लेख्य तथा लगातारको वृद्धि छ भने मूल्यवृद्धि चिन्ताको विषय बन्छ किनकि यसरी वस्तु तथा सेवाको मूल्यमा लगातार वृद्धि हुँदा मुद्राको क्रयशक्ति घटेर जान्छ भने बचत, लगानी उत्पादन, रोजगारीजस्ता बृहत् आर्थिक चरहरूमा नकारात्मक असर पर्न जाने हुन्छ । तसर्थ नीति निर्माणकर्ताहरूले मूल्यवृद्धिलाई एउटा वाञ्छित सीमाभित्र राख्ने लक्ष्य राखेका हुन्छन् ।

३. नेपालमा मुद्रास्फीतिको मापन

कुनै पनि मुलुकमा सामान्य मूल्यस्तरमा भएको परिवर्तन अर्थात् मुद्रास्फीतिलाई उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क, थोक मूल्य सूचकाङ्क, उत्पादक मूल्य सूचकाङ्क, GDP Deflator आदिका आधारमा मापन गर्न सकिन्छ । नेपालमा माथिका सबै सूचकाङ्कको गणना हुने भए तापनि उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कका आधारमा गणना गरिएको मूल्यवृद्धिलाई मुद्रास्फीतिको आधिकारिक मापनको रूपमा लिने गरिएको छ ।

उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कको गणना

उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क गणना गर्दा सर्वप्रथम कुनकुन

* उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

वस्तु तथा सेवाको मूल्य सङ्कलन गर्ने भन्ने निधो गर्नुपर्ने हुन्छ। यसलाई वस्तु तथा सेवाको बास्केट छनोट गर्ने पनि भनिन्छ। यसका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले समयसमयमा पारिवारिक बजेट सर्वेक्षण गरी घरपरिवारले किन्ने वस्तु तथा सेवाको छनोट गर्ने काम गर्दछ । यसरी वस्तु तथा सेवा छनोट गर्दा घरपरिवारको बजेटको अधिकांश हिस्सा ओगट्ने तथा घरपरिवारले प्राय किनिराख्ने वस्तु तथा सेवाहरू छनोट गर्ने गरिन्छ । नेपालमा हाल उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा समावेश वस्तु तथा सेवाहरू पाँचौं पारिवारिक बजेट सर्वेक्षण २०७०/७१ का आधारमा छनोट गरिएको हो। जसअनुसार ४०२ वस्तु तथा ९४ सेवा गरी ४९६ वस्तु तथा सेवाको मूल्य सङ्कलन गर्ने गरिएको छ। यी वस्तु तथा सेवाले घर परिवारको खर्चको ९७ प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सा ओगट्ने भएकाले उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कका लागि उक्त वस्तु तथा सेवामा गरिने खर्चले घरपरिवारको खर्च संरचनाको यथार्थपरक प्रतिनिधित्व गर्दछ। उक्त सर्वेक्षणका आधारमा खाद्य तथा पेय पदार्थ समूह अन्तर्गत पर्ने वस्तुको खर्च भार ४३.९१ प्रतिशत तथा गैरखाद्य तथा सेवा समूहअन्तर्गत पर्ने वस्तु तथा सेवाको खर्च भार ५६.०९ प्रतिशत कायम गरिएको छ।

वस्तु तथा सेवाको छनोटपश्चात् मूल्य सङ्कलन कहाँबाट गर्ने तथा कति अन्तरालमा गर्ने भन्ने पक्ष महत्वपूर्ण हुन्छ। नेपालमा उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क गणनाका लागि २९ वटा ग्रामीण तथा ३१ वटा सहरी गरी ६० बजार केन्द्रहरू तोकिएको छ। बजार केन्द्रको छनोट गर्दा आर्थिक गतिविधिको अवस्था, घरपरिवारको खर्चको आकार, भौगोलिक प्रतिनिधित्व आदि जस्ता पक्षहरूलाई आधारको रूपमा लिइएको छ।

यसरी छानिएका बजार केन्द्रबाट साप्ताहिक, मासिक तथा त्रैमासिक रूपमा वस्तु तथा सेवाको मूल्य सङ्कलन गर्ने गरिएको छ। मूल्य सङ्कलन गरिसकेपछि प्रत्येक वस्तु तथा सेवाको relative price index तयार पारिन्छ र त्यस्ता index को औसतका आधारमा उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कको निर्माण गरिन्छ। यसरी गणना गरिएका price index हरूलाई aggregate गरी उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क गणना गर्नका लागि Weighted Geometric Average विधिको प्रयोग गरिएको छ।

उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कको गणना गरिसकेपछि उक्त सूचकाङ्कमा भएको प्रतिशत परिवर्तनलाई नै उपभोक्ता मुद्रास्फीति भनिन्छ। जस्तै; उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क आधार वर्ष २०७०/७१ को १०० बाट आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा १०९.९ पुगेको थियो, जसका कारण आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा उपभोक्ता मुद्रास्फीति ९.९ प्रतिशत रहन गएको थियो।

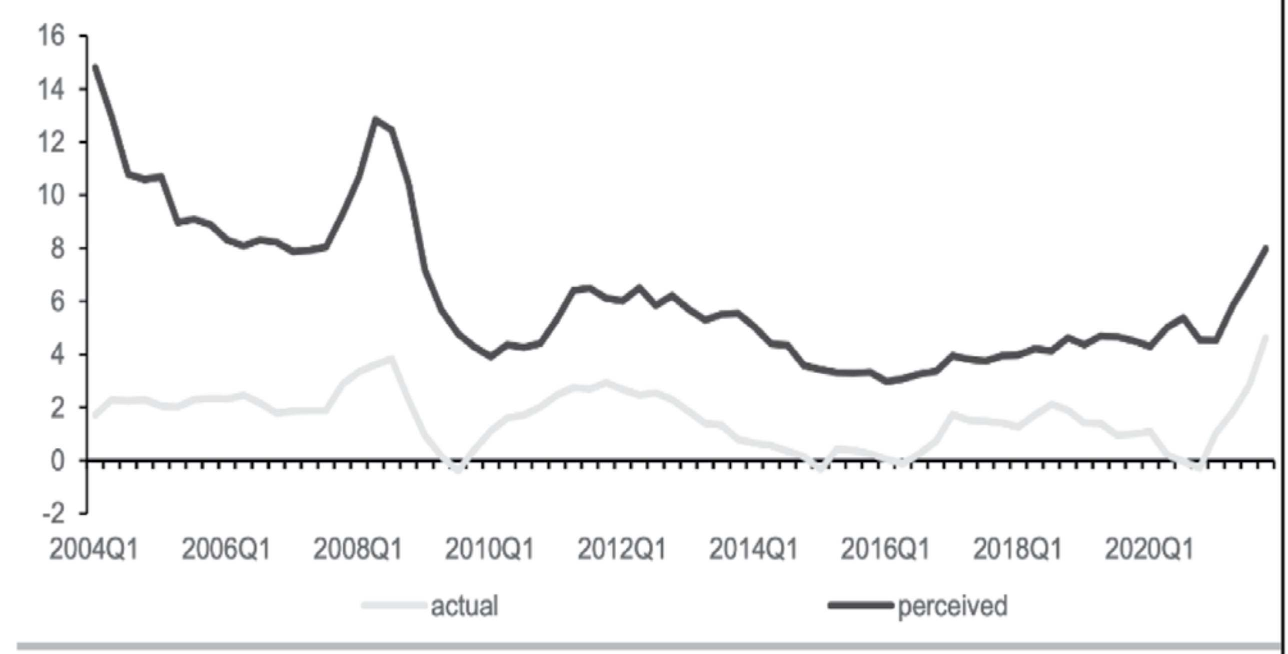

Source: Eurostat, EU Commission,Commerzbank Research

४. मूल्यवृद्धिको प्रकाशित तथ्याङ्क तथा उपभोक्ताको भोगाइबीचको अन्तर

मूल्यवृद्धिको प्रकाशित तथ्याङ्क तथा उपभोक्ताको भोगाइबीच सधै फरक पर्ने गरेको हुन्छ। यही कारण सरकारी निकायले प्रकाशन गर्ने तथ्याङ्कमध्ये मूल्यवृद्धिसम्बन्धी तथ्याङ्क सबैभन्दा बढी आलोचनाको विषय बन्दै आएको छ। यस्ता आलोचनाको पछाडि विभिन्न राजनीतिक तथा आर्थिक ध्येय रहने आरोपसमेत लाग्ने गरेको छ। विभिन्न मुलुकमा उपभोक्ताको यस्तो भोगाइ थाहा पाउनका लागि अपेक्षित मूल्यवृद्धि, 'पर्सिभ्ड' मूल्यवृद्धि जस्ता सूचकसमेत गणना गर्न सुरु गरिएको छ। उदाहरणका लागि युरो क्षेत्रका उपभोक्ताले चित्रमा देखाएझैं वास्तविक मूल्यवृद्धि प्रकाशित मूल्यवृद्धिभन्दा धेरै बढी भएको अनुभव गर्ने गरेका छन्।

सरकारी निकायले प्रकाशन गरेको मूल्यवृद्धि तथा उपभोक्ताको अनुभूति फरक पर्नुका पछाडि केही सामान्य अवधारणागत तथा उपभोक्ताको मनोवृत्तिसँग सम्बन्धित पक्षहरू रहेका हुन्छन् भने केही विल्कुलै प्राविधिक कारण रहेका हुन्छन्। तीमध्ये केही कारण निम्नप्रकार छन् :

(क) प्रकाशित मूल्यवृद्धि सैयौं वस्तुको मूल्यवृद्धिको औसतबाट निकालिन्छ। उदाहरणका लागि नेपालमा औसत मूल्यवृद्धि ४९६ वस्तु तथा सेवाको मूल्यवृद्धिको औसतबाट निकालिन्छ। यी वस्तुमध्ये केही वस्तु तथा सेवाको मूल्य घटिरहेको हुन सक्छ भने केही वस्तु तथा सेवाको मूल्य स्थिर हुन सक्छ। उदाहरणका लागि विगत केही समययता नेपालमा मोबाइल सेट, टेलिफोन कललगायतका वस्तुहरूको मूल्य घट्दै गएको छ। अर्कोतिर तेल, सागसब्जी, पेय पदार्थ, शिक्षा शुल्क आदिको मूल्य बढिरहेको छ। तर औसत गणना गर्दा घटिरहेको मूल्यले केही मात्रामा बढिरहेको मूल्यलाई अफसेट गर्ने भएकाले समग्रमा मूल्यवृद्धि कमै देखिने गर्दछ। उपभोक्ताको ध्यान बढिरहेको मूल्यमा जाने र घटिरहेको तथा स्थिर रहेको मूल्यमा कम जाने भएकाले प्रकाशित तथ्याङ्कभन्दा मूल्यवृद्धिको अनुभूति बढी नै हुन्छ।

औसत मूल्यवृद्धि गणनाको अर्को पाटो के हो भने कुनै एउटा मात्र वस्तुको मूल्यवृद्धि हुँदा समग्र मूल्यवृद्धिमा पर्ने त्यसको असर थौरै मात्र हुन्छ। उदाहरणका लागि नेपालमा कुल उपभोग खर्चको एक प्रतिशत खर्च हुने कुनै वस्तुको मूल्य दोब्बर हुँदासमेत मूल्यवृद्धि गणनामा ४९६ वस्तु तथा सेवा समावेश भएका कारण औसत मूल्यवृद्धिमा त्यसको असर करिब ०.७५ प्रतिशत बिन्दुको मात्र पर्दछ।

(ख) मूल्यवृद्धि गणनामा समावेश भएका सबै वस्तुहरूको मूल्यवृद्धि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुँदैन। जुन वस्तुमा घरपरिवारको बजेटको बढी हिस्सा खर्च हुन्छ उक्त वस्तुको मूल्य थोरैले वृद्धि हुँदा पनि बढी बजेट रकम खर्च हुने भएकाले मूल्यवृद्धि गणना गर्दा त्यस्ता वस्तुलाई बढी महत्व वा बढी खर्च भार दिइन्छ। कम भार हुने वस्तुको मूल्यवृद्धि धेरै हुँदासमेत त्यसले समग्र मूल्यवृद्धिलाई कम मात्रै वृद्धि गर्न सक्दछ। यसलाई तलको उदाहरणबाट प्रस्ट पार्न सकिन्छ :

वस्तु	मूल्यवृद्धि	खर्च भार (प्रतिशतमा)
घरभाडा	५	३५
शिक्षा	५	१०
अन्न	५	५०
दुग्ध पदार्थ	१००	२
अन्य	१०	३

$$\text{औसत मूल्यवृद्धि} = \frac{5*.35+5*.10+5*.5+100*.02+10*.03}{1.00} = 7.05$$

माथिको उदाहरणमा कम खर्च भार भएको दुग्ध पदार्थको मूल्य दोब्बर हुँदासमेत औसत मूल्यवृद्धि सात प्रतिशत मात्र रहेको छ जबकि दुध उपभोग गर्ने उपभोक्ताले बजारमा महँगी दोब्बर भइसकेको महसुस गर्दछ। नेपालको सन्दर्भमा घरभाडा, चामल, मासु, दुध, आलु, खानेतेल, चिनीजस्ता वस्तुको खर्च भार बढिरहेको छ। तसर्थ यी वस्तुहरूमा भएको मूल्यवृद्धिले समग्र मूल्यवृद्धिलाई सजिलै बढाउन सक्ने हुन्छ भने पाउरोटी, लसुन, हरियो खुर्सानी, मेडिकल शुल्क, नुन, चकलेट, पत्रपत्रिका, कफीजस्ता पारिवारिक खर्चमा कम हिस्सा ओगट्ने वस्तुको मूल्यवृद्धि बढी हुँदासमेत मूल्यवृद्धिमा धेरै प्रभाव नपर्ने हुन्छ।

यसको एउटा समाधानका रूपमा मूल्यवृद्धि आँकडामा वस्तु वा वस्तु समूहस्तरको मूल्यवृद्धि हेर्न सकिन्छ। नेपालमा प्रत्येक वस्तुको मूल्यवृद्धि आँकडा प्रकाशन गर्ने गरिएको छैन तथापि वस्तु समूहस्तरको मूल्यवृद्धि प्रकाशन गर्ने गरिएको छ।

उक्त तथ्याङ्कअनुसार २०७९ माघमा समग्र मूल्यवृद्धि ७.८८ प्रतिशत भए तापनि यातायात शुल्कको १५.५८ प्रतिशत, होटेल समूहको १५.२४ प्रतिशत र स्वास्थ्य सेवाको १०.३९ प्रतिशत मूल्यवृद्धि रहेको देखिएको छ।

(ग) मूल्यवृद्धि तथ्याङ्क गणनाका लागि वस्तु तथा सेवा खरिदबिक्री हुने स्थान वा बजार केन्द्रसमेत महत्वपूर्ण हुने गर्दछ । अर्थतन्त्रको समग्र प्रतिनिधित्व गर्नुपर्ने भएकाले मूल्यवृद्धि गणना गर्दा ठूला बजार केन्द्रलाई बढी भार दिने गरिन्छ भने साना बजार केन्द्रलाई कम भार दिने गरिन्छ। यसै गरी, एकदमै कम खरिद बिक्री हुने ग्रामीण बजार केन्द्रहरू सामान्यतया मूल्य सूचकाङ्क प्रक्रियालाई कम खर्चिलो बनाउने उद्देश्यले छनोट गरिँदैन । कतिपय मुलुकमा त सहरी तथ्याङ्कमा मात्र आधारित भएर मूल्य सूचकाङ्क गणना गर्ने गरिएको हुन्छ। यसले गर्दा कहिलेकाहीँ ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका साना बजार केन्द्रमा भएको उच्च मूल्यवृद्धि अर्थतन्त्रको समग्र मूल्यवृद्धिमा प्रतिविम्बित हुन पाउँदैन। यसलाई तलको उदाहरणबाट प्रस्ट पार्न सकिन्छ।

वस्तु	मूल्यवृद्धि	खर्च भार (प्रतिशतमा)
बजार केन्द्र ‘क’	५	३५
बजार केन्द्र ‘ख’	५	१०
बजार केन्द्र ‘ग’	५	५०
बजार केन्द्र ‘घ’	१००	२
बजार केन्द्र ‘ङ’	१०	३

$$\text{औसत मूल्यवृद्धि} = \frac{5*.35+5*.10+5*.5+100*.02+10*.03}{1.00} = 7.05$$

माथिको उदाहरणमा कम खर्च भार भएको बजार केन्द्र ‘घ’ मा मूल्य दोब्बर हुँदासमेत औसत मूल्यवृद्धि सात प्रतिशत मात्र रहेको छ । जबकि अन्य बजार केन्द्रमा तालिकामा देखाए जस्तै मूल्यवृद्धि भएको अवस्थामा बजार केन्द्र ‘ग’ मा मूल्यवृद्धि १०० प्रतिशत भएमा समग्र मूल्यवृद्धि नै करिब ५५ प्रतिशत पुग्ने हुन्छ। नेपालमा गणना गरिने मूल्यवृद्धिका लागि मूल्य सङ्कलन गरिने ६० वटा बजार केन्द्रमध्ये काठमाडौं, पोखरा, सुनवल, विराटनगर, बिर्तामोड, ललितपुर, सिमरा, भरतपुर तथा उर्लाबारीमा रहेका दसवटा बजार केन्द्रको कुल भार करिब ५५ प्रतिशत रहेको छ । तसर्थ यी बजार केन्द्रमा हुने मूल्यवृद्धिले समग्र मूल्यवृद्धिमा बढी प्रभाव पार्ने हुन्छ । अर्कोतिर दिपायल-सिलगढी, नारायण नगरपालिका, अमरगढी, कपिलवस्तु तथा मङ्गलसेन बजार केन्द्रको भार तुलनात्मक रूपमा कम रहेको छ । यी पाँच बजार केन्द्रको कुल भार जम्मा एक प्रतिशत मात्र रहेको छ। यसको अर्थ के हो भने दिपायल-सिलगढी बजार केन्द्रमा मात्र केही कारणवश मूल्यवृद्धि बढी रहेको छ भने पनि समग्र मूल्यवृद्धिमा त्यसको असर थौरै मात्र रहन्छ। उदाहरणका लागि दिपायल-सिलगढी नगरपालिकामा मूल्यवृद्धि १०० प्रतिशत हुँदा समेत समग्र मूल्यवृद्धिमा त्यसको योगदान करिब ०.२ प्रतिशत बिन्दु मात्र रहन्छ जबकि काठमाडौंमा १०० प्रतिशत मूल्यवृद्धि हुँदा समग्र मूल्यवृद्धिमा करिब १८ प्रतिशत बिन्दुले बढोत्तरी ल्याउने हुन्छ।

(घ) मूल्यवृद्धि गणना गर्नका लागि उपयोग हुने विधिले समेत वास्तविक मूल्यवृद्धि तथा मूल्यवृद्धिको भोगाइमा अन्तर ल्याउने काम गर्दछ। यो विषय नितान्त प्राविधिक विषय भए तापनि उल्लिखित अन्तरमा भने ठूलो भूमिका खेल्न सक्छ। धेरैजसो अवस्थामा वस्तु तथा सेवाको तथ्याङ्कबाट समग्र मूल्यवृद्धि निकाल्ने क्रममा ज्यामितीय औसतको उपयोग गरिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषलगायतका संस्थाले समेत मूल्य सूचकाङ्कको गणनामा ज्यामितीय मध्यक उपयोग गर्नुपर्ने वकालत गर्दछन् । यद्यपि यो विधिको एउटा विशेषता के हो भने यसले अत्याधिक मूल्यवृद्धि भएका वस्तुको मूल्यले समग्र मूल्यवृद्धिमा पार्ने प्रभावलाई कम गर्ने गर्दछ अर्थात् यसले तथ्याङ्कमा हुने विभिन्न ‘आउटलायर’ हरूले समग्र सूचकमा पार्ने प्रभावलाई नियन्त्रण गर्ने काम गर्दछ। यसलाई तलको उदाहरणबाट प्रस्ट पार्न सकिन्छ :

वस्तु/सेवा	आधार सूचकांक	हालको सूचकांक	खर्च भार (प्रतिशतमा)
घरभाडा	१००	११०	३५
शिक्षा	१००	१५०	१०
अन्न	१००	१०२	५०
दुग्ध पदार्थ	१००	२००	२
अन्य	१००	३००	३
भारित अङ्कगणितीय औसत	१००	११७.५	
भारित ज्यामितीय औसत	१००	११३.९५	

माथिको उदाहरणमा प्रस्तुत गरिएजस्तै अङ्कगणितीय

मध्यक प्रयोग गर्दा मूल्यवृद्धि १७.५ प्रतिशत आउँछ भने ज्यामितीय मध्यक प्रयोग गर्दा १३.९५ प्रतिशत मात्र आउँछ। यी दुई विधिबाट गणना गरिएको मूल्यवृद्धिको बीचमा करिब ३.५५ प्रतिशत बिन्दुको फरक छ अर्थात् ज्यामितीय विधिबाट मूल्यवृद्धि निकाल्दा मूल्यवृद्धि करिब ३.५५ प्रतिशत बिन्दुले कम आएको छ। यस्तो फरक पर्नुको मुख्य कारण दुग्ध पदार्थ तथा अन्य वस्तुहरूको मूल्य बाँकी वस्तुको मूल्यको तुलनामा अत्याधिक वृद्धि हुनु हो । सबै वस्तुको मूल्य उस्तै हिसाबमा बढ्ने हो भने यी दुई विधिबाट प्राप्त हुने मूल्यवृद्धिमा खासै अन्तर हुँदैन ।

धेरैजसो अवस्थामा मूल्य सूचकाङ्कको औसत निकाल्दा ज्यामितीय औसत उपयोग हुने भएको तथा उपभोक्ताको दिमागमा ज्यामितीय मध्यकजस्तो जटिल गणना नआउने भएकाले समेत प्रकाशित मूल्यवृद्धि वास्तविक अवस्थाभन्दा केही कम भएजस्तो अनुभव हुने गर्दछ।

(ङ) उपभोक्ताले बारम्बार खरिद गर्ने वस्तु तथा सेवाको मूल्य बढी सम्भिmने भएकाले यदि त्यस्ता वस्तुको मूल्य औसतभन्दा बढी दरमा वृद्धि भएको छ भने उपभोक्ताले गर्ने मूल्यवृद्धिको अनुभूतिले वास्तविक मूल्यवृद्धिलाई अधिमूल्याङ्कन गर्दछ।

(च) कतिपय अवस्थामा व्यक्तिको उपभोग औसत उपभोग प्रवृत्तिभन्दा फरक हुन जान्छ । उदाहरणका लागि कुनै व्यक्तिले औसत उपभोक्ताभन्दा बढी पेट्रोलियम पदार्थको उपभोग गर्दछ भने पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा भएको वृद्धि उक्त उपभोक्तालाई बढी भएको अनुभव हुन्छ । व्यक्तिगत उपभोक्ताको उपभोग प्रवृति औसत उपभोक्ताभन्दा जति फरक हुन्छ, उक्त उपभोक्ताले अनुभूति गरेको मूल्यवृद्धि प्रकाशित मूल्यवृद्धिभन्दा त्यति नै फरक पर्ने हुन्छ। उदाहरणका लागि नेपालमा मूल्यवृद्धिलाई सबैभन्दा बढी घरभाडामा भएको वृद्धिले प्रभाव पार्ने गर्दछ। यदि कुनै उपभोक्ताको आफ्नै घर छ वा घर भाडा प्रत्यक्ष रूपमा तिर्दैन भने उसको अनुभूति पक्कै पनि घरभाडा तिर्ने उपभोक्ताको भन्दा फरक पर्न जान्छ।

(छ) उपभोक्ताले हालको मूल्यलाई तुलना गर्दा केही वर्षअघिको मूल्यसँग तुलना गर्ने गर्दछन्, जबकि मूल्यवृद्धि जहिले पनि एक वर्षअगाडिको अवधिसँग मात्र तुलना गरेर प्रकाशन गरिन्छ। उदाहरणका लागि उपभोक्ताले हाल बजारमा भएको मूल्यलाई कोभिड भएको वर्ष, भूकम्प गएको वर्ष, जागिर सुरु गरेको वर्ष, आफू गाँउबाट सहर आएको वर्ष वा आफू कलेज पढ्दाखेरिको मूल्यसँग तुलना गरिरहेका हुन्छन्। यस्तो अवस्थामा सरकारी निकायले प्रकाशन गर्ने एक वर्षको अवधिको मात्र मूल्यवृद्धि उपभोक्तालाई थौरै मात्र लाग्दछ। उपभोक्ताको यस्तो प्रवृत्तिलाई 'मेमोरी बायस' भनिन्छ। जस्तै, प्रत्येक वर्ष पाँच प्रतिशतको मूल्यवृद्धिले मात्रै पाँच वर्षमा वस्तु तथा सेवाको औसत मूल्यमा करिब २८ प्रतिशत वृद्धि भइसक्छ जबकि सरकारी निकायको वार्षिक मूल्यवृद्धि पाँच प्रतिशत मात्रै रिपोर्ट हुन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशन गरेको तथ्याङ्कका अनुसार २०७० सालदेखि यताको समयमा औसत मूल्यवृद्धि करिब ४६ प्रतिशत रहेको भए तापनि एक वर्षको मात्र मूल्यवृद्धि भने थोरै नै रहने गरेको छ।

मूल्य घटेर पुनः वृद्धि भएको अवस्थामा पनि मेमोरी बायसले काम गर्दछ। जस्तो कि; पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य कोरोनाकालमा घटेको थियो। त्यसपछि विस्तारै बढ्दै गयो। यस्तो अवस्थामा उपभोक्ताले पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यलाई एक हप्ताअघि वा एक महिना अघिसँग तुलना गरेर महँगी बढ्दै गएको महसुस गर्दछ, जबकि एक वर्षअघिको तुलनामा भने उक्त वस्तुको मूल्यमा खासै वृद्धि भएको हुँदैन।

(ज) कहिलेकाहीँ वस्तु तथा सेवाको गुणस्तरमा हुने सुधारका कारण पनि वस्तु तथा सेवाको मूल्यमा भएको वृद्धि उपभोक्तालाई बढी महसुस हुने हुन्छ । उदाहरणका लागि टेलिभिजनहरू सबै स्मार्ट वा एन्ड्रोइड भर्सनमा आउँदा पक्कै पनि परम्परागत प्रविधिको टेलिभिजनभन्दा महँगो भएर आउँछन् । यसलाई उपभोक्ताले टीभीको मूल्य मँहगो भएको रूपमा बुझ्ने हुन्छ तर मुद्रास्फीति गणना हुँदा गुणस्तरमा भएको परिवर्तन समायोजन गरिने भएकाले प्रकाशित मूल्यवृद्धिलाई भने यसले खासै फरक पार्दैन।

(झ) कहिलेकाहीँ वस्तु तथा सेवाको मूल्य अघिल्लो वर्ष एकदमै बढी भएको वा एकदमै कम भएका कारण पछिल्लो वर्षको मूल्यवृद्धि उपभोक्ताको भोगाइभन्दा फरक हुने हुन्छ । उदाहरणका लागि, कोभिडको समयमा घरभाडा र शिक्षा शुल्कमा दिएको छुटका कारण उक्त समूहको मूल्य घट्न गएको थियो । तर कोभिडपश्चात् मूल्य पुरानै ठाउँमा पुगेर थोरै मात्र वृद्धि हुँदा पनि मूल्यवृद्धि धेरै भएको महसुस

हुन गयो । यस्तो अनुभुतिलाई मूल्यवृद्धिको आधार प्रभावको नामले समेत चिनिन्छ ।

(ञ) उपभोक्ताको ध्यान मूल्य वृद्धिदरभन्दा पनि मूल्यस्तरमा रहने गर्दछ । मूल्यवृद्धि हुँदै जाँदा मूल्यस्तर समान रकमले वृद्धि हुँदा पनि वृद्धिदर भने कम हुँदै जान्छ । उदाहरणका लागि कुनै वस्तुको मूल्य रु.पाँच भएको बेला मूल्यमा रु.पाँचले नै वृद्धि भयो भने मूल्यवृद्धि १०० प्रतिशत हुन जान्छ भने उक्त वस्तुको मूल्य वृद्धि भई रु.५० पुगिसकेको बेलामा रु.पाँचले वृद्धि हुँदा मूल्यवृद्धि जम्मा १० प्रतिशत मात्र हुन्छ । यो कारणले गर्दा समेत महँगी बढ्दै गइरहेको बेलामा मूल्यवृद्धि कम देखिने तर उपभोक्ताको भोगाइ बढी हुने हुन्छ ।

यसरी विभिन्न प्राविधिक तथा व्यावहारिक सोचाइमा हुने फरकका कारण प्रकाशित मूल्यवृद्धि तथा भोगाइ फरक पर्न जाने हुन्छ । विभिन्न विकसित मुलुकमा उपभोक्ताको भोगाइ मापन गर्नका लागि नयाँ खालका परिसूचकको मापन सुरु गरिएको छ । साथै, यस्तो फरक कम गर्नका लागि वस्तु तथा सेवास्तरको मूल्यवृद्धि प्रकाशन गर्ने, प्रत्येक बजार केन्द्रको अलग अलग मूल्यवृद्धि आँकडा प्रकाशन गर्ने तथा सर्वसाधारणलाई मूल्यवृद्धि तथ्याङ्कसम्बन्धी साक्षरता प्रदान गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ ।

५. निष्कर्ष

मुद्रास्फीतिलाई अर्थतन्त्रको अवस्था मापन गर्ने एक प्रमुख परिसूचकका रूपमा हेर्ने गरिन्छ । तथापि धेरैजसो अवस्थामा सरकारी निकायले प्रकाशन गर्ने मूल्यवृद्धिलाई शङ्का गर्ने गरिन्छ र आम उपभोक्ताले अनुभूति गर्ने मूल्यवृद्धि सरकारी आँकडाको भन्दा धेरै बढी रहने गर्दछ । यसको एउटा सूचकको रूपमा अपेक्षित मूल्यवृद्धि वा 'पर्सिभ्ड' मूल्यवृद्धिलाई लिन सकिन्छ । यसरी सरकारी आँकडा तथा उपभोक्ताको भोगाइबीच फरक पर्नुका पछाडि विभिन्न अवधारणागत, मनोगत तथा प्राविधिक कारण रहेका हुन्छन् । यसअन्तर्गत मूल्यवृद्धि भारित औसतको रूपमा व्यक्त गरिनु, मूल्यवृद्धिको आँकडामा एउटा उपभोक्ताले उपभोग गर्ने वस्तु तथा सेवाको तुलनामा धेरै वस्तु तथा सेवाहरू समावेश हुनु, मूल्यवृद्धि गणनामा समावेश भएका केही वस्तुको मूल्य स्थिर हुनु र केहीको घटेर जानु, सरकारी तथ्याङ्क तथा आम उपभोक्ताको मूल्य तुलना गर्ने रिफरेन्स अवधि फरक हुनु जस्ता कारणहरू प्रमुख रहेका हुन्छन् । यस्तो फरक अनुभूति मापन गर्नका लागि विभिन्न मुलुकमा अपेक्षित मूल्यवृद्धि, 'पर्सिभ्ड' मूल्यवृद्धिलगायतका सूचकहरू निकाल्ने गरिएको छ । यद्यपि यी सूचकसमेत पूर्ण भने छैनन् । मूल्यवृद्धि तथ्याङ्कलाई बढी उपयोगी बनाउन विभिन्न बजार केन्द्रहरूको छुट्टै मूल्यवृद्धि तथ्याङ्क निकाल्नुका साथै वस्तु तथा सेवाको व्यक्तिगत तहको तथ्याङ्कसमेत सार्वजनिक गरेर तथा मूल्यवृद्धि तथ्याङ्कसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरेर यो फरक भोगाइलाई केही हदसम्म कम गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

https://www.bis.org/review/r200921g.pdf

https://www.bnm.gov.my/documents/20124/770502/p3_ba1.pdf

https://www.euro-area-statistics.org/digital-publication/statistics-insights-inflation/bloc-3a.html

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2019/12/Study_Reports-A_Powerpoint_Presentation_on_the_Fifth_Household_Budget_Survey_Results_Nepali.pdf

आयात-निर्यात व्यापार : कोभिड-१९ पछिको अवस्था

■ सुमनकुमार नेपाल*

विगतमा भएको सशस्त्र आन्दोलनको प्रभाव, २०७२ सालको विनाशकारी भूकम्प, सोही वर्ष दक्षिणी सीमामा भएको नाकाबन्दी/अवरोधका कारण उत्पादन र निर्यात व्यापारमा आएको कमी र आयात व्यापारमा भएको अत्यधिक वृद्धिले सो घाटा उच्च देखियो। साथै समयसमयमा मुलुकको व्यापार घाटा घटबढ हुँदै गएको भए तापनि समग्रमा क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ। नियमित रूपमा व्यापार घाटा बढ्दै जानु कुनै पनि मुलुकको लागि चिन्ताको विषय हुन पुग्छ। व्यापार घाटा निरन्तर हुनु र बढ्दै जानु अथवा आयात-निर्यातबीचको खाडल फराकिलो हुँदै जानु कुनै पनि मुलुकको लागि राम्रो मानिँदैन। हामी लगभग यही अवस्थाबाट गुज्रिरहेका छौँ।

सन् २०१९ को अन्त्यतिर देखापरेको कोभिड-१९ को महामारीपछि विभिन्न कारणले हाम्रो वैदेशिक मुद्राको सञ्चितिमा आएको ह्रासका कारण गत वर्ष हामी असजिलो अवस्थामा पुग्यौँ। मुलुकलाई श्रीलङ्काको असजिलो अवस्थासँग तुलनासमेत गरियो। यदि हाम्रो निर्यात व्यापार राम्रो भइदिएको भए सामान्यतया हामीले यो अवस्थाको सामना गर्नुपर्ने थिएन। अर्कोतिर शोधनान्तर अवस्था केही अनुकूल रहेको समयमा भने मुलुकको अवस्था नराम्रो भएको मानिँदैन।

यस्तो अवस्था मुलुकभित्रको उत्पादन र निर्यात व्यापारबाट हुन गएको भए त्यो दिगो अवस्था हुने थियो र अर्थतन्त्रमा त्यसको प्रभाव सकारात्मक पर्ने थियो किनकि निर्यात व्यापार राम्रो हुन उत्पादन राम्रो हुनुपर्दछ। जुन अवस्थाले उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी, उत्पादन, रोजगारी, आम्दानी, बचत र मुलुकको राजस्वमा समेत सकारात्मक प्रभाव पार्दछ। मुलुकको विप्रेषण आप्रवाह र वैदेशिक सहायताको आम्दानीको अवस्था दिगोपनमा भर पर्छ। हालका दिनमा हामीकहाँ विप्रेषण आप्रवाह सन्तोषजनक रहनुको एउटा प्रमुख कारण वैदेशिक रोजगारीलाई मानिन्छ। यसलाई दिगो आम्दानीको रूपमा हेर्न सकिँदैन। अतः यस प्रकारको आम्दानीले जुनसुकै बेला पनि मुलुकलाई असजिलो पार्न सक्ने अनुमान गरिन्छ।

आयात–निर्यात

आ.व. २०७९/८० को छ महिनामा भएको आयात-निर्यातलाई हेर्दा यस अवधिमा कुल वस्तु निर्यात रु.८० अर्ब ८१ करोड भएको देखिन्छ। यो अघिल्लो वर्षको तुलनामा ३२ प्रतिशतले कम हो। त्यस्तै, कुल वस्तु आयात २०.७ प्रतिशतले कमी भई रु.७९२ अर्ब ६७ करोड हुन गयो भने कुल वस्तु व्यापार घाटा रु.७११ अर्ब ८६ करोड हुन गयो। यसमा १९.२ प्रतिशतले कमी भएको देखिन्छ। यसलाई हेर्दा चालु आर्थिक वर्षमा निर्यात, आयात र व्यापार घाटामा कमी आएको देखिन्छ। यद्यपि आयात र निर्यातको दूरी भने धेरै फराकिलो देखिन्छ। मुलुकको व्यापार घाटा ज्यादै अधिक हुनु भनेको आयात र निर्यात व्यापारबीच सन्तुलन कायम गर्न नसक्नु पनि हो वा मुलुकको परनिर्भरतातर्फ बढ्नु हो। यस्तो अवस्थाको सिर्जना उत्पादन र लगानी नहुँदा, उद्योग व्यापार बन्द हुँदा, सरकारी खर्च अनुदानमा निर्भर रहनुपर्ने जस्ता अवस्थाले आयात अधिक बढ्दै जान्छ। यस्तो अवस्थालाई न्यूनीकरण गर्न उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी बढाउनको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले तोकिएको क्षेत्रमा कर्जा लगानी गर्नुपर्ने गरी आवश्यक नीतिगत व्यवस्था नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको छ। परनिर्भरताका कारण मुलुकमा विभिन्न नकारात्मक असर देखिने कुरा विद्वान्‌ले भन्ने गरेको पाइन्छ। यसकारण मुलुकमा यस्तो अवस्था देखिनुलाई राम्रो सङ्केतको रूपमा हेरिँदैन। देशको पछिल्लो वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थितिका अनुसार विगत दुई वर्षमा भएको हाम्रो निर्यात, आयात र व्यापार घाटा निम्नानुसार रहेको देखिन्छ :

* उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

आ.व.	निर्यात	आयात	व्यापार घाटा
२०७७/७८	१४१ अर्ब १२ करोड	१,५३९ अर्ब ८४ करोड	१,३९८ अर्ब ७१ करोड
२०७८/७९	२०० अर्ब ३ करोड	१,९२० अर्ब ४५ करोड	१,७२० अर्ब ४२ करोड
२०७९/८० (छ महिना)	८० अर्ब ८१ करोड	७९२ अर्ब ६७ करोड	७११ अर्ब ८६ करोड

स्रोतः देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति/नेपाल राष्ट्र बैंक

समस्या

मुलुकको व्यापार घाटा दिनप्रतिदिन बढ्दै जानुका पछाडि अनेक कारण छन् । नेपालको आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान गर्ने कृषि क्षेत्रको अवस्था राम्रो नहुनु, कृषिजन्य वस्तुहरूको आयातसमेत अत्याधिक मात्रामा हुनु, कृषियोग्य जमिन टुक्रिँदै र बाँझो हुँदै जानु, निर्यातजन्य वस्तु उत्पादनमा लगानी र उत्पादन कम हुनु, छिमेकी तथा औद्योगिक राष्ट्रबाट उत्पादित वस्तु तथा सेवासँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्नु, तुलनात्मक लाभका वस्तु तथा सेवाको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान नहुनु, त्यस्ता वस्तुको उत्पादन कम हुनु, वैदेशिक लगानी भित्रिन नसक्नुका साथै समग्र मुलुकको उत्पादन, निर्यात न्यून रहनु र औद्योगिक वस्तु उत्पादनको लागि आवश्यक पूर्वाधार विकासमा कम हुनु, युवा श्रमशक्ति विदेशिनु, कुनै पनि काम र योजनाहरू समयमै सम्पन्न नहुनु, भ्रष्टाचार व्याप्त देखिनु जस्ता कारणलाई अगाडि सार्न सकिन्छ ।

भारतबाट आयात भएका प्रमुख वस्तु	चीनबाट आयात भएका प्रमुख वस्तु	अन्य मुलुकबाट आयात भएका प्रमुख वस्तु
Agri.Equip. and Parts/ Aluminium bars, Rods, profiles, foil ect/ Baby food and Milk products/ Bitumen/ books and magazines/Cement/ Chemical Ferttilizer/ Chemical/ Coal/coldrolled sheet in coil/ cooking stoves/ cosmetic goods/ cuminseeds and peppers/dry cell battery/ electrical Equipment/enamel & other paints/ Ferrous products obtained by direct reduction of iron(sponge Iron) Fruits/ Glass sheet and G.wares / hotrolled sheet in coil/Incense sticks/Insecticides/Live animals/, M.s.billet/M.S. wire rod, Bars, coils/medicine//molasses Sugar/ Other machinery and parts/ other stationery goods/ paper/ petroleum products/ pipe and pipe fittings/ plastic utensils/ polypropylene granuals/ Radio, TV, Deck and parts/ Raw cotton/ Readymade Garments/ Rice/paddy/ salt/sanitaryware/ shoes and sndals/steel sheet/Tea/telecommunication equipments and parts/textiles/Thread/ Tobacco/tyre, tubes and flaps/vegetables/ vehicles and spare parts/wire products, notbolt, handles, lock/	Aluminium scrap, flake, foil, bars and rods/Apple/Bags/ camera/ Ceramic products/Chemical/ chemical fertilizer/Computers and parts/ Cosmetic Goods/ Dry cell Battery/ electrical goods/ Fastener/ Garlic/ Glasswares/ Medical Equipment& Tools/ medicine/Metal & wooden Furniture/ Office equipment/ & stationery/ other Mechinery and parts/ Other Stationaries/P.V.C. comound/parafin wax/pipe and pipe fittings/ plywood and partical board/ raw silk/Raw wool/Readymade garments/ shoes and sndals/silver/smart cards/ solar panel/ steel rod and sheet/ Telecommunication Equipments & parts/,Textiles / Threads/ Toys/ Transport Equipment and parts/Tyre, tubes, and flapes/welding rod/ wheat products/writing and printing paper/Others.	Petroleum products/other machinery and parts/ Transport equip, vehicle, and other vehicle spare parts/Gold/ medicine/ crude soyabean oil/ ferrous products obtained by direct reduction of iron (SpongeIron)/rice/paddy/ Telecommunication Equipments and parts/ hot rolled sheet in coil/ chemical fertilizer/ crude palm oil/electrical equipment /textiles/coal/ readymade germents/ thread/vegetables/ electrical goods/ M.S.Billet/Others

आयात निर्यातका वस्तु

वस्तु तथा सेवाको आयात निर्यात गरिने विभिन्न मुलुकमध्ये सीमा जोडिएका छिमेकी मुलुक भारत, चीन र अन्य मुलुक गरी तीन समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । विभिन्न मुलुकबाट हामीकहाँ मानिस, देश र जीवजन्तुलाई समेत चाहिने सम्पूर्ण सामान, दाना र खाना आयात भएको देखिन्छ । आयात निर्यात गरिने केही मुख्य वस्तुहरूलाई उदाहरणको रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

उल्लिखित वस्तुको आधारमा नेपालमा चीन, भारत र अन्य मुलुकबाट आयात गरिने वस्तुको सूची लामो बन्न सक्छ । धेरै वस्तुको आयातले मुलुकमा परनिर्भरता बढ्दै गएको बुझ्न गाह्रो छैन । नेपालबाट विभिन्न वस्तु निर्यात पनि भएको देखिन्छ । केही वस्तु नियमित रूपमा निर्यात हुने गर्दछ भने केही वस्तु उत्पादनको समयमा निर्यात हुने र पछि सोही वस्तु आयातसमेत हुने गर्दछ ।

अयात र निर्यातका वस्तुको सूची हेर्दा ठूला अर्थतन्त्र भएका चीन, भारत र अन्य मुलुकमा विभिन्न वस्तुहरू निर्यात भएको देखिन्छ । तर, जति मात्रामा निर्यात गर्छौं त्योभन्दा धेरै गुणा बढी परिमाणमा आयात गर्नुपरेको बाध्यता हामीसँग छ । मुलुकभित्र वस्तु उत्पादनका साथै आयात निर्यात र वितरणजस्ता कार्यको लागि विभिन्न मन्त्रालय, विभाग र औद्योगिक क्षेत्रको व्यवस्था गरिएको छ । यद्यपि उपलब्धि सन्तोषजनक रूपमा हुन नसकेको देखिन्छ । यस्तै जिम्मेवारी पाएको वाणिज्य, आपूर्ति तथा उपभोक्ता संरक्षण विभाग एक हो । आयात र निर्यातका सम्बन्धमा गरिएका विभागको प्रमुख उद्देश्यलाई देहायअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- वाणिज्य क्षेत्रको वैदेशिक व्यापार, अन्तरप्रदेश व्यापारलगायत आन्तरिक व्यापार/व्यवसाय व्यवस्थित, स्वच्छ एवम् प्रवर्द्धन गर्ने र व्यापार घाटा कम हुनेगरी नियमन तथा सहजीकरण गर्ने ।
- बजारमा व्यावसायिक क्रियाकलापलाई स्वच्छ, पारदर्शी एवम् प्रतिस्पर्धी बनाउँदै गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवामा उपाभोक्ताको पहुँच पुऱ्याई उपभोक्ताको अधिकार संरक्षण गर्ने ।
- आन्तरिक तथा वैदेशिक व्यापार/व्यवसाय र अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्थाको साङ्ख्यिक आधार (Data Base) तयार गरी वाणिज्य नीति र आपूर्ति व्यवस्था तथा उपभोक्ताको अधिकार संरक्षणसम्बन्धी नीति निर्धारणमा पृष्ठपोषण गर्ने ।

यसप्रकार वाणिज्य विभागका उद्देश्यलाई अध्ययन गर्दा वर्तमान समयमा आयात-निर्यात सम्बन्धमा मुलुकले जेजस्तो असजिलो अवस्थालाई झेल्दै आएको छ, ती सम्पूर्ण समस्याहरू विभागको काम एवम् सोको उद्देश्यबाट समाधान हुने देखिन्छ । तर हामीकहाँ यस क्षेत्रका समस्याहरू लामो समयदेखि जस्ताको तस्तै रहेको देखिन्छ । समस्या समाधानका लागि विभागको उद्देश्य र काम तोकिएबमोजिम नियमित रूपमा भएको वा नभएको सम्बन्धमा नियमित अनुगमन, जवाफदेही र कारबाही जस्ता कार्यहरूको कार्यान्वयन आवश्यक देखिन्छ ।

भारत, चीन र अन्य मुलुकमा निर्यात हुने केही महत्त्वपूर्ण वस्तु

भारतमा निर्यात हुने वस्तु	चीनमा निर्यात हुने वस्तु	अन्य मुलुकमा निर्यात हुने वस्तु
Brans/ cardamom/ cattlefeed/ cinnamom/ copper wire rod/fruits/ GI pipe/ ginger/ handucraft goods/ Herbs/ Juice/ Jute goods/ marble slabe/ medicine (ayurvedic)/musterd and linseed/noodles/oil cakes/palm oil/ paper/praticle Board/pashimina/plastic utensils/ polyester yarn/readymade garments/Rosin/shoes and sandals/skin/ soyabean oil/Tea/ thread/Toothpest/ Turpentine/Others	Agabatti/ handicraft (metal and wooden) Noodles/ other handicraft goods/ pashminas/Readymade Garments/Readymade Leather goods/Rudrakshya/ Tanned skin/Tea/woolen Carpet/ Others/	Palm oil/ soyabean oil/ wooled carpet / polyster yarn and Thread/carddmom/Jute goods/ zinc sheet/ Juice/ Readmade garents/ Tea/ particle Board/ pashmina/textiles/oil cakes/ noodles/Medicine (Ayirvedic) herbs/Rosin/handicraft goods and other handicrafts /shoes and sandales/ Others

राज्यले गर्ने प्रत्येक कार्यमा कुनै न कुनै तरिकाबाट राज्यको लगानी भएको हुन्छ । राजस्व, वैदेशिक सहायता, ऋण, अनुदानमध्ये कुनैबाट राज्यले लगानी गरेको हुन्छ । यीमध्ये राजस्वबाट लगानी गर्दा अरूको भर र सर्त मान्नु पर्दैन । राज्यले जति बढी राजस्व प्राप्त गर्न सक्छ, उसले त्यति नै बढी काम गर्न सक्छ । आ.व. २०७७/७८ मा रु. नौ खर्ब ५९ अर्ब ६८ करोड राजस्व सङ्कलन भएको संशोधित अनुमान छ भने आ.व. २०७८/७९ मा १० खर्ब २४ अर्ब ९० करोड राजस्व (बजेट वक्तव्य २०७८/७९) असुली गर्ने लक्ष्य रहेको छ । सम्पूर्ण आयातलाई आधार मानेर १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि दर रहेको अवस्थामा मुलुकको सम्पूर्ण क्षेत्रबाट असुल भएको र हुने वार्षिक राजस्व मनासिब हो वा होइन भनी प्रश्न उठाउनुलाई अन्यथा मान्न सकिँदैन तर हामीकहाँ भएको राजस्वको लक्ष्य र असुली आयात मूल्य अभिवृद्धि करको दर विगतमा भएको नक्कली भ्याट बिलको बिगबिगीको प्रसङ्ग आदिबीच जेलिएको राजस्वको गाँठो फुकाउन भने सजिलो छैन । राज्यको लागि तिरिएको कर रकम चुहावट भएर अन्यत्र नजाओस् र करको दायरामा आउन पर्ने दायराभन्दा बाहिर नपरुन् भन्ने सोचाइ र कामले राज्यको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ ।

राजस्वको सम्बन्धमा हामीकहाँ थुप्रै समाचारहरू आउने गरेको पाइन्छ । विशेषगरी यस्ता समाचारहरू नकारात्मक हुने गरेका छन् । के भन्न सकिन्छ भने नेपालको अधिकांश आयात भारतबाट हुने गर्दछ र भारतसँग खुला सीमाना रहेका कारण चोरी आयात निर्यातको कार्यबाट राज्यले थुप्रै राजस्व गुमाउने गर्दछ। अतः राज्यको लागि अहम भूमिका निर्वाह गर्ने राजस्वको यस्तो अवस्थालाई के भन्ने ? स्रोतको अभावमा राज्यले थुप्रै जनताको लागि गर्नुपर्ने कार्यहरू गर्न सकेको छैन । फलतः जनताका न्यूनतम आवश्यकताहरू एकातिर पूरा भएको छैन भने अर्कोतिर राजस्व चुहावट अधिक भएको छ। लगानीको अभावमा उत्पादन नहुँदा वा न्यून उत्पादन हुँदा हाम्रो आयातमा जोड पर्न गएको छ। रोजगारीको अभावमा मुलुकका युवा शक्ति वैदेशिक रोजगारीको खोजीमा भौंतारिन बाध्य भएका छन् । हालका दिनमा दैनिक लगभग १५०० जना मानिस वैदेशिक रोजगारीमा जाने गरेको जानकारी पाइन्छ। वैदेशिक रोजगारीमा जाने शतप्रतिशत व्यक्ति युवा नै छन् । मुलुकको युवा शक्ति वैदेशिक रोजगारीमा जाँदा मुलुकभित्र गरिने कामको लागि आवश्यक श्रमको अभाव हुन गएको छ। फलतः देशभित्रको वस्तु वा सेवाको उत्पादनमा कमी आएको छ। बाहिरबाट विशेष गरी भारतबाट आएको श्रमले उनीहरूको स्थानमा काम गरेको पाइन्छ । वैदेशिक रोजगारमा जाने र वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका अधिकांश व्यक्तिले आफै देशमा रोजगारी प्राप्त नभएका कारण बाध्य भएर वैदेशिक रोजगारीमा गएको विचार व्यक्त गरेका पाइन्छ। वैदेशिक रोजगारीमा जानुको प्रमुख कारण रोजगारीको अभाव हो । तसर्थ, यस्तो अवस्थाको न्यूनीकरण गर्न आवश्यक छ। यसबाहेक २०७२ सालको भूकम्पका कारण क्षतिग्रस्त संरचनाको पुनर्स्थापना, पुनःनिर्माण र नवनिर्माणमा ध्यान गयो । यसका लागि हामीलाई अधिकभन्दा अधिक निर्माण समाग्री आवश्यक हुनाले माग नियमितभन्दा अधिक भई यस्ता सामग्रीको आयात बढ्न गयो ।

नेपालको संविधान २०७२ मा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वअन्तर्गत धारा ५१ (३) अर्थ उद्योग वाणिज्यसम्बन्धी नीतिको उपधारा (६) तुलनात्मक लाभको क्षेत्र पहिचान गरी उद्योगको विकास र विस्तारद्वारा निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै वस्तु तथा सेवाको बजार विविधीकरण र विस्तार गर्ने भनिएको छ। संविधानमा तुलनात्मक लाभको क्षेत्र पहिचान भनिएबाट देशको लागि विकसित र ठूला देशको प्रविधिबाट बच्दै बढीभन्दा बढी फइदा लिन सक्ने क्षेत्र नै तुलनात्मक लाभको क्षेत्र मान्न सकिन्छ । निर्यात वस्तुको आधारमा भन्नुपर्दा हाल नेपालबाट निर्यात हुँदै आएका काठ तथा हस्तकला सामग्री, तयारी पोसाक, अलैंची, अदुवा, पश्मिना, उलन कार्पेट, नेपाली कागज र कागजका सामान, तयारी छालाका सामान, तरकारी, फलफूल, दाल, चिया, सुनचाँदीका गरगहाना जस्ता वस्तुलाई तुलनात्मक लाभका वस्तुअन्तर्गत राख्न सकिन्छ।

उत्पादन विशेष कार्य

यस्तो अवस्थाको न्यून गर्न नेपाल राष्ट्र बैकले उत्पादन क्षेत्रमा लगानी बढाउनको लागि तोकिएको सीमासम्म कर्जा लगानी गर्नुपर्ने निर्देशन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरेको छ । जसअनुसार वाणिज्य बैंकहरूले वि सं २०८० साल असार मसान्तसम्ममा कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम ११ प्रतिशत कृषिमा, ६ प्रतिशत ऊर्जा क्षेत्रमा र ११ प्रतिशत लघु,

घरेलु साना एवम् मझौला उद्योगको क्षेत्रमा (रु १ करोडभन्दा कम रकममा कर्जा तथा प्रत्यक्ष रूपमा प्रवाह भएका विपन्न वर्ग कर्जासमेत) प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तै विकास बैंकहरूले २०८० असार मसान्तसम्ममा कुल कर्जा लगानीको १६ प्रतिशत कृषि लघु, घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसाय, ऊर्जा र पर्यटन क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यसैगरी वित्त कम्पनीहरूले २०८० असार मसान्तसम्ममा कुल कर्जा लगानीको ११ प्रतिशत कृषि, लघु, घरेलु तथा साना उद्यम, व्यवसाय ऊर्जा र पर्यटन क्षेत्रमा कर्जाप्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (मौद्रिक नीति अर्धवार्षिक समीक्षा २०७९) यस्तो व्यवस्थाले उत्पादन बढ्न गई आयात कमी हुने देखिन्छ। फलतः परनिर्भरताबाट देखिने नकारात्मक असर न्यून हुँदै जान सक्छ।

लगानी र उत्पादन बढाउँदै निर्यात बढाउने र आयात घटाउने उद्देश्यले हामीले विभिन्न कार्य गर्दै आएका छौं। यस क्रममा हामीले मुलुकका विभिन्न स्थानको अलावा भैरहवामा विशेष आर्थिक क्षेत्र (special economic zone/SEZ) स्थापना गर्ने कार्य भएको छ । यस्तो क्षेत्रमा उपलब्ध सुविधाले थप उत्पादन हुने देखिन्छ। त्यस्तै, रूग्ण उद्योगलाई थप सुविधाको व्यवस्था गरिएको छ । यद्यपि यी सबैबाट उद्देश्यअनुरूप प्रतिफल प्राप्त हुन सकेको छैन । औद्योगिक विकास र विस्तारको लागि मुलुकमा भएका थुप्रै प्रयासको बाबजुद पनि राजनैतिक अस्थिर, औद्योगिक सुरक्षा, असहज श्रम सम्बन्ध, ऊर्जाको न्यून आपूर्ति, कमजोर औद्योगिक पूर्वाधार, प्राविधिक एवम् दक्ष जनशक्तिको अभावजस्ता समस्या कायमै रहेका छन्। आशा गरौं अबका दिनमा यस्ता समस्या हराउँदै जानेछन् र यस क्षेत्रको प्रतिफलले व्यापार घाटा न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्ने छ। त्यस्तै हामीले मेड इन नेपाल र मेक इन नेपाल अभियान चलाएका छौं यद्यपि यस्तो अभियानले मूर्त रूप लिन सकेको छैन । यस्तो अभियान सफल नहुनुका कारण खोजी गर्नु परेको छ। यस्तो कार्यका लागि विशेष सहुलियत प्रदान गर्न गरी अभियानलाई सफल पार्नु सबैको दायित्व देखिन्छ।

अन्त्यमा,

पहिले भूकम्प र पछि कोभिडसँग जोडिएको विशेष परिस्थितिको कारण आयातको थप आवश्यकता पर्ने र कम उत्पादनको अवस्था सिर्जना हुँदा हालका दिनमा देखिएको हाम्रो निर्यात व्यापारको अवस्थाले आगामी दिनमा हुने अधिक व्यापार घाटालाई न्यून गर्ने अवस्था देखिँदैन । यसकारण अवका दिनमा हुने उत्पादनमा आयात व्यापार कम गर्ने रणनीति नै आवश्यक पर्दछ । कृषि क्षेत्रमा हुने लगानीले कमजोर कृषिको अवस्था समाप्त पार्दै कृषि उत्पादनको आयातमा कमी, उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्नुपर्दछ। तुलनात्मक लाभका वस्तुको खोजी, पहिचान, लगानी, उत्पादन, उपभोग र त्यसको निर्यातमा जोड दिँदै पूर्वाधार र ऊर्जाको विकास र विस्तार गरी स्तरीय औद्योगिक वस्तुको उत्पादन गर्दै छिमेकी राष्ट्रको बृहत् औद्योगिक उत्पादनसँग कुनै न कुनै आधारमा प्रतिस्पर्धा गर्ने रणनीति बनाउँदै हामी अगाडि पुग्नैपर्छ।

यस्तो कार्य गर्न राज्यले उत्पादकलाई अधिक र विशेष सहयोग गर्नुपर्दछ, जसबाट हाम्रो उत्पादन लागत घट्न र उत्पादकत्व बढ्न सकोस्। त्यस्तै आयात प्रतिस्थापन उत्पादन र निर्यात प्रवर्द्धनमा जोड दिने पुरानो कार्यलाई यथावत् राख्नुपर्दछ। तर यी सबैको लागि ऐन नियम, सरकारी लगानी र सहुलियत आवश्यक पर्दछ । अर्थात् उत्पादनको लागि आवश्यक पर्ने सबै काम कुरालाई राज्यले विशेष सहुलियत दिन बिर्सनु हुँदैन।

वि.सं. २०४६ सालको आन्दोलनपछि सुरु भएको अस्थिर राजनैतिक अवस्था संविधान निर्माण र कार्यान्वयनपश्चात् पनि कायम रहेको छ । यस आधारमा यो अस्थिर अवधि झण्डै दुई दशक नजिक पुगेको देखिन्छ। अस्थिर अवस्थाले औद्योगिक क्षेत्रको अवस्था बिग्रँदै गएर लगानी तथा उत्पादनमा प्रतिकुल असर पर्नाले आयात निर्यातबीच सन्तुलन कायम गर्न सकिएन । फलतः हाम्रो व्यापार घाटा दिनानुदिन बढ्दै गएको छ। जुन अवस्था हाम्रा लागि एक चुनौतीको विषय भएको छ । यसकारण हामीले हाम्रो वैदेशिक व्यापारलाई आफ्नो पक्षमा ल्याउने चुनौतीमा कमी आएको छैन । यसको लागि हामीले उत्पादन तथा औद्योगिक क्षेत्रमा देखा परेका र रहेका समस्याहरू विशेष गरी राजनैतिक अस्थिरता, औद्योगिक सुरक्षा, वैदेशिक लगानीमा कमी, असहज श्रम सम्बन्ध, ऊर्जाको न्यून आपूर्ति, कमजोर औद्योगिक पूर्वाधार, प्राविधिक एवम् दक्ष जनशक्तिको अपर्याप्तता, कमजोर आपूर्ति व्यवस्था, न्यून वैदेशिक लगानीजस्ता समस्याहरूको

समाधान गर्दै उत्पादन गर्नुको साथै हाम्रो आयातमा बाहुल्य रहेका वस्तुलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तुको उत्पादन वृद्धि गरी आयात न्यून गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

ठूला राष्ट्रको बृहत् उत्पादनका कारण हाम्रा घरेलु तथा साना उद्योगको अवस्थासमेत दयनीय हुँदै गएको छ। आयातीत वस्तु सस्तो पर्न जाँदा र हाम्रो उत्पादन लागत बढ्नाले कतिपय घरेलु तथा साना उद्योगबाट उत्पादित वस्तुले समेत औद्योगिक राष्ट्रका उत्पादनसँग प्रतिस्पर्धा गर्नुपरेको छ। यस्तो अवस्थामा तुलनात्मक लाभका वस्तुहरूको खोजी, लगानी, विकास, विस्तार उत्पादन गर्ने हो भने हामीकहाँ रहेको सस्तो श्रमको कारण हामीले स्तरीय वस्तुको उत्पादन कम खर्चबाट गर्न सक्यौं भने अवश्य पनि हामीले औद्योगिक राष्ट्रबाट उत्पादित वस्तुसँग प्रतिसपर्धा गर्न सकिने देखिन्छ । यसका साथै हामी आफै सक्षम नभएको क्षेत्रमा विशेष नीतिका साथ वैदेशिक लगानी भित्र्याउँदै यहीँका व्यक्तिहरूलाई रोजगारी प्रदान गर्ने रणनीति तयार गरी रोजगारी, आम्दानी, उत्पादन, निर्यात वृद्धि जस्ता कार्य गर्न सकियो भने हालका दिनमा देखिएको तीव्र व्यापार घाटालाई कम गर्न सकिने देखिन्छ । लगानी, उत्पादन, आयात, निर्यातका क्षेत्रमा पछिल्लो समय जेजस्ता असजिला अवस्थाहरू देखिएका छन् सबै अस्थिर राजनैतिक अवस्थाका कारण सिर्जना भएका हुँदा मुलुकको अस्थिर अवस्थाको अन्त्यसँगै हाम्रा धेरै समस्या स्वतः हट्दै जानेछन् र व्यापार घाटा तथा मुलुकको आर्थिक अवस्थामा सुधार हुने देखिन्छ ।

●●●

मौद्रिक नीतिमा सहकारीसम्बन्धी व्यवस्था

■ डा. रमेशप्रसाद चौलागाईं*

परिचय

वि.सं. २०५० सालको दशकदेखि आएको संख्यात्मक व्यापकता र बढ्दै गएको जनचासोका कारण नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले सहकारी क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रका तीनमध्ये एक आधार स्तम्भका रूपमा स्थापित गऱ्यो। यसैको निरन्तरतास्वरूप नेपालको संविधानको धारा ५१ (घ१) मा 'राज्यको अर्थनीति सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकासमार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने' भनी उल्लेख गरियो। अर्थ मन्त्रालयको तथ्याङ्कअनुसार, २०७८ फागुनसम्म नेपालभर झण्डै १४ हजार बचत तथा ऋण सहकारीसमेत जम्मा ३०,८७९ सहकारी संस्था क्रियाशील रहेको, जसले समग्रमा करीब ७३.३७ लाख सदस्यको सेयरपुँजी र बचत गरी करिब रु.५७२ अर्बको आर्थिक स्रोत सङ्कलन गरी रु.४२६ अर्ब ऋण परिचालन गरेको देखिन्छ। यस आधारमा यो क्षेत्रलाई थप सबल, विश्वसनीय र दिगो बनाउनुपर्ने चुनौती थपिएको छ।

बचत तथा ऋण सहकारीको वर्गमा झण्डै १४ हजार सहकारी संस्था सञ्चालनमा रहेको देखिए तापनि बाँकी सहकारीमध्ये अधिकांशले बचत तथा ऋणसमेत वा कतिपयले बचत तथा ऋणको मात्र कारोबार गर्दै आएका छन्। यस आधारमा नेपालका अधिकांश सहकारी संस्थाको व्यवसाय र कारोबार बचत तथा ऋणमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ।

समग्रमा सहकारी क्षेत्रले करिब ९१ हजारलाई प्रत्यक्ष रोजगारी दिएको आँकडा छ। सहकारीका सदस्य संख्या देशभरको कुल जनसंख्याको करिब २५ प्रतिशत र उल्लिखित बचत परिचालनको अनुपात देशका सम्पूर्ण बैंक, वित्तीय संस्था र सहकारी क्षेत्रको कुल बचत परिचालनको कम्तीमा १० प्रतिशत हुन आउँछ। यसले, देशको वित्तीय स्रोत र साधनको परिचालनमा सहकारी क्षेत्रको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ। साथै, सहभागिता र कारोबारका आधारमा सहकारी क्षेत्रले सदस्यहरूको वित्तीय चेतना अभिवृद्धिका साथै वित्तीय पहुँच वृद्धि गर्दै वित्तीय समावेशिता बढाउन उल्लेख्य भूमिका खेलेको देखिन्छ।

विगत लामो समयदेखि सदस्यद्वारा स्थापित, सञ्चालित र नियन्त्रित हुने विश्वव्यापी मान्यताका आधारमा सहकारी क्षेत्रलाई स्वनियमनमा रहने संस्थाका रूपमा लिने गरिएको थियो। सोही कुरालाई आधार मानी सहकारी ऐन, २०४८ र सहकारी नियमावली, २०४९ तर्जुमा गरिएको थियो। यसै आधारमा सहकारीलाई बाह्य सुपरिवेक्षणको आवश्यकता नपर्ने विश्वास पनि गरिएको थियो। त्यसले गर्दा पनि सहकारीलाई अलग्गै नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने कानुनी र संस्थागत संयन्त्रको परिकल्पना नगरिएको देखिन्छ। तथापि, नेपालका सहकारी क्षेत्रमा पचासको दशकदेखि केही विकृति भित्रिन थाले। समग्र वित्तीय क्षेत्रमा करिब एक दसांश हिस्सा रहेको सहकारी क्षेत्रलाई मौद्रिक अधिकारीका हैसियतमा नेपाल राष्ट्र बैंकले सुरुदेखि नै आंशिक रूपमा ध्यान दिएको र सहकारी क्षेत्रमा सुशासनलगायतका वित्तीय सङ्कट बढ्दै गएपश्चात् यस क्षेत्रको व्यवस्थापनमा केही थप कार्य गर्न थालेको छ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ जारी भएपश्चात् बैंकले हरेक आर्थिक वर्षका लागि तयार पार्ने मौद्रिक नीतिमा सहकारी सम्बन्धी विभिन्न नीतिगत कार्यक्रम घोषणा गरेको देखिन्छ। बैंकले मूलतः मौद्रिक नीति र विवेकशील नियमनका माध्यमले वित्तीय पहुँच वृद्धि, वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन र वित्तीय ग्राहक संरक्षणका माध्यमबाट वित्तीय समावेशिताको दिशा तय गर्ने र यसको घनत्व बढाउने प्रयास गरिरहेको हुन्छ। पछिल्लो दशकमा वित्तीय समावेशिता, वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि, वित्तीय साक्षरता, डिजिटलाइजेसन र वित्तीय ग्राहक संरक्षणसम्बन्धी विषयहरू मौद्रिक नीतिको केन्द्रीय विषयवस्तु बनेको छ। यस सन्दर्भमा, यस लेखमा मौद्रिक नीतिमा व्यवस्था भएका सहकारीसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थाबारे चर्चा गरिएको छ।

* उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

पहिलो चरण (आर्थिक वर्ष २०५९/६०–२०६३/६४)

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ जारी हुनपूर्व करिब ४३ वटा सहकारीलाई बैंकले सीमित बैंकिङ कारोबार गर्ने स्वीकृति दिएको थियो भने समयसमयमा ती सहकारी संस्थाको अनुगमन पनि गर्दै आएको थियो। आर्थिक वर्ष २०५९/६० को मौद्रिक नीतिमा पहिलो पटक बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको नियमन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षण गर्ने एक छुट्टै निकायको व्यवस्था हुनु जरुरी रहेको उल्लेख थियो। आर्थिक वर्ष २०६१/६२ को मौद्रिक नीतिमा यस बैंकबाट स्वीकृतिप्राप्त सहकारी संस्था र वित्तीय मध्यस्थतासम्बन्धी कार्य गर्न स्वीकृतिप्राप्त गैरसरकारी संस्थाको निरीक्षण र सुपरिवेक्षणसम्बन्धी कार्य हाल नेपाल राष्ट्र बैंकबाट भइरहेकोमा ती संस्थाको सुपरिवेक्षकीय निकायको रूपमा एउटा छुट्टै Second-Tier Institution (STI) स्थापना गर्नेतर्फ आवश्यक व्यवस्था गरिने व्यवस्था उल्लेख गरिएको थियो।

साथै, सहकारी ऐन, २०४८ अन्तर्गत स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका वित्तीय सहकारी संस्थाको नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्य गर्न संस्थागत व्यवस्था गरिने उल्लेख गरिएको थियो। यसबाट जनताको वित्तीय पहुँच बढाउँदै वित्तीय समावेशिता अभिवृद्धि गर्ने काममा सहकारीको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको बिषय समेट्दै सबै सहकारीलाई वित्तीय अनुशासनको वाञ्छित सीमामा राख्न आवश्यक रहेको सन्दर्भमा सहकारीको नियमन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षण गर्न आवश्यक ठानिएको देख्न सकिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०६२/६३ को मौद्रिक नीतिमा लघुवित्त वित्तीय संस्था र समुदायमा आधारित लघुबचत तथा लघुकर्जा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएका विभिन्न सहकारी र समुदायमा आधारित संस्थालाई एउटै कानुनी दायराभित्र ल्याउने उद्देश्यले भइरहेका ऐनलाई समायोजन गरेर एक लघुवित्त ऐन तर्जुमा गरी लागू गरिने उल्लेख थियो। लघुवित्त तथा ग्रामीण कर्जा देशको अर्थतन्त्रको लागि अति आवश्यक रहेको परिप्रेक्ष्यमा 'राष्ट्रिय लघुवित्त नीति' तर्जुमापश्चात् सोको कार्यान्वयनका लागि छुट्टै लघुवित्त ऐनको तर्जुमा गरी सो ऐनअन्तर्गत प्रभावकारी नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणका लागि STI खडा गर्ने कार्यलाई अगाडि बढाइने पुनः उल्लेख गरिएको थियो। आर्थिक वर्ष २०६३/६४ को मौद्रिक नीतिमा लघुवित्तसम्बन्धी कारोबार गर्ने विकास बैंक, बचत तथा ऋण सहकारी संस्था तथा गैरसरकारी संस्थाको लागि लघुवित्तसम्बन्धी छाता ऐन जारी भएपछि सो ऐनअन्तर्गत क्त्क्ष् को स्थापना गरी सो संस्थाबाट त्यस्ता लघुवित्तसम्बन्धी कारोबारमा संलग्न संस्थाको नियमन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाइने उल्लेख गरिएको थियो। यी व्यवस्थाले वित्तीय पहुँचमार्फत वित्तीय समावेशिता अभिवृद्धि गर्न सहकारीका साथै लघुवित्त संस्थाको स्थापना र सुपरिवेक्षणमा जोड दिइएको देखिन्छ। यद्यपि, आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मै राष्ट्रिय लघुवित्त नीति तर्जुमा गर्ने उल्लेख भए तापनि लघुवित्त ऐनको तर्जुमा भने हालसम्म भएको देखिँदैन।

दोस्रो चरण (आर्थिक वर्ष २०६४/६५–२०६८/६९)

आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को मौद्रिक नीतिमा राष्ट्रिय लघुवित्त नीति, २०६४ मा उल्लिखित लघुवित्त विकास बैंक, वित्तीय सहकारी र वित्तीय गैरसरकारी संस्थाको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्न एक छुट्टै दोस्रो तहको निकाय STI गठन गरिने कुरा पुनः दोहोऱ्याइएको थियो। प्रस्तावित दोस्रो तहको निकायको नियमन तथा सुपरिवेक्षण यस बैंकले गर्ने उल्लेख गरिएको थियो। आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को मौद्रिक नीतिमा लघुवित्त विकास बैंक तथा अन्य वित्तीय सहकारी/गैरसरकारी संस्थाहरूको नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणसम्बन्धी कार्यको लागि एक छुट्टै दोस्रो तहको निकाय STI को गठनको कुरा पुनः दोहोऱ्याउँदै र राष्ट्रिय लघुवित्त नीति, २०६४ मा व्यवस्था भएबमोजिमको लघुवित्त विकास कोषको रकम परिचालन गर्ने सम्बन्धमा लघुवित्त ऐनको मस्यौदा तयार गरी नेपाल सरकारसमक्ष पेस गरिने उल्लेख गरियो।

आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को मौद्रिक नीतिमा लघुवित्त संस्थाको नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणका लागि दोस्रो तहको नियामक निकाय STI को रूपमा लघुवित्त प्राधिकरणको स्थापना गर्ने कार्यलाई अघि बढाइने पुनः उल्लेख गरिएको थियो। आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को मौद्रिक नीतिमा बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाबाट ठूलो मात्रामा बचत परिचालन तथा कर्जा प्रवाह भएकोले वित्तीय मध्यस्थताको सेवामा प्रतिस्पर्धा र वित्तीय पहुँच अभिवृद्धिमा पनि सहयोग पुगेको ब्यहोरा उल्लेख थियो। यस्तै, STI

को रूपमा लघुवित्त प्राधिकरण गठन गर्ने कार्यको लागि आवश्यक ऐनको मस्यौदा नेपाल सरकारसमक्ष पठाइएको र सहकारी तथा लघुवित्त संस्थाको नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणका लागि नियामक निकायको रूपमा लघुवित्त प्राधिकरण स्थापना गर्ने कार्यलाई शीघ्र अगाडि बढाइने पुनः उल्लेख गरिएको थियो ।

तेस्रो चरण (आर्थिक वर्ष २०६९/७०–२०७३/७४)

आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को मौद्रिक नीतिमा पहिलो पटक वार्षिक रु.५० करोडभन्दा बढीको कारोबार गर्ने बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको अनुगमनमा सहकारी विभागलाई यस बैंकबाट विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराइने उल्लेख थियो । यद्यपि, बैंकको तर्फबाट केही सहकारीको स्थलगत अनुगमन गर्दै सहकारी विभागका जनशक्तिलाई सहकारीको अनुगमन गर्न सशक्तीकरण गर्ने उद्देश्यले २०६६ फागुनदेखि कर्मचारी खटाइएको थियो । यसरी अनुगमन गर्दा सहकारी सदस्यलगायत सरोकारवालाको आशा जागेको थियो । सहकारी क्षेत्रका विभिन्न समस्या, चुनौती र कमजोरीलाई उजागर गरेको यो अनुगमन कार्य निरन्तर रूपमा अघि बढ्न भने सकेन । यद्यपि, सहकारी क्षेत्रमा बढ्दो कारोबारका कारणले विभिन्न चुनौती देखापरेको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराई केही सहकारीको अनुगमन निरीक्षण सम्पन्न गरेपश्चात् आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को मौद्रिक नीतिमा वार्षिक रु.५० करोडभन्दा बढीको कारोबार गर्ने बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको अनुगमनमा सहकारी विभागलाई राष्ट्र बैंकबाट विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराइने उल्लेख भएको हो । आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को मौद्रिक नीतिमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका साथै लघुवित्त कारोबार गर्ने संस्थाको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भइरहेको र यी संस्थाको प्रभावकारी नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न एउटा छुट्टै सबल निकायको आवश्यकता रहेको कुरा पुनः उल्लेख गरिएको थियो ।

चौथो चरण (आर्थिक वर्ष २०७४/७५–२०७९/८०)

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को मौद्रिक नीतिमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको संख्या र साधन परिचालनमा भएको वृद्धिले वित्तीय पहुँच विस्तारमा थप सहयोग पुगे तापनि सहकारीहरूको नियमन र सुपरिवेक्षण प्रभावकारी बनाई समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्ने चुनौती भने बढ्दै गएको उल्लेख गरिएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को मौद्रिक नीतिमा बचत तथा ऋणसम्बन्धी कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाबाहेकका अन्य विषयगत सहकारी संस्थाका समूह सदस्यमार्फत सामूहिक खेती तथा पशुपन्छी पालन गर्ने प्रयोजनको लागि प्रतिसदस्य रु. पाँच लाख ननाघ्नेगरी त्यस्ता सहकारी संस्थालाई वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीले कर्जा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था मिलाइने उल्लेख गरियो । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को बजेट वक्तव्यमा व्यवस्था भएबमोजिम बचत तथा ऋण सहकारी र गैरसरकारी संस्थाको प्रभावकारी नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणको निम्ति STI स्थापना गर्ने उल्लेख भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को मौद्रिक नीतिमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन राष्ट्र बैंकले आवश्यक सहयोग पुर्‍याउने उल्लेख गरिएको छ ।

समीक्षा

नेपालमा ३० हजारभन्दा बढी सहकारी संस्थाहरू सञ्चालित रहेकोमा बचत तथा ऋण वर्गमा मात्रै झण्डै १४ हजार संस्था छन् । तथापि, तीबाहेकका अन्य सहकारीमध्ये पनि अधिकांशले बचत तथा ऋणसमेत वा बचत तथा ऋणको मात्रै कारोबार गर्दै आएको पाइन्छ । यस आधारमा नेपालका अधिकांश सहकारीको व्यवसाय र कारोबार बचत तथा ऋणमा केन्द्रित रहेको भन्न सकिन्छ । तसर्थ, बचत तथा ऋणको कारोबारलाई वित्तीय कारोबारका रूपमा ग्रहण गर्ने हो भने नेपालका धेरैजसो सहकारीलाई मूलतः वित्तीय सहकारीका रूपमा पनि लिन सकिन्छ । वित्तीय सहकारीको बढ्दो कारोबारले वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्वमा प्रत्यक्ष रूपले प्रभाव पार्ने देखिन्छ । सहकारीमा यस प्रकारले बढ्दै गएको वित्तीय कारोबार मौद्रिक अधिकारीको सुपरिवेक्षकीय दायराबाट अलग रहँदा वित्तीय क्षेत्र स्थायित्वमा चुनौती आउनसक्ने देखिन्छ । वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्नु नेपाल राष्ट्र बैंकको प्राथमिक जिम्मेवारी हो । सहकारी क्षेत्रमा पारदर्शिता, सुशासन र स्वनियमनको अवस्था नाजुक देखिँदा यी संस्थाका वित्तीय कारोबारको सही आँकडा मौद्रिक व्यवस्थापनमा अङ्कित हुन सक्ने अवस्था कमजोर रहेको छ । मुलुकमा वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व कायम राख्ने सन्दर्भमा

राष्ट्रिय तथ्याङ्कमा जोडिन आवश्यक देखिएको सहकारीको कारोबारले मौद्रिक व्यवस्थापनलाई यथार्थपरक बनाउन थप मद्दत गर्दछ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति घोषणाको सुरुआतदेखि नै सहकारी क्षेत्रको विकासमा नीतिगत व्यवस्था गर्दै आएको देखिए तापनि कतिपय व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन बाँकी छ । मुख्यतया बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको नियमन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षण गर्ने अलग्गै निकायका रूपमा STI स्थापना गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन हुन अझै बाँकी देखिन्छ । सहकारी क्षेत्रमा विकृति मौलाउँदै गएको सन्दर्भमा राष्ट्र बैंकले सहकारी क्षेत्रलाई यथोचित नियमन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षणका माध्यमले प्रभावकारी बनाउन लामो समयदेखि प्रस्ताव गरेको उक्त संस्थाको महत्व अझ बढ्दै गएको छ । त्यस्तै, विगतका मौद्रिक नीतिमा धेरै पटक उल्लेख भएको लघुवित्त ऐन तयार हुन पनि बाँकी नै देखिन्छ । मुलुकमा समग्र वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने सन्दर्भमा सहकारी क्षेत्रलाई थप पारदर्शी र सदस्यमुखी बनाई सहकारी क्षेत्रले वित्तीय क्षेत्रमा पुऱ्याउँदै आएको योगदानलाई वित्तीय मूल प्रवाहमा समेट्न आवश्यक छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक र सहकारी क्षेत्रको सम्बन्ध

२०६५/६६ तिर नेपालको वित्तीय बजारमा अल्पकालीन बैंकिङ तरलता सङ्कट सिर्जना भएको र यसो हुनुमा नेपालका सहकारीको जिम्मेवारी कति हो ? भन्नेसमेतको विषयलाई लिएर नेपाल सरकारको अनुरोधमा नेपाल राष्ट्र बैंकले २०६६ देखि २०६९ सालसम्म सहकारी विभागमा रही केही ठूला सहकारीहरूलाई सुपरिवेक्षणमा सघाउने र सहकारीले नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा खेलेको भूमिकालाई वस्तुपरक ढङ्गले मूल्याङ्कनसमेत गर्ने उद्देश्यका साथ केही ठूला सहकारी संस्थाको स्थलगत निरीक्षण कार्य सम्पन्न गरेको थियो । यो कार्यले सहकारी क्षेत्रमा रहेका विभिन्न चुनौतीलाई समेटेर सोको सामाधानका लागि आधारभूत खाका बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको थियो । यसले सहकारी क्षेत्रमा सदस्य र आम मानिसको विश्वास पनि जगाएको थियो । तथापि सहरी र सहरोन्मुख क्षेत्रका केही संस्थामा गरिएको यो निरीक्षण कार्यलाई कतिपय सहकारीकर्मीले त्यति रुचाएनन् । फलतः यो कार्यले निरन्तरता पाउन पनि सकेन । सहकारी क्षेत्रका विभिन्न विषयवस्तुलाई उजागर गरेको उक्त अनुगमन कार्य सम्पन्न भएको केही वर्षपश्चात् नयाँ सहकारी ऐन, २०७४ र सहकारी नियमावली, २०७५ तर्जुमा भएको थियो ।

यसरी बनेको सहकारी ऐन, २०७४ र नियमावली, २०७५ मा रु. पचास करोडभन्दा बढी कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाको निरीक्षण र सुपरिवेक्षण नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्न/गराउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यद्यपि, सहकारी ऐन, २०७४ पारित भएपश्चात् आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को मौद्रिक नीतिमार्फत त्यसअघि सीमित बैंकिङ कारोबार गर्न यस बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त गरेका बाँकी १५ वटा सहकारीलाई २०७५ साउन १ देखि बैंकको सुपरिवेक्षकीय दायराबाट अलग गरिएको थियो । १५ वटाबाहेकका सहकारी संस्थालाई पटकपटक गरी यसपूर्व नै राष्ट्र बैंकको सुपरिवेक्षकीय दायराबाट अलग गरिएको थियो ।

सन् २०१९ मा, करिब नौ करोड जनताको साँढे पाँच लाख करोड भारतीय रुपैयाँको निक्षेप कारोबार गरिरहेका १,५४० वटा सहकारी बैंकहरूमा सदस्यहरूको निक्षेपको असुरक्षा बढ्दै गएपछि भारत सरकारले ती सहकारीको व्यावसायिकता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले एउटा कानुन बनाएरै केन्द्रीय बैंकले तिनको अनुगमन गर्ने ब्यवस्था गरेको थियो । नेपालको संविधानमा सहकारी क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रका तीनमध्ये एक आधार स्तम्भका रूपमा ग्रहण गरिएको, संविधानमा सहकारीलाई संघीय सरकारसमेतको कार्य क्षेत्रमा राखिएको, समग्र सहकारीमा करिब ७४ लाख सदस्य रहेको, करिब छ अर्ब निक्षेप सेयर पुँजी परिचालन गरिरहेको, बैंक समूहपछिको सबैभन्दा ठूलो वित्तीय कारोबार गरिरहेको सहकारी समूहको समग्र वित्तीय प्रणालीमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको सन्दर्भमा यस क्षेत्रको स्थायित्वमा नीतिगत व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।

सहकारी ऐन, २०७४ को दफा ९५(२) र सहकारी नियमावली, २०७५ को नियम ७१(१) मा ५० करोडभन्दा बढी कारोबार गर्ने सहकारीलाई नेपाल राष्ट्र बैंकले अनुगमन गर्ने व्यवस्था रहेको, भारतमा समेत सहकारीलाई केन्द्रीय बैंकले कानुनबमोजिम सुपरिवेक्षण गर्ने व्यवस्था रहेको र वित्तीय क्षेत्रमा कम्तीमा १० प्रतिशत हिस्सा रहेको सहकारी क्षेत्रले वित्तीय पहुँच, वित्तीय सेवा विस्तार, वित्तीय समावेशिता

आदिका माध्यमले समग्र आर्थिक तथा वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्ने कार्यमा प्रभाव पार्ने गरेको आधारमा सहकारी क्षेत्रलाई बलियो नियमन र सुपरिवेक्षणको दायरामा समेट्नुपर्ने आवश्यकता छ।

सरोकारवालाबीच उच्चस्तरको समन्वय कायम गर्दै सहकारीलाई प्रचलित कानुनबमोजिम प्रभावकारी अनुगमन गर्ने व्यवस्था कार्यान्वयनका माध्यमले सहकारीमार्फत वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि र वित्तीय पहुँच विस्तार गर्दै वित्तीय समावेशिताको गति तीव्र बनाउँदै लैजान आवश्यक रहेकोले सहकारी क्षेत्रको थप विकासमा केन्द्रीय बैंकको भूमिका विस्तारको आवश्यकता देखिएको छ। यस प्रकारको भूमिका चरणबद्ध रूपमा अघि बढाउनु सान्दर्भिक हुन्छ । साथै, सहकारी क्षेत्रको वित्तीय कारोबार व्यक्तिगत र संस्थागत दुवै रूपले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू जोडिने भएकाले सहकारी क्षेत्रको स्वस्थ विकासमा नेपाल राष्ट्र बैंकले समेत प्रभावकारी भूमिका खेल्न आवश्यक छ।

निष्कर्ष

देशको वित्तीय प्रणालीमा करिब १० प्रतिशत हिस्सा ओगटेको साथै निक्षेप र कर्जाका हिसाबले सहकारी क्षेत्र नेपालको 'क' वर्गका बैंकपछिको सबैभन्दा ठूलो क्षेत्र हो । स्वनियमनको दार्शनिक आधारमा स्थापित सहकारी क्षेत्रमा पछिल्लो समयमा विभिन्न विकृतिहरू देखिएको कारणले सहकारी क्षेत्र प्रभावकारी नियमनको दायरामा समेटिन नसक्दा यो क्षेत्रलाई 'छाया बैंकिङ' क्षेत्रका रूपमा व्याख्या गर्नेहरूको संख्या बढ्दैछ भने यो क्षेत्र सम्पत्ति शुद्धीकरणको सम्भावनायुक्त क्षेत्रका रूपमा पनि विकास हुनसक्ने देखिन्छ। सहकारी क्षेत्रमा बढ्दै गएको अपारदर्शिता र कमजोर सुशासनका कारणले वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिको सफल कार्यान्वयन र मौद्रिक व्यवस्थापनमा पनि यसले चुनौती थपेको छ। यस आधारमा सहकारी क्षेत्रलाई प्रभावकारी नियमन र सुपरिवेक्षणको दायरामा समेट्न आवश्यक छ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको लामो प्रयासका बाबजुद विगत लामो समयदेखि नै सहकारीको प्रभावकारी सुपरिवेक्षण कार्यलाई धेरै पटक मौद्रिक नीतिमार्फत व्यवस्था गर्नुका साथै नयाँ सहकारी ऐन, २०७४ र नियमावली, २०७५ मा नेपाल राष्ट्र बैंकले समेत रु.५० करोडभन्दा बढी कारोबार गर्ने सहकारीको सुपरिवेक्षण गर्नसक्ने व्यवस्था पनि कार्यान्वयन हुन बाँकी छ। मौद्रिक नीतिमा धेरै पटक सहकारी र लघुवित्त संस्थालाई प्रभावकारी सुपरिवेक्षण गर्न Second Tier Institutions का रूपमा अलग प्राधिकरणको स्थापना गर्ने सन्दर्भ उठाए तापनि सोको कार्यान्वयन पनि हालसम्म हुन सकेको देखिँदैन। त्यस्तै, धेरैपटक नीतिगत व्यवस्था भएको लघुवित्त ऐनको तर्जुमा हुन पनि बाँकी नै रहेको देखिन्छ। धेरै पटक नीतिगत व्यवस्था भएको लघुवित्त प्राधिकरणको स्थापना पनि हुनसकेको छैन।

संविधानले देशको प्रमुख तीन आर्थिक खम्बामध्येको एक खम्बा भनी सहकारी क्षेत्रलाई स्थापित गर्न खोजेअनुसार सरकारको प्रमुख आर्थिक/वित्त नीतिमा सहकारी सम्बन्धमा ल्याइएका उल्लिखित नीतिगत व्यवस्थालाई अझ विस्तार गर्न आवश्यक छ। सहकारीलाई अझ प्रभावकारी बनाउन बजेट र मौद्रिक नीतिमा उल्लेख गरिएका कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन र सोको वस्तुपरक मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक छ। सहकारीलाई गरिबी निवारण, असमानता न्यूनीकरण, वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि, वित्तीय साक्षरता र समावेशिता प्रवर्द्धनको प्रभावकारी माध्यमका रूपमा विकास गर्न बजेटमा संविधानले परिकल्पना गरेझैँ थप महत्वसाथ अघि बढाउन आवश्यक छ। यसका लागि सहकारी, निजी क्षेत्र र सार्वजनिक क्षेत्रले सम्पन्न गर्ने, यीमध्येका द्विपक्षीय र त्रिपक्षीय साझेदारीमा सम्पन्न गर्ने कार्यक्रमलाई अलगअलग व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा जोड दिन सकेमा समाजवादतर्फको आर्थिक यात्रामा सहकारी क्षेत्रको योगदानलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउन सकिने सम्भावना छ।

आगामी दिनमा सहकारीमार्फत आर्थिक समृद्धि र रूपान्तरण हासिल गर्न वित्तीय प्रविधिको अत्यधिक प्रयोग, सहकारी क्षेत्रको व्यावसायिक सुपरिवेक्षण, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण, सहकारी एकीकरण, सहकारी साक्षरता, सहकारी मूल्यमान्यता र सिद्धान्तको पूर्ण पालनामा जोड दिन आवश्यक छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले सहकारीको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने सम्बन्धमा मौद्रिक नीति, सहकारी ऐन र नियमावलीका व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने गराउने कार्यमा संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, सहकारी विभाग, सहकारी संस्थाका छाता सङ्गठनलगायतका सरोकारवाला समन्वयात्मक ढङ्गले अघि बढ्न आवश्यक छ। ●

लघुवित्तका विविध सवाल

■ टीकाराम तिमिल्सिना*

१. पृष्ठभूमि

आर्थिक रूपले विपन्न तथा अन्य वित्तीय संस्थामा सहज पहुँच नभएका व्यक्ति तथा समुदायमा वित्तीय सेवा विस्तार गर्दै गरिबी न्यूनीकरण गर्ने अभिप्रायले लघुवित्तसम्बन्धी अवधारणाको सुरुआत भएको थियो । यसमा सामान्यतया गरिबीको रेखामुनि रहेका मानिसको समूह निर्माण गरी सामूहिक जमानीमा विनाधितो साना प्रकृतिका कर्जा प्रदान गरिन्छ ।

यस अवधारणाको महत्वलाई उच्च सम्मान गर्दै संयुक्त राष्ट्र संघले सन् २००५ लाई लघुकर्जा वर्षको रूपमा मनाएको थियो भने सन् २००६ मा प्राध्यापक मोहम्मद युनुस र बङ्गलादेशको ग्रामीण बैंकलाई नोबेल विश्व शान्ति पुरस्कार प्रदान गरिएको थियो । यसैको प्रभावस्वरूप लघुवित्त सम्बद्ध संस्थाले सो समयमा विकसित देशहरूबाट गरिबी न्यूनीकरणका लागि ठूलो मात्रामा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता पाउने गरेका थिए । लघुवित्त कार्यक्रमले विपन्न वर्गमा लघुकर्जामार्फत स्वरोजगार तथा उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गरी गरिबी निवारणमा सहयोग पुग्ने विश्वास गरिएको थियो । लघुवित्तका परिकल्पनाकार प्रा. युनुसले कर्जाको पहुँचले गरिबीलाई म्युजियममा सीमित गर्ने भएकाले गरिबी निवारणलाई मानवअधिकारका रूपमा स्वीकार गर्नुपर्ने बताएका थिए । फलस्वरूप गरिबी न्यूनीकरणको औजारका रूपमा लघुवित्त कार्यक्रम अल्पविकसित देशमा निकै द्रुत गतिमा विस्तार भएको थियो ।

सन् २००७ पछि लघुवित्तलाई आर्थिक नैतिकतासँग जोडेर आलोचनासमेत गर्ने गरिएको छ । खासगरी दोहनकारी कर्जाप्रवाह विधि अवलम्वन गरेको, बलपूर्वक कर्जा असुल गर्ने तथा ऋणीलाई कर्जाको दुष्चक्रमा पार्ने गरेको जस्ता आरोप लाग्ने गरेका छन् । यससँगै कतिपय अध्येताले लघुवित्तलाई गरिबी निवारणको प्रभावकारी औजारका रूपमा गरिँदै आएको विश्वासमाथि पनि प्रश्न गर्ने गरेको अथवा यसको वास्तविक प्रभावका सम्बन्धमा थप प्रयोगात्मक प्रमाणहरू माग गर्ने गरेका छन् ।

कतिपय मुलुकमा लघुवित्त राजनीतिक मुद्दासमेत बन्ने गरेको पाइन्छ । यसैका कारण भारत, इक्वेडर र निकारागुवाका स्थानीय तथा प्रादेशिक निकायले ठुला लघुवित्तका शाखाहरू बन्दसमेत गराएका थिए । यसै गरी, भारत र बङ्गलादेशसँगै ४० भन्दा बढी विकासशील देशले लघुवित्तको चर्को ब्याज नियन्त्रणका लागि ऋणीसँग असुल गर्ने ब्याजदरको उच्चतम सीमा तोकेका छन् । नेपालमा समेत हालैका दिनमा सीमित लघुवित्तका गलत क्रियाकलापलाई सामान्यीकरण गरी समग्र क्षेत्रमाथि नै विभिन्न आरोप लगाउने गरिएको छ । यसै सन्दर्भमा, प्रस्तुत लेखमा लघुवित्तका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका केही महत्वपूर्ण अध्ययनका आधारमा लघुवित्त संस्थाको प्रभाव, यसअन्तर्गत भइरहेका क्रियाकलाप तथा आदर्श लघुवित्तको अवधारणा सम्बन्धमा चर्चा गर्दै आगामी दिनमा नेपालमा लघुवित्तको विकासमा राष्ट्र बैंकको थप भूमिका विषयमा विमर्श गरिएको छ ।

२. गरिबी निवारणमा लघुवित्त

लघुवित्त कार्यक्रमलाई गरिबी निवारणको महत्वपूर्ण औजारका रूपमा स्वीकार गरिएको छ । प्राध्यापक युनुस (२००७) ले मानिसको क्षमता उजार गर्ने अन्य कार्यक्रमसँगै, गरिबीमुक्त विश्वका लागि लघुकर्जा महत्वपूर्ण औजारका रूपमा रहेको उल्लेख गरेका छन् । यद्यपि, गरिबीको परिभाषामा विकास अर्थशास्त्रीबीच मतैक्य रहेको पाइँदैन । केहीले मानिसको लागि आवश्यक आधारभूत आवश्यकताको अभावलाई नै गरिबीको रूपमा व्याख्या गरेका छन् भने नोबेल अर्थशास्त्री Amartya Sen लगायतले आधारभूत मानवीय क्षमताको अभावका रूपमा हेरेका छन् । अझ समाजशास्त्रीहरूले गरिबीलाई विभेद,

* उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

शक्तिहीन र आवाजविहीन अवस्थाका रूपमा समेत प्रष्ट गरेको पाइन्छ। गरिबी परिभाषाको व्यापकताका बाबजुद यस लेखमा लघुवित्तको आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित प्रभावका सम्बन्धमा भएका केही महत्वपूर्ण अध्ययनको निष्कर्षलाई समावेश गरिएको छ।

Benergee etal.,(2015), ले लघुवित्तलाई परम्परागत भाष्यका आधारमै सहयोग गरिएको तथा कार्यक्रमको प्रभावकारिता सम्बन्धमा केही मात्र सघन अध्ययन भएको बताएका छन्। सन् २०१० को अन्त्यतिर बङ्गलादेशका प्रधानमन्त्री शेख हसिनाले लघुवित्तले गरिबी निवारणका बहानामा गरिबहरूको रगत चुसेको आरोप लगाएपछि यस कार्यक्रमको वास्तविक प्रभावकारिता मापन गर्नुपर्ने विषयले झनै चर्चा पाएको थियो। यद्यपि, प्रा. युनुसले यस्तो आरोप राजनीतिप्रेरित र आधारहीन भएको भन्दै खण्डन गरेका थिए (BBC, March 2011)। लघुवित्तको जननी देश बङ्गलादेशमै पनि कार्यक्रममाथि प्रश्न उठ्न थालेपछि भने लघुवित्त र गरिबी निवारणका सम्बन्धका बारेमा प्रश्न गर्न थालिएको र यससम्बन्धी आधिकारिक प्रमाणहरू माग गर्न थालिएको थियो।

लघुवित्तले सदस्यहरूमा पारेको आर्थिक प्रभाव मापनका लागि सदस्यहरूको सम्पत्ति तथा खर्चलाई मध्यनजर गरी अध्ययन गरेको पाइन्छ। सन् १९९६ मा Pitt र Khandker ले गरेको अध्ययनअनुसार बङ्गलादेशी महिलाहरूमा गरिएको प्रति १०० टाकाको लगानीले उनीहरूको घर खर्चमा थप १८ टाका थपिएको दाबी गरिएको थियो। Khandker ले ९९८ मा गरेको अध्ययनमा कार्यक्रममा आबद्ध करिब पाँच प्रतिशत ऋणीहरू गरिबीबाट माथि उठेको निष्कर्ष रहेको थियो। यद्यपि, अन्य अध्ययेता भने प्रभाव मूल्याङ्कनको विधिमा Endogeneity र Selection Bias जस्ता समस्या हुन सक्ने भन्दै निष्कर्षमा आलोचनासमेत रहेका थिए।

उल्लिखित अध्ययन विधि सम्बन्धित समस्या निराकरण गरी कार्यक्रमको वास्तविक प्रभावकारिता मापनका लागि अध्ययेताले चिकित्सा क्षेत्रको अनुसन्धानमा व्यापक रूपमा प्रयोग गरिने विधि Randomized Control Trail (RCT) अवलम्बन गरेका छन्। अर्थशास्त्रमा यस विधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरी गरिबी निवारणमा खेलेको भूमिकाको मूल्याङ्कन गर्दै सन् २०१९ मा अर्थशास्त्री अभिजित वेनर्जी, इस्थर डुप्लो तथा माइकल क्रेमरलाई अर्थशास्त्रतर्फको नोबेल पुरस्कार प्रदान गरिएको थियो।

RCT विधि अवलम्बन गरी गरिबी निवारणमा लघुवित्तको प्रभावकारिताका सम्बन्धमा गरिएका विस्तृत अध्ययनमा Karlan र Zinman (2010) तथा Banerjee et al., (2015) रहेका छन्। यद्यपि, दुवै अध्ययनले लघुवित्तको गरिबी निवारणका सम्बन्धमा कम आशावादी नतिजा देखाएका छन्। बेनर्जीको अध्ययनमा Treatment क्षेत्रमा टिकाउ सामानमा हुने खर्च बढेको तथा सो क्षेत्रमा नयाँ व्यवसाय एक तिहाइले बढेको भए तापनि लघुकर्जाका कारण प्रतिव्यक्ति मासिक खर्चमा प्रभाव नपरेको निष्कर्ष रहेको छ।

लघुकर्जाका सम्बन्धमा अन्य धेरै अध्ययन भए तापनि सन् २०१० मा बेलायतको अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (डीएफआईडी) ले ५४ वटा विभिन्न अध्ययनको विश्लेषण गरेको थियो। नियोगले RCT प्रयोग गरिएका धेरै अध्ययनमा समेत उचित Randomization तथा Double Blinding जस्ता समस्या रहेको तथ्य फेला पारेको थियो। त्यसपश्चात् सार्वजनिक प्रतिवेदनमा कसका लागि र कुन अवस्थामा लघुवित्त लाभदायी छन् वा हुन सक्छन् भन्ने सम्बन्धमा अझै अस्पष्टता रहेको उल्लेख गरिएको छ। यसको तात्पर्य लघुवित्तले ऋणीको आर्थिक अवस्थामा पर्ने प्रभावका सम्बन्धमा थप अध्ययनको आवश्यकता रहेको भन्ने रहेको छ। यससँगै, प्रा. युनसले गरिबी निवारणमा लघुकर्जाको भूमिकाका सम्बन्धमा गरेको दावीलाई हालको अवस्थामा अस्वीकार गर्ने अवस्था रहेन।

केही अध्ययताले लघुबचतका विषयमा गरेको अध्ययनको नतिजा भने सकारात्मक रहेको छ। Brune et al., (2011) ले मलावी देशको ग्रामीण समुदायमा लघुबचत खाताको उपलब्धताका सम्बन्धमा अध्ययन गरेका थिए। अध्ययनअनुसार लघुबचत र घरपरिवारको खर्चबीचमा सकारात्मक प्रभाव रहेको निष्कर्ष छ। त्यसैगरी, Abraham et al., (2011) अनुसार लघुबचतले ग्राहकलाई वित्तीय झड्का (Economic Shock) बाट जोगाउने मुलुक चिलीमा गरिएको अध्ययनको निष्कर्ष छ। Prina (2013) ले नेपालमा

गरेको अध्ययनले लघुबचतको पहुँचले लघुवित्तका ग्राहकको मौद्रिक सम्पत्तिमा वृद्धि भएको देखाएको छ । लघुकर्जाका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षका विषयमा व्यापक चर्चा भइरहँदा, लघुबचतको महत्वले भने न्यून स्थान पाउने गरेको छ। लघुवित्त संस्थाले समेत लघुबचतका विभिन्न विकल्पको विकास गरी सदस्यलाई बचत प्रोत्साहनमा भूमिका खेल्नुपर्ने देखिन्छ।

Angelucci et al., (2013) ले RCT विधि प्रयोग गरी २० वटा उप-समूहमा गरेको अध्ययनमा लघुवित्त कार्यक्रमले कसैलाई पनि गम्भीर रूपमा हानि नगरेको तथापि शिक्षित तथा अग्रिम व्यापारको अनुभव भएका ऋणीहरू अन्यभन्दा बढी लाभान्वित भएको बताएका छन् । त्यसैले लघुवित्त कार्यक्रमअन्तर्गत वित्तीय साक्षरता र क्षमता विकासलाई पहिलो प्राथमिकता, लघुबचत दोस्रो र लघुकर्जालाई तेस्रो गन्तव्यका रूपमा अवलम्बन गरेमा यस कार्यक्रम दिगो भई त्यसबाट प्राप्त आर्थिक लाभलाई विपन्न ग्रामीण समुदायमा वितरण गर्न सकिन्छ।

३. सशक्तीकरणका सवालमा लघुवित्त

लघुवित्तलाई आर्थिक प्रभावसँग मात्रै जोडेर मूल्याङ्कन गरिएमा त्यो अपूर्ण हुन्छ । गरिबी निवारणसँगै जोडिएर आउने अन्य पक्षहरू जस्तैः महिला सशक्तीकरण, भेदभाव र बहिष्करणको अन्त्य तथा आर्थिक रूपले विपन्नहरूको जीवनस्तर सुधारमा समेत लघुवित्तको भूमिका रहने विश्वास गरिन्छ । यद्यपि, सामाजिक तत्वहरूको गुणात्मक मापन आर्थिक तत्वहरूको मापनजस्तो सजिलो भने हुँदैन । लघुवित्तका परिकल्पनाकार प्रा. युनुसले यस कार्यक्रमको लक्षित वर्गका रूपमा आर्थिक तथा सामाजिक हिसाबले पछाडि पारिएका महिलाहरू हुने र यसले सम्पूर्ण घरको सम्पत्तिमा नै प्रभाव पर्ने बताएका थिए। फलस्वरूप, अहिले पनि बङ्गलादेशको ग्रामीण विकास बैंकका ९८ प्रतिशत सदस्य महिलाहरू छन् । संसारभर सञ्चालित लघुकर्जा कार्यक्रममा करिब ७५ प्रतिशत ऋणीहरू महिला नै रहेको तथ्याङ्कले देखाउछ। Garikipati (2008) को विश्लेषणमा, महिलाहरूलाई प्रदान गरिने लघुकर्जाले विशेष गरी घरको सम्पत्ति तथा आम्दानीमा परिवर्तन हुने तथा सो सम्पत्ति पुन पुरुषकै नियन्त्रणमा पुग्ने हुनाले महिलाले कुन प्रयोजनका लागि यस प्रकारको कर्जा प्रयोग गर्छन् भन्ने कुराले उनीहरूको सशक्तीकरणलाई निर्धारण गर्ने उल्लेख गरेका छन् ।

लघुवित्त र सशक्तीकरणसँग सम्बन्धित धेरै अध्ययन लघुकर्जासँग मात्रै जोडेर गरिएको पाइन्छ। तथापि, Ashraf et al., (2010) को अध्ययनअनुसार व्यक्तिगत लघुबचतले महिलाको घरायसी निर्णय गर्ने क्षमता बढ्ने उल्लेख छ। यस अध्ययनले पनि आर्थिक क्षमता अभिवृद्धिमा लघुबचतको भूमिका जस्तै सशक्तीकरणका सवालमा पनि लघुबचतको थप सम्भावनालाई उजागर गरेको छ । यद्यपि, हालसम्मका महत्वपूर्ण अध्ययनले समग्र लघुवित्त र सशक्तीकरणबीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित गरेको पाइँदैन । तर, केही विशेष अवस्था तथा निश्चित लघुवित्तका सवालमा भने सम्बन्ध स्थापित भएको भेटिन्छ।

४. लघुवित्त र वित्तीय समावेशीकरण

Commitment to development Index का परिकल्पनाकार तथा व्यवस्थापक रहिसकेका अर्थशास्त्री David Roodman को सन २०१२ मा Due Diligence: An Impertinent Inquiry Into Microfinance नामक चर्चित पुस्तक प्रकाशन भएको थियो । पैसाको अत्याधिक प्रवाह तथा ऋणीले लघुवित्तको कर्जा तिर्नका लागि अन्य प्रतिस्पर्धीमार्फत कर्जा लिने (Situation of over indebtedness) अवस्थामा लघुवित्तले ऋणीलाई फाइदा भन्दा बेफाइदा गर्ने उनको पुस्तकको महत्वपूर्ण सार रहेको छ । पुस्तकमा लेखकले लघुवित्तको अस्तित्वलाई वित्तीय समावेशीकरणसँग जोडेका छन्। लघुवित्तले मूल धारका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्राथमिकतामा नपरेका तथा बैंक खातासमेत नभएका विपन्न वर्गका ग्राहकलाई वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने, वित्तीय योजनाका सम्बन्धमा राय सुझाव प्रदान गर्ने र आवश्यकताका आधारमा लघुकर्जा प्रवाह गरी वित्तीय समावेशीकरण प्रवर्द्धन गर्न सक्ने महत्वपूर्ण साधनका रूपमा व्याख्या गरेका छन्।

David Roodman का अलावा अन्य धेरै शोधकर्ताले वित्तीय समावेशीकरणमा लघुवित्तको विस्तारित भूमिकाका सम्बन्धमा चर्चा गरेका छन्। Servet(२०११) ले लघुवित्तको लक्ष्यअन्तर्गत गरिबी निवारणलाई वित्तीय समावेशीकरणले विस्थापित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेका छन् । यद्यपि, सामाजिक

वहिस्करण तथा भेदभावको अन्त्यपश्चात् मात्रै गरिबी निवारण सम्भव हुने भएकाले Servet को तर्कलाई अस्वीकार गर्नुपर्ने देखिँदैन । Collins et al., (2009) ले बाङ्लादेश, भारत र दक्षिण अफ्रिकाका गरिब परिवारको वित्तीय डायरी अध्ययन गरेका थिए । उनीहरूको वित्तीय कारोबारको मात्रा सानो रहेको भए तापनि उनीहरू विभिन्न प्रकारका कर्जा सम्झौतामा सहभागी भएको पाइएको थियो । उनीहरूले परिवार, आफन्त तथा साहु महाजनजस्ता अनौपचारिक माध्यमबाट मात्र नभई औपचारिक रूपमै स्थापित सहकारीमार्फत पनि कर्जा उपभोग गरेको तथ्य उजागर भएको थियो । लघुवित्त यस्ता व्यक्तिहरूका लागि पूरक संस्थामात्रै रहेको दावी गरिएको थियो । त्यसैले, लघुवित्तको लागि आर्थिक रूपले विपन्न वर्गलाई औपचारिक वित्तीय माध्यमबाट उच्च गुणस्तरको वित्तीय सेवा प्रवाह गर्नु मुख्य चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।

५. लघुवित्तको दिगो विकास

नेपालका सन्दर्भमा लघुवित्त कार्यक्रमअन्तर्गत हाल कायम रहेको 'घ' वर्गका लघुवित्त संस्थाका अलावा सहकारी संस्था, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विपन्न वर्ग कर्जा कार्यक्रमका साथै गैरसरकारी संस्थामार्फत सञ्चालित लघुकर्जा कार्यक्रम समेतलाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ । लेखको यस खण्डमा आदर्श लघुवित्त प्रदायक संस्था कस्तो हुनुपर्छ भन्ने सम्बन्धमा छोटो चर्चा गरिएको छ ।

सुरुआती चरणमा लघुवित्त संस्थाहरू गैर नाफामूलक रूपमा सञ्चालनमा आएका थिए । विस्तारै यो क्षेत्रसमेत नाफा कमाउने उद्देश्य राखी व्यापारिक प्रयोजनमा सञ्चालन हुँदै गएपछि प्रा. युनुसले सन् २०११ मा न्यूयोर्क टाइम्स पत्रिकामा गैरनाफामूलक संस्थाको रूपमा सञ्चालन हुनुपर्ने लघुवित्त व्यापारिक प्रयोजनसहित सञ्चालन गरिनु डरलाग्दो गल्तीका रूपमा व्याख्या गर्दै यस्तो प्रयासले लघुवित्त कार्यक्रम प्रमुख उद्देश्यबाट विमुख भएको टिप्पणी गर्दै लेख प्रकाशन गरेका थिए । उनको आशय आदर्श लघुवित्तहरू सामाजिक बैंकिङ अवधारणाअन्तर्गत सञ्चालन हुनुपर्छ भन्ने थियो ।

लघुवित्तहरू व्यापारिक प्रयोजनमा सञ्चालन हुनुको पछाडि लघुवित्त व्यवस्थापनले बजार सिद्धान्तभित्र रही सफल व्यापारिक सङ्गठनको असल अभ्यासलाई अवलम्बन गर्न खोजेको देखिन्छ । व्यावसायीकरण भन्नाले, व्यापारिक पुँजी परिचालन गरी संस्थाको गैरनाफामूलक संरचनालाई व्यावसायिक कानुनी संरचनाअन्तर्गत परिवर्तन गरी नाफा वितरण गर्न सक्ने अवस्थाको रूपमा बुझ्न सकिन्छ । लघुवित्त सिद्धान्ततः आर्थिक रूपले विपन्न वर्गलाई सेवा प्रदान गर्ने प्रयोजनमा स्थापना भएकाले नाफा वितरण गर्ने संस्थाको रूपमा कार्य गर्नु प्रा. युनुसले भनेझैँ उद्देश्यबाट विमुख भए जस्तो देखिन्छ ।

लघुकर्जाका सम्बन्धमा भएका केही अध्ययनले लघुवित्तको सामाजिक र आर्थिक क्रियाकलापबीच Trade off हुने देखाएका छन् । Ghos & Van (2008) को अध्ययनले ठूला कर्जा लगानी गर्ने लघुवित्तले लगानीकर्ताको नाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य प्राप्त गर्न सघाउने तर सामाजिक उद्देश्य हासिल नहुने बताएका छन् । अध्ययनमा ठूलो कर्जा सापेक्षित रूपमा विपन्न वर्गभित्रकै पनि उपल्लो वर्गलाई प्रवाह हुने भएकाले वास्तविक विपन्नको जीवनस्तरलाई त्यसले नछुने तर्क गरिएको छ । केही अध्येताले लघुवित्तले कर्जाको आकार बढाएर उनीहरूका अति विपन्न ग्राहकलाई लघुकर्जाको सेवाबाटै वञ्चित गरेकोसमेत उल्लेख गरेका छन् Mersland & Strom (2010) । यसअनुसार विपन्न वर्ग तथा गरिबलाई वित्तीय सेवा प्रवाह गर्नका लागि आर्थिक उद्देश्यभन्दा बलियो सामाजिक लक्ष्य भएको कार्यक्रमलाई नै आर्दश लघुवित्तको रूपमा लिनुपर्दछ । यद्यपि, व्यावसायीकरणको सट्टा आर्थिक रूपले दिगो सामाजिक लघुवित्त मोडेलका सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययनको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

६. नेपालको सन्दर्भमा लघुवित्त

गरिबी निवारण र ग्रामीण विपन्न समुदायमा वित्तीय पहुँच विस्तारका लागि नेपालमा सन् १९९० पश्चात् लघुवित्त कार्यक्रमको सुरुआत भएको थियो (Sixty Years of Nepal Rastra Bank, 2018) । सुरुआती समयमा लघुवित्त कार्यक्रम क्षेत्रीय ग्रामीण विकास बैंक, लघुकर्जा विकास बैंक, वित्तीय मध्यस्थकर्ता गैरसरकारी संस्था र वित्तीय सहकारी संस्थामार्फत सञ्चालन गरिएको थियो (Micro financing towards Empowerment of Disadvantaged Groups in Nepal ; Innovations and Practices; NRB & CECI 2008) । अधिकांश लघुवित्तहरू वित्तीय मध्यस्थकर्ताहरू गैरसरकारी संस्था र

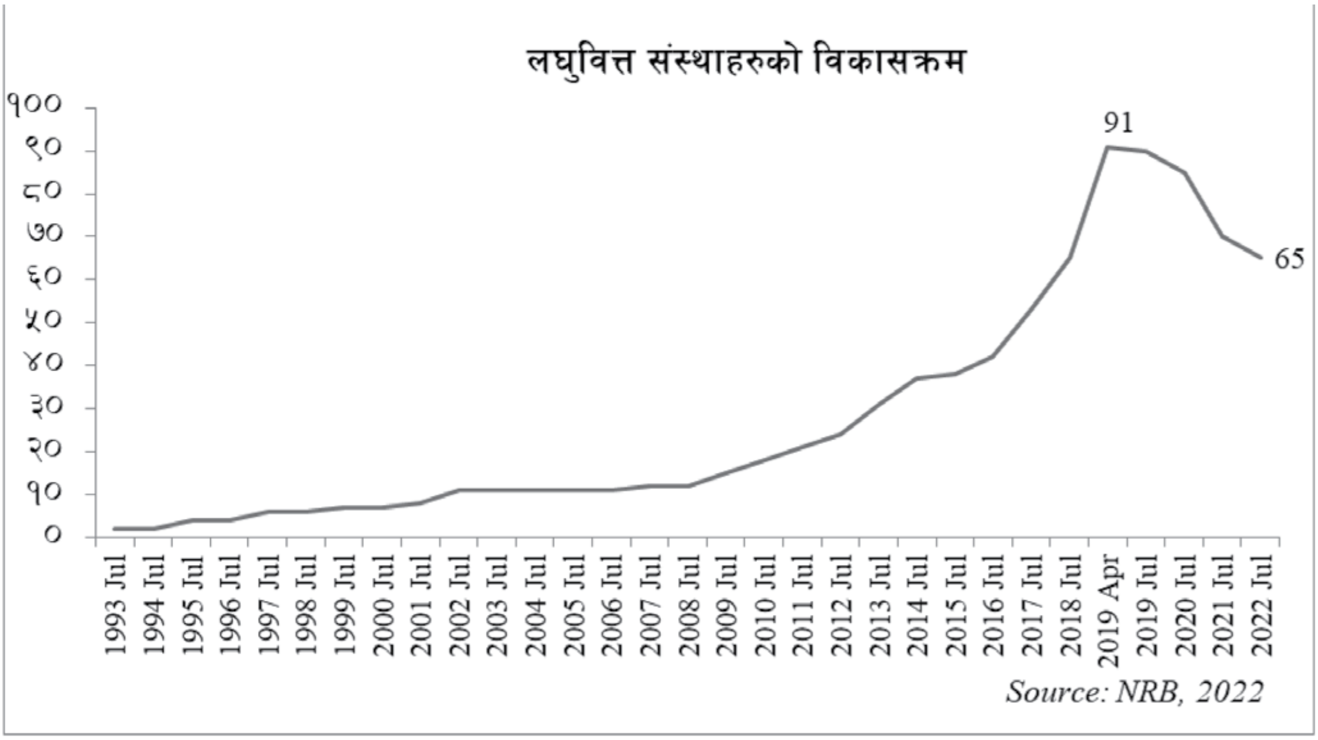

वित्तीय सहकारी संस्थाअन्तर्गतका थिए ।

नेपालमा लघुवित्त कार्यक्रम विभिन्न मोडालिटीमा सञ्चालनमा रहेका छन्, जस्तैः ग्रामीण बैंकिङ मोडेल, विपन्न वर्ग कर्जा कार्यक्रम, ग्रामीण स्वावलम्बन कोष, साना किसान सहकारी, वित्तीय गैरसरकारी संस्था, परियोजनामा आधारित लघुकर्जा कार्यक्रम, बचत तथा ऋण सहकारी संस्था, थोक कर्जा कार्यक्रम (Some Glimpses of Microfinance in Nepal, NRB 2013) । तत्कालीन समयमा नेपालका पाँच विकास क्षेत्रमा स्थापना गरी सञ्चालन गरिएको ग्रामीण विकास बैंकहरूको कार्यसम्पादन सन्तोषजनक नभएको तथा आर्थिक रूपमा समेत दिगो नभएकाले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँगको मर्जरपश्चात् अस्तित्व नै समाप्त भएको छ । वित्तीय गैरसरकारी संस्था कम्पनी ऐनअन्तर्गत सञ्चालन हुने गरी लघुवित्त वित्तीय संस्थामा परिवर्तन भएका छन् । त्यसबाहेक, उल्लिखित विभिन्न मोडेलका अधिकांश कार्यक्रमहरू विभिन्न निकायअन्तर्गत रहेर हालसम्म पनि सञ्चालनमा रहेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या २०२२ जुलाईसम्म ६५

विवरण	असार मसान्त				
	२०७५	२०७६	२०७७	२०७८	२०७९
कर्मचारी सङ्ख्या	११,५५२	१७,३६१	१९,०१७	२०,८७२	२३,३०३
शाखा सङ्ख्या	२,४४८	३,६२९	४,०५७	४,६८५	५,१३४
जम्मा सेन्टर	१७२,७८८	२७४,१८६	३१०,८९५	३६२,९८२	४२८,७८३
समूह सङ्ख्या	५६२,४२५	९२६,६२५	१,०३९,६९६	१,१८३,३६४	१,३५१,७२९
निष्क्रिय समूह सङ्ख्या	५,७६२	९,५६५	९,३९८	३४,१६३	१६,१५९
सदस्य सङ्ख्या	२,८५६,३८०	४,३२७,९९१	४,६८६,६५९	५,१९१,३६३	५,८५९,५३०
निष्क्रीय सदस्य सङ्ख्या	५१,५१६	११८,०४४	१९५,३११	३२९,८९५	४३८,०४०
ऋणीको सङ्ख्या	१,८५३,४१७	२,६७९,०१६	२,७८३,२२२	२,९९२,०६८	३,३०३,१००
भाखा नाघेका ऋणीको सङ्ख्या	५६,८२४	१६५,९८४	१,००१,४०७	७६४,६६३	३८२,३५३
निक्षेप सदस्य सङ्ख्या	३,०१०,१६६	४,३२३,९५७	४,६७९,९८७	५,१९३,५८२	५,८८८,०७७
निक्षेप (रु.दस लाखमा)	४९,५४८.६	१०१,९१०.१	१०६,१५०.२	१३०,४७१.७	१५९,०२२.८

वटा रहेकोमा २०१९ अप्रिलमा अधिकतम ९१ सम्म पुगेको थियो ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको आँकडाअनुसार २०७९ असारसम्ममा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका करिब पाँच हजारभन्दा बढी शाखा सञ्चालनमा छन् भने सदस्य सङ्ख्या ५८ लाख भन्दा बढी पुगेका छन् । सबै संस्थाबाट करिब ३३ लाखभन्दा बढी ऋणीले कर्जा उपभोग गरी व्यवसाय सञ्चालन गरेका छन् । कोभिड-१९ महामारीका कारण २०७७ मा भाखा नाघेका ऋणीको सङ्ख्या उल्लेख्य बढेको थियो, जुन पछिल्लो समयमा क्रमशः सुधारोन्मुख अवस्थामा छ । हाल कायम रहेका संस्थामा २३ हजारभन्दा बढी कर्मचारी कार्यरत भने करिब ५९ लाख निक्षेप सदस्यको रु.१५९ अर्ब निक्षेप रहेको छ ।

हालैका दिनमा लघुवित्तमाथि केही समूहले संस्थाविरोधी क्रियाकलाप सञ्चालन गरेको देखिन्छ । यद्यपि, लघुवित्तका क्रियाकलाप तथा यस क्षेत्रमा देखिएका समस्या समाधानका लागि संघीय संसदमा केही बहसहरू भएको पनि छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि समस्याको समाधानका लागि निर्देशनहरू जारी गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । लघुवित्तको दीर्घकालीन विकास गर्दै वित्तीय समावेशितामार्फत विपन्न वर्गको जीवनस्तर उकास्ने कार्यमा यी संस्थाको प्रभावकारिता थप प्रवर्द्धन गर्नका लागि नेपाल सरकारका अतिरिक्त सबैभन्दा चिन्तित रहनुपर्ने निकाय नेपाल राष्ट्र बैंक नै हो । यसै सन्दर्भमा लेखमा गरिएका केही महत्वपूर्ण कृति समीक्षा र वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा यस क्षेत्रको दीर्घकालीन विकासका लागि देहायका सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ :

- सिद्धान्ततः लघुवित्तलाई गरिबी निवारणको महत्वपूर्ण औजारका रूपमा अङ्गीकार गरिएको छ । नेपालको सन्दर्भमा समेत उचित विधिको प्रयोग गरी गरिबी न्यूनीकरणमा समग्र लघुवित्तको भूमिकाका सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययनको आवश्यकता छ ।
- लघुवित्त सञ्चालन मोडेलका सम्बन्धमा स्पष्ट हुनु आवश्यक छ । एकातर्फको सिद्धान्त र भिन्न कार्यशैलीका कारण सरोकारवालाबीच भ्रम उत्पन्न भई असामान्य स्थिति सिर्जना हुनेतर्फ सजग हुनु आवश्यक छ ।
- घ' वर्गका लघुवित्त संस्थाहरू कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भई नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त गरी सञ्चालनमा छन् । विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गरी उच्च मुनाफा वितरण गर्ने प्रवृत्तिले यी संस्थाहरूमाथि नैतिकताको प्रश्न उठेको छ । यस सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्तको मूल लक्ष्य किटान गरी सञ्चालन सहजता कायम गर्न थप पहल गर्नु पर्दछ ।
- विभिन्न अध्ययनअनुसार वित्तीय समावेशीकरणमा लघुवित्तको उल्लेख्य भूमिका रहने भएकाले लघुवित्तको मुख्य लक्ष्यअन्तर्गत विपन्न ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय समावेशीकरणलाई प्रवर्द्धन गरी उच्च गुणस्तरको वित्तीय सेवा प्रवाह किटान गरी नीति निर्देश गर्ने ।
- लघुवित्तको प्रभावकारिताका लागि आवश्यक क्रियाकलापको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने । वित्तीय साक्षरता तथा क्षमता विकासलाई पहिलो प्राथमिकता, लघुबचत प्रोत्साहनलाई दोस्रो तथा लघुकर्जा प्रवाहलाई तेस्रो प्राथमिकताअनुसार सञ्चालन गर्ने । निर्धारित प्राथमिकतालाई संस्थागत सुशासनकै अङ्ग निर्धारण गर्ने ।
- वित्तीय पहुँच कम भई आर्थिक विपन्नता उच्च भएका क्षेत्रको पहिचान गरी वित्तीय समावेशिता प्रवर्द्धनका लागि लघुवित्त संस्थाको आवश्यक भूमिकाका लागि नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- लघुबचत प्रोत्साहनमा लघुवित्तको भूमिका अभिवृद्धिका लागि प्रभावकारी कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त हुने । यसका लागि संस्थामा कार्यरत कर्मचारीको क्षमता विकासका लागि स्तरीय पाठ्यक्रम तर्जुमा गरी एकीकृत रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- लघुवित्तलाई सामाजिक बैंकिङ अवधारणाअन्तर्गत सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग र नेपाल राष्ट्र बैंकका नीतिमा उल्लेख गरिएको सन्दर्भमा विगतको क्षेत्रीय ग्रामीण विकास बैंकको अनुभव समेतलाई आत्मसात् गरी कार्यान्वयनको रूपरेखाका सम्बन्धमा अविलम्ब निर्णय गर्ने । यसमा स्रोतको आत्मनिर्भरता तथा स्रोतको सदुपयोगिता सम्बन्धमा

मिहीन ढङ्गले विश्लेषण गरी नीति कार्यान्वयन गर्ने ।

- लघुवित्त संस्थाको सञ्चालन खर्च न्यूनीकरण गर्नका लागि प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने । देशका अधिकांश स्थानमा इन्टरनेट र स्मार्ट फोनको पहुँच व्यापक विस्तार भइरहेको सन्दर्भमा सम्पूर्ण लघुवित्त क्रियाकलापलाई नै प्रविधिसँग जोड्नका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको अध्ययनले पनि नेपालमा वित्तीय साक्षरताको स्तर कमजोर देखाएकाले बैंकका प्रदेशस्थित कार्यालय र स्थानीय सरकारको समन्वयमा वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी कार्यक्रम व्यापक रूपमा सञ्चालन गर्ने । यस्ता कार्यक्रमको वास्तविक र निष्पक्ष प्रभावकारिता मापनका लागि स्वतन्त्र निकायबाट प्राविधिक सहयोग लिने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त लघुवित्त संस्थाको सङ्ख्या २०७९ असार मसान्तमा करिब ६५ वटा रहेको सन्दर्भमा आर्थिक/सामाजिक अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै आवश्यक लघुवित्त सङ्ख्या यकिन गरी कमजोर अवस्थामा रहेका संस्थालाई मर्जरका लागि थप नीतिगत पहल गर्ने ।
- लघुवित्त संस्थाको सुपरिवेक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउने । सुपरिवेक्षणमा बहुबैंकिङ, कर्जा सदुपयोग निरीक्षण, सदस्य शिक्षा, कर्मचारीलाई दिइने लक्ष्यजस्ता कार्यको सूक्ष्म निरीक्षण गर्ने । बहुबैंकिङको अवस्था पहिचानका लागि आवश्यक अध्ययन गर्ने ।
- वित्तीय पहुँच विस्तार र लघुवित्त संस्थालगायत ठूला सहकारी संस्थाको नियमनका लागि छुट्टै निकायको स्थापनाका सम्बन्धमा विभिन्न प्रतिवेदनमा प्रस्तुत सुझावका सन्दर्भमा तुरुन्तै निर्क्योल गर्ने ।

७. निष्कर्ष

लघुवित्त कार्यक्रम नेपालजस्ता विकासशील देशका लागि वित्तीय समावेशिता प्रवर्द्धन गर्दै उद्यमशीलताको विकासमार्फत गरिबी न्यूनीकरणमा भूमिका खेल्न सक्ने महत्वपूर्ण औजारको रूपमा रहेको छ । अति विपन्न जनसङ्ख्या तथा वित्तीय पहुँचमा पछि परेका स्थानको पहिचानपश्चात् उपयुक्त र समय सान्दर्भिक मोडेलको लघुवित्त कार्यक्रममार्फत उच्च गुणस्तरको सेवा विस्तार गर्न सकिए मात्रै यसले निर्धारण गरेको मूलभूत लक्ष्य प्राप्त गर्न सम्भव हुन्छ। सहर केन्द्रित भई उच्च नाफा आर्जन गरी वितरण गर्ने दौडमा सीमित ऋणीलाई आवश्यक वित्तीय चेतनाविना गरिने लघुकर्जा विस्तारले दीर्घ कालमा समग्र वित्तीय प्रणालीको विश्वसनीयतामै नकारात्मक असर गर्दछ । तत्कालका लागि नेपाल सरकार र नियामक निकायका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले कोभिड महामारीपश्चात् यस क्षेत्रमा देखिएका वास्तविक समस्याको समयमै पहिचान गरी समाधानका लागि आवश्यक उपायसमेत अवलम्बन गर्न आवश्यक छ। साथै, लघुवित्तको दीर्घकालीन विकासका लागि नेपालको आर्थिक सामाजिक परिवेशको वास्तविकतालाई मध्यनजर गर्दै यस्ता कार्यक्रमको विद्यमान सान्दर्भिकताको मिहीन मूल्याङ्कनपश्चात् अबको आवश्यकता पहिचान गरी उपयुक्त नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्री

Angelucci, M., Karlan, D., & Zinman, J. (2013). Win some lose some? Evidence from a randomized microcredit program placement experiment by Compartamos Banco (No. w19119). National Bureau of Economic Research.

Banerjee, A., Duflo, E., Glennerster, R., & Kinnan, C. (2015). The miracle of microfinance? Evidence from a randomized evaluation. American economic journal: Applied economics, 7(1), 22-53.

Brune, L., Giné, X., Goldberg, J., & Yang, D. (2011). Commitments to save: A field experiment in rural Malawi. World Bank Policy Research Working Paper, (5748).

Garikipati, S. (2008). The impact of lending to women on household vulnerability and women's empowerment: evidence from India.

Ghosh, S., & Van Tassel, E. (2008). A model of mission drift in microfinance institutions. Department of Economics, Florida Atlantic University, December.

Karlan, D., & Zinman, J. (2010). Expanding credit access: Using randomized supply decisions to estimate the impacts. The Review of Financial Studies, 23(1), 433-464.

Khadker, S. (1998). Fighting poverty with microcredit. Experience in.

Mersland, R., & Strøm, R. Ø. (2010). Microfinance mission drift?. World development, 38(1), 28-36.

Pitt, M. M., Khandker, S. R., & World Bank. (1996). Household and intrahousehold impact of the Grameen Bank and similar targeted credit programs in Bangladesh. The World Bank.

Prina, S. (2012). Banking the Poor Via Savings Accounts: Evidence from a Field Experiment in Nepal.

Roodman, D. (2012). Due diligence: An impertinent inquiry into microfinance. CGD Books.

Vincent, K., & Cull, T. (2011). Collins, D., Morduch, J., Rutherford, S. and Ruthven, O., 2009: Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on $2 a Day. Cape Town: Cape Town University Press.

Yunus, M. (1998). Banker to the Poor. Penguin Books India.

Websites

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/11/Special_Publications-Sixty_Years_Of_Nepal_Rastra_Bank-new.pdf

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/03/Micro-financing-towards-Empowerment-of-Disadvantaged-Groups-in-Nepal.pdf

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/03/MFD_Activities_Brocher_20700219.pdf

https://www.bbc.com/news/world-south-asia-12631784

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/12/Baseline-Survey-on-Financial-Literacy-in-Nepal-including-Financial-Inclusion-Indicators.pdf

लघुवित्तमा बहुबैंकिङ : विद्यमान अवस्था र सुधारका उपाय

■ उमा जोशी बोहरा*

१. पृष्ठभूमि

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋणीको कर्जा तिर्न सक्ने क्षमता, भावी नगद प्रवाह, आम्दानीको स्रोतजस्ता कर्जाप्रवाहका न्यूनतम आधारहरूको विश्लेषणपश्चात् कर्जाको सदुपयोगिता सुनिश्चित हुनेगरी कर्जा प्रवाह गर्दछन् । यसरी कर्जा प्रदान गर्दा कर्जाको लागि सुरक्षण राखिने धितोको सही मूल्याङ्कन गरी धितोले खामेसम्मको कर्जा प्रदान गरिन्छ । 'घ' वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाहेकका बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि सामान्यतया प्राथमिक पुँजीको २५ प्रतिशतसम्म कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने गरी एकल ग्राहक सीमा तोकिएको छ भने लघुवित्त वित्तीय संस्थाका लागि यस्तो एकल ग्राहक कर्जा सीमा रकममा तोकिएको छ । अर्थात् लघुवित्त वित्तीय संस्थाले एक जना ऋणीलाई बढीमा रु.सात लाखसम्म मात्र कर्जा प्रवाह गर्नसक्ने व्यवस्था छ ।

एउटा ग्राहकलाई एकभन्दा बढी बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा प्रवाह गरिएको अवस्थालाई बहुबैंकिङ भनिन्छ । सामान्यतया एक जना ऋणीलाई एउटा बैंकबाट मात्र कर्जा प्रवाह गर्नु उपयुक्त हुन्छ । तर, एकल ग्राहक कर्जा सीमा, पुँजी पर्याप्तता अनुपात, तरलता अनुपातजस्ता विभिन्न नियामकीय प्रावधान एवम् बैंक तथा वित्तीय संस्थाको जोखिम बहन गर्नसक्ने क्षमताको कारण एउटा ग्राहकको वास्तविक कर्जा आवश्यकता एउटै बैंकले पूरा गर्न नसकेमा उक्त ग्राहकलाई एकभन्दा बढी बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट समेत कर्जा प्रवाह गर्ने गरिन्छ । यस्तो अवस्थालाई सम्बोधन गर्न नियामक निकायबाट सहवित्तीयकरण कर्जाको अवधारणासम्बन्धी निर्देशन जारी गरिएको छ । सहवित्तीयकरणमा नजानेका लागि Paripasu वा No Objection Letter सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको हुन्छ । तर, एउटै परियोजनाको लागि विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट आवश्यकताभन्दा बढी कर्जा लिई सदुपयोग नगर्ने प्रवृत्ति रहेको छ । जुन पछिल्लो समय लघुवित्त वित्तीय संस्थामा बढी रहेको देखिएको छ ।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाले आर्थिक रूपमा पिछडिएका वर्गलाई वित्तीय पहुँचको माध्यमबाट स्वरोजगारका अवसरको विकास गरी तिनको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले तोकिएको सीमासम्मको कर्जा उनीहरूको घरदैलोमा नै उपलब्ध गराउँछन् । यसरी प्रदान गरिने कर्जामा सीमा नतोक्ने हो भने एउटै सदस्यलाई धेरै संस्थाले ठूलो मात्रामा कर्जा प्रदान गर्ने र सो कर्जाको सदुपयोग हुन नसक्दा सदस्यहरू ऋणग्रस्त भई लघुवित्तको उद्देश्यमा नकारात्मक असर पर्न सक्छ । केही समय अघिसम्म एक जना ऋणी सदस्यले एक वा सोभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट तोकिएको सीमासम्मको कर्जा लिन पाउने व्यवस्था रहेको भए पनि हालै राष्ट्र बैंकले निर्देशन जारी गर्दै एक जना ऋणी सदस्यले एउटा मात्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट तोकिको सीमासम्मको कर्जा लिन पाउने व्यवस्था गरेको छ । निर्देशन जारी गर्नुभन्दा अघि यस क्षेत्रमा बहुबैंकिङको कारोबार (तोकिएको सीमाभन्दा बढी कर्जा लिने) उल्लेख्य मात्रामा भएको पाइन्छ । प्रस्तुत लेखमा लघुवित्त क्षेत्रमा बहुबैंकिङको अवस्था र यसबाट यस क्षेत्रलाई मुक्त पार्नुपर्ने विषयमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२. नीतिगत व्यवस्था

नेपाल राष्ट्र बैंकले विगतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले सामूहिक जमानी र स्वीकारयोग्य धितो लिई सदस्यलाई प्रदान गर्ने कर्जाको छुट्टाछुट्टै एकल ग्राहक कर्जा सीमासम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गरेकोमा हालै दुवै कर्जाको सीमा एउटै कायम गरेको छ । यसै गरी, ऋणी सदस्यलाई एकै अवधिमा एउटै संस्थाबाट समूह जमानी कर्जा र धितोकर्जामध्ये कुनै एउटा मात्र कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । एकल ग्राहक कर्जा सीमा नाघ्नेगरी प्रदान गरिएको कर्जामा अधिकेन्द्रित जोखिम हुने भएकाले सीमाभन्दा बढी कर्जा प्रदान गर्ने पछिल्लो संस्थाले शतप्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यस्तो कर्जा प्रदान गर्नुअघि सदस्यले

*पूर्व उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

अन्य लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिए/नलिएको सम्बन्धमा ऋणीको स्वघोषणा गराउनुका साथै कर्जा सूचना केन्द्रबाट कर्जा सूचना लिई बहुबैंकिङ गरे/नगरेको यकिन गरी एकल ग्राहक कर्जा सीमा ननाघ्नेगरी कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। हालै नेपाल राष्ट्र बैंकले 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिएका ऋणीसमेत लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिन योग्य नहुने भन्दै ती संस्थाबाट कर्जा लिए/नलिएको यकिन गर्नुपर्ने व्यवस्था थप गरेको छ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले वि.सं. २०७५ मा संघीय संरचनामा लघुवित्त सेवाको पहुँच तथा संरचनासम्बन्धी विषयमा अध्ययन गरेको थियो । यसभन्दा अघि एक जना ऋणी सदस्यले एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिन नपाउने व्यवस्था रहेको भए तापनि बहुबैंकिङ गर्ने ऋणीको संख्या दुई तिहाईभन्दा बढी रहेको निष्कर्ष सो अध्ययनले निकालेको थियो । लघुवित्त वित्तीय संस्थाले ऋणीलाई प्रदान गर्ने कर्जाको सीमा न्यून रहेको र एउटा संस्थाबाट मात्र तोकिएको सीमासम्मको कर्जाले आयमूलक व्यवसाय सञ्चालन गर्न पुँजी अपुग भई सदस्यहरू अन्य लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिन बाध्य भएको निष्कर्ष सो अध्ययनले निकालेपश्चात् राष्ट्र बैंकले एकल ग्राहक कर्जा सीमासम्बन्धी तत्कालीन व्यवस्थालाई परिमार्जन गऱ्यो। सोहीअनुरूप आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को मौद्रिक नीतिले एउटा ऋणी सदस्यले एक वा एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट एकल ग्राहक कर्जा सीमासम्मको कर्जा लिन पाउने र सीमाभन्दा बढी कर्जा प्रदान गर्ने पछिल्लो संस्थाले शतप्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्यायो। त्यसै गरी, २०७८ सालदेखि राष्ट्र बैंकले विनाधितो र धितो कर्जाको सीमालाई वृद्धि गर्दै क्रमशः रु.सात लाख र रु.१५ लाख कायम गऱ्यो । यद्यपि लघुवित्त वित्तीय संस्थाले आन्तरिक प्रयोजनको लागि कार्यान्वयनमा ल्याएको कर्जा नीतिमा यस्तो सीमा सामान्यतः नियामकले तोकेको भन्दा कम हुने गरेको पाइन्छ। हालै राष्ट्र बैंकले संस्थाले प्रवाह गर्ने धितो र विनाधितो कर्जाको सीमा रु.सात लाख कायम गरेको छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाले यही व्यवस्थाअनुरूप आफ्ना ऋणी सदस्यलाई कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ।

३. विद्यमान अवस्था

तराई, राजमार्ग वरपर, सहरोन्मुख ग्रामीण क्षेत्रमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको शाखा विस्तार उल्लेख्य र पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा कम विस्तार भएको देखिन्छ। सञ्चालनमा रहेका ६४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कुल शाखा संख्या ५,१३४ रहेको र यी शाखाको प्रदेशगत उपस्थिति हेर्दा कोशी प्रदेश, मधेश प्रदेश, बागमती प्रदेश, गण्डकी प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश, कर्णाली प्रदेश र सुदुरपश्चिम प्रदेशमा क्रमशः ८६८ (१६.९ प्रतिशत), १,०५१ (२०.५ प्रतिशत), ७६९ (१४.९८ प्रतिशत), ५९१ (११.५१ प्रतिशत), १,१७० शाखा (२२.७९ प्रतिशत-सबैभन्दा धेरै) २३२ शाखा (४.५२ प्रतिशत-सबैभन्दा थोरै) र ४५३ (८.८ प्रतिशत) वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखाहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। राष्ट्रिय योजना आयोगका अनुसार बहुआयामिक गरिबीको संख्या यी प्रदेशहरूमा क्रमशः १५.९ प्रतिशत, २४.२ प्रतिशत, सात प्रतिशत, ९.६ प्रतिशत, १८.२ प्रतिशत, ३९.५ प्रतिशत र २५.३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसरी प्रदेशगत रूपमा गरीबीको गहनताअनुसार लघुवित्तीय सेवाको पहुँच र विस्तार हुन सकेको छैन। यसले प्रदेशगत रूपमा लक्षित वर्ग र लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उपस्थितिबीच सन्तुलन नभएको देखाउँछ।

लघुवित्त क्षेत्रले कुल जनसंख्याको २० प्रतिशत सर्वसाधारणलाई समेटेको र आबद्ध भएकामध्ये ५६ प्रतिशत (कुल जनसंख्याको ११ प्रतिशत) लाई लघुकर्जा प्रदान गरेको देखिन्छ । त्यसै गरी, तराई क्षेत्रमा रहेका कतिपय लक्षित वर्ग मिटरब्याजीबाट पिडित रहँदै आएकाले उनीहरूलाई लघुवित्तीय सेवाले समेट्न नसकेको अनुमान गर्न सकिन्छ। यसरी एकातिर सीमित क्षेत्रका सीमित सदस्यले बहुबैंकिङ कारोबार गरी एकल ग्राहक कर्जा सीमाभन्दा बढी कर्जा लिइरहेका छन् भने बाँकी क्षेत्रका लक्षित वर्गले लघुवित्तीय सेवाबाट वञ्चित रहनुपर्ने अवस्था देखिन्छ। त्यसैले तथ्याङ्कमा लघुकर्जाको कारोबार उल्लेख्य भएको देखिए तापनि वास्तविक रूपमा मुलुकभरका लक्षित वर्गलाई लघुवित्त क्षेत्रले समेट्न नसकेको देखिन्छ।

एकल ग्राहक कर्जा सीमासम्बन्धी व्यवस्थाको अनुपालना नगरी कर्जा प्रवाह गरेका कारण लघुवित्त क्षेत्रमा बहुबैंकिङ

कारोबार बढेको र ऋणी सदस्यमा कर्जाको अधिक भार पर्न गई पछिल्लो समय कर्जा असुलीमा कठिनाइ भएको देखिन्छ । कर्जा असुलीका लागि कर्जा हरितीकरण गर्ने गलत अभ्यासको प्रचलन बढ्दै गएको पाइन्छ । जसले गर्दा दीर्घकालसम्म ऋणी सदस्य ऋणमुक्त हुन नसक्ने र संस्थामा असल कर्जाको अंश उल्लेख्य देखिए पनि वास्तविक रूपमा कर्जाको साँवा/ब्याज असुली हुने सम्भावना न्यून हुँदै जाने अवस्था बन्छ । अर्कोतिर ऋणी सदस्यले एउटा संस्थाबाट कर्जा लिई अर्को संस्थाको कर्जा तिर्ने गरेकोमा यस क्षेत्रलाई कर्जा सूचना केन्द्रको सञ्जालसँग आबद्ध गरेपश्चात् सीमाभन्दा बढी कर्जा लिएका ऋणी सदस्यले थप कर्जा नपाउँदा कर्जाको असुली हुन नसकी खराब कर्जाको अंश एक्कासि बढ्न गएको देखिन्छ ।

४. कसरी बढ्यो बहुबैंकिङ कारोबार ?

लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कर्जा दिनुअघि विस्तृत रूपमा कर्जा विश्लेषण गरी सदस्यको व्यावसायिक क्षमता र आवश्यकताबमोजिम सदुपयोग हुनेगरी कर्जा प्रदान गर्नुपर्दछ । यसो गर्न सकेमा ऋणी सदस्यको फजुल खर्च गर्ने बानीमा नियन्त्रण भई निर्धारित समयमा कर्जाको साँवा ब्याज चुक्ता हुने भएकाले ऋणी सदस्यहरू ऋणको पासोमा नपर्ने र संस्थामा निष्क्रिय कर्जालाई नियन्त्रणमा राख्न सकिन्छ । तर पछिल्लो केही समयदेखि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू सेवामुलकभन्दा नाफामूलक भएका र क्रेडिट प्लसका कार्यक्रम नै नगरी बाणिज्य बैंक जसरी कर्जा प्रदान गर्न थालेकाले यस क्षेत्रमा बहुबैंकिङ कारोबार बढ्दै गएको देखिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले २०७५ सालमा गरेको अध्ययनपश्चात् लघुवित्त क्षेत्रमा बहुबैंकिङको अवस्थाको बारेमा कुनै आधिकारिक तहबाट अध्ययन भएको पाइँदैन । लघुवित्त वित्तीय संस्थामा खराब ऋणीको संख्या र खराब कर्जा वृद्धि हुनु, कर्जा सूचनासम्बन्धी अनिवार्य व्यवस्थाले कर्जा नलिएका सदस्य पाउन कठिन भई कर्जा लगानी बढ्न नसक्नु, सार्वजनिक सञ्चार माध्यममा दैनिक प्रकाशित/पसारित बहुबैंकिङसम्बन्धी समाचार आदिले यस क्षेत्रमा बहुबैंकिङको अवस्था उल्लेख्य रहेको पुष्टि गर्दछन् । यसरी विगतमा लघुवित्त क्षेत्रमा बहुबैंकिङ कारोबारमा वृद्धि हुनाका मुख्य कारणलाई देहायबमोजिम उल्लेख गरिएको छः

(क) लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उदार इजाजत नीति

नेपाल राष्ट्र बैंकले लिएको उदार इजाजत नीतिका कारण छोटो समयमा सयभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाले इजाजतपत्र प्राप्त गरे । त्यसै गरी, गरिबीको अवस्थाअनुसार शाखा विस्तार गर्ने नीति समयमै लागू हुन नसक्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले तराई, राजमार्ग वरपर र सहरोन्मुख ग्रामीण क्षेत्रमा सुविधाजनक तवरले आक्रामक रूपमा शाखा विस्तार गर्दा एउटै भौगोलिक क्षेत्रमा धेरै लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उपस्थिति रहन पुग्यो । यसरी धेरै संस्थाले एउटै क्षेत्रका सीमित संख्यामा रहेका लक्षित वर्गलाई आबद्ध गरी सीमाभन्दा बढी कर्जा प्रदान गर्दा बहुबैंकिङ कारोबार बढ्दै गएको हो ।

(ख) लघुवित्त क्षेत्रमा बढ्दो नाफामूलक प्रवृत्ति

पब्लिक कम्पनी लिमिटेडको रूपमा स्थापना भएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू नाफामा केन्द्रित हुँदा व्यवसाय विस्तारका लागि कर्मचारीलाई कर्जाको लक्ष्य तोक्ने प्रवृत्ति बढ्दै गयो । विनाझन्झट सहज तबरले विनाधितो कर्जा प्राप्त गर्न सकिने भएकाले सदस्यहरूमा आफ्नो ऋण बहन क्षमता र आवश्यकताभन्दा बढी कर्जा लिने प्रवृत्ति बढ्दै गयो र लक्ष्य प्राप्तिका लागि कर्मचारीले नीतिगत व्यवस्थाको बेवास्ता गर्दै अधिक कर्जा प्रवाह गर्दा धेरै लघुवित्त वित्तीय संस्थाले एउटै सदस्यलाई तोकिएको सीमाभन्दा बढी कर्जा प्रदान गरेकाले बहुबैंकिङ कारोबार बढेको देखिन्छ ।

(ग) नेपाल राष्ट्र बैंकको नीतिगत व्यवस्था

मुलुकका लागि आवश्यक लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या किटान गर्न नसकिए तापनि राष्ट्र बैंकले छोटो समयमा सयभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई इजाजतपत्र प्रदान गर्नु, लक्षित वर्गको उपस्थितिअनुसार शाखा विस्तार गर्ने नीति बेलैमा अवलम्बन गर्न नसक्नु, एकल ग्राहक कर्जा सीमा वृद्धि गर्नु, एउटा ऋणी सदस्यले धेरै वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट तोकिएको सीमासम्मको कर्जा लिन पाउने गरी नीतिगत व्यवस्थाको संशोधन गर्नु, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पुँजी वृद्धि हुँदा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको वित्तीय स्रोत वृद्धि हुनुलगायतका नीतिगत व्यवस्थाले बहुबैंकिङ कारोबार वृद्धि भएको देखिन्छ ।

अर्कोतर्फ लघुवित्त शाखा संख्यामा उल्लेख विस्तार भएसँगै राष्ट्र बैंकको स्थलगत सुपरिवेक्षण प्रभावकारी हुन नसकेको गुनासो पनि सुनिन थालेको छ।

(घ) लघुवित्त क्षेत्रलाई कर्जा सूचना केन्द्रको सञ्जालमा समयमा आबद्ध गर्न नसक्नु

मुलुकमा संस्थागत लघुवित्त अभियानले तीन दशक पूरा गर्नै लाग्दा (आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि) यस क्षेत्रलाई कर्जा सूचना केन्द्रको सञ्जालमा आबद्ध गरियो। समयमा कर्जा सूचना केन्द्रको सञ्जालमा आबद्ध गर्न नसकेका कारण आफ्ना ऋणीको कर्जा कारोबारबारे लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू अनभिज्ञ रहनुपर्ने अवस्था रह्यो। केन्द्रसँग आबद्ध हुनुभन्दा पहिले एउटै भौगोलिक क्षेत्रमा रहेका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबीच साख सूचना लिने/दिने प्रक्रियाबाट सम्बन्धित ऋणीको कर्जा कारोबारको विवरण लिने व्यवस्था भए पनि संस्थाहरूबीच समन्वय हुन नसक्दा यो कार्य त्यति प्रभावकारी हुन सकेन र ऋणीलाई कर्जा प्रदान गर्ने कार्यले निरन्तरता पायो।

(ङ) लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कमजोर संस्थागत सुशासन र स्वनियमन

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू विश्वास र इमान्दारितामा चल्ने संस्था भएकाले यी संस्थामा स्वनियमनको महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू प्रचलित ऐन, नियम, राष्ट्र बैंकले जारी गरेको निर्देशन र संस्था आफैँले निर्माण गरेको नीति, नियम तथा कार्यविधिको अधीनमा रही सञ्चालन भएका हुन्छन्।

तर पछिल्लो समय लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू नाफाकेन्द्रित हुँदै गएकाले नीतिगत व्यवस्थाको अनुपालना पक्ष कमजोर हुँदै जाँदा संस्थागत सुशासन र स्वनियमन कमजोर हुँदै गएको पाइन्छ। यसै गरी, फिल्ड तहका कतिपय कर्मचारीमा व्यावसायिकता, संस्थागत संस्कृति र कार्यालयगत प्रक्रियासम्बन्धी ज्ञान कमजोर रहेको, राष्ट्र बैंकले स्थलगत निरीक्षणको क्रममा नमूना छनोट गरी सीमित कर्जा फाइल जाँच गर्ने र संस्थाको आन्तरिक लेखापरीक्षणसमेत सबल हुन नसक्दा सबै कर्जाका फाइलहरूको जाँच हुन नसकेका गुनासा पनि यस क्षेत्रमा सुनिन थालेका छन्।

(च) आवश्यकता र क्षमताभन्दा बढी कर्जा लिने प्रवृत्ति

पछिल्लो समय अधिकांश ऋणी सदस्यले धेरै लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट सीमाभन्दा धेरै कर्जा लिने, अनुत्पादक क्षेत्रमा कर्जाको प्रयोग गर्ने, धेरै सदस्यको नामबाट कर्जा लिई 'मिटर ब्याज'मा लगानी गर्ने, धेरै संस्थामा आबद्ध भई कर्जा लिने र एउटा संस्थाबाट लिएको कर्जा अर्को संस्थाको कर्जा तिर्न प्रयोग गर्नेलगायतका कार्यले उनीहरू ऋणग्रस्त बन्दै गएको देखिन्छ। यसरी पछिल्लो समय सदस्यमा कर्जा लिने र नतिर्ने प्रवृत्तिको विकास हुँदा खराब ऋणीको संख्या बढ्दै गएको पाइन्छ।

(छ) कमजोर वित्तीय साक्षरता र तालिमको कमी

आवश्यक तालिम र पुनर्ताजगी कार्यक्रमको अभावका कारण लघुवित्त वित्तीय संस्थाका फिल्ड तहमा कार्यरत कतिपय कर्मचारी र सदस्यहरूमा वित्तीय ज्ञान कमजोर रहेको पाइन्छ। सञ्चालन भएका केही तालिम पनि कर्मकाण्डी हुने गरेको सुनिन्छ। वित्तीय साक्षरताको कमीले वित्तीय कारोबार र यसको फाइदा, कर्जाको सदुपयोगबाट हुने फाइदा र सदुपयोग हुन नसक्दा हुने बेफाइदा, खराब ऋणीमा परिणत हुने अवस्था, कालो सूचीसम्बन्धी व्यवस्था, कालो सूचीमा परेकै कारण विभिन्न सेवाबाट वञ्चित रहनुपर्नेलगायतका विषयमा जानकारी हुन सक्दैन। यसरी उल्लिखित ज्ञानको कमीले गर्दा कर्मचारीहरू तोकिएको लक्ष्य पूरा गर्नेतर्फ केन्द्रित हुने र ऋणी सदस्यले कर्जा लिँदा सजगता नअपनाउने गरेकाले बहुबैंकिङ कारोबारमा वृद्धि भएको देखिन्छ।

५. लघुवित्त क्षेत्रलाई बहुबैंकिङमुक्त कसरी बनाउने ?

सदस्यमा उद्यमशीलताको विकास र वित्तीय साक्षरताविना प्रदान गरिएको सीमाभन्दा बढी कर्जाको सदुपयोग हुन नसक्दा धेरै ऋणी सदस्यले समयमै कर्जाको साँवा ब्याज भुक्तानी गर्न नसकी खराब ऋणीमा परिणत भएका छन्। कतिपय कर्मचारीमा कमजोर संस्थागत संस्कृति र काम गर्ने दक्षताको अभाव (वित्तीय साक्षरताको कमीसमेत) का कारण कर्जाको विश्लेषण, कर्जा प्रवाह र असुलीका पक्षहरू सन्तोषजनक हुन सकेका छैनन्। सदस्यहरूमा कर्जा लिने र नतिर्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको पाइन्छ। लघुवित्त क्षेत्रप्रति असन्तुष्टि बढ्दै जाँदा स्वघोषित संघर्ष समितिको निर्माण भई लघुवित्त

वित्तीय संस्थाहरू खारेज गर्नुपर्ने र कर्जा मिनाहा गर्नुपर्ने जस्ता गैरकानुनी माग राखी राष्ट्रिय स्तरमा संघर्षका विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन् । कर्जा तिर्न नसकेका खराब ऋणीहरू सहभागी भएर समितिलाई नै सघाइरहेका समाचार समेत सार्वजनिक हुनुले ऋणी सदस्यहरूमा अनुशासन र इमान्दारिताको कमी भएको देखिन्छ । यसका साथै लघुवित्त संस्थामा संस्थागत सुशासन, स्वनियमन र क्षमता अभिवृद्धिमा भन्दा जतिसक्दो कारोबार विस्तारमा ध्यान दिने प्रवृत्ति बढ्दै जाँदा बहुबैंकिङ कारोबारले थप झाँगिने अवसर पाएको देखिन्छ ।

लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको पछिल्लो अवस्थालाई सम्बोधन गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०७९/११/१० मा आठ बुँदे निर्देशन जारी गरेको छ । उक्त निर्देशनमा एक जना सदस्यले एउटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट मात्र तोकिएको सीमासम्मको कर्जा लिन पाउने, 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिएका ऋणी सदस्यले लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिन नपाउने, धितो र विनाधितो कर्जाको अधिकतम सीमा सात लाखसम्म मात्र हुने र सीमाभन्दा बढी कर्जा प्रदान गरेको भए सीमाभन्दा बढी कर्जा प्रदान गर्ने संस्थाले शतप्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्ने, १५ प्रतिशतभन्दा बढी लाभांश प्रदान गर्ने संस्थाले सोभन्दा बढी प्रदान गर्ने लाभांशको ५० प्रतिशत साधारण जगेडा कोष, ३५ प्रतिशत ग्राहक संरक्षण कोष र १० प्रतिशत सामाजिक उत्तरदायित्व कोषमा रकम छुट्याउनुपर्ने, कर्जाको अधिकतम ब्याजदरको कम्तीमा ५० प्रतिशत हुनेगरी बचतको न्यूनतम ब्याजदर प्रदान गर्नुपर्ने, सेवा प्रवेश गर्ने नयाँ कर्मचारीलाई पूर्व सेवाकालीन दुई हप्ताको तालिम र अन्यलाई प्रत्येक दुई वर्षमा कम्तीमा एक पटक लघुवित्त कारोबारसँग सम्बन्धित तालिम प्रदान गर्नुपर्नेलगायतका व्यवस्थाहरू समेटिएका छन् ।

उल्लिखित निर्देशनहरू नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको मितिदेखि कार्यान्वयनमा आउने भएकाले आगामी दिनमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने वित्तीय सेवालाई लघुवित्तको मर्म र उद्देश्यअनुरूप व्यवस्थित बनाउन सकिन्छ तर सो मितिभन्दा अघि यस क्षेत्रमा रहेको बहुबैंकिङ कारोबारलाई शून्य नबनाएसम्म पछिल्लो समय लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको समस्यालाई निर्मूल पार्न सकिँदैन । लघुवित्त क्षेत्रमा बहुबैंकिङले ल्याएको समस्या नियमक, लघुवित्त वित्तीय संस्था, ऋणी सदस्य र अन्य सरोकारवाला सबैले विगतमा आफ्नो जिम्मेवारी इमान्दारीताका साथ निर्वाह गर्न नसकेकाले समस्या भएको हो । त्यसैले सरोकारवालाको जिम्मेवारीको मात्रा मापन गरी सोही अनुरूप विगतको गल्तीलाई सच्याउँदै अघि बढ्न नेपाल राष्ट्र बैंकको समन्वयमा विज्ञसहितको अध्ययन समितिको गठन गर्नुपर्दछ ।

बहु बैंकिङका कारण लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएका समस्यालाई समाधान गर्न यहाँ केही सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) ऋणीको वर्गीकरण

दुई वा सोभन्दा बढी संस्थाबाट सीमाभन्दा बढी कर्जा लिई कर्जाको साँवा ब्याज भुक्तानी नगरेका कारण खराब ऋणीमा परिणत भएका सबै ऋणीलाई एउटै डालोमा हालेर व्यवहार गर्ने कार्य विवेकपूर्ण हुन सक्दैन । यस क्षेत्रमा भएका खराब ऋणीको बारेमा विस्तृत अध्ययन गरी नियतवश कर्जा भुक्तानी नगरेका र परिस्थितिजन्य कारणले कर्जा भुक्तानी गर्न नसकेका गरी ऋणीलाई दुई वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्दछ । यी दुई वर्गका ऋणीमध्ये परिस्थितिजन्य कारणले कर्जा तिर्न नसकेका ऋणीको संख्या हेरी संस्थामा रहेका कोषहरू (ग्राहक सुरक्षण कोष, सामाजिक उत्तरदायित्व कोष आदि) बाट एकपटकको लागि सहुलियत प्रदान गर्न सकिन्छ । तर नियतवश कर्जा भुक्तानी नगरेका ऋणीलाई यस्ता सहुलियत दिने विषय भने न्यायोचित नहुने भएकाले त्यस्ता ऋणीबाट अनिवार्य रूपले कर्जा असुली गर्नुपर्दछ ।

(ख) कर्जाको पुनर्तालिकीकरण/पुनःसंरचना

बहुबैंकिङका कारण ऋणीले लिएको ऋण रकम आफ्नो क्षमता र आवश्यकताभन्दा धेरै भएकाले विगतकै भुक्तानी तालिकाबमोजिम कर्जा असुल गर्न किस्ता ठूलो भई कठिनाइ हुनसक्ने भएकाले कर्जाको पुनर्तालिकीकरण/पुनर्संरचना गर्न सकिन्छ । कर्जा असुलीसम्बन्धी उपर्युक्त व्यवस्था एक पटकका लागि नियामकीय तहबाट नीतिगत रूपमा व्यवस्था गर्नुपर्दछ । यसरी कर्जाको साँवा ब्याज भुक्तानी गर्दा किस्ताको आकार घटाउने र समयावधि थप गर्ने कार्यले ऋणी सदस्यलाई

किस्ता तिर्न सहज हुनुको साथै संस्थाको कर्जा असुली गर्ने उपयुक्त वातावरणको निर्माण हुन्छ।

(ग) वित्तीय साक्षरता

पैसाको सही व्यवस्थापन गर्न सिकाउने भएकाले वित्तीय कारोबारबाट तुलनात्मक रूपमा बढी लाभ लिनका लागि धनी, गरिब, शिक्षित, अशिक्षित सबैलाई वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता पर्दछ। वित्तीय साक्षरताले बचत गर्न अभिप्रेरित गर्ने, ऋणी सदस्यले आवश्यकता र क्षमताअनुसारको कर्जा लिने, कर्जाको सदुपयोग गर्ने, तोकिएको समयमा कर्जाको भुक्तानी गर्ने, गर्न नसकेमा कालो सूचीमा परिने र ऋणीले विभिन्न सामाजिक सेवा सुविधाबाट वञ्चित हुनुपर्ने, बैंकमा खाता खोली वित्तीय कारोबार गर्न नपाइने र कर्जा भुक्तानी गर्नुपर्ने दायित्वबाट आजीवन छुटकारा नपाइनेलगायतका विषयमा ज्ञान दिने भएकाले ऋणीलाई वित्तीय अनुशासनमा बस्न सहयोग गर्दछ। यसरी विगतमा ठूलो आकारको कर्जा लिई वित्तीय चेतनाको कमीले समयमै कर्जाको भुक्तानी गर्न नसकेका/नगरेका ऋणी सदस्यलाई वित्तीय रूपले साक्षर बनाई कर्जा असुली गर्ने वातावरण निर्माण गर्न वित्तीय साक्षरताले सकारात्मक भूमिका खेल्दछ।

(घ) लघुवित्त वित्तीय संस्थाबीच समन्वय र पारदर्शिता

लघुवित्त क्षेत्रमा बहुबैंकिङको कारोबारलाई नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले हालै नेपाल राष्ट्र बैंकले एक सदस्यले एउटा मात्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट तोकिएको सीमासम्मको कर्जा लिन पाउने व्यवस्था गरेको छ। विगतमा दुईभन्दा बढी संस्थासँग आबद्ध भई ऋण लिएर बहुबैंकिङ कारोबार गरेका सदस्यलाई प्रत्येक संस्थाले एक जना सदस्य आफूसँग रहनेगरी लिने/दिने गर्दा बहुबैंकिङ घटाउन सहयोग पुग्छ। यसरी आफूसँग आबद्ध भएका सदस्यलाई संस्थाहरूबीच बाँडेर लिँदा बचत, कर्जा, सदस्यको आबद्धताको समयावधि, बस्ने क्षेत्र आदिलाई आधार बनाउन सकिन्छ। यसका लागि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबीच समन्वय र पारदर्शिता हुनुपर्ने र नियामकले निश्चित समयावधि उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ।

(ङ) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबीच मर्जर/प्राप्ति

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबीच हुने मर्जर/प्राप्तिले एउटै भौगोलिक क्षेत्रमा उपस्थित भएका संस्थाको संख्या घट्ने भएकाले दुई वा सोभन्दा बढी संस्था मिलेर एउटा संस्था बन्ने र धेरै संस्था (मर्जर हुनुअघि) मा आबद्ध भएका सदस्य स्वतः एउटा संस्थामा आबद्ध हुने अवस्था सिर्जना गर्न सकिन्छ। यसका साथै पुँजीको आकार बढ्ने, सञ्चालन खर्च घट्ने र संस्थाको संख्यामा कमी आई अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा नियन्त्रण हुने भएकाले आगामी दिनमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबीच मर्जर/प्राप्ति गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ।

(च) कर्जा सूचना केन्द्रसँगको आबद्धता

ऋणी सदस्यले लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट लिएको कर्जाको विस्तृत विवरण कर्जा सूचना केन्द्रबाट प्राप्त गर्ने भएकाले यस क्षेत्रको बहुबैंकिङ कारोबारलाई नियन्त्रण गर्ने सबैभन्दा प्रभावकारी उपाय कर्जा सूचना केन्द्रसँगको आबद्धता नै हो। लघुवित्त क्षेत्रलाई समयमै केन्द्रसँग आबद्ध गर्न नसक्दा र एउटै भौगोलिक अवस्थितिमा रहेका संस्थाहरूबीच समन्वय हुन नसक्दा बहुबैंकिङ कारोबार उल्लेख्य रूपमा बढेको देखिन्छ। त्यसैले आगामी दिनमा बहुबैंकिङ कारोबार मुक्त लघुवित्त क्षेत्रको निर्माण गर्नका लागि केन्द्र र संस्थाको काम कारबाहीलाई थप सुधार गरी प्रभावकारी बनाउनुपर्ने देखिन्छ। यसका साथै नियामक निकायको प्रभावकारी नियमन र संस्थाको नियमित र सबल आन्तरिक लेखापरीक्षण नै संस्थागत सुशासन कायम राख्ने प्रमुख आधार भएकाले यसतर्फ सम्बन्धित निकायले प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ।

६. निचोड

उद्यमशीलताको विकास र वित्तीय साक्षरताले वित्तीय सेवाको उपयोग तुलनात्मक रूपमा बढी प्रभावकारी बनाउने गर्दछ। साथै, लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रदान गर्ने क्रममा क्रेडिट प्लसका कार्यक्रमलाई सँगसँगै लैजान सकेमा ऋणी सदस्यलाई कर्जाको व्यवस्थापन गर्न सहज हुन्छ। उल्लिखित व्यवस्थाको ख्याल नगरी प्रदान गरिएको सीमाभन्दा धेरै कर्जाको सही तवरले सदुपयोग हुन नसक्दा यस क्षेत्रमा खराब कर्जा बढ्दै गएको छ। यस्ता विषयलाई मध्यनजर राख्दै लघुवित्त क्षेत्रको स्थायित्व र विकासका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले नियमित रूपमा आवश्यकतानुसार निर्देशन जारी गर्दै आएको छ। हालसालै राष्ट्र बैंकले जारी गरेको निर्देशनले

पनि बहुबैंकिङ कारोबारलाई निरुत्साहित गर्न प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाले नाफाकेन्द्रित भई नियामकीय प्रावधानको अनुपालना नगर्दा बहुबैंकिङको उल्लेख्य वृद्धि भई समस्या देखिएको छ । यिनै समस्यालाई लिएर सामाजिक सञ्जाल र सञ्चार माध्यममा लघुवित्तसम्बन्धी नकारात्मक समाचार आउने क्रम बढेको देखिएको छ। त्यसै गरी, जिम्मेवार तहमा रहेका व्यक्तित्वले समेत सम्बन्धित निकायसँग आवश्यक जानकारी नै नलिई लघुवित्त वित्तीय संस्थाले तोकिएको सीमाभन्दा बढी ब्याज र सेवाशुल्क लिएर ऋणीलाई ऋणपासोमा पारेको जस्ता गम्भीर आरोप लगाउने कार्यले यस क्षेत्रको नकारात्मक प्रचार गर्ने पक्षलाई थप मलजल पुगेको छ।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाले घरभित्र सीमित महिलालाई वित्तीय पहुँचको माध्यमबाट उनीहरूको आर्थिक, सामाजिकलगायतका पक्षको विकास गरी आफ्नो परिवारको आर्थिक मामिलामा निर्णायक भूमिका निभाउन सक्ने बनाएको छ।

समाजको तल्लो तहमा रहेका महिलाको चेतनास्तरमा उल्लेख्य परिवर्तन ल्याई नेतृत्व तहसम्म पुऱ्याएर महिला सशक्तीकरणको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान दिएको छ । पछिल्लो समय धेरै लघुवित्त वित्तीय संस्थाले एउटै ऋणी सदस्यमा सीमाभन्दा धेरै कर्जा प्रदान गर्दा कर्जाको गुणस्तर कमजोर भई कर्जा असुलीमा समस्या देखिएको छ। त्यसैले विगतमा लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको बहुबैंकिङ कारोबारको समस्यालाई निरुत्साहित गरिनु आवश्यक छ।

नेपालका सार्वजनिक संस्थान : वर्तमान अवस्था र सुधारका उपाय

■ इन्द्रबहादुर देवकोटा*

१. पृष्ठभूमि

सार्वजनिक संस्थानको पृष्ठभूमि राज्यको भूमिकासँग जोडिएको हन्छ। विकासको अवस्था, निजी क्षेत्रको सबलता र अर्थतन्त्रमा सहभागिताको तत्परताले पनि सार्वजनिक संस्थानको औचित्य र आवश्यकतालाई निर्देशित गर्दछ । नागरिकलाई सेवा प्रवाह गर्ने मूल उद्देश्यका साथ सार्वजनिक संस्थान स्थापना भएका हुन् । सार्वजनिक संस्थान स्थापनाको भित्री मर्मलाई विश्लेषण गर्ने हो भने सरकारी प्रशासनिक पद्धतिबाट टाढा राखी कार्यसम्पादन र निर्णय प्रक्रियालाई चुस्त, छिटोछरितो र नतिजामूलक बनाउने, कार्यसम्पादनमा व्यावसायिकता र दक्षता अभिवृद्धि गर्ने, सेवाप्रवाहमा विशिष्टता कायम गरी गुणस्तर र प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने रहेको पाइन्छ । आमनागरिकको दैनिक जीवनयापनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेका अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ एवम् सुपथ मूल्यमा उपलब्ध गराउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, विकासका लागि भौतिक पूर्वाधारको आधार तयार गर्ने, आत्मनिर्भर र स्वाधीन अर्थतन्त्रको आधार तयार गर्ने, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, निजी क्षेत्रको विकासका लागि वातावरण तयार गर्ने र समतामूलक राज्यको स्थापना गरी सामाजिक न्यायको प्रवर्द्धन गर्नेलगायतका विविध उद्देश्यकासाथ सार्वजनिक संस्थानको स्थापना गरिएको हो ।

सन् १९३० पछि विश्वमा सार्वजनिक संस्थान स्थापना गर्ने लहर चलेको पाइन्छ । विशेष गरी सन् १९३० को विश्व आर्थिक मन्दीको घटनाले बजार संयन्त्रले सफलतापूर्वक काम नगरेको, निजी क्षेत्र सबल र सक्षम भइनसकेको, लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणा र पूर्वाधार विकासको कमजोर अवस्थाका कारण सरकारले नै नागरिकका दैनिक जीवनयापनका वस्तु तथा सेवाको व्यवस्थापनमा अग्रसर हुनुपर्ने अवस्था एकातिर सिर्जना भयो भने अर्कोतिर द्वितीय विश्वयुद्धबाट प्रभावित विश्वमा पुनःनिर्माण र नागरिक जीवन एवम् विकास व्यवस्थापन गर्ने सरकारको भूमिका सशक्त हुनुपर्ने परिस्थिति सिर्जना भयो । यिनै दुई धारका कारण विशेष गरी द्वितीय विश्वयुद्धपश्चात् लोककल्याणकारी राज्य व्यवस्थाको अभ्याससँगै आमजनमानसका लागि अत्यावश्यक, सार्वजनिक र एकाधिकार रहेका वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, वितरण र व्यवस्थापन गरी राज्यप्रति नागरिक भरोसा सिर्जना गर्ने उद्देश्यका साथ सार्वजनिक संस्थानको स्थापना गरिएको पाइन्छ । निजी क्षेत्रको सबलीकरण नभएका कारण विकास गतिविधिमा न्यून उपस्थिति, राष्ट्रिय उद्योगधन्दाको विकास तथा संरक्षण गर्नुपर्ने अवस्था, रणनीतिक क्षेत्रमा राज्यको उपस्थिति सशक्त र सुदृढ तुल्याउने अवस्था जस्ता कारणले पनि सार्वजनिक संस्थानको स्थापनाको आधार खडा गरेको पाइन्छ । नेपालमा पनि यसै परिवेशबाट सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना भई सञ्चालनमा आएका हुन् । राज्यबाट विभिन्न क्षेत्रमा सेवा प्रवाहलगायत मूल मार्गदर्शकको भूमिका खेल्नुपर्ने कारणले औद्योगिक विकास, व्यापारिक गतिविधि सञ्चालन सामाजिक सेवा, जनउपयोगी क्षेत्र र वित्तीय क्षेत्रलगायतका विविध क्षेत्रमा विशिष्टीकरण र व्यावसायिकता प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यका साथ नेपालमा उपर्युक्त क्षेत्रगत सार्वजनिक संस्थान स्थापना भएका हुन् । विश्वव्यापी नवीन लहरका साथ आएका शासकीय व्यवस्थापनका शैली, लोकतान्त्रिक प्रणालीको अभ्यास तथा अवलम्बन र उदार आर्थिक कार्य प्रणालीका कारण राज्यको भूमिकामा परिवर्तन भए पनि नागरिक सन्तुष्टि हासिल गर्नु राज्यको मूल उद्देश्य रहेकाले अझै पनि सार्वजनिक संस्थानको भूमिका महत्वपूर्ण मानिँदै आइएको छ ।

२. नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको प्रादुर्भाव

द्वितीय विश्वयुद्धपछि सरकारको भूमिका लोककल्याणकारी राज्य स्थापनामा केन्द्रित भएको सन्दर्भमा उत्पादन, वितरण र अर्थ व्यवस्था सञ्चालनका अधिकांश गतिविधि सरकारका तर्फबाट सञ्चालन भए । सरकार एक

* उपसचिव, अर्थ मन्त्रालय

किसिमले सम्पूर्ण आर्थिक गतिविधिको एकल सञ्चालक रह्यो । यसै परिवेशमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने, ठूला पूर्वाधार लगानीको आवश्यकता पूर्ति गर्ने, बजार सन्तुलन ल्याउने, मूल्यस्थिरता कायम राख्ने र सरकारका नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यले सरकारको स्वामित्व रहेका सार्वजनिक संस्थानको स्थापना र सञ्चालन गर्ने प्रचलन विश्वभर नै चल्यो ।

नेपाल पनि विश्वमा चलेको यस प्रकारको लहरबाट अछुतो रहन सकेन। नेपाल पनि विश्वमा चलेको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक एवम् पर्यावरणीय प्रणालीबाट अलग रहेर बस्न सक्ने अवस्था भएन । माग-पूर्तिको समग्र पद्धतिबाट बजार सञ्चालन नभएको, बजारमा प्रतिस्पर्धा नभएको, उपभोक्ता सचेत र सक्षम नभएको, पूर्वाधारको विकास नभएको र आम नागरिकलाई वस्तु तथा सेवाको सहज आपूर्ति नभएको अवस्थामा सरकार व्यावसायिक क्रियाकलापमा सहभागी हुनु पर्‍यो । नेपालको विकास पूर्वाधारको अवस्था, आन्तरिक सक्षमता, स्रोत साधनको उपलब्धतालगायतका विविध कारणबाट विश्व समुदायसँग सहकार्य, समन्वय र पारस्परिक सहयोगसाथ अघि बढिरहेको अवस्थामा सार्वजनिक संस्थानमार्फत सेवा प्रवाह सञ्चालन गरी नागरिकलाई राज्यप्रति विश्वास तथा भरोसा दिलाउने कार्यमा मुलुक अग्रसर भयो।

नेपालमा आमनागरिकको दैनिक जीवनयापनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेका अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ र सुपथ मूल्यमा उपलब्ध गराउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, विकासका लागि भौतिक पूर्वाधारको आधार तयार गर्ने, आत्मनिर्भर र स्वाधीन अर्थतन्त्रको आधार तयार गर्ने, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, निजी क्षेत्रको विकासका लागि वातावरण तयार गर्ने र समतामूलक राज्यको स्थापना गरी सामाजिक न्यायको प्रवर्द्धन गर्नेलगायतका विविध उद्देश्यका साथ १९९३ सालदेखि सार्वजनिक संस्थान स्थापना र सञ्चालन गर्ने क्रम सुरु भएको पाइन्छ।

३. सार्वजनिक संस्थानको वित्तीय कार्यकुशलता

देशको आर्थिक विकासका लागि आन्तरिक स्रोतको परिचालन गर्ने, नागरिकका आधारभूत आवश्यकता पूर्ति गर्ने, विकास योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न सघाउ पुर्‍याउने, पूर्वाधार विकास गर्ने, मुलुकमा लगानीको वातावरण सिर्जना गर्ने, नयाँ प्रविधि भित्र्याउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, सरकारको सेवा प्रवाहको संवाहक (Delivery Wings of Government) को रूपमा कार्य गर्ने मूल उद्देश्यसाथ स्थापना भएका सार्वजनिक संस्थानको कार्यसम्पादन स्तर, कार्यशैली र गुणस्तरको अवस्था मिश्रित रहेको पाइन्छ। विश्व शासन प्रणालीमा आएको नवीन लहर, सरकारको कार्यक्षेत्र र भूमिकामा आएको फेरबदल, विज्ञान र सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भएको अद्‌भूत परिवर्तन, आर्थिक उदारीकरण र विश्वव्यापीकरणका कारण सिर्जित प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण जस्ता विविध कारणले सार्वजनिक संस्थानका गतिविधिमा पनि केही चुनौती र अवसर खडा भए।

विविध समस्या र चुनौतीका बाबजुद हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानको वित्तीय कार्यकुशलतालाई विश्लेषण गर्दा पछिल्लो अवधिमा सकारात्मक नै देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा अस्तित्वमा रहेका संस्थानमध्ये २२ वटा संस्थान नाफामा सञ्चालन भएका छन् । त्यस्तै, १९ वटा संस्थान घाटामा छन् भने बाँकी संस्थानको कारोबार शून्य रहेको छ । सार्वजनिक संस्थानका यस अवधिको कार्यकुशलतालाई संक्षेपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- सार्वजनिक संस्थानको कुल सञ्चालन आय रु.४ खर्ब ३५ अर्ब १७ करोड ३९ लाख पुगेको छ।
- सार्वजनिक संस्थानको सञ्चित नाफा रु.१ खर्ब १३ अर्ब ५६ करोड ५९ लाख पुगेको छ । सञ्चित नोक्सानी रु.२१ अर्ब ७८ करोड ६६ लाख कायम भएको छ। सबै संस्थानको सञ्चित नाफा (सञ्चित नोक्सान कटाएर) रु.९१ अर्ब ७७ करोड ९३ लाख पुगेको छ।
- सार्वजनिक संस्थानमा रु.५ खर्ब ६७ अर्ब २८ करोड ८६ लाख कुल लगानी भएको अवस्था छ। यसमध्ये सेयर लगानी रु.३ खर्ब १४ अर्ब ६५ करोड ७ लाख र ऋण लगानी रु.२ खर्ब ५२ अर्ब ६३ करोड ७९ लाख रहेको छ। समग्र लगानीमा सेयरको हिस्सा ५५.४७ प्रतिशत छ भने ऋणको हिस्सा ४४.५३ प्रतिशत रहेको छ।
- सार्वजनिक संस्थानमा चुक्ता पुँजी रु.३ खर्ब ४७ अर्ब ९४

करोड ३९ लाख रहेको अवस्था छ। यसमा सरकारको स्वामित्व ९१.४७ प्रतिशत र सार्वजनिक संस्थान र निजी क्षेत्रको स्वामित्व ८.५३ प्रतिशत रहेको छ।

- सार्वजनिक संस्थानको सेयरधनी कोष/नेटवर्थ रु.७ खर्ब ५५ अर्ब ७२ करोड ९१ लाख पुगेको छ।

- यस अवधिमा सार्वजनिक संस्थानमा २८,००२ जनाले रोजगारी पाएका छन्। यो सन् २०१७/१८ को नेपाल लेवर फोर्स सर्भेअनुसारको ७० लाख ८६ हजार रोजगारीमा ०.३९ प्रतिशत हिस्सा हुन आउँछ।

- नाफामा सञ्चालित २२ वटा सार्वजनिक संस्थानले यस अवधिमा रु.३२ अर्ब १९ करोड ३६ लाख नाफा आर्जन गरेका छन भने नोक्सानमा सञ्चालित १९ वटा सार्वजनिक संस्थानको नोक्सानी रु.५ अर्ब ८३ करोड ४८ लाख रहेको छ। यसरी सार्वजनिक संस्थानबाट यस अवधिमा रु.२६ अर्ब ३५ करोड ८८ लाख खुद नाफा भएको छ। कुल नाफामा ८७.७९ प्रतिशत ५ वटा संस्थानको योगदान रहेको छ। सरकारलाई यस अवधिमा सार्वजनिक संस्थानबाट रु.६ अर्ब ७२ करोड १४ लाख लाभांश प्राप्त भएको छ।

- सार्वजनिक संस्थानको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्वमा वर्सेनि वृद्धि भएको छ। यस अवधिमा संस्थानको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व रकम रु.५९ अर्ब ३९ करोड १९ लाख पुगेको छ। त्यस्तै, संस्थानको सम्भावित दायित्वसमेत वृद्धि भएको अवस्था छ। यस अवधिसम्म सम्भावित दायित्व रू.१० खर्ब ६९ अर्ब ९७ करोड ८४ लाख रहेको छ।

- २०७८ असारसम्म छ वटा सार्वजनिक संस्थान नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लिमिटेडमा सूचीकृत भएका छन्। यी संस्थानको बजार पुँजीकरण अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १३७.९९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.५ खर्ब ७६ अर्ब २५ करोड १७ लाख पुगेको छ। यो कुल बजार पुँजीकरणको १४.३७ प्रतिशत हो।

सार्वजनिक संस्थानको सेयर लगानी, ऋण लगानी, लाभांश प्राप्ति, सञ्चालन आय, प्रशासकीय खर्च, खुद नाफा/नोक्सान स्थिति, सञ्चित नाफा/नोक्सान, सेयरधनी कोष/नेटवर्थ, कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व र कार्यरत जनशक्तिको अवस्थाको यस अवधिसम्मको (आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्मको) स्थिति क्षेत्रगत स्थिति तालिका-२ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका २ : सार्वजनिक संस्थानको कार्यकुशलता (रु.लाखमा)

विवरण	सार्वजनिक संस्थानका क्षेत्र						कुल
	औद्योगिक	जनउपयोगी	व्यापारिक	वित्तीय	सामाजिक	सेवा	
जीडीपीमा सञ्चालन आयको योगदान (प्रतिशत)	०.१५	२.६५	५.६२	१.८९	०.०६	०.५८	१०.९५
रोजगारी (हजार जना)	२	१३	१	७	१	३	२८
आयकरमा योगदान (रु.अर्बमा)	०.१८	६.९२	४.४५	६.२२	०.०३	१.५६	१९.३७
सेयर लगानी (रु.अर्बमा)	६.१५	१५३.६७	१३.००	४५.५२	३.९४	६६.३९	२८८.६
ऋण लगानी (रु.अर्बमा)	८.०९	२०१.२	०.३३	०.०९	१.७४	१९.४४	२३०.९
लाभांश प्राप्ति (रु.अर्बमा)	-	६.१८	५.१५	२.५१	-	०.२६	१४.१०
सञ्चालन आय (रु.अर्बमा)	६.०५	१०३.६	२१९.८	७३.९१	२.५१	२२.७४	४२८.७
प्रशासकीय (रु.अर्बमा)	०.९१	१३.२६	२.५७	१२.९७	१.३१	५.१८	३५.६१
खुद नाफा/नोक्सान (रु.अर्बमा)	-०.९१	२०.६३	१२.९९	१६.७७	-०.३०	-०.८८	४८.३०
सञ्चित नाफा/ नोक्सान (रु.अर्बमा)	-१७.५	५०.३५	२१.४८	१५.६१	-३.५६	९.११	७५.५१
सेयरधनी कोष तथा नेटवर्क (रु.अर्बमा)	-८.७३	२५५.२५	३७.०८	१६३.६	८.१८	२४८.४	७०३.९
कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व (रु.अर्बमा)	२.४१	४६.६८	०.६७	३.६१	१.२०	३.१४	५७.७१

स्रोत : सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा, २०७९

४. सार्वजनिक संस्थान सुधारका लागि विगतमा भएका प्रयास

सार्वजनिक संस्थानलाई व्यवस्थापकीय रूपले सक्षम, प्रभावकारी र प्रतिस्पर्धी बनाई आर्थिक गतिविधि र सेवा प्रवाहका सशक्त संयन्त्रको विकास गर्न निरन्तर रूपमा सुधार भइरहेका छन् । संस्थानको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, नवीन प्रविधि अवलम्बन गर्ने, व्यवस्थापनमा सक्षमता बढाउने, संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने, संस्थानका गतिविधिलाई पारदर्शी बनाउने, संस्थागत उत्तरदायित्व प्रवर्द्धन गर्ने, वित्तीय सुशासन कायम गर्नेलगायतका विविध पक्षमा सुधार गरी सार्वजनिक संस्थानलाई सक्षम र उपायोगी संस्थाको रूपमा विकास गर्न नीतिगत, संस्थागत र कार्यप्रणालीगत सुधार भइरहेका छन् । संस्थान सुधारका लागि भइरहेका सुधारलाई संक्षेपमा देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- सार्वजनिक संस्थानको सुधारका लागि विभिन्न नीतिगत र संस्थागत सुधार भएका छन् । आवधिक योजना, प्रशासन सुधार आयोगका प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका नीतिगत र संस्थागत सुधार तथा सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोगले गरेका नीतिगत र संरचनागत सुझावअनुसार विभिन्न सुधार गरिएको छ ।

- सार्वजनिक संस्थानको आर्थिक कारोबारमा पारदर्शिता र उत्तरदायित्व प्रवर्द्धनका लागि सार्वजनिक खरिद ऐन/नियमावली, सुशासन ऐन/नियमावली, सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन/नियमावली, नेपाल लेखामान र लेखापरीक्षणमान मापदण्डका व्यवस्थालाई पूर्ण रूपले अवलम्बन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- सार्वजनिक संस्थानको जनशक्तिलाई सक्षम, प्रतिस्पर्धी र दक्ष बनाई संस्थानको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न, दरबन्दी पुनरावलोकन गर्ने, खुला प्रतिस्पर्धाबाट प्रतिभाशाली जनशक्ति भित्र्याउने, कार्यकारी प्रमुख/महाप्रबन्धकको नियुक्ति खुला प्रतिस्पर्धाबाट गर्ने, कार्यसम्पादन सम्झौता गर्ने र कर्मचारीका हकहितको संरक्षण गर्ने नीतिगत तथा कार्यगत व्यवस्था मिलाइएको छ ।

- आर्थिक उदारीकरणको नीतिअनुसार वस्तु तथा सेवा उत्पादन, मूल्य निर्धारण र बजार प्रवर्द्धन, नवीन प्रविधिको प्रयोग, बजार विस्तार, सेवा प्रवाहमा सरलीकरण, लगानी, ब्याज निर्धारण जस्ता विविध विषयमा स्वायत्तता दिइएको छ ।

- सार्वजनिक संस्थानको आर्थिक स्थिति सुदृढ गरी व्यावसायिक क्षमता बढाउन ऋण, सेयरको माध्यमबाट सरकारले पुँजी परिचालनमा सहयोग पुऱ्याउने, संस्थानको सम्पति संस्थाको हित अभिवृद्धि गर्न परिचालन गर्ने, व्यवसायलाई विविधीकरण गर्ने, सेवा विस्तार गर्ने, संस्थानलाई विशेष छुट सुविधा प्रदान गर्नेलगायतका नीतिगत र कार्यगत व्यवस्थाको कार्यान्वयन गरिएको छ ।

- सार्वजनिक संस्थानको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न र अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको सहभागिता बढाई आर्थिक संवाहकको रूपमा परिचालन गराउन निजी क्षेत्र इच्छुक र सक्षम भएका क्षेत्रका सार्वजनिक संस्थानलाई विनिवेश, निजीकरण गर्ने तथा एकै प्रकृतिका संस्थानलाई एकआपसमा गाभ्ने र औचित्यहीन संस्थानलाई खारेजी गर्ने कार्यलाई अवलम्बन गरिएको छ ।

- सार्वजनिक संस्थानको सुधारका लागि वर्सेनि कार्यान्वयन गरिने नेपाल सरकारको बजेटमा विभिन्न नीतिगत र संरचनागत व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसबाट सार्वजनिक संस्थानको सुधार र व्यवस्थापनलाई सरकारले प्राथमिकतामा राखेको स्पष्ट हुन्छ ।

५. सार्वजनिक संस्थानका समस्या तथा चुनौती

सार्वजनिक संस्थानको पकृति, कार्यक्षेत्र र उद्देश्यका आधारमा विश्लेषण गर्दा संस्थानपिच्छे पृथकपृथक समस्या र चुनौती रहेका छन् । समग्रमा विश्लेषण गर्दा हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानका मूलभूत समस्याका रूपमा व्यावसायिकता र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर रहनु, सञ्चालन र व्यवस्थापनमा एकरूपता नहुनु, कतिपय संस्थानले नियामक र वस्तु/सेवा प्रदायकको दोहोरो भूमिका निर्वाह गर्नु, संस्थानको नियमन, समन्वय र सुपरिवेक्षण फरकफरक निकायबाट हुनु, बन्द भएका संस्थानको सम्पत्तिको उचित संरक्षण तथा उपयोग नहुनु, स्रोत व्यवस्था नभएको दायित्व उच्च रहनु, विश्व परिवेशमा आएका कोभिड-१९ जस्ता

समस्याको प्रभावबाट कार्यप्रणालीमा उत्पन्न हुने समस्याजस्ता विविध समस्या रहेका छन् । यी समस्या सबै प्रकृतिका सार्वजनिक संस्थानका प्रतिनिधि समस्या हुन् ।

सार्वजनिक संस्थानले विविध प्रकृतिका चुनौतीको पनि सामना गरिरहेका छन् । सञ्चालन कार्यकुशलता अभिवृद्धि गरी सार्वजनिक विश्वास (Public Trust) आर्जन गर्ने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि र विविधीकरणमार्फत बजार विस्तार गर्ने, प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, व्यवस्थापन सुधार गरी व्यवसायिक दक्षता बढाउने, कार्यरत जनशक्तिलाई प्रतिस्पर्धी र सक्षम बनाउने, संस्थान सञ्चालनमा संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने, आत्मनिर्भर बन्ने, संस्थानको वित्तीय दायित्व घटाउने, वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण गर्ने, अभिलेख व्यवस्थापन वैज्ञानिक र यथार्थपरक बनाउने, स्रोत साधनको प्रभावकारी र विवेकशील परिचालन गर्ने, आधुनिक प्रविधि एवं कार्य संस्कृति र व्यवहार अवलम्बन गर्ने तथा समग्रमा सार्वजनिक संस्थानको औचित्य पुष्टि गर्ने जस्ता चुनौती संस्थानले व्यहोरिरहेका छन् ।

६. सार्वजनिक संस्थान व्यवस्थापन सुधारका लागि सुझाव

सार्वजनिक संस्थानको सुधारका गर्नका सरकारले लिएका विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमको फलस्वरूप नवीन प्रविधिको प्रयोग, कार्य सरलीकरण, सेवा प्रवाहमा सुधार, बजार विविधीकरण, जनशक्तिमा सुधार, व्यवहारगत सुधार, वित्तीय अनुशासन कायम गर्ने प्रयास जस्ता केही सुधार भए तापनि अपेक्षाकृत रूपले सार्वजनिक संस्थानमा सुधार हुन नसकेको जनगुनासो व्यापक रहेको अवस्था छ । केही सार्वजनिक संस्थानले बजारको एकाधिकार अन्त्य गर्ने र वस्तु तथा सेवाको मूल्य निर्धारण र गुणस्तरका लागि मापदण्डको निर्धारकको कार्य गरिरहेको अवस्था पनि छ । दुग्ध विकास संस्थानको दुग्धजन्य उत्पादन नागरिकले खोजीखोजी किन्छन् भने उदयपुर सिमेन्टको उत्पादनलाई निर्माण कार्यमा उपभोक्ताले पहिलो प्राथमिकतामा राख्छन् । बजारमा वस्तुको मूल्य र गुणस्तर निर्धारणमा सार्वजनिक संस्थानको महत्वपूर्ण भूमिका रहेकोले यी संस्थानप्रति जनविश्वास रहेको पुष्टि हुन्छ ।

सार्वजनिक संस्थानको प्रभावकारी व्यवस्थापन र सञ्चालनका लागि देहायबमोजिम सुधारका कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(क) सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा सरकार स्पष्ट हुने

१. संवैधानिक मर्म, शासकीय संरचनाबमोजिम देशको अर्थतन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि सार्वजनिक संस्थानको औचित्य, आवश्यकता र भूमिकालाई विश्लेषण गरी देहायका विषयमा स्पष्ट हुने -

- समाजवादउन्मुख आर्थिक नीतिअनुरूप सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कसरी गर्ने, कुन प्रकृतिका संस्थानलाई सञ्चालन गर्ने र कस्तालाई बन्द गर्ने, निजी क्षेत्रसँग कसरी सहकार्य गर्ने भन्ने विषय स्पष्ट गर्ने ।
- सरकारले सञ्चालन नगरी नहुने, सरकारले सञ्चालन गरे पनि हुने, सार्वजनिक-निजी साझेदारीमा सञ्चालन गर्दा लागत र कार्यकुशलता प्रभावकारी हुने र विनिवेश गर्नुपर्ने संस्थानको वर्गीकरण गर्ने ।
- संस्थान सञ्चालनको उद्देश्य के हुने (नाफामुखी कि सेवामुखी प्रष्ट गर्ने र सोहीबमोजिम संस्थानको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने ।
- संस्थानको सञ्चालन मोडालिटी (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको स्वामित्व कसरी गराउने भन्ने विषयमा स्पष्ट नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
- संस्थानको वित्तीय प्रबन्धलाई कसरी चुस्त बनाउने भन्ने विषयमा मापदण्ड बनाउने ।
- उपरोक्त विषयका आधारमा सार्वजनिक संस्थानको समग्र पक्षलाई केलाई सार्वजनिक संस्थान श्वेतपत्र जारी गर्ने ।

२. सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनको स्पष्ट नीति र धारणापछि देहायका पक्षलाई समेटेर सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन र व्यवस्थापन नीति बनाउने -

- संस्थान सञ्चालन विधि र प्रक्रिया,
- संस्थानको कार्य विविधीकरण,

- नवीन प्रविधिको प्रयोग,
- सञ्चालन व्यवस्थापनमा पृथक प्रक्रिया (खरिद प्रक्रिया, निर्णय प्रक्रिया),
- सार्वजनिक निजी साझेदारी,
- संस्थान सञ्चालनमा ब्लेन्डिङ फाइनान्सिङको परिचालन

(ख) **सार्वजनिक संस्थानको समग्र पक्षमा विस्तृत रूपमा अध्ययन/विश्लेषण गरी सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट खाका बनाउने**

संस्थान सञ्चालनका विषयमा स्पष्ट भएपछि सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापनको लागि देहायका पक्ष समेटेर अध्ययन गरी स्पष्ट खाका तयार गर्ने;

- हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानको संस्थागत सुशासन, वित्तीय क्षमता सबलीकरणको उपायका सम्बन्धमा अध्ययन गरी तिनको आवश्यकता र औचित्यका साथै आर्थिक तथा वित्तीय पक्षको विस्तृत विश्लेषण गरी विद्यमान ढाँचामा सञ्चालन गर्ने, पुनर्संरचना गर्ने, सरकारी स्वामित्वबाट विनिवेश गर्ने र बन्द गर्ने संस्थानको पहिचान र व्यवस्थापनको उपयुक्त रणनीति।
- निजीकरण भई निरन्तर घाटामा सञ्चालित संस्थानको संस्थागत सुशासन र वित्तीय कार्यकुशलता अभिवृद्धि गरी नाफामा ल्याउन अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यक रणनीति।
- रुग्ण र बन्दप्रायः अवस्थामा रहेका सार्वजनिक संस्थानलाई पुनः सञ्चालनमा ल्याउने सम्बन्धमा उपयुक्त सञ्चालन ढाँचा र प्रक्रिया।
- बन्द तथा खारेजीमा रहेका संस्थानलाई कानुनी रूपमा खारेज गर्ने प्रक्रियाका सम्बन्धमा ठोस योजना।
- संस्थानमा नेपाल सरकारबाट ऋण तथा सेयर लगानी गरेको रकम सार्वजनिक ऋण व्यावस्थापन कार्यालय र सम्बन्धित संस्थाको अभिलेखमा फरक रहँदै आएकोले यस विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी फरकफारक र हिसाब यकिन गर्ने ढाँचा।
- सार्वजनिक संस्थानको भौतिक वित्तीय सम्पत्तिको सूचना प्रविधिमा आधारित एकीकृत अभिलेख राख्ने उपयुक्त खाका।
- सञ्चालनमा रहेका र निजीकरण भएका सार्वजनिक संस्थानको जग्गा विवाद समाधान गर्ने विषयमा उपयुक्त प्रक्रिया र कार्ययोजना।
- विभिन्न संस्थानमा साविकमा नेपाल सरकारबाट भएको ऋण लगानी रकमबापतको साँवा ब्याजसहितको वास्तविक बक्यौताको यकिन तथा सङ्कलन गर्ने मार्गचित्र।
- केही संस्थानमा नेपाल सरकारले ऋण लगानी गरेको रकमलाई सेयरमा परिणत गर्ने उपयुक्त विधि।
- निजीकरण भई हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरू निजीकरणका सर्तमुताविक सञ्चालनमा रहे नरहेको अनुगमन गरी विवरण/प्रतिवेदन।
- अस्तित्वमा नरहेका सार्वजनिक संस्थानमा नेपाल सरकारबाट भएको ऋण लगानी रकमको यकिन तथा अद्यावधिक विवरण र सोको राफसाफ गरी वित्तीय स्वच्छता कायम गर्ने कार्ययोजना।
- घाटामा सञ्चालन भएका संस्थानलाई नाफामा लैजाने एकीकृत रणनितिक योजना।
- नाफामा सञ्चालनमा भएका संस्थानको मुनाफामा वृद्धि गरी दिगो बनाउन अवलम्बन गर्नुपर्ने दीर्घकालीन कार्ययोजना र रणनीति।
- सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनको विद्यमान कानुनमा गर्नुपर्ने थप व्यवस्थाको अवधारणा।

(ग) **सार्वजनिक संस्थानको आन्तरिक व्यवस्थापन सुधार गर्ने**

हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानलाई आन्तरिक रूपमा सबलीकरण गर्ने, क्षमता विस्तार गर्ने, कार्यविधि व्यवहार/संस्कारमा परिवर्तन गर्ने र देखिएका समस्यालाई विवेकशील तवरले समाधान गर्नुपर्दछ। त्यसका

लागि संस्थानले आन्तरिक रूपमा देहायका सुधार अघि बढाउनुपर्छ ।

- व्यावसायिक र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा सुधार गर्न सेवाको गुणात्मकता सुधार गर्ने, विविधीकरण गर्ने, नवीन प्रविधि र ढाँचा अवलम्बन गर्ने र सोहीअनुसार आर्थिक, वित्तीय र मानवीय सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई प्राथमिकतासाथ अगाडि बढाउने ।
- सञ्चालन र व्यवस्थापनमा एकरूपता ल्याउन ऐन, नियमावली, विनियमावली र कार्यविधिमा बृहत् सहभागिता अभिवृद्धि गरी सम्बद्ध मन्त्रालयमार्फत सहजीकरण गर्न पैरवी गर्ने ।
- आन्तरिक रूपमा नियमन, सुपरिवेक्षण, अनुगमन प्रणालीलाई सबल बनाइ कार्यगत गुणस्तरमा बढोत्तरी गर्ने प्रणालीलाई स्थापित गर्ने ।
- संस्थानको स्वामित्वमा रहेका सम्पत्तिलाई वैज्ञानिक र विवेकशील तवरले उच्चतम प्रतिफलयुक्त क्षेत्रमा परिचालन गर्ने ।
- उपलब्ध स्रोत साधनको अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्ने र संस्थाको नाफा अभिवृद्धि हुने क्षेत्रमा परिचालन गर्ने ।
- संस्थानमा कार्यरत जनशक्तिलाई सक्षम, प्रतिस्पर्धी र दक्ष बनाउन जनशक्ति क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र संस्थामा टिकाइराख्न उनीहरूको उत्प्रेरणा र मनोबल उच्च राख्ने ।
- नेपाल सरकारबाट समयसमयमा भएका नीतिगत व्यवस्था, परिपत्र, निर्देशनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र परिपालना गर्ने ।

(घ) बाह्य क्षेत्रगत सुधार

सार्वजनिक संस्थानको सुधारका लागि नीतिगत र कार्यगत रूपमा बाह्य क्षेत्रगत सुधार पनि अपरिहार्य छन् । संस्थानको सुधार र सुदृढीकरण गर्न संस्थान बाहिरबाट देहायका सुधार तथा प्रयास गरिनुपर्छ ।

- सार्वजनिक संस्थानलाई व्यवसायिक रूपमा सक्षम, पारदर्शी, व्यवस्थित तवरले सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्नका लागि आवश्यक नीति निर्धारण, निर्देशन, समन्वय र सुपरिवेक्षण गर्ने निकायका रूपमा 'सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन व्यवस्थापन प्राधिकरण' स्थापना गर्ने ।
- प्रत्येक सार्वजनिक संस्थानले दीर्घकालीन सोच र उद्देश्यबमोजिम व्यवसायिक सक्षमता र प्रतिस्पर्धात्मक कार्यसम्पादनका लागि आवश्यक नीति र व्यवसायिक योजना निर्माण गरी सो सम्बन्धमा नीतिगत/कानुनी व्यवस्था गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानले जिम्मेवार व्यावसायिक संस्थाको रूपमा कार्य गर्ने विधि, प्रक्रिया र संस्कार अवलम्बन गर्न कार्यविधि बनाई प्रभावकारी रूपले कार्यान्वयन गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानलाई व्यावसायिक, प्रतिस्पर्धी र प्रभावकारी बनाउन स्वायतता सुनिश्चित गर्ने । यसका लागि संस्थानका योजना, लगानी, बजेट, वस्तु तथा सेवाको मूल्य निर्धारण, मानव स्रोत व्यवस्थापन, खरिद प्रणाली आदिमा बढीभन्दा बढी स्वायतता प्रदान गर्ने । सम्पादित कार्यलाई कार्यसम्पादनमा आबद्ध गरी सोहीअनुसार मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिलाई अवलम्वन गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालक समितिलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउनुका साथै सबै संस्थानमा बढीमा सात जना सञ्चालक सदस्य रहने र उनीहरू विषयविज्ञ, अनुभवी र अर्थशास्त्र, व्यवस्थापन, कानुन र प्राविधिक विषयमध्ये कुनै एक विषयमा स्नातकोत्तर गरी अध्यक्षको १५ वर्ष उच्च व्यवस्थापनमा कार्य गरेको र अन्य सदस्यहरू स्नातक गरी उच्च व्यवस्थापनमा कम्तीमा १० वर्ष कार्यानुभव गरेको हुनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गर्ने ।
- सञ्चालक समितिका सदस्यको जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व, काम, कर्तव्य र अधिकारको स्पष्ट व्यवस्था गरी प्रत्येक वर्ष सामाजिक परीक्षण र कार्यसम्पादन मूल्याङ्ककन गर्ने प्रभावकारी कानुनी व्यवस्था गर्ने ।
- संस्थानको प्रभावकारिता, व्यावसायिकता र उद्यमशीलता अभिवृद्धि गर्ने एवम् जोखिम न्यूनीकरण गर्ने सम्वन्धमा अध्ययन/अनुसन्धान गरी सल्लाह सुभाव दिन क्षेत्रगत

उपसमितिको व्यवस्था गर्ने र ती समितिमा उपर्युक्त विषयका विषय विज्ञलाई नियुक्त गर्ने ।

- सार्वजनिक संस्थानको वित्तीय प्रभावकारिता, कार्यकुशलता, आर्थिक अनुशासन र वित्तीय उत्तरदायित्वलाई प्रभावकारी बनाई वित्तीय सुशासन कायम गर्न प्रत्येक वर्षको लेखापरीक्षण समयमै सम्पन्न गर्नुपर्ने व्यवस्था कडाइका साथ लागू गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानले गुणस्तरीय र प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा कार्यसम्पादन गर्नका लागि संस्थानमा कार्यसम्पादन व्यवस्थापन प्रणाली अवलम्बन गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानमा सार्वजनिक स्रोत पनि परिचालन/उपयोग हुने भएकोले संस्थानले सम्पादन गरेका कामकारबाही, वित्तीय साधनको प्राप्ति तथा परिचालन र सोको प्रतिफलसमेतका विवरण नियमित रूपमा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था गरी कामकारबाहीमा पारदर्शिता कायम गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानले सम्पादन गरेका कामकारवाही/गतिविधि, व्यवस्थापकीय प्रणाली र अवलम्बन गरिएका संस्थागत कार्यप्रणालीका विविध पक्षमा वर्षमा कम्तीमा दुई पटक निरीक्षण र सुपरिवेक्षण गर्ने नीतिगत/कानुनी व्यवस्था गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानमा दिइने सेवा सुविधालाई व्यवस्थित र न्यायोचित बनाउन संस्थानको वर्गीकरण, कार्यक्षेत्र आदिलाई विश्लेषण गरी संस्थानको सक्षमताका आधारमा दिने गरी मापदण्ड तयार गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानले लगानी गर्ने व्यवस्था तथा प्रक्रिया, प्रणाली, आधार तोकी लगानी नीति तथा मापदण्ड तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- समान प्रकृतिका कार्यक्षेत्र, उद्देश्य र प्रकृति भएका सार्वजनिक संस्थानलाई एक अर्कामा गाभ्ने वा प्राप्ति गर्ने नीतिलाई प्रभावकारी बनाई संस्थानको सञ्चालन लागत कटौती गर्ने, व्यवस्थापन चुस्त र सक्षम बनाउनुका साथै संस्थानको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- संघीय शासन प्रणालीको अवलम्बनपछि सोहीबमोजिम सार्वजनिक संस्थानको संस्थागत संरचना, कार्यक्षेत्र र भूमिकासमेत पुनरावलोकन गरी सहज र प्रभावकारी बनाउने ।
- सार्वजनिक संस्थानको नियमन, अनुगमन, सुपरिवेक्षण गर्ने र सबै संस्थानको सेवा सुविधा, वृत्ति विकास र अन्य सर्वाङ्गीण पक्षमा एकरूपता कायम गर्न छाता ऐन वा नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानलाई छरितो, सक्षम र प्रभावकारी बनाउन सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी संस्थानको उत्पादन र उत्पादकत्व बढोत्तरी गर्न आवश्यक योग्य, प्रतिभावान र सक्षम जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने ।
- संस्थानमा उच्च तहका पदाधिकारीसँग कार्यसम्पादन सम्झौता गरी नियुक्ति गर्ने र हरेक वर्षको कार्यसम्पादनस्तर बमोजिम नियुक्तिलाई निरन्तरता दिने कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
- विश्वव्यापीकरण, आर्थिक उदारीकरण र प्रतिस्पर्धात्मक विश्व परिवेशका सन्दर्भमा संस्थानका निर्णय प्रक्रियालाई सरलीकृत गर्ने र उत्तरदायित्व एवम् जिम्मेवारी बहन प्रणालीलाई सशक्त बनाउने ।
- वित्तीय सुदृढीकरणका लागि लेखा प्रणालीको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने, सरकारको लगानी व्यावसायिक योजनामा आबद्ध गर्ने, संस्थानमा रणनीतिक साझेदार संलग्न गराउने जस्ता पक्षमा सहजीकरण र समन्वय गर्ने ।

(ङ) **निजीकरण भएका संस्थानको व्यवस्थापन गर्ने**

आर्थिक उदारीकरणको नीतिबमोजिम अर्थतन्त्रको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रको सहभागिता अभिवृद्धि गराउने प्रक्रियाअनुरूप निजीकरण गरिएका संस्थानको व्यवस्थापन र सञ्चालनमा सरकार र खरिद गर्ने, भाडामा लिने/करार गर्ने दुवै पक्षबाट सम्झौताका सर्तहरू इमान्दारीपूर्वक पालना नभएका कारण जग्गा विवाद, भाडा विवाद, बक्यौता असुली हुन नसकेको अवस्था, सम्झौताको कार्यान्वयनको विवाद जस्ता विभिन्न समस्या रहेका छन् । यी विविध समस्याका कारण निजीकरण प्रक्रियाले सार्थक उद्देश्य

हासिल गर्न नसकेको अवस्था छ । निजीकृत सार्वजनिक संस्थानका समस्यालाई समाधान गर्न देहायका सुधार प्रक्रिया अघि बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

- विभिन्न संस्थानहरू निजीकरण हुँदाका बखत गरिएका सम्झौतापत्रमा उल्लेख भएका सर्तहरू पालना भए, नभएको अध्ययन विश्लेषण गरी स्पष्टता कायम गर्ने ।
- निजीकृत संस्थानले सम्झौतानुसार सरकारलाई बुझाउनुपर्ने भाडा, बक्यौता तथा बेरुजुलगायत अन्य असुलीको अवस्था/विवरण यकिन गरी सम्बद्ध पक्षसँगको समन्वयमा असुली तथा सङ्कलन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउने ।
- केही निजीकृत सार्वजनिक संस्थानले सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्त पूरा नगरेको (व्यवसाय सञ्चालन नगरेका, सम्पत्तिको व्यवस्थापन तथा सुरक्षा नगरेका, निजीकरणको उद्देश्यविपरीत जग्गा बिक्री (वितरण गरेका, मेसिन औजार बिक्री वितरण गरेका लगायत) अवस्थाको अध्ययन विश्लेषण तथा छानबिन गरी आवश्यक कानुनी प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने ।
- निजीकरण भई बन्द भएका संस्थानको व्यवस्थापन गर्ने र सञ्चालनमा रहेका संस्थानको नियमित रूपमा अनुगमन तथा नियमन गर्ने प्रणाली (Dedicated Team/Unit) स्थापना गर्ने ।

बन्द अवस्थामा रहेका र रूग्ण सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापन

सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापन क्षमता प्रभावकारी हुन नसकेकोले केही संस्थान बन्द र केही रुग्ण अवस्थामा छन् । सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालनमा सरकारको स्पष्ट नीति तथा योजना नहुनु, व्यावसायिक क्षमताको कमी, नवीन प्रविधिको अवलम्बन हुन नसक्नु, बदलिँदो परिवेशअनुसार बजारको मागलाई सम्बोधन गर्न नसक्नु, संस्थानको समग्र व्यवस्थापनमा दूरदृष्टियुक्त र सबल नेतृत्व नहुनु, राजनीतीकरणको प्रभाव बढ्नु र प्रभावकारी अनुगमन तथा नियमनको कमीका कारण बन्द अवस्थामा रहेका छन् । जनकपुर चुरोट कारखाना, वीरगञ्ज चिनी कारखाना, नेपाल इञ्जिनियरिङ कन्सलटेन्सी, हिमाल सिमेण्टलगायतका संस्थान बन्द अवस्थामा छन्, जसमा बर्सेनि सरकारको वित्तीय दायित्व बढिरहेको छ । यस्ता संस्थानको व्यवस्थापनका लागि देहायका नीति तथा सुधार हुन आवश्यक छ ।

- बन्द भएका सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान अवस्था, फरफारक गर्नुपर्ने दायित्व, सम्पत्तिको अवस्थालगायतका विविध पक्षको विश्लेषण गर्ने ।
- बन्द भएका सार्वजनिक संस्थानको बजार माग, आवश्यकता र औचित्य हेरी सञ्चालन सम्भावना भएका संस्थानलाई सरकार आफैं वा निजीकरण वा सार्वजनिक-निजी साझेदारीको ढाँचामा सञ्चालनमा ल्याउनेतर्फ अविलम्ब पहल गर्ने ।
- सञ्चालनको सम्भावना नभएका संस्थानको दायित्व फरकफारक गरी कानुनी प्रक्रिया पूरा गरेर बन्द गर्ने र सरकारको वित्तीय भारलाई कम गर्ने ।

९. निष्कर्ष

सार्वजनिक संस्थानमा रहेका समस्यालाई समाधान गरी चुनौतीलाई अवसरमा बदल्ने र अवसरको पूर्ण उपयोग गरी यसबाट अत्यधिक लाभ लिने कार्य प्रभावकारी हुन नसक्दा सार्वजनिक संस्थानप्रति जनमानसको नकारात्मक धारणा रहेको पाइन्छ । समयानुसार यस्ता निकायको आवश्यकता र औचित्यका आधारमा उल्लिखित सुधार र व्यवस्थापन गरी सेवा प्रवाहको संवाहक र आर्थिक वृद्धिको इञ्जिन बनाउन सकेमा राज्यले यसको लाभ लिनसक्ने देखिन्छ ।

दिगो विकास र वित्तीय क्षेत्रको उत्तरदायित्व

■ बीएन घर्ती*

बैंकिङ विज्ञ

इन्टरगभर्नमेन्टल प्यानल अन क्लाइमेट चेन्ज (आईपीसीसी) को मार्च २०२३ को प्रतिवेदनले भन्छ - औद्योगिक क्रान्ति सुरु हुनुभन्दा अघिको समयको तुलनामा अहिले विश्वको औसत तापक्रम १.१ डिग्री सेल्सियसले बढेको छ। सन् २०३० सम्ममा यस्तो तापक्रम औसत १.५ डिग्री सेल्सियसभन्दा बढीले तापक्रम बढ्न नदिने लक्ष्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ।

आईपीसीसी संयुक्त राष्ट्र संघले गठन गरेको जलवायु वैज्ञानिक/विज्ञहरूको समूह हो। यसले जलवायु परिवर्तनका बारेमा उपयुक्त निर्णय लिनका लागि नीति निमार्तालाई वैज्ञानिक तथ्यमा आधारित प्रतिवेदन दिने गर्दछ। औद्योगिक क्रान्तिपछि विश्वले आर्थिक विकासमा ठूलो फड्को मार्‍यो। तथापि यसको परिणामस्वरूप पृथ्वीको प्राकृतिक स्रोतको दोहन पनि बढ्दै गयो। प्रकृतिलाई नास गर्दै लग्यो। मानव र अन्य जीवजन्तुको जीवन खतरामा पर्दै गयो।

परिणामस्वरूप पानी पर्ने समयमा पानी पर्दैन। नपर्नुपर्ने समयमा पर्छ। जाडो हुने समयमा तुलनात्मक रूपमा कम जाडो हुन्छ। हिउँ पर्ने समयमा हिउँ पर्दैन। हिउँले सेताम्मे हुने हिमाल काला डाँडामा परिवर्तन हुन थालिसकेका छन्। गर्मी अचाक्ली बढ्न थालिसक्यो। प्राणीहरू लोप हुँदै जान थालेका छन्। बोट विरुवाहरू नासिँदो क्रम बढ्दो छ।

यसरी भएको जलवायु परिवर्तनले विश्वका जनता र प्राणीको जीवन थप कष्टकर हुँदै जान थालेको छ। वायु प्रदुषण स्वीकारयोग्य तहभन्दा माथि पुगिसकेको छ। विकसित देशले गरेका यस्ता गल्ती र विकास र सुविधाका लागि प्रयोग गरिने वस्तु तथा सेवाका कारण साना र अल्पविकसित देशले पनि त्यसको परिणाम भोग्दै जानुपर्ने भएको छ।

कुल क्षेत्रफलको ४० प्रतिशत भूभाग बनजङ्गलले ओगटेको हाम्रो देश पनि जलवायु परिवर्तनको चपेटमा परिसकेको छ। बर्षेनि आउने बाढी पहिरोका कारण धनजनको ठूलो क्षति हुन थालेको छ। विनाअध्ययन गाउँगाउँमा बाटो पुऱ्याउने चक्कर र अव्यवस्थित घरजग्गा टुक्र्याउने क्रियाकलापका कारण बाढी पहिरोको जोखिम हामीले नै निम्त्याएका छौँ। खानेपानीका मूल मासेका छौं। र, भावी सन्ततिलाई समस्या मात्र हस्तान्तरण गर्ने क्रियाकलापमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा हामी सबै संलग्न हुन पुगेका छौँ।

विश्वले अहिले पुनः जलवायु परिवर्तनका लागि पहल गरेको छ। जलवायु परिवर्तनबाट आउने जोखिम न्यूनीकरण गर्ने क्रियाकलापमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पनि ठूलो भूमिका हुने गर्दछ। त्यसैले विश्वका विभिन्न बैंकले दिगो बैंकिङ योजना बनाएर लागू गर्न थालिसकेका छन्। तर, हाम्रो देशका एक दुई बैंकले सामान्य रूपमा गरेका केही प्रयासबाहेक खास यस क्षेत्रमा पहल भएको छैन।

दिगो बैंकिङः एउटा उदाहरण

ग्राहक सेवाका लागि कुनै शाखा छैन। कारोबार गर्दा कागजको प्रयोग हुँदैन। कार्यालयमा शतप्रतिशत नवीकरणीय ऊर्जाको मात्र प्रयोग हुन्छ। बैंकको लक्ष्य छ- शून्य कार्बन उत्सर्जन गर्ने! बैंकसँग कारोबार गर्न एक जना ग्राहक सिफारिस गरियो भने 'धन्यवाद' दिनका लागि उक्त बैंकले सिफारिस गर्नेको नामबाट एउटा विरुवा रोपिदिन्छ। के परम्परागत बैंकिङ कारोबारको शैलीलाई भत्काउँदै यस्तै दिगो बैंकिङ गर्ने बैंकको कल्पना गर्न सकिएला ?

हो, यस्ता बैंकहरू विभिन्न देशमा सञ्चालनमा आइसकेका छन्। त्यसको उदाहरणका लागि बेलायतमा सञ्चालित 'स्टर्लिङ बैंक'लाई लिन सकिन्छ। दिगो बैंकिङका लागि उक्त बैंकले गरेको अभ्यास र प्रयोगमा ल्याएको अन्वेषणात्मक प्रडक्ट र सेवा प्रशंसनीय छ।

---

* बैंकिङ विज्ञ

नेपाली बैंक अल्पकालीन समस्यामा रुमलिँदै र दिगो विकास लक्ष्यलाई चुनौती दिँदै

नेपाली बैंकले पनि दिगो बैंकिङको अभ्यास पनि गर्दै गएको भए पटकपटक एउटै प्रकृतिको समस्याले सताउँदैन थियो कि !

२०६० सालतिर बैंकिङ उद्योगमा करिब ३० प्रतिशत निष्क्रिय कर्जा थियो । करिब सात अर्ब रुपैयाँ खर्च गरेर वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम लागू गरियो, त्यसबाट उक्त समस्याको समाधान पनि भयो । केही वर्षयता भने नेपालको बैंकिङ प्रणालीले पटकपटक तरलता अभावको समस्या झेल्दै आएको छ । अहिले विश्वव्यापी रूपमा देखिएको ब्याजदर वृद्धिलाई अपवाद मान्न सकिन्छ । तथापि, किन पटकपटक नेपालमा ब्याजदर बढ्ने र घट्ने भइरहेको छ ? खुला बजारको अवधारणाअनुसार ब्याजदर निर्धारण बजार आफैंले गर्नुपर्ने हो । तर सुक्ष्म व्यवस्थापनको झल्को दिनेगरी नियमनकारी निकायले निर्देशन जारी गर्नुपर्ने अवस्था किन सिर्जना भइरहेको छ ?

सरकार दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नका लागि पूर्णतया गम्भीर भएको देखिँदैन । लक्ष्य अवश्य तय गरेको छ । तर, लक्ष्य हासिल गर्नका लागि गरेको कार्यान्वयन पक्ष भने पर्याप्त देखिँदैन । नियामक निकायमध्ये नेपाल राष्ट्र बैंकले पर्यावरण, सामाजिक र सुशासनका लागि मार्गनिर्देशन जारी गरेको छ । तर, हरित लगानीको परिभाषा अझै दिइसकेको छैन ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वअन्तर्गत खर्च गर्नुपर्ने रकम दिगो विकास लक्ष्यसँग सम्बन्धित क्षेत्रमा खर्च गर्न सक्नेगरी आवश्यक निर्देशन दिइसकेको छ । तर, दिगो विकासका प्रडक्ट र सेवामा लगानी केन्द्रित गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई उत्साहित गराउने किसिमको निर्देशन/मार्गदर्शन जारी हुन भने बाँकी नै छ ।

केही अपवादलाई छाडेर हेर्ने हो भने अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाले समग्रमा स्वस्फूर्त रूपमा दिगो विकासमा योगदान दिने किसिमका प्रडक्ट र सेवा विकास गरेका छैनन् । त्यससम्बन्धी रणनीति बनाएको झल्को पनि पाईंदैन । बरु पर्यावरणलाई खल्बल्याउने र आयातलाई प्रवर्द्धन गर्ने किसिमका प्रडक्ट र सेवामा लगानी केन्द्रित गरेको सङ्केत तथ्याङ्कले प्रष्ट रूपमा दिन्छ । उदाहरणका लागि असङ्गठित र अव्यवस्थित रियलस्टेट क्षेत्रमा कर्जा लगानी बढाउँदा यसले थुप्रै ‘साइड इफेक्ट’ ल्याएको छ । त्यस्ता ‘साइड इफेक्ट’का केही उदाहरण हुन्, जग्गाको अस्वाभाविक मूल्यवृद्धि, पर्यावरणमा असर, अनुत्पादक क्षेत्रमा कर्जा वृद्धि, तरलता व्यवस्थापनमा दबाब, कर्जाको ब्याजदरमा अस्थिरता इत्यादि । रियलस्टेट कर्जालाई पनि दिगो विकाससँग जोडेर हेर्न सकिन्थ्यो । तर, त्यस्तो गरिएको देखिएको छैन । त्यसैले, बैंकले प्रवाह गरेको अधिकांश कर्जा दिगो विकासलाई टेवा पुऱ्याउने दृष्टिकोणबाट उत्तरदायी देखिँदैन । २०७९ माघ मसान्तसम्मको तथ्याङ्कले त्यसैलाई सङ्केत गर्दछ ।

निर्माण, थोक तथा खुद्रा व्यापार, रियलस्टेट, उपभोग, अन्य सेवा र अन्य कर्जासमेत गरेर करिब २६ खर्ब रुपैयाँ कर्जा प्रवाह भएको छ । यसरी करिब ६० प्रतिशत कर्जा अनुत्पादक क्षेत्रमा प्रवाह भएपछि दिगो विकासमा अपेक्षाकृत योगदान पुग्ने कुरै भएन ! बरु, बैंकको कर्जा प्रवाहले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने कार्यमा चुनौती चाहिँ थपिएको छ ।

बढ्दो आयात र जलवायु परिवर्तन

नेपालले आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ३३४ अर्ब रुपैयाँ बराबरको पेट्रोलियम पदार्थ आयात गऱ्यो । यातायातको साधन, तिनको पाटपुर्जा, कोइला, प्लाष्टिकजन्य तयारी वस्तु र कच्चा पदार्थसमेत गरी थप १८८ अर्ब रुपैयाँको आयात भयो । जम्मा आयातमा यी वस्तुको अंश २७ प्रतिशत हुन्छ, जुन अत्यधिक मात्रामा हो ।

यसरी नेपालले आयात गर्ने वस्तु तथा सेवाले हरित अर्थ-व्यवस्थालाई प्रवर्द्धन गर्दैन । यसले त झन् वातावरणीय असर पुऱ्याउने कार्य मात्रै गर्दछ । अझ स्पष्ट शब्दमा भन्ने हो भने नेपालले आफ्नो विदेशी मुद्राको ठूलो हिस्सा कार्बन उत्सर्जन गर्ने वस्तु तथा सेवा आयात गर्नका लागि खर्च गर्ने गरेको छ । त्यसैले, नेपालको आयातले जलवायु परिवर्तनलाई नियन्त्रण होइन, मलजल गर्दै आएको छ ।

के हो हरित लगानी ?

दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नका लागि प्राथमिकतामा

राखिएका क्षेत्रमा लगानी गर्ने कार्यलाई हरित लगानी (ग्रीन फाइनान्सिङ) भनिन्छ । यसलाई दिगो विकास लगानी (सस्टेन्यवल डेभलपमेन्ट फाइनान्सिङ वा क्लाइमेट फाइनान्सिङ) पनि भनिन्छ ।

कुनै एउटा पक्षको प्रयासले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सम्भव छैन । त्यसैले, हरित लगानी प्रवर्द्धन गर्नका लागि सरकार, नियमनकारी निकाय, बैंकिङ तथा बीमा क्षेत्र, निजी फर्म/कम्पनी तथा गैरनाफामूलक संस्था सबैको संयुक्त प्रयासको आवश्यकता पर्दछ ।

निजी फर्म/कम्पनी कर्जा लिनका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पुग्छन् । नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन बराबरको कर्जा प्रवाह गरिसकेका छन् । यो अनुपात दक्षिण एसियामै सबैभन्दा बढी हो । तर, कर्जा लगानीअनुसार रोजगारी सिर्जना हुन सकेको छैन । र, आर्थिक विकासमा पनि योगदान पुगेको छैन ।

बैंकहरूले आफ्नो लगानीलाई दिगो विकासको प्राथमिकतातर्फ केन्द्रित गर्ने हो भने दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न ठूलो योगदान पुग्न सक्छ । तर, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हरित लगानी पोर्टफोलियो कति छ भनेर थाहा पाउन आजको मितिसम्म कुनै तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । यसतर्फ आवश्यक कदम चाल्न नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि ढिला गरेको देखिन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्य र हरित लगानी

सन् २०१५ को सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्र संघका १९३ सदस्य राष्ट्रहरू फ्रान्सको पेरिसमा राष्ट्रसंघीय साधारण सभामा भाग लिन जम्मा भए । उक्त शिखर सम्मेलनले सन् २०१६ को जनवरी १ देखि लागू हुनेगरी दिगो विकासका १७ लक्ष्य र १६९ सहायक लक्ष्यहरू पारित गऱ्यो ।

दिगो विकास लक्ष्य एक विश्वव्यापी सम्झौता हो । यसले सन् २०३० सम्ममा सबै प्रकारका गरिबीको उन्मूलन गर्ने तथा मानव, पृथ्वी र समृद्धिका लागि समान, न्यायपूर्ण र सुरक्षित विश्व निर्माण गर्ने परिकल्पना गरेको छ । यसलाई 'पेरिसमा सम्झौता'को रूपमा समेत चिनिन्छ ।

नेपालले पनि उक्त सम्झौतामा हस्ताक्षर गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नका लागि पाँच वटा स्तम्भलाई बलियो बनाउने कल्पना गरिएको छ । ती स्तम्भ हुन्ः

- पृथ्वीमा रहेका प्राकृतिक स्रोत साधन र वातावरण भावी पुस्ताका लागि संरक्षण गर्ने,
- सबै प्रकारका गरिबी र भोकमरीको अन्त्य गर्ने र मर्यादा एवम् समानता कायम गर्ने,
- प्रकृतिसँग सामन्जस्यता कायम गर्दै समृद्ध र समुन्नत जीवन सुनिश्चित गर्ने,
- शान्तिपूर्ण, न्यायसङ्गत र समावेशी समाजको निर्माण गर्ने,
- सशक्त विश्वव्यापी साझेदारीद्वारा दिगो विकासका लक्ष्यको कार्यान्वयन गर्ने ।

नेपालले राखेको दिगो विकास लक्ष्य

मुख्यतया बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग सम्बन्धित भएर यस लेखमा विश्लेषण गर्न खोजिएको छ । त्यस अर्थबाट हेर्दा उल्लिखित दिगो विकास लक्ष्यसँग सम्बन्धित स्तम्भमध्ये पहिलो र तेस्रो स्तम्भ तुलनात्मक रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि बढी सान्दर्भिक देखिन्छन् । तर, यो वा त्यो जुनसुकै दृष्टिकोणबाट हेरिए पनि पाँच वटै स्तम्भ सबै पक्षका लागि उत्तिकै महत्वपूर्ण छन् ।

यसै गरी, १७ वटै दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष भूमिका रहन्छ । तथापि, कर्जा प्रवाहका दृष्टिकोणबाट तल उल्लेख गरिएका सात वटा लक्ष्यहरू बढी सान्दर्भिक देखिन्छन् । त्यसैले, सन् २०३० सम्ममा देहायबमोजिमका सात वटा लक्ष्य हासिल गर्नका लागि नेपालले बनाएको योजनामा केन्द्रित भएर विश्लेषण गर्ने प्रयास यहाँ गरिएको छ ः

दिगो विकास बैंकिङ भन्नाले पर्यावरणको संरक्षण र सम्वर्द्धन मात्र केन्द्रित हुनु होइन । यसले वित्तीय क्षेत्रको स्थिरता र सबलतासँग पनि सरोकार राख्छ । तर, यी कार्य गर्ने सन्दर्भमा हाम्रो बैंकिङ क्षेत्र कहीँ कतै चुकेको छ । यसका लागि नियमनकारी निकाय र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अविलम्ब केही कदम चाल्नुपर्ने देखिन्छ ।

लक्ष्य नं.	दिगो विकास लक्ष्य	नेपालले राखेको लक्ष्उ	बैंकहरूले प्रवाह गरेको कर्जाले पु¥याएको योगदान
२ भोकमरीको अन्त्य	भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा उन्नत पोषण सुनिश्चित गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने	न्यून पोषण भएकाको उपस्थिति तीन प्रतिशतमा झार्ने, पाँच वर्ष मुनिका वालवालिकाको तौलमा हुने कमीलाई पाँच प्रतिशतमा झार्ने सन् २०१५ मा ३६.१ प्रतिशत रहेको अपर्याप्त खानाको उपभोग गर्ने घरपरिवारको संख्यालाई ३ प्रतिशत झार्ने, महिला र बालबालिकामा रहेको रक्तअल्पताको अवस्थालाई १० प्रतिशत झार्ने ।	आर्थिक वर्ष २०७४।७५ मा कृषि क्षेत्रमा जम्मा १५ अर्ब रुपैयाँ कर्जा प्रवाह भएको थियो । उक्त कर्जा ४४७ प्रतिशतले बढेर आ.व. २०७८।७९ मा ८२ अर्ब रुपैयाँ पुगेको छ । तर, यसरी कृषि कर्जामा उच्च वृद्धि हुँदा समेत कृषिजन्य वस्तुको आयात झन् बढ्दै गएको छ । सरकारले 'कृषि कर्जामा ब्याज अनुदान नीति, २०७५' मा ल्याएपछि यो कर्जा ह्वात्तै बढेको हो । बढ्दो कृषिजन्य वस्तुको आयातले कृषि कर्जा लिए पनि घुमाउरो तरिकाले रियल स्टेट क्षेत्रमै लगानी हुन पुग्यो कि भन्ने सङ्केत यस तथ्यले दिएको छ ।
७ किफायती र स्वच्छ ऊर्जा	सबैका लागि किफायती, विश्वसनीय, दिगो र आधुनिक ऊर्जामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने	९९ प्रतिशत घरपरिवारलाई विद्युत्को सुनिश्चितता गर्ने, खाना पकाउनका लागि ठोस इन्धनको सहारा लिने संख्यालाई ३० प्रतिशतमा झार्ने, तरल पेट्रोलियम ग्यासको उपयोग ४० प्रतिशतभन्दा कम घरपरिवारमा सीमित गर्ने । जलविद्युत्को जडित क्षमता १५,००० मेगावाट पु¥याउने, प्रतिव्यक्ति विद्युत् १,५०० किलोवाट वृद्धि गर्ने ।	आ.व. २०७४।७५ मा जलविद्युत्मा जम्मा ८० अर्ब रुपैयाँ कर्जा प्रवाह भएको थियो । उक्त कर्जा १९८ प्रतिशतले बढेर आ.व. २०७८।७९ मा २३८ अर्ब रुपैयाँ पुगेको छ । धेरै जलविद्युत् आयोजना निर्माणकै क्रममा रहेकाले त्यसबाट आउने उल्लेख्य लाभ देखिइसकेको छैन । तथापि, हिउँदका केही महिनाका लागि आयात गर्नुपरे तापनि वर्षा याममा जलविद्युत्बाट उत्पादित ऊर्जा निर्यात हुन थालिसकेको छ । तर, अन्य नवीकरणीय ऊर्जामा भने उल्लेख्य प्रगति भइसकेको छैन । खाना पकाउनका लागि दाउराको प्रयोग गर्ने घरधुरीको संख्या अझै पनि ५० प्रतिशतभन्दा बढी रहेको छ । बैंकहरूको लगानीले प्रकाशको प्रयोजनले प्रयोग गरिने ऊर्जाका लागि योगदान दिए पनि परम्परागत चुह्लो विस्थापित गर्न उल्लेख्य सहयोग गरिसकेको छैन ।
८ मर्यादित काम र आर्थिक वृद्धि	भरपर्दो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि तथा सबैका लागि पूर्ण र उत्पादनमूलक रोजगारी र मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने	वार्षिक सात प्रतिशत कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धि हासिल गर्ने । कृषिको वृद्धि लगभग पाँच प्रतिशत प्रतिवर्ष कायम गर्ने, निर्माणको वृद्धि १५ प्रतिशत प्रतिवर्ष पु¥याउने, उद्योगमा साधनको सघनता ६० प्रतिशतमा झार्ने, अर्धबेरोजगारी १० प्रतिशतभन्दा कम गर्ने, निकृष्ट स्वरूपको बालश्रमको अन्त्य गर्ने, पर्यटन उद्योगमा रोजगारको सङ्ख्या करिब दश गुणाले बढाउने, पर्यटनबाट कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्रत्यक्ष योगदान चार गुणाले वृद्धि गर्ने ।	अति कम विकसित देशमा वार्षिक सात प्रतिशतका दरले कुल ग्रार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखिए पनि हासिल हुन सकेको छैन । प्रतिव्यक्ति आम्दानी अपेक्षाकृत रूपमा बढ्न सकेको छैन । यसअन्तर्गत कार्यान्वयन गर्ने लक्ष्य राखिएका कार्यमध्ये एउटा कार्य हो - बैंकिङ, बीमा तथा वित्तीय सेवामा सबैको पहुँच विस्तार र प्रोत्साहन गर्न स्थानीय वित्तीय संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने । नेपालमा बैंकिङ पहुँचका लागि उल्लेख्य प्रयास भएका छन् । 'खोलौँ बैंक खाता' अभियान कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । लघुवित्त सेवालाई प्रवर्द्धन गरिएको छ । तथापि अझै करिब २५ प्रतिशत नेपालीको बैंक खाता नभएको अनुमान गरिएको छ ।

९ उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार	उत्थानशील पूर्वाधारको निर्माण, समावेशी र दिगो औद्योगिकीकरणको प्रवर्द्धन र नवीन खोजलाई प्रोत्साहन गर्ने	सडक घनत्व १.३ कि.मि./वर्ग कि.मि. र प्रशोधित सडक घनत्व ०.२५ कि.मि./वर्ग कि.मि. बढाउने, सबै जिल्ला र गाउँलाई सडक सञ्जालमा जोड्ने कम्तीमा ५० प्रतिशत सडक सुरक्षित हुने, सबै जनसङ्ख्यालाई मोबाइलको सेवा सुनिश्चित गर्ने, श्रम-सघन गतिविधिलाई बढावा दिने, कुल रोजगारीको १३ प्रतिशत रोजगारी उद्योगमा बढाउनका लागि कुल राष्ट्रिय उत्पादनमा उद्योगको अंश वृद्धि गरी २५ प्रतिशत पुऱ्याउने ।	आर्थिक सर्वेक्षण २०७८।७९ भन्छ - कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उत्पादनशील उद्योगको योगदान मात्र ५.६५ प्रतिशत छ । यसबाट प्रस्ट हुन्छ, नेपालको अर्थव्यवस्था व्यापारमुखी छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान छिमेकी देश भारतमा करिब २६ प्रतिशत, बङ्गलादेशमा करिब २३ प्रतिशत, श्रीलङ्कामा करिब २७ प्रतिशत र पाकिस्तानमा १८ प्रतिशत छ । तर सरकारले पनि औद्योगिकीकरणलाई प्राथमिकतामा राखेको देखिँदैन । आयात गर्दा प्राप्त भएको राजस्वमा निर्भर अर्थतन्त्रलाई पुनर्संरचना गर्न ध्यान दिएको देखिँदैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पनि आफ्नो लगानीलाई औद्योगिक कर्जातर्फ डोहोऱ्याउनुको सट्टा करिब ६० प्रतिशत कर्जा कम उत्पादनशील प्रवाह गरेर दिगो व्यवसायभन्दा पनि अल्पकालीन सफलतामा सन्तुष्ट भएको देखिन्छ ।
११ दिगो सहर र समुदाय	शहर तथा मानव बसोबासलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्थानशील र दिगो बनाउने	पाँचभन्दा बढी व्यक्ति भएको घरपरिवारको संख्या ४७ प्रतिशतबाट २० प्रतिशतमा झार्ने, सडक सुरक्षा मानक लगभग नभएको अवस्थाबाट विश्व मानकअनुसार कम्तीमा ५० प्रतिशत सडक सुरक्षित बनाउने, सुरक्षित घरमा बसोबास गर्ने घरपरिवारको अंश दोब्बर गरी ६० प्रतिशत पुऱ्याउने, वायु प्रदुषण र विपद्को कारणबाट हुने मृत्यु र चोटपटकलाई उल्लेखनीय रूपमा घटाउने, भूकम्पबाट क्षति भएका सबै सांस्कृतिक सम्पदालाई सन् २०२० सम्ममा मर्मत र पुनर्निर्माण गर्ने ।	बैंकहरूले विकास गरेका घर कर्जा, रियलस्टेट कर्जा आदिले केही सहयोग गरे तापनि पूर्णतया दिगो विकासलाई योगदान दिने प्रकृतिका वा हरितमैत्री छैनन्, परम्परागत तरिका र मापदण्डअनुसार प्रवाह हुँदै आएका यस्ता कर्जाले अन्ततः भूक्षय गराउन, अव्यवस्थित र असुरक्षित बस्ती बसाल्न वा विस्तार गर्न र घरजग्गाको मूल्य अत्यधिक मात्रामा बढाउन मात्र भूमिका खेलेको देखिन्छ ।
१३ जलवायुमा पहल	जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्न तत्काल पहल थाल्ने	यातायात, औद्योगिक र व्यावसायिक क्षेत्रबाट भइरहेको विद्यमान कार्बन डाइअक्साइड (CO_2) उत्सर्जनको स्तरलाई आधा पार्ने, ओजोन घटाउने पदार्थको उपभोगलाई विद्यमान स्तरबाट एक तिहाइ घटाउने, १२० गाउँ परिषद् र ७५० समुदायको लागि जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना प्रस्तावित गर्ने र लागू गर्ने, जलवायु स्मार्ट गाउँको संख्या २०१५ मा शून्य रहेकोमा सन् २०३० मा १७० पुऱ्याउने ।	बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कृषि कर्जा, नवीकरणीय ऊर्जासम्बन्धी कर्जा प्रवाह गरेर यस लक्ष्य हासिल गर्न केही योगदान अवस्य दिएका छन् । तर, बैंक तथा वित्तीय संस्थाका आफ्नै कार्यालय, सवारी साधन र यसले गर्ने व्यावसायिक क्रियाकलाप पूर्णतया दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नेतर्फ केन्द्रित भइसकेका छैनन् । 'नेट जिरो' गराउने पहलका लागि कार्बन उत्सर्जन गर्ने उद्योग व्यवसायमा लगानी नगर्ने वा बढी कर्जा ब्याजदर लागू गर्ने जस्ता नीति पनि बनाएका छैनन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि कार्बन उत्सर्जन गर्ने उद्योग व्यवसाय निरुत्साहित गर्नका लागि बढी कर्जा जोखिम भार दिनुपर्ने जस्तो नियामकीय औजार प्रयोग गरिसकेको छैन ।

१५	स्थलीय पर्यावरणको संरक्षण, पुनर्स्थापना र दिगो उपयोगको प्रवर्द्धन गर्ने, वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमिकरण र भूक्षय रोक्ने तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने	कुल जमिन क्षेत्रको २३.३ प्रतिशत संरक्षित क्षेत्र कायम राख्ने, सामुदायिक व्यवस्थापन अन्तर्गत वन क्षेत्र ३९ प्रतिशतबाट वृद्धि गरी ४२ प्रतिशत पुऱ्याउने, वनको विनाश र क्षयीकरण रोक्ने, सन् २०१५ मा संरक्षित क्षेत्रबाट ढाकिएको पर्वतीय पारिस्थितिकीय प्रणाली ६८ प्रतिशत भएकोमा सोलाई वृद्धि गरी सन् २०३० मा ७९ प्रतिशत पुऱ्याउने, प्रतिवर्ष ५,००० हेक्टर जमिनमा थप वृक्षारोपण कार्य गर्ने ।	स्थलीय पर्यावरणको संरक्षण गर्ने किसिमले मापदण्ड बनाएर रियलस्टेट कारोबार गर्ने गरिएको छैन, बैंकहरूले पनि त्यस्तै प्रकृतिका प्रडक्टको विकास गरेर कर्जा प्रवाह गरेका पनि छैनन् । यसै गरी, वनको दिगो विकास गर्ने प्रडक्टको अभ्यास बैंकहरूले गरेकै छैनन् । त्यसैले, भूक्षय रोक्ने तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने खालका प्रडक्ट तथा सेवाको विकास गर्ने, संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वअन्तर्गत गरिने खर्च गरिने रकम दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नेतर्फ डोऱ्याउने व्यावहारिक योजना बनाउने कार्यतर्फ बैंकहरू उन्मुख भइसकेका छैनन् ।

नियमनकारी निकायले गर्नुपर्ने कार्य

नेपाल राष्ट्र बैंकले दिगो विकास लक्ष्यलाई योगदान पुग्ने गरी 'ईएसआरएम गाइडलाइन्स -२०१८' जारी गरेको छ। तर, उक्त गाइडलाइन्सले दिगो विकास लक्ष्यसँग सम्बन्धित केही लक्ष्यलाई समेटे तापनि हरित लगानीलाई पूर्णतया सम्बोधन गर्दैन र त्यस्ता लगानी बढाउन प्रोत्साहन पनि गर्दैन ।

ईएसआरएम गाइडलाइन्स मुख्यतया पर्यावरणीय र सामाजिक जोखिम न्यूनीकरणका लागि हो । त्यसैले, हरित लगानीलाई प्रवर्द्धन गर्नका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले छुट्टै निर्देशन वा मार्गदर्शन जारी गर्नुपर्ने प्रष्ट आवश्यकता छ।

उक्त निर्देशन वा मार्गदर्शनमा हरित लगानीको परिभाषा र हरित लगानीअन्तर्गत पर्ने प्रडक्टहरू उल्लेख गरिनुपर्दछ। प्रडक्ट उल्लेख नगर्ने हो भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाले विकास गर्ने प्रडक्टमा एकरूपता हुँदैन । एकरूपता नभएको प्रडक्टहरूमा भएको लगानीका आधारमा एकीकृत रूपमा तयार गरिने तथ्याङ्कले नीतिगत निर्णय लिनका लागि सही सूचना पनि दिँदैन।

प्रडक्टको बारेमा उल्लेख गर्दा सम्पत्ति र दायित्व (कर्जा र निक्षेप) दुवैलाई समेट्नुपर्दछ । उक्त निक्षेप तथा कर्जामा प्राप्त हुने बढी ब्याजदर वा तिर्नुपर्ने कम ब्याजदर तथा अन्य सुविधाका बारेमा पनि उल्लेख गर्ने व्यवस्था मिलाइनुपर्दछ। कर्जा जोखिम भार पनि अन्य कर्जाका तुलनामा जोखिमका आधारमा कम गर्न मिल्ने प्रडक्टमा कम गरिएमा उक्त नीतिगत व्यवस्थाले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई त्यस्ता कर्जामा लगानी बढाउन उत्प्रेरित गर्न सक्छ।

उदाहरणका लागि सामान्य कमर्सियल रियल स्टेट कर्जामा १०० कर्जा जोखिम भारको व्यवस्था छ भने दिगो विकासलाई योगदान दिने मापदण्डअनुसार विकास गरिएको कमर्सियल रियल स्टेटमा कर्जामा ९० प्रतिशत जोखिम भार प्रदान गर्न सकिन्छ। किनकि, सामान्य रियलस्टेटभन्दा यस्ता रियलस्टेटको माग बढी हुन सक्छ।

हरित लगानीअन्तर्गत प्रवाह भएको जानकारी प्राप्त गर्नका लागि मासिक रूपमा प्रतिवेदन पेस गर्ने व्यवस्था मिलाइनुपर्दछ । हरित लगानीअन्तर्गत प्रडक्टअनुसार प्रवाह भएको कर्जा मासिक रूपमा प्रकाशन गरिने 'बैंकिङ तथा वित्तीय तथ्याङ्क' प्रतिवेदनमा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था पनि मिलाइनुपर्दछ । त्यसका अतिरिक्त, यसअन्तर्गत उल्लेख्य रूपमा कर्जा प्रवाह गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई प्रोत्साहन गर्नका लागि निश्चित मापदण्ड बनाइ पुरस्कृत गर्ने औजारको समेत प्रयोग गर्नुपर्दछ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले गर्नुपर्ने कार्य

सार्क मुलुकहरूको उत्पादनशील उद्योगको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिब २५ प्रतिशत हाराहारी लगानी हुँदा नेपालको करिब पाँच प्रतिशत मात्र भएको र कम उत्पादनशील क्षेत्रमा करिब ६० प्रतिशत लगानी रहेको तथ्यलाई माथि नै उल्लेख गरिएको छ। यी दुई तथ्याङ्क मात्रले पनि नेपालका बैंक तथा

वित्तीय संस्थाले दिगो विकासका दृष्टिकोणबाट जिम्मेवारीपूर्ण बैंकिङ नगरेको र आफ्नो अल्पकालीन उद्देश्यबाट प्रेरित भएर व्यवसाय विस्तार गरेको देखाउँछ।

तसर्थ, अहिले गरिरहेको व्यवसाय विस्तारको शैलीलाई पूर्णतया पुनर्संरचना गर्नुपर्दछ । अब हरेक बैंक तथा वित्तीय संस्थाले दीर्घकालीन दिगो बैंकिङ रणनीति बनाएर कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । हरित लगानीका लागि छुट्टै विभाग गठन गरिनुपर्दछ।

हरित लगानीको विकास र प्रवर्द्धनका लागि छुट्टै र ग्राहकलाई आकर्षित गर्ने निक्षेप तथा कर्जा प्रडक्टको विकास गर्नुपर्दछ । निक्षेपमा तुलनात्मक बढी ब्याज र कर्जामा तुलनात्मक रूपमा कम ब्याजदर कायम गर्ने वा यस्तै प्रकृतिको सेवा सुविधा थप गरिनुपर्दछ। सहज रूपमा आन्तरिक र बाह्य प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ। कर्मचारीहरूलाई हरित लगानीसँग सम्बन्धित प्रडक्टको विकास गर्न, बजारीकरण गर्न र व्यवस्थापन गर्नका लागि नियमित रूपमा तालिम प्रदान गर्नुपर्दछ । संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वअन्तर्गतका कोषको व्यवस्थापनका लागि यथार्थपरक योजना बनाइनुपर्दछ । धेरै ठाउँमा छर्ने किसिमको भन्दा पनि ठोस रूपमा समाजलाई योगदान पुग्ने र दिगो विकासमा योगदान दिने परियोजनाको छनोट गरिनु आवश्यक छ।

निक्षेपकर्ताले गर्नुपर्ने कार्य

निक्षेपकर्ताले अब ब्याजदरलाई मात्र हेर्ने होइन, आफूले जम्मा गरेको रकम कतै बैंकले आफैँलाई हानि गर्ने क्षेत्रमा त लगानी गरेको छैन ? यसप्रति सजग हुनुपर्ने बेला आएको छ। त्यसैले, म कस्तो बैंकमा निक्षेप राख्दैछु ? भनेर ग्राहक आफैँ पनि सचेत रहन आवश्यक छ। आफूले जम्मा गरेको निक्षेप दिगो बैंकिङका लागि लगानी गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको छनोट गर्न निक्षेपकर्ता स्वयम् जागरुक रहनुपर्दछ।

सञ्चार क्षेत्रले गर्नुपर्ने कार्य

सञ्चार क्षेत्रले बैंकले यति नाफा गरे, उति नाफा गरे भनेर बढी नै प्राथमिकता दिएर समाचार प्रकाशन/प्रसारण गरेको देखिन्छ। समाचार नाफामा मात्रै केन्द्रित रहन भएन। अब कुन बैंकले दिगो बैंकिङका लागि कति योगदान दिए ? कुन बैंकले अनुत्पादक क्षेत्रमा लगानी गरे ? कुन बैंकले प्रकृति, पर्यावरण र समाजलाई असर गर्ने क्षेत्रमा लगानी केन्द्रित गरे ? भनेर सचेत गराउने गरी समाचार प्रकाशन/प्रसारण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। यसो गर्न सकेको खण्डमा समाज, देश र विश्वको आवश्यकता रहेको क्षेत्रतर्फ लगानी केन्द्रित हुँदै जानेछ।

उल्लिखित केही काम गर्न सकेमा बैंक तथा वित्तीय संस्था आफ्नो नाफा र ग्राहकको हितमा मात्र होइन, सम्पूर्ण समाज र देशको हित हुने प्रडक्ट विकास गर्न र प्रवर्द्धन गर्नमा केन्द्रित हुनेछन् भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ। हाम्रो निक्षेपको सही क्षेत्रमा लगानी हुनेछ आशा गर्न सकिन्छ । यसका अतिरिक्त पर्यावरणको संरक्षण हुनेछ । समाजको विकास हुनेछ। पटकपटक बैंकिङ क्षेत्रमा देखिने अस्थिरता क्रमिक रूपमा न्यूनीकरण भएर जानेछ। समग्रमा देश दिगो विकासमा केन्द्रित हुँदै जानेछ। अन्ततः 'जिम्मेवारीपूर्ण दिगो बैंकिङ, दिगो विकासका लागि' हुनेछ।

एसएमई प्लेटफर्मको प्रस्थान बिन्दु

■ मुराहरि पराजुली*

एक लघुवित्त संस्थालाई पुँजी बजारबाट ९० लाख रुपैयाँ सङ्कलन गर्नु थियो। यो २०७१ सालको कुरा हो। अहिलेजस्तो अनलाइनबाट सेयर भर्न सकिने गरी 'सि-आस्बा' लागू भएको थिएन। सेयर निष्कासन गर्ने कम्पनी र सर्वसाधारण लगानीकर्ता दुवैलाई धेरै झन्झट थियो।

तापनि उक्त कम्पनीले आह्वान गरेकोभन्दा ३२७ गुणा बढी रकमको सेयर माग गर्दै लाइन लागेर सर्वसाधारणले फारम भरे। सरसर्ती हेर्दा यो समाचार उत्साह जगाउने किसिमको देखिन्छ। तर, होइन। त्यो प्रणालीमा दुवैलाई हानी भएको थियो। सेयर नपाएर सर्वसाधारण निराश थिए भने सङ्कलन गर्न खोजेको पुँजीभन्दा धितोपत्र निष्कासन प्रक्रियामा कम्पनीको खर्च धेरै भएको थियो।

साना कम्पनीले यस्ता किसिमका समस्या धेरै व्यहोरेका छन्। पहिलेभन्दा अहिले खर्च थोरै हुन्छ तर त्यति धेरै कम पनि भइसकेको छैन। यो सार्वजनिक नीति निर्माणले निम्त्याउने अवाञ्छित नतिजाको (unintended consequence) एउटा उदाहरण हो। यस्तो समस्या सबैतिर हुन्छ, हाम्रोमा बढी नै छ। किनभने हामी पर्याप्त छलफल गर्दैनौँ, नाम मात्रको छलफल गर्छौं, सरोकारवालाको भनाइलाई महत्व दिँदैनौं। जब नीति नियम बनेर कार्यान्वयनमा जान्छ त्यसपछि समस्या देखा पर्न थाल्छन्। त्यसलाई सच्च्याउन शक्तिशालीहरूको स्वार्थ र हठले दिँदैन।

नेपाल राष्ट्र बैंकले निक्षेपकर्ताको हित रक्षालाई ध्यान दिएर संस्थापकहरू अल्पकालीन लाभ लिएर नभागुन्, साना सेयरधनीहरू नठगिउन् भनेर बैंक तथा वित्तीय संस्था पब्लिक कम्पनी नै हुनुपर्ने, सेयर बजारमा सूचीकृत बन्नैपर्ने ऐन बनायो। त्यसलाई संसदले पनि पास गर्‍यो। यसले नेपालको पुँजी बजार विकासमा सघाउ पुर्‍यायो। तर लघुवित्त संस्थालगायतका साना कम्पनीहरू माथि भनिएको समस्याबाट पीडित भए। उद्योग व्यवसाय स्थापना, सञ्चालन वा विस्तारका लागि आवश्यक पर्ने पुँजीका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सट्टा धितोपत्र बजारको उपयोग गर्ने भन्ने मूल मान्यतालाई यसले निरर्थक बनाइदियो। सम्बद्ध क्षेत्रको नियमले अनिवार्य गरेकोले मात्र कम्पनीले सेयर जारी गर्छन्।

पछिल्लो समय मिडियामा 'एसएमई प्लेटफर्म'को चर्चा छ। अङ्ग्रेजी नाम भएर होला धेरैलाई यो धेरै ठूलो चीज हो भन्ने लागेको छ। अझ कतिपयलाई यसले हाम्रो पुँजीबजारका यावत् समस्या समाधान गर्छ भन्ने लागेको छ। के साँच्चिकै यस्तै हो ? एसएमई प्लेटफर्मसम्बन्धी अहिलेसम्मको हाम्रो बुझाइ त्यति फराकिलो छैन। यसलाई साना कम्पनीको सेयर कारोबार गर्ने प्लेटफर्मको रूपमा मात्र बुझिएको छ।

'एसएमई प्लेटफर्म' विकासका पूर्व सर्त

एसएमई प्लेटफर्म कसलाई चाहिएको हो, किन चाहिएको हो, भन्ने प्रश्नबाट विषयको उठान गर्नुपर्छ। कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयका अनुसार हाल २ लाख ९४ हजार ६ सय ९८ प्राइभेट कम्पनी र एक हजार ८ सय ५९ पब्लिक कम्पनी दर्ता छन्। कम्पनी रजिस्ट्रारको तथ्याङ्कबाट ती कम्पनीहरू सञ्चालनमा रहे-नरहेको थाहा हुँदैन। आर्थिक सर्वेक्षण, २०७९ मा १ हजार ९ सय ८३ मझौला र ५ हजार ४ सय एक साना कम्पनी दर्ता भएको तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छ। यस सन्दर्भमा एसएमई प्लेटफर्मले तत्काललाई लक्ष्य गर्ने भनेको बढीमा १५ सय कम्पनी हो।

एसएमई प्लेटफर्म यिनै साना र मझौला कम्पनीको सेयर कारोबार गर्नका लागि चाहिने हो। तर एसएमई एकाङ्की रूपमा अगाडि बढ्न सक्दैन। साना र मझौला कम्पनीलाई पुँजी बजार उपलब्ध गराउने समग्र प्रणालीको एउटा हिस्सा हो, 'एसएमई प्लेटफर्म'। उदीयमान र उच्च वृद्धिको सम्भावना भएका व्यावसायिक संस्थालाई पुँजी सङ्कलन गर्ने सार्वजनिक बजार उपलब्ध गराउने समग्र प्रणालीको अन्तिममा एसएमई प्लेटफर्म (सूचना प्रविधि) को पालो आउँछ भन्दा फरक पर्दैन।

*प्रवक्ता, नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेड

अहिले चर्चामा भने समग्र प्रणालीका अन्य अवयवहरूलाई छोडेर दोस्रो बजार कारोबार गर्ने प्लेटफर्म सबैभन्दा पहिला आएको छ।

बजारको संरचना

सर्वप्रथम नियामकीय र संस्थागत आधारमा साना तथा मझौला कम्पनीहरू पुँजी सङ्कलनका लागि प्रवेश गर्ने बजारको संरचना कस्तो हुनुपर्छ भन्नेमा प्रष्ट हुनुपर्छ। प्राथमिक र दोस्रो बजार कस्तो हुन्छ ? सबै साना कम्पनीहरूलाई सर्वसाधारणबाट पैसा उठाउन दिने हो कि होइन ? उनीहरूले पूरा गर्नुपर्ने न्यूनतम सर्तहरू के हुन् ? यकिन गरिनुपर्छ। बजार सञ्चालक, प्राथमिक तथा दोस्रो बजारका मध्यस्थकर्ताको भूमिका पनि किटान हुनुपर्छ।

हाम्रोमा यी विषयमा पर्याप्त छलफल भएको छैन। हाल नेपाल स्टक एक्सचेञ्जमा भएका चुक्ता पुँजी वा बजार पुँजीकरणका आधारमा साना कम्पनीलाई लिएर एसएमई प्लेटफर्म सुरु गर्ने र अरू साना कम्पनी थप्दै जाने भन्ने चर्चा छ। यसो गरियो भने प्रत्युत्पादक हुन्छ।

विद्यालय शिक्षाको बिम्ब प्रयोग गर्दा एसएमई प्लेटफर्म भनेको शिशु कक्षाजस्तो हो। शिशु कक्षामा बालबालिकालाई खेलाएर पढ्ने बानी लगाइन्छ। अर्थात् उनीहरूलाई माथिल्लो कक्षामा पढ्नका लागि तयार पारिन्छ। हाल नेप्सेको मुख्य कारोबार प्रणालीमा कारोबार भइरहेका पुँजीका आधारमा साना कम्पनीलाई एसएमई प्लेटफर्ममा लैजानु भनेको उपल्लो (४-५ कक्षा) तहमा पढिरहेको विद्यार्थीलाई उसको उचाइका आधारमा 'तिमी सानो छौ, शिशु कक्षामा गएर पढ' भने जस्तै हो।

ती कम्पनीहरू साना भए पनि धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन, दोस्रो बजारमा सूचीकरण, धितोपत्र अभौतिकीकरण लगायतका सबै नियामकीय सर्त पूरा गरेर, नियमानुसार लाग्ने शुल्क तिरेर, लगानीकर्ताको विश्वास जितेर पुँजी बजारमा स्थापित भएका हुन्। बजारले प्रदान गरेको यो पहिचान लगानीकर्ताको ठूलो सम्पत्ति हो। यसमा अतिक्रमण गर्नु हुँदैन। सेयरधनीको हित रक्षा गर्छु भन्ने संस्थापनले उनीहरूको सम्पत्तिमा दखल दिनुहुँदैन। मेन बोर्डले प्रदान गर्ने पहिचान र एसएमई प्लेटफर्मले दिने पहिचान समान हुँदैन। वित्त संसारमा पहिचानले ठूलो अर्थ राख्छ।

दोस्रो बजारको सन्दर्भमा एसएमई प्लेटफर्मको स्वरूप विस्तारित ओटिसी मार्केटजस्तो हुन सक्छ वा स्टक एक्सचेञ्जजस्तै कारोबार हुनेगरी पनि विकास गर्न सकिन्छ। यस किसिमको बजार स्थापना वा सञ्चालनको निर्णय गर्नुअघि यीमध्ये कुन हाम्रा लागि उपयुक्त ढाँचा हो भन्ने लागत-लाभ विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

बजार सहभागी

धितोपत्र दर्ता, निष्कासन तथा सूचीकरणलाई मार्गनिर्देश गर्न लचिलो प्रावधान राखिने भएकाले मेन बोर्डमा जत्तिकै विश्वसनीयता एसएमई प्लेटफर्मले हासिल गरेका हुँदैनन्। यहाँ तुलनात्मक रूपमा साना कम्पनीको सेयर कारोबार हुने भएकाले तरलता पनि मेन बोर्डमा जस्तै नहुन सक्छ। त्यसैले एसएमई प्लेटफर्मको कारोबार तुलनात्मक रूपमा बढी जोखिमयुक्त हुनसक्छ। बढी जोखिमयुक्त कारोबार सबै लगानीकर्ताका लागि उपयुक्त हुँदैन। त्यसैले एसएमई प्लेटफर्ममा बजार सहभागीको संख्या कम हुन सक्छ।

धितोपत्र उपलब्धताको हिसाबले यो बजार गहिरो हुँदैन। पुँजीका आधारमा साना कम्पनी यो बजारमा आउँछन् र थोरै अंश मात्र सार्वजनिक निष्कासन गर्छन्। यस कारण बजारमा पर्याप्त तरलता हुँदैन। बजार तरल नहुनु अर्को एउटा जोखिम हो।

सूचनाको उपलब्धता यो बजारका सहभागीले सामना गर्नुपर्ने अर्को चुनौती हो। आजको दिनमा म कुनै कम्पनीको सेयर किन्दैछु वा बेच्दैछु भने त्यस कम्पनीको आजको वित्तीय अवस्था, त्यसका सञ्चालक, त्यसको व्यवस्थापन, त्यसको व्यवसायको परिमाण तथा गति, आम्दानी नाफा नोक्सानको अवस्थाको बारेमा मलाई राम्रोसँग जानकारी हुनुपर्छ। यस्ता सूचनाको अभावमा गरिने कारोबार सट्टेबाजी हुन जान्छ।

आफ्नो जोखिम वहन क्षमतालाई नबुझी यो बजारमा सट्टेबाजी गर्न ठूलो संख्यामा लगानीकर्ता आए भने यसले अर्को समस्या निम्त्याउँछ। तसर्थ सम्भावित बजार सहभागीको पहिचान गरी उनीहरूको मनोभाव, व्यवहारलाई सही दिशा प्रदान गर्न उपयुक्त प्रेरणा सञ्चार हुने किसिमले नीतिगत तथा

संस्थागत संरचना निर्माण गरिनुपर्छ । संस्थागत लगानीकर्ता वा व्यक्तिगत लगानीकर्तालाई कहिले र कुन चरण प्रवेश दिने/नदिने तय गरिनुपर्छ ।

सरल नियम

साना कम्पनी लक्षित धितोपत्र बजार निश्चित नियमन तथा संस्थागत संरचनाको दायराभित्र सञ्चालित हुन्छन् । जटिल र खर्चिला प्रावधानहरू भएका नियम र संस्थागत संरचना बनायौं भने लक्षित कम्पनीहरू यो बजारमा प्रवेश नै गर्दैनन् । वास्तवमा जटिल र खर्चिलो प्रावधानका कारण मेन बोर्डमा प्रवेश गर्न नसक्ने कम्पनीका लागि नै एसएमई प्लेटफर्मको अवधारणा आएको हो ।

यसो भन्दैमा अत्यन्तै लचिलो नियम बनाउने, संस्थागत सुशासनलाई अवलम्बन गर्नै नपर्ने, पारदर्शिता तथा खुलासाका विषयलाई बेवास्ता गर्न हुँदैन । यसो गरियो भने सम्भावित लगानीकर्ता जोखिममा पर्छन् । उनीहरू लुटिने, ठगिने सम्भावना उच्च हुन्छ । त्यसैले प्राथमिक बजारमा धितोपत्र निष्कासन, दोस्रो बजारमा सूचीकरण, कारोबार, राफसाफ तथा फछ्र्यौटसम्मका नियम बनाउँदा सावधानी अपनाउनुपर्छ । निष्कासनकर्तालाई निरुत्साहित नगर्ने र लगानीकर्ता पनि नठगिने गरी सन्तुलन खोजिनुपर्छ ।

विगतमा धेरै साना कम्पनीहरू पुँजी बजारमा प्रवेश गरेको, सर्वसाधारणबाट पैसा सङ्कलन गरेको र पछि व्यवसाय नै सञ्चालन गर्न नसकेर अस्तित्वमा नरहेका लगभग ६० वटा कम्पनीलाई नेप्सेले सूचीकरणबाट हटाउनु परेको तितो यथार्थलाई पनि यहाँ सम्झिनुपर्छ ।

नियमन तथा शुल्क

माथि नै भनियो एसएमई प्लेटफर्मले लक्ष्य गरेका कम्पनी र लगानीकर्तालाई निरुत्साहित नगर्ने गरी यसको ढाँचा निर्माण गर्नुपर्छ । हाल विश्वमा जहाँजहाँ एसएमई प्लेटफर्म सञ्चालित छन् त्यहाँ मेन बोर्डको भन्दा लचिलो नियमन हुन्छ र दर्ता तथा कारोबार शुल्क आधा वा एकतिहाई हुने गरेको पाइएको छ । यसले खडा गर्ने मुख्य दुई चुनौती भनेको आर्थिक रूपमा एसएमई प्लेटफर्म सम्भाव्य हुन्छ कि हुँदैन र सम्भावित बजार सहभागीको हित रक्षा गर्छ कि गर्दैन भन्ने हो ।

बजारमा आउने कम्पनी थोरै हुने, उल्लेख्य आकारमा कारोबार नहुने तर बजार सञ्चालनको लागत भने लगभग मेन बोर्ड जत्तिकै हुने अवस्थामा अलग्गै एसएमई प्लेटफर्म सञ्चालन आर्थिक रूपमा सम्भाव्य हुँदैन । कारोबार सञ्चालन मात्रै होइन बजार सहभागीको हित रक्षा हुने गरी सञ्चालन गर्नुपर्छ । यसमा पनि ठूलो खर्च हुन्छ । सुदृढ अनुगमन र सुपरिवेक्षणका लागि विस्तृत नियामकीय, संस्थागत र प्राविधिक औजार हुनुपर्छ । कार्यान्वयनमा सम्झौता गर्न नसकिने/गर्न नहुने यी विषय दिनप्रतिदिन महँगा हुँदै गएका छन् ।

शुल्कका सन्दर्भमा अर्को विचारणीय पक्ष कारोबार तथा तरलता पनि हो । कारोबारको आकार ठूलो भयो भने प्रति कारोबार शुल्क कम हुन्छ । यसले निष्कासनकर्ता र लगानीकर्ता दुवै पक्षलाई फाइदा हुन्छ । उच्च तरलता भएका धितोपत्रमा लगानीकर्ताको आकर्षण हुन्छ, उनीहरूले निरन्तर कारोबार गर्छन् र न्यूनतम कारोबार शुल्कमा पनि बजार सञ्चालन सम्भव हुन्छ । अर्कोतर्फ उच्च तरलतायुक्त बजारमा कारोबार गर्दा लगानीकर्ता पनि ढुक्क हुन्छन् । उनीहरूलाई बजार प्रवेश र बहिर्गमनमा बाधा हुँदैन ।

खुलासा तथा पारदर्शिता

पुँजी बजारमा वित्तीय सम्पत्तिको मूल्य निर्धारण नियमनबाट गर्ने कि बजार सहभागीको माग र आपूर्तिबाट भन्ने बहस कायमै छ । बजारमा समस्या आयो भने व्यापक नियमन चाहिन्छ भनिन्छ भने सामान्य अवस्थामा वा लगानीकर्ताले कमाइरहेको अवस्थामा बजार शक्तिलाई छोडिदिनुपर्छ भनिन्छ । आफ्नो हितका बारेमा लगानीकर्ता आफैं जानकार हुन्छन् भन्ने दाबी गरिन्छ । मात्र लगानीकर्तालाई पर्याप्त सूचना दिनुपर्छ, शुद्ध सूचना दिनुपर्छ र समयमै सूचना दिनुपर्छ भनिन्छ । त्यसैले पुँजी बजार नियामकले लगानीकर्तालाई निष्कासनकर्ताले दिनुपर्ने न्यूनतम सूचनाको विवरण तोकेका हुन्छन् ।

कम्पनीले सुरुमा लगानीकर्ताबाट पैसा उठाउने बेलामा कस्तो सूचना तथा विवरण दिने, त्यस्ता कम्पनीको धितोपत्र दोस्रो बजारमा कारोबार सुरु भइसकेपछि नियमित रूपमा कस्तो सूचना तथा विवरण दिने भन्ने ढाँचा नियामकले तय गरेका

हुन्छन् । सुसूचित लगानीकर्ता पुँजी बजारका बलिया स्तम्भ हुन्, यिनले बजार स्थायित्व कायम गर्नमा मद्दत पुऱ्याउँछन् र आफ्नो हितको रक्षा पनि गर्छन् भन्ने मान्यता छ ।

एसएमई प्लेटफर्मका सन्दर्भमा, लक्षित कम्पनीलाई खुलासा र पारदर्शिताका सवालमा सम्झौता गर्न दिनुहुँदैन । खर्च कटौती गर्ने नाममा लगानीकर्तालाई अल्प सूचना दिनुहुँदैन । बरु कति पटक सूचना दिने भन्ने कुरालाई कम गर्न सकिन्छ । हाल नेपाल स्टक एक्सचेञ्जको मेन बोर्डमा भएका कम्पनीले प्रत्येक त्रैमासमा नेपाल धितोपत्र बोर्डले जारी गरेको दर्ता तथा निष्कासन नियमावलीमा तोकिएको ढाँचामा लगानीकर्तालाई सूचना दिनुपर्छ ।

यसै गरी, धितोपत्रको बजार मूल्यमा प्रभाव पार्ने सूचना भए तत्काल उपलब्ध गराउनुपर्छ । यसको सट्टा साना कम्पनीले लगानीकर्तालाई उपलब्ध गराउनुपर्ने सूचना तथा विवरण नघटाई त्रैमासमा दिनुपर्ने विवरण अर्धवार्षिक रूपमा दिन सक्ने नियम बनाउन सकिन्छ । पत्रपत्रिकामा विवरण प्रकाशन गर्नुको सट्टा आफ्नै वेबसाइटमा राख्न सकिन्छ । स्टक एक्सचेञ्जहरूको छाता सङ्गठन वर्ल्ड फेडेरेसन अफ एक्सचेञ्जेज (डब्लुएफई) ले आफ्ना रिपोर्टहरूमा यस्तै सुझाव दिने गरेको छ ।

लगानीकर्ताको हित संरक्षण

साना कम्पनीहरू स्वभावैले तुलनात्मक रूपमा बढी प्रतिफल दिने र त्यस्ता कम्पनीको सेयर मूल्य बढी अस्थिर हुने विभिन्न अध्ययनले देखाएका छन् । यस्ता कम्पनीको व्यवसाय तथा वित्तीय अवस्थाको दिगोपना तुलनात्मक रूपमा कमजोर हुन्छ । त्यसैले यस्ता कम्पनीलाई औपचारिक र सङ्गठित बजार प्रदान गर्ने भनेको लगानीकर्तालाई अप्रत्यक्ष रूपमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गरेको भन्ने अर्थ लाग्छ । यसले संस्थापन पक्षलाई दायित्व सिर्जना गर्छ ।

विभिन्न वित्तीय सङ्कट, लुटिएको, ठगिएको, कम्पनीहरू धराशयी भएको घटनापछि सर्वसाधारणले संस्थापन पक्षलाई प्रश्न गरेको पाइन्छ, 'खोई त हाम्रो लगानी सुरक्षाको प्रत्याभूति ?' 'खोई हाम्रो दुःख गरेर बचाएको पैसा कहाँ गयो ?'

यस सन्दर्भमा संस्थापन पक्ष पहिल्यै प्रस्ट हुनुपर्छ । उनीहरूको दायित्व लगानीकर्ताको नाफा सुनिश्चित गर्ने होइन। कारोबारबाट सिर्जित दायित्व अर्को पक्षले पूरा गर्छ भन्ने सुनिश्चित गर्ने मात्र हो । कसैले सेयर किनेको छ भने सेयर उपलब्ध गराउने, बेचेको छ भने पैसा उपलब्ध गराउने संयन्त्र बजार सञ्चालकले उपलब्ध गराउने हो ।

प्राथमिक होस् वा दोस्रो बजारमा कारोबार गर्नुअघि प्रत्येक लगानीकर्ताले यो कुरा थाहा पाउनुपर्छ । यसका लागि वित्तीय साक्षरताको विशेष महत्व हुन्छ । लगानीकर्तालाई बजारको आधारभूत ज्ञान दिन सकियो भने संस्थापन पक्षको भूमिकालाई लिएर भविष्यमा उत्पन्न हुन सक्ने अप्रिय अवस्थाको रोकथाम गर्न सकिन्छ । यसबाहेक खुलासा तथा पारदर्शिताका प्रावधानलाई कडाइका साथ पालन गर्न लगाउने, राफसाफ फछ्र्यौटको सुनिश्चितताका लागि संयन्त्र निर्माण गर्ने, बजार अनुगमन र सुपरिवेक्षणलाई सुदृढ बनाउने काम पनि संस्थापन पक्षको हो ।

निष्कासनकर्ताको लाभ

एसएमई प्लेटफर्मको खास आवश्यकता साना तथा मझौला कम्पनी (निष्कासनकर्ता) लाई पर्छ भन्ने माथि सामान्य चर्चा भइसकेको छ । विश्व अर्थतन्त्रमा विभिन्न समयमा आएका अप्ठ्याराहरू पछि उत्पादन वृद्धि, रोजगारी सिर्जना तथा आर्थिक स्थायित्वका लागि साना कम्पनीलाई जोड दिनुपर्छ भन्ने निष्कर्ष निकालियो । विश्व व्यापार सङ्गठन, २०१६ को एक अध्ययन अनुसार साना तथा मझौला उद्यमले श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने ९५ प्रतिशतलाई रोजगार प्रदान गर्छन् । आविष्कार तथा उद्यमशीलतालाई प्रोत्साहन गर्ने यस्ता कम्पनीलाई कसरी प्रवर्द्धन गर्ने, उनीहरूलाई आवश्यक पर्ने पुँजी कसरी उपलब्ध गराउने भन्ने प्रश्न अगाडि आयो ।

व्यवसाय विस्तारका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट लिइने कर्जाको विकल्प के हुन सक्छ ? उपायका रूपमा यस्ता कम्पनीलाई पुँजी सङ्कलन गर्न फराकिलो बजार उपलब्ध गराउने भन्ने थियो । फराकिलो समुदायबाट पुँजी सङ्कलन गर्न सकियो भने व्यवसाय विस्तारका लागि वित्तीय स्रोतको जोहो हुन्छ नै, त्यसबाट प्राप्त हुने लाभ र सम्भावित जोखिमको वितरण पनि हुन्छ ।

यसै मूल मर्मलाई ध्यानमा राखेर एसएमई प्लेटफर्मको प्रारूप तयार गर्नुपर्छ । मनोगत आधारमा होइन, अरुको ठाडो

नक्कल गरेर पनि होइन । हाम्रो आवश्यकता के हो ? हाम्रा कम्पनीको आवश्यकता के हो ? हाम्रा लगानीकर्ता यसका लागि तयार छन् कि छैनन् ? हाम्रा प्रचलित नियम कानुन, हाम्रा संस्थाहरू र हाम्रो कारोबार व्यवहार यसका लागि तयार छन् कि छैनन् विचार गरिनुपर्छ । निष्कासनकर्ताको लाभ सुनिश्चित गर्दा लगानीकर्ता पो जोखिममा पर्ने हुन् कि भनेर ख्याल गर्नुपर्छ । फेरि साना लगानीकर्ताको सुरक्षाका नाममा धेरै कडा र खर्चिलो नियम बनाउँदा एसएमई बजारमा कम्पनी नै नआउने हुन् कि भन्ने हुन्छ ।

कस्ता कम्पनीलाई साना वा मझौला भन्ने सम्बन्धमा संसारभर एकरूपता पाइँदैन । विभिन्न मुलुकले रोजगार संख्या, लगानी भएको पुँजी, स्थिर सम्पत्ति तथा कारोबारको आकारलाई आधार मानेर कम्पनीको वर्गीकरण गर्ने गरेका छन् । हाम्रोमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ ले १५ करोड रुपैयाँसम्म स्थिर पुँजी भएकालाई साना र १५ करोडभन्दा बढी ५० करोड स्थिर पुँजी भएकालाई मझौला उद्यम भनेर वर्गीकरण गरेको छ ।

तत्कालका लागि कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयमा पब्लिक कम्पनीका रूपमा दर्ता भएका तर सर्वसाधारणलाई सेयर जारी नगरेका लगभग १५ सय कम्पनीको स्थितिका बारेमा जानकारी लिनुपर्ने हुन्छ । ती कम्पनी सञ्चालनको अवस्था, व्यवसायको प्रकृति, व्यावसायिक सम्भाव्यता तथा वृद्धिको सम्भावनाका बारेमा थाहा पाउनुपर्छ । कम्पनी वृद्धिउन्मुख छन तर तिनीहरूले वित्तीय पहुँच पाएका छैनन् भने उनीहरूका लागि आवश्यक पुँजी बजार संरचना कस्तो हो पहिल्याउनुपर्छ ।

सम्भावित वृद्धि दर उच्च भएका साना कम्पनीमा जोड दिइनुपर्छ । किनकि तिनीहरूलाई नै पुँजीको खाँचो हुन्छ र त्यो खाँचो टार्नलाई कम्पनी एक्सचेञ्जमा आउन खोज्छन् । त्यस्ता कम्पनीलाई बजारमा पहिचान चाहिएको हुन्छ । उनीहरूलाई ऋणदाता, लगानीकर्ता, ग्राहक, कामदार, समुदाय तथा सरकारको विश्वास जित्नुपर्ने हुन्छ ।

अन्य सुविधा

एसएमई प्लेटफर्ममा आउने कम्पनीहरू छुट, सहायता तथा अनुदान माग गर्छन् । नेपाल जस्तो अर्थ राजनीतिक पृष्ठभूमि भएको मुलुकमा नाफामुखी व्यावसायिक कम्पनीहरू साँच्चिकै प्राथमिकतामा पर्नु पर्छ कि पर्दैन भन्ने अप्ठेरो प्रश्न अगाडि आउँछ । वास्तवमा राज्यले शिक्षा, स्वास्थ्य तथा भौतिक पूर्वाधार जस्ता विषयलाई पन्छाएर नाफामुखी कम्पनीको जगेर्ना गर्ने विषयलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने हो ? यो प्रश्नको उत्तर सजिलो छैन ।

उपसंहार

संसारमा एसएमई प्लेटफर्मले सफलता हात पारेको उदाहरण थोरै छ । सन् १९९० को दशकमा अमेरिकाको नास्दाक र बेलायतको लन्डन स्टक एक्सचेञ्जअन्तर्गत अल्टरनेटिभ इन्भेस्टमेन्ट मार्केट (एआइएम) ढाँचाको नक्कल गर्दै विभिन्न देशमा स्थापना भएका एसएमईज एक्सचेञ्ज / प्लेटफर्मले साना कम्पनीहरूलाई लक्षित गरेका छन् । लन्डनकै एआईएमको कुरा गर्ने हो भने उसले लक्ष्य गरेका कम्पनी साना भनिए पनि हाम्रा लागि साना होइनन् । उनीहरूले साना भनेका मध्येमा बहुराष्ट्रिय कम्पनी पनि छन् ।

लन्डनको एआईएमसँगै तुलना गर्ने हो भने हाम्रो मेन बोर्डभन्दा उनीहरूको एआईएम धेरै ठूलो, उच्च प्रविधि, विस्तृत नियमन तथा संस्थागत व्यवस्थायुक्त छ । यसले उनीहरूको सन्दर्भमा साना कम्पनीको पुँजी परिचालन, विकास तथा विस्तारमा उल्लेख्य योगदान गरेको देखिन्छ । तर, सबै एसएमई प्लेटफर्मको कथा सुखद भने छैन ।

नियमन तथा शुल्कका प्रावधानलाई लचिलो बनाएर पुँजी बजार पहुँचलाई सहज बनाउँदा पनि कम्पनी बजारमा प्रवेश नगरेको अनुभव विकसित मुलुकहरूमा छ । हाम्रा छिमेकी मुलुक बङ्गलादेश, पाकिस्तान तथा श्रीलङ्कामा साना कम्पनी लक्षित प्लेटफर्म छन् तर पनि ती बजारमा कारोबार गतिविधि उल्लेख्य छैन ।

यीलगायतका प्रावधानको सम्बन्धमा गहिरो अध्ययन नगरी ठाडो नक्कल गर्ने र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा उचित ध्यान नदिँदा धेरै एसएमई प्लेटफर्मले अपेक्षित उद्देश्य हासिल गर्न सकेका छैनन् । मागप्रेरित हुनुपर्नेमा एसएमई प्लेटफर्म आपूर्तिप्रेरित भएकाले असफल भएका हुन कि भन्ने पनि देखिन्छ ।

खुलासा तथा पारदर्शिताका प्रावधानमा विषयवस्तु कम गर्नुहुँदैन, विवरणहरू प्रकाशन गर्ने माध्यम र पटक घटाउन सकिन्छ । साना कम्पनीहरूसँग वित्त सङ्कलनका विविध विकल्पमध्ये उपयुक्त विकल्प कुन हो भन्ने जानकारी नहुन सक्छ । त्यसैले उनीहरूलाई जानकारी उपलब्ध गराउने निकाय आवश्यक हुन्छ। नियामक निकाय, बजार सञ्चालक, प्राथमिक बजारका मध्यस्थकर्ताले यसमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छन् । कुन निकायले अग्रणी भूमिका खेल्ने भन्ने विषयमा सम्भावित एसएमई प्लेटफर्मको ढाँचा निर्भर हुन्छ।

एसएमई प्लेटफर्ममा लगानी गरेबापतको निश्चित रकमलाई करयोग्य आम्दानी नमानिने नियम बनाउन सकिन्छ। सरकारले साना तथा मझौला उद्योगलाई प्रवर्द्धन गर्ने बृहत् वित्त अभियानको एक भागको रूपमा एसएमई प्लेटफर्मलाई लैजानुपर्छ।

(यहाँ व्यक्त विचारले लेखक आबद्ध संस्थाको प्रतिनिधित्व गर्दैन।)

●●●

नेपालमा वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण

■ धनञ्जय पराजुली*

१. पृष्ठभूमि

वित्तीय प्रणालीको निरन्तर विकाससँगै वित्तीय सेवाको विविधता र उपलब्धताको वृद्धि हुँदै गएको छ । यससँगै वित्तीय प्रणाली दिनानुदिन जटिल र जोखिमयुक्त बन्दै गएको छ । साथसाथै, वित्तीय उपभोक्ताका समस्या र गुनासाहरू दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको देखिन्छ । उपभोक्ताका समस्या र गुनासाहरू नियामक निकायले समयमै समाधान गर्न नसक्दा प्रणालीप्रतिको विश्वासमै असर पर्ने भएको हुनाले यो निकै पेचिलो विषयको रूपमा रहेको छ । उपभोक्ताको गुनासो र समस्या समाधानका लागि विश्वका धेरैजसो केन्द्रीय बैंक वा नियमनकारी निकायले वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षणलाई उच्च महत्व दिने गरेका छन् । वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षणको महत्वपूर्ण अङ्गको रूपमा वित्तीय ग्राहकको हित संरक्षण रहेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ४ उपदफा १(ख) मा अन्य उद्देश्यका अतिरिक्त 'वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने' उल्लेख छ । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाको निरन्तर नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्दै आएको छ । यद्यपि, विद्यमान सुपरिवेक्षकीय अभ्यासमा वित्तीय ग्राहक संरक्षणको पक्षले खासै महत्व पाएको छैन । वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वास कायम राख्न वित्तीय स्थायित्वसँगै सेवाग्राहीको हितको संरक्षणमा पनि उत्तिकै ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । यसको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले Prudential Regulation को अतिरिक्त Financial Consumer Protection / Financial Market Conduct Supervision को कार्यसमेत गर्नुपर्ने हुन्छ । हाल यस बैंकबाट जारी हुने निर्देशन र सुपरिवेक्षण विभागबाट हुने स्थलगत तथा गैरस्थलगत सुपरिवेक्षण र निरीक्षण कार्यले वित्तीय स्थायित्वलाई प्रथमिकतामा राख्ने गरेको पाइन्छ । बैंकले वित्तीय ग्राहक संरक्षणको उद्देश्य राखी समयसमयमा निर्देशन जारी गरेको भए तापनि यस्ता निर्देशनहरू छरिएर रहेका छन् र जारी भएका निर्देशनको लक्षित अनुगमन र सुपरिवेक्षण (Targeted Inspection and Supervision) भएको पाईंदैन ।[1]

यस अवस्थालाई दृष्टिगत गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागमा इकाई गठन गरी वित्तीय ग्राहकको गुनासो सुनुवाई गर्दै आएकोमा यस कार्यलाई थप महत्वका साथ कार्यान्वयन गर्न गभर्नरको कार्यालयअन्तर्गत ' वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखा' स्थापना भएको छ । वित्तीय ग्राहकले सेवा प्रदायकबाट निष्पक्ष, पारदर्शी, विश्वसनीय सेवा प्राप्त गर्नुका साथै प्रचलित कानुन, नियामकीय नीति, निर्देशनअनुरूपको वित्तीय सेवा प्राप्तिको सुनिश्चितताको साथै ग्राहकको गुनासोको उचित व्यवस्थापनमार्फत ग्राहक हित संरक्षण गर्नु महाशाखाको उद्देश्य रहेको छ । वित्तीय समावेशीकरणको अभिवृद्धि गर्दै आर्थिक स्थायित्व, समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न वित्तीय ग्राहक हित संरक्षण रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक छ । वित्तीय ग्राहक संरक्षणका लागि अन्तर ाष्ट्रिय अभ्यासअनुरूप वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण (Financial Market Conduct Supervision) सम्बन्धी कार्यलाई वस्तुनिष्ठ ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

२. वित्तीय ग्राहक हित संरक्षणमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

i. Bank For International Settlement (BIS)

बैंकले वित्तीय समावेशिताको सन्दर्भमा प्रभावकारी वित्तीय

---

* सहायक निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

[1] अप्रकाशित अध्ययन प्रतिवेदन, परियोजना सारांश, वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण

ग्राहक संरक्षणको लागि देहायबमोजिमका सुपरिवेक्षकीय मार्गदर्शन (Guidance for Supervisors) प्रतिपादन गरेको छ[२]:

- कानुनी, नियामक र सुपरिवेक्षकीय ढाँचा (Legal, Regulatory and Supervisory Framework),
- अनुगमन गर्ने निकायको भूमिका (Role of Oversight Bodies),
- ग्राहकलाई समान, न्यायोचित र निष्पक्ष व्यवहार (Equitable and Fair Treatment of Consumers),
- खुलासा र पारदर्शिता (Disclosure and Transparency),
- वित्तीय साक्षारता र चेतना (Financial Education and Awareness),
- वित्तीय सेवा प्रदायक र अधिकृत एजेन्टहरूको व्यावसायिक आचरणगत जिम्मेवारी (Responsible Business Conduct of Financial Services Providers and AuthorizedAgents),
- वित्तीय ग्राहकको सम्पत्ति दुरुपयोग निवारण (Protection of Consumer Assets Against Fraud and Misuse),
- ग्राहकको तथ्याङ्क र गोपनीयता संरक्षण (Protection of Consumer Data and Privacy),
- गुनासो व्यवस्थापन र समाधान (Complaints Handling and Redress),
- प्रतिस्पर्धा (Competition)।

ii. विश्व बैंक (World Bank)

वित्तीय ग्राहक संरक्षणको लागि नियामकीय र संस्थागत संरचना देहायबमोजिम सिफारिस गरेको छ।[३]

(क) कानुनी र सुपरिवेक्षकीय ढाँचा (Legal and Supervisory Framework)

- कानुनी ढाँचा (Legal Framework),
- संस्थागत व्यवस्था र म्यान्डेटहरू (Institutional Arrangement and Mandates),
- नियामकीय ढाँचा (Regulatory Framework),
- सुपरिवेक्षकीय गतिविधि (Supervisory Activities),
- अनुपालन/कार्यान्वयन (Enforcement),
- आचारसंहिता र अन्य स्व-नियमन (Codes of Conduct and Other Self-regulation),
- निकायबाट सूचनाको प्रसार (Dissemination of Information by the Authority)।

(ख) खुलासा र पारदर्शिता
(Disclosure and Transparency)

- खुलासाको ढाँचा र तरिका (Format and Manner of Disclosure),
- विज्ञापन र बिक्री सामग्री (Advertising and Sales Material),
- नियम र सर्तहरूको खुलासा (Disclosure of Terms and Conditions),
- मुख्य तथ्यको विवरण (Key Facts Statement),
- अन्य विवरण (Statements),
- दर र सर्तमा भएको परिवर्तनको जानकारी (Notification of Changes in Rates, Terms and Conditions),

(ग) निष्पक्ष व्यवहार र व्यावसायिक आचरण
(Fair Treatment and Business Conduct)

२ Basel Committee on Banking Supervision: Consultative Document "*Guidance on the application of the Core principles for effective banking supervision to the regulation and supervision of institutions relevant to financial inclusion*" (December 2015), Annex A

३ "*Good Practices for Financial Consumer Protection: DEPOSIT AND CREDIT PRODUCTS AND SERVICES PROVIDER*" Published by, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank Group 2017 Edition

- अनुचित नियम र सर्तहरू (Unfair Terms and Conditions),
- अनुचित अभ्यास (Unfair Practices),
- बिक्री अभ्यास (Sales Practices),
- वस्तु तथा सेवा उपयुक्तता (Product and Service Suitability),
- ग्राहक गतिशीलता (Customer Mobility),
- व्यावसायिक योग्यता (Professional Competence),
- एजेन्ट (Agents),
- कर्मचारी र एजेन्टलाई क्षतिपूर्ति (Compensation of Staff and Agents),
- धोखाधडी र ग्राहक सम्पत्तिको दुरुपयोग (Fraud and Misuse of Customer Assets),
- ऋण असुली (Debt Collection)

(घ) **तथ्याङ्क संरक्षण र गोपनीयता**
(Data Protection and Privacy)

- ग्राहकसम्बन्धी तथ्याङ्कको वैधानिक सङ्कलन र उपयोग (Lawful Collection and Usage of Customer Data),
- ग्राहकको जानकारीको गोपनीयता र सुरक्षा (Confidentiality and Security of Customers' Information),
- ग्राहकको विवरण उपलब्ध गराउने (Sharing Customer Information),

(ङ) **विवाद समाधान संयन्त्र**
(Dispute Resolation Mechanism)

- आन्तरिक गुनासो सुनुवाई (Internal Complaints Handling),
- अदालतबाहिर औपचारिक विवाद समाधान संयन्त्र (Out-of-Court Formal Dispute Resolution Mechanisms),

(च) **ग्यारेन्टी योजना र टाट पल्टिने (Guarantee Schemes and Insolvency)**

- निक्षेपकर्ता संरक्षण (Depositor Protection),
- व्यक्तिहरू टाट पल्टिने (Bankruptcy of Individuals),
- वित्तीय संस्थाहरू टाट पल्टिने (Insolvency of Financial Institutions).

iii. lliance for Financial Inclusion (AFI)

वित्तीय सेवा प्रदायकको लागि जोखिममा आधारित बजार आचरण सुपरिवेक्षणको ढाँचा/मार्गदर्शन[४]ले जोखिम मूल्याङ्कन, प्रभाव मूल्याङ्कन र सुपरिवेक्षकीय रणनीतिलाई प्रमुख आधारको रूपमा प्रस्तुत गरेको छ।

- Risk Assessment: SignificantActivities, Inherent Risks, Internal Controls, Net Risk and Overall Risk,
- Impact Asssesment: Systemically Important Financial Service Providers,
- Supervisory Strategy: Areas of Supervision, Resources to be allocated, Internal processes, Supervision tools, Action plans, Progress Monitoring, Reporting and Other aspects.

iv भारत

भारतीय रिजर्भ बैंकले ग्राहक संरक्षण र शिक्षाको लागि ग्राहक अधिकारसम्बन्धी बडापत्र जारी गरेको छ। ग्राहकलाई समान, न्यायोचित र निष्पक्ष व्यवहार, खुलासा र पारदर्शिता, ग्राहकको तथ्याङ्क र गोपनीयता संरक्षण, गुनासो व्यवस्थापन र समाधानलगायतका विषय उक्त बडापत्रका प्रमुख विषेशता

[४] "*MARKET CONDUCT SUPERVISION OF FINANCIAL SERVICES PROVIDERS*" (A Risk Based Supervision Framework), Published By, Alliance for Financial Inclusion (Guideline NoteNo.21, August 2016

हुन् । गुनासो सुनुवाईको लागि रिजर्भ बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाभित्र Internal Ombudsman Scheme लागू गर्न निर्देशन गरेको र केन्द्रीय बैंक स्वयम्ले वित्तीय ग्राहक संरक्षणको लागि Complaint Management System (CMS) लागू गरेको छ ।

सन् २०२१ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको गुनासो सुनुवाईलाई प्रभावकारी बनाउन A Comprehensive Framework for Strengthening of the Internal Grievance Redress Mechanism in Banks जारी गरेको छ । जसका विशेषता देहायबमोजिम छन् :

- गुनासोमा थप खुलासा (Enhanced Disclosures on Complaints),
- बैंकहरूको गुनासो निवारण संयन्त्रको गहन समीक्षा (Intensive Review of Grievance Redress Mechanism of Banks),
- आवश्यक सुपरिवेक्षकीय र नियामकीय कार्यको सुरुआत (Initiation of Required Supervisory and Regulatory Actions)

ग्राहक संरक्षणका लागि गरेका अन्य व्यवस्था

- निष्क्रिय खातामा न्यूनतम मौज्दात कायम नहुँदाको शुल्क उन्मूलन,
- बचत बैंक खातामा न्यूनतम मौज्दात नराखेमा लगाइने शुल्कलाई व्यवस्थित गर्ने,
- उही बैंकका अन्य शाखाबाट सेवा प्राप्त गर्दा लाग्ने शुल्कमा एकरूपता (Uniformity in intersol charges),
- अनधिकृत इलेक्ट्रोनिक बैंकिङ लेनदेनमा ग्राहकहरूको दायित्व सीमित गर्ने,
- प्राप्त उजुरीका आधारमा आचरणको मूल कारण विश्लेषण गरी आवश्यक उपचारात्मक उपाय सुरु गर्ने,
- ग्राहक संरक्षणको दृष्टिकोणबाट (Perspective) वित्तीय शिक्षाको लागि रूपरेखा (Framework) तयार गरेको छ,

(i) Target Group, (ii) Content, (iii) Delivery Channels, (iv) Coordination Aspects, and Impact Analysis.

- आधिकारिक भुक्तानी प्रणालीको प्रयोग गरी असफल कारोबारको लागि कारोबार रकम फिर्ता गर्ने समय (Turn Around Time-TAT) को आधारमा ग्राहक क्षतिपूर्तिसम्बन्धी व्यवस्था,
- डिजिटल भुक्तानीका लागि अनलाइन विवाद समाधान प्रणाली,
- वित्तीय ग्राहक संरक्षण र साक्षरताको लागि प्रवर्द्धनात्मक भिडियो सामग्री तयार गरी समाजिक सञ्जाल, टेलिभिजन र युट्युबमा प्रचारप्रसार गरेको,

v. बङ्गलादेश

बङ्गलादेशको केन्द्रीय बैंकमा ग्राहक संरक्षणको Banking Regulation and Policy Department n] lgod agfpg] / Financial Integrity and Customer Services Department (FICSD) अन्तर्गतका महाशाखाबाट कार्यान्वयन हुने गरेको ।

- Vigilance and Anti-Fraud Division : जटिल प्रकृतिका र स्थलगत निरीक्षणविना समाधान गर्न नसकिने गुनासाको समस्या समाधान गर्नका लागि स्थलगत निरीक्षण गर्ने,
- Customer Services Division,
- ग्राहक सेवा र संरक्षणको क्षेत्रमा सञ्चालक समितिको भूमिकाको लागि आवश्यक संरचना र
- गतिविधि निर्धारण गर्न दिशानिर्देशहरू तर्जुमा गर्ने,
- गुनासोको वर्गीकरण गरी, उजुरीका सम्बन्धमा सम्बन्धित बैंकहरूको राय/टिप्पणी/स्पष्टीकरण माग गर्ने ।
- सम्बन्धित बैंकहरूले पठाएको राय/टिप्पणी/स्पष्टीकरणको विश्लेषण गरी मुद्दाहरू सिफारिससहित प्रस्तुति र निर्णयको कार्यान्वयन गर्ने ।

३. नेपालमा वित्तीय ग्राहक हित संरक्षणमा भएका अभ्यास

नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा वित्तीय

साक्षरतासम्बन्धी व्यवस्थाको लागि गरेका प्रमुख कार्य

(क) **नियामकीय प्रावधान**[५]

- वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा गुनासो व्यवस्थापन कार्यविधि (प्रथम संशोधन, २०७९), २०७७ जारी ।
- वित्तीय साक्षरता सम्बन्धमा Finanical Literacy Framwork 2022 र वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शन २०७९ जारी ।
- वित्तीय ग्राहक संरक्षण र वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी व्यवस्था/निर्देशन
- पारदर्शितासम्बन्धी व्यवस्था,
- सरल भाषाको प्रयोगसम्बन्धी व्यवस्था,
- सूचनासम्बन्धी व्यवस्था,
- सरल बैंकिङसम्बन्धी व्यवस्था,
- वित्तीय सेवाको शुल्कलगायत सर्त परिवर्तनसम्बन्धी व्यवस्था,
- खाता सञ्चालन र बन्द गर्दा लाग्ने शुल्कसम्बन्धी व्यवस्था,
- चेक भुक्तानीसम्बन्धी व्यवस्था,
- सेवा शुल्कसम्बन्धी व्यवस्था,
- गुनासो सुनवाइसम्बन्धी व्यवस्था,
- गोपनीयता र तथ्याङ्क संरक्षणसम्बन्धी व्यवस्था ।

४. वित्तीय ग्राहक संरक्षणका लागि निक्षेप तथा कर्जाको ब्याजदरलगायत अन्य प्रमुख निर्देशन

- बचत खातामा दिइने ब्याजदरको अन्तर दुई प्रतिशत बिन्दुभन्दा बढीले फरक पार्न नपाइने,
- कल निक्षेपबाहेकका ब्याज प्रदान गरिने सबै प्रकारका स्वदेशी मुद्राका निक्षेप खातामा दिइने,
- अधिकतम र न्यूनतम ब्याजदरबीचको अन्तर पाँच प्रतिशत बिन्दुभन्दा बढीले फरक पार्न नपाइने,
- बचत निक्षेपमा पनि तीनतीन महिनामा सम्बन्धित खातामा ब्याज जम्मा गरिदिने व्यवस्था । निक्षेपकर्तालाई दिने ब्याज दैनिक मौज्दातमा प्रदान गर्नुपर्ने,
- ऋणीलाई दिइने कर्जा प्रस्तावपत्र (Offer Letter) मा आधार दरमा थप गर्ने प्रिमियम दर स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने । त्रयमासिक रूपमा औसत आधारदरमा परिवर्तन हुँदा ब्याजदरमा परिवर्तन हुने/नहुने सम्बन्धमा ऋणीलाई offer letter मा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी अनिवार्य जानकारी दिने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।
- कर्जा प्रस्तावपत्रमा उल्लेख गरी कर्जा प्रवाह गरेपश्चात् प्रिमियम दर वृद्धि गर्न वा कुनै किसिमको डिस्काउन्ट प्रदान गरी पुनः स्वतः वृद्धि हुने जस्ता योजना लागू गर्न पाइने छैन ।
- परिवर्तनीय ब्याजदरलाई आधार दरसँग आबद्ध गर्दा इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको Core Banking System मार्फत त्रयमासिक औसत आधार दरमा भएको परिवर्तनअनुसार स्वतः ब्याजदर परिवर्तन हुने प्रणालीको व्यवस्था ।
- कर्जा प्रवाह गर्दा ऋणीसँग गरिने सम्झौतामा वार्षिक पेनाल ब्याजदर दुई प्रतिशत बिन्दुभन्दा बढी नहुने व्यवस्था ।
- मुद्दती निक्षेप रसिदको धितो कर्जामा लाग्ने ब्याजदर मुद्दती निक्षेप खाता खोल्दाकै वखत जानकारी दिई ग्राहकसँग लिखित सहमति लिनुपर्ने ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जाको अधिकतम ब्याजदरको कम्तीमा ५० प्रतिशत हुने गरी निक्षेप/बचतको न्यूनतम ब्याजदर तय गर्नुपर्नेछ ।[६]

५. वित्तीय ग्राहक संरक्षणका लागि सेवा शुल्कसम्बन्धी प्रमुख निर्देशन

- कर्जा प्रवाह गर्दा लिने सेवा शुल्क, अग्रिम भुक्तानी शुल्क

[५] नेपाल राष्ट्र बैंकबाट “क”, “ख” र “ग” वर्गका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थालाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन, २०७९ निर्देशन नं. १५,१६,२०

[६] नेपाल राष्ट्र बैंकबाट ‘घ’ वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको ‘एकीकृत निर्देशन - २०७९’ को निर्देशन नं. १५

र प्रतिबद्धता शुल्कबाहेक अन्य कुनै पनि शुल्क लिन पाइने छैन। कर्जासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण लागत ब्याजदरमै प्रतिविम्बित हुनुपर्नेछ,

- निर्देशनमा उल्लेख भएकाबाहेक अन्य जुनसुकै शीर्षकमा शुल्क लिएको वा तोकिएको सीमाभन्दा बढी शुल्क लिएको पाइएमा सो शुल्कमा १० प्रतिशत थप गरी ग्राहकको खातामा जम्मा गर्नुपर्नेछ,
- 'क', 'ख' र 'ग', वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा स्वीकृति गर्दा सेवा शुल्कबापत क्रमशः अधिकतम ०.७५ प्रतिशत, १.०० प्रतिशत, १.२५ प्रतिशतसम्म,
- कर्जाको सीमा वृद्धि गरिएमा वृद्धि भएको रकममा मात्र तोकिएको सीमाभित्र रही सेवा शुल्क लिन सकिनेछ,
- किस्तामा भुक्तानी हुने मध्यम तथा दीर्घकालीन कर्जामा कर्जाको अवधिभर Review Charge लगायत अन्य कुनै पनि शीर्षकमा शुल्क लिन पाइने छैन,
- ग्राहकको अनुमतिविना कुनै पनि प्रकारको वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउन पाइने छैन । ग्राहकको अनुमतिविना उपलव्ध गराइएका त्यस्ता सेवाबापत कुनै सेवा शुल्क लिएमा १० प्रतिशत थप गरी ग्राहकको खातामा जम्मा गर्नुपर्नेछ,
- एकै प्रकारका कर्जा प्रवाह गर्दा विभिन्न ग्राहकसँग लिने प्रशासनिक सेवा शुल्क, अग्रिम भुक्तानी शुल्क र प्रतिबद्धता शुल्कमा ०.२५ प्रतिशत बिन्दुभन्दा बढीले फरक पार्न पाइने छैन,
- आफ्ना ग्राहकलाई अन्य संस्था/निकायमार्फत सेवा लिने सन्दर्भमा सो सेवाबापत त्यस्ता संस्था/निकायलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने लागतभन्दा बढी हुनेगरी सेवा शुल्क असुल गर्न पाइने छैन,
- रु. ५० लाखसम्मको सीमा कायम भएको जुनसुकै प्रकारको कर्जा भुक्तानी गर्दा अग्रिम भुक्तानी शुल्क लाग्ने छैन,
- लघुवित्त संस्थाले बचत/निक्षेप खाता सञ्चालन गरेबापत ग्राहकबाट कुनै पनि किसिमको सेवा शुल्क लिन पाइने छैन।[७]
- लघुवित्त संस्थाले कर्जा प्रवाह गर्दा स्वीकृत कर्जामा संस्थाले १.५० प्रतिशतसम्म सेवा शुल्क लिन सक्नेछन् । एक वर्षभन्दा कम अवधिको लागि कर्जा प्रवाह गरेको अवस्थामा यस्तो कर्जाको लागि वार्षिक १.५० प्रतिशतमा नबढ्ने गरी कर्जा अवधिको आधारमा सो दरको दामासाही हिसाबले मात्र सेवा शुल्क लिन सक्नेछन्,
- लघुवित्त संस्थाले कर्जाको सीमा वृद्धि/थप गर्दा थप भएको रकममा मात्र २० प्रतिशतसम्म सेवा शुल्क लिन सकिनेछ।

६. वित्तीय ग्राहक संरक्षणका लागि वित्तीय सेवाको सूचनासम्बन्धी प्रमुख निर्देशन

- निक्षेपमा दिने र कर्जा तथा सापटमा लिने ब्याजदर मासिक रूपले राष्ट्रियस्तरको पत्रपत्रिका र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वेबसाइटमा प्रकाशन गरी सर्वसाधारण निक्षेपकर्तालाई सूचित गर्नुपर्नेछ,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निक्षेप र कर्जाको ब्याजदर परिवर्तनसम्बन्धी जानकारी सम्बन्धित ग्राहकलाई एसएमएस/इमेलमार्फत तत्काल उपलब्ध गराउनुपर्नेछ,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने सम्पूर्ण आवधिक प्रकृतिका कर्जाको परिवर्तनीय ब्याजदर (Adjustable Interst Rate) को साथै स्थिर ब्याजदर (Fixed Interest Rate) समेत प्रकाशन गर्नुपर्नेछ,
- ब्याजदर प्रकाशित गर्दा वार्षिक प्रतिशत दर उल्लेख गर्नुपर्नेछ।

७. वित्तीय ग्राहक संरक्षणका लागि अन्य व्यवस्था/निर्देशन

- निक्षेपकर्ताको निक्षेप सुरक्षणका लागि तीन लाखसम्मको निक्षेपबराबरको बीमा अनिवार्य गनुपर्नेछ,
- निक्षेप सङ्कलन तथा व्यवसाय विस्तार गर्ने उद्देश्यले वित्तीय ग्राहकलाई उपहार, चिठ्ठालगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नपाइने व्यवस्था,

[७] नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'घ' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको 'एकीकृत निर्देशन - २०७९' को निर्देशन नं. १९

- जेष्ठ नागरिक, दलित, मुक्त कमैया, वादी, हलिया, द्वन्द्व पीडित, एकल महिला तथा फरक ढङ्गले सक्षम व्यक्तिलाई प्रवाह गर्ने विपन्न वर्ग कर्जाको ब्याज दरमा कम्तीमा एक प्रतिशत बिन्दुले सहुलियत दिने व्यवस्था मिलाउनुपर्नेछ,
- ग्राहक संरक्षण कोष (Client Protection Fund) सम्बन्धी व्यवस्था[८] देहायबमोजिमको रकम ऋणीहरूको हितमा खर्च गर्नेगरी अलग्गै ग्राहक संरक्षण कोष (Client Protection Fund) मा जम्मा गरी राख्नुपर्नेछः

(क) खुद मुनाफाको एक प्रतिशत रकम,

(ख) वार्षिक १५ प्रतिशतभन्दा बढी लाभांश (नगद वा बोनस) वितरणको प्रस्ताव गरेमा १५ प्रतिशतभन्दा माथिको प्रस्तावित लाभांशको ३५ प्रतिशतले हुने रकम।

८. भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थाहरूले पालना गर्नुपर्ने ग्राहक हित संरक्षणसम्बन्धी प्रमुख व्यवस्था[९]

१. **पारदर्शितासम्बन्धी व्यवस्था**

- संस्थाले आफ्ना ग्राहकलाई उपलब्ध गराउने सेवासँग सम्बन्धित आवश्यक विवरण तथा जानकारी सबैले बुझ्ने गरी संस्थाको एप्लिकेसन (App) तथा वेबसाइट (Website) को अग्रभागमा प्रकाशन गर्नुपर्नेछ । विवरणहरू स्पष्ट, सरल र यथासम्भव नेपाली भाषामा समेत हुनुपर्नेछ,
- संस्थाले स्पष्ट र सरल भाषामा कारोबारको लागि सेवाग्राहीले गर्नुपर्ने Activation, पिन परिवर्तन, सेवामा अन्तर्निहित सर्त तथा बन्देज, सेवाका विशेषता, कारोबार सञ्चालन प्रक्रियालगायतका विषयमा सेवाग्राहीलाई अद्यावधिक सूचना प्रवाह गर्नुपर्नेछ,
- सेवाग्राहीको वालेटको सञ्चालन अवस्था (सक्रिय वा निष्क्रिय) बारेमा सेवाग्राहीले स्पष्ट रूपमा हेर्नसक्ने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ,
- विद्युतीय भुक्तानी प्राप्त गर्ने व्यक्तिले त्यस्तो भुक्तानीको विवरण हेर्न चाहेमा कम्तीमा पठाउने व्यक्तिको नाम, खाता नं., सेवा प्रदायकको नाम तथा कारोबारको प्रयोजन हेर्नसक्ने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।

२. **कारोबार तथा शुल्कसम्बन्धी व्यवस्था**

- संस्थाले दोहोरो अर्थ नलाग्ने गरी स्पष्ट र सरल भाषामा आफ्नो सेवा शुल्कका बारेमा सेवाग्राहीलाई अद्यावधिक जानकारी दिनुपर्नेछ,
- विद्युतीय कारोबार गर्दा लिइने सेवा शुल्कसम्बन्धी विवरण संस्थाको वेबसाइटमा प्रष्ट देखिने गरी सार्वजनिक गर्नुपर्नेछ । साथै, शुल्क परिवर्तन भएको अवस्थामा तत्काल अद्यावधिक गर्नुपर्नेछ,
- ग्राहकले छनोट गरेका उपकरणको सेवा शुल्क, ब्याज तथा हर्जानासम्बन्धी व्यवस्था संस्था र सेवाग्राहीबीच हुने सम्झौतामा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुका साथै, शुल्कसम्बन्धी विवरण सेवा सञ्चालनपूर्व नै सम्बन्धित ग्राहकलाई विद्युतीय वा भौतिक रूपमै उपलब्ध गराउनुपर्नेछ,
- ग्राहकसँग कारोबारमा अतिरिक्त सेवा शुल्क लिने उद्देश्यले दोहोरो अर्थ लाग्नेगरी कारोबारको सूचना सम्प्रेषण गर्नुहुँदैन,
- कुनै पनि सेवा प्रदान गर्दा अतिरिक्त शुल्क लाग्ने भएमा त्यस्तो सेवामा Default Option राख्नु हुँदैन,
- भुक्तानी कारोबार गर्दा कुनै निश्चित सेवा प्रदायकको मात्र सेवा प्राप्त हुनेगरी Priority दिने किसिमको कार्य गर्नु हुँदैन,
- कुनै पनि कारोबारपश्चात् उक्त कारोबार सम्पन्न भए नभएको स्पष्ट जानकारी तत्कालै विद्युतीय माध्यमबाट दिने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।

३. **गुनासो सुनुवाइ सम्बन्धमा**

- सेवाग्राहीको गुनासो सुनुवाई गर्न संस्थाले कम्तीमा १६ घण्टा (बिहान ६ बजेदेखि बेलुका १० बजेसम्म)

[८] नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'घ' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई जारी गरिएको 'एकीकृत निर्देशन - २०७९' को निर्देशन नं. ४

[९] नेपाल राष्ट्र बैंकबाट भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्न अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको 'भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी एकीकृत निर्देशन - २०७९' निर्देशन नं. १३

छुट्टै डेस्क सञ्चालन हुने व्यवस्था मिलाई गुनासो सुन्ने अधिकारीसमेत तोक्नुपर्नेछ,

- कार्ड हराएमा वा चोरी भएमा वा कारोबारको क्रममा अन्य समस्या देखिएमा ग्राहकलाई तत्काल सहयोग गर्न चौबिसै घण्टा सञ्चालन हुनेगरी सम्बन्धित संस्थाले Helpdesk को व्यवस्था गर्नुपर्नेछ,
- संस्थाले सेवाग्राहीको गुनासो सुनुवाइका लागि हटलाइनका साथै आफ्नो वेबसाइटमा अनलाईन पोर्टलसमेतको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ। साथै, मोबाइल एपबाट समेत गुनासो दर्ता गर्न मिल्ने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ,
- ग्राहकलाई कुनै गुनासो भएमा सोको सम्बोधन गर्ने प्रयोजनको लागि निर्माण गरिएको गुनासो व्यवस्थापन पोर्टल
- https://gunaso.nrb.org.np को लिङ्क ग्राहकले प्रस्ट देख्नेगरी आफ्नो वेबसाइटमा राख्नुपर्नेछ।

४. विद्युतीय भुक्तानी साक्षरता सम्बन्धमा

- विद्युतीय कारोबार गर्दा हुनसक्ने जोखिम, ठगी तथा अपराधबारे ग्राहकलाई सचेत गराउन leaflet, brochure, frequently asked questions (FAQs०, knowledge kit जानकारीमूलक videos जस्ता सचेतनाका सामग्री सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ।
- संस्थाले आफ्ना वार्षिक कार्यक्रममा विद्युतीय भुक्तानीसम्बन्धी साक्षरता कार्यक्रम समावेश गर्नुपर्नेछ।

५. गोपनीयता एवम् अभिलेख सुरक्षित राख्ने सम्बन्धमा

- संस्थाले कारोबार सम्पन्न भएको मितिले कम्तीमा पाँच वर्षसम्म विद्युतीय रूपमा कारोबारको अभिलेख सुरक्षित राख्नुपर्नेछ।
- संस्थाले सेवाग्राहीसँग गरिएको विद्युतीय कारोबारको सूचना/विवरणको गोपनीयता कायम गर्नुपर्नेछ।

६. विद्युतीय कारोबार गर्दा संस्थाको असावधानी/लापरवाहीले गर्दा सेवाग्राहीलाई कुनै क्षति हुन गएमा संस्थाले सम्बन्धित ग्राहकलाई उचित क्षतिपूर्ति दिनुपर्नेछ।

९. विदेशी विनिमय कारोबार गर्ने सम्बन्धमा 'नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएको एकीकृत परिपत्र-२०७८' मा भएका प्रमुख व्यवस्था[१०]

- परिवर्त्य विदेशी मुद्रा सटहीसम्बन्धी व्यवस्था,
- इलेक्ट्रोनिक कार्डमार्फत हुने कारोबारसम्बन्धी व्यवस्था,
- विदेशी मुद्राको खरिद बिक्री कारोबार, कमिसन र विनिमय दर प्रकाशनसम्बन्धी व्यवस्था,
- वाणिज्य बैंकहरूले प्रवाह गर्नसक्ने परिवर्त्य विदेशी मुद्राको ऋणसम्बन्धी व्यवस्था,
- तेस्रो मुलुकबाट लिएको सेवाको भुक्तानीको लागि सटही सुविधा प्रदान गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था,
- नेपाली नागरिकले नगदै राख्न र सटही गर्नसक्ने नगद परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्बन्धी व्यवस्था,
- विदेशी शैक्षिक संस्थामा उच्च शिक्षा अध्ययनको लागि जान चाहने तथा अध्ययनरत नेपाली विद्यार्थीका लागि विदेशी मुद्रा सटहीसम्बन्धी व्यवस्था।
- आयात, निर्यात र निर्यातमा अनुदान प्रदान गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको तर ग्राहक हित संरक्षणको लागि गुनासो सुनुवाई सम्बन्धमा कुनै प्रष्ट व्यवस्था र संयन्त्र भएको नदेखिएको।

ख. नेपाल राष्ट्र बैंकका विभिन्न सुपरिवेक्षण तथा सम्बन्धित विभागबाट स्थलगत तथा गैरस्थलगत निरीक्षण तथा अनुगमन गर्दा सुपरिवेक्षकीय व्यवस्था/निर्देशनको पालना भए, नभएको अनुगमन र सुपरिवेक्षण गर्ने गरिएको,

ग. वित्तीय र डिजिटल वित्तीय साक्षरता सम्बन्धमा विभिन्न प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको।

४. राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको सारांश

- Bank for International Settlement र World

[१०] विदेशी विनिमय कारोबार गर्ने सम्बन्धमा 'नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएको एकीकृत परिपत्र-२०७८'

Bank ले प्रमुख रूपमा ग्राहक हित संरक्षणसँग सम्बन्धित सिद्धान्त, नियामकीय र सुपरिवेक्षकीय मार्गदर्शन, संरचना र कानुनी व्यवस्थासँग सम्बन्धित विषय उठान गरेका छन् ।

- Alliance for Financial Inclusion (AFI) ले ग्राहक संरक्षणका लागि आवश्यक पर्ने जोखिममा आधारित बजार आचरण सुपरिवेक्षणसँग सम्बन्धित प्राविधिक पक्षहरूको वकालत गरेको छ,
- केही मुलुकमा वित्तीय ग्राहक संरक्षणको लागि आवश्यक कानुनको तर्जुमा गरिएको छ,
- अधिकांश मुलुकमा वित्तीय ग्राहक संरक्षण र साक्षरतासम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था रहेको छ,
- वित्तीय ग्राहक संरक्षणको लागि छुट्टै नियमन र सुपरीवेक्षण संरचना रहेको छ,
- वित्तीय ग्राहक संरक्षणको लागि वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धनमा जोड दिइएको छ,
- वित्तीय ग्राहक संरक्षण र वित्तीय साक्षरता परिपूरकका रूपमा रहेका र सोसम्बन्धी कार्यहरू प्रमुख रूपमा केन्द्रीय बैंकले तथा केन्द्रीय बैंकसँग सहकार्य गरी अन्य नियामकयि निकायमार्फत हुँदै आएको छ,
- वित्तीय समावेशिता, ग्राहक संरक्षण, वित्तीय साक्षरतासँग सम्बन्धित संरचनाबाट सम्पादन हुने कार्यमा एकरूपता नरहेको तर यससम्बन्धी कार्यसम्पादन सबै मुलुकमा हुने गरेको पाइन्छ ।

५.सुझाव

वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षण गर्न आवश्यक नियामकीय र संस्थागत संरचनाको लागि देहायबमोजिमका सुझाव प्रस्तुत गरिएको छः

- नियामकीय रूपरेखा (Regulatory Framework)
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को संशोधनमार्फत वित्तीय स्थायित्व कोष स्थापना गर्ने,
- वित्तीय ग्राहक संरक्षण ऐन तर्जुमा गर्ने,
- छरिएर रहेको विभिन्न (बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, भुक्तानी प्रणाली विभाग, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग) विभागबाट जारी वित्तीय समावेशिता, साक्षरता र ग्राहक संरक्षणसँग सम्बन्धित निर्देशन र परिपत्रलाई एकीकृत तथा थप परिमार्जन गरी छुट्टै वित्तीय ग्राहक संरक्षण मार्गदर्शन वा ग्राहक अधिकारको बडापत्र जारी गर्ने,
- वित्तीय ग्राहक साक्षरता र वित्तीय ग्राहक संरक्षणसँग सम्बन्धित नीति निर्देशनको पालना नभएमा हुने कारबाही तथा सजायका सम्बन्धमा एकीकृत कार्यविधि बनाई लागू गर्ने ।

ख. संस्थागत संरचना (Institutional Structure)

- वित्तीय समावेशिता, साक्षरता र वित्तीय ग्राहक संरक्षणका साथै वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षणका लागि अलग्गै विशिष्टीकृत विभाग गठन गर्ने । विभागले वित्तीय बजार आचरण सुपरिवेक्षणलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउन देहायबमोजिमका क्रियाकलाप गर्नुपर्ने ।
- स्थलगत र गैरस्थलगत सुपरिवेक्षण, Mystrery Shopping,
- अनुपालना/कार्यान्वयन (Enforcement),
- ग्राहक सेवा/गुनासो व्यवस्थापन,
- उपभोक्ता अनुसन्धान/उपभोक्ता सन्तुष्टि सर्वेक्षण
- सुपरिवेक्षणका लागि आवश्यक Standard Operating Procedure, Toolkit / Manual तयार गनुपर्ने,
- एकीकृत तथा थप परिमार्जन गरी छुट्टै वित्तीय ग्राहक संरक्षण मार्गदर्शन वा ग्राहक अधिकारको बडापत्र, नियमन, निर्देशन र परिपत्र जारी गर्न विद्यमान बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागमा Dedicated संयन्त्र (बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, भुक्तानी प्रणाली विभाग, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग, सुपरिवेक्षण विभागहरू र वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखाको प्रतिनिधि रहनेगरी) बनाउने,
- वित्तीय ग्राहक साक्षरता र वित्तीय ग्राहक संरक्षणको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि, वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शनबमोजिम इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रप्राप्त

संस्थाको केन्द्रीय कार्यालयमा वित्तीय साक्षरता इकाई (Financial Literacy Unit) र 'एकीकृत निर्देशन, २०७९' को निर्देशन नं. २० बमोजिम गुनासो सुनवाइसम्बन्धी व्यवस्थाको 'सूचना तथा गुनासो सुनुवाइ डेस्क'लाई एकीकृत रूपमा गठन गरी उक्त संयन्त्रको लागि आवश्यक Terms of Reference तोक्नुपर्ने,

- बैंकको उद्देश्य, नीति, रणनीति र योजनाबमोजिम वित्तीय समावेशिता अभिवृद्धि, वित्तीय ग्राहक संरक्षण, वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन, विद्युतीय भुक्तानी प्रवर्द्धन, हरित वित्तीयकरणका असल अभ्यासको आन्तरिकीकरण गर्न Alliance for Financial Inclusion, World Bank लगायत अन्य स्वदेशी तथा विदेशी नियमनकारी निकायसँगको सहकार्यलाई निरन्तरता दिने,
- वित्तीय तथा डिजिटल वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी विषयलाई विद्यालय र कलेजस्तरको पाठ्यक्रममा समावेश गर्न नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय तथा विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रम विकास केन्द्रसँग समन्वय गर्न आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्ने,
- वित्तीय साक्षरता ढाँचा, २०७९ (Financial Literacy Framework, 2022) र वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शन, (Financial Literacy Guideline) को आधारमा लक्षित ग्राहकको लागि वित्तीय साक्षरता सामग्रीको निर्माण गरी योजनाबद्ध ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थासँगको सहकार्यमा प्रभावकारी वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन अभियान सञ्चालन गर्ने ।

वित्तीय अपराध : परिमार्जित स्वरूप र बढ्दो चुनौती

■ द्वैपायन रेग्मी*

वित्तीय क्षेत्रमा हुने नगद, पुँजी वा अन्य कुनै प्रकारको अपराधलाई 'वित्तीय अपराध' भनेर बुझ्न सकिन्छ। व्यक्तिगत लाभको उपयोगमा वित्तीय स्रोत वा वित्तीय साधनको अवैध उपयोग गर्ने कार्य हो । गैरकानुनी धनवृद्धि, बीमा अपराध, पुँजी योजनादेखि बैंकभित्र हुने कसुरजन्य कार्य वित्तीय अपराधलगायत पर्दछ । वित्तीय अपराधको मूलतः एउटा प्रमुख उद्देश्य हुने गर्दछ - अन्यलाई धोखा दिएर, झुठो भ्रम छरेर वित्तीय स्रोतको लाभ लिनु। मूलतः, वित्तीय अपराधभित्र सम्पत्तिको हिनामिना, भ्रष्टाचार वा घुस लिने, दिने कार्य र वित्तीय विवरण परिमार्जन गर्ने कार्य वित्तीय अपराधअन्तर्गत हुने कार्यका रूपमा बुझ्न सकिन्छ । वित्तीय अपराधको छाताभित्र पर्ने एउटा अपराध हो - बैंकिङ अपराध, जुन आजभोलि सञ्चारमाध्यममा देख्न र पढ्न सकिन्छ।

बैंकभित्र रहेको रकम, सम्पत्ति वा स्रोतको गलत प्रयोग कुनै प्रकारको व्यक्तिगत लाभको निम्ति गरिन्छ भने त्यसलाई बैंकिङ अपराध भनेर बुझ्न सकिन्छ । ग्राहकलाई झुक्याएर, नियम कानुनलाई तोडेर, मर्यादाभन्दा बाहिर रहेर ग्राहकलाई ठगेर होस् वा ग्राहकलाई मर्का नपर्ने गरी गरिने बैंकभित्रको अपराधलाई बैंकिङ अपराध भनेर बुझ्न सकिन्छ । बैंकिङ अपराध ग्राहक, एक सामान्य बैंकसँग आबद्ध नभएको व्यक्ति वा बैंककै कर्मचारी- जो कसैले पनि गर्न सक्छन् । हिजोका दिनमा डकैती र बैंक लुटपाटको घटना हुने गर्थ्यो । समयअनुसार उक्त कार्य र घटनाको प्रवृत्ति र स्वरूपमा बदलाव देखिन थालेको छ । आज हुने चेक बाउन्स, धितोमा हुने हिनामिनादेखि अनलाइन माध्यमबाट बैंकमा हुने आपराधिक कार्य सबै बैंकिङ अपराधअन्तर्गत पर्दछ। वित्तीय अपराधका केही प्रतिनिधिमूलक उदाहरण यहाँ प्रस्तुत गरिएका छन् ।

- सन् २०२० मा बाहिर आएको जर्मन संस्था वायर कार्ड घोटालामा उक्त संस्थाले आफ्नो लेखा प्रणालीमा घोटाला गरेर आफ्नो आम्दानी र नाफा उच्च देखाएको तथ्य पुष्टि भयो, जसले गर्दा संस्थाले १.९ अर्ब युरो बराबरको रकम आफ्नो प्रणालीबाट गायब भएको तथ्य बाहिर आयो र अन्ततः संस्था नै बन्द हुनुपर्ने अवस्था आइपऱ्यो ।
- वेल्स फार्गोमा ठगी प्रयोजनको निम्ति ठूलो परिमाणमा ग्राहकको जानकारी र अनुमतिविना बचत खाता खोलेर विभिन्न कर्जा सुविधा प्रयोग गरिएको थियो। सन् २०१६ मा चर्चामा आएको यस अपराधमा बैंककै कर्मचारीको प्रयोग भएको थियो, जसले आफ्नो टार्गेट प्राप्तिको निम्ति नक्कली खाता सिर्जना गरेका थिए।
- सन् २०१७ मा नेपालमै एनआइसी एसिया बैंकको स्विफ्ट ह्याक गरेर एक गिरोहले रकम चोरी गरेको थियो। सोही प्रकृतिको साइबर आक्रमण सन् २०१६ मा बङ्गलादेशमा समेत भयो, जसबाट ह्याकरले करिब आठ करोड अमेरिकी डलरबराबरको रकम चोरी गरेका थिए।
- सन् २०१९ मा नेपाल प्रहरीले पाँच जना चिनियाँ नागरिकलाई बैंकको तथ्याङ्क चोरी गरेको र लाखौं रुपैयाँ एटीएमबाट चोरेको भनी नियन्त्रणमा लिएको थियो।
- सन २०२२ मा 'नेपाली गर्ल' नामक मोबाइल एपबाट कैयौंको खाता रित्याएको घटना सार्वजनिक भएको थियो।
- '.......चिठ्ठा पऱ्यो' भन्दै ठगी गर्ने गिरोहलाई हरेक वर्ष जस्तो पक्रिएको घटना सार्वजनिक भइरहेको पाइन्छ।
- नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा पनि विभिन्न प्रकारका बैंकिङ अपराध हुने गरेका घटना सार्वजनिक हुने गरेका छन्। नगद प्रवाहका क्रममा मात्र नभएर बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियन्त्रणमा रहेका रकमको सुरक्षामा समेत चुनौती देखिन थालेको छ। जस्तो कि; केही समयअघि भएको एटीएम चोरी, स्विफ्ट ह्याक वा 'नेपाली गर्ल' नामक एप्लिकेसनबाट यस्तै घटना भएको थियो।

* उप-प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड

वित्तीय अपराधका कारक

वित्तीय क्षेत्रमा हुने अपराधिक गतिविधि विगत लामो समयदेखि नै हुँदै आएको भनेर बुझ्दा फरक पर्दैन - हिजो मन्दिर तथा धार्मिक स्थान जहाँ सम्पत्ति लुकाएर राखिन्थ्यो, आपराधिक गिरोहबाट त्यसको चोरी हुने गर्दथ्यो । विस्तारै बैंक लुटपाटको घटना सतहमा आउन थाल्यो । समयक्रमसँगै आज अन्य माध्यमबाट यस्ता प्रकृतिका घटना प्रशस्त देखिन थालेका छन् । वित्तीय अपराधका कारणलाई देहायका बुँदामा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

सूचना प्रविधिमा विकासको फड्को : सूचना प्रविधिको विकाससँगै यसबाट सबै क्षेत्रमा उल्लेख्य परिवर्तन भएको छ । वित्तीय क्षेत्र पनि उक्त प्रणालीबाट अछुतो रहन सकेको छैन बरु यसको प्रयोगबाट वित्तीय क्षेत्रमा समेत क्रान्तिकारी परिवर्तन आएको र प्रयोगमा सजिलो, सस्तो, शीघ्र, सुविधाजनक एवम् मितव्ययी बनेको छ । वित्तीय क्षेत्रमा अहिले सूचना प्रविधि (फिन्टेक) को प्रयोग अनिवार्य सर्त नै बनिसकेको छ । हिजो ढड्डा प्रणालीमा सीमित रहेको बैंकिङ प्रणाली आज फिन्टेकको प्रयोगसँगै 'कोर बैंकिङ प्रणाली'मा रूपान्तरण भइसकेको छ । आज इन्टरनेटको प्रयोगबाट नै बैंकिङ प्रणाली सञ्चालन हुने बनाइएको छ । वित्तीय अपराधको एउटा कारक भनेको यही प्राविधिक विकास पनि हो, जहाँ विकासको लहरसँगै अपराधिक लहरसमेत आउन थाल्यो । ह्याकिङ, अनलाइन चोरी तथा ठगीजस्ता अपराधहरू यही वातावरणअन्तर्गत रहेर हुने गरेको पाइन्छ ।

कमजोर प्रणाली : अपराध हुनुको एउटा कारण भनेको प्रणालीमै कमजोरी रहनु हो । जब प्रणाली कमजोर हुन्छ, त्यहाँ विभिन्न ठाउँ हुन्छ, जहाँबाट आपराधिक गतिविधि सञ्चालन गर्न सकिने हुन्छ । प्रणालीमा सुधार नहुँदा, त्यस प्रकारको आपराधिक गतिविधि नियमित रूपमा गर्न सकिने अवसरसमेत रहने हुन्छ । त्यसबाहेक पनि आपराधिक कार्यपश्चात् हुने सजाय र दण्डले ठूलो अर्थ राख्ने हुन्छ । यदि त्यसरी हुने सजाय वा दण्डमा कुनै प्रकारको डर वा त्रास हुँदैन भने त्यसले समेत समग्र प्रक्रियालाई प्रभावित पार्छ । साथै, नीतिभित्र रही गर्न सकिने अपराधिक कार्यलाई समेत बढ्याइँ गरेको भेटिन्छ । प्रणाली फितलो हुँदा रही आउने अपराध, वित्तीय अपराधको अर्को कारक हो ।

बढ्दो दबाब : प्रतिस्पर्धी बजारमा आज वित्तीय सूचक प्राप्तिको निम्ति विभिन्न प्रकारको दबाब दिने गरिएको पाइन्छ । संस्थागत उद्देश्य, पारिवारिक अवस्था, व्यक्तिगत उपलब्धि, सामाजिक प्रतिष्ठालगायतका कारक तत्वका कारण व्यक्ति र संस्था दुवै दबाबमा रहन्छन् । जसले गर्दा वित्तीय अपराध गर्नुपर्ने एउटा बाध्यता रहने देखिन्छ । क्षणिक समाधानको लागि, क्षणिक तनाव न्यूनीकरणको लागि जब मान्छे दबाब खेप्नुको साटो छोटो विकल्पतर्फ लाग्छ, जानेर वा नाजानेर ऊ त्यस प्रकारको वित्तीय अपराध गर्न विवश हुने गर्दछ र त्यहाँ वित्तीय अपराध आइपर्छ ।

वित्तीय अपराधका प्रकार

वित्तीय क्षेत्रमा हुने समस्त आपराधिक कार्यलाई वित्तीय अपराध भनेर बुझ्न सकिन्छ । यद्यपि यसका विभिन्न प्रकारहरू रहिआएका छन् । वित्तीय अपराधका प्रकारलाई यस प्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छः

- **लेखासम्बन्धी अपराध** : आम्दानी र खर्च खाता वा वासलात खातामा तथ्याङ्क परिमार्जन गर्ने, तथ्याङ्क लुकाउनेलगायतका कार्य गरेर लेखासम्बन्धी अपराध उच्च सङ्ख्यामा भएको भेटिन्छ । आफ्नो धितोको मूल्याङ्कनलाई उच्च राख्न होस्, आफ्नो आय बढी देखाएर होस् वा नाफा/नोक्सानमा हेरफेर गरेर होस् - वित्तीय प्रणालीमा लेखासम्बन्धी अपराध प्राय हुने गरेको भेटिन्छ । यस प्रकारको अपराधमा बैंककै कर्मचारी होस् वा ग्राहक वा अर्को तेस्रो पक्ष आबद्ध रहिआएको हुन्छ ।
- **खाता हिनामिना** : बेलाबखत हुने बैंकिङ क्षेत्रभित्र खाताभित्रको रकम, कुनै आधारविना रकमान्तर गरिने प्रक्रिया खाता हिनामिनासम्बन्धी अपराध हो भनेर बुझ्न सकिन्छ । यसमा प्राय बैंकका कर्मचारी मात्र संग्लन भएको हुन्छ, जसले अनुमतिविना कुनै पनि खाताको रकम आफ्नो स्वार्थको निमित्त अर्कै खातामा रकमान्तर गरेर लाभ लिने गर्छन् । तत्काल थाहा नभए पनि विस्तारै पत्ता लाग्ने यस प्रकारको अपराध कतिपय अवस्थामा लुकेरै सकिने हुन्छ । वास्तविक तथ्यभन्दा अलग प्रस्तुत गरेर निश्चित वर्गलाई झुक्याउने वा ठग्ने अपराध यस अपराधअन्तर्गत पर्दछ ।

- **सूचनाको दुरुपयोग** : वित्तीय क्षेत्रमा हुने सूचनाको दुरुपयोग यस क्षेत्रमा हुने अर्को महत्वपूर्ण अपराध हो । यस क्षेत्रमा आबद्ध हुनको निमित्त एक आम ग्राहकले आफ्नो विभिन्न घरायसी, व्यावहारिक, पारिवारिकदेखि आर्थिक पक्ष खुलेर वर्णन गर्नुपर्ने हुन्छ। सोही सूचना वा जानकारी वित्तीय क्षेत्रमा आबद्ध कर्मचारीद्वारा बेलाबखत दुरुपयोग हुने गरेको भेटिन्छ । चाहे कुनै ग्राहकको खाताको बारेमा अनधिकृत व्यक्तिलाई सूचना दिएर होस् या वित्तीय क्षेत्रबाट प्रवाह हुने सेवा सुविधाबारे स्पष्ट जानकारी नदिएर होस् - यस प्रकारको अपराध मूलतः कर्मचारीद्वारा हुने गरेको भेटिन्छ ।

- **चेकमा हुने अपराध** : वित्तीय क्षेत्रअन्तर्गत रहेर हेर्दा चेकसम्बन्धी अपराध पनि एउटा ठूलो संख्यामा हुने गरेको भेटिन्छ । यसअन्तर्गत हुने अपराधमा नक्कली दस्तखत गर्ने कार्य, चेकमा उल्लिखित रकम परिमार्जन गर्ने कार्य, नक्कली चेक प्रयोग गर्नेदेखि हराएको चेक वा चोरी भएको चेक प्रयोग गरी कसैको खाताबाट रकम चोर्ने, बढी निकाल्ने जस्ता कार्य पर्दछन् । यस प्रकारको अपराध प्राय बैंकको ग्राहक वा तेस्रो पक्षबाट हुने गरेको पाइन्छ। कर्मचारी जति नै चनाखो भए पनि यस प्रकारको अपराध न्यूनीकरण गर्न वास्तवमै चुनौनीपूर्ण हुन्छ ।

- **कर्जामा हुने अपराध** : वित्तीय सुविधा, कर्जा प्राप्तिको निम्ति गरिने कुनै प्रकारको गलत कार्यलाई कर्जासम्बन्धी अपराध भनेर बुझ्न सकिन्छ । कुनै प्रकारको अपराधिक कार्य जुन एउटा व्यक्ति वा संस्थाले वित्तीय संस्थालाई झुक्याएर, गलत तथ्याङ्क बुझाएर कर्जा प्राप्तिको निम्ति गर्छ । त्यसलाई कर्जासम्बन्धी अपराध भनेर बुझ्न सकिन्छ। यसअन्तर्गत गरिने कार्य प्रायः गलत आम्दानी वा रोजगारीसम्बन्धी जानकारी, गलत आवेदनदेखि थाहा नदिई अरूको नाममा कर्जा लिने कार्य पर्छ । अहिले वित्तीय प्रणालीमा देखिने महत्वपूर्ण कर्जासम्बन्धी अपराध भनेको सम्पत्तिको गलत मूल्याङ्कन हो ।

- **अनलाइन अपराध** : आज भोलि निकै प्रचलित वित्तीय क्षेत्रअन्तर्गत हुने अपराध भनेको अनलाइनसम्बन्धी अपराध भनेर बुझ्न सकिन्छ। वित्तीय प्रणाली अनलाइन माध्यमअन्तर्गत रहेपश्चात् विभिन्न तरिकाबाट समग्र बैंकिङ प्रणालीलाई लक्षित गरेर होस् वा कुनै ग्राहकलाई लक्षित गरेर होस् - विभिन्न प्रकारको अपराध नियमित रूपमा हुने गरेको पाइन्छ । ह्याकिङ गर्ने कार्य, गलत प्रतिनिधित्व गरेर गरिने कार्यदेखि विभिन्न मालवेरमार्फत, वित्तीय प्रणालीअन्तर्गत रहेर गरिने समग्र कार्यलगायतका विषयलाई लक्षित गरेर अपराधिक कार्य जस्तो ग्राहकको खाताबाट रकम चोरी, वित्तीय प्रणालीबाटै रकम चोरी जस्ता कार्य हुने गरेको भेटिन्छ ।

- **सम्पत्ति शुद्धीकरण** : सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी अपराध विभिन्न तरिकाले हुने गरेको भेटिन्छ। आयात-निर्यात गर्दादेखि हुण्डी प्रयोग गर्ने कार्यअन्तर्गत रहेर, शेल संस्था (नभएको संस्था) को स्थापना गरेर देखाउनको निम्ति मात्र कारोबार भएको देखाइन्छ । वित्तीय क्षेत्रमा हाल चुनौतीपूर्ण रहेको यस प्रकारको अपराधअन्तर्गत विभिन्न तरिकाबाट स्रोत नखुलेको, कर छलेको रकमलाई वैध बनाउने कार्य गरिएको भेटिन्छ । चाहे त्यो थोरैथोरै रकम जम्मा गरेर होस्, कर छलेको रकम कुनै सामान्य व्यक्ति, प्राय जो आफन्त हुन्छन्, उनीहरूको खातामा जम्मा गरेर होस् वा अन्य गतिविधिबाट होस्, सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी अपराध हाल एक चुनौतीपूर्ण कार्य नै रहिआएको भनी बुझ्न सकिन्छ ।

- **प्रशासनिक अपराध** : वित्तीय प्रणालीको सम्पत्तिलाई कुनै व्यक्तिगत स्वार्थको निम्ति प्रयोग गरिएको अवस्थादेखि ग्राहकलाई पर्याप्त सूचना नदिई व्यक्तिगत लाभ हुने कार्यसम्मलाई एकीकृत रूपमा हेर्दा वित्तीय प्रणालीअन्तर्गत रहेर गरिने प्रशासनिक अपराध हो । यसअन्तर्गत वित्तीय प्रणालीको स्रोत र साधनको दुरुपयोगदेखि चोरीसम्मका कार्य पर्दछन् । जुन सानो तहमा तर ठूलो संख्यामा भएको बुझ्न सकिन्छ । प्रायः आँखा नजाने, तर उच्च मात्रामा हुने यस प्रकारको अपराध ग्राहकदेखि कर्मचारीसम्मले गर्दछन् । सामान्य वित्तीय सुविधाको निम्ति गरिने भ्रष्टाचारदेखि घुस अपेक्षा गरिने कार्यसमेत यसै अपराधिक कार्य अन्तर्गत पर्दछ ।

यसबाहेक पनि नेपालको वित्तीय प्रणालीमा रहेर हुने आपराधिक कार्यभित्र एटीएमसम्बन्धी अपराध, मिलोमतोमा गरिने धितोसम्बन्धी अपराध, भुक्तानीसम्बन्धी

अपराध, बीमासम्बन्धी अपराधलगायतका गतिविधि हुने गरेको भेटिन्छ। वित्तीय प्रणालीअन्तर्गत हुने यस्ता आपराधिक कार्यलाई विभिन्न तरिकाबाट समग्र ग्राहक, बैंककै व्यवस्थापन समितिदेखि कानुनी पक्षबाट निरन्तर अनुगमन गर्ने गरिन्छ। कहिले सुन नक्कली भनेर थाहा हुँदाहुँदै धितो स्वीकार्ने कर्मचारी दोषी हुन्छन् भने कहिले कर्मचारीलाई झुक्याएर लाभ लिन सक्ने ग्राहक। दोषी भेटिएको खण्डमा दण्ड वा सजायसमेत भोगिरहेको जमात आज ठूलो छ। वित्तीय क्षेत्रमा अपराध दैनिक बढ्दो क्रममा रहिआएको भेटिन्छ र समयअनुरूप यसको आकारप्रकार परिमार्जन भएकोसमेत देख्न सकिन्छ।

निष्कर्ष

समाजको नकारात्मक पाटो भनेकै अपराध हो, जुन विगतमा पनि थियो र आगामी दिनमा पनि यो रहिरहनेछ भनेर सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ। यसप्रति हामी सबैले सतर्कता अपनाउन आवश्यक छ। वित्तीय अपराधको निमित्त त्रिपक्षीय हातेमालो आवश्यक पर्ने देखिन्छ - सर्वसाधारण स्वयम्‌को, वित्तीय संस्थाको अनि सरकार अर्थात् राज्यको। यसको न्यूनीकरणको निम्ति सर्वप्रथम त वित्तीय साक्षरता आवश्यक पर्छ, सर्वसाधारणले आफ्नो वाल्यकालदेखि नै वित्तीय संस्था र तिनले दिने सेवासँग परिचित हुन आवश्यक छ। त्यसपश्चात् बल्ल एउटा चेत सिर्जना हुन्छ। सर्वसाधारणले आफैँलाई ज्ञाता बनाउन आवश्यक छ, जसको निम्ति वित्तीय संस्थाले सारथीको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ। वित्तीय प्रणालीमा हुँदै गएको वित्तीय अपराध र ठगीको बारेमा पर्याप्त ज्ञान लिनसमेत आवश्यक छ। वित्तीय संस्थाबाट हुने सूचनाको दुरुपयोगलाई निरुत्साहित पार्नका निम्ति उचित प्रणाली निर्माण गर्न वित्तीय संस्था जागरुक हुनुपर्छ भने सर्वसाधारणले समेत आफ्नो गोप्य सूचना जस्तो सेक्युरिटी नम्बर, बैंकको खाता नम्बरदेखि पासवर्ड गोप्य राख्नुपर्ने हुन्छ। सर्वसाधारणले बेलाबखत आफ्नो खाताको बारेमा सूचना सङ्कलन गर्न उत्तिकै आवश्यक छ। जसले गर्दा कुनै प्रकारको हिनामिना भए नभएकोबारे बेलैमा जानकारी पाउन सकिन्छ।

वित्तीय अपराधको नियन्त्रण र न्यूनीकरणको निम्ति यस्तो अपराधबाट बच्ने सन्दर्भमा चेतनामूलक सन्देश प्रवाह गर्न आवश्यक छ। त्यसको निम्ति सरकार र वित्तीय प्रणालीले आवश्यक जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने देखिन्छ। अनलाइन माध्यमबाट हुने अपराध न्यूनीकरण गर्न सफ्टवेयरलाई अद्यावधिक गर्ने जिम्मेवारी बैंककै हुन्छ - जसमा सम्बन्धित पक्ष सजग हुनुपर्ने हुन्छ। वित्तीय क्षेत्रमा सम्भव भएसम्म दुईपक्षीय प्रमाणीकरण उत्तिकै आवश्यक हुन्छ। ग्राहकसँग मैत्रीपूर्ण सम्बन्ध स्थापना गर्दै कर्मचारीलाई अब्बल बनाई आपराधिक क्रियाकलापबाट पन्छिन एउटा दृढ रणनीति आवश्यक हुन्छ। यसै गरी, वित्तीय संस्थाको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई निष्पक्ष, सबल र प्रभावकारी हुन आवश्यक छ, जसको निम्ति वित्तीय संस्था आफैँ सजग रहनुपर्छ। आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली नियमित पनि हुनुपर्छ।

अपराध नियन्त्रणमा विगतदेखि अपनाइँदै आएको प्रविधि भनेको नियम कानुन नै हो - त्यसैले, नियम कानुन जति कसिलो बनाइयो, त्यति नै सहज तरिकाले वित्तीय अपराधका घटनाहरू न्यूनीकरण हुँदै जानेछन्। कानुनी व्यवस्था र सजायलाई प्रभावकारी किसिमले लागु गर्न सकेमा वित्तीय अपराधलाई धेरै हदसम्म न्यूनीकरण गर्न सकिने सम्भावना छ। त्यसबाहेक पनि वित्तीय अपराधलाई न्यूनीकरण गर्ने भनेको पर्याप्त अध्ययन र अनुसन्धानबाट पनि हो।

वित्तीय अपराध न्यूनीकरण हुनु भनेको वित्तीय प्रणाली विश्वसनीय र प्रभावकारी हुनु पनि हो। यसबाट वित्तीय प्रणालीप्रति जनविश्वासको अनुभूति प्रतिविम्बित हुन्छ। सुरक्षित वित्तीय कारोबार आज प्राथमिक विषयजस्तो नदेखिए पनि, भोलि एउटा असुरक्षित घटनाले समग्र वित्तीय प्रणालीमा अंकुश आउने हुन्छ। व्यावहारिक पाटोलाई मध्यनजर गर्दै यस प्रकारको अपराध न्यूनीकरण गर्न संयुक्त प्रयास रहन आवश्यक छ।

मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरको सवाल : सबल र दुर्बल पक्ष

■ रामबहादुर के.सी.*

परिचय

मूल्य अभिवृद्धिमा लगाइने अप्रत्यक्ष करको रूपमा परिचित मूल्य अभिवृद्धि करको आधार उत्पादन तथा वितरण प्रक्रियाअन्तर्गत पर्ने हरेक फर्मले गर्ने मूल्यको अभिवृद्धि हो । यस्तो करलाई उद्योग, व्यापार र व्यवसायले आफ्नो तर्फबाट थप गर्ने मूल्य भन्ने बुझिन्छ । कुनै उद्योगले मेसिनरी, कच्चा पदार्थ आदि जुटाई कुनै वस्तु उत्पादन गर्छ र त्यो उत्पादनको मूल्य मेसिनरी, कच्चा पदार्थ आदिको संयुक्त मूल्यभन्दा बढी हुन्छ भने कारोबारको क्रममा यसरी थपिएको अतिरिक्त मूल्य नै मूल्य अभिवृद्धि हो । मूल्य अभिवृद्धि करलाई आधुनिक, वैज्ञानिक, पारदर्शी र सरल करको रूपमा स्वीकार गरिएको छ। मूल्य अभिवृद्धि करले राजस्वमा ३० प्रतिशतको योगदान पुऱ्याएको छ। वस्तु तथा सेवामा एकल दर (१३ प्रतिशत) को मूल्य अभिवृद्धि कर नेपालले कार्यान्वयन गरिरहेको छ। हाल उक्त एकल दर सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरी बहुदरमा जानुपर्ने भनी नेपालको अर्थतन्त्रमा बहस सुरु भएको छ।

मूल्य अभिवृद्धि करको विकासक्रम

यो करको अवधारणा डा. विल्हेल्म भोन साइमेन्सले जर्मनीमा सन् १९१९ Veredelte Umsatzsteurem नामाकरण गरी यस करको अवधारणा अर्थतन्त्रमा ल्याएका थिए। सन् १९५४ मा आएर मात्र यो कर फ्रान्सले लागू गरेको थियो । त्यसपछि यस करका बारेमा क्रमशः सकारात्मक सोचाइ विकास हुँदै गएपछि आइभरीकोष्टले सन् १९६० मा लागू गरी यो कर लागू गर्ने दोस्रो देशको रूपमा आफूलाई उभ्याउन सफल भयो । सन् १९६० पछि भने यस करको प्रयोग बढ्दो रूपमा भएको कुरालाई सन् २०२३ मा आइपुग्दा १८० भन्दा बढी देशहरूले लगाइसकेको तथ्यबाट पनि स्पष्ट हुन्छ। यसरी मूल्य अभिवृद्धि कर विश्वभर फैलिँदै गएको छ। सुधारिएको बिक्री करको रूपमा देखापरेको मूल्य अभिवृद्धि कर कतिपय देशमा सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक दृष्टिकोणले त्रुटिपूर्ण देखिएका अन्य प्रकारका बिक्री करहरूको सट्टा मात्र लागू गरिएको छैन कि यस करले आ-आफ्नै किसिमको संरचना तथा सञ्चालन प्रक्रिया भएका विभिन्न प्रकारका अन्य वस्तुगत करहरूलाई पनि प्रतिस्थापन गरेको छ । सिङ्गापुरले भविष्यमा राजस्वको बढी आवश्यकता परेका बखत यस करलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न सकियोस् भन्ने हिसाबले सुरुमा करदातालाई अभ्यस्त बनाउन शून्य दरबाट यो करको सुरुआत गरेको थियो । युरोपेली आर्थिक समुदायको सदस्य बन्न यो कर लगाउनैपर्ने अनिवार्य सर्त राखिएकोले यस आर्थिक समुदायका सबै सदस्य राष्ट्रहरूले मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गरेका छन् ।

यसै गरी, दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग सङ्गठन (सार्क) का सात सदस्य राष्ट्रमा यो कर लागू भइसकेको छ। नेपालको विशेष सम्बन्ध रहेको भारतमा बहु दरसहितको (Goods and Services Tax) लागू भएको छ।

मूल्य अभिवृद्धि करको सैद्धान्तिक आधार

दुई वा सोभन्दा बढी देशहरूबीच व्यापार व्यवसाय हुँदा वस्तु तथा सेवाको आदानप्रदान वा ओसारपसार गर्दा सीमामा व्यापार व्यवस्थापन गर्न जरुरी हुन्छ। अर्को देशबाट आउने सामानलाई आफ्नो देशमा भित्र्याउने (पैठारी) र आफ्नो देशबाट निकासीको रूपमा बाहिर जाने वस्तु तथा सेवालाई सहज बनाउने । यिनै दुई निकासी र पैठारीको आधारभूत तथ्यलाई केन्द्रमा राखेर मूल्य अभिवृद्धि करको सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । मूल्य अभिवृद्धि करले आयातित र आन्तरिक उत्पादनका वस्तुहरूमा कुनै किसिमको विभेद गर्दैन। यिनै आधारमा मूल्य अभिवृद्धि करको सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ, जुन निम्नानुसार छन्।

* कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर

(क) उत्पत्तिको सिद्धान्त

यस सिद्धान्तअनुसार कुनै पनि देशमा उत्पादन भएका वस्तु तथा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाइन्छ । चाहे ती वस्तु तथा सेवाहरू सोही देशमा उपभोग होउन् वा नहोउन् । यस सिद्धान्तबमोजिम सम्पूर्ण निकासी हुने वस्तु तथा सेवा करयोग्य हुन्छन् भने आयातमा कर लाग्दैन । किनकि यस सिद्धान्तले Origin मै कर लागेको छ भन्ने मान्यता राख्दछ । यस सिद्धान्तले आन्तरिक उत्पादनलाई भन्दा आयातित वस्तु तथा सेवालाई बढी सुविधा दिन्छ ।

(ख) गन्तव्यको सिद्धान्त

गन्तव्यको सिद्धान्तबमोजिम वस्तु तथा सेवा उत्पादन गर्ने स्थानमा कर लगाइँदैन । तर जहाँ उपभोग हुन्छ त्यहाँ भने कर लाग्छ । यस सिद्धान्तअनुसार सबै प्रकारका आयातमा कर लगाइन्छ भने निर्यातमा कर छुट दिइन्छ । त्यसैले यस सिद्धान्तले आयातित सामान र आन्तरिक उत्पादनमा कुनै किसिमको विभेद गर्दैन । मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गर्ने नेपालसहित विश्वका अधिकांश देशले यसै सिद्धान्तका आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाएका छन् ।

मूल्य अभिवृद्धि करको प्रकार

मूल्य अभिवृद्धि करलाई (क) उपभोग (ख) आय र (ग) कुल गार्हस्थ्य उत्पादन गरेर तीन प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करका यी तीन प्रकार कुनै फर्मले अन्य फर्मबाट खरिद गर्ने पुँजीगत सामानलाई करको आधारअन्तर्गत समावेश गर्ने वा नगर्ने भन्ने आधारमा भिन्न छन् । नेपालले लागू गरेको उपभोगको प्रकारको मूल्य अभिवृद्धि कर हो । विश्वका प्रायः सबै देशमा उपभोगमा आधारित प्रकारको मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएको पाइन्छ ।

नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर

नेपालमा परम्परागत रूपमा लगाइएका बिक्री कर, ठेक्का कर, होटल कर र मनोरञ्जन करलाई प्रतिस्थापन गरेर २०५४ मङ्सिर १ देखि मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गरिएको हो । सरकारको बढ्दो खर्चलाई धान्न राजस्वका स्रोतहरू जुटाउने क्रममा परम्परागत कर प्रणाली र कर प्रशासनलाई आधुनिक कर प्रणाली र कर प्रशासनमा रूपान्तरण गर्नु आवश्यक देखिएकोले करका विज्ञ, निजी क्षेत्र, व्यावसायिक प्रतिष्ठानसँगको व्यापक बहस, छलफल र अध्ययनपश्चात् मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो । नेपालको इतिहासमै अन्य कुनै किसिमका कर लागू गर्दा यति धेरै छलफल, बहस र तयारी गरिएको थिएन । त्यसैले यस करलाई नेपाल सरकारले अत्यन्तै प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गरेको हो । यो कर लगाउने क्रममा तत्कालीन विद्यमान अन्तःशुल्क तथा बिक्री कर विभागलाई मूल्य अभिवृद्धि कर विभागमा परिणत गरी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने ढाँचामा विभाग र यसअन्तर्गतका सम्पूर्ण कार्यालयको पुनर्संरचना गरी आधुनिक प्रकारको कर प्रशासन बनाउने प्रयास गरियो । जनशक्तिलाई पर्याप्त मात्रामा तालिम दिने, कार्यालयमा कम्प्युटर सञ्जाल जोड्नेदेखि कर प्रशासनलाई सबै किसिमले सुविधासम्पन्न बनाउने प्रयास त्यस अवधिमा भएको देखिन्छ ।

सम्पूर्ण आन्तरिक राजस्वलाई एउटै कर प्रशासनबाट हेर्ने गरी २०५५ वैशाख २ देखि तत्कालीन अवस्थामा मूल्य अभिवृद्धि कर विभाग र कर विभागलाई एकीकरण गरी केही समय कर विभागकै नाममा सञ्चालन गरी २०५८ साउन १ गतेदेखि यस विभागको नाम 'आन्तरिक राजस्व विभाग' राखियो र यसअन्तर्गत रहने सम्पूर्ण कार्यालयलाई फेरि पुनर्संरचना गरी नयाँ किसिमले सञ्चालन गरियो । भौतिक रूपमा सम्पूर्ण हिसाबले सुविधासम्पन्न यस विभागले आन्तरिक राजस्वका स्रोतहरू मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर, अन्तःशुल्कलगायत गैरकर राजस्वसमेतको प्रशासन गर्दछ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको आवश्यकता

नेपालमा लागू गरिएका वस्तु तथा सेवामा आधारित करहरू जस्तै; बिक्री कर, ठेक्का कर, होटल कर एवम् मनोरञ्जन करको दायरा अत्यन्त साँघुरो, दर अधिक र कर चुहावट पनि अत्याधिक रही आन्तरिक राजस्व परिचालन अपेक्षाकृत रूपमा हुन नसकेको हुँदा यस प्रकारको समस्यालाई ध्यानमा राखी आन्तरिक राजस्व परिचालनमा वृद्धि गर्न नै नवीन, आधुनिक, वैज्ञानिक र पारदर्शी कर प्रणालीको रूपमा परिचित मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो । यसको आवश्यकतालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

१. **करको आधार विस्तार गरी राजस्व सङ्कलन बढाउन**

- मूल्य अभिवृद्धि करको आधारअन्तर्गत वितरण प्रक्रियामा हुने मूल्य अभिवृद्धि समावेश हुने भएकोले,
- मूल्य अभिवृद्धि करको क्षेत्रअन्तर्गत सेवालाई समेट्न सरल हुने भएकोले,
- कर तिर्ने दायित्व भएर पनि नतिरिरहेका करदाताहरू करको दायराभित्र आउन सक्ने भएकाले,
- मूल्य अभिवृद्धि कर बहुस्तरमा लागू गरिने र यसको Self-Policing Feature/Catch-Up Effect ले गर्दा मूल्याङ्कन कम गरेर वा अन्य तरिकाले राजस्व चुहावट गर्न बढी गाह्रो तथा कम आकर्षक भएकोले कर प्रयोजनको लागि गरिने मूल्याङ्कन वास्तविकताको नजिक आउने भएकोले,
- यसरी मूल्य अभिवृद्धि करको कारणले मूल्याङ्कन व्यवस्था बढी यथार्थ भएमा पैठारी महसुल, अन्तःशुल्क तथा आयकर राजस्व सङ्कलनमा समेत सकारात्मक असर पर्ने भएकोले,
- मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनको लागि सक्षम तथा सबल प्रशासन प्रारम्भिक आवश्यकता हुने भएकोले,
- यो कर लगाएपछि कर सहभागिता बढ्ने हुँदा त्यसबाट राजस्व सङ्कलनमा सकारात्मक असर पर्ने भएकोले।

२. **कर प्रणालीलाई लचिलो बनाउन**

यस कर प्रणालीअन्तर्गत उत्पादन, पैठारी तथा वितरण प्रक्रियाअन्तर्गतका हरेक तहमा हुने मूल्य अभिवृद्धि राजस्वमा समेत प्रतिविम्बित हुने हुँदा कर बढी लचिलो हुन्छ।

३. **कर प्रणालीलाई पारदर्शी बनाउन**

यो कर करदाता स्वयमूले निर्धारण गर्ने सिद्धान्तमा आधारित छ र यस करको प्रयोजनका लागि करदाताले आफ्नो वस्तु वा सेवाको मूल्य अभिवृद्धि कर प्रशासनबाट मूल्याङ्कन गराइरहनुपर्दैन। करदाताले आफूले बिक्रीमा तिनुपर्ने करबाट खरिदमा तिरेको कर कटाई बाँकी रकम तिर्नुपर्ने हुन्छ। यसो भएमा हालको बिक्रीकर तथा अन्तःशुल्कको प्रयोजनको लागि वस्तुको मूल्य-सूची स्वीकृत गराउने सम्बन्धमा देखापरेका समस्याहरू समाधान हुनेछन्। करदाताले आफ्नो वस्तुको बजारले निर्धारण गरेको मूल्यमा कर तिर्नुपर्ने हुन्छ।

४. **कर छल्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न**

उत्पादन र पैठारीस्तरमा कुनै किसिमले मूल्य अभिवृद्धि कर छलिएमा पछिल्लो तहमा पत्ता लाग्न सक्ने हुँदा यस व्यवस्थाअन्तर्गत कर छल्न कठिन हुन्छ। यसले गर्दा चोरी पैठारीको समस्या पनि केही हदसम्म कम हुन सक्नेछ। फेरी यस करको कुल भार वस्तु वा सेवाको अन्तिम मूल्यमा निर्भर रहने हुँदा उत्पादन र पैठारीस्तरमा वास्तविक मूल्यभन्दा कम मूल्य देखाई कम कर तिरेमा पछिल्लो तहमा बढी कर तिर्नुपर्ने हुँदा करदातालाई उत्पादन र पैठारीस्तरमा कम मूल्य देखाउन त्यति आकर्षण हुँदैन। यसले गर्दा उत्पादकले अनावश्यक रूपमा कृत्रिम सेल्स डिपो खोली कारखाना मूल्य कम देखाउने गरेको प्रचलनसमेत कम हुँदै जान्छ। यसको साथै पैठारी गर्ने अवस्थामा न्यून मूल्याङ्कन गर्ने प्रचलन पनि कम हुन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा दर्तावाल बिक्रेताहरूबीचको कारोबारमा कर छलिने सम्भावना कम हुन्छ। कारण यस कर प्रणालीअन्तर्गत दर्तावाल बिक्रेताले खरिदमा तिरेको कर निजले बिक्रीमा तिर्नुपर्ने करबाट कटाउन पाउँछ। यदि बिक्रेताले बिक्री मूल्य कम देखाई कम कर तिरेमा खरिदकर्ताले करकट्टी सुविधा कम पाई बढी कर तिर्नुपर्ने हुँदा त्यो खरिदकर्ताको हितविपरीत हुन्छ। यसरी मूल्य अभिवृद्धि करमा स्वःनियन्त्रण गर्ने तत्व विद्यमान हुन्छ। यसरी मूल्य अभिवृद्धि करले बिक्रेताहरूबीच हुने कारोबारमा कम वा बढी मूल्य कायम गर्ने समस्या निकै कम गर्दछ। त्यस स्थितिमा मूल्य अभिवृद्धि करबाट राजस्व सङ्कलन बढ्ने मात्र नभई पैठारी महसुल, अन्तःशुल्क तथा आयकर राजस्व सङ्कलनसमेतमा सकारात्मक असर पर्दै जान्छ।

५. **कर प्रणालीलाई सक्षम बनाउन,**

मूल्य अभिवृद्धि करको आधार विस्तृत हुने भएकोले यस करले उत्पादन तथा उपभोगको संरचनालाई खलबल्याउँदैन। यस करले वितरणको ढाँचालाई पनि अनावश्यक रूपमा परिवर्तन गर्दैन। यो कर करदाताको खरिदमा नलाग्ने हुँदा Input Tax को Tax Cascading, Vertical Integration, निकासीलाई पूर्ण रूपले करमुक्त

गर्न नसकिने जस्ता सीमितताबाट मुक्त हुन्छ । अर्कोतर्फ यस करको आधार विस्तृत हुने भएकोले कम दरबाटै आवश्यक राजस्व सङ्कलन गर्न सकिने हुन्छ । स्मरण रहोस्, करको दर जति कम हुन्छ, त्यति कर प्रणालीको आर्थिक लागत कम हुँदै जान्छ । यो विस्तृत आधार भएको आधुनिक कर प्रणाली भएको हुँदा यस करमा अन्य करको जस्तो करको दर, छुट तथा अन्य प्रक्रियागत कुरामा बराबर परिवर्तन गरिँदैन । त्यसबाट उत्पादन, बिक्रेता, उपभोग आदिलाई प्राथमिकता परिवर्तन गरिरहनु पर्दैन । यसले गर्दा पनि मूल्य अभिवृद्धि कर आर्थिक दृष्टिकोणले सक्षम कर मानिन्छ । यसका साथै मूल्य अभिवृद्धि करको कुल भार वस्तु वा सेवाको अन्तिम मूल्यमा निर्भर रहने हुँदा यस करले पैठारी गरिने वस्तुमा भन्दा आन्तरिक उत्पादनमा बढी भार पर्दैन ।

६. निकासीलाई प्रोत्साहन गर्न

मूल्य अभिवृद्धि कर उत्पादन तथा वितरण प्रक्रियाअन्तर्गतका हरेक तहमा हुने मूल्य अभिवृद्धिमा मात्र लगाइने हुँदा यस करमा Cascading तथा Input Tax बाट हुने अन्य प्रतिकूल असर देखा पर्दैनन् र निकासी गरिने वस्तुलाई आन्तरिक करबाट पूर्ण रूपमा मुक्त गर्न सकिने हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा हाम्रो उत्पादनको प्रतिस्पर्धात्मक शक्ति बढ्न गई निर्यात प्रवर्द्धनमा समेत सहयोग पुग्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरको बहस

केही वर्षदेखि नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि करलाई सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरी बहुदरमा रूपान्तरण गर्नुपर्ने गरी बहसको विषय अर्थतन्त्रको सतहमा आएको छ । विशेष सम्बन्ध भएको मुलुक भारतले बहुदरसहितको 'जीएसटी' कार्यान्वयनमा ल्याएपश्चात् नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करको हालको एकल दर १३ प्रतिशतलाई बहुदरमा लैजाने र वस्तु तथा सेवालाई विलासिताका वस्तु, औद्योगिक कच्चा पदार्थ, कृषि, विद्युत् र अन्य आधारभूत आवश्यकताका वस्तु तथा सेवामा वर्गीकरण गरी न्यून दरदेखि उच्च दरको मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई दायरा विस्तार गर्नुपर्ने माग क्रमिक रूपमा बढ्दै गएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा आएको २६ वर्ष पूरा हुँदैछ । प्रस्तुत सन्दर्भमा हालको मूल्य अभिवृद्धि करलाई बहुदरमा रूपान्तरण गर्दा देखिने फाइदा र बेफाइदाहरू निम्नबमोजिम छन् ।

मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरका सबल पक्ष

- कर छुटको सूचीमा रहेका वस्तु तथा सेवाहरू मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा आउने,
- कृषि, विद्युत् स्वास्थ्य, शिक्षा (सामग्री) लगायतका वस्तु तथा सेवामा न्यून दरमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई करको आधार र दायरा विस्तार गर्न सहज हुने,
- सामाजिक न्याय कायम गर्न सकिने,
- अनौपचारिक अर्थतन्त्र विस्तारै औपचारिक दायरामा रूपान्तरण हुने,
- व्यक्तिको उपभोग सन्तुलित भई आय र स्वास्थ्यमा सुधार हुने,
- मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन हाल वार्षिक करिब ३१४ अर्ब रहेको छ, बहुदरमा रूपान्तरणपश्चात् करिब ५०० अर्बसम्म सङ्कलन लक्ष्य पऱ्याउन सकिने,
- राजस्वको संरचनात्मक रूपान्तरण र आन्तरिक राजस्व सङ्कलनमा योगदान वृद्धि हुने,
- वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्ने, राजस्व बाँडफाँटमा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको स्रोत वृद्धि हुन सक्ने,
- संघीय इकाईहरूबीच समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्व तथा पारस्पारिकतामा सघाउ पुग्ने,
- जनशक्तिको दायरा वृद्धि हुने, थप दरबन्दी सिर्जना हुने, यसले गर्दा राजस्वको प्रशासनको विशिष्टीकरण भर्य वृत्ति विकासमा समेत योगदान पुग्ने,
- आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग वृद्धि र डिजिटल गभर्नेन्सको लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने,
- विलासी वस्तुमा उच्च दरको मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई आयात व्यवस्थापनमा सहज, बाह्य क्षेत्र सन्तुलन र वैदेशिक व्यापारमा सुधार हुने,
- साना तथा घरेलु उद्योगको स्थापना, विकास र दायरा विस्तार गर्न सहज हुने,

मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरका दुर्बल पक्ष

- कुन वस्तु तथा सेवामा कतिको दर लगाउने भन्ने यकिन गर्न कठिन तथा समस्या सिर्जना हुने,
- करदातालाई बिजक जारी गर्ने, लेखा राख्ने, विवरण पेस गर्ने जस्ता मूल्य अभिवृद्धि करको कानुनी औपचारिकता पूरा गर्न जटिल हुने, साना करदाता मर्कामा पर्ने,
- करदाताको कर अनुपालन र कर प्रशासनको कर सङ्कलन लागत खर्च बढ्ने,
- करदाताको व्यावसायिक लागत खर्चमा वृद्धि हुने,
- एक व्यवसायीले मूल्य अभिवृद्धि करको दरअनुसारको खातावही, अभिलेख बिल बिजक, हिसाबकिताब न्यूनतम छ वर्ष र अनुसन्धानको प्रयोजनको लागि लामो समयसम्म सुरक्षित राख्नुपर्ने हुँदा लेखापालन र अभिलेख व्यवस्थापनमा कर्मचारी अधिक राख्नुपर्ने,
- भुलवश करदाता वा व्यवसायीले एउटा दरको मूल्य अभिवृद्धि कर अर्को दरमा बिजक जारी गरेमा ब्याज, जरिबाना, थप दस्तुर र दण्ड सजाय उच्च ब्यहोर्नुपर्ने,
- जसरी मदिरा पसल र किराना पसल छुट्टाछुट्टै राख्नुपर्छ, त्यसै गरी मूल्य अभिवृद्धि करको दरअनुसारको मालवस्तुको लागि Showroom, गोदाम छुट्टाछुट्टै राख्नुपर्ने,
- कर प्रशासनमा प्रविधिको स्तरोन्नति गर्नुपर्ने, अधिकृतस्तर र उपसचिवस्तरको दरबन्दी थप गर्नुपर्दा सरकारको लागत खर्च वृद्धि हुने,
- कार्यालयबाट मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण गर्दा छुट्टाछुट्टै दरअनुसार कर निर्धारण (Tax Assessment) गर्नुपर्ने र प्रशासकीय पुनरावलोकन वा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन जाँदा करदाताले छुट्टाछुट्टै निवेदन पेस गर्नुपर्ने,
- कर प्रणाली पादरर्शी नहुने, मूल्य अभिवृद्धि कर आर्थिक दृष्टिकोणले असक्षम हुन सक्ने,
- उच्च दरमा राजस्व चुहावट, कर छली हुँदा राजस्व जोखिमको दायरा फराकिलो हुने,
- भन्सार दरबन्दी, स्वयम् घोषणा र भन्सार मूल्याङ्कनमा समेत कठिनाइ हुने,
- करदाताको कर अनुपालना दरमा ह्रास आउन सक्ने,
- राष्ट्रिय प्राथमिकताप्राप्त आयोजना, गौरवका आयोजना, रूपान्तरणकारी आयोजनाको लागत खर्चमा वृद्धि हुन जाने,
- सार्वजनिक निकायले गर्ने अधिकांश खरिद मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्तावाला फर्म वा प्रतिष्ठानबाट हुने हुँदा चालु खर्चमा अधिक वृद्धि हुने,
- मूल्य अभिवृद्धि करमा Non-filer र Credit Return विवरण पेस गर्ने करदाताको अनुपात, संख्या र दायरा विस्तार हुने,
- सार्वजनिक वित्तमा आन्तरिक ऋणको मात्रामा समेत वृद्धि हुनसक्ने,
- विगतमा (वि.सं. २०६२ मा) भन्सार दर घटाउँदा वैध व्यापारमा वृद्धि हुने, अवैध निकासी पैठारी नियन्त्रण हुने, भन्सार महसुल वृद्धि भई राजस्व सङ्कलनमा योगदान बढ्ने अनुमानसहित भन्सारका दरमा कटौती गरिएको थियो । तर, राजस्व सङ्कलन अपेक्षाअनुसार वृद्धि हुन नसकेको साथै अवैध व्यापार वैध व्यापारमा रूपान्तरण हुन नसकी पुनः भन्सार महसुल वृद्धि गरिएको अनुभवसमेत मूल्य अभिवृद्धिमा समीक्षा गर्नुपर्ने,
- वस्तु तथा सेवाको करको दर सम्बन्धमा करदाता र कर प्रशासनबीच विवाद बढ्ने,
- सर्वसाधारणले उपयोग गर्ने निजी सवारी साधन तथा मोटरसाइकललगायतका वस्तुको मूल्य अभिवृद्धि करको दर करिब ४० देखि ४५ प्रतिशतसम्म कायम हुने भएकाले ती सवारी साधनको मूल्य उच्च हुन सक्ने ।

निष्कर्ष

वित्तीय सेवाको पहुँच ५७.९, बीमा सेवाको पहुँच ३८.५ प्रतिशत, भ्रष्टाचार सूचकाङ्कमा ११७ औं स्थानमा भएको मुलुकमा शासकीय क्षेत्रमा सुधार, उन्नत लोकतन्त्रको अभ्यास, स्थिर नीतिगत व्यवस्था नहुञ्जेल बहुदरमा रूपान्तरण हुने कार्य चुनौतीपूर्ण नै देखिन्छ ।

आर्थिक दृष्टिकोणले सक्षम, प्रशासनिक हिसाबले सरल, पारदर्शी तथा राजस्व उत्पादक बनाउन यस करमा दिइएका

छुट घटाउनुका साथै करको एकल दर नै वर्तमानमा उपयुक्त हुने देखिए तापनि सुधारका हिसाबले संशोधन आवश्यक पनि हुन सक्छ। नेपाल 'एलडीसी ग्रेजुएसन'को प्रक्रियामा रहनुका साथै मध्यम आयस्तरीय मुलुकमा रूपान्तरण भएपश्चात् करको दरमा परिवर्तन गर्दा यसले पार्नसक्ने बहुक्षेत्रगत प्रभावको विश्लेषण हुन आवश्यक छ। मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्व सङ्कलन गर्ने हिसाबले लगाइएको कर मात्र नभएर यो नेपालको अर्थतन्त्रमा एउटा प्रणालीका रूपमा विकास भइसकेको छ । अतः प्रणाली रूपान्तरण गर्दा संरचनागत, संस्थागत, कानुनी, प्राविधिक र सम्मानित करदाताको दृष्टिकोणबाट समेत हेरी रूपान्तरणपूर्व वर्तमानको अवस्थिति सम्बन्धमा बहुआयामिक र बहुसरोकारवाला पक्षमा अध्ययन तथा अनुसन्धान हुन आवश्यक छ।

सन्दर्भ सामग्री

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा नियमावली, २०५३, कानुन किताब व्यवस्था समिति

मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका, २०६९ (संशोधन सहित), आन्तरिक राजस्व विभाग

Mohan, Rakesh, Growth with Financial Stability, Central Banking in an Emerging Market, Oxford collected essays,

Salvatore, Dominik (2003), Microeconomics, Theory and Applications, New York, Oxfor University Press,

Dwivedi, D.N. (2001), Macroeconomics, Theory and Policy, Tata McGraw Hill, New Delhi

Ricardo, David, 2005, On the Principles of Political Economy and Taxation, Volume 1.

●●●

राजस्व चुहावटका कारण र नियन्त्रणका उपाय

■ दिलिपकुमार श्रीवास्तव*

१. परिचय

राज्यलाई नियमानुसार तिर्नुपर्ने राजस्व नतिर्ने वा कम तिर्ने नियतले गरिने क्रियाकलापहरूलाई 'राजस्व चुहावट' भनिन्छ । निकासी एवम् पैठारी हुने मालवस्तुमा आर्थिक ऐनबमोजिम बुझाउनुपर्ने भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, कृषि सुधार शुल्क, अग्रिम आयकर, सडक निर्माण दस्तुर, स्वास्थ्य जोखिम कर, पूर्वाधार विकास कर, सडक मर्मत तथा सुधार दस्तुर, भन्सार सेवा दस्तुरलगायतका कर, महसुलको रकम नबुझाउने तथा कम बुझाउने कार्य राजस्व चुहावट हो । भन्सारसम्बन्धी कानुनको उल्लङ्घन गरी निजी फाइदाका लागि महसुल नतिर्ने उद्देश्य राखी नेपाल सरकारद्वारा तोकिएको बाटोबाहेक अन्यत्रबाट वा तोकिएको बाटोबाट भए तापनि लुकाइछिपाइ अवैध रूपमा मालवस्तु ओसारपसारको कार्यसमेत राजस्व चुहावटको क्षेत्रभित्र पर्दछ ।

राजस्व राज्यले गर्ने खर्च परिचालनको महत्वपूर्ण स्रोत भएको र कानुनबमोजिम बाहेक जथाभावी कर उठाउन नपाउने हुँदा करसम्बन्धी कानुनको परिपालना गराई राजस्व चुहावटका सम्भावनालाई न्यूनीकरण गर्दै लैजान आवश्यक छ । वस्तु तथा सेवाको कारोबारलाई करको दायराभित्र ल्याउन सकिएन भने खर्च स्रोतको अभावमा राज्यको लोककल्याणकारी उद्देश्य हासिल गर्न नसक्ने भई राज्य र नागरिकबीचको सुसम्बन्धलाई समेत नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । अतः स्वच्छ पारदर्शी अर्थतन्त्रको माध्यमबाट राजस्व सङ्कलनमा वृद्धि गरी द्रुततर आर्थिक विकासको माध्यमवाट जनतामा बढ्दै गएको आकांक्षाको परिपूर्ति गर्नका लागि राजस्व चुहावटमा प्रभावकारी नियन्त्रण आवश्यक छ । यस लेखमा हाम्रो देशमा हुने गरेका राजस्व चुहावट, कारण तथा यसका नियन्त्रणका उपायका बारेमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२. पृष्ठभूमि

सामान्यतया राजस्व शब्दले वस्तु तथा सेवाको उत्पादनको बिक्रीबाट प्राप्त आयलाई जनाउँछ तर सरकार तथा राज्यको दृष्टिकोणबाट हेर्दा यो शब्द बृहत् रहेको पाइन्छ । जहाँ सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारको कर, गैरकर, दस्तुर तथा शुल्कलाई जनाउँछ । राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ ले राजस्वलाई प्रचलित कानुनबमोजिम संघीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई तिर्नु वा बुझाउनुपर्ने कर तथा गैरकर भनी परिभाषित गरेको छ । यसै गरी, अमेरिकी अर्थशास्त्री तथा सार्वजनिक वित्त विशेषज्ञ प्रोफेसर रोबर्ट एन्डरसन सेलिगमेनले करलाई 'व्यक्तिले सरकारलाई बुझाउने अनिवार्य भुक्तानी हो, जहाँ राज्यले प्राप्त गरेबापत व्यक्तिलाई सोझै प्रतिफल प्रदान नगरी सार्वजनिक हितमा खर्च गरिने' भनी परिभाषित गरेका छन् ।

त्यस्तै, प्रोफेसर डाल्टनका अनुसार कर त्यस्तो अनिवार्य योगदान हो, जहाँ सार्वजनिक प्राधिकारले करदातालाई प्रदान गरिएको सेवासँग कुनै तुलना नगरी लगाइएको हुन्छ तथा निश्चित र प्रत्यक्ष प्रतिफल दातालाई प्राप्त हुँदैन । तसर्थ कर राज्यका लागि अनिवार्य योगदान हो, जहाँ प्रत्यक्ष प्रतिफलको आशा नगरी भुक्तानी हुन्छ, अनि राज्यले सार्वजनिक हितमा प्रयोग गर्छ तर गैरकर प्रत्यक्ष सेवा तथा प्रतिफलसँग जोडिएको हुन्छ ।

जहाँ जस्तो दिने त्यस्तै लिने सिद्धान्त लागू हुन्छ । जस्तो कि; सेवा प्रवाह गर्दा प्राप्त हुने दस्तुर, दर्ता गर्दा प्राप्त हुने शुल्क, सजाय गर्दा प्राप्त हुने जरिवाना, सम्पत्तिको उपभोग तथा लगानी गरेबापत प्राप्त हुने लाभको अंश, साँवा फिर्ता, स्रोतको उपभोग गरेबापत रोयल्टी, जग्गाको स्वामित्व प्राप्त गरेबापत रजिष्ट्रेशन शुल्क, त्यस्तै सजाय तथा दण्डित गर्दा प्राप्त हुने जरिवाना आदि यसमा पर्दछन् ।

* वरिष्ठ प्रशासकीय अधिकृत, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान

३. राजस्व चुहावट

राज्य सञ्चालनका लागि स्थापित संरचनाको भरणपोषण गर्न लोककल्याकारी कार्य सञ्चालन गर्न र विकास निर्माण कार्य गर्न राजस्व सङ्कलन गरिन्छ। राजस्व आर्थिक गतिविधिमा आधारित हुन्छ । आर्थिक गतिविधि पारदर्शी ढङ्गले सम्पन्न भएको अवस्थामा त्यस्ता गतिविधिमा संलग्नबीच प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना भई त्यसले समग्र आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक आदि अवयतमा अनुकूल प्रभाव पारी देश विकासमा समेत सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । आर्थिक गतिविधि पारदर्शी ढङ्गले सञ्चालन भएन भने राजस्वमा नकारात्मक असर पर्दछ । यसरी देशले प्राप्त गर्ने आर्थिक स्रोतको हिनामिना हुनुलाई राजस्व चुहावट भनिन्छ । सार्वजनिक ढुकुटीमा जम्मा हुनुपर्ने आार्थिक स्रोत तथा साधन त्यहाँ जम्मा नहुने, राजस्व लुकाउने, शुल्क, महसुल छल्ने कतैबाट प्रभावित भई यर्थाथपरक कर परीक्षण नगर्ने कामहरू राजस्व चुहावटअन्तर्गत पर्दछन् ।

राजस्व चुहावटका कारण राष्ट्रिय उत्पादन आय, रोजगारी, राष्ट्रिय लगानी राष्ट्रिय कोष आदिमा प्रतिकुल असर पार्दछ । फलस्वरूप आर्थिक अपराधको क्रियाकलापहरू उच्च रूपमा वितरित भई गरिबी र दरिद्रता बढ्ने गर्दछ र आर्थिक परिसूचक नकारात्मक भएर जान्छ । यस किसिमको आपराधिक क्रियाकलापमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष, जानीजानी वा नजानी उद्योगी व्यवसायी, राष्ट्रसेवक, राजनीतिज्ञ, उपभोक्ता, करदाता, निकासीकर्ता, पैठारीकर्ता, ठेकेदार, बिक्रेता, निर्माता आदि संलग्न भएको पाइन्छ । यो संलग्नतामा निजहरूको तरिका फरकफरक हुन सक्छ । राज्यले तोकेका विभिन्न शीर्षकमा प्राप्त हुनुपर्ने राजस्व छल्ने वा कम तिर्ने प्रवृत्तिलाई उजागर गरी अनसुन्धानको दायरामा ल्याउन तथा बढ्दो अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई कानुनको सीमामा बाँध्नुपर्ने देखिन्छ । आर्थिक संरचनाको आधार तयार गरी देश विकासका लागि खर्चको स्रोत जुटाउन, संघीय संरचनाअनुसार हुने खर्च प्रणालीलाई सबल बनाउन, राजस्वको दायरालाई बढाउन तथा अर्थतन्त्रमा देखिएका गैरकानुनी क्रियाकलाप नियन्त्रण गरी अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउन नसक्नाका कारण नेपालले विकासको गतिमा छलाङ मार्न सकेको छैन । सरकारी नीति, कानुनी व्यस्थापकीय र प्रविधिमा कागजी रूपमा सुधार गरिए पनि राजस्व चुहावटलाई नियन्त्रण गर्न सकेको पाईंदैन ।

४. राजस्व चुहावट नियन्त्रणको लागि भएका व्यवस्था

राजस्व चुहावट नियन्त्रणको उद्देश्य लिएर नेपालमा २०१८ सालमा भन्सार निरीक्षण टोलीको नामबाट र २०३० सालमा भन्सार रेखदेख टोलीलाई गृह मन्त्रालयअन्तर्गत राखी जिल्ला प्रशासन सीमा इकाईमा रूपान्तरण गरी भन्सार चोरी पैठारी नियन्त्रणको संस्थागत व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसपछि राजस्व चुहावट नियन्त्रण गरी सफल र मितव्ययी तरिकाले राजस्व परिचालन गर्ने उद्देश्यले संस्थागत संरचनाको आवश्यकता महसुस गरी वि.सं. २०३४ मा अर्थ मन्त्रालयमा राजस्व अनुसन्धान महाशाखा स्थापना भयो । वि.सं. २०४६ को परिवर्तनपछि राज्यले अपनाएको खुला र उदार अर्थनीतिका कारण सरकारको भूमिका नियमनकारी निकायको रूपमा बढी केन्द्रित भएपछि विभिन्न नीतिगत/कानुनी, संस्थागत संयन्त्रको विकास गरी चुहावट नियन्त्रणका प्रयासले गति लिएको देखिन्छ । २०५० सालमा अर्थ मन्त्रालयको राजस्व अनुसन्धान महाशाखालाई राजस्व अनुसन्धान विभागको नाममा रूपान्तरण गरेपछि राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्ने संस्थागत निकायको रूपमा राजस्व अनुसन्धान विभागको स्थापना र यसको कार्यक्षेत्र स्पष्ट गरियो । राजस्व चुहावट नियन्त्रण कार्यमा सहयोग गर्न यस मातहत विभिन्न इकाई कार्यालय, राजस्व चुहावट नियन्त्रण केन्द्रीय अनुगमन समिति, राजस्व चुहावट नियन्त्रण उच्चस्तरीय अनुगमन समिति, राजस्व चुहावट नियन्त्रण जिल्लास्तरीय समितिका साथै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रजस्ता संयन्त्रहरु सहयोगी निकायको रूपमा रहेका छन् । यसको अतिरिक्त राजस्व चुहावट नियन्त्रणका निम्ति देहायका नीतिगत, कानुनी, संस्थागत, कार्यगत व्यवस्था गरिएको छ ।

(क) नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था

- राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२,
- विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९,
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र नियमावली २०५३,
- भन्सार ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६४,
- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ र नियमावली, २०५९,

- मदिरा ऐन, २०३१ र नियमहरू,
- स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८,
- अन्य विषयगत ऐनहरू (रोयल्टी, शुल्क, जरिबाना, ब्याज लगाउने, उठाउने),
- आर्थिक ऐन, र सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६६ ।

(ख) **संस्थागत र प्रक्रियागत व्यवस्था**

- अर्थ मन्त्रालय, राजस्व अनुसन्धान विभाग र मातहतका क्षेत्रीय कार्यलयहरू,
- आन्तरिक राजस्व विभाग र मातहतका आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरू,
- भन्सार विभाग र मातहतका भन्सार कार्यालयहरू,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग, स्थानीय प्रशासन, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र आयोगका क्षेत्रीय कार्यालयहरू, सुरक्षा निकाय (नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाली सेना), राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, भन्सार जाँचपासपछिको परीक्षण कार्यालय, अनलाइन मनिटरिङ र भेहिकल ट्र्याकिङ प्रणालीको समन्वयात्मक व्यवस्था ।

(ग) **केन्द्रीय राजस्व चुहावट नियन्त्रण समिति**

- अर्थमन्त्री अध्यक्ष,
- अर्थ सचिव,
- गृह सचिव,
- अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गत र राजस्व प्रशासनसँग सम्बन्धित विभागका महानिर्देशकहरू,
- नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बलका महानिरीक्षकहरू ।

(घ) **राजस्व चुहावट उच्चस्तरीय अनुगमन समिति**

- महानिर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग अध्यक्ष,
- भन्सार विभाग र आन्तरिक राजस्व विभागका प्रतिनिधिहरू,
- नेपाल प्रहरी तथा सशस्त्र प्रहरी बलका प्रतिनिधिहरू ।

(ङ) **राजस्व अनुसन्धान विभाग**

- क्षेत्रीयस्तरका कार्यालयहरू,
- कन्ट्रोल रुमको व्यवस्था,
- सुराकी परिचालन,
- आकस्मिक र नियमित गस्ती परिचालन,
- मालबाहक सवारी साधन चेकजाँच,
- लोकमार्ग, सीमा क्षेत्र र बजार अनुगमन,
- सुराकी खर्च परिचालन कार्यविधि, २०६८,
- मालवस्तुको ओसारपसार तथा चेकजाँचसम्बन्धी जानकारी पुस्तिका, २०६८,
- होर्डिङ बोर्डमार्फत सन्देश दिने कार्य,
- रेडियो, टीभी, पत्रपत्रिकामार्फत सूचना प्रवाह गर्ने कार्य ।

(च) **भन्सार विभाग र कार्यालय**

- विभागमा अनुगमन र इन्टिलिजेन्स शाखा,
- Wide Area Network, IP Camera Monitoring,
- सीमा क्षेत्रका भन्सार कार्यालयहरू,
- आकस्मिक र नियमित गस्ती परिचालन,
- भन्सार विभाग र कार्यालयहरूको नियमित अनुगमन,
- भन्सार गस्ती प्रहरीको व्यवस्था,

५. राजस्व चुहावटका कारण

राजस्व चुहावट कुनै एक कारणले मात्र नभई विभिन्न कारण रहेका हुन्छन् । राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्न भन्सार प्रशासनबाट प्रयास गरिँदागरिँदै पनि नियन्त्रण अपेक्षित रूपमा गर्न सकिएको छैन । नेपालमा राजस्व चुहावट हुनाका कारणलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- उच्च भन्सार दर एवम् बहुदर,
- प्रक्रियागत जटिलताको अवस्था,
- यथार्थ भन्सार मूल्याङ्कनको अभाव,
- भन्सार गस्ती नियमित तथा प्रभावकारी रूपले परिचालन हुन नसक्नु,
- चुहावट नियन्त्रण गर्ने जिम्मेवार निकायबीच सूचना आदानप्रदान र समन्वयमा कमी,
- शान्ति सुरक्षाको कमी,
- नैतिकताको कमी,

- अनुचित राजनीतिक हस्तक्षेप र संरक्षण,
- खुला सिमाना भएकाले,
- दण्ड र पुरस्कार प्रणाली प्रभावकारी रूपमा लागू नहुनु,
- प्रभावकारी अनुगमन, मूल्याङ्कनको कमी,
- कमजोर नागरिक समाज,
- नागरिक सचेतनामा कमी,
- छुट सुविधाको दुरुपयोग हुनु ।

६. राजस्व चुहावट नियन्त्रण सम्बन्धमा भएका प्रयास

नेपालमा भन्सार चुहावट नियन्त्रणका सम्बन्धमा विभिन्न समय खण्डमा अथक प्रयास गरिएको पाइन्छ । जुन नीतिगत, संस्थागत, व्यवस्थापकीय र अन्य रूपमा गरेको पाइन्छ । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

- भन्सार ऐन, २०६४ मा भन्सारसम्बन्धी कसुर तथा दण्ड सजायको स्पष्ट व्यवस्था गरिएको,
- भन्सारको छुट्टै गस्ती टोली तथा समयसमयमा सुरक्षा निकायसँग संयुक्त गस्ती टोली गठन गरी परिचालन गर्ने गरिएको,
- केन्द्रीयस्तरमा अर्थमन्त्रीको अध्यक्षतामा केन्द्रीय राजस्व चुहावट नियन्त्रण समितिको गठन,
- स्थानीयस्तरमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा राजस्व चुहावट नियन्त्रण समितिको व्यवस्था,
- राजस्व अनुसन्धान विभागद्वारा नियमित रूपमा गस्ती परिचालन तथा Flying Squad परिचालन गर्ने गरिएको,
- सशस्त्र प्रहरीद्वारा भन्सार नाकामा भन्सार तथा राजस्व सुरक्षा र गस्ती परिचालन,
- चोरी निकासी तथा पैठारी कार्यको सूचना दिने व्यक्ति र प्रतिवेदकलाई पुरस्कारको व्यवस्था,
- उच्च भन्सार दर घटाउँदै लैजाने र दरहरूको संख्यामा समेत कटौती गर्दै लैजाने नीतिको अवलम्बन,
- पूर्ण रूपमा स्वचालित भन्सार प्रणालीको अवलम्बन,
- आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार,
- कारोबार मूल्यमा आधारित भन्सार मूल्याङ्कन पद्धतिको अवलम्बन,
- भन्सार सुधार तथा आधुनिकीकरण कार्ययोजनाको तर्जुमा,
- भन्सार चुहावट नियन्त्रणका लागि विभिन्न रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिकामा सूचनामूलक तथा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन तथा वृत्तचित्र निर्माण गरी प्रचारप्रसार गरिएको,
- भन्सार चुहावट गर्ने उपर मुद्दा दायर गरी दण्ड सजाय दिने व्यवस्था,
- भन्सार चुहावट नियन्त्रणसम्बन्धी अनुसन्धान र विकासका लागि भन्सार विभागमा छुट्टै अनुसन्धान शाखाको स्थापना,
- भन्सार जाँचपास परीक्षण कार्यालयको स्थापना,
- स्थानीय भन्सार कार्यालयमा (Local Area Network) र भन्सार विभागमा जोखिम व्यवस्थापन तथा इन्टेलिजेन्स शाखाबाट कार्यालयहरूको जाँचपाससम्बन्धी सम्पूर्ण गतिविधिमा त्रुटि पाइएमा तुरुन्त सच्याउन लगाउने/गराउने कार्यको सुरुआत,
- स्थानीय भन्सार र भन्सार विभागमा Internet Protocol क्यामेरामार्फत भौतिक परीक्षणसम्बन्धी क्रियाकलापको अवलोकन गर्ने कार्यको थालनी,
- प्रमुख भन्सार कार्यालहरूमा प्रयोगशाला शाखाको स्थापना र भन्सार विभागमा अत्याधुनिक Laboratory तयार गरी मेसिन यन्त्र तथा उपकरणको जडान,
- मालवस्तुको ब्राण्डलगायतको स्पष्ट किटानी विवरण घोषणा र मूल्य घोषणा गर्न आसिकोडा वर्ल्ड प्रणाली (NECAS) अन्तर्गत Valuation Automation Module लागू गरिएको,
- मावन संशाधन विकासमा जोड दिइएको,
- पर्याप्त पूर्वाधारसहितको ICP वीरगञ्जमा सञ्चालनमा आएको र विराटनगरलगायतका ठाउँमा सञ्चालन हुने क्रममा रहेको,

- राजस्व प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीलाई कार्यसम्पादनमा आधारित थप भत्ताको व्यवस्था गरिएको,
- त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालय, जलेश्वर भन्सार कार्यालयलगायतमा एक्सरे मेसिनबाट यात्रु जाँचपासको थालनी,
- न्यून बीजकीकरण गरिएको मालवस्तु खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था ।

७. राजस्व चुहावट नियन्त्रणका लागि सुझाव

राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्न, कारोबारको मूलप्रवाहीकरण गर्न आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क तथा गैरकरको नीति तथा रणनीति तर्जुमा गर्न, प्रणाली विकास गर्न आन्तरिक राजस्व विभाग क्रियाशील छ । भन्सार महसुल सङ्कलन, वस्तुको सही घोषणा, पहिचान वर्गीकरण तथा मूल्याङ्कन गर्न र व्यापार सहजीकरण गर्न भन्सार विभाग रहेको छ। यसै गरी, गैरकरबाट प्राप्त हुने आम्दानी प्राप्त गर्ने र सोसम्बन्धी कार्य गर्न विभिन्न मन्त्रालय, विभाग तथा कार्यालय सञ्चालनमा छन् । राजस्व अनुसन्धान विभागले राजस्व चुहावटको अनुसन्धान र तहकिकात गरी सम्बन्धित निकायमा राजस्व असुलीको निम्ति लेखी पठाउने, अनुसन्धान तथा तहकिकातबाट कसुर र बिगो कायम गरी अदालतमा अभियोजन गर्ने र विभिन्न निकायमा नीतिगत तथा प्रक्रियागत विषयमा राय दिने कार्य गर्दछ । यसबाहेक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र जस्ता निगरानी निकायहरू पनि रहेका छन् । यसका साथै राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्न तथा राज्यको मूलप्रवाहमा ल्याउन निम्न कार्यहरू अवलम्बन गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

क. प्रभावकारी नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन

राजस्व सङ्कलन प्रणालीको विकास, राजस्वको बाँडफाँट, राजस्व चुहावट नियन्त्रण आदिका लागि राज्यले गर्ने पहिलो काम नीति निर्माण हो । संस्थागत क्षमता वृद्धि, जनशक्तिको व्यवस्था, सबल प्रशासन, प्रभावकारी अनुगमन, कर शिक्षा तथा चेतना विस्तार आदि नीतिको कार्यान्वयनको सिलसिलामा आफैँ क्रियाशील हुन्छन् । राजस्व चुहावटको प्रमुख प्रवृत्तिको पहिचान भइसकेपछि कुन नीति निर्माण गर्दा चुहावट रोकिन्छ र त्यस्तो चुहावट राज्यको मूल प्रवाहमा आउँछ भन्ने कुरा बुझ्नुपर्दछ । नीति निर्माणमा संवेदनशील नहुनु, नियन्त्रणका नीति नल्याई पुरानै प्रवृत्तिलाई निरन्तरता दिनु, समस्याको समाधान गर्नुको सट्टा सानातिना प्रक्रियात्मक विषयले नीति निर्माणमा प्राथमिकता पाउनु, दायराभन्दा दरले प्राथमिकता पाउनु जस्ता कुराहरू नीति निर्माणमा संवेदनशीलताको अभाव हो । राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्न व्यावहारिक र कार्यान्वयन योग्य नीति निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।

(ख) सक्षम प्रणालीको विकास

देशले अवलम्बन गरेको राजस्व तथा करारोपण नीतिअनुसार राजस्व सङ्कलन गर्न, करको दायरा विस्तार गर्न, राजस्व चुहावट रोक्न सक्षम प्रणालीको विकास गर्नुपर्दछ । विगतमा यसको लागि धेरै प्रयासहरू भएका छन् । आन्तरिक राजस्व विभागमा रहेको एकीकृत कर प्रणाली र केन्द्रीय बिजक अनुगमन प्रणाली, राजस्व अनुसन्धान विभागमा रहेको सवारी तथा ढुवानी साधनको ट्र्याकिङ प्रणाली भन्सार विभागमा रहेको आसिकोडा प्रणालीहरू नेपालको राजस्व प्रणालीमा राजस्व सङ्कलन तथा चुहावट नियन्त्रणमा प्रयोग गरिने महत्वपूर्ण प्रणालीहरू हुन् । सूचना प्रविधिको विकाससँगै राजस्व चुहावटका प्रवृत्तिमा परिवर्तन हुँदै देखिन थालेका छन् । विश्वव्यापी बजार संयन्त्र विकास भएसँगै त्यसले सिर्जना गर्ने कारोबार, वस्तुको प्रकृति, आविष्कारको सही र गलत प्रयोग आदिका कारणले पनि चुहावट हुन गइरहेको छ। यस्तो चुहावटलाई बलियो प्रणाली विकास गरेर मात्र रोक्न सकिन्छ। हाम्रोबाट गरिएको प्रयास सही छँदाछँदै पनि ती प्रणालीमा समसामयिक सुधार तथा नयाँ प्रणालीको विकास जरुरी छ। सरकारी प्रणाली बजार प्रणालीभन्दा सधैँ ढिलो छ। प्रणालीहरूमा समसामयिक सुधार नगरिए चुहावट हुनबाट रोक्न सकिन्न होला।

(ग) संस्थागत सुधार

मुलुकको लागि अर्थ सङ्कलन गर्ने, त्यसको लागि नीति बनाउने, चुहावट रोक्ने कार्य गर्न संस्थागत सबलीकरण आवश्यक छ र बनाएको नीति कार्यान्वयन, प्रणाली कार्यान्वयन तथा सुधार गर्न आवश्यक छ। कर सुधार भनेकै कर प्रशासनमा सुधार ल्याउनु हो। यसले जनशक्तिको भर्नादेखि विकास, वृत्ति प्रणाली, आचरण व्यवस्था, पुरस्कार र दण्डको

माग गर्दछ। राजस्व प्रशासन तथा जनशक्ति असक्षम भएमा सम्भावित राजस्व सङ्कलन नहुने, कर चुहावटमा जानी नजानी सहयोग भइरहेको हुने, चुहावटमा संलग्न हुने, मिलेमतो गर्ने, जस्ता कार्यले गर्दा जनशक्तिलाई तालिम, हौसला, पुरस्कार तथा दण्ड व्यवस्थाले बेलाबेलामा तिखार्नुपर्दछ। तसर्थ, नीति तथा कानुनी व्यवस्थामा निरन्तर सुधार, नयाँ नीतिको निर्माण, सोको कार्यान्वयन गर्न संरचनात्मक सुधारसहितको संस्थागत सुधार आवश्यक छ।

(घ) **पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था**

राजस्व चुहावट नियन्त्रण तथा आर्थिक अपराधीकरणको न्यूनीकरणमा पुरस्कार र दण्ड एक प्रमुख पक्ष हो। नियमित कर तिर्ने, नियमित कर सहभागिता जनाउने, क्षमताअनुसार कर तिर्नेलाई पुरस्कारको घोषणा सरकारले गर्नुपर्ने हुन्छ। निजी क्षेत्रबाट राजस्व सङ्कलन गरिसकेपछि समस्याहरू भए समाधान गर्नु राज्यको दायित्व हो। यसै गरी, नागरिकले तिर्ने करलाई असल र कुशल सेवा प्रवाहमा परिणत गरी खुशीसाथ असुल गर्नु पनि पुरस्कारको एउटा तरिका हो। यसको अलावा राजस्व चुहावट गर्ने, आर्थिक अपराधीकरण गर्ने, छाया अर्थतन्त्र र भ्रष्टाचार गरी राज्यकोषको हिनामिना गर्नेलाई दण्डित गर्न आवश्यक छ।

(ङ) **राजनीतिक र सामाजिक प्रतिरोध**

राजनीतिक र सामाजिक प्रतिरोध जहाँ समस्याहरू राजनीतिक र सामाजिक विषयसँग जोडिएका छन् र ती समस्यासँग राजनीतिक र सामाजिक साथ जोडिएको हुन्छ। यस्तो संरक्षण र साथलाई तोड्न त्योभन्दा उच्चस्तरको प्रतिरोध जरुरी हुन्छ। राजस्व चुहावट तथा आर्थिक अपराधको विषयमा हाम्रो जस्तो तेस्रो विश्वका मुलुकमा राजनीति, सामाजिक संरचना तथा परम्पराको साथ र सहयोग रहेको हुन्छ। राजस्व चुहावट र आर्थिक अपराध गरेका समूह, व्यक्तिलाई बहिष्करण तथा नैतिकतालाई पूजा र प्रश्रय दिने वातावरण पनि उत्तिकै आवश्यक छ।

(च) **उपभोक्ता र नागरिकलाई सचेतता कार्यक्रम**

राजस्व तथा आयको उपयोग सम्बन्धित मूलकका सार्वभौम नागरिक र उपभोक्ताले गर्ने हो। आफूले तिरेको मूल्य, गुमाएको श्रमको हिस्साको खोजी तथा सोको उपयोगको जानकारी नागरिक र उपभोक्ताले पाउनुपर्दछ। यो एक प्रकारको अधिकारको रूपमा रहनुपर्दछ। नेपालमा यस्तो अवस्था छ कि नागरिकले वस्तु तथा सेवा उपभोग गर्दा आफूले तिरेको मूल्य तथा त्यसमा लाग्ने कर देखिने बिलसमेत सहज रूपमा पाउन नसकेको अवस्था छ। उपभोक्ता तथा नागरिकले पनि यसको खोजी गर्न जरुरी छ। अबको करदाता शिक्षा करदातालक्षित होइन, उपभोक्ता तथा नागरिक केन्द्रित भई एक जबर्जस्त आन्दोलनकै रूपमा रहनुपर्दछ। यस्तो आन्दोलनलाई राज्यले पनि सही किसिमले समर्थन गर्ने, नीति निर्माणमा पृष्ठपोषणको रूपमा लिने, नागरिक समाजले समेत साथ र सहयोग गर्न जरुरी छ।

(छ) **सूचना प्रविधिको गुणस्तर अभिवृद्धि**

अहिले भन्सारको कार्य सञ्चालनका लागि Asycuda World, PBIMS, अस्थायी पैठारी हुने गाडीहरूको Record Management System, विभागको Website, email प्रणालीलगायत सूचना प्रविधिसम्बन्धी प्रणालीहरू सञ्चालनमा छन्। यसका लागि Hardware/Software को संयोजन गरिएको छ। यसका साथै LAN, WAN, IP Camera, Control Room व्यवस्थाबाट Online Monitoring गरिएको छ। सूचना प्रविधि धेरै कुराको भरपर्दो पूर्वाधारमा आधारित भएर चल्छ। जस्तै; विद्युत्, इन्टरनेट, सर्भर, वाइफाइ तथा तारबाट जोडिएको नेटवर्क, Service Provider को सेवाको गुणस्तर। यी र यसैमध्ये कुनै एकमा समस्या आएको खण्डमा प्रणालीले काम गर्दैन। छिटो काम गर्न विकास गरिएको प्रणाली नै असफल भएमा कार्यसम्पादनमा समस्या आउँछ र काम झन् ढिलो हुनसक्छ। त्यसैले सूचना प्रविधिको हार्डवेयर/सफ्टवेयरका सबै पक्षको निरन्तर परीक्षण गरी सुधार गर्नुपर्दछ। विशेषगरी हाल सर्भर ढिलो चल्ने गरेको कारणबाट काम ढिलो हुने गरेको गुनासो आउने गरेको सन्दर्भमा भैरहवा, वीरगञ्ज, विराटनगरमा Satellite Server को स्थापना गरिनुपर्दछ। भन्सार प्रशासनमा प्रयोग भइरहेको NECAS, PBIMS, RIMS जस्ता सफ्टवेयर प्रणालीको निरन्तर सुधार गरी प्रयोगकर्तामैत्री बनाउँदै जानुपर्दछ। भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग र भन्सार जाँचपास परीक्षण कार्यालयलाई सूचना प्रविधिको

सञ्जालबाट एक आपसमा आबद्ध गरिनुपर्दछ।

(ज) भन्सार कुटनीति

भन्सार सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा आइपर्ने समस्या उच्चस्तरमा समाधान गर्न अर्थ मन्त्रालयले परराष्ट्र मन्त्रालयलाई भन्सारसम्बन्धी विषयमा जानकारी गराई भन्सार कुटनीतिलाई प्रवर्द्धन गरी व्यापार र भन्सारसम्बन्धी समस्याको तत्काल समाधान गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ। पारवहनमा हुने समस्या, गैरभन्सार अवरोधलाई हटाउन उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय र परराष्ट्र मन्त्रालयसँग सहयोग लिई भारत तथा चीन सरकारसँग अर्थ मन्त्रालयले पहल गर्नुपर्दछ। जस्तो अहिले उत्तरी नाकामा भइरहेको नियन्त्रित व्यापारको समस्या समाधानका लागि सबै मन्त्रालय मिलेर एकीकृत प्रयास गर्न सकेमा केही उपलब्धि हासिल भई व्यापार सहजीकरण र राजस्व सङ्कलनमा सुधार हुनेछ।

(झ) व्यापार सहजीकरणमा सुधार

व्यापार सहजीकरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारसँग सम्बन्धित पूर्वाधार जस्तै : मुख्य पारवहन मार्ग, रेलऱ्याक आउन सक्ने सुख्खा बन्दरगाह, अन्तर्राष्ट्रिय एअरपोर्टमा भन्सारसम्बन्धी आधुनिक सुविधा विकास गर्नेगरी आगामी भन्सार सुधारको छैटौँ कार्ययोजना तयार गर्नुपर्छ। भन्सार पूर्वाधार तथा सुविधाको कमीका कारण भन्सार जाँचपासमा ढिलाई हुने गरेको हुँदा व्यापारको समय र लागत बढ्न गएको छ। यसले उद्योग व्यवसायलाई नकारात्मक असर पर्नुका साथै उपभोक्ताले अन्तिम रूपमा लागत ब्यहोर्नुपर्ने हुँदा उनीहरू मर्कामा परेका छन्। भन्सार विभागले गरेको Time Release Study Report ले औँल्याएका सवाललाई समेत सम्बोधन गर्नेगरी भन्सार पूर्वाधार र सुविधामा सुधार गरी कार्य सरलीकरण गरेर व्यापारको समय र लागतलाई सम्भव भएसम्म कटौती गरी गैरभन्सार अवरोधबाट पर्ने नकारात्मक असरलाई घटाउँदै लैजानुपर्दछ।

(ञ) अन्तरनिकाय समन्वय

अन्तरनिकाय समन्वय भन्सार प्रशासनमा सबैभन्दा महत्वपूर्ण विषय हो। समन्वय गर्नसक्ने क्षमताले भन्सार प्रशासनलाई धेरै समस्याको समाधान गर्न सघाउ पुऱ्याउँछ। त्यसैले राजस्व चुहावट नियन्त्रण समिति, व्यापार सहजीकरण समिति, अन्तर्देशीय भन्सार प्रशासनको बीचमा समन्वय गर्न सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्न समन्वयसम्बन्धी अनुभवको आदानप्रदान गर्ने औपचारिक प्रणालीको विकास गरिनुपर्दछ

८. अन्त्यमा

राजस्व चुहावट रोक्नका लागि विभिन्न ऐन/नियमहरू भएर पनि सम्बन्धित निकायले ती ऐन नियमको व्यावहारिक कार्यान्वयन गर्न नसक्दा चुहावट नियन्त्रण हुन सकेको छैन। राजस्व चुहावट नियन्त्रण र कारबाहीका लागि राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) संशोधन ऐन २०७६, आयकर ऐन २०५८ र नियमावली २०५९, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ र नियमावली, २०५३ समेत रहेका छन्। यसै गरी, राजस्व चुहावट रोक्नका लागि अन्तशुल्क ऐन तथा नियमावली, भन्सार ऐन तथा नियमावली, विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐनलगायतका कानुनी व्यवस्था रहे तापनि तिनको सशक्त कार्यान्वयन हुन नसक्दा राजस्व छली हुने क्रम झनै बढिरहेको छ। राजस्व चुहावट नियन्त्रण हुन जाने, भन्सार एवम् अन्य राजस्व प्रणालीमा सुधार आई भन्सार राजस्व असुलीमा समेत सकारात्मक सुधार हुन जान्छ। यसै गरी, भन्सार चुहावट नियन्त्रण गरी सकारात्मक प्रभाव बढाउनका लागि भन्सार ऐन, २०६४ र भन्सार नियमावली, २०६४ लाई पनि समय सापेक्ष रूपमा संशोधन र परिमार्जन गर्दै जानुपर्दछ। यसै गरी, राजस्व छली गर्नेहरूविरुद्ध गरिने अनुसन्धान प्रक्रिया वैज्ञानिक छैन भने सूचना संयन्त्रको अभाव देखिएको छ। यस्तै, सरकारी निकायबाट निगरानी व्यवस्था प्रभावकारी देखिएको छैन भने चुहावट रोक्ने निकायभित्रै चुहावट रहेको छ। राजस्व चुहावट सामाजिक अपराध पनि हो। त्यसैले राजस्व चुहावट गर्नेलाई सामाजिक रूपमा बहिष्कार गर्नेगरी अभियान सञ्चालन गर्नु आजको आवश्यकता हो।

सन्दर्भ सामग्री

१. 'पराग' राजस्व विशेषाङ्क
२. भन्सार ऐन, २०६४ तथा भन्सार नियमावली, २०६४
३. आर्थिक ऐन, २०७६
४. राजस्व चुहावट नियन्त्रण ऐन, २०७६
५. आयकर ऐन, २०५८ र नियमावली, २०५९
६. मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र नियमावली, २०५३।

अङ्ग्रेजी खण्ड

Inclusive Growth for Green Economy and Sustainable Development

■ **Prof. R.K. Shah, Ph.D.***

Abstract

The general objective of this paper is to present the issues of green growth, green economy, inclusive growth and sustainable development in new operating strategy. Sustainability focuses on equal economic growth that generates wealth for all, without harming the environment. Investment and an equal distribution of the economic resources will strengthen the other pillars of sustainability for a complete development. Central Bureau of Statistics (CBS), Ministry of Finance (MoF), Economic surveys, different line Ministries, NGOs and INGOs, different websites are the sources of this paper. The nature of the study is qualitative and descriptive. Different methods are used to explore the value of green economy, economic growth and sustainable development. Although there is no unified view among the policy makers, economists, bureaucrats, environmentalists, and development experts on what represents and drives a Green Economy and there is also no clarity on what it means for the country like Nepal. The concept is, however, very pertinent in the context of rapid climate change and unsustainable development. There is a general agreement that green economy provides opportunities for developing and forest rich country like Nepal as the fossil fuel-based and import-oriented consumerism based-economy cannot be successful today and in the future. It is likely that green economy and economic growth could be a good vehicle to reach sustainable mountain development (SMD). However, there is a need to develop specific and strategies and action plans to implement green and low-carbon economic activities. First and the foremost, there is a need to develop a national policy and to use green economy to achieve poverty reduction and sustainable development. The economic growth rate has to be sustained while reducing poverty through sound development plans and programs actively participated and managed by poor and enterprising rural and urban communities and supported by the government, non-government and donor agencies. There are numerous challenges in adapting and adopting Green Economy policies in a developing country like Nepal.

Capacity and skill development, technology adaptation, transfer, and retrofitting to suit Nepal's hilly and mountainous terrains, need for huge investment in processing and value addition, and of course adapting to and mitigating against climate change are some of the major challenges. Notwithstanding these constraints, green economic policies and programs can be means to achieve sustainable development in the mountainous belt. There is need to document good lessons so that future green growth pathway can be charted in a flawless manner and scaling up of the success to create bigger impacts can be achieved. Finally, effective and outcome-oriented implementation will require multi-disciplinary planning, inter-disciplinary implementation, and effective and participatory monitoring and evaluation.

Since the 1972 UN Conference on the Human Environment the reach of sustainable development governance has expanded considerably at local, national, regional and international levels. The important principles are as the well-being principle, the justice principle, the planetary boundaries principle, the efficiency and sufficiency principle, the good governance principle. Natural resources are central to human well-being. People cannot live without the clean air we breathe, the plants we eat, or the water we drink.

Keywords: Green economy, economy growth, sustainable development, green growth, descriptive analysis.

* Research Director, Rajarshi Janak University

Introduction

The concept of a 'green economy' became established when it was selected as a major theme at the United Nations Conference on Sustainable Development in Rio in 2012 ('Rio+20'). The United Nations Environment Program (UNEP) defines a green economy as one that results in 'improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities in its simplest expression, a green economy is low-carbon, resource-efficient and socially inclusive' (UNEP, 2011).

This paper has compiled by UNEP's Green Economy Initiative in collaboration with economists and experts worldwide. It demonstrates that the greening of economy is not generally a drag on growth but rather a new engine of growth; that it is a net generator of decent jobs, and that it is also a vital strategy for the elimination of persistent poverty. It also seeks to motivate policymakers to create the enabling conditions for increased investments in a transition to a green economy (https://digitalx.undp.org).

Factors of Green Economy

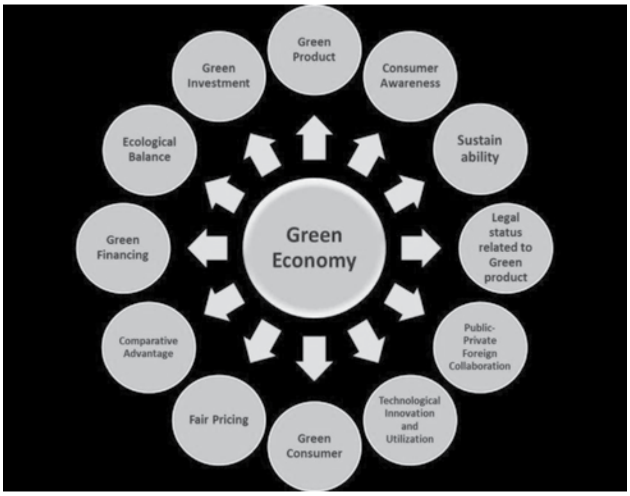

Fig 1 - Muhammad Mahboob Ali, May 2018

UN Environment's Green Economy Initiative (GEI)

United Nations Environment launched the Green Economy Initiative (GEI) in 2008, which consisted of global research and country-level assistance encouraging policy makers to support environmental investments within the context of sustainable development. Thanks to this initiative and the work of other agencies, "green economy in the context of sustainable development and poverty eradication" was placed on the 2012 Rio+20 agenda and was acknowledged as a tool for achieving sustainable development.

UN Environment has developed a working definition of a green economy as one that results in improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities.

The green economy aims to debunk several myths and misconceptions about the economics of "greening" the global economy, and provides timely and practical guidance to policymakers on what reforms they need to unlock the productive and employment potential of a green economy.

Inclusive growth means economic growth that creates employment opportunities and helps in reducing poverty. It means having access to essential services in health and education by the poor. It includes providing equality of opportunity, empowering people through education and skill development.

It also encompasses a growth process that is environment friendly growth, aims for good governance and helps in creation of a gender sensitive society. As per OECD (Organization for Economic Co-operation and Development), inclusive growth is economic growth that is distributed fairly across society and creates opportunities for all.

Statement of the Problem

Problem statement often has three elements: the problem itself, stated clearly and with enough contextual detail to establish why it is important; the method of solving the problem, often stated

as a claim or a working thesis; and the purpose, statement of objective and scope of the document which is prepared by the researcher.

A particular attention is put on the following questions:

- What kind of relationship occurs between green growth, green economy and sustainable development?
- How can the researcher analyze the objective of simultaneous functioning of the three "green" ideas as model of *Green Growth-Green Economy-Sustainable Development* (GG-GE-SD)?
- How can the researcher make relationship between the trio green economy – green growth – and sustainable development?

Objectives of the Study

The general objective of this paper is to present the issues of green growth, green economy and sustainable development in new operating strategy. The specific objectives are as follows:

- To achieve the relationship between green growth, and green economy as practical tool for sustainable development,
- To explore three ideas model of GG-GE-SD, and
- To make the relationship between the trio-green economy-green growth- and sustainable development.

Significance of the Study

Sustainability focuses on equal economic growth that generates wealth for all, without harming the environment. Investment and an equal distribution of the economic resources will strengthen the other pillars of sustainability for a complete development. The concept of needs, in particular, the essential needs of the world's poor, to which over-riding priority should be given and the idea of limitations imposed by the state of technology and social organization on the environment's ability to meet present and future needs (https://www.project-syndicate.org).The Green Economy provides a macro-economic approach to sustainable economic growth with a central focus on investments, employment and skills. Multi-stakeholder partnerships for the promotion of a Green Economy are supported to accelerate and consolidate sustainable changes in both consumption and production patterns.

Materials and Methods

Central Bureau Statistics (CBS), Ministry of Finance (MoF), Economic surveys, different line ministries, NGOs and INGOs, different websites are the sources of this paper. The nature of the study is qualitative and descriptive. Different methods are used to explore the value of green economy, economic growth and sustainable development.

Sustained and inclusive economic growth is a prerequisite for sustainable development, which can contribute to improved livelihoods for people around the world. Economic growth can lead to new and better employment opportunities and provide greater economic security for all. Green growth means fostering economic growth and development while ensuring that natural assets continue to provide the resources and environmental services on which our well-being relies. The three types of sustainable development are: Economic viability, Environmental protection and Social equity (https://www.oecd.org).

Definition of Key Variables

- **Green growth**: Green growth means fostering economic growth and development while ensuring that natural assets continue to provide the resources and environmental services on which our well-being relies.
- **Inclusive Growth:** Inclusive growth is economic growth that is distributed fairly across society and creates opportunities for

all. Inclusive growth means economic growth that creates employment opportunities and helps in reducing poverty. It means having access to essential services in health and education by the poor. It includes providing equality of opportunity, empowering people through education and skill development.

- **Green Economy:** A green economy is an economy that aims at reducing environmental risks and ecological scarcities, and that aims for sustainable development without degrading the environment. It is closely related with ecological economics, but has a more politically applied focus.
- **Environmentally Friendly Growth:** Environmentally friendly growth is not harmful to the environment, or trying to help the environment. We will use environmentally friendly energy sources from global environment. There is no charge for vehicles that are environmentally friendly, environmentally-friendly detergent.
- **Sustainable Development:** Since the 1972 UN Conference on the Human Environment the reach of sustainable development governance has expanded considerably at local, national, regional and international levels. The need for the integration of economic development, natural resources management and protection and social equity and inclusion was introduced for the first time by the 1987 Brundtland Report (Our Common Future), and was central in framing the discussions at the 1992 United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) also known as the Earth Summit. In 1993, the General Assembly established the Commission on Sustainable Development (CSD), as the United Nations high level political body entrusted with the monitoring and promotion of the implementation of the Rio outcomes, including Agenda 21.

The 2002 World Summit on Sustainable Development advanced the mainstreaming of the three dimensions of sustainable development like **Environmental, Social and Economic** in development policies at all levels through the adoption of the Johannesburg Plan of Implementation (JPoI).

Fig. 2: Three Dimensions of Sustainability

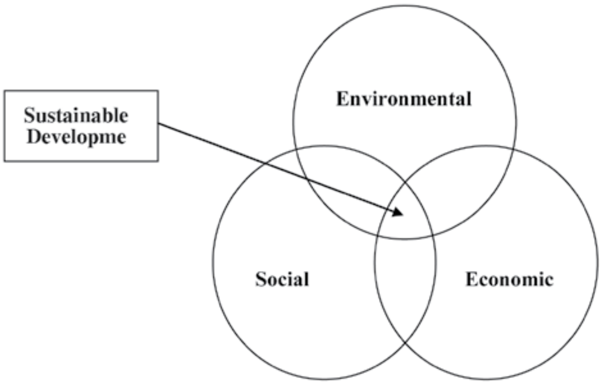

A process was created for discussing issues pertaining to the sustainable development of Small Island developing States resulting in two important action plans - Barbados Plan of Action and Mauritius Strategy. The Third International Conference on Small Island Developing States, which was held in 2014, took these processes forward and provided the San Antonio Museum of Art (SAMOA) Pathway.

In 2012 at the Rio+20 Conference, the international community decided to establish a High-level Political Forum on Sustainable Development to subsequently replace the Commission on Sustainable Development. The High-level Political Forum on Sustainable Development held its first meeting on 24 September 2013. At the Rio+20 Conference, Member States also decided to launch a process to develop a set of Sustainable Development Goals (SDGs), which were to build upon the Millennium Development Goals and converge with the post 2015 development agenda. On 25 September 2015, the United Nations General Assembly formally adopted the universal,

integrated and transformative 2030 Agenda for Sustainable Development, along with a set of 17 Sustainable Development Goals and 169 associated targets.

Green Growth manifests promotion of economic growth and development, while guaranteeing that natural assets continue to deliver the resources and environmental services on which our well-being relies. It offers an applied and flexible approach for achieving concrete, measurable progress across its economic and environmental pillars, while taking full account of the social consequences of greening the growth dynamics of economies. The potential of green economy includes the provision of critical life support services – clean air and water, and the resilient biodiversity needed to support food production and human health.

Measures taken Nepal to achieve Inclusive Growth

- Chr. Michelsen Institute examines pathways out of poverty in Nepal between 1995 and 2003 and proposes ways in which the government, non-governmental organizations and international donors can help foster future inclusive growth. Targeted education and training schemes for the poor and for excluded groups, subsidized health care and investment in infrastructure are key areas of intervention.
- The main pathways out of poverty from 1995 to 2003 have been: migration to work in India and gulf countries; landless farm workers becoming subsistence farmers, construction or manufacturing workers; and subsistence farmers supplementing their incomes by working in construction and manufacturing. Whether more households can follow the same pathways out of poverty will depend on the government's economic policy; the provision of social security with competitive markets and secure property rights may foster domestic and foreign investments in productive physical and human capital.
- Education and training programs targeted towards the poor and excluded are likely to promote inclusive growth in Nepal, along with subsidized health services to insure people against medical crises. Health risks are for most poor people a major uncertainty and constrain their ability to make profitable investments.
- **Policies for Inclusive Growth**

- Creating and ensuring macroeconomic stability,
- Investing in human capital and physical infrastructure,
- Creating an enabling environment for competition and trade,
- Improving and strengthening the financial system.

- **Government, NGOs, INGOs and International groupings in policy making for inclusive growth.**

- To have a rapid growth, which reaches 9-10 percent by 2022-23, which is inclusive, clean, sustained and formalized.
- To Leverage technology for inclusive, sustainable and participatory development by 2022-23.
- To have an inclusive development in the cities to ensure that urban poor and slum dwellers including recent migrants can avail city services.
- To make schools more inclusive by addressing the barriers related to the physical environment (e.g. accessible toilets), admission procedures as well as curriculum design.
- To make higher education more inclusive for the most vulnerable groups.
- To provide quality ambulatory services for

an inclusive package of diagnostic, curative, rehabilitative and palliative care, close to the people.

- To prepare an inclusive policy framework with citizens at the center.

Discussion

The vision of green economy is a fair, green economic future and sustainable development. Our vision of a green economy is one that provides prosperity for all within the ecological limits of the planet. If follows five key principles, each of which draws on important precedents in international policy, and which together can guide economic reform in diverse contexts.

The importance of green economy is that it encourages economies to become more sustainable and low-carbon, and ensures that natural assets continue to provide the resources and environmental services for our continued well-being.Going green helps the environment by reducing the amount of pollution that enters the soil, water and air. By using alternative energy sources and avoiding the burning of fossil fuels, recycling and reducing waste and driving more efficiently, fewer pollutants are released into the environment. A green economy emphasizes equity, equality, community cohesion, social justice, and supporting human rights (https://www.gggi.org).

1. The Well-being Principle

A green economy enables all people to create and enjoy prosperity.

- The green economy is *people-centred.* Its purpose is to create genuine, shared prosperity.
- It focuses on *growing wealth that will support well-being.* This wealth is not merely financial, but includes the full range of human, social, physical and natural capitals.
- It prioritizes investment and access to the *sustainable natural systems, infrastructure, knowledge and education* needed for all people to prosper.
- It offers *opportunities for green and decent livelihoods, enterprises and job*s.
- It is built on *collective action* for public goods, yet is based on individual choices

Fig. 3: The 5 Principles of Green Economy

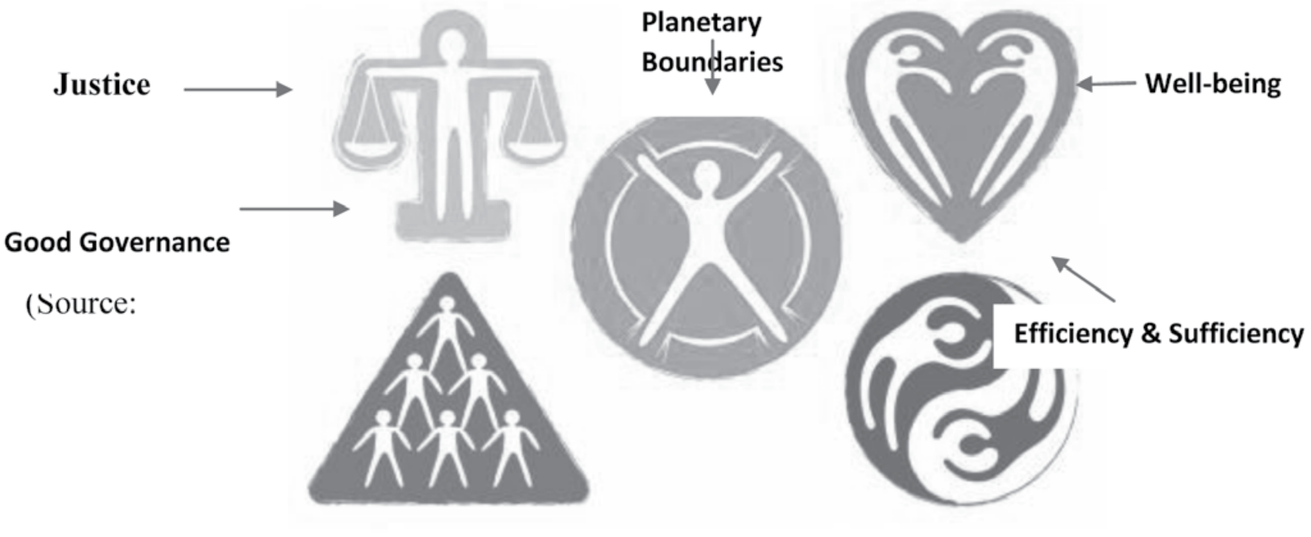

(Source: https://www.greeneconomycoalition.org).

2. The Justice Principle

The green economy promotes equity within and between generations.

- The green economy is *inclusive and non-discriminatory.* It shares decision-making, benefits and costs fairly; avoids elite capture; and especially supports *women's empowerment*.
- It promotes the *equitable distribution of opportunity and outcome*, reducing disparities between people, while also giving sufficient space for wildlife and wilderness.
- It takes a *long-term perspective* on the economy, creating wealth and resilience that serve the interests of *future citizens*, while also acting urgently to tackle today's multi-dimensional poverty and injustice.
- It is based on *solidarity and social justice*, strengthening trust and social ties, and supporting human rights, the rights of workers, indigenous peoples and minorities, and the right to sustainable development.
- It promotes *empowerment* of Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises (MSMEs), social enterprises, and sustainable livelihoods.
- It seeks a *fast and fair transition* and covers its costs – leaving no-one behind, enabling vulnerable groups to be agents of transition, and innovating in *social protection* and reskilling.

3. The Planetary Boundaries Principle

The green economy safeguards, restores and invests in nature.

- An inclusive green economy *recognizes and nurtures* nature's diverse values – *functional values* of providing goods and services that underpin the economy, nature's *cultural values* that underpin societies, and nature's ecological values that underpin all of life itself.
- It acknowledges the *limited substitutability* of natural capital with other capitals, employing the *precautionary principle* to avoid loss of critical natural capital and breaching ecological limits.
- It *invests* in protecting, growing and restoring biodiversity, soil, water, air, and natural systems.
- It is *innovative* in managing natural systems, informed by their properties such as circularity, and aligning with local community livelihoods based on biodiversity and natural systems.

4. The Efficiency and Sufficiency Principle

The green economy is geared to support sustainable consumption and production.

- An inclusive green economy is low-carbon, resource-conserving, diverse and circular. It embraces new models of economic development that address the challenge of *creating prosperity within planetary boundaries.*
- It recognizes there must be *a significant global shift to limit consumption of natural resources to physically sustainable levels* if we are to remain within planetary boundaries.
- It recognizes a *'social floor'* of basic goods and services consumption that is essential to meet people's wellbeing and dignity, as well as unacceptable 'peaks' of consumption.
- It aligns prices, subsidies and incentives with *true costs to society*, through mechanisms where the 'polluter pays' and/or where benefits accrue to those who deliver inclusive green outcomes.

5. The Good Governance Principle

The green economy is guided by integrated, accountable and resilient institutions.

- An inclusive green economy is *evidence-based* – its norms and institutions are interdisciplinary, deploying both sound science and economics along with local knowledge for adaptive strategy.
- It is supported by institutions that are *integrated, collaborative and coherent* – horizontally across sectors and vertically across governance levels – and with adequate capacity to meet their respective roles in effective, efficient and accountable ways.
- It requires *public participation*, prior informed consent, transparency, social dialogue, democratic accountability, and freedom from vested interests in all institutions – public, private and civil society – so that enlightened leadership is complemented by societal demand.
- It promotes *devolved decision-making* for local economies and management of natural systems while maintaining strong common, centralized standards, procedures, and compliance systems.
- It builds a *financial system* with the purpose of delivering well-being and sustainability, set up in ways that *safely serve the interests of society*.
- The green economy is a universal and transformative change to the global status quo. It will require a fundamental shift in government priorities. Realizing this change is not easy, but it is necessary if we are ever to achieve the Sustainable Development Goals (https://www.unfoundation.org).

Karl Burkart (1936) defined a green economy as based on six main sectors:

- Renewable energy.
- Green buildings.
- Sustainable transport.
- Water management.
- Waste management.
- Land management.

Comparative Advantages towards a Green Economy

Nepal remains alarmingly vulnerable to climate change with limited coping capacities against climate-induced hazards. With the rapid increase in urbanization, industrial spur and broadening production and consumption base, the shift to a greener economy is not only an inevitable alternative for sustainable use of natural resources and consumption patterns but also achieve the twin goals of economic growth along with environment-friendly development practices.

Though the agenda of the green economy is at the forefront in discussion and debates in the form of dialogues and seminars, no significant intervention has been in place to green the economic structure. Yet, opportunities are imminent.

- **Targets vs. Challenges**

  Nepal aims to graduate to a middle-income country (MIC) from the present status of lower-income country (LDC). To fulfill this objective of gaining the status of MIC by 2026, institutions of the government of Nepal have been focusing on improving human development, reducing poverty, enhancing accessibility to livelihood opportunities along tackling the vulnerability towards exogenous factors such as impacts of climate change and thereby induced disasters.

  There is a challenge to combat the impact of the exogenous factor, i.e., climate change. The country despite having minimal emission of carbon at the global level is one of the worst victims of the alteration brought by climate change. To cope with the changing climate and several of its possible consequences, the government has formulated and approved a Climate Change Policy and developed a

national framework on Local Adaptation Plans of Action (LAPA) and National Adaptation Plan of Action (NAPA). As means of preventive interventions, a low-carbon development strategy is under development.

- **Green Economy as Macroeconomic Reform**

  The green economy as a broad macroeconomic reform agenda may induce various trade-off in diverse economic parameters. It is often argued that in the course of greening the economic activities, the open unemployment problem may escalate as employment growth falls short of labor force growth. This remains a threat when more than 450,000 semiskilled labor forces enter the job market every year along with the poverty rate standing at 25.16 percent and worsening inequality with a Gini coefficient of 0.49.

There is a deemed need for quantitative macro policy analysis on the impact of green interventions on employment in diverse sectors of the economy. Also, quantitative analysis and estimation of the size of the green economy and jobs are mandatory for further green reform planning.

Conclusion

Inclusive growth creates the strength in the economy to withstand shocks and growth becomes sustainable in the longer-run. A final conclusion is that in order to achieve a more satisfactory relationship between society and its environment, timely provision should be made for the changes that human activities and competition over use of resources may bring about in order to minimize potential conflicts. "Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs". This is a definition offered by the famous World Commission on Environment and Development in its report Our Common Future. The Green Economy provides a macro-economic approach to sustainable economic growth with a central focus on investments, employment and skills. Multi-stakeholder partnerships for the promotion of a Green Economy are supported to accelerate and consolidate sustainable changes in both consumption and production patterns (https://www.sdgs.un.org).

For a society to reach inclusive and sustainable economic growth, conditions must be created to allow people to have quality jobs that stimulate the economy while not harming the environment. An equitable work environment must be ensured and grown, including all members of society.

Exploring the relationship between the environment and development has proved to be a complex, but rewarding, enterprise. Sustainable development, if it is not to be devoid of analytical content, means more than seeking a compromise between the natural environment and the pursuit of economic growth. To sum it up, sustainable development continuously seeks to achieve social and economic progress in ways which will not exhaust the Earth's finite natural resources. Earth's natural resources are limited. Sustainable development revolves around the consuming needs of future generations. The goal of sustainable development is to secure a good living opportunity for present and future generations, that is, we should use natural resources sustainably (https://www.oecd.org).

Inclusive growth is an economic growth that raises standards of living for broad swaths of a population on (Ranierie & Ramos, 2013). Policies for inclusive growth are creating and ensuring macroeconomic stability, investing in human capital and physical infrastructure, creating an enabling environment for competition and trade, improving and strengthening the financial system. Expanding domestic, regional, and international markets, enabling investment and sharing knowledge, increasing trade opportunities, and improving the competitiveness of enterprises

unlocks new areas for growth. These actions also mitigate the exposure of developing countries to external economic risks (Cerra, 2021).

Recommendations

Inclusive growth is both process and outcome: it is about aligning how growth is achieved (or how people are provided access to opportunities) with the ultimate outcome of broad, shared prosperity-that is, decent living standards that increase with economic growth.

Inclusive growth means economic growth that creates employment opportunities and helps in reducing poverty. It means having access to essential services in health and education by the poor. It includes providing equality of opportunity, empowering people through education and skill development.

Following suggestions are recommended for inclusive growth and economic growth:

- We should recognize the barriers between sectors and breaking down.
- We should remove barriers between economic and social infrastructure also need breaking down.
- We should place leadership and commissioning at the center.
- We should promote to researchers for inclusive growth and sustainable development.
- We should adopt the skill development for financial inclusion.
- We have to make technological advancement and economic growth.
- We should provide social development for inclusive growth.

References

Ali, M.M. (May 2018). Research profile. *Nature of Genetics,* 50(2), 175-179. Dhaka, Bangladesh: Dhaka School of Economics.

Cerra, V. (2021). *An inclusive growth framework.* Oxford: Oxford University Press.

Hatlebakk, M. (2008). Inclusive growth in Nepal. Bergen, Norway: Chr. Michelsen Institute.

Ranieri, R., & Ramos, R. (2013). Inclusive growth: Building of a concept. *Working Paper 104.* Brasilia, Brazil: International Policy Center for Inclusive Growth.

UNEP (United Nations Environment Program (2011). *Annual Report.* Copenhagan, Denmark: UNEP.

https://digitalx.undp.org.

https://www.project-syndicate.org.

https://www.oecd.org.

https://www.gggi.org.

ttps://www.greeneconomycoalition.org.

https://www.unfoundation.org.

https://www.sdgs.un.org.

https://www.oecd.org.

Capital Expenditure in Nepal: Issues and Solutions

■ **Durgesh G. Shrestha***

Background

The government has mainly two intensive roles in an economy: economic and social services. The expenditure incurred by government under these headings is divided into two parts - recurrent and capital expenditure. Recurrent expenditure is primarily spent for administrative expenses, social safety nets, overall human development and other social welfare. On the other hand, capital expenditure is spent for the development of each sector of the economy. It helps in capital formation which is an utmost essential for increasing the production capacity and productivity of a country. The sole cause of government expenditure in a country is to establish a socially peaceful and economically prosperous nation.

The new Constitution of Nepal 2015 has defined Nepal as a federal democratic republic with provisions of three tiers of government: Federal/Central, Province and Local. All these three levels of government create budgets and spend them based on their approved action plans. However, they have not been able to spend the capital expenditure as allocated in the budget. In a developing country like Nepal, there are various developmental activities needed to be performed for achieving a sustainable high economic growth. But, there is a paradoxical situation that though the economy demands high government budget for these development activities, there is still the allocated budget not being able to spend as planned creating a surplus in the government's custody.

Trends of Capital Expenditure

The government of Nepal has been presenting annual budget in a parliament on every 15th Jestha for next fiscal year as mandated by new Constitution of Nepal 2015. If we look at the trend of budget allocation and utilization, the government is not being able to spend the allocated budget consistently and on timely manner. The

Table-1: Trend of Capital Expenditure for the last Ten years
(Rs. in Billion)

Fiscal Year	Annual Budget Allocation	Expenditure in the First Six Months		Annual Expenditure	
		Amount	% of Annual Budget	Amount	% of Annual Budget
2070/71	85	11.5	13.5	66.7	78.5
2071/72	116	14.7	12.6	88.8	76.6
2072/73	208	15.0	7.2	123.3	59.3
2073/74	312	35.2	11.3	208.7	66.9
2074/75	335	48.0	14.4	270.7	80.8
2075/76	314	55.5	17.7	241.6	76.9
2076/77	408	63.2	15.5	189.1	46.3
2077/78	353	50.8	14.4	228.8	64.8
2078/79	378	50.8	13.4	216.4	57.2
2079/80	380	53.5	14.1		
Average (%)			13.4		67.5

(Sources: Current Macroeconomic and Financial Situation, NRB; Economic Survey and Half Yearly Review of Budget, MOF)

* Director, Nepal Rastra Bank

government has been reducing the capital budget allocation gradually in recent years, and as a result of this the actual capital expenditure itself is consistently lower than the budgeted amount. The struggle and consistent inability to spend the allocated capital budget within a given time frame has put the issues on the quality of spending.

The above Table-1 shows the trend of capital expenditure of Nepal for the last ten years of period. In the fiscal year 2074/75, the highest capital expenditure was found by 80.8 percent of the budget allocation whereas the lowest in fiscal year 2076/77 by only 46.3 percent due to the lockdown situation held in the last quarter of that year as created by the pandemic of COVID-19. The trend shows that spending on capital expenditure is much less than allocated budget which is in decreasing trend and therefore, the capital expenditure over the periods seems disappointing concerning that the development budget is not being spent consistently in a timely manner.

Government capital expenditure is necessary for developing economies like Nepal, where infrastructure gaps remain a significant bottleneck for both the public and private sectors. But, if we look at the data in above Table-1, it seems that not even 15 percent of the total capital budget, on an average is spent in the first six months of the fiscal year as most of the capital expenditure is incurred in the last month of the fiscal year i.e. Ashad. The underutilization of capital expenditure has been a common phenomenon in Nepal, with on an average 67.5% of capital expenditure being spent for last ten fiscal years.

The above Table-2 shows the overall treasury surplus position of the three tiers of government which remained at significant level due to the capital expenditure that could not be made in line with the budget. Although there is considerable surplus in almost all the months of the year, there is a large reduction in the last month of Ashad compared to other months. As compared with the total annual budget allocation, on an average of the last five years, the treasury surplus position is more than 15 percent which remained idle

Table-2: Status of treasury surplus of all three tiers of Government
(Rs. in Billion)

Fiscal Year Month	2074/75	2075/76	2076/77	2077/78	2078/79	2079/80
Shrawan	228.9	141.5	137.5	196.6	278.3	294.2
Bhadra	258.4	164.8	175.9	208.0	293.6	266.4
Ashwin	246.0	145.2	121.3	213.4	238.8	195.6
Kartik	308.7	169.6	150.3	221.0	275.7	182.8
Mangsir	349.0	119.4	163.3	245.7	291.2	182.4
Paush	303.2	178.8	241.8	294.8	277.8	199.1
Magh	301.6	179.7	241.3	344.3	304.4	
Falgun	274.0	131.9	213.9	385.6	335.3	
Chaitra	288.6	144.9	162.3	390.5	333.1	
Baisakh	269.5	137.2	204.3	317.5	325.1	
Jestha	248.5	164.5	164.5	315.5	351.9	
Ashad	89.5	65.7	141.2	198.8	232.5	
Average	263.8	145.3	176.5	277.6	294.8	220.1
Annual Budget	1,278.9	1,315.2	1,532.9	1,474.6	1,632.8	1,793.8
% of Annual Budget	20.6	11.0	11.5	18.8	18.1	12.3

(Source: Current Macroeconomic and Financial Situation, NRB)

for no use. Most of the revenue of government covers recurrent expenditure; however capital expenditure depends on internal and external financial support. In this way, the trend of keeping amount received from loans either from domestic or external in Nepal Rastra Bank and other commercial banks at zero interest rate is adversely affecting the capital formation and has not been able to increase the pace of economic development in Nepal.

On one hand, this trend of capital expenditure raises a question on the quality of spending pattern of capital expenditure and on the other hand, it creates problem in liquidity management of the financial system. In a country like Nepal, there are lots of development activities to be carried out continuously, but the position and trend of capital expenditure is being in dissatisfaction situation. This trend can be seen not only in the federal government but also in the provincial and local levels as well. The shift to federalism has brought hope and expectations of increasing capital expenditure towards rapid development of the country, despite the promise of development under the new system the post-federal government including provincial and local levels were failed to increase capital expenditure due to various reasons which can be discuss as follows.

Reasons for low capital expenditure

There are many issues involved in low capital expenditure in Nepal. There are issues concerning the delay in contract awards, problems related to procurement process, rules and regulations, and also the political intervention that creates hurdles. Even if the contracts are awarded on time, their implementation is often delayed due to the legal disputes on such contracts. Political transition, development transition and impractical rules, regulations and processes are also responsible for the constraints of capital spending.

There is no single reason behind the fact that capital expenditure is not incurred as allocated in budget, and if it has been done so far, there is a trend of high expenditure towards the end of the fiscal year. Both the government agencies and contractors of the development projects seem to be responsible for this. The reasons behind for cause of low capital expenditure can be highlighted in the following points as:

Improper budget allocation: Budgets are allocated without any proper planning or preparing a Detailed Project Report (DPR). The budget is allocated even before completing the feasibility study which affects spending on capital expenditure. Additionally, issues with land acquisition further hinder the ability to increase capital spending.

Inadequate preparation: In each fiscal year, different projects and programs are announced and included in the budget without adequate preparation which takes a long time to make the clear concept, preparing necessary procedures and guidelines that demand a long time to finalize. They may not reach even the implementation stage and if it is happened, they get either delay or lost in the middle of the fiscal year.

Resource management: Most of the mega development projects and programs are operated in multi-years contract basis, however there is a problem of resource management and resource assurance to complete the projects in due time. The shortage of government revenue required to fund development projects has lead to delay in completion of several important projects due to the contractors not being paid on time.

Control of Federal Ministry: Even though the country has gone to federalism, there is still a tendency to put even small projects in the budget of federal ministry. But the situation is that when such projects are unable to implement, they send them to the local level in the form of conditional grants. The local level, which is already unable to implement its own budget programs, has neither the ability nor the desire to implement such programs resulting in returning the same budget without any implementation.

Provision of the Forests Act 2019: According to the provision of Forests Act 2019, for the operation of national priority project, plan of which investment is approved by the Investment Board, project of national pride and any other development projects must take approval from GON ensuring that such plan does not result in significant adverse effects on the environment. However, the process of environmental assessment for taking final approval is time consuming and also while using forest areas it has to compensate either in the form of land or the necessary funds to be provided for forest development activities due to which the project works and operations are affected largely.

Managerial capacity: Lack of project management capacity, commitment and smooth coordination with various concerned stakeholders seems to be another reason which creates difficulties in solving even small problems as well. Due to this the project will not be able to gain its momentum.

Punishment and rewards system: There is a lack of punishment and reward system based on the performance of the employees involved in the management of development projects. Those who perform are not rewarded and those who do not are not punished. The current system neither makes concerned officials responsible for the failure of implementing approved project nor rewards those who produce impressive results. As a result, the implementation of the development project could not be run smoothly creating low capital expenditure.

Contract award and execution: Projects and programs included in the budget take a long time to enter into a contract and award them on timely manner. Also the fact that some contracts are executed without sufficient preparation thereby the implementation is delayed due to disputes and lawsuits.

Disputes on land acquisition and compensation: In some of the development projects more than the cost of the project has to be compensated on land acquisition. This causes not only failure of the project but there will be also politics in such acquisition and compensation process which could not be resolved promptly thereby the project works will be either stopped or delayed.

Litigation and disputes: Some development projects also involve litigation and disputes before awarding the contract or after the contract are being signed and executed or during the period of implementation of the project which causes in delay of the project works.

Frequent amendment in Public Procurement Regulation: The government's policy is also blamed for the poor capital spending. The government has amended the Public Procurement Regulation (Sarbajanik Kharid Niyamawali, 2064) for many times and again to address the problems of contractors but this has created instability. Till now, the government has amended the regulation for the 12th time.

Procurement experts: Due to the lack of procurement experts in the ministry and government offices that are largely concerned with the development activities, contract management of development projects has become sluggish causing implementation in weak and delay situation.

Contractor's professionalism: Most of the capital expenditure is spent on public construction, which is dependent on the contractor or builders of the project. Due to the lack of honesty of contractors in their professionalism, many construction related to infrastructure projects could not been implemented smoothly despite being contracts awarded on timely manner. In some cases, there has been delay in the implementation due to the intention of the contractors for which there is lack of an effective system of punishment.

Syndication of contractors: Syndication

as well as collusionary practices coupled with the tradition of wining contracts on the basis of unrealistically low bid amount and morally weakened bureaucracy poses a major challenge in ensuring timely completion of infrastructure projects. In addition, the practice of providing mobilization advance, which is 20 percent of the contract amount encourages contractors to use the advance in other lucrative ventures, often delaying the original assignments. As a result, time and cost overrun have become normal features, particularly in infrastructure projects.

Political appointment: In most of the development projects the Project managers are often appointed on the basis of political patronage and elite connections rather than competence and capabilities which ultimately fail to bring synergy in the team towards achieving the desired output. Similarly, the team members are also often appointed on the basis of their respective political connections bearing less enthusiastic in the successful implementation of the projects.

Measures for increasing capital expenditure

Despite repeated attempts, no government over the years has been able to increase capital expenditure in development works and failed to adopt any measures which are crucial for economic development and prosperity. Low spending of capital budget has become a generic problem as well as chronic diseases. However, the diseases are curable for which willingness and commitment for national development is a pre-requisite.

More than a dozen of reasons have been identified for the low capital expenditures and there are many more other additional reasons behind low spending. It is necessary to increase the capital spending capacity of all the three tiers of government as well as the quality and effectiveness of the expenditure. Since accelerating capital spending impact on economic growth, revenue mobilization, and job creation in a country, some of the measures as listed below can be undertaken to expedite the capital expenditure as :

As the budget is presented in a parliament on every 15th of Jestha for next fiscal year, there is about 1 and ½ months remained for beginning of new fiscal year and therefore, within this leisure time arrangement should be done to prepare action plan including necessary procedures and guidelines and complete other preliminary activities so that the projects and programs can be implemented as soon as the fiscal year begins.

The design of the projects and programs and their budget allocation should be prepared in a realistic manner and therefore the budgeting procedures should be scientific, systematic and transparent.

There are some projects where the construction on physical infrastructure has been completed but the payments to be made are still on pending. Payment of such completed projects should be done on time which will support in increasing the capital expenditure.

Many projects have the situation of incompleteness where partial works have been carried out. In due course many new projects are selected every year and therefore, the incomplete projects are getting stuck. So, resources should be arranged for such projects and implement the new project only after completing the previous one.

It is necessary to have the regular progress report of transformative projects of national pride and strategic importance and on the base of the report, reward those employees who work efficiently in achieving the target and on a contrary, punish those employees who do not.

There is a need to amend the existing Forests Act so that the government projects do not have hassles while using the forest areas. In addition, the required environmental assessment should be completed on timely basis and make

arrangements for the implementation of projects in an easy manner.

Due to the lack of coordination between various government agencies, the development work could not be done on time and the work done by one is often spoiled by the other. Therefore, there is a need of inter-agency coordination, the responsible of which should be taken by Ministry of Finance together with regular monitoring and evaluation of development projects.

Arrangements should be made to collect and publish integrated data on the capital expenditure of all three levels of government. There is a need to monitor the spending trend of capital expenditure on monthly basis and warn the government agencies that do not spend in accordance to the target.

The projects having disputes on land or compensation should be resolved within a limit time otherwise such projects should be dropped out. Only projects that have completed land acquisition process and are ready for implementation should be kept in the budget.

The employees involved in the project should be held responsible for their performance and for this the punishment and reward system should be arranged. Those employees who performed qualitative works and make progress more than the specified target should be rewarded and if they do not perform quality work within the specified period of time, there should be a system of punishment accordingly.

Rapid transfer and turnover of employees do not create a sense of stability and therefore, it should be arranged that the employees assigned to the project are not being transferred elsewhere for a certain period of time so as to make them specialized in the project.

In federalism, the federal ministry should hand over all the small projects to the provincial and local levels by providing the necessary budget. It should focus only on big projects and keep itself at the centralized in the formulation of laws and policies.

While implementing mega projects, there should be an arrangement of receiving foreign assistance from multilateral donor agencies so that modern technology, knowledge and skills are also transferred along with their technical manpower.

There are many complaints and hurdles in following the existing procurement laws and regulations. The cumbersome procurement processes have further delayed capital spending and therefore, an in-depth study is required in collaboration with various stakeholders to make it friendlier so that the procurement can be done in a speedy and transparent manner.

Actions to enhance accountability and transparency of public management need to be accelerated, including the reforms for public financial management and other public governance functions.

The sectoral priorities and targets should be developed and accordingly the project sector policy should be formulated with realistic budgeting and allocation of resources for implementing the sectoral development projects.

Projects that are not ready to implement must not be included in the budget. The government must make a clear policy to ensure 'quality at entry' and readiness of the projects to be included in the budget. This will help in minimizing the possibilities of including 'not-yet-ready' projects in the budget.

The National Planning Commission needs to adopt a policy to ensure that the projects it has received for approval to be included in the budget have been originated from concerned line ministries and meet all the pre-requisites.

For having qualitative contract management of the project, there should be an arrangement to recruit procurement experts as well as efficient

technical manpower through contractual services.

Emphasizing high economic growth and equitable development in a country, the development projects should be prioritized and re-evaluate for their continuation efficiently and smoothly. In case the contract of the project has to be extended under justifiable reasoning, the deadline should be extended in a realistic manner and mechanism of close monitoring of such projects should be developed.

The government, in consultations with contractors and other concerned stakeholders, should bring policies to promote merger and acquisition of contractors to reduce the existing large number of contractors to few in order to make them well-equipped and competent. This will help to promote healthy competition among the contractors resulting in delivering quality services and completing contracts within the agreed timeframe.

Conclusion

The government expenditure, especially the capital expenditure is essential to boost the productive base of all sectors of the economy which in turn will lead to economic growth. Though capital expenditure made by the government acts as a catalyst for economic growth and development in a country, it has been persistently weak in Nepal having actual spending significant low than the allocated budget. In this regard, not only the federal but also the provincial and local levels are not able to spend capital expenditure as expected on timely manner resulting a surplus of huge rupees of amounts which remained idle for no use.

The capital budget could not be spent because the government has failed to create a conducive environment for spending the budget. The inability to improve capital expenditure has resulted in frequent halting of development and construction projects. It has been observed that the government tends to spend a majority of the capital budget at the end of the fiscal year. The eleventh hour exhaustion of the capital budget leads to poor quality of construction works. Low and inadequate capital expenditure not only impede development activities, but also hamper job creation and affect people's earning.

There are many reasons as mentioned above due to which development projects are delayed and the allocated budget is not spent on timely manner. The root causes for the low capital expenditure in Nepal such as the allocation of budgets without considering the ministry's capacity and pre-feasibility study, lack of financial discipline and lack of coordination between the governments agencies need to be addressed. Therefore, in order to increase the capital expenditure some of the important measures as highlighted above should be adopted in a coordinated manner. However, the execution of these measures is based on the political willingness and commitment; and an efficient, effective and transparent administrative structure. There is necessary to have a clear positive intention and active participation of concerned authorities and agencies as well as a system of motivation and punishment. In fact, by not spending or are not being able to spend the allocated capital expenditure, it has been creating disruptions in the pace of economic growth and development.

Reference

Current Macroeconomic and Financial Situation, various Issues, Nepal Rastra Bank.

Economic Survey 2021/22, Ministry of Finance.

Half-yearly evaluation report of the Budget, various Issues, Ministry of Finance.

The Forests Act, 2019 (2076), Government of Nepal.

Operational Aspects of MFIs in Nepal

■ **Janardan Dev Pant***

The microfinance financial institutions (MFIs), one of the highly regulated bank and financial institutions (BFIs) are in the limelight these days, though with negative publicity overshadowing their valuable contributions. Specifically, the so called 'struggle committee against atrocities of microfinance' has been staging protest programs demanding, among others, waiver of the loan taken by the microfinance members. Likewise, anecdotal cases of wrong-doing of some MFI branch staff towards the members in some locations has been publicized by the media.

The achievements of the MFIs in terms of their significant contribution in lowering the poverty rate, enhancing financial, business, and health literacy; access to finance; micro-enterprise promotion; employment generation; and women's empowerment in rural and urban Nepal should not be forgotten. The population below poverty line was 42% in 1995 which has been reduced substantially to 17.4% in 2019 – much of the credit for this goes to the MFIs for their efforts in enterprise promotion. However, the poverty rate might have been slightly reversed again recently due to COVID pandemic.

In 2021, Nepal's remittance inflow was USD 8.2 billion, which is 23% of the Gross Domestic Product (GDP) worth USD 36 billion. The remittances received as a percentage of GDP increased from 11% in 2002 to 23% in 2021 growing at an average annual rate of 4.37%. The MFIs have been the conduit in generating and utilizing the remittance towards income-generating activities in rural and urban areas. At the first instance, MFIs have helped with loan to the migrant-sending families to send their members in foreign employment. Again, with proper utilization of the remittance as well as microfinance loan (with micro-insurance), many migrant-sending families have been successful in establishing micro-enterprises and creating self-employment opportunities resulting into the social stability.

The regulatory body, Nepal Rastra Bank (NRB) in February 2023 issued some new directives discouraging unhealthy business practices of the concerned MFIs and also formed in March 2023, a 7-member Committee including NRB officials (4), independent experts (2) and microfinance industry representative (1) to look into the issues of the industry and suggest on the appropriate policy measures. As per the recent directives, a member can now avail loan from only one MFI and MFIs are not allowed to provide loan to the borrower of 'A', 'B' and 'C' class BFIs. Again, the single borrower limit has been set at NPR 700 thousand. Likewise, the savings account interest rate should be set at minimum half of the highest interest rate charged in the loan account. These directives have come with a good intention to safeguard the interest of the microfinance member/clients and MFIs. Given multiple financing, monthly installment repayment system and the chances of MFI clients multiple borrowing from now on to zero, MFI's Portfolio at risk /Non-performing loan might increase quickly in an unsustainable way within a month. Hence an interim bridge solution or relaxation from government and regulator's side is a must to avoid risk of MFI failure. This way we can protect jobs and customer deposits as well.

* CEO, Nidhan Utthan Laghubitta Bittiya Sanstha Ltd.

There is a historical baggage of operational issues and challenges that the MFIs are facing, which are outlined after an introduction to the microfinance program and their outreach in the country. Some measures are also suggested towards saving the genuine member/clients and MFIs from the emerging crisis. The institutional practices at Nirdhan Utthan, the pioneer in formal collateral-free microfinance in the country, are cited as reference in some sections of this article.

Microfinance Program

There are multiple microfinance service providers in the country. Together with MFIs, other microfinance service providers are the Financial Non-Governmental Organizations (FINGOs) converted to MFIs, commercial banks, their subsidiaries, development banks, finance companies, cooperatives and even the government programs like Youth Self-Employment Fund. Typically, the MFIs provide savings, loan, insurance, and remittance services of micro nature to the member/clients, mainly in the rural areas. They are operated under the Companies Act 2006, Bank and Financial Institutions Act 2017 and periodic Directives from NRB for class 'D' BFIs.

The MFIs follow mostly Grameen model borrowed from Bangladesh experience that blend both financial and non-financial services targeting the women from the poor and deprived families in the rural/remote areas. These members are first oriented towards savings, financial literacy and productive activities prior to giving them access to finance, viz. loan as a critical means of production. The microfinance program implemented by Nirdhan Utthan includes the following stages: (i) identification of potential program area, (ii) mass motivation program, (iii) household survey, (iv) poverty ranking, (v) group formation, (vi) financial literacy, (vii) Group Recognition Test – GRT (viii) first loan disbursement, (ix) loan utilization inspection, (x) regular financial and non-financial services, and (xi) transformation towards micro- and small entrepreneur.

Nirdhan is also implementing the program targeting the ultra-poor. The majority ultra-poor tends to be landless rural women and these populations are often the hardest to reach. An ultra-poor woman would not be able to repay a loan, since all of her income goes into sustenance. As such, the ultra-poor needs to be brought into a stage whereby they are capable of participating in the regular microfinance program. Nirdhan model of graduating the ultra-poor involves at least a time horizon of 12 months and above as outlined below:

- 0-3 months: Mobilization
- 3-6 months: Group formation/savings
- 6-9 months: Training, assessment and technical support, assets transfer (e.g., two sacks of cement for each individual to construct shade, piglets, chicken etc.)
- 9-12 months: Observation
- 12 months above: MFI Client / Link to MFI

The approach used in graduation process involves a host of interventions as follows:

- Use of PPI (progress out of poverty index)
- Trust building with ultra-poor
- Flexibility in group formation and its' management
- Flexibility in savings and its' frequency
- Training based on what they have (building on the existing skills)
- Small assets transfer based on the performance in the groups and the skills they possess
- Savings mobilization as per their need and interest
- Linking the groups with Nirdhan Utthan MFI as regular clients (graduation)

The microfinance program holds the premise that the poor are also bankable and even small

amount of credit can help end the cycle of poverty. The time and labour of the poor - together with requisite knowledge, skill and capital investment in the form of loan - could be used in running productive enterprises. The poor lacks asset/ property to keep as collateral. As such, they are provided with smaller loans based on their savings habit/history and group guarantee. The group guarantee serves as the collateral and initial loans are provided as investment in productive activities. Coming into groups, the women from poor and disadvantaged families actualize their productive potentials over the period and become empowered socially and economically. Thus, group solidarity, peer pressure or influence in feeling accepted and valued in the group and society, and saving discipline of the members are the key factors of the microfinance success.

The MFIs have built-in several Client Protection (CP) and Corporate Social Responsibility (CSR) initiatives. Those implemented by Nirdhan Utthan are Maternity Allowance, Critical Illness Relief, Disaster Relief, Scholarship, Business Rehabilitation Support as well as periodic financial literacy and skill-based entrepreneurship development training and health awareness/education.

The microfinance landscape in the country is diverse in terms of their working area coverage and capital base. Besides several types of the microfinance services providers, the MFIs fraternity itself is heterogeneous. As of mid-October 2022, NRB has listed 64 MFIs - 4 wholesalers and 60 retailers. Majority of the MFIs - 46 (72%) are of national level, 13 (20%) are of province level and remaining 5 (8%) are districts-based in the process of conversion into either national or province level. In terms of capital base, 2 MFIs (3%) have paid-up capital over NPR 2 billion each. Over half of the total MFIs, 37 (58%) have paid-up capital in the range of NPR 200 million to NPR 2 billion. The small 25 MFIs (39%) are operating with paid-up capital below NPR 200 million each.

Outreach

The microfinance business is ever increasing in the country though the number of MFIs has gone down to 64 due to merger/ acquisition. The data as of mid-January 2023 shows an increase of about 7% in the member size and about 3% in the loan clients compared to the preceding year. The total members has reached almost 6 million, of which 54% (3.3 million) are the loan clients. There is insignificant increase in the number of staff reaching to a total of 23 thousand suggesting 140 loan clients per staff (Table 1).

Assuming the current total population of approximate 30 million and 20% of them below poverty line, the number of the poor comes to 6 million, which the MFIs have already covered. It should be noted that MFIs might have covered

Table 1: MFIs in Nepal - Program Coverage

Coverage/Outreach (in Number) [a]	2077 Poush 29 (13 Jan 2021) [b]	2078 Poush 30 (14 Jan 2022) [c]	2079 Poush 30 (14 Jan 2023) [d]	Annual Change Number [e=d-c]	Annual Change % [f=e/c*100]
MFIs	76	67	64	(3)	(4.48)
Staff	19,788	23,281	23,333	52	0.22
Branches	4,218	4,965	5,079	114	2.30
Members	4,928,087	5,621,865	5,988,142	366,277	6.52
Loan Clients	2,855,458	3,170,635	3,260,108	89,473	2.82

Source: NRB, MISD, Off-Site Division

Table 2: MFIs in Nepal - Financial Indicators

Financial Indicators (in Billion NPR)	2077 Poush 29 (13 Jan 2021)	2078 Poush 30 (14 Jan 2022)	2079 Poush 30 (14 Jan 2023)	Annual Change	
				Billion NPR	%
[a]	[b]	[c]	[d]	[e=d-c]	[f=e/c*100]
Paid-up Capital	23	29	31	2	6.90
Reserve Funds	16	21	31	10	47.62
Borrowings	178	236	226	(10)	(4.24)
Deposits	120	146	168	22	15.07
Loan Outstanding	322	431	451	20	4.64

Source: NRB, MISD, Off-Site Division

non-poor also in their programs (suggesting mission drift) and a single poor might have been enrolled by several MFIs concurrently (suggesting duplication/multiple banking).

Financially, the MFIs registered slower growth compared to preceding years. As of mid-January 2023, paid-up capital and reserves, both have reached NPR 31 billion. The capital increased by about 7% but growth in reserve has been sizeable with almost 48% increase). Again, deposits reached NPR 168 billion (an increase of about 15%) and loan outstanding to NPR 451 billion (increase of about 5%) over the preceding year. However, borrowings registered a negative increment of about 4% totaling up to NPR 226 billion. (Table 2).

The borrowings as of mid-January 2023 went down due to high cost of borrowing. Again, slow growth on loan outstanding might have been due to unavailability of loanable funds from BFIs, closure of micro-/small enterprises, loss of jobs, income affected by pandemic, various global economic disruptions and increased interest rates of the commercial banks.

The growth in the reserve funds (about 48%) has been at higher rates compared to that in paid-up capital (about 7%). The increased built-up of the reserve funds might be due to NRB restrictions indirectly in issuance of higher dividends/ bonus shares.

Issues and Challenges

1. Generic policy directives do not address issues of heterogeneous institutions

There is heterogeneity among the MFIs – wholesale and retail; national, provincial and district-based. Again, the retail MFIs are diverse in terms of their paid-up capital and member size. Some of the bigger MFIs have capability in withstanding adverse business situation brought about by national and global phenomenon for few years given their size of reserves and retained earnings. However, many smaller and newer ones would land into vulnerable position if not protected through policy provisions. There are not many options for smaller ones in becoming bigger and stronger. For example, there are still 11 MFIs with paid-up capital below NPR 100 million each. Though, encouraged by NRB to increase their paid-up capital, they currently have the only option of going into merger/acquisition for the purpose. The generic policy directives thus do not address the issues of all MFIs as they tend to be colored by the behavior of the select MFIs not representative of the microfinance sector as a whole.

2. Disruption of institutional innovations impacted on group solidarity and financial security

Working with those at the bottom of the socio-economic pyramid, MFIs have made some

institutional innovations like Group/Centre Fund and Pension Fund. With recurring savings mechanism, these funds helped in keeping the basics of microfinance intact and worked in the broader interest of the members, which have now been discontinued.

The Group/Centre Funds are created out of nominal membership subscription and fines to those arriving late in the Centre meetings. Initially, such funds were used in managing Centre meetings (e.g., purchase of mats, cushion, calculator etc.). Over the period, with accumulated savings, the funds were also used in significant initiatives like members' observation tour, prizes for members' outstanding children, and support in social work (e.g., contribution to old age home, library, and youth club). The generation and utilization of such funds are done as decided by the respective Group/Centre. Such funds have helped in promoting bonding, solidarity and self-respect among the members. Such funds are also valued given that the Groups/Centres are the main locations of the microfinance transactions.

To educate on and inculcate the value of savings, MFIs have introduced a longer-term fixed recurring deposit account, also to serve as a pension fund among the member/clients. Such a deposit mechanism was a win-win proposition for both the member/clients (safeguarding them in rainy days) and MFIs (providing loanable fund). NRB directed to discontinue these institutional innovations of Group/Centre Fund as well as Pension Fund. It merits revival of these institutional innovations in the current context.

3. Higher cost of borrowed fund makes the business unsustainable

Most of the loanable funds for MFIs come from commercial banks in the form of deprived sector loan. The over-dependence upon banks resort to shortage as well as higher cost of funds at times of liquidity crunch in the market. The loan disbursement through borrowed funds from the banks then becomes irrational given the prevailing loan interest rate cap for the member/clients.

4. Inadequate incentive restricts service expansion in needy remote regions

MFIs are not well-motivated venturing into the remote hilly areas where the services are needed most. The high cost of service delivery and low projected business volume in those locations means lower prospects of profitability, hence sustainability of the services. In general, inadequate incentives for MFIs in venturing new markets has also led to their service concentration in limited, accessible, and lucrative geographical pockets. However, Nirdhan Utthan has been found upholding its social mission, being the first MFI with expanded outreach through operation of branch offices in all 77 districts of the country.

5. Rural location of offices and inadequate staff capability hinder modernization of services

With increased volume and sophistication of the business, MFIs are required to institute modern means of management and control. There are several regulatory requirements including adoption of Nepal Financial Reporting System (NFRS) and periodic data upload in Supervisory Information System (SIS) and Credit Information Bureau (CIB). These advancements call for highly trained/qualified staff. While inadequate staff capability hinder timely fulfilment of these requirements, the process of digitalization in the rural offices are hampered by irregular power supply and weak internet connectivity as well as lack of required infrastructure in going for FinTech.

6. Profit orientation over service motive leads to unhealthy competition

MFIs face competition with MFIs as well as other BFIs. As some MFIs prioritize profit compromising on service objective, there is unhealthy competition among the MFIs. The hijacking of staff, group, and member of one MFI

by another has been common in the field. The unhealthy competition among the BFIs has also led to multiple-banking and over-indebtedness among some member/clients. For some time in the past, there were issues with CIB that failed to produce correct borrower information from the system so as to check duplication. The subsequent loans to the members were not disbursed by some of the MFIs coupled with necessary financial and business literacy on their proper utilization in productive ventures.

Nirdhan Utthan for good reasons, has a practice of educating its' member/clients on various topics of financial, business, and health literacy through monthly dispatches in the form of the CEO's message. These are also published periodically as a compilation to serve as a reference material for the concerned stakeholders.

7. Monitoring/supervision lapses mask the unprofessional field behavior

MFIs have a system of assigning business targets for the field staff amidst aggressive business expansion pursued by some of them. However, much focus on business figures with weak central and regional monitoring/supervision mechanism has masked weak credit appraisal by the MFI staff. Moreover, in some cases there are lapses in following-up on whether the loan has been utilized well by the members in the approved business projects or not. The tendency of higher dividend declaration as a hall-mark of the success of the senior management has to blame to some extent for the unprofessional credit appraisal and weak follow-up on loan utilization by the field staff.

8. Intrusion of moneylenders defame the microfinance legacy

The nexus of village moneylenders (so called MeterByaji in Nepali given their exorbitant interest rate) and MFIs as exposed by media recently has hinted on suspected collusion of some MFI staff and members with them. There might be instances where MFI field staff might have been misguided or intentionally created ghost borrowers in the system and let the loan misuse by the moneylenders at higher interest rates. Likewise, some of the MFI group members might have engaged in money- lending business themselves using the MFI funds. It's usual in village setting that one borrows money to comply with social traditions and daily consumption. In the process, they land-up with several moneylenders as well as cooperatives and MFIs to keep their loan rolling, ultimately falling into the debt-trap. Though, there are many players defaming the microfinance program, the MFIs are the first to bear the brunt of the unethical practices in the sector.

9. Weak market competitiveness of member/clients results in higher PAR and NPL

Being lowly educated and skilled, most of the MFI member/clients are engaged in production and marketing of agricultural goods and services. The Covid-19 pandemic hindered their businesses for over two years and they could not repay their loan installments due to reduced or no sales of their produce. The NRB relaxation on time extension for loan repayment and re-scheduling of the outstanding loan has resulted into bigger installments later for the members.

As the pandemic subsided they are now facing the issues in marketing of their produce/product and services. Due to open border with neighboring countries, much of the agricultural products are being imported and member/clients are being unable to compete in the market, partly due to higher cost of their production. This has direct bearing on their income generation and repayment of loan installments. NRB provisions, for some time, helped MFIs in keeping their non-performing loan (NPL) ratio low. However, the cumulative effects of the pandemic and weak market competitiveness among the member/clients have contributed to higher percentage of portfolio at risk (PAR) and NPL at MFIs' end.

Suggested Measures

1. State to assume its role towards those at the bottom of the pyramid

It is the duty of a welfare state to provide for the basic needs (food, clothing, housing, health, and education) to its ultra-poor people. One of the primary functions of the state is to solve problems of poverty and unemployment so as to raise the living standard of its people. However, there are resentments as the issues are not addressed well so far by the state.

Nepal started to liberalize its' economy in 1990s and became the first least developed country to join the World Trade Organization. Though the impact of the economic liberalization has not been well documented, it is estimated that only minority of the population benefited and majority was left out. After a decade-long conflict (1996-2006), there has been some stability in the country though there is fragility in politics. The government could prioritize those at the bottom of socio-economic pyramid through its program and budgetary provisions so as to check untoward incidents.

2. Relief measures for member/clients facing genuine problems

There are genuine member/clients, who have not been able to repay their loan installments despite of their good efforts. The reasons may include death/permanent disability of the breadwinner; heavy treatment cost due to critical illness of family member; disruption/destruction of project due to COVID pandemic, natural calamities and pandemic related to bird and animals; and inability to market produced goods and services. Such member/clients deserve specific and targeted policy measures of loan renewal, rescheduling and restructuring.

A separate fund could be created to provide relief and subsidy to the member/clients falling into genuine problems. Such a fund is justified given that MFIs have contributed significant amount in the form of tax to the government. Taking Nirdhan Utthan example, in the past three years, it has paid a total of NPR 1,424 million (annual average of about NPR 475 million) in the form of income tax, remuneration tax, and interest tax.

Similar funds have also been created at the MFIs end for the benefit of their member/clients. Nirdhan Utthan has been regularly providing economic relief packages to those facing genuine problems. The package was worth NPR 72.5 million in FY 2077/78 for 7,250 member/clients; NPR 18 million in FY 2078/79 for 3,000 member/clients; and NPR 20.5 million recently in FY 2079/80 for 4,090 member/clients.

4. Market protection for domestic product and services

The government could discourage import of the agricultural products through several measures including imposition of appropriate taxes so that the products and services of the MFI member/clients could get proper markets. Another way of raising market competitiveness of MFI clients through reduced cost of their production is to provide them also with the agricultural subsidy. The so called 'Big Farmers' get interest subsidy on their agricultural loans taken from other BFIs. However, the MFI clients are devoid of such benefits due to policy shortcomings.

4. Market segmentation for the BFIs

Virtually, all categories of the BFIs are engaged in microfinance business. NRB has directed the MFIs on 22 February 2023 that they are not allowed for loan disbursement to the borrower of 'A', 'B' and 'C' class BFIs. Again, single borrower limit for MFIs has been set to NPR 700 thousand. The spirit of enterprise promotion may suggest loan disbursement beyond NPR 700 thousand for the advancing entrepreneurs. As such, the needs of such entrepreneurs should be catered by the 'A', 'B' and 'C' class BFIs. It would, however, be prudent that they do not deal

into loan disbursement below NPR 700 thousand. This would entrust small-ticket loans to MFIs and ensure a level playing field for them.

5. Specific policy directives according to the MFI categories

It is high time that 'National Micro Finance Policy 2007' be reviewed and new one formulated in the changed context. The regulatory provisions could be differentiated for wholesale MFIs and retail MFIs. Within the retail MFIs also, it would be appropriate to address national level and province level MFIs separately through policy directives.

6. Provision of alternative sources of loanable fund

The establishment of a 'Microfinance Fund' has long been discussed towards reducing over-dependence on commercial banks for loanable funds, which could be moved ahead soon. Other immediate options could be enhancing the allocated 5% portfolio in deprived sector lending by 'A', 'B' and 'C' class BFIs and recognizing only the wholesale lending by them to MFIs as the deprived sector lending.

7. Addressing health issues of the micro-entrepreneurs

The sound health of the poor individuals is the greatest asset as they have to depend on a single stream of income, which may dwindle if the health condition is deteriorated. As such, health issues of the member/clients are one of the critical factors to consider while promoting micro-entrepreneurship. There are instances of the successful member entrepreneurs falling back into poverty trap due to critical illnesses and thus prevention is better than cure.

Nirdhan Utthan has been promoting health awareness among its member/clients including periodic health check-up camps as one of the preventive health measures. In its' two-day free health check-up camp organized on February 16-17, 2023 for member/women entrepreneurs in Kohalpur, Banke district, 25 out of 294 patients were diagnosed with an initial stage of cervical cancer. The detection rate - in such an area proximate to the town of Nepalgunj with many hospitals and health facilities – is an indication that there are serious health issues among the microfinance member/clients. The MFIs would do well, if they could arrange for a comprehensive complimentary health check-up of their member/clients in collaboration with accredited health facilities, at least once a year.

(Views expressed are personal.)

●●●

Cement production in Nepal: Exploring Export Viabilities

■ **Pralhad Giri***

Background

In 2022, the world economy was hit by a series of severe shocks that made each other worse. The pandemic of communicable diseases, the current crisis in Ukraine and the ensuing food and energy crises, rising inflation, increasing debt, and the urgent climate situation are the major causes. Growth slowed to 3.2 percent in 2022, which was more than one percent lower than what was expected at the end of 2021. This was mostly due to Russia's aggressive war in Ukraine and the cost-of-living crisis it caused in many countries. In 2023 and 2024, growth is expected to stay below average[1].

Nepal has been importing almost all essential commodities of its household needs which could be otherwise produced in the 'agrarian; economy. The dependent-nation, where an estimated 1500 youth are going abroad for employment on daily basis, has left the economy with gloomy picture and desperate hopes being piled amid the chaos and uncertainties. Lack of optimism and confidence in business fraternity further intensified the lacklustre of investments from both domestic and international domain. Leaders have long been committing people to restore the confidence and work tirelessly towards uplifting economic conditions, yet a glimmer of hope still unseen. Negative sentiments on doing business and repaying debt to the financial institutions have wreaked havoc on the way to rebounding the economy. Return on investments has dismal due to prolonged loanable funds, expected-than-higher interest rate trajectory and whopping price rise. As a result, the micro, small and mid-sized enterprises (MSME), has been affected badly and in the brink of collapse, increasing possibly horrific bad debts to the banks.

Government's revenue collection has historically been low since 1984, mainly because of heavy dependence on import, and lack of diversification. Certainly, there is positive relation between goods being imported and revenue being generated. Higher the imports, higher the revenue. There would not such other backup revenue program where government could have generated otherwise. It could have earned significant revenue had there been government's major stakes on profit-bearing public companies as slippery slope. Poor capital expenditure also heavily criticized amongst the donor communities whose contribution is a remarkable part of Nepal's national budget. While the government's revenue is not diversified with the rising expenditures due to the fiscal federalism is in practice, the imbalance of resources and contemporary model of public expenditure mechanism has raised serious concerns not only for international communities but the people of the country itself. Lack of serious, timely and appropriate coordination with professionalism between the fiscal and monetary authorities are being questioned by the private sector, mainly pointing out the key reason on country's weakening economic condition. The situation where revenues cannot meet its current expenditures is a desperate scenario. The illegal trade in the open-boarder areas surged recently is matter of great concern of not the revenue effectively being generated.

Current trade situation

While looking to the foreign trade, the outcome hasn't come rosy. According to Nepal Rastra Bank,

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

[1] OECD Economic Outlook, March 2023

in the first eight months of 2022/23, merchandise exports dropped 29.1% to Rs.104.80 billion from 82.9 percent the year before. Exports to India and China declined 37.5 percent and 4.9 percent, while exports to other countries rose 6.0 percent. Zinc sheet, cardamom, particle board, woolen carpets, tea, and others grew, while soyabean oil, palm oil, oil cakes, textiles, silverware, and jewelries fell. Imports are also decreased in the period, as per the central bank's report. In the first eight months of 2022/23, merchandise imports declined 19.1% to Rs.1058.39 billion from 38.6% a year earlier. India, China, and other imports plunged 17.6%, 21.7 percent, and 21.4 percent, respectively. Petroleum products, chemical fertilizer, sponge iron, gold, other stationeries, and transport equipment & components climbed, while medication, M.S. billet, crude soyabean oil, communications equipment, and others are reported dropped.[2]

When both exports and imports decline, there would be the subsequent impact on trade balance. Nepal has long been facing trade deficit, which has been decreased 17.9 percent to Rs.953.59 billion during the eight months of 2022/2, according to Nepal Rastra Bank. Such a deficit had increased 34.5 percent in the corresponding period of the previous year. The export-import ratio decreased to 9.9 percent in the review period from 11.3 percent in the corresponding period of the previous year. During the eight months of 2022/23, merchandise imports from India by paying convertible foreign currency amounted Rs.85.12 billion. Such amount was Rs.147.03 billion in the same period of the previous year.

Cement and its export viability

The world grapples with economic, environmental, and political upheavals, export on cement tenders a fresh perspective and hopeful outlook for the future. Nepal is not a major exporter of cement, as it mainly relies on domestic consumption for its cement production. However, in recent years, there has been some growth in the cement industry, and the country has started to export cement to neighboring countries. In 2020, Nepal exported around 315,000 metric tons of cement, mainly to India, with smaller quantities going to Bangladesh and Bhutan. This represents a significant increase from previous years, with exports in 2019 totaling only around 49,000 metric tons.

The main challenge for Nepal's cement industry is its relatively high production costs compared to other countries in the region, which can limit its competitiveness in the international market. In addition, the lack of adequate infrastructure, such as efficient transportation and logistics networks, can also make it difficult to export cement. However, with the growth of the construction industry in neighboring countries and the increasing demand for quality cement, there is potential for Nepal to expand its cement exports in the future. The government is also taking steps to support the industry, such as providing tax incentives and promoting foreign investment in the sector. However, it is important to note that Nepal's actual cement production may vary from its capacity due to various factors such as demand, raw material availability, and operational issues. In addition, the COVID-19 pandemic has also affected the cement industry, causing disruptions in supply chains and construction activities, which may have impacted production levels.

There was a time, when Nepali cement was not considered to use in big projects. Even individuals tend to fear to use Nepali cements for their house construction. Lack of trust was rampant, even with more reluctance whenever there was promotion was launched for Nepali cement sale. Nowadays, using Nepali cement

2 Nepal Rastra Bank, Current Macroeconomic and Financial Situation, published by Economic Research Department

has become essential component of Nepalese constructions, be it a large infrastructure projects or building a house.

Now the potentials have been perceived far than the domestic market. Earlier, Nepal's cement production was under dependency on clinker import, a major semi-material. Now, the prospective have begun. The nation is set to exports of million tons of cement, should there be stable policy and stern action to stimulate the industry. In February of this year, Nepal exported cement and clinker worth NPR 140 million. However, the total export was meagre of NPR 16 billion. At least it gave a sigh of relief to minimize the soaring merchandise trade deficit. Not only there is outstripped demand surged for cement, the industries in India are also eyeing on Nepali clinker.

The technical side of Nepalese cement

A family of composite cements known as LC3 (Limestone Calcined Clay Cement) includes Portland Clinker, Calcined Clay, and Limestone. While the production method for LC3 is similar to that of producing regular cement, it uses raw materials and technologies already in use by the cement industry. Fine tuning the current scenario of environmental concern, the LC3 seems appropriate for the Least Developed Countries due to its features like less emission, low cost and high efficiency. Kaolinitic clay serves as the primary raw element in LC3. Even reddish clays with high iron content can be used to make this cement, as long as the clay contains between 40% and 60% kaolinite. Such clays are available in abundance in Nepal and India, where technology uses the half of the energy for the clinker production.

Three types of cement are produced in Nepal, named as OPC, PPC and PSC. OPC is the most abundant. OPC has 33, 43 and 53 grades. PPC is considered to be the best grade of cement. It is used in hydropower projects, large complexes, dams and other important projects. OPC 53 is also good. It is used in roads, runways, bridges, electric poles and other large structures. India's demand is outstripped to PPC mostly, hence Nepalese producer need to focus on PPC for export. Nepal is in a competitive position for the delivery of cement due to the absence of limestone reserves in Indian states of Bihar and Uttar Pradesh.

Cement producers in Nepal, however, are mulling over reducing the production cost while being environment-friendly, using modern technologies that sets utmost priority in maintaining environmental and ecosystem balanced and minimizing the import of imports of other complimentary raw materials like slag and gypsum.

Dynamics of Cement – Cost/Price tradeoff

Nepal is considered of high-cost economy. Elevated inflation and interest rates are deliberately surging the cost of productions making less competitive in the market, where import have predominance. The vicious circle of trap is still seen in spheres. Earlier, vicious circle of poverty was the main issue, nowadays debt trap is. Until 2017, produced cement in Nepal was costlier than India and China. The price then touched up to NPR 100 for a bag of cement, whereas these days it is on an average of NPR 600. Price has to be competitive in the dynamic of market mechanism. There are several commodity's example that still suffering being non-competitive due to high costs. Those include sugar and edible oil. Despite being produced in Nepal, these items have not been supported either.

Lower the cost and lower the price. That's the simple fact. The added costs due to the power cut in the past, has been eased. Similarly, high-technological equipment embedded in low costs in the production procedures, as well as inflow of foreign investments has contributed

to keep the price as low as possible. Ability to produce cements to its utmost capacity wherever possible, is the significant factor to reduce the cost and subsequently to sell in a low profit. The doctrine of lower the price and higher the quantity has accelerated the total sales, ultimately made it possible to keep the prices affordable. However, there are severe criticism amid the industrialists that divided their operational and management activities mainly because of unhealthy competitions that led to the emergence of unbalanced industry growth. Likewise, foreign direct investment (FDI) to the Nepalese cement industries is said to have saturated. Industrialists those focus on long-term viability on cement business, fears on drowning the domestic industry if more FDI comes. Chinese companies are eying on Nepali market, which will be challenging for export growth for Nepal.

The current production of the cement exceeds the domestic demand; hence the companies must seek their ways to market the produce in neighboring country. According to Cement Association of Nepal, as of now, more than 100 cement industries are registered, out of 65 industries are with foreign investments, with an estimated production capacity of 20 million tons per year. Region-wise, 40 percent of Nepal's cement industries are located in Lumbini province, where 12 cement industries are running. However, all registered companies at the moment produce cement. The estimated domestic demand is about 11 million tons per year, whereas the production capacity is crossed over 22 million tons per year. If all registered companies come into operation, there would be 30 million productions, worth NPR 300 billion. Meanwhile, custom data shows that cement worth NPR 30 to 40 million is imported monthly, but that has not been imported by the cement industries here in Nepal. Government officials opine that certain projects that started a long time ago had already decided what cement to use. As a result, the imports are seen in small quantities. In the Covid-19 pandemic period, almost 80 percent of the cement industries were operating at around 40 percent of their capacity, and rest were shut down. During the time, the domestic demand was remarkably plunged by 50 percent, further exacerbated by the disruption on public and private construction projects.

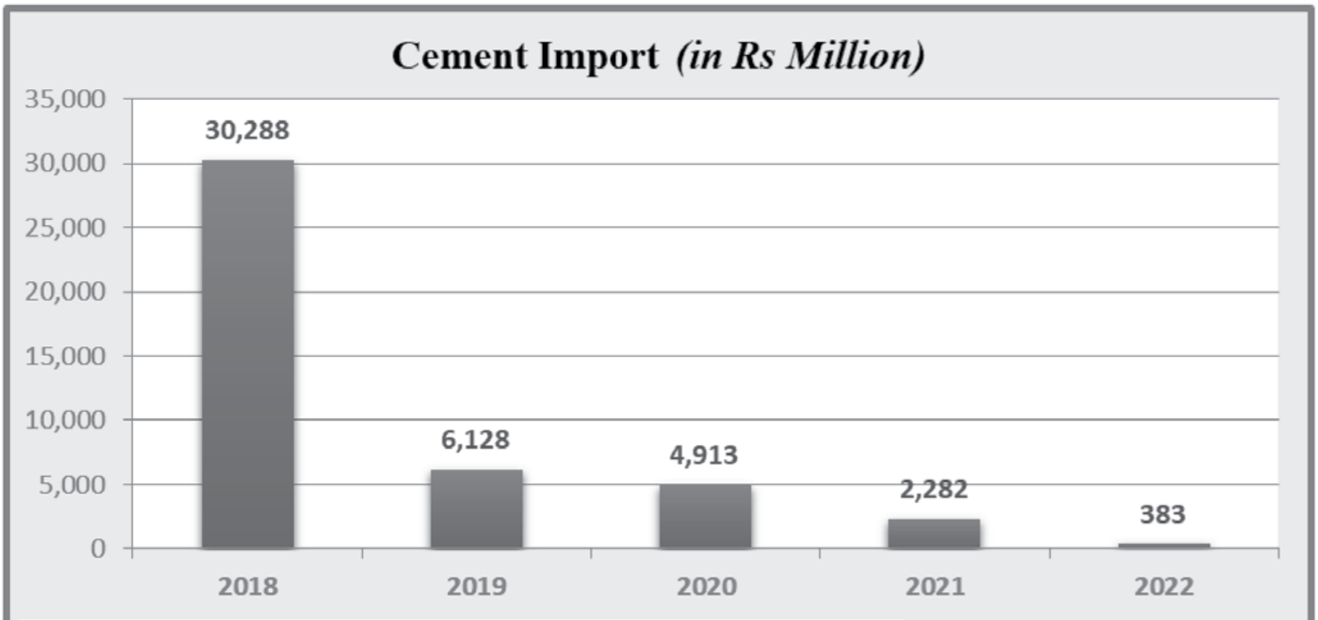

Cement Includes - Hydraulic, Aluminous, Portland, White portland, Clinkers
Data Source: https://nepaltradeportal.gov.np/web/guest/data-visualization

Current demand and supply indicate that Nepal is becoming self-reliant to meet its domestic needs. As of result, most of the big corporates have plunged into cement industry, ensuring their investments turning into a sustainable return.

Reason for growing industrial attention

Nepal was fully dependent on foreign cement until 2016. The cement imports drastically accelerated in the year 2074-75, the aftermath of deadly earthquake. In fiscal year 2017-18, cement and clinker worth NPR 30 billion were imported. Now the situation has changed. The time has come to reap the benefits of utilizing its natural resources, which turns into export-oriented. One of major reasons behind the growth of the cement industry in Nepal is the abundance of limestone mines, which is the major raw material for cement. Earlier, industries did not have enough investment and technology to mine limestone. Policy was also hindering for mining, which compelled them to import clinker from India and elsewhere. Meanwhile, The Mining and Geological Department issued 171 limestone mining licenses by fiscal year 2017-18, the domestic industries have gained momentum.

Below is the presented graph that depicts how cement was being imported to Nepal, and its development.

According to the Trade, Export and Promotion Centre, the trend of cement import declining since 2018. The import sharply declined from NPR 30.29 billion to NPR 0.38 billion, shows that Nepali cement have now sufficient to meet the domestic demands. This has pushed the subsequent decline in the importing trend, resulting below billion rupees import in the last year.

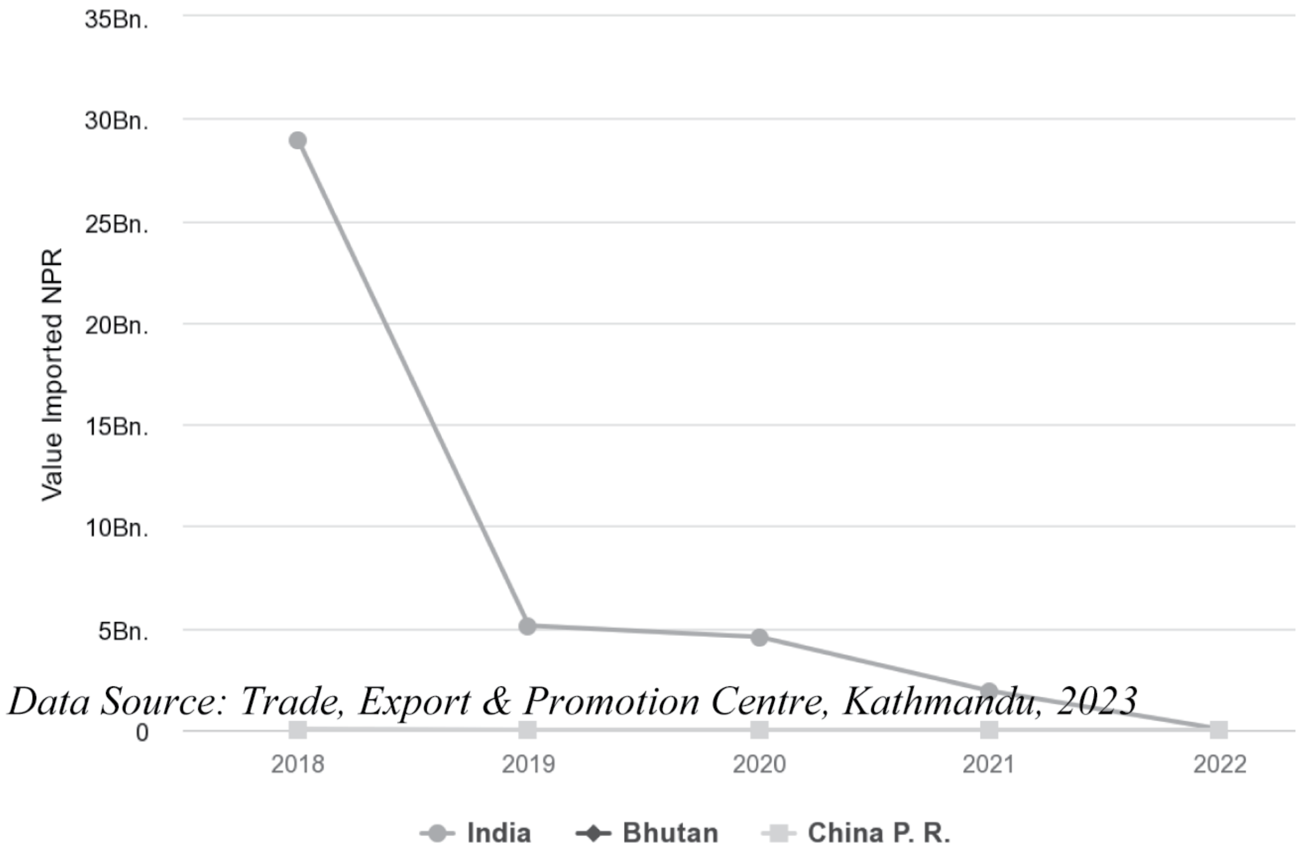

Source: Trade, Export & Promotion Centre, Kathmandu, 2023

The following chart also depicts the import being substantially dropped to NPR 5 billion in 2019 from NPR 30 billion of 2018. During a year, import of Cement sharply plummeted by 83.33 %.

While analyzing the significant reduction on import, one can be surprised to know that six or seven years ago, Nepal was completely reliant on foreign cement. The fact that it is now exporting cement is a huge leap toward for the cement industry and its upcoming exponential growth.

Exploring export potential

According to the Cement Manufacturers Association in Nepal, the country's cement industry have the potential to export 20 million tons of cement each year at a value of over 200 billion. If this comes to be, the current capacity of the Nepalese cement industry, which does not account for expansion, will be approximately similar to the total export revenue currently being brought in. Earnings from the export of cement have the potential to lower the country's trade deficit by up to twenty percent. During the first eight months of 2022/23, the overall trade deficit came in at Rs.953.59 billion, representing a drop of 17.9 percent. According to the Nepal Rastra Bank, this type of deficit reached a level that was 34.5% more than it was in the same time period the previous year. Cement has the potential to become an important factor in reducing the country's trade deficit if its export potential is fully realized. It is the commodity whose prospective export value as of right now is worth more than the total value of the value of all other products that are exported.

Cement is a high-value product in a country that mostly exports farming goods or other low-value goods. Exporting cement has many benefits because it is a high-value product. Experts on cement say that it has one of the biggest domestic value additions (over 80%). Making cement not only gives people good-paying jobs, but it also starts a cycle of growth in towns across the country. Mines and minerals, transportation, and electricity are all things that cement makers help make possible.

Government has taken several initiatives to keep the trade balance in moderate. The draft on "Nepal Trade Integrated Strategy 2022" has taken cement on high priority for export. Industrialists still uncertain how long the existing 8 percent incentive on domestic cement and clinker will continue. There is not such assessment on how the incentive will work, and makes market more competitive. Also, there lacks the synchronization needed to harness the potentials of natural resources with market assessment in neighbouring countries such as India.

Way forward

The strongest role in the expansion of cement industry and its export potential is the government's initiative. The government can itself open an industry and then pouring foreign direct investment on it. This is, however, debatable. Earlier, public cement industries in Nepal went to discontinuation with heavy disturbances due to the stern and stable policy. However, the government can carry out feasibility study on raw materials (mainly the limestones and Gypsum), distributing potential mining permit and construction of accessible roads.

There are some laudable steps of the government that heightened business interests in cement plant. Some of the initiatives including increasing import duties on cement and clinker and enhancing subsidies with incentives to exports are the steps towards making indigenous produces more competitive in the domestic market. It further aimed at targeting in the neighboring markets also to be able to more competitive in price. Government's intervention on exploring and exploitation of natural resources and investing thereafter has spurred the domestic sentiments to produce more and also to allure

foreign direct investment. Similarly, end in the scheduled power-cut (loadshedding) also added the advantage.

A strategy on reducing cost of the raw materials as well as processing on cement plant is challenging. However, revising trade policy is a must to target on long-term impacts. Similarly, there has to be strong diplomatic stand with India to facilitate railway network up to the major boarders for the easy transportation of coal and export of cement from Nepal. The emptied trucks and lorries which return to India, should also be used as a cheap medium to transport the produced cements. Diplomatic stand with India, is major determinant factor. This also includes to make availability of coals from India, assurance of non-tariff and other state-level barriers of Nepali goods' imports to India. Electricity prices should be revised to the exporting industries. As the industry suggests, electricity should be priced as equal to selling price to India.

The current projections indicate that the demand for cement will increase by only five to ten percent, which is inadequate to match the existing production capacity. As a result, cement manufacturers believe that exporting their product is the best and only feasible option to sustain the current boom in the industry. The excess production capacity provides an opportunity for export. They argue that if the export potential is realized, it will not only save the cement sector but also give a much-needed boost to the country's economy. This will create a win-win situation for both industrialists who want to find markets for their excess production and the government that aims to enhance its foreign trade balance by increasing exports.

However, exporting cement is easier said than done, even though some markets can easily absorb Nepal's products. Industrialists claim that their plants have the ability to produce cement that can be transported to nearby markets, but there are some issues that only government intervention can resolve. If the government takes measures to tackle the problems that the cement industry is facing, the industrialists believe that they can begin exporting their products immediately.

To realize the export potential of Nepali cement, it is necessary to invest in modernizing the production process, improving the quality of the product, and developing transportation and logistics infrastructure. The government also needs to promote favorable trade policies and provide incentives to cement manufacturers to encourage them to expand their production and export capacity.

References

NRB (2021): *A Study on the Impact of Cement Industry with FDI in Nepal: A study on Socioeconomic Impact:* https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2021/05/2078.01.25-Final-Draft-of-Cement.pdf, retrieved on April 15, 2023.

Dhakal, Modnath (2022): *Cement industry seeks support to boost demand, export, article published in Rising Nepal*, retrieved on April 15, 2023. https://risingnepaldaily.com/news/19126

New Biz Team (2022-6-07) Cement: Eyeing Exports: The New Business Age, retrieved on April 15, 2023, https://www.newbusinessage.com/MagazineArticles/view/3473

TEPC (2023): Export-Import Data Bank: retrieved on April 16, 2023: https://nepaltradeportal.gov.np/web/guest/data-visualization

NRB (2023): Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal, retrieved on April 17, 2023: https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2023/04/Current-Macroeconomic-and-Financial-Situation-English-Based-on-Eight-Months-data-of-2022.23.pdf

Public Investment: Challenges and Opportunities

■ Milan Rai*

Introduction

Public investment, synonymous to capital expenditure, refers to government expenditure on public infrastructure, and such infrastructure is categorized into two types: a) economic infrastructure, and b) social infrastructure. Economic infrastructures such as airports, roads, power station, telecommunication etc. are facilities, activities and services that support operation and development of other sectors of the economy. These infrastructures facilitate in increasing efficiency and the overall productivity of the economy and play critical role in facilitating the smooth functioning of all sectors of the economy. Social infrastructure e.g. schools and hospitals on the other hand comprise facilities, spaces and services that support the quality of life and wellbeing of communities. It helps citizen to be happy, safe and healthy, to learn and to build human capital of the nation. Both economic and social infrastructure becomes public assets once they are completed. Public investment is vital as it creates public infrastructure to support the delivery wide range of public services, connects individuals and businesses with economic opportunities, both with the country and abroad and it also function as a key driver in fostering economic growth of the country.

Public investment is generally disbursed from capital budgets (or expenditures) at the construction stage, whereas expenditure related to operation and maintenance (O & M) of public assets are disbursed as recurrent/revenue expenditures. Hence, budget management for public investment requires arrangements from both categories of expenditures over the life-cycle of the public infrastructure. Therefore, while government allocates budgets for public investment it also needs to consider expenditure related to its operation and maintenance then only public assets will provide optimum benefit in the economy. Public investment can be financed from various sources such as government general revenue, grants and assistance from donors, private sectors, and state-owned enterprises, however, this article covers government spending which is allocated in the federal budget for building public infrastructure such as roads, canal, airports, school, and hospital buildings and so on.

Public Investment and Economic Growth

Public investment can foster economic growth through the creation and use of infrastructure. The spending during the creation stage of the infrastructure would directly increase economic activity and stimulate the demand for goods and services in the short term. When the new infrastructures are created and starts to be used, it connects citizen and businesses with economic opportunities, promote trade, and increases productive activities in the country. This would increase the quantity of goods and services produced by the country over the long lifecycle of the infrastructure. Thereby, public investment increases output and economic growth in the long term when the infrastructure is used. Public investment also promotes private investment mainly due to the provision of infrastructures which creates business opportunities for private sector to invest in thereby, increasing economic growth of the country. However, the impact of public investment on growth depends significantly on the quality of infrastructure

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

governance. Infrastructure governance refers to processes, tools, and practices of interaction, decision making, and monitoring mechanism used by governments to provide infrastructure services to the public i.e. it is the way how the government delivers infrastructure services to its citizens.

Public investment affects economic growth through two main channels: (1) efficiency and, (2) productivity. Efficiency refers to how much a given amount of public investment provides in terms of physical infrastructure. The public investment efficiency for a country is calculated as the ratio of public investment outputs per unit of capital spending per capita. On the other hand, productivity is how the created physical infrastructure affects the economy. Public investment productivity is the relation between investment and economic growth as determined by the average real rate of capital stock growth to the average real rate of economic growth.

It is the general belief that countries need capital to grow and direction relation exits between capital spending and growth. In other words, if a country makes more capital spending, growth is likely to follow. Because of this belief, we are more bias in favor of capital spending made by the government.

However, the ultimate benefit that public investment generates will depend upon the efficiency and productivity of such investment signifying growth is not likely to follow with higher capital spending. As study of the IMF shows that on average, countries lose more than one-third of their resources in the public investment process and such lose in low-income developing countries averages 53 percent. The study also reveals that the effect of public investment on output is short-lived and weak in low-income developing countries. A positive public investment shock of 1 percentage point of GDP is associated with output increase of 0.1 percent in low-income developing countries. Hence, in addition to increasing the quantum improving efficiency and productivity of public investment by strengthening infrastructure governance is vital to realize the potential benefits of capital spending.

Importance of Public Investment

Public investment can play significant role in promoting economic development and reducing poverty in low-income developing countries like ours. Potential benefits of public investment are as follows –

Infrastructure creation: Public investment can be used to create public assets like roads, bridges, hydropower, airports, etc. and such infrastructure facilitates trade and economic growth.

Human assets development: Investment in education, health, and social services can improve the productivity and well-being of citizens which create human capital and provide foundation for high, inclusive, and sustainable economic growth.

Employment opportunities: Investment during the stage of infrastructure creation will create employment opportunities in one hand, on the other hand public investment in sectors such as agriculture, industries, and tourism can create new jobs, boost incomes, and reduce poverty.

Public Investment in Nepal

Nepal being one of the low-income developing countries it has the great aspiration of creating employment opportunities, achieving higher, sustainable, and inclusive economic growth, and ultimately uplifting the living standard and quality of life of its citizen. To meet its infrastructure requirements Nepal has been allocating significant proportion of its annual budget for the purpose of public investment. The figure below shows the budgeted public investment and total spending (budget) of the country –

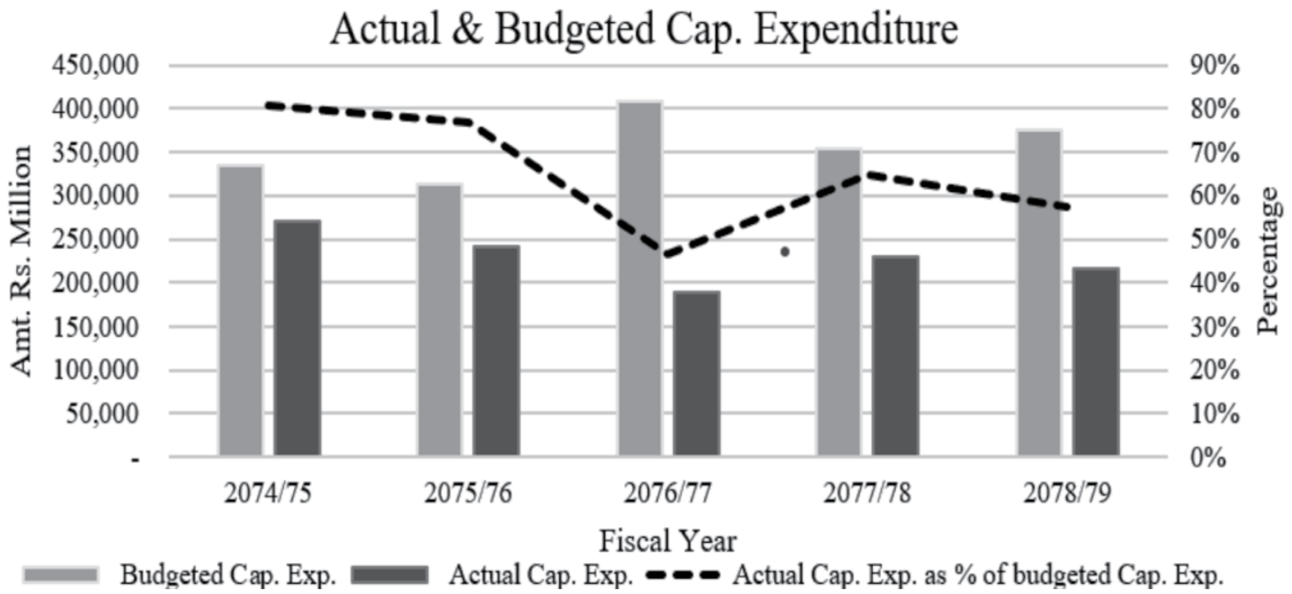

Source: Ministry of Finance

As shown in the figure above Nepal has allocated 26.6 percent of the total budget for public investment in FY 2076-77 which is the highest and it has allocated only 23.0 percent in FY 2078-79 which is the lowest during the period of FY 2074-75 to 2078-79. In an average the country has allocated 24.7 percent of the total budget for the purpose of the public investment during that period. As per IMF worldwide, on average, public investment accounts for about 20 percent of country's total expenditure. Allocation of public investment budget in Nepal is at par with the global average. During the period of FY 2075-76 to 2078-79 public investment budget has increased on average of 4.1 percent with highest increment of 29.9 percent in FY 2076-77 compared to previous year. On the other hand, during the same period total budgeted expenditure has increased in average by 7.1 percent with the highest increment of 16.6 percent in FY 2076-77.

Even if the government has allocated around one-fourth of the total budget for the purpose of public investment due to various factors such as weak infrastructure governance practices,

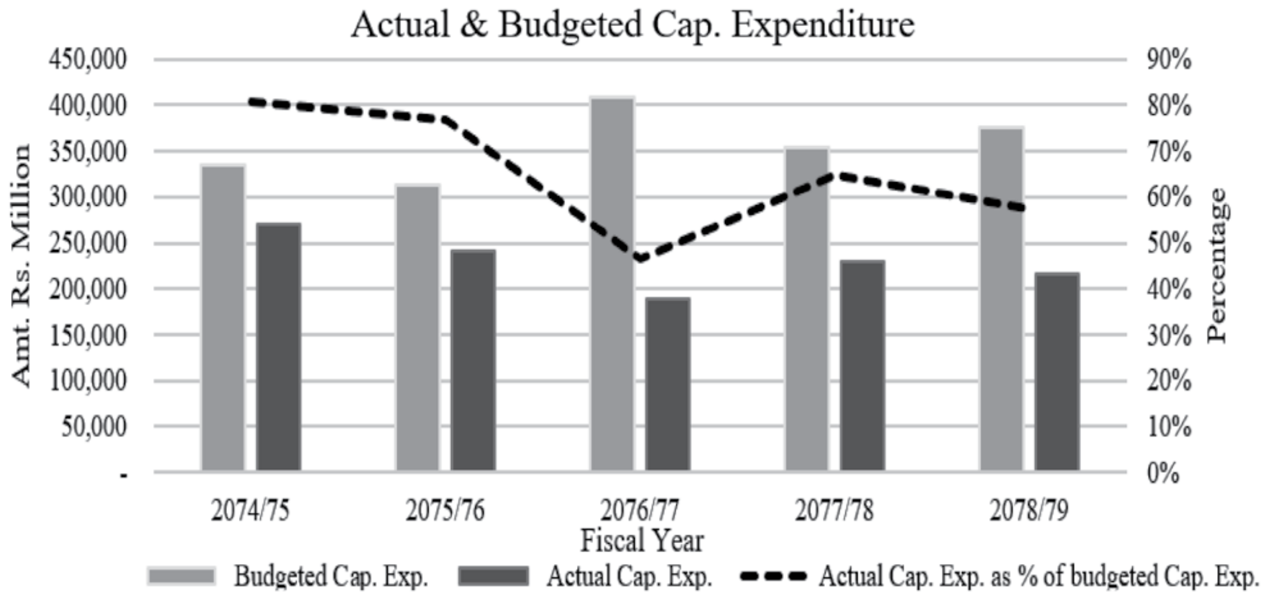

Source: Ministry of Finance

deficient implementation capacity, poor project analysis, lack of monitoring etc., it has not been able to fully spend the budgeted amount of public investment. The figure below reveals the situation of actual and budgeted public investment –

As per the above figure there is a gap between actual and budgeted public investment. As compared to budgeted actual public investment spending has peaked to 80.8 percent in the FY 2074-75 and it is the lowest 46.4 percent in the FY 2076-77. During the last five fiscal year commencing in 2074-75 average actual capital expenditure spending is about 65.3 percent of the total budgeted amount. During the period of FY 2075-76 to 2078-79 public investment in average has decreased by 4.3 percent whereas in the same period total actual expenditure in average has increased by 4.9 percent. During the FY 2076-77 in comparison of the previous FY both actual public investment and actual total expenditure has declined by 21.7 and 1.7 percent respectively. During FY 2076-77 government has undertaken different restrictive measures to contain the spread of COVID-19 which has affected overall government expenditure.

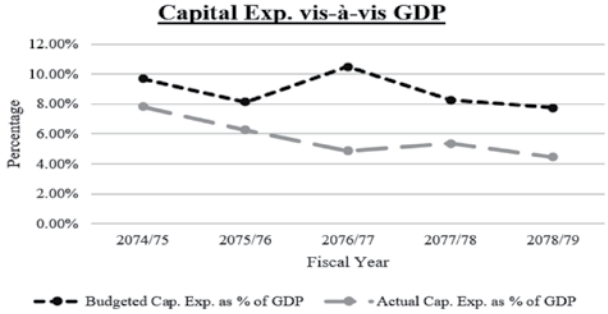

Source: Ministry of Finance & Central Bureau of Statistics

Public investment is a key element in the delivery of a range of public services such as schools, hospitals, housing etc. and it can also be a key driver of economic growth by building the roads, bridges, telecommunications, airport infrastructure that connects businesses and citizens with economic opportunities, both within their country and abroad. As per IMF worldwide, on average, public investment accounts for about 5 percent of a country's GDP. The government has allocated in average 8.9 percent of Gross Domestic Product (GDP) as public investment during the period of FY 2074-75 to 2078-79 with highest of 10.5 percent in the FY 2076-77 and the lowest of 7.7 percent in FY 2078-79. However, during the same period average actual public investment spending is only 5.8 percent of GDP with the highest of 7.8 percent in FY 2074-75 and the lowest of 4.5 percent in FY 2078-79. The decreasing trend in the actual spending of public investment indicates weak implementation capacity of the government.

Public Investment in South Asian Countries

The figure below shows the public investment as percentage of Gross Domestic Product (GDP) of South Asian countries in 2021 –

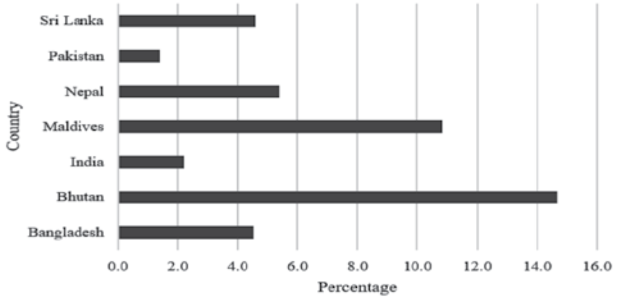

Sources: Annual Report of respective country's central bank and world bank

As shown in the above figure Bhutan and Maldives has the highest 14.7 and 10.8 percent respectively public investment to GDP ratio among the South Asian Countries in 2021 followed by Nepal with 5.4 percent, Bangladesh and Sri Lanka have equal 4.6 percent. Among the South Asian Countries Pakistan has the lowest (1.4 percent) public investment to GDP ratio followed by India with 2.2 percent. Nepal's Public investment to GDP ratio in 2021 is the third highest among South Asian countries which suggests Nepal's public investment does not lag behind among its neighbor countries.

Challenges

Spending on public infrastructure does not mean that it will automatically generate intended

economic activities and growth. When spending on public investment is not fully used to create intended social and economic infrastructure, some potential infrastructure may not be realized. In addition, some infrastructure assets which are constructed may not be fully utilized to generate expected economic growth due to which potential economic growth is not realized. Some of the major challenges of public investment in Nepal are as follows:

- Limited public investment management (PIM) capacity to plan efficiently which ensure public investment is fiscally sustainable, allocating limited resources to spend on most productive sectors and projects and efficient implementation which ensures projects are fully funded, transparently monitored, and effectively managed. Efficient planning, allocation and implementation ensures that infrastructure projects are completed within the allocated budget and time.
- Inadequate project appraisal, spreading limited resources over small, fragmented and insufficiently prioritized projects, long implementation periods cause inefficiency in the allocation and implementation of public investment.
- Weak institutional arrangements for managing development plans, national budgets, and individual projects to achieve long-term visions and targets.
- Significant cost and time overruns of infrastructure projects that are announced without sufficient planning and evaluation. As per the study of the World Bank in Nepal infrastructure projects have been ongoing on average for more than 11 years. Delays and cost overrun affects the delivery of infrastructure and services.
- Many developmental projects are often announced as big political promises at the election time and resources are allocated to such projects without properly conducting cost-benefit analysis.
- Lack of transparency in the bidding process of infrastructure projects. It is perceived that infrastructure project's contract is awarded based on bid rigging. Public investment projects often provide lucrative opportunities for corruption and rent seeking.
- Assessing the capacity of prospective contractor to execute the infrastructure projects is utmost important as most of the government's infrastructure project is constructed by the private firms and companies. Deficient capacity of contractor causes delay, cost overruns and substandard performance of the constructed infrastructure.
- Inefficient and unproductive public investment will drain government budgets and lead to fiscal deficits and higher level of public debt, which can be difficult to sustain over the long-term.
- Lack of government central agency responsible for monitoring all infrastructure projects and which can take timely action based on project's performance. Infrastructure projects shall be monitored/managed as a portfolio rather than on standalone basis.

Improving the Efficiency of Public Investment

Improving the quality of public investment in Nepal is critical for achieving high and sustainable economic growth and ultimately reducing poverty. Public investment which is efficient and productive only contributes to economic growth. Following are the factors which can be taken into consideration to raise the efficiency and productivity of the capital expenditures -

- Strengthen countries infrastructure governance processes thereby strengthening the Public Investment Management (PIM) practices which governs decisions regarding planning, allocation, and implementation of public investment.

- Quality of new infrastructure projects can be enhanced by improving preliminary screening and project appraisal mechanisms which should be the minimum necessary criteria to assess if a project represents good value of public funds and thus qualifies to be submitted for funding.
- New infrastructure projects shall be selected on the basis of their intrinsic economic worth rather than based on election promises of the politicians.
- Infrastructure project assessment needs to combine both supply-side issues of technical design and specifications with demand-side issues of who uses infrastructure, for what purposes, how it is paid for, and its effect on individuals, households, and communities.
- Public Private Partnerships (PPPs) shall be encouraged as an alternative mechanism of infrastructure financing. PPPs can be potentially important source of private finance and expertise for infrastructure projects.
- To maximize value for money and minimize the opportunity for corruption, the procurement process of infrastructure projects should be competitive and transparent. Weak procurement processes are among the most important factors that reduce the overall efficiency of public investment.
- Portfolio management and oversight is a key for successful implementation of public investment projects. Portfolio management and oversight requires the monitoring of the overall implementation of all infrastructure projects. It monitors the scope, time, and cost of all projects. Government needs to establish central agency that will manage all infrastructure projects as an portfolio and delivers projects on time and cost.

Conclusion

Public investment is important as it supports the delivery of key public services, connects citizens and firms to economic opportunities, and can serve as an important catalyst for economic growth. Public investment is not only a key driver in boosting economic growth it also plays a crucial role in determining the future productive capacity of the economy. In addition, not only the quantum of the investment is important the efficiency of public investment is important as it indicates how well public investment spending is translated into not just infrastructure, but into productive infrastructure. Public investment which is efficient and productive can generate the intended economic growth.

Studies show that countries that manage better their public investment tend to achieve a higher efficiency in public investment and efficiency gap is higher in low income developing countries. Some potential benefits of public investment are lost during the process of planning, allocating resources, and implementing public investment projects and such lose is higher in countries with inefficient public investment management practices. Hence, strengthening infrastructure governance is paramount important to guide public investment by the objective of enhancing productivity, crowding-in private investment and generating expected economic benefits from the created infrastructure otherwise such infrastructure will turn into white elephant.

References

"Roads to Nowhere: How Corruption in Public Investment Hurts Growth", International Monetary Fund

Reading Materials of "Public Financial Management", International Monetary Fund

"MAKING PUBLIC INVESTMENT MORE EFFICIENT", International Monetary Fund

"Management of Sick Contracts: Study and Analysis Report", Commission for the Investigation of Abuse of Authority

"WELL SPENT How Strong Infrastructure Governance Can End Waste in Public Investment", International Monetary Fund

"Nepal Infrastructure Sector Assessment: Private Sector Solutions for Sustainable Infrastructure Development", World Bank

Annual Reports of Bangladesh Bank, Royal Monetary Authority of Bhutan, Reserve Bank of India, Maldives Monetary Authority, Nepal Rastra Bank, State Bank of Pakistan and Central Bank of Sri Lanka

Improving Leadership Skills

■ **Abantika Rimal***

Introduction

Being a good leader means the ability to inspire others to do work and achieve goals set by the leader. A leader shows the way and guides others to follow the path that the followers willingly and happily comply with. A leader always acts first and others follow. Most of the people in an organization think they can be a leader. A leader has a charm, a charisma that people aspire to become. But many fail. They still insist on leading. They want respect. Leadership is a skill that can be acquired, honed, and developed. It is an important skill for a manager. People who are educated in management are naturally more accustomed to this skill. At least they know what it is and how it is useful in their work. But in an organization like Nepal Rastra Bank, people from various academic backgrounds enter. They have specific knowledge in their field but they lack managerial skills. It is a tradition in this organization that when a staff with a management background enters, he/she automatically enrolls in economics and gets the knowledge. But when an employee with an education in economics and others enters, that employee does not think of management as a necessary subject to be educated on. They tend to undermine its value. This leads to a deprived understanding of this field. With a lack of managerial skills especially leadership, they often get easily sidelined by their peers and superiors. They often wonder why they are not properly respected even though they have expert-level knowledge. The answer lies in behavioral skills and people skills. Among these skills, leadership is one skill that is very rewarding when properly mastered.

Are leaders born or made?

There always lies a debate about whether a leader is born or made. The answer is both. A leader can form in both ways. To become a leader you need to possess certain skills and traits that are different from other people. Not everyone on this earth can become a leader. Most people are followers. They like to be told what to do. They want life to be easy. But some people can't be happy following others. They want something different. They want something more. They like to be in the driver's seat. They want to change the direction and flow of the course. These are the people with a natural ability to lead. Leadership should not be confused with a boss or a dictator who gives orders and expect others to comply with them without question. Often people from non-managerial education fall into this trap. They think that when they are in authority other people must execute their orders. But human beings are naturally dynamic. When they do not like what they are being told to do, they will eventually find a way out to not do that. They will search for loopholes and try to find an excuse. They might even go to the length of sabotaging the boss's plan. So the trick of leadership lies in inspiration. People must feel happy doing what are being told to do so. They must feel honored to participate in the plan. They must feel empowered.

Human beings prefer to be in a group. They naturally tend to get along. So it would not be that hard to lead a group of people. It is their natural tendency. It is only a question of the desire to learn. If you do not have something, you can have it as long as you are willing to have it. If there is a desire it can be fulfilled. So leadership can be learned.

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

Too many leaders?

There is another debate going on. Can an organization have too many leaders? As the proverb, too many cooks spoil the broth. Can too many people with a desire to lead can spoil the organization. Different scholars answer this question differently with varying opinions. In my opinion, there can't be too many leaders. All the employees in an organization can have leadership capability and they can use this capability within the limitation and boundaries of that organization. For example, If a director and deputy director in a department both have good leadership qualities then it is even better because they will use this within the limitation of their authority.

The director will inspire the deputy director to achieve his goals and the deputy director will do the same for his/her subordinates. Being a leader does not mean running the whole show alone. It means the capability to do your part effectively. There can be too many bosses though as being a boss does not guarantee you being a leader. Too many bosses mean too many people giving orders and not taking any responsibility. People forget their area of authority and create confusion. The reason is simple. They just do not want to work and make other people do all the work. This is not true leadership. Being a leader does not mean you work less. Often leaders are working harder than their followers. But the scope of their work is different than that of the followers. The leader finds new things to do and followers simply obey the leader. Leaders are constantly on a quest for new ideas and thoughts that are beneficial for goal achievement. They also set new and better goals to achieve. They are change makers. Most of the time leaders are busier than their subordinates.

Functions of a leader

Before being a good leader first of all you need to become a leader. Leadership is a skill. You can use that skill in both good and bad ways. If we take an analogy of a driver, to become a good driver first of all you need to become a driver. You need to know how to operate the car. Then only after becoming a driver, you can use your skill to do good things. Some pilots learn to fly and deliberately crash their planes. They use their skills in a bad way. Every people is not a bad pilot. They are not pilots at all. Leadership is an abstract concept. It is not easy to identify easily like a physical concept like flying a plane. Often people think that they are bad leaders. The real thing is that they are not leaders at all. Not everyone is a leader. Only a few have this skill and again many negatively use their skill. But this skill can be learned. Like anyone can learn to fly. Again there is a natural aptitude in being a leader similar to the natural aptitude for flying. Some people are scared of heights. They can't be good pilots. Similarly, in leadership, some people are born with some traits which are not conducive to becoming a leader. But again, they can overcome those traits if they want to try leadership. To learn to be a leader, you need to be able to do what a leader does. So, what are the functions of a leader? What does a leader do?

Direction

We can understand the concept of direction from the definition given by Professor Ernst Dale, "Direction is telling people what to do and seeing that they do it to the best of their ability. It includes making assignments, corresponding procedures, seeing that mistakes are corrected, providing on-the-job instructions, and of course, issuing orders." The dictionary definition of direction is a course along which someone or something moves. So, to direct means to show the way. This means guiding people through a way making sure they are on track. It not only means what to do but also how to do it. It sometimes also means showing an example. Often people give orders and leave them alone. But a good director gives the order, keeps track of it and if he/she finds some problem then they offer a solution to remove obstacles. This function of a leader is the most understood. Oftentimes people think this is

the only function which is not true at all. This is a very important function of a leader though.

Motivation

The meaning of motivation is the reason to do something. When a leader gives orders to their subordinate, the subordinate will execute the order only if they find something meaningful in it. Or, the subordinate will give his/her best performance if he/she has a strong reason to do it. So, motivation can be understood as an urge or willingness to do something. Sometimes, a person can act from coercion also but this strategy can be counterproductive in the long-term because the person starts to resent his/her boss and they will not give the best performance even at times there is a good reason to do it. Alternatively, if a person finds him/herself motivated to do something then he/she will give their best to achieve it even at difficult times. Thus, a leader has to motivate others to get his things done. Different people are motivated by different things. A leader has to correctly identify the motivator in an individual and use it accordingly. Motivation can be achieved through reward, power, achievement, growth, security, fear, etc. However, motivation through fear is not long-lasting and it is unethical. A leader must be aware of these things and try to be more kind and humane. He must assess an individual and find their source of motivation and link that with the work to be done. Motivation is a psychological concept and it needs the patience to master it.

Inspiration

Inspiration is the feeling you feel to do something new when you see something or someone. In leadership, it means the feeling to do something by seeing the leader's work and achievement. It means to become a role model, an idol to the follower. Often people get inspired by their parents, teachers, gurus, politicians, celebrities, etc. They tend to follow those who they consider high achievers and successful. They also get inspired by kind, generous, and loving individuals. A leader must be able to inspire their followers through their actions. They must possess qualities that the follower likes to copy. Good moral virtues are always desirable. If you want to inspire others you need to have self-confidence, integrity, honesty, resiliency, compassion, courage, etc.

Organization

Organization means a group of people working together towards the same goal. To organize means to arrange people in a certain way that is maximum beneficial in achieving the objective. In management, it means creating a structure for the flow of authority and responsibility. A leader must be able to divide tasks in a way that is the most efficient ensuring the best outcome. For this, he/she must have adequate knowledge of the task at hand and knowledge of the strength, weaknesses, and capabilities of the employees. In short, organizing means the skill to achieve tasks efficiently and effectively. The followers expect their leader to do this for them. They want the leader to know best how to organize things.

Problem-Solving

Problem-solving means the function of identifying the problem, and its causes, finding alternatives for a solution, and implementing the solution. Oftentimes, when a problem arises, employees get stressed and anxious. At that time the leader must have a positive attitude and act as a pillar of support. The leader should not blame the employee for the problem. Instead, he/she needs to look for a solution immediately. Only after the problem is solved, the source of the problem should be analyzed in hindsight preventing it to arise next time. Problem-solving function also includes anticipating the potential problem and learning from a past problem.

Ethical and tyrannical leadership

Ethical behavior means being considerate of

other people's rights, feelings, and dignity while exercising their own rights and actions. It also means being honest, fair, and equitable. Honesty is being straightforward and truthful and the absence of lying, cheating, stealing, manipulating, etc. Fair means being free from bias and being just. Equity meaning is being impartial. A leader is desired to be ethical. A leader can inspire many people at once. So, unethical behaviors in a leader are easily passed down to their follower. This will create imbalance and disharmony in society. Being unethical can be beneficial in short term but it can be harmful in the longer perspective. Once the reputation is tarnished it takes a long time to redeem it. Sometimes goal-oriented behavior can create trap for unethical practices. Being overly competitive is also one of the pitfalls of unethical behavior. So a leader must be wary of these traps and try to be ethical to become a successful leader.

A tyrannical leader is someone who coerces to follow. They can use physical threats, psychological manipulation, fear, intimidation, etc to get their way. These days we tend to assume that a tyrant is a thing of past. But these days tyrants cloak themselves using indirect measures. They do not respect their followers and use any means to get what they want. They are the epitome of unethical leadership. We must be aware of these practices and try to avoid them.

Various scholars have defined tyrannical leaders. A tyrannical leader is surrounded by various flatterers, opportunists, naïve enthusiasts (useful fools), and sycophants (informants paid to slander) (Kruz, 2021)Tyrannical leaders systematically coerce, belittle and manipulate often at the expense of subordinates' mental and physical well-being. (Mirowska, Chiu, & Hackett, 2021). Self-awareness and self-assessment are required to identify tyrannical behavior in oneself. Often a tyrant is mistaken as an authoritarian leader. An authoritarian leader is a leader who guides an organization by making all the decisions him/herself. This practice is mostly seen in times of crisis. In times of chaos, there is no sense of direction, so an authoritarian can be useful in these circumstances. At these times he/she leads with their will without listening to others. But a tyrant is not preferable in any circumstances. The difference lies in considering human values and respect. An authoritarian leader does not listen to others opinions while making the decision but he/she is always respectful of human needs and values.

Lessons learned

Leadership is a managerial skill that is very important in an organization. It is a skill to get things done by others, inspiring and motivating others and getting them to achieve a pre-determined goal. Often people undermine the importance of leadership in an organization, especially those from fields other than management. Without this skill, many qualified individuals are left behind in a corporate setting. Leadership is a distinctive trait found in certain individuals but this trait can be learned and improved. There can be as many leaders as possible in an organization as leadership does not mean being a mere boss but it is an ability to get things done from your subordinates. It means having the ability to work with others and guiding them by setting an example. A leader has to perform various functions such as direction, motivation, inspiration, organization, problem-solving, etc. While practicing leadership ethical behavior should be followed and being a tyrant should be avoided.

Operational Risk and Operational Resilience in Banking and Financial Services

■ **Mila D. Barahi***

On March 31, 2021, the Basel Committee on Banking Supervision (the " BCBS ") published the Principles for Operational Resilience stating the aim behind it to be to promote a principle-based approach to improving operational resilience with a belief that flexible approach to operational resilience can enhance the ability of banks to withstand, adapt to and recover from potential hazards and thereby mitigate potentially severe adverse impacts. The committee also states that this approach builds on updates to the Committee's Principles for the Sound Management of Operational Risk (PSMOR) and draws from previously issued principles on corporate governance for banks, as well as outsourcing-, business continuity- and relevant risk management-related guidance.

Following the new principles introduced by BASEL committee on operational resilience, numbers of countries including UK, USA, European Union, have already started policy level exercises to adopt operational resilience supervision.

Operational Risk Management vs. Operational Resilience

Operational Risk Management

Risks are inherent in any sort of business including banking. Operational risk is one of the most significant components of the risks faced by banks. The Basel Committee on Banking Supervision defines operational risk as “the risk of loss resulting from inadequate or failed internal processes, people and systems or from external events. This definition includes legal risk, but excludes strategic and reputational risk.”

Operational risks are the potential losses that the banks could suffer as the result of faults and frauds. The human or technical error, fraud, unauthorized transactions by the employees, hacking bank system by the outsider are some of the most common examples of operational risks. Thus, the operational risk emanates from:

1. Inadequate or failed processes
2. People
3. Systems and
4. External Events

The consequences of failure in managing the operational risks can be as serious as losing the viability of financial institutions. Britain's oldest bank, Barings Bank failed in 1995 due to human error after which operational risk came into the highlight. Operation Risk was first officially introduced in BASEL II Accord which required the banks and financial institutions to hold the capital against the risk of unexpected loss that could arise from the failure of operational systems.

Banks are required to develop a framework for managing operational risk and evaluate the adequacy of capital as prescribed by BASEL II framework.

But the focus up to here is mostly on preventing operational failures from occurring.

Operational Resilience

We have been talking about the operational risks management for decades. Operational resilience is the upgraded approach towards the operational risk management. Operational resilience is the capacity to quickly remedy the

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

disruptions happened. Operational resilience can be described as an outcome in which continuity of the key business services provided by supervised financial institutions is restored rapidly and effectively when operational disruptions occur. The operational resilience is not only about preventing the operational failures from occurring but is also about responding to disruptions, communicating effectively with customers during disruptions and recovering rapidly from such failures. Operational resilience assumes that the bad event has already occurred. Then it questions what could be the impact of that bad event on the customers and banking system and the financial system as a whole, how good are they in minimizing the impact of disruption. Whereas operational risk management is part of the risk management which tries to ensure that those risk would not materialize and quantify the likely impact on the bank if they occur.

For e.g., let's suppose the bank suffers from the cyber attack at 6 p.m. which results that they have to temporarily stop all customers that hold its debit cards. From the operational risk perspective, this incidence will lead to the financial loss to banks. It may have to pay the compensation to its customers or they may be fined by the regulator and may need to pay the fee to external IT firms to correct the issue. So, while seeing this incident from the operational risk perspective, it is specifically the ability of the bank to absorb financial costs arising from that incident. Now from the operational resilience perspective, the banks are expected to identify payment as a critical operation and it would have been expected by regulators to decide how long that service could remain interrupted before it causes intolerable harm to customer and to the financial system. Let's say, the bank decides six hours that should not be elapsed for not causing intolerable harm to the customers and the financial system. Now the regulatory body expects banks to have, in place, a plan to restore the service within six hours. So, here regulators are not considering the costs to the banks due to the incidence but what they are considering is the extent to which the customers and regulators can tolerate the break down the business services that banks provide.

Thus the main difference between operational risk management and operational resilience appears here. In operational risk management, regulators are concerned about not allowing operational disruptions to happen. Even if such disruptions happen, regulators want banks to maintain certain capital so that they could bear the costs of post operational disruption outcome. But operational resilience approach assumes in advance that operational disruptions occur. The main concern here is not to only prevent disruptions from happening but is to continue the business services even after disruption and mainly to restore the services within tolerable impact.

Taking an overarching approach to operational resilience the Basel Committee (2021a) has set out following seven principles that banks should meet to achieve operational resilience.

- **Governance:** The banks should utilize their existing governance structure to establish, oversee, and implement an effective operational resilience approach that enables them to respond and adapt to, as well as recover and learn from, disruptive events in order to minimize their impact on delivering critical operations through disruption.
- **Operational risk management:** The banks should leverage their respective functions for the management of operational risk to identify the external and internal threats and potential failures in people, processes, and systems on an ongoing basis, promptly assess the vulnerabilities of critical operations, and manage the resulting risks in accordance with their operational resilience approach.
- **Business continuity planning and testing:** The banks should have business continuity

plans in place and conduct business continuity exercises under a range of severe but plausible scenarios to test their ability to deliver critical operations through disruption.

- **Mapping interconnections and interdependencies:** Once a bank has identified its critical operations, the bank should map the relevant internal and external interconnections and interdependencies to set the operational resilience expectations that are necessary for the delivery of critical operations, consistent with its approach to operational resilience.
- **Third-party dependency management:** The banks should manage their dependencies on the relationships, including those of, but not limited to, the third parties or intra-group entities, for the delivery of the critical operations.
- **Incident management:** Banks should develop and implement response and recovery plans to manage the incidents that could disrupt the delivery of critical operations in line with the bank's risk tolerance for disruption. Banks should continuously improve their incident response and recovery plans by incorporating the lessons learned from previous incidents.
- **ICT including cyber security:** Banks should ensure the resilient Information and Communication Technology (ICT) including cyber security that is subject to protection, detection, response, and recovery programs that are regularly tested, incorporate appropriate situational awareness, and convey relevant timely information for risk management and decision-making processes to fully support and facilitate the delivery of the bank's critical operations.

In this way, apart from the previously issued principles, the Basel Committee additionally emphasizes on:

- the importance of delivering the key business services during disruptions, not simply restoring systems and processes (principles 3 and 6);
- the importance of incident response (including recovery and communications), continuous learning, and adaptation (principle 6);
- the need for firms to identify the systems and processes on which their key business services depend (principle 4); and
- the role of corporate governance in establishing and overseeing an effective approach to operational resilience (principle 1).

Hence, depending upon the Basel's principles, in order to be operationally resilient, banks should have capacity to:

- Prevent disruptions from occurring: The banks should set the internal control so as to reduce the probability of an operational disruption occurring, in particular the disruptions that would adversely impact the ability of banks to provide critical business services.
- Adapt systems and processes to continue to provide critical services and functions in the event of an incident: Financial institutions should assume that operational disruptions will occur and should plan accordingly for continuing the critical services even after disruptions have occurred. They should have the plans for internal communications in the event of operational disruptions. They should have plans for identifying the relevant stakeholders and communicating to them to inform the problem at the earliest and keep them informed of developments.
- Return to normal running promptly (before there is intolerable harm to customer and in financial system) when a disruption is over.

Both regulatory body and bank itself should take the accountability of maintaining operation resilience in financial institutions.

Financial institutions should ensure

- They have clear idea about their critical financial services.
- The bank needs to define its impact tolerance (limit beyond which there is intolerable harm to customer and in financial system from the disruption of business services) for critical business services.
- The bank needs to design the processes and procedures that will make it stay within tolerable impact. The banks should conduct mapping and testing of those procedures to ensure that they will enable it to remain within those tolerances for each important business services.

The supervisors should check that the financial institution has at least undergone through following steps:

- Identified the critical business services
- Maintained a comprehensive understanding of the systems and processes that support these business services,
- Understood how the failure of an individual system or process could have an impact on one or more key business services and how disruption of each critical business services would impact the customers.
- Set impact tolerance for operational disruptions of critical business services.
- Specified which and how systems and processes are capable of being substituted during disruption so that the business could continue to be delivered.
- Developed and tested plans that would enable a financial institution to continue or resume business services when disruption occurs.
- Developed effective internal and external communication plans to explain the stakeholders about the reasons for operational interruption and the recovery processes that are being undertaken and the period within which services will be restored.
- The degree of resilience can be measured in terms of the speed and effectiveness with which
    a. the most affected stakeholders including customers are communicated both about the disruption, reasons for disruption, and the time that will be taken to restore continue the services,
    b. the services are continued and
    c. the disruption is restored within the tolerable limit.
- Prepare and submit self-assessment documentation to the regulators.

Regulatory body should accommodate operational resilience within its risk-based supervision approach. Supervisors should design a set of actions that financial institutions need to accomplish in order to achieve a level of operational resilience. The supervisory entity, in one hand, should set the standard for degree of operational resilience the banks should maintain and, in another hand,, require the banks and financial institutions to set their own institutions specific standard as well.

An off-site inspection can be carried out by reviewing documentations related to above mentioned steps which the supervisors need to ensure during operational resilience supervision that financial institutions have undergone. Or, in addition, physical on-site supervision can also be done by physically observing or the interviewing board, senior management and responsible heads about those processes and procedures if those processes and procedures mentioned in documents have been implemented.

Why operational resilience?

Operational resilience protects a financial sector itself, the customers of financial services,

financial inclusion and financial stability.

- **Harm to Financial Institutions:** Delay in recovery from operational disruptions will cause financial as well as reputational losses to financial institutions. Financial institution may not be able to collect deposits, forward credit, collect interest income, recover loan, hedge its situation, make interbank transfers or fulfill contractual obligations. They may be even fined by customers or regulatory bodies. The reputational loss occurs if the trustworthiness of the institutions decreases among public causing eroding away of customer base.
- **Harm to consumers:** The customers are the one who are directly affected by operational failure of financial institutions. They won't be able to access existing financial services, loose balances in their accounts, fulfill financial obligations, make investments and fulfill emergency requirements.
- **Harm to market participants and market integrity:** Failure in financial services pause many market activities that are directly or indirectly linked to financial sector services. Failure in digital payment system will interrupt the transactions in stock market. Failure of operation of stock exchange website will unable traders to check market price and take effective decisions. Cyber hacks in financial system will lead to unintended disclosures and unauthorized access to market sensitive information.
- **Challenge to financial stability:** Operational disruption in large numbers of financial institutions, significantly important financial institutions or outsourced critical service providers such as gateway or switch service providers can cause failure of financial market infrastructure if they couldn't be restored timely. Considering the banks critical role in the operation of the global financial infrastructure, increasing their operational resilience would provide additional safeguards to the financial system.
- **Challenge to financial inclusion:** Weak operational resilience in financial system will erode away trustworthiness of financial service providers among institutions. The financial institutions and financial system will not be able to assure the consumers about their reliability and this will weaken financial inclusion status of the country.

Key issues in adopting operational resilience supervision:

- **Quantifying operational resilience:** In order to implement operational resilience supervision, first of all, the minimum standards should be set for degree of resilience that is mandatory to be maintained. For this, impact tolerance should be quantified and a standard degree of impact tolerance should be set. The degree of tolerance is difficult to measure in quantity. This has been seen as an important issue in adopting operational resilience supervision. It is difficult to measure exactly how strong the operational resilience of a particular financial institution is. International practices have been seen to measure impact tolerances in terms of:

  a. maximum duration that a key business service was unavailable for

  b. the number of customers affected by the disruption

  c. the levels of data security and integrity.
- **Identification of key business services:** The key business services should include those services which if interrupted, can

  a. threaten the firm's existence,

  b. cause harm to customers and market participants

  3. deteriorate financial stability and weaken financial inclusion.

Classifying particular business services among

large categories of services provided in financial sector under critical services is a daunting task for both financial institutions and supervisors. Some institutions have used following factors for identification of critical business service:

a. The market share of financial institutions
b. The number of members financial institutions serve
c. The risk profile of transactions conducted through the business services
f. The substitutability of the business services
e. The external obligations.

- **Fast-paced innovation:** The technologies and services get updated and innovated in a fast pace and regularly. In the scenario of continuously changing technologies and regularly innovating financial services, the financial institutions have to continuously invest time and financial as well as human resources for identifying changes in critical business services and for computing new impact tolerances that are generated by innovated business services. To meet all of these requirements, firms will need to ensure they have sufficient internal resources to implement the assessments, mapping, testing and other additional actions to ensure that they remain within impact tolerance for each of the identified critical business services all the time. Employees and management may need to be trained consistently to ensure they have the requisite skill sets and knowledge to meet the demand of new regime every time the innovation happens.

These all will demand for large cost implications. This raises the question if small sized institutions such as finance companies and regional development banks should be brought under the operational resilience regime.

Conclusions

Operational resilience has emerged as an important concept among financial institutions and their supervisors because disruption in financial services for a prolonged time and failure in timely recovery of critical financial services cause harm to customers, market intermediaries, and financial system and also challenge financial stability and inclusion.

For decades financial sector supervisors have emphasized on prevention of operational failures in the form of fraud and errors. But the new developments in operational risk sector have also started demanding for operational resilience in addition to operational risk management. Apart from prevention of operational risk, the continuity of business services even during disruption and immediate recovery from disruption within the tolerable time limit has also been the demand of new supervision mechanism.

Both financial institutions and supervisory bodies should be accountable for maintaining operational resilience in the financial system. Supervisors should adopt a risk-based approach to operational resilience so that the valuable resources could be spent on the basis of significance of the impact of operational disruption of a particular financial institution on financial system as a whole.

Apart from restoring the disturbances, banks should learn from the operational disruptions and supervisors also should consider whether some lessons could be shared across financial institutions so that the country's financial system as a whole could learn from the mistakes and make improvements

Some countries in the world have already accommodated operational resilience in their risk matrix and remaining should also incorporate this factor in their supervision method as early as possible. •

International Commercial Terms (INCOTERMS)

■ **Jugal Kishor Kushwaha***

Introduction

The Incoterms rules are a globally-recognized set of standards, used worldwide in international and domestic contracts for the delivery of goods. The rules have been developed and maintained by experts and practitioners brought together by ICC. They have become the standard in international business rules setting. The Incoterms or International Commercial Terms are a series of pre-defined commercial terms published by the International Chamber of Commerce (ICC). A series of three-letter trade terms related to common contractual sales practices. Incoterms inform sales contracts defining respective obligations, costs, and risks involved in the delivery of goods from the seller to the buyer, but they do not themselves conclude a contract, determine the price payable, currency or credit terms, govern contract law or define where title to goods transfers. "Incoterms" is a registered trademark of the ICC. The first work published by the ICC on international trade terms was issued in 1923, with the first edition known as Incoterms published in 1936. The Incoterms rules were amended in 1953, 1967, 1976, 1980, 1990, 2000, and 2010, with the ninth version Incoterms 2020 having been published on September 10, 2019.

The Incoterms rules are intended primarily to clearly communicate the tasks, costs, and risks associated with the global or international transportation and delivery of goods. It defines the responsibilities of exporters and importers in the arrangement of shipments and the transfer of liability involved at various stages of the transaction. Incoterms is accepted by governments, legal authorities, and practitioners worldwide for the interpretation of most commonly used terms in international trade. They are widely used in international commercial transactions or procurement processes and their use are encouraged by trade councils, courts and international lawyers. They are intended to reduce or remove altogether uncertainties arising from the differing interpretations of the rules in different countries.

The use of Incoterms in international trade is a widespread phenomenon, and disputes frequently arise due to confusion concerning them. Prior to inserting an Incoterm into a contract, it is essential for the parties to make sure that the Incoterm meets all their expectations and needs regarding the following issues:

- Is transport to be made by sea/inland waterway means or not?
- Who should bear the majority of the risk of loss/damage to the goods – the seller or the buyer? At what point in time in the delivery to the place of destination should risk be shifted from the seller onto the buyer?
- Is there a need to use the services of a carrier? If so, who should have an obligation to conclude a contract of carriage – the seller or the buyer?
- Should the seller be responsible for the unloading of the goods?
- Is there a need to subscribe an insurance contract?

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

Incoterms 2020

1.	**EXW – Ex-Works or Ex-Warehouse** Ex works is when the seller places the goods at the disposal of the buyer at the seller's premises or at another named place (i.e., works, factory, warehouse, etc.). The seller does not need to load the goods on any collecting vehicle. Nor does it need to clear them for export, where such clearance is applicable.
2.	**FCA – Free Carrier** The seller delivers the goods to the carrier or another person nominated by the buyer at the seller's premises or another named place. The parties are well advised to specify as explicitly as possible the point within the named place of delivery, as the risk passes to the buyer at that point.
3.	**FAS – Free Alongside Ship** The seller delivers when the goods are placed alongside the vessel (e.g., on a quay or a barge) nominated by the buyer at the named port of shipment. The risk of loss of or damage to the goods passes when the products are alongside the ship. The buyer bears all costs from that moment onwards.
4.	**FOB – Free on Board** The seller delivers the goods on board the vessel nominated by the buyer at the named port of shipment or procures the goods already so delivered. The risk of loss of or damage to the goods passes when the products are on board the vessel. The buyer bears all costs from that moment onwards.
5.	**CFR – Cost & Freight** The seller delivers the goods on board the vessel or procures the goods already so delivered. The risk of loss of or damage to the goods passes when the products are on board the vessel. The seller must contract for and pay the costs and freight necessary to bring the goods to the named port of destination.
6.	**CIF – Cost, Insurance & Freight** The seller delivers the goods on board the vessel or procures the goods already so delivered. The risk of loss of or damage to the goods passes when the products are on the ship. The seller must contract for and pay the costs and freight necessary to bring the goods to the named port of destination. The seller also contracts for insurance cover against the buyer's risk of loss of or damage to the goods during the carriage. The buyer should note that under CIF the seller is required to obtain insurance only on minimum cover. Should the buyer wish to have more insurance protection, it will need either to agree as much expressly with the seller or to make its own extra insurance arrangements.
7.	**CPT – Carriage Paid To** The seller delivers the goods to the carrier or another person nominated by the seller at an agreed place (if any such site is agreed between parties). The seller must contract for and pay the costs of carriage necessary to bring the goods to the named place of destination.

8.	**CIP – Carriage & Insurance Paid To** The seller has the same responsibilities as CPT, but they also contract for insurance cover against the buyer's risk of loss of or damage to the goods during the carriage. The buyer should note that under CIP the seller is required to obtain insurance only on minimum cover. Should the buyer wish to have more insurance protection, it will need either to agree as much expressly with the seller or to make its own extra insurance arrangements.
9.	**DAP – Delivered at Place** The seller delivers when the goods are placed at the disposal of the buyer on the arriving means of transport ready for unloading at the named place of destination. The seller bears all risks involved in bringing the goods to the named place.
10.	**DPU – Delivered at Place Unloaded (replaces Incoterm2010 DAT)** DPU replaces the former Incoterm® DAT (Delivered At Terminal). The seller delivers when the goods, once unloaded are placed at the disposal of the buyer at a named place of destination. The seller bears all risks involved in bringing the goods to, and unloading them at the named place of destination.
11.	**DDP – Delivered Duty Paid** The seller delivers the goods when the goods are placed at the disposal of the buyer, cleared for import on the arriving means of transport ready for unloading at the named place of destination. The seller bears all the costs and risks involved in bringing the goods to the place of destination. They must clear the products not only for export but also for import, to pay any duty for both export and import and to carry out all customs formalities.

Classification of Incoterm Rules

The Incoterms are divided into four principal categories: E, F, C and D.

Category E (Departure), which contains only one trade term,

- EXW (Ex Works).

Category F (Main Carriage Unpaid), which contains three trade terms:

- FCA (Free Carrier)
- FAS (Free Alongside Ship)
- FOB (Free on Board)

Category C (Main Carriage Paid), which contains four trade terms:

- CPT (Carriage paid to)
- CIP (Carriage and Insurance paid to)
- CFR (Cost and Freight)
- CIF (Cost, Insurance and Freight)

Category D (Arrival), which contains three trade terms:

- DAP (Delivered at Place)
- DPU (Delivered at Place Unloaded)
- DDP (Delivered Duty Paid)

The four above-mentioned categories can also be classified as per the means of transportation:

- Incoterms for any mode of transport: EXW, FCA, CPT, CIP, DPU, DAP and DDP;
- Incoterms only for sea and inland waterway transport: FAS, FOB, CFR and CIF.

Incoterms 2010 and Incoterms 2020

International Commercial Terms, also known as Incoterms, are a series of terms of sale that apply worldwide. Incoterms determine the

allocation of costs and obligations of the seller and the buyer. These rules are updated every ten years. In Incoterms 2010, the number of rules has been reduced from 13 to 11 in comparison to Incoterms 2000. In Incoterms 2020, 11 rules divided into groups C, D, E and F still apply. Further changes to the International Commercial Terms are to be introduced in 2030.

The differences between Incoterms 2010 and Incoterms 2020 are not as huge as it was with the changes introduced to Incoterms 2010. The major differences are as follows:

- The change of the name DAT (Delivered at Terminal) to DPU (Delivered at Place Unloaded) due to the misinterpretation of the word "terminal."
- The increase of the level of cover in the CIP rule unless stated otherwise in the agreement. The Institute Cargo Clause changed from level C to A. For the CIF rule, the level of cover is still C.
- Incoterms 2020 assists the seller when the FCA rule applies in conjunction with a letter of credit. The buyer may require the carrier to provide the seller with a document confirming the loading of the goods. Banks issuing letters of credit require a bill of lading. The new rules emphasize that the carrier does not have to comply with such a request. A better solution is for the bank to request a "received for shipment" bill of lading instead of a document proving that the cargo was loaded.

In general, the rules have been somewhat simplified to reduce the probability of misuse. The new version specifies safety requirements as part of the obligations and transport costs. Incoterms 2020 includes arrangements for carriage by own means of transport in the rules: FCA, DAP, DPU, and DDP.

Issues not Covered by Incoterms

There are specific instances that Incoterms will not cover. They are:

Address all the conditions of a sale.

- Neither identifies the goods being sold nor list the contract price.
- Neither reference the method nor timing of payment negotiated between the seller and buyer.
- When title, or ownership of the goods, passes from the seller to the buyer.
- Specify which documents must be provided by the seller to the buyer to facilitate the customs clearance process at the buyer's country.
- Address liability for the failure to provide the goods in conformity with the contract of sale, delayed delivery, nor dispute resolution mechanisms.

Due to the omission of certain sale conditions, only working with Incoterms can be constricting. All parties involved in any contract should make sure all the applicable instances above are addressed before signing the contract. Many legal matters can arise due to working only with Incoterms, which is why you should address all the above reasons to ensure smooth business.

Advantages and Disadvantages of Incoterms

Advantages of Incoterms

Incoterms have great benefits for the business. It provides universally accepted trade terms that make International trade smoother. The single greatest advantage of using Incoterms is the standardization and specificity of complicated international trade aspects. Having a system that eliminates ambiguity between nations has made trading much simpler, especially when negotiating terms. This saves time and money that would have previously been spent on lawyers who would draft terms basically breaking down Incoterms into different language. Some of the advantages are:

- The greatest benefit of using Incoterms is the easy-to-understand internationally accepted terms set up by an International body.
- There is a systematic approach to diminishing complexities and uncertainties between two trading parties. With the standard format, your trading life is simpler, easier, and hassle-free.
- Everyone speaks the same trading language and this in turn saves your time, money, effort, and frustration.

Disadvantages of Incoterms

A notable disadvantage to Incoterms is that buyers and sellers will have different preferences when using them. For example, sellers may choose CIF because they understand their shipments in a better way than buyers. The buyer, in contrast, may prefer FOB for the same reasons. However, the terms themselves are not the issue and it becomes more a matter of negotiation over which terms to use versus the clarity of the terms themselves. Some of the disadvantages are:

- Buyers and sellers have different preferences for using Incoterms. For example, you may choose FAS because it helps you better with your shipment. But your buyer may prefer using FOB for the exact reasons.
- Negotiations can be difficult in terms of which option to use and getting clarity on them.
- A few terms can raise the cost for one party. This can again lead to issues with better negotiation deals.

UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods

The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG), sometimes known as the Vienna Convention, is a multilateral treaty that establishes a uniform framework for international commerce. As of 2022, it has been ratified by 95 countries, representing two-thirds of world trade.

The CISG is rooted in two earlier international sales treaties first developed in 1930 by the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT). When neither convention garnered widespread global support, the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) drew from the existing texts to develop the CISG in 1968. A draft document was submitted to the Conference on the International Sale of Goods held in Vienna, Austria in 1980. Following weeks of negotiation and modification, the CISG was unanimously approved and opened for ratification; it came into force on 1 January 1988 following ratification by 11 countries.

The CISG facilitates international trade by removing legal barriers among state parties (known as "Contracting States") and providing uniform rules that govern most aspects of a commercial transaction, such as contract

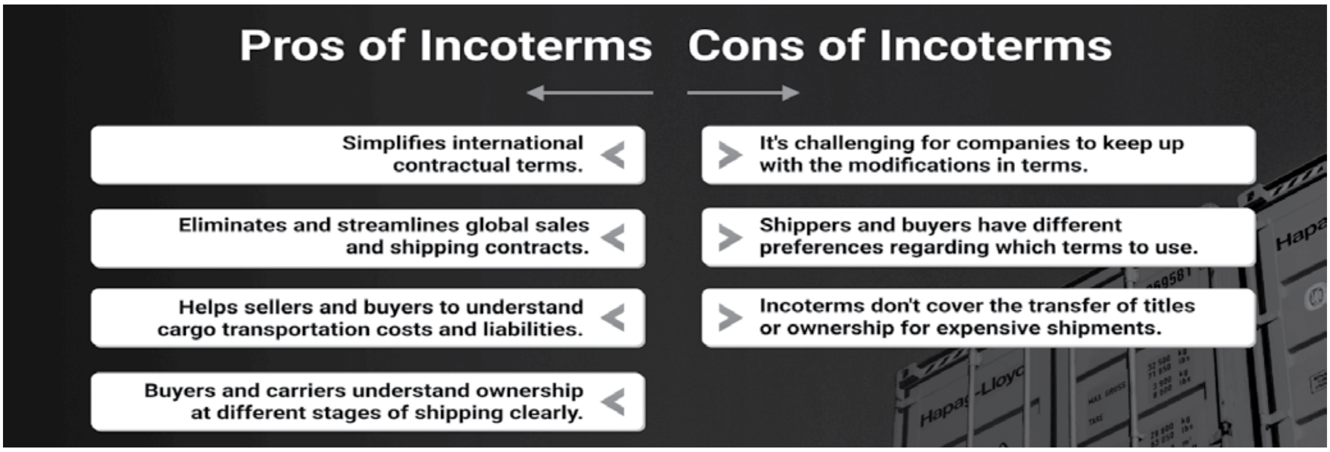

formation, the means of delivery, parties' obligations, and remedies for breach of contract. Unless expressly excluded by the contract, the convention is automatically incorporated into the domestic laws of Contracting States and applies directly to a transaction of goods between their nationals. The CISG is considered one of the greatest achievements of UNCITRAL and the "most successful international document". The CISG has been described as having "the greatest influence on the law of worldwide trans-border commerce", including among nonmembers too.

Use of Incoterms in International Trade

The use of Incoterms in international trade is of vital importance. The intention of the International Chamber of Commerce is to bring fair play among different trading parties. And these terms and terminologies help everyone to stick, use and adhere to a common ground. These common terms, rules, and definitions of Incoterms, by an International body, are globally accepted. They are now prominently used in commercial sales contracts by various trading companies. Their use in shipping helps in easy container clearance as well.

Though the use of Incoterms is not mandatory, it's recommended. It's the same as using digital solutions in logistics to avoid confusion, delays, risks, and overwhelming trade costs. These terms provide with clarity on the legalities for costs and risks. Thus, it'll help to stay aware of the responsibilities in a global supply chain.

Conclusion

Incoterms prevent confusion in foreign trade contracts by clarifying the obligations of buyers and sellers. Parties involved in domestic and international trade commonly use them as a kind of shorthand to help understand one another and the exact terms of their business arrangements. It is important to reiterate that successful completion of a trade order is not dependent solely on the choice of the most appropriate Incoterms. It also depends on a carefully drafted contract that satisfies the buyer and seller equally. Nevertheless, a seller can arrange more favorable terms for its international orders under Incoterms 2020 and open the door to more effective trade management.

References

Coetzee, Incoterms: Development and Legal Nature – A Brief Overview, 13 *Stellenbosch Law Review 2002*, p. 116.

Incoterms 2020, ICC Rules for the Use of Domestic and International Trade Terms.

D. M. Stapleton, V. Pande, D. O'Brien, EXW, FOB or FCA ? Choosing the right Incoterms and why it matters to maritime shippers, 81 *Journal of Transportation Law, Logistics & Policy* 2014, p. 248. *See also* G. Gibbons, The Impact of Incoterms 2010, 4 *Irish Business Law Quarterly* 2012.

D. M. Stapleton, V. Pande, D. O'Brien, EXW, FOB or FCA ? Choosing the right Incoterms and why it matters to maritime shippers, *81 Journal of Transportation Law, Logistics & Policy 2014*.

J. Ramberg, *ICC Guide to Incoterms 2010*, ICC Publication (2011), pp. 22 and 42.

D. M. Stapleton, V. Pande, D. O'Brien, EXW, FOB or FCA ? Choosing the right Incoterms and why it matters to maritime shippers, 81 *Journal of Transportation Law, Logistics & Policy* 2014.

Incoterms 2020, Free Ebook published by Shiphub, p. 13. *See also* B. Plitz, Incoterms 2020, 1 *Revija Kopaoničke Škole Prirodnog Prava* 2020.

B. Plitz, Incoterms 2020, 1 *Revija Kopaoničke Škole Prirodnog Prava* 2020.

Incoterms 2020, ICC Rules for the Use of Domestic and International Trade Terms, *See also* Incoterms 2020, Free Ebook published by Shiphub.

B. Plitz, Incoterms 2020, 1 *Revija Kopaoničke Škole Prirodnog Prava* 2020.

Incoterms 2020, ICC Rules for the Use of Domestic and International Trade Terms.

https://www.acerislaw.com/incoterms-in-international-trade/

https://www.rtsinternational.com/article/importance-incoterms

#Beneficial Ownership of Legal Entities in Nepal: Past Efforts and Future Direction

■ **Abhiyan Upadhyay***

Background

In a country's effort to fight against financial crimes, there are hindrancesto identifying the true owner or controller of a legal entity. A corporate vehicle is an easy and conventional method used by criminals to disassociate themselves from the proceeds of crime andobfuscate ownership, masking both assets and laundered funds but reapingnecessary benefits.While many legal entities conduct legitimate commercial and entrepreneurial activities, it is possible to obscure ownership to operate anonymously by owning or controlling legal entities for illegal purposes. Accordingly, countries have been gradually developing mechanisms to identify the 'beneficial ownership' of a legal entity which refers to the information about the natural person who ultimately owns or controls a legal entity, including when the ownership is established through a chain of ownership or by means other than direct control. However, most countries are struggling with the maintenance of accurate, up-to-date and accessible information about 'legal ownership', a much simpler concept than beneficial ownership that refers to the identification of the legal titleholder of an entity.

A simple example to differentiate legal and beneficial ownership of a company is as follows:

In the figure above, the legal owners of ABC Pvt. Ltd. are Mr. A, PQ Pvt. Ltd and Mr. B. However, the identification of beneficial owners of ABC Pvt. Ltd. is trickier. While the direct holding of Mr. A in ABC Pvt. Ltd. is only 5%, there is also an indirect holding of Mr. A in ABC Pvt. Ltd. through PQ Pvt. Ltd. Thus, the effective holding of Mr. A is 86% (5% direct holding and 90% of 90%= 81% through PQ Pvt. Ltd.), Mr. Y is 9% (10% of 90% through PQ Pvt. Ltd.) and Mr. B is 5%. Considering 10% threshold, Mr. A is the only beneficial owner of ABC Pvt. Ltd. through ownership. However, Mr. Y has control over PQ Pvt. Ltd., which has 90% ownership over ABC Pvt. Ltd. So, Mr. Y is also the beneficial owner of ABC Pvt. Ltd. through control. Therefore, Mr. A and Mr. Y, who are natural persons that ultimately own or control the legal person ABC Pvt. Ltd., are beneficial owners.Under an inadequate beneficial ownership identification regime, Mr. Y is able to hide himself from link with ABC Pvt. Ltd., yet indirectly control the funds of ABC Pvt. Ltd. Also, domestic investigation agencies need to put more resources and effortsduring own investigation or during information exchange with foreign investigation agencies to find link between ABC Pvt. Ltd. and Mr. Y.

Nepal currently falls into the category of a country that is putting an effort to strengthen the availability of up-to-date and accurate information about legal ownership to competent authorities while trying to transition it to develop mechanisms to identify beneficial ownership. Thus, there seems a lot more to be done. This article tries to delve into the efforts by Nepal to enhance the transparency of legal entities, current gaps and key recommendations so as to meet international standards and make a genuine effort to fight against financial crimes.

Third prize winning article in 'Economic Article Competition 2080'

* Deputy, Nepal Rastra Bank

International Standards

There is a method of assessment of a country's legal & structural status (technical compliance) and implementation status (effectiveness compliance). It is issued by the FATF (Financial Action Task Force), a global standard-setter intergovernmental body on Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism that has been endorsed by the International Monetary Fund as well as the World Bank.

The FATF has adopted two dedicated Recommendations (issued 2012, updated 2022) - number 24 and 25- (40 recommendations in total) relating to legal and structural requirements for maintaining transparency and beneficial ownership of legal persons and legal arrangements[1]. However, the requirement also transcends to other FATF recommendations, including Understanding Risks (Recommendation 1), Customer Due Diligence (Recommendation 10), Politically Exposed Persons (Recommendation 12), New Technologies (Recommendation 15), Wire transfers (Recommendation 16), Reliance on third parties (Recommendation 17), Fit and Proper test for ownership of financial institutions and Designated Non-Financial Business or Profession (Recommendation 26 and 28) and National and International Cooperation (Recommendation 2 and 40).

Further, effective implementation of prevention of legal persons and arrangements from misuse of money laundering or terrorist financing and availability of beneficial ownership information to competent authorities without impediments is assessed under Immediate Outcome number 5 (11 Immediate Outcomes in total).

Nepal's Efforts in Beneficial Ownership

Nepal's second Mutual Evaluation Report- a peer review-based report of a country's implementation of FATF standards-published by the Asia Pacific Group on Money Laundering in 2011, mentioned, *"Nepal's corporate registry and information collection system is rudimentary. It does not focus on obtaining information relating to the beneficial owner or controller of companies. The information maintained (including changes in information) relates solely to persons and other corporations that are the immediate owners or controllers of a company."*

As a result, the Asset Laundering Prevention Act 2008 amendment in 2014 accommodated the issue by defining beneficial owner in Section 2(u) and requiring reporting entities (eg. banks, insurance, securities brokers, etc.) to collect beneficial owner information while establishing a relationship with the customer under Section 7C. These amendments, among others, were crucial to removeNepal from a list that contained countries with strategic deficiencies, also known as the grey list, in 2014.

As per Rule 6 of Asset Laundering Prevention Rules, 2016,the beneficial owners of the legal persons are 10 percent or more effective owners, or controllers of such entity. Similarly, in the case of trusts, beneficial owners are trustors, trustees and beneficiaries or natural persons who control the trust.

Adopting a threshold approach, beneficial ownership information, wherever collected, is collected from an effective ownership perspective of 10 percent or more in the case of a legal person. Despite beneficial ownership information

1. Legal persons refer to any entities other than natural persons that can establish a permanent customer relationship with a financial institution or otherwise own property while legal arrangements refer to express trusts or other similar arrangements.

covering both ownership as well as control-related information, the latter is widely ignored during the collection/ identification of beneficial ownership information, widely limiting the very purpose that the beneficial ownership information serves.

Policy issue persists in the creation of legal arrangements. 'Land Revenue Offices'register them under the National Civil Code. So, if a person forms a legal arrangement and appoints a trusteeto manage the proceeds from renting the trustor's car and to provide a certain amount of proceeds to a beneficiary, this legal arrangement needs to be registered at one of the most irrelevant offices- the Land Revenue Office.

Some majoroperational issues also exist. First, numerous registration offices register legal persons in Nepal.

- The Office of Company Registrar registers public and private companies under the Company Act 2006.
- Local-level government registers associations under the Associations Registration Act 1977.
- All three levels of the government register cooperatives under the Cooperatives Act 2017.
- The Department of Commerce, Supplies and Consumer Protection or the Department of Industry, depending upon the nature of the business, registers private firms formed under Private Firm Registration Act 2014 and partnership firms formed under Partnership Act 1964.

Additionally, there are registration/affiliation of NGOs and INGOs by the local-level government and Social Welfare Council. Neither the mentioned governing acts nor any other act has a requirement for registration agencies to receive beneficial ownership information while incorporation or on subsequent change, hindering the reporting entities to verify the beneficial ownership information received from their customers and the investigative agencies to identify ultimate beneficial owner during investigation or crossborder information exchange. So, currently,a bank that has received beneficial ownership information declared by ABC Pvt. Ltd. or identified by the bank cannot be further verified through the Office of Company Registrar as the registration agency is not expected to receive beneficial ownership information during the registration of a company or on subsequent change thereon.

Publicly available details of some of the legal

Particulars	Registration agency	Governing Act	Number	As on
Private Limited Company	Office of Company Registrar	Company Act, 2006	294,875	17 February 2023
Public Limited Company	Office of Company Registrar	Company Act, 2006	1,859	17 February 2023
Cooperative	All three levels of government	Cooperative Act, 2017	30,879	February 2021
Industry	Department of Industry	Industrial Enterprise Act, 2020	8,764	Mid-July 2022
Private Firm	Department of Commerce, Supplies and Consumer Protection	Private Firm Registration Act, 2014	640,453	19 December 2022
Partnership Firm	Department of Commerce, Supplies and Consumer Protection	Partnership Act, 1964	10,040	19 December 2022
Associations	Local level government	Associations Registration Act 1977	Unavailable	NA

Source: Website of respective agencies and publications

entities registered in Nepal are as follows:

Second, there is **no single central registry** to facilitate the legal or beneficial owner information flow to reporting entities as well as to law enforcement agencies. The reporting entities do not have a single window to verify or crosscheck legal or beneficial owner information received from a customer. Reporting entities and law enforcement agencies have to seek legal owner information from each of the different registration agencies to obtain informationfor verification and investigation purposes respectively. Further, law enforcement agencies rely information maintained by reporting entities, which maintain beneficial ownership of various types of entities as a part of their Customer Due Diligence and do not have single window to access up-to-date information for conducting an effective investigation of related legal entities, slowing down the investigation process as a result.

Third, there are **no sanctions/ penalties** in place if legal entities do not provide beneficial owner information to their respective registration agencies as there is no requirement to provide such information in the first place, making it much easier for a criminal to control an entity by forming complex structures and not being accountable at all. Also, reporting entity that does not receive beneficial ownership information during a part of Customer Due Diligence of a legal entity cannot impose a penalty to such entity. However, the reporting entity can decide to not establish/ continue the business relationship with such legal entity. Further, based on gravity of the suspiciousness, reporting entity may submit Suspicious Transaction/Activity Reporting to the Financial Intelligence Unit.

So, it seems that the transparency of legal entities and their misuse is an unexplored avenue due to inadequate response tomajor operational issues exacerbated by insufficient exercise to strengthen legal requirements. As Nepal is undergoing its third round of Mutual Evaluation, it seems that the deficiencies identified through the evaluation in this area shall be again addressed in the amendment of the Asset Laundering Prevention Act, conceiving a déjà vuof 2014. However, it would not come to rescue as before because the revised FATF assessment procedure involves not just a legal framework but effective implementation of legal requirements as well.

Best Practice and Global Status

At first glance, the beneficial ownership identification may not seem to be complicated. But, highly complex structures (eg. a company partly owned by a trust having a trustee as a cooperative, with further multiple layers),as well asthe involvement oflegal entities of multiple jurisdictions helps fathom real complexities. Thus, it is essential to require the legal entities themselves to provide the information of beneficial ownership during registration or change in such information so that reporting entities can verify beneficial ownership information received from a customer and law enforcement agencies can access beneficial ownership information for an effective financial investigation. Submission of wrong, late or no information to the registration agencies should also be strictly punishable with dissuasive sanctions as it would be plausible for criminals to deceive the authorities with falsified or late information submission.

The majority of the countries (68% of 59 jurisdictions reviewed during a study by the FATF) use multi-pronged approach, wherein beneficial ownership information is to be:

1. Kept by reporting entities that has established relationships with legal entities;
2. Maintained by the legal entities themselves, submitted to respective registration agencies and should be provided to competent authorities on request; and
3. Maintained at the central registry office, which functions to maintain consolidated information received from all registration

agencies of various types of legal entities i.e. all registration-related information including the legal and beneficial owner of companies, private firms, cooperatives etc.

Such multi-pronged approach helps to crosscheck the information by all competent agencies to ensure the availability of accurate and up-to-date beneficial ownership information. Currently, Nepal has only the first point above in implementation, which is, however, questionable-evidenced by Nepal Rastra Bank's imposition of sanction to one commercial bank during 2019/20 and four commercial banks during 2022/23 due to inadequate maintenance of beneficial ownership information.

Further, there are some efforts to implement the second point above by the amendment to Asset Laundering Prevention Act, which is under consideration at the parliament. There has been no effort to address the third point above, to date.

While Nepal's assessment of compliance withinternational requirements is underway through its third round of Mutual Evaluation, the consolidated rating published by the FATF (updated Jan 2023) suggests that already assessed countries seem to have been struggling to ensureadequate compliance in the beneficial ownership aspect.Compliance status of

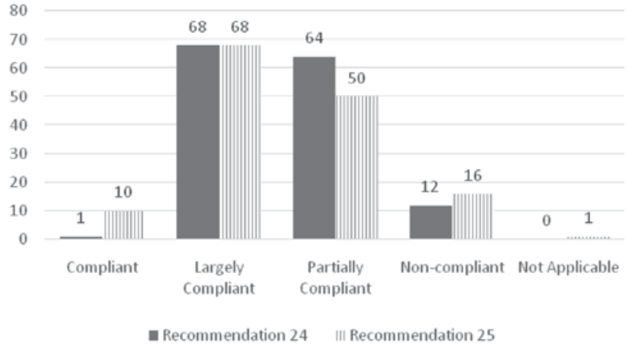

Figure 1: Assessed Results of Technical compliance

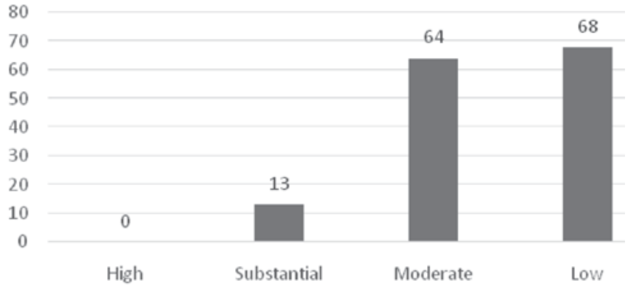

Figure 2: Assessed Results of Effectiveness Level of Immediate Outcome 5

recommendations and immediate outcomes of 145 jurisdictions is as follows:

As seen above, just about half of 145 countries, on average, have the necessary laws and regulations to understand, assess the risks of, and verify the beneficial owners or controllers of legal entities. Technical compliance status rating of Compliant or Largely Compliant in Recommendations 24 and 25 issued by the FATFimplies it. Only 9% of 145 countries have a substantial level of effectiveness, with none at a high level of effectiveness, to prevent legal persons and arrangements from misuse for money laundering or terrorist financing, and information on their beneficial ownership is available to competent authorities without impediments. It is a finding of assessment of immediate outcome 5 of the effectiveness of AML/CFT systems as per the FATF standards. Further, only 58% of the jurisdictions have conducted a risk assessment of higher-risk legal persons as part of either a national risk assessment or a standalone assessment. Thus, formation of robust beneficial ownership identification mechanism is indeed a global issue.

Recommendations for Nepal

In line with global practice, in order to comply with international standards, take effective measures to identify and verify beneficial ownership information and make up-to-date information accessible to relevant reporting entities, law enforcement agencies as well as other relevant competent agencies, the following

steps are recommended for Nepal:

1. Amendment in Law to Require Submission of Beneficial Ownership Information: Currently, legal entities' registrationagenciesonly require submission oflegal ownership information. In addition to requiring submission of beneficial owner information during registration and subsequent change thereon through amendment in the respective registration laws, harsher sanction measures (e.g. the powers of the registrar to remove directors/shareholders, seize capital etc.)are also required for the legal entities that do not submit accurate and up-to-date legal and beneficial ownership information.

Currently, the sanctions are not dissuasive enough for non-submission or late submission of legal ownership informationeither and might have been perceived as a cost of doing business. For e.g. Section 81 of the Companies Act prescribes sanction for all breaches of filing requirements of Rs. 5,000 to 20,000, Section 41 of the Partnership Act prescribes a nominal penalty of Rs. 100 for failure to seek approval for changing particulars including legal ownership. For private firms, Section 8 of the Registration of Private Firms Act prescribes a penalty of Rs. 25 to 50 for failure to seek approval to change details including legal ownership.

Further, the legal arrangement registration in the Land Revenue Office should be made more practical by assigning appropriate registration agency.

2. Streamlining the Formation of Different Types of Legal Entities: As various agencies register many types of legal entities, and some at different levels of government, their formation needs to be organized so that legal entities are subject to uniform minimum requirements and adequate oversight by the registrationagencies. Further, after Nepal embarked on a journey towards federalism in 2015, constraints in human and infrastructural resources in registration agencies exist.

In this context, a central registry approach could supportaccessible information availability ofall types of legal entities from one window to reporting entities and law enforcement agencies, reducing workload of some human resources at registration agencies. Anominal fee-based model can help self-select information seekers as well as make the registry financially sustainable.

3. Balance between Privacy Laws and Information Access: The existing Individual Privacy Act and Right to Information Act need to be coherent with the amendment in law to allow access oflegal and beneficial ownership information of legal entities to reporting entities and law enforcement agencies. Otherwise, the information access could be made an issue of an individual right to suppress the efforts to maintain transparency in ownership of legal entities.Further, tiered access to informationi.e. some agencies get limited access and some get more access, can be explored offering categorized information access to different types of information-requesting agencies to address privacy issues.

4. Conduct a Risk Assessment of Legal Persons: There has not been any study/ assessment regarding the misuse of legal persons for conducting financial crimes in Nepal. Tax evasion and money laundering are some of the major offences for the misuse of legal persons. In this context, risk assessment of legal persons to understand what type of legal persons are more vulnerable and accessible to conduit or layer criminal proceeds is essential to allocate more resources to mitigate the identified risks. The assessment needs to cover a succinct overview of legal requirements to form a legal entity.

Further, it needs to assess the avenues of risks from nominee shareholders/directors as well as bearer shares/ share warrants. Though such provisions are not applicable in Nepal, any foreign company that has business in Nepal can have such arrangements, which may pose threat

to the transparency of legal entities' ownership. A collective task force,formed with representatives from existing registration agencies, should conduct it.

Following figure illustrates the expected beneficial ownership information flow in an effective beneficial ownership regime.

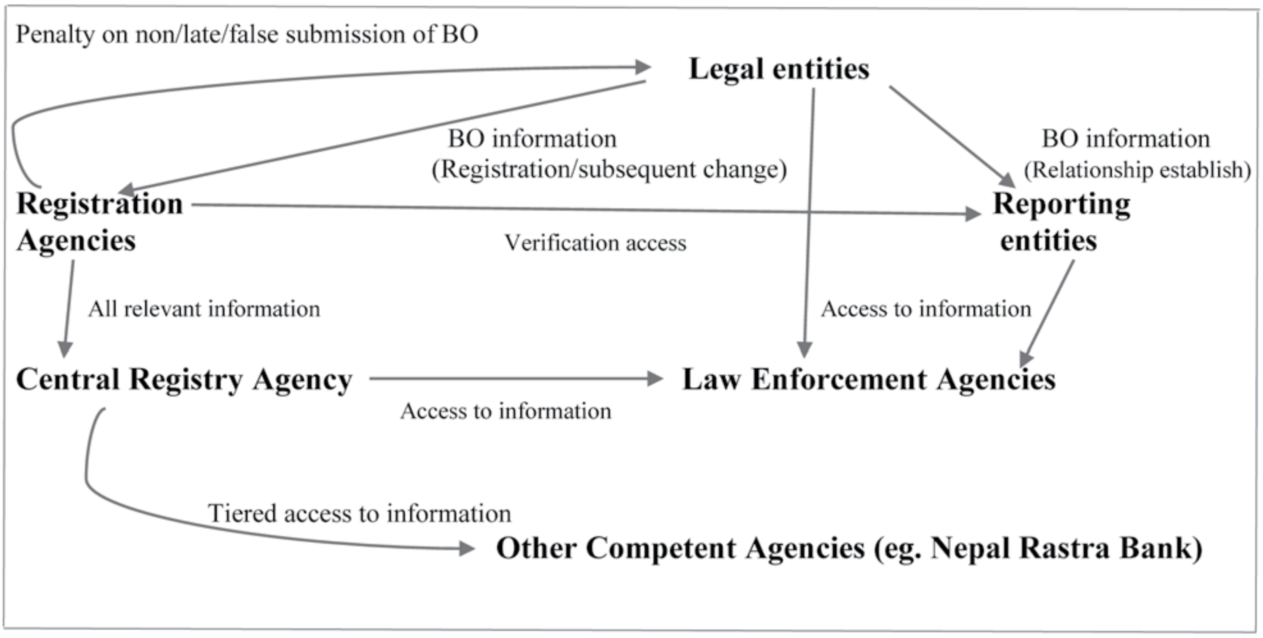

Figure 3: Expected beneficial ownership information flow

Benefits and Way Forward

The matter of beneficial ownership is a global issue. All the countries around the world are gradually putting concerted efforts to benefit from the transparency of legal entities. However, the catchup effect is quite slow in Nepal due to lack of proactive efforts and only reactive measures in place after the imposition of requirements/ conditions for better statute and implementation by global standard-setters or international financial institutions. While the issue of beneficial ownership is atthe notice of many policy agencies in Nepal, the lack of policy and operational facilitation has resulted in a weak beneficial ownership regime. Nepal has succumbed to the adverse impacts of opaque corporate structures, primarily due to a lack of legal framework. Strengthening legal and institutional measures in beneficial ownership regime should be a priority not just for international compliance but also for a genuine effort to promote transparency and to ameliorate financial investigation.

Criminals hiding their interests behind a corporate veil and investigators facing the challenge to lift that veil are a constant chase. Due to transnational schemes used by criminals to complicate the ownership and control in the formation of legal entities, it is paramount that investigators need to undertake an enhanced approach by narrowing the gap between knowledge and resources to conduct comprehensive investigations. It is like solving a jigsaw puzzle with investigators of different jurisdictions holding separate pieces of the puzzle.

The issue is equally important to ensure sound regulation of financial institutions. In 2021, Nepal Rastra Bank set a precondition for Annual General Meeting clearance of one of the largest commercial banks to release dividend to its largest shareholder only when the beneficial owner of that shareholder (which is a legal

entity) becomes clear to the regulator. In such context, recommendations provided in previous sectioncan be crucial to ensure clear and prompt identification of ultimate beneficial owner of an entity by the regulatory bodies as tiered access to information is recommended to other competent agencies. Some specific benefits to regulatory agencies like Nepal Rastra Bank from robust beneficial ownership regime are:

- It supports in the effective implementation of fit and proper test requirements to identify ultimate owners of reporting entities like Bank and Financial Institutions (BFIs), Remittance Companies, Money Changers, Payment Service Providers etc.and disallow criminals to own them or hold senior positions. In addition to the FATF requirement, it is a requirement under Basel Principles 5- 'licensing criteria' and 14- 'corporate governance' for BFIs.
- It helps to detect cross holdings of BFIs by identification of beneficial owners of substantial owners of BFIs. This also supports the ongoing efforts to disallow a person to hold ownership above the stipulated threshold across various BFIs.
- It aids to identify if BFIs are lending to related parties and are not disclosing it. It is also a requirement under Basel Principle 20- 'transactions with related parties'.
- It helps to identify misuse of loans disbursed by BFIs, by 'following the money' to identify ultimate users of the loan.
- It assists in effective implementation of Targeted Financial Sanctions by seizing funds of designated persons, who can be beneficial owners hiding funds in a legal entity, pursuant to UN Security Council Resolutions.
- Concerns on Foreign Direct Investment and dividends thereon can be addressed through the identification of beneficial ownership duringfund flow (in and out) by ascertaining who actuallyhas been investing and receiving dividends, so as to make appropriate approval decisions.
- Overall,it promotes financial stability through control of financial crime as well as systemic and widespread impacts.

Another major expected outcome of the implementation of a good beneficial ownership information regime is the prevention of tax evasion. As the formation of highly complex structures and use of multiple jurisdictions help criminals to evade taxes and mask themselves, true beneficial owner identification preserves tax systems' integrity, benefits implementation of tax transparency standards (the Exchange of Information on Request Standard and Automatic Exchange of Information Standard), enables tax jurisdiction to achieve tax goals with substantial benefits in transfer pricing models and benefits law enforcement agencies to impose punitive and criminal sanctions against the theft of government coffers.

As per a study by the World Bank and UNODC, 128 of the 150 grand corruption cases had misused companies and it is likely that such could be happening in Nepal as well. Further, in a country like Nepal, which suffers from rampant corruption (ranking 117 out of 180 countries in the Corruption Perception Index in 2021), effective implementation of beneficial ownership information of legal entities helps in atransparent public procurement process or helps identify any anomalies in the selection process. Beneficial owner information of selected vendors/ contractorshelps in the identification of conflict of interest-related matters. Beneficial ownership information has come to the rescue during the investigation process where there are also links between corruption and pork barreling cases, particularly the notoriously famous Priority Development Assistance Fund scam of the Philippines in 2013.

Yearly disclosure of assets by government

officials as well as various private sector employees (e.g. officials of banks) is currently in practice. The swift availability of beneficial ownership information of legal entities can **strengthen the asset disclosure framework** and help oversight agencies to identify any hidden/ undisclosed assets of any official in the form of ownership of legal entities. In addition, the prompt availability of beneficial ownership information can extensively support the **investigation of market manipulation and insider trading** in order to take strict actions against the culprits.

Law amendments, risk assessment of legal persons and swift availability of accurate & up-to-date beneficial ownership to competent authorities can be stepping-stones towards promoting transparency, improving legal clarity and coordinating to fight against the misuse of legal entities. In such a context, wholehearted efforts are necessary from all relevant agencies to snatch the benefits that the criminals are enjoying through opaque corporate structures. Instead, the nation can reap much more extensive benefits from the effective implementation of a sound beneficial ownership regime. Thus, going forward, a comprehensive beneficial ownership identification mechanism will lead to far-fetching and pervasive impacts beyond just AML/CFT regime.

References

FATF Recommendations (2012), International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation, updated March 2022, Paris, France.

FATF Methodology (2013), For assessing technical compliance with the FATF recommendations and the effectiveness of AML/CFT systems, updated October 2021, Paris, France.

FATF Report on the state of Effectiveness and Compliance with the FATF standards, April 2022, Paris, France.

Berkhout, Richard, and Fernando, Francisca, eds. (2022). Unmasking Control: A Guide to Beneficial Ownership Transparency. Washington, DC: International Monetary Fund

Asia Pacific Group on Money Laundering (2011), Mutual Evaluation Report of Nepal, APG secretariat, NSW, Australia.

Office of the Company Registrar (2023), Kathmandu Nepal, https://ocr.gov.np/

Economic Survey 2021/22 (2022), Ministry of Finance, Kathmandu, Nepal.

Department of Industry (2022), Industrial Statistics, Kathmandu, Nepal. https://doind.gov.np/uploads/notices/Notices-2022112816064392.pdf

Nepal Rastra Bank (2023), Enforcement action, Kathmandu Nepal, https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2023/02/Enforcement-Action-Second-Quarter-2079.80.pdf

FATF Guidance (2014), Transparency and Beneficial Ownership, Paris, France.

Nabil Bank (2021), Nabil Bank Annual Report 2076-77, Kathmandu, Nepal, pp 177, https://siteadmin.nabilbank.com/assets/backend/uploads/Documents/Annual%20Report%202076_77%20(Nepali).pdf

Van der Does de Willebois, Emile, Emily M. Halter, Robert A. Harrison, Ji Won Park, and J. C. Sharman. (2011). Puppet Masters: How the Corrupt Use Legal Structures to Hide Stolen Assets and What to Do about It. Washington DC: World Bank.

Limpot. Kristel, (2021), Explainer: What you need to know about the PDAF scam, CNN Philippines, https://www.cnnphilippines.com/news/2021/2/14/PDAF-scam-what-you-need-to-know.html

FATF (2019), Best practices on Beneficial Ownership for Legal Persons, Paris, France.

Basel Committee on Banking Supervision (2012) Core Principles for Effective Banking Supervision, Bank for International Settlements, Switzerland.

●●●

Why Bank Fails and How Resilient are Nepalese Banks?

■ **Ram Chandra Acharya***

Background

In general, a bank failure occurs when a bank is unable to return back its obligations towards its depositors. In other words, a bank often fails economically when the market value of its assets fails to recover its deposit related liabilities. Recently, there were some bank failures all around the world. Among them, probably the bank failures that happened in the United States of America covered the most headlines. Particularly, in March 2023, the Silicon Valley Bank (SVB) and Signature Bank (SGB) in the USA failed to operate. This might have raised some questions in the general people's mind. These questions may be related to the bank failures in general, particularly to recent incidents in the USA or in the case of Nepalese banks. This article tries to find out the answer of a few questions related to the banking failure and generate some ratios to test the resilience capacity of the Nepalese banking industry. At last, the article draws some conclusions and prescribes lesson to be learnt for the Nepalese banks.

Why do the banks fail in general?

The banks, in general, provide the intermediary's services to the surplus and deficit units in an economy. They accept deposits as their main source of funds which are also their primary liability. After taking deposits from depositors, the banks, usually, lend this money to borrowers and invest them in various fixed-income generating securities such as government bonds.

There are mainly two sources of vulnerability in the banking industry. The first source of bank vulnerability is deposits, its prime liability. The banks take mainly two types of deposits viz. demand deposit and time deposit. The demand or transferable deposits are redeemable at any time on the request of the depositor. These amounts can be withdrawn from the banks without any additional charge by depositors whenever they want. Unlike demand deposit, the depositor is subject to charge penalty in the voluntary redemption of time deposit. So, it is clear that the demand deposits are more vulnerable liabilities for banks than the time deposits.

The second source of vulnerability is the bank's assets. The assets of banks include cash in vault, loans to customers and investment in securities. Though the cash in the vault is highly liquid, most of the bank assets are loans and securities investment which are highly illiquid. It is almost impossible to make these assets into cash in a limited time frame. If it is possible, it is very costly. In short, banks take the deposits which have a short maturity and invest them in securities and loans with a long maturity. They earn profit from the difference in interest rates between these two.

The mismatch between the maturity on liabilities and assets of a bank may cause the bank to fail. This situation comes when lots of depositors want to withdraw their deposit at once and the bank could not provide them cash accordingly. This phenomenon, in general, comes when the economy is in stress. Depositors want their money back either for consumption or investment. Further, the bank is forced to sell the huge amount of their fixed-income securities in which prices may be lower than

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

that of the purchased time because of the rise in interest rate in the interim period. This means, the bank potentially has less assets than the book value which simply cannot recover the deposit liabilities. As a buffer, a bank still has the shareholder capital which can help to absorb the fall in the value of securities. If the capital also could not cover the loss, the bank is insolvent. Then, the panic situation ultimately causes the bank to fail.

Why do the SVB and SGB fail? And, why does it happen at this point of time?

Although there are so many bank failures in recent times all around the world, the article, here, intends to discuss only SVB and SGB cases. The SVB and the SGB banks failures are second and fourth largest respectively in US history. The first and third largest bank failures in the US were Washington Mutual in 2008 and Continental Illinois in 1984 respectively. SVB had sixteenth largest asset size among US banks in 2022.

The primary customers of SVB were the tech and life science companies, not the general public. Actually, it provided banking services to almost half of the country's venture capital-backed technology and life-science companies, and some venture capital firms. In the period of tech boom in covid pandemic, these companies raised lots of money from investors and this money was deposited at SVB. It boosted the growth of deposit in the bank from $65 billion in 2019 to $189 in 2021. This means the deposit base of the bank consists of large deposits which are well above the deposit insurance limit in the USA, that is, $250,000. The SVB had 93.9 percent uninsured deposits which was the second highest ratio among US banks at the time. Likewise, the SGB had a customer base of law firms and real estate companies. It also had 89.7 percent uninsured deposits which is fourth highest among US banks. It means both banks had the same first cause of vulnerability that is the large size of uninsured deposits.

The second vulnerability took place as these banks invested their deposit money in long-dated fixed-income securities such as US government bonds and mortgage-backed securities issued by US government agencies. The SVB invested 94.4 percent of its deposits in these hold-to-maturity securities and loans. Likewise, SGB invested 93.3 percent of deposits in such assets. As the monetary easing in the pandemic period ended up along with the rapidly rising inflation, the US Federal Reserve raised the interest rate. The US Federal Funds Rate increased from 0.25% in March 2022 to 4.75% by February 2023. This caused, on the one hand, the tech and real estate business to slow down sharply. And on the other hand, it caused the HTM securities' value to fall down.

As soon as the depositors became aware of the situation, these two kinds of vulnerabilities began to create the bank run. As these banks had a large share of uninsured deposits, the customers wanted to get their deposits out. The runs on SVB and SGB caused them to quickly run out of capital and they failed.

How does bank failure affect the economy?

The bank itself is interconnected with the other agents of the economy through its payment and settlement channels. So, the fragility of a single bank may cause the entire economy, if it is not resolved in time. The asset of one party is another party's liability in the economy. If a bank becomes unable to pay back the deposits of the depositors, then, they also cannot meet their financial obligations towards other parties. It lowers the confidence of the general people and they want deposits back into their own hands. The trust toward the banking and financial system starts to vanish and more bank runs may occur. In this way, when the series of default

cases reoccurs in the economy, the chain effect disturbs the financial system and ultimately may cause the financial crisis.

The extent of a bank failure also depends upon how the particular bank has dealt with other parties. If the bank's business is concentrated with one, two or very few sectors, then, the crisis affects the economy less. Similarly, if the bank is less interconnected with the other banks, then, it will affect little to the entire financial system. In contrast, if the bank is well interconnected to the various business sectors and other banks, then, it can harm the economy rapidly and cause a financial crisis. In history, there were many occasions when the bank failure led to the financial crisis not only in the particular economy, but also in the entire world economy. For instance, the failure of Lehman Brothers in 2008 caused not only the crisis in the US economy but also the global financial crisis.

What solutions do the regulators Prescribe?

The prescriptions from regulators or government to each bank failure may be different depending on the prevailing scenarios on that particular time. It also depends upon the policy makers' expectations to what extent the particular bank failure may harm the economy in future. Normally, the central bank and/or government prescribe the financial bailout solutions depending upon the situation. For example, in the case of SVB and SGB recently, all uninsured deposits were guaranteed by the government to avoid the panic situation in the economy. Likewise, after the Lehman brothers' failure in 2008, the US Congress passed the Troubled Asset Relief Program (TARP), which allocated $700 billion to stabilizing the whole financial system.

How is the current status in the Nepalese Banking Industry?

In Nepal, the banking business has been largely dominated by the Commercial banks. As Table 1 shows commercial banks possess 88.7 percent of assets of the total deposit taking institutions excluding the central bank. Development banks and finance Companies have 9.1 percent and 2.2 percent of total assets respectively. Global IME Bank is the largest bank in terms of assets size with 7.5 percent share followed by Nepal Investment Mega Bank with 7.1 percent share. Only 7 banks have the assets size of more than 5 percent of the industry.

This article tries to analyze some unique ratios which may indicate the systematic soundness and resilient capacity of the financial system of Nepal (Shown in Table 1). First, we analyze the share of demand deposit to total deposit. This ratio indicates about very short-term obligations of the banks. For this ratio, the lesser value is considered the better. The lower percentage of demand deposit means there is lower risk for the bank to be vulnerable. Out of 22 commercial banks, only 5 banks have such deposits more than 10 percent of total deposit. Among the 5 such banks, three banks are government-run banks and two are private banks. The commercial banks have 8.8 percent of such ratio whereas development banks and finance companies have 1.3 percent and 1.0 percent respectively.

Similarly, the second ratio we have discussed, here, is the ratio between capital funds to total deposit. This gives us information about the resilience capacity of the banks in adverse situations. For this ratio, the higher ratio would be more preferable and less vulnerable. In the whole banking industry, only two banks have a ratio below 10 percent. And, interestingly, only 8 commercial banks have more such ratios than their industrial sub-group. This ratio for commercial banks, development banks and finance companies are 12.6 percent, 10.0 percent and 16.9 percent respectively.

Table 1: Some Important Ratios of Nepalese Banking Industry

Bank's Name	Ratios (in Percentage)				
	DD/D	CF/D	LF/DD	LA/TD	TA/IA
Nepal Bank Ltd.	16.5	16.2	47.3	97.5	4.0
Rastriya Banijya Bank Ltd.	20.1	11.9	33.9	100.5	5.2
Nabil Bank Ltd.	9.2	14.9	61.8	98.0	6.6
Nepal Investment Mega Bank Ltd.	7.6	15.2	92.6	102.2	7.1
Standard Chartered Bank Nepal Ltd.	24.2	15.3	55.5	113.2	2.0
Himalayan Bank Ltd.	7.8	11.5	105.9	100.0	3.2
Nepal SBI Bank Ltd.	5.4	12.2	158.4	97.1	2.6
Everest Bank Ltd.	6.9	12.2	117.7	96.7	3.4
NIC Asia Bank Ltd.	14.1	7.7	51.2	102.2	5.6
Machhapuchhre Bank Ltd.	5.4	9.5	126.6	92.6	2.7
Kumari Bank Ltd.	6.2	11.1	102.0	104.3	5.6
Laxmi Bank Ltd.	5.2	11.3	117.0	100.0	2.7
Siddhartha Bank Ltd.	5.5	10.3	102.7	92.8	4.0
Agriculture Development Bank Ltd.	12.9	18.9	62.6	117.2	3.9
Global IME Bank Ltd.	6.0	12.6	103.4	96.9	7.5
Citizens Bank International Ltd.	4.2	12.0	233.2	93.0	2.9
Prime Commercial Bank Ltd.	4.1	15.7	220.0	98.6	3.2
Sunrise Bank Ltd.	6.9	12.3	109.9	96.7	2.5
NMB Bank Ltd.	5.3	13.0	171.9	104.4	4.0
Prabhu Bank Ltd.	7.1	12.3	145.9	98.1	5.2
Civil Bank Ltd.	3.8	12.5	159.4	97.2	1.8
Sanima Bank Ltd.	5.6	10.4	99.6	96.0	2.9
Total					
Commercial banks	8.8	12.6	84.3	99.6	88.7
Development Banks	1.3	10.0	787.3	87.2	9.1
Finance Companies	1.0	16.9	1359.7	86.1	2.2

Source: NRB (2023, February)

Notes: DD/D=Share of demand deposit to total deposit

CF/D=Ratio of capital funds to total deposit

LF/DD= Ratio of liquid funds to demand deposit

LA/TD= Ratio of loan and advances to time deposit

TA/IA= Share of total assets of particular bank to industry total

Likewise, the third ratio is liquid fund to demand deposit. It reflects the very short-term liability pay back capacity of the banks. It can save the banks from the bank run scenario because the liquid funds can be easily transferred into cash in very short notice. For this ratio also, the higher ratio would indicate the bank to be less vulnerable. Development banks and finance companies have managed almost eight times and fourteen times liquid funds of demand deposits respectively. The commercial banks have slightly less (84.3 percent) liquid funds to cover demand deposits. However, only 8 banks including 3 government-run banks have fewer liquid funds than their demand deposits.

The fourth and final ratio is loan and advances to time deposits. It provides the information about whether the banks are managing the long-term assets from the slightly longer-term financial

sources or not. For this ratio, the lesser would be considered the better for resiliency of the bank. The industrial average for the commercial banks, development banks and finance companies are 99.6 percent, 87.2 percent and 86.1 percent respectively. At the point of time, 9 commercial banks including 2 government-run banks are not able to manage the time deposits as a complete source to fund the loans and advances to their clients.

Conclusions

From the above discussion, it seems that the banking business always possesses the relatively short-term maturity liabilities and relatively longer-term maturity assets. The bank has to manage as much liquid assets as possible so that the depositor's money can be returned back when they want to make it into cash. If the bank is unable to pay back, the bank run situation can occur and the bank fails to operate.

So far, overall aggregate indicators of Nepalese banking Industry are found good. However, indicators of some banks are found towards extreme limits from the industrial average. It is found that some banks are prone to be vulnerable in the near future as they fail to maintain all the ratios tested in this article in the right direction. This must be corrected in time.

Lesson to be learnt

From the recent incidents of bank failures and our analysis in this article, the Nepalese banking Institutions have to learn some lessons. First of all, they should at least match their liquid assets in accordance with very short-term liabilities. That means, they must maintain sufficient liquid funds so that the catastrophic situation can be easily avoided. Secondly, they have to follow prudential regulations and norms to make the financial sector sound. They have to sincerely obey the directives of the regulators. Thirdly, the banks have to maintain the necessary ratios to be resilient from the financial shocks. They should always possess fewer demand deposits than time deposit, slightly less loan and advances compared to time deposit, more capital funds in assets and sufficient liquid funds. Finally, the banks have to review their asset quality timely and regularly. They should build a strong internal and external audit mechanism.

References

NRB (2023). Banking & Financial Statistics (Monthly). Mid-Feb 2023. Nepal Rastra Bank.

https://www.economicsobservatory.com/why-did-silicon-valley-bank-fail#:~:text=The%20collapse%20of%20Silicon%20Valley,hold%2Dto2Dmaturity%20securities.

https://www.nytimes.com/article/svb-silicon-valley-bank-explainer.html.

https://www.aljazeera.com/economy/2023/3/14/why-did-silicon-valley-bank-fail-and-is-a-financial-crisis-next.

https://www.brookings.edu/research/history-credits-lehman-brothers-collapse-for-the-2008-financial-crisis-heres-why-that-narrative-is-wrong/#:~:text=The%20day%20after%20Lehman's%20bankruptcy,to%20stabilizing%20the%20financial%20system.

#The Nexus of Monetary Policy, Policy Rates and Inflation Targeting: A Case of Nepal

■ **Som Raj Nepali***

Abstract

The primary and long-term goal of monetary policy is reducing inflation and supporting price stability, which ultimately promotes an efficient economic system. The Nepalese economy has been facing inflation of more than double its economic growth rate, leading to macroeconomic pressure and instability. Nepal Rastra Bank (NRB) has been promulgating the monetary policy, since FY 2002/03 AD, with the pegged exchange rate of the Nepalese Rupee with the Indian Rupee as the nominal anchor of policy and weighted average interbank rate among the Banks and Financial Institutions (BFIs) as an operational target of the policy. The study supports the previous findings that Nepal's inflation is explained by the inflation in India. The results explain that the 18.50 percent variations in the Consumer Price Index (CPI) of Nepal are explained by the CPI in India and the rest by other factors during the monthly data from August 2014/15 to January 2023. Reserve Bank of India (RBI) has already been following an inflation targeting regime of 4% ± 2 percentage points. Reviewed literature and meta-analysis on the inflation threshold and its relationship with the economic growth of Nepal support for some optimal inflation band, on an average of 6% ± 2 percentage points, for the optimal economic growth of Nepal. In conclusion, there is a need for rigorous research to be carried out regarding the exchange rate misalignment and suitability of alternative nominal anchors, such as inflation targeting, in a non-targeting country like Nepal for better price stability and success of the monetary policy.

1. Background

According to International Monetary Fund (IMF) (2023), the central bank policy rate is the rate that is used by the central bank to implement or signal its monetary policy stance, commonly formulated by the central bank's policy-making committee i.e. monetary policy committee. By cutting or raising these policy rates the central banks affect the other benchmark interest rates leading to influence aggregate demand and inflation thereof. More specifically, policy rate determines the deposit rates and borrowing rates of banks in and from the central bank which are ultimately transferred to the economy and show the effect on the desired sector.

According to the world's first central bank, Riksbank (2023), the function and purpose of the policy rate are to steer the overnight rate on the market and influence other interest rates in the economy so that the inflation target can be achieved. It is also considered a rate that influences the money supply in the economy. Although it might sound synonymous with a bank's lending rate, it is usually the rate that central banks lend to the banks not the bank's rate to the clients or the public.

The level of the overnight interest rate and expectations about its future path also influences other longer-term interest rates, as well as a broader range of asset prices (October 2019, BIS). In principle, by increasing the policy rates, the central bank makes the fund more expensive for the banks and financial institutions which results in consumers and businesses borrowing money at a higher cost and vice versa. On the other hand, inflation can be defined as the persistent rise in the general price level across the economy over time. And the moderate level of inflation acts as fuel for the desired economic growth.

Second prize winning article in 'Economic Article Competition 2080'

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

2. Monetary Policy and Policy Rate: Theoretical Approach

The monetary policy and policy rates have a mathematical relationship to explain. The Federal Reserve's Federal Open Market Committee (FOMC) is one of the central banks that have pioneered the use of the numerical expression for explaining the association among policy rates, economic output, and inflation targets which is broadly termed as Taylor Rule and credited to Stanford economist John Taylor. The Taylor Rule is an equation that served as a rule of thumb to describe the interest rate decisions of the Federal Reserve's Federal Open Market Committee (Bernanke, 2015). The original Taylor Rule (1993) can be formulated as:

$r = 2 + 0.5y + p + 0.5(p-2)$ ……………….. (1)

Where, r = Federal funds rate; p = the inflation rate over the previous four quarters; and y = the percentage deviation of real GDP from a target

The variable y in the Taylor rule can be interpreted as the excess of actual output over the potential output also known as the Output Gap (Bernanke, 2015).

$$y = \frac{Yactual - Ypotential}{Ypotential} * 100$$

According to Taylor (1993), the short-term nominal interest rate would be raised by the Fed if the inflation rises over the target inflation level or the realized output is above the potential output and vice versa. On the other hand, when the inflation is at the target level and the actual output is equal to the potential output, the Fed rate will be the sum of the long-run equilibrium real interest rate and annual inflation rate. By the above equation, if the target inflation level is 2 percent with a real interest rate of 2 percent as well, along with the actual inflation rate of 2 percent, the Fed rate will be 4 percent, 2 + 2, keeping the output gap zero.

The Taylor Rule can be well summarized by the following equation (Plantier and Scrimgeour, 2002):

Desired interest rate = Neutral real interest rate + Inflation + 1/2 (Inflation – Inflation target) + 1/2 Output Gap.

Plantier and Scrimgeour (2002) also stated that the short-term interest rates should be "neutral" on average so that the central bank does not cause persistent inflationary or disinflationary pressures, and that interest rates should be adjusted in response to the current state of the economy. It can further be presented as:

$r = r^* + \beta yt + \pi t + \alpha(\pi t - \pi^*)$ ………….(2)

Where,

r = Policy rates

r^* = long-run equilibrium real interest rate

yt = Output gap

πt =annual inflation rate

$(\pi t - \pi^*)$ = Inflation gap

π^* = long-run inflation target rate

β & α are coefficients that are fixed at 0.50 and Taylor assumes that output and inflation have equal weight of response.

r^* & π^* are set to be 2 percent at equilibrium (Taylor, 1993).

Therefore, as presented in equations (1) and (2), The Taylor (1993) rule is a simple monetary policy rule linking mechanically the level of the policy rate to deviations of inflation from its target and of output from its potential (the output gap).

2.1 Interest and Inflation

The well-known Fisher equation explains the relationship between interest rate and inflation which can be presented as:

$Rt = r\ t + Et\ \pi t{+}1$ ……………………… (3) (all Annualized)

Where,

Rt = Nominal Interest rate

rt = Real Interest rate and

Et πt+1 = Expected inflation

The long-term Fisher equation is:

$R^* = r^* + \pi^*$.............................. (4)

in which the steady-state nominal interest rate (R^*) is equal to the steady-state real interest rate (r^*) plus the inflation target (π^*).

Global Trends of Policy Rate

The following table (1) explains the latest worldwide central bank policy rates:

Table 1: Worldwide Central Bank Policy Rates (as on 27 Feb 2023)

S/N	Country	Policy Rate	Latest Policy Hike/Deduction	Policy Name	Last Updated date
OECD & G20 countries:					
1	Argentina	75.00 %	(+ 5.50)	Benchmark Rate	22-Sep-22
2	Australia	3.35 %	(+ 0.25)	Cash Rate	7-Feb-23
3	Brazil	13.75%	(+ 0.50)	Selic Rate	3-Aug-22
4	Canada	4.50 %	(+ 0.25)	Target ON Rate	25-Jan-23
5	China	3.65%	(- 0.05)	Loan Prime Rate	22-Aug-22
6	Eurozone	3.00 %	(+ 0.50)	Key Interest Rate	2-Feb-23
7	India	6.50 %	(+ 0.25)	Policy Repo Rate	8-Feb-23
8	Japan	-0.10%	(- 0.10)	Key Policy Rate	29-Jan-16
9	Mexico	11.00 %	(+ 0.50)	Benchmark Rate	9-Feb-23
10	New Zealand	4.75 %	(+ 0.50)	Cash Rate	22-Feb-23
11	Russia	7.50%	(- 0.50)	Key Rate	16-Sep-22
12	South Korea	3.50 %	(+ 0.25)	Base Rate	13-Jan-23
13	Switzerland	1.00 %	(+ 0.50)	SNB Policy Rate	15-Dec-22
14	Turkey	8.50 %	(- 0.50)	1 Week Repo Rate	23-Feb-23
15	United Kingdom	4.00 %	(+ 0.50)	Bank Rate	2-Feb-23
16	USA	4.50-4.75%	(+ 0.25)	Funds Rate	1-Feb-23
Other Countries					
17	Bahrain	5.50 %	(+ 0.25)	One-Week Deposit Rate	1-Feb-23
18	Egypt	16.25%	(+ 3.00)	ON Deposit Rate	22-Dec-22
19	Ghana	28.00%	(+ 1.00)	Monetary Policy Rate	30-Jan-23
20	Malaysia	2.75 %	(+ 0.25)	ON Policy Rate	3-Nov-22
21	Pakistan	17.00%	(+ 1.00)	Policy Rate	23-Jan-23
22	Philippines	6.00 %	(+ 0.50)	Key Policy Rate	16-Feb-23
23	Sri Lanka	14.50%	(+ 1.00)	Key Rate - SDFR	7-Jul-22
24	Ukraine	25.00%	(+ 15.00)	Discount Rate	2-Jun-22
25	Vietnam	6.00%	(+ 1.00)	Refinancing Rate	24-Oct-22

Source: https://www.cbrates.com/

Figure 1: Policy Rate Hikes by Major Central Banks in 2022

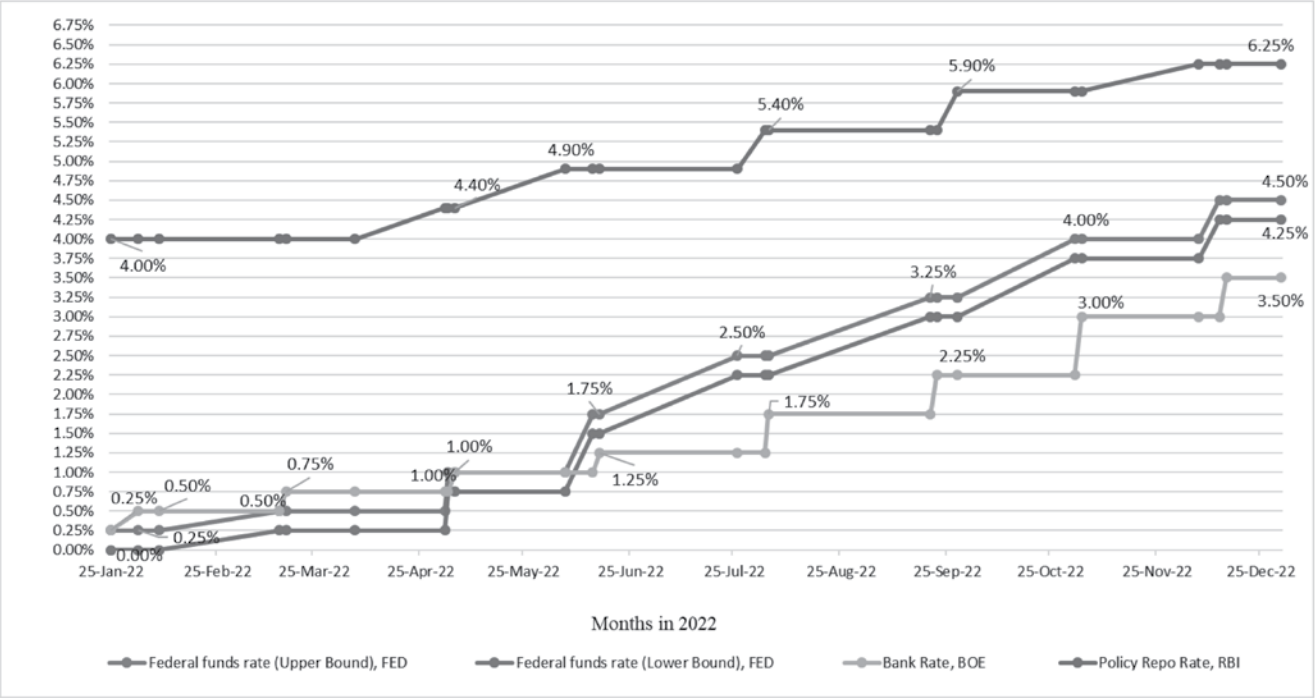

As presented in the above figure, the Federal Reserve Bank, Bank of England, and Reserve Bank of India have hiked their policy rates by 7 times, 8 times, and 5 times respectively during 2022. The U.S. Federal Reserve has raised rates by a total of 425 basis points since March in an attempt to curb surging inflation.

Table 2: Policy Rate Hikes by Fed, BOE, and RBI in 2022

Federal Open Market Committee (FOMC) meetings and Federal Funds rate hike in 2022

S/N	Date of meetings	Range (Percentage)	Change	Remarks
1	25-26 Jan 2022	0.00-0.25	-	
2	15-16 March 2022	0.25-0.50	25 bps	**7 times rate hikes**
3	3-4 May 2022	0.75-1.00	50 bps	
4	14-15 June 2022	1.50-1.75	75 bps	
5	26-27 July 2022	2.25-2.50	75 bps	
6	20-21 September 2022	3.50-3.25	75 bps	
7	1-2 November 2022	3.75-4.00	75 bps	
8	13-14 December 2022	4.25-4.50	50 bps	

Monetary Policy Committee (MPC) meetings, Bank of England, and Bank rate hike in 2022

S/N	Date of meetings	Bank rate (Percentage)	Change	Remarks
1	2-Feb-22	0.5	25 bps	
2	17-Mar-22	0.75	25 bps	**8 times rate hikes**
3	5-May-22	1	25 bps	
4	16-Jun-22	1.25	25 bps	
5	4-Aug-22	1.75	50 bps	
6	22-Sep-22	2.25	50 bps	
7	3-Nov-22	3	75 bps	
8	15-Dec-22	3.5	50 bps	

Monetary Policy Committee (MPC) meetings, Reserve Bank of India, and Policy repo rate hike in 2022

S/N	Date of meetings	Policy Repo rate (Percentage)	Change	Remarks
1	8-10 February 2022	4	unchanged	
2	6-8 April 2022	4	unchanged	**5 times rate hikes**
3	2-4 May 2022	4.4	40 bps	
4	6-8 June 2022	4.9	50 bps	
5	3-5 August 2022	5.4	50 bps	
6	28-30 September 2022	5.9	50 bps	
7	3-Nov-22	5.9	unchanged	
8	7-Dec-22	3.25	35 bps	

Source: Meetings Minutes of Respective Monetary Policy Committee of Central Banks (2023)

4. Strategies for Controlling Inflation

There are four basic strategies that central banks have used to control and reduce inflation (Mishkin, 1997):

1. Exchange-rate pegging;
2. Monetary targeting;
3. Inflation targeting; and
4. Inflation reduction without an explicit nominal anchor, which, for want of a better name, might best be referred to as 'just do it'.

Exchange rate pegging provides support for price stability as it is simple, clear, and prevents the time inconsistency problem. It is successful if there is a strong commitment to the exchange rate pegging and successful in industrialized countries like; Germany in history. However, one of the important drawbacks of this strategy is the loss of an independent monetary policy for the pegging country, especially the weaker one. A country that has pegged its currency to that of the anchor country, therefore, loses the ability to use monetary policy to respond to domestic shocks that are independent of those hitting the anchor country. Furthermore, with a pegged exchange rate, shocks specific to the anchor country will be more easily transmitted to the targeting country (Mishkin, 1997). Therefore, with the fulfillment of the preconditions for inflation targeting, it can be an important strategy to control inflation or to shift from exchange rate pegging to inflation targeting.

5. Inflation Targeting and its Pre-conditions

Historically, Inflation targeting was started by New Zealand in 1990. Then Bank of Canada and Israel in 1991 and the Bank of England in 1992 followed the inflation targeting strategy. Most of the central banks follow the inflation targeting approach and they do target inflation. Therefore, inflation is the empirical choice for evaluating the effectiveness of the monetary policy. The failure of money targeting in the mid-1980s and the collapse of fixed exchange rate pegs in the early 1990s was followed by the emergence of inflation targeting with floating exchange rates as the new monetary policy framework of choice (Hammond, 2011).

The Federal Open Market Committee (FOMC) for the first time announced an explicit target to the public stating "inflation at the rate of 2 percent, as measured by the annual change in the price index for personal consumption expenditures" in January 2012.

According to Hammond (2011), inflation targeting regime has the following essential elements:

1. The major goal of monetary policy is explicitly price stability.
2. Quantitative target for inflation is publicly announced.
3. A wide set of information, including an inflation forecast, is a basis for monetary policy.
4. Transparency, and
5. Accountability and forward-looking assessment

Similarly, King (2005) stated that the inflation-targeting framework has the following distinct elements;

Figure 2: Inflation Targeting Framework

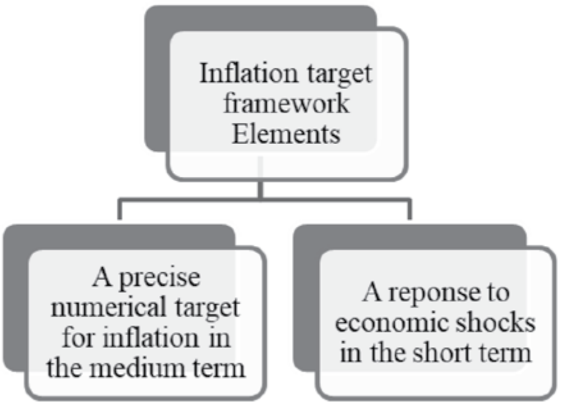

Source: King (2005)

According to Malik and Ahmed (2007), developing countries have weak institutions, small information sets, low capacity of professionals, and monetary policy having multiple objectives without clear prioritization. Calvo and Mishkin (2003) identify five fundamental institutional problems in developing countries to opt for the inflation target:

Figure 2: Inflation Targeting Framework

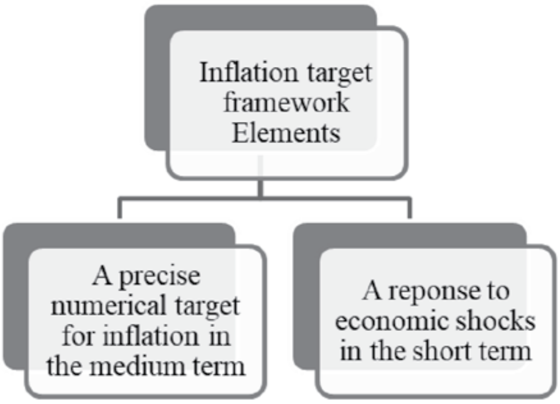

Source: King (2005)

According to IMF (November 2022), the general pre-conditions for inflation targeting include:

a. Institutional independence,

b. Stable macroeconomic fundamentals,

c. Well-developed analytical capabilities, and

d. Healthy financial system.

Rogers (2010) found that inflation targeting proved resilient in the financial crisis while Carvalho-Filho (2010) suggested that the monetary policy of inflation targets appeared to be more suited to dealing with the crisis. According to Matheson (2023), lower inflation and lower nominal interest rates can be achieved over the longer term if the central bank commits to a lower inflation target.

6. Status of Global Inflation Targeting Practices

The following table (3) describes the major inflation-targeting economies around the world:

Table 3: Inflation-Targeting Economies (as of October 2021)

S/N	Country	Date of transitioning to an inflation-targeting regime	Target type	Target level*	Target range, pp
Advanced economies					
Europe					
1	United Kingdom	1992	Point	2%	
2	Iceland	2001	Point	2.50%	
3	Norway	2001	Point	1%	
4	Czech Republic	1997	Point with permissible deviation limits	2% ± 1 pp	
5	Sweden	1995	Point	2%	
Asia					
6	South Korea	1998	Point	2%	
7	Japan	2013	Point	2%	
Australia and Oceania					
8	Australia	1993	Range	2–3%	1
9	New Zealand	1990	Point with permissible deviation limits	2% ± 1 pp	
North America					

10	Canada	1991	Point with permissible deviation limits	2% ± 1 pp	
11	USA	2012	Point	2%	
Middle East					
12	Israel	1997	Range	1–3%	2
Emerging Market Economies					
Europe					
13	Albania	2009	Point	3%	
14	Hungary	2001	Point with permissible deviation limits	3% ± 1 pp	
15	Moldova	2013	Point with permissible deviation limits	5% ± 1.5 pp	
16	Poland	1998	Point with permissible deviation limits	2.5% ± 1 pp	
17	Russia	2014	Point	4%	
18	Romania	2005	Point with permissible deviation limits	2.5% ± 1 pp	
19	Serbia	2009	Point with permissible deviation limits	3% ± 1.5 pp	
20	Turkey	2006	Point with permissible deviation limits	5% ± 2 pp	
21	Ukraine	2017	Point with permissible deviation limits	5% ± 1 pp	
22	Belarus	-	Point	5%	
Latin America and the Caribbean					
23	Brazil	1999	Point with permissible deviation limits	2021: 3.75% ± 1.5 pp	
				2022: 3.50% ± 1.5 pp	
				2023: 3.25% ± 1.5 pp	
				2024: 3.0% ± 1.5 pp	
24	Guatemala	2005	Point with permissible deviation limits	4% ± 1 pp	
25	Dominican Republic	2012	Point with permissible deviation limits	4% ± 1 pp	
26	Colombia	1999	Point with permissible deviation limits	3% ± 1 pp	
27	Costa Rica	2018	Point with permissible deviation limits	3% ± 1 pp	

28	Mexico	2001	Point with permissible deviation limits	3% ± 1 pp	
29	Paraguay	2011	Point with permissible deviation limits	4% ± 2 pp	
30	Peru	2002	Point with permissible deviation limits	2% ± 1 pp	
31	Uruguay	2007	Range	3–7%	4
32	Chile	1999	Point with permissible deviation limits	3% ± 1 pp	
33	Jamaica	2018	Range	4–6%	2
34	Honduras	2015	Range	5.5% ±1 pp	
35	Jamaica	-	Range	4–6%	
Asia					
36	India	2016	Point with permissible deviation limits	4% ± 2 pp	
37	Indonesia	2005	Point with permissible deviation limits	3% ± 1 pp	
38	Thailand	2000	Range	1–3%	2
39	Philippines	2002	Point with permissible deviation limits	3% ± 1 pp	
40	Sri Lanka (2)	2019	Range	4–6%	2
41	Bangladesh	-	Point with permissible deviation limits	5.60%	
Middle East and Central Asia					
42	Armenia	2006	Point with permissible deviation limits	4.0% ± 1.5 pp	
43	Georgia	2009	Point	3%	
44	Kazakhstan	2015	Range	2021–2022: 4–6% 2023–2024: 4–5% from 2025: 3-4%	2
45	Azerbaijan	2015	Point with permissible deviation limits	4% ± 2 pp	
46	Kyrgyzstan	-	Range	5–7%	
47	Uzbekistan	-	Point	10%	
Africa					
48	Norway	2007	Point with permissible deviation limits	8% ± 2 pp	
49	Uganda	2011	Point	5%	
50	South Africa	2000	Range	3–6%	3
51	Malawi	-	Point with permissible deviation limits	5% ± 2 pp	
52	Seychelles	2019	Range	0–4%	4

Source: Bank of Russia (2021) and Author's Compilation

7. Exchange Rate Regime of Nepal

Nepalese currency (NPR) is conventionally pegged with Indian Currency (INRs) in which INR/NPR bid rate is fixed at NPR 1.60 per INR and INR/NPR ask rate is fixed at NPR 1.6015 per INR.

The following figure shows the history of pegged rates between INR/NPR.

Figure 3: Change in the Exchange Rate of the Nepalese Rupee via-a-vis the Indian Rupee

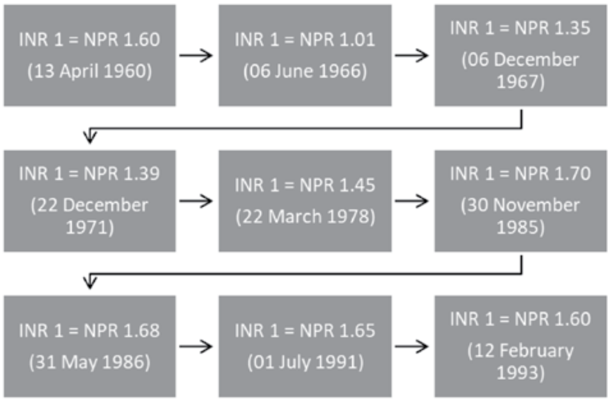

Source: NRB Special Publication (2018)

The above figure shows that Nepal has been following a de facto fixed exchange rate with Indian currency since 1960. The choice of this exchange rate policy is due mainly to geographical proximity, large trade share and open, porous border with India (NRB, 2007).

Similarly, the price of USD also depends on cross rate between USD and INR. Numerically,

USD/NPR (Bid/Ask) = USD/INR closing cross rate * 1.60 -/+ 0.30 (Bid/Ask)

There must be a difference of 60 paisa between the selling rate and buying rate of USD/NPR, which is not compulsory for the other Convertible Foreign Currency (CFCY). The USD/NPR rate is later on used for the exchange rate determination of other 19 convertible foreign currencies. Numerically,

CFCY/NPR = USD/NPR rate * USD/Other CFCY

There is a deregulation of exchange rates in Nepalese FX markets. Banks and "B" class financial institutions at the national level are free to fix their exchange rate with convertible foreign currencies other than INR.

8. Monetary Policy and Policy Rate Mechanisms in Nepal

Nepal Rastra Bank, as put in NRB Act - 2002, has a major objective to formulate necessary monetary and foreign exchange policies in order to maintain the stability of price and balance of payment for sustainable development of the economy. The monetary policy is announced publicly regularly since the enactment of the new Nepal Rastra Bank (NRB) Act in 2002. Hence, the monetary policy of NRB has been aiming for price stability as a primary objective. According to the Nepal Rastra Bank (2023), the monetary policy for 2022/23 has the following major monetary policy framework and targets related to the policy rates:

- The existing strategic framework and the pegged exchange rate of the Nepalese Rupee with the Indian Rupee as the nominal anchor of monetary policy have been kept unchanged.
- The weighted average interbank rate among the BFIs has been continued as an operational target of the policy along with strengthening the interest rate as a channel of monetary policy transmission.
- The main basis for setting the policy rate will be foreign exchange reserves' capacity to cover the imports of goods and services as well as inflation. The policy rate will be set not less than the annual inflation target.
- Considering the pressure on prices and foreign exchange reserves, and for ensuring macroeconomic stability, the rates under the interest rate corridor have been increased by 1.5 percentage points. Accordingly, the bank rate has been increased to 8.5 percent, the policy rate to 7.0 percent, and the deposit collection rate to 5.5 percent.

- NRB will develop a mechanism to open a repo/reverse repo auction if the interbank rate deviates from the policy rate by more than 2 percentage points. Likewise, a provision will be made to open the deposit collection auction if the interbank rate decreases by more than 3 percentage points from the policy rate. Other tools under the open market operations will be kept unchanged.

Figure 4: Nepal's Policy Rates (Month wise)

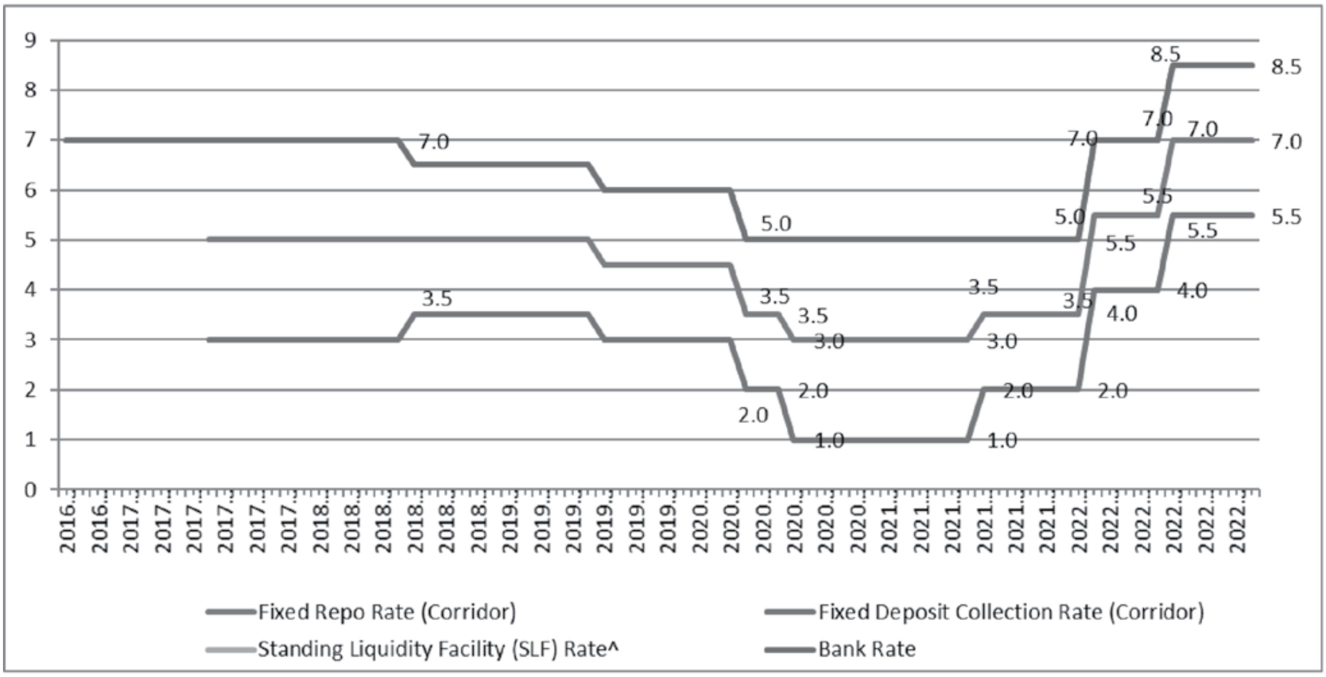

Note: ^ The SLF rate is fixed as same as the bank rate effective from August 16, 2012
Source: Current-Macroeconomic-and-Financial-Situation, NRB (2016 to 2023)

Since 2016/17, NRB introduced an interest rate corridor (IRC) to maintain the short-term interest rate near the policy rate by keeping the fluctuations within the band of lower limit and upper limit corresponding to the floor rate (deposit collection) and the ceiling rate (standing liquidity facility) respectively (Nepal Institute for Policy Research, 2021).

9. Inflation of Nepal

Trend of Consumer Price Inflation in Nepal and India (Monthly Series) for eight years to latest month of 2023 (y-o-y) can be shown in the figure as presented below:

9.1 Statistical Analysis of Inflation in Nepal

The above data shows that Nepal has an average CPI of 5.94 percent with a range of 2.29 percent to 12.10 percent from August 2014/15 to January 2023. Similarly, India has an average CPI of 4.98 percent ranging from 1.54 percent to 7.79 percent in the same review period. Based on the above month-wise data of the CPI index of India and Nepal respectively, there is some pattern and trend with some association.

Therefore, Pearson's Correlation coefficients (r) have been calculated to find the associations between month-wise Indian CPI and Nepalese CPI percent from August 2014/15 to 2023 January. The Pearson's correlation coefficient (r) is 0.43 indicating the positive relationship between CPI India and CPI Nepal and it is statistically significant at a 1 percent level of significance.

Similarly, there is an estimation of the CPI

Figure 5: Consumer Price Inflation in Nepal and India (Monthly Series) (y-o-y)

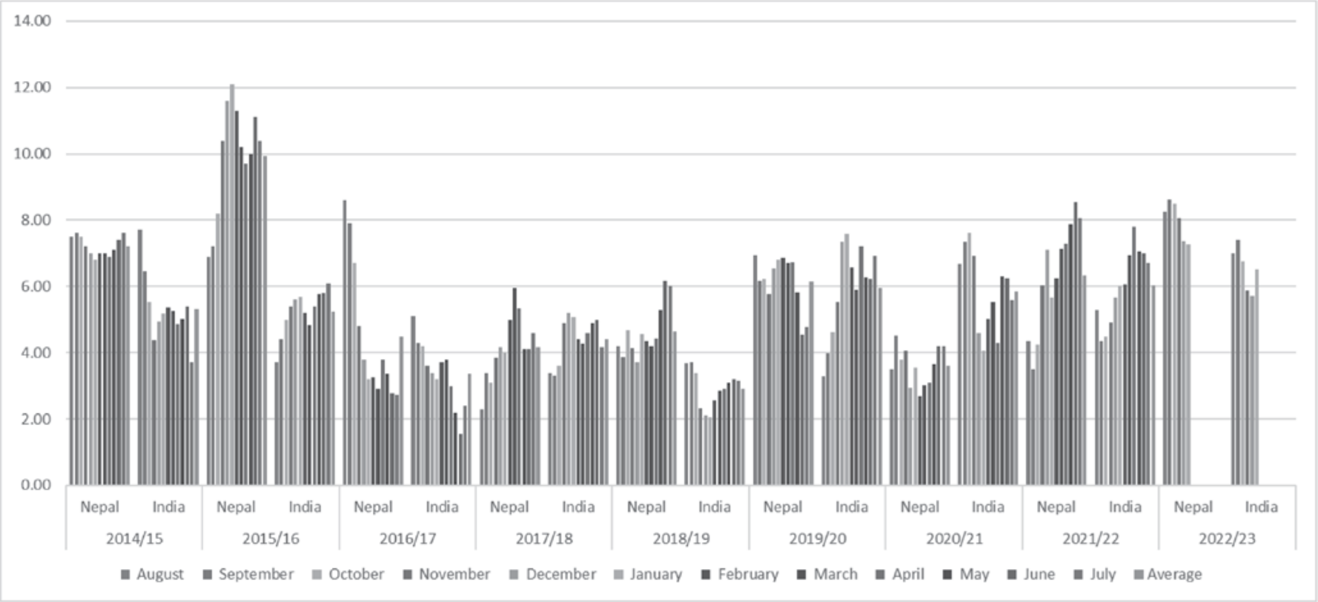

Note:1) CPI in Nepal (2014/15 = 100) and 2) CPI in India (2012 = 100)
Source: Current-Macroeconomic-and-Financial-Situation, NRB (2014/15 to 2022/23)

Table 4: Pearson's Correlation Matrix

	CPINEP	CPIIND
CPINEP	1	0.430**
CPIIND	0.430**	1
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).		

Source: IBM SPSS 23.0

Nepal based on CPI India to check whether CPI Nepal is affected by the CPI India, month-wise, from August 2014/15 to 2023 January, ceteris paribus. The ordinary least square (OLS) estimation model is:

$$CPINEP = \alpha + \beta 1CPIIND + \varepsilon 1$$

The statistical results are shown below:

Table 5: Estimated regression of CPI India on CPI Nepal.

Variables	Coef-ficient	Std. Error	tsta-tistic	Prob.
(Constant)	2.656	0.720	3.687	0.000*
CPIIND	0.660	0.139	4.763	0.000*
R-squared	0.185	F-statistic		22.682
Adjusted R-squared	0.177	Prob. (F-statistic)		0.000*

Note: The asterisk signs (*) indicate that coefficients are significant at 1 percent level of significance respectively. Observations: 102
Source: IBM SPSS 23.0

The results explain that the 18.50 percent variations in the CPI of Nepal are explained by the CPI of India and the rest by other factors. The model is significant at a 1 percent level of significance and implies that CPI India has positive impact on the CPI Nepal. More specifically, 1 percentage point increase in CPI India leads to 0.66 percentage point increase in CPI of Nepal and vice versa.

Figure 6: Trend and Pattern on International Trade of Nepal with the Countries

Figure6a: Share in total export

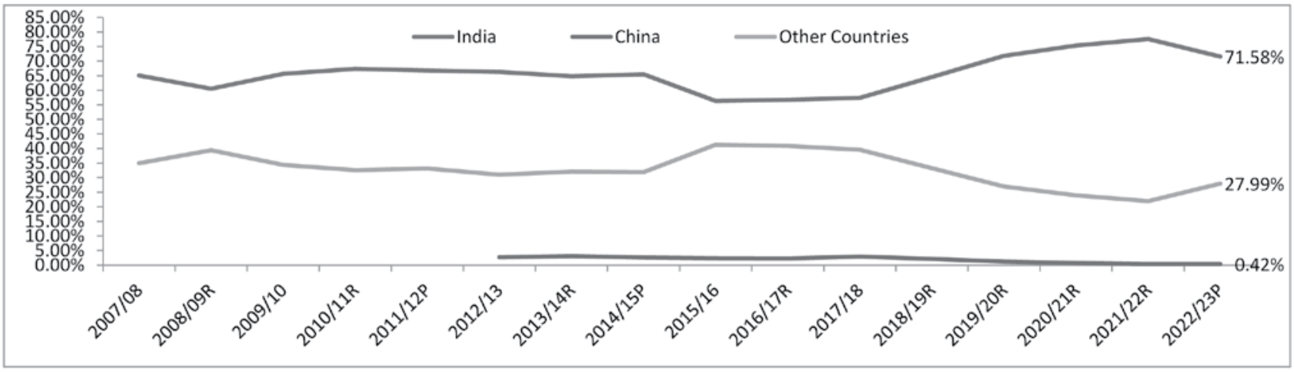

Figure6b: Share in total import

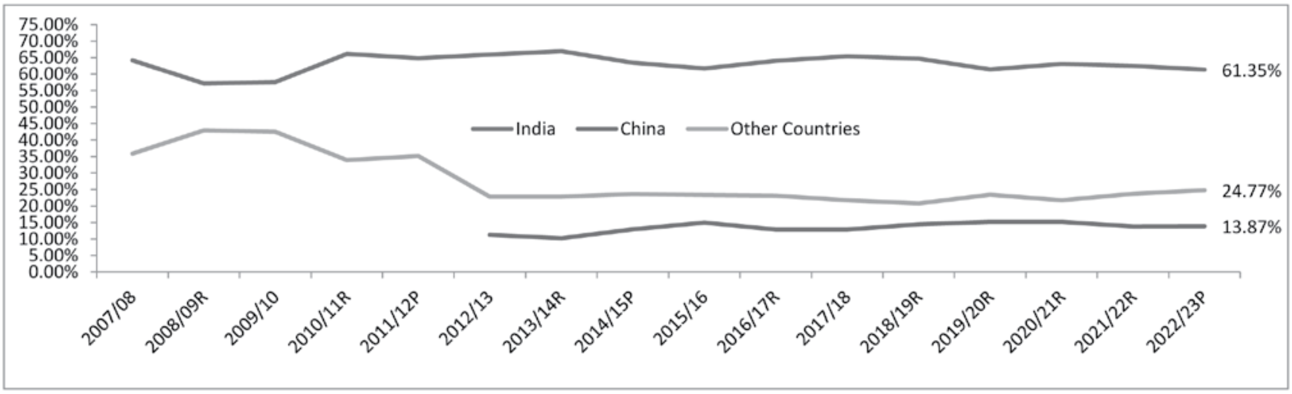

Source: Current-Macroeconomic-and-Financial-Situation, NRB (2007/08 to 2022/23)

10. Empirical Studies Related to Nepalese Inflation and its Threshold

NRB (2007) indicated that in the short term (less than one year), inflation in Nepal is found to be affected by both narrow money and Indian inflation. In the long term, however, the price level in Nepal is mainly determined by the Indian price level. The study had therefore concluded that within the existing framework of pegged exchange rate and capital mobility, the main influencing factor of inflation is from India with the NRB having control over domestic inflation only in the short run (a one-year window) but limited control beyond that. Using the time series data of the growth rate of GDP and inflation for the period of 1975 to 2010, the study by Bhusal and Silpakar (2011) estimated 6 percent inflation as the threshold inflation level for Nepal. This study includes inflation as a single independent variable in the growth equation

Espinoza, Leone, and Prasad (2010) studied inflation and growth using the Logistic Smooth Transition Regression, LSTR, a model for a panel of 165 countries and data for 1960–2007. The study showed that for all country groups (except for advanced countries), inflation above a threshold of about 10 percent quickly becomes harmful to growth, suggesting the need for a prompt policy response to inflation at or above the relevant threshold.

Reserve Bank of India, RBI, (2014) found that the lower and upper bound threshold rates of inflation for the Indian economy are 5.8 percent

The maximum impact on growth associated with the turning point, and at the mean levels of other explanatory variables is quite high at 4.59 percent. This optimal range of inflation, however, is consistent with earlier findings in the literature on developing countries (Khan and Shenhadji, 2001). Khan and Shenhadji (2001) found that the threshold level of inflation above which inflation significantly slows growth is estimated at 1-3 percent for industrial countries and 7-11 percent for developing countries.

Katuwal (2019) estimated Taylor's rule for Nepal by using the annual time series data for the period of 1988-2018. The study concluded that NRB considers macro-economic variables sch as inflation gap and output gap to set interest rate. If the output gap increases, NRB responds to this by increasing the nominal interest rate. Similarly, if the inflation increases, NRB increases the interest rate to contain inflation within the target. The responses of NRB are in line with the Taylor's rule but NRB does not follow this rule strictly in order to deal with the day to day economic circumstances.

Paudel and Raut (2022) conducted a study to assess the existence of a nonlinear relationship between inflation and economic growth, using annual time-series data from 1976 to 2019, in the Nepalese context. The study found a nonlinear relationship between inflation and economic growth and estimates an optimal inflation threshold of 6.38±1.36 percent for the Nepalese economy. It also showed that inflation positively correlates with economic growth up to the threshold level and that the association becomes negative beyond that level. This study suggested that inflation beyond the threshold level harms economic growth, while inflation below has a favorable effect.

11. Relevance and Significance of Inflation Targeting in Nepal

Central banks always aim to stabilize inflation around their target level and to achieve the desired level of economic activity and output. According to Orphanides (2007), one of the major benefits of inflation targeting can be accounted for its combined feature of both 'rules' and 'discretion' in monetary policy. The feature of public announcement and the transparency nature of inflation targeting helps the stakeholders to expect future inflation, rate of return, and asset prices. In reality, the implementation of inflation targeting is never “strict” but always “flexible”. Indeed, all inflation-targeting central banks not only aim at stabilizing inflation around the inflation target but also put some weight on stabilizing the real economy (Ndiaye and Masih, 2017).

The current pegged exchange rate of Nepalese Rupees (NPR) with the Indian Rupees (INR) as the nominal anchor of monetary policy has been in effect ever since the Nepal Rastra Bank has been promulgating monetary policy in 2002/2003 AD. The existing pegged exchange of NPR with INR as 1 INR equals 1.60 NPR has not been revised since 12 February 1993. On the other way around, it has already been more than 30 years since the current INR/NPR pegging.

Table 6: Change in the Exchange rate of the Nepalese Rupee via-a-vis Indian Rupee

S/N	Date	NRs per unit of IRs	Remarks
1	13 April 1960	1.60	Fixation of the new rate after the establishment of NRB with the Introduction of unlimited convertibility of IRs
2	6 June 1966	1.01	A marked appreciation of about 37 percent of rupee due to the decision of the government not to follow the Indian path of sharp devaluation of its currency
3	6 December 1967	1.35	On 18 November 1967, the Sterling Pound Went through a bout of devaluation and hence led to the devaluation of NRs
4	22 December 1971	1.39	Following the realignment of currency on 17 Dec 1991, the exchange rate of NRs/IRs was also revised along with Pound Sterling, Deutsche Mark and Japanese Yen effective from 22 Dec 1971
5	22 March 1978	1.45	NRs. Was devaluated by 4.1 percent against the IRs.
6	30 November 1985	1.70	14.7 percent devaluation of Nepalese Rupee against the foreign currencies
7	31 May 1986	1.68	It was decided to also include IR in the currency basket, effective from 1 June 1983. The Previous practice of setting the buying and selling rate of IRs on the basis of parity fixed by the Government was done away with. NRB stated to quote the buying and the selling rate of IRs on a daily basis.
8	1 July 1991	1.65	In the early 1990s, the Indian economy went through major crisis; due to compulsion of avoiding broken cross rates and possibility of arbitrage, decided to go for revaluation against IRs
9	12 February 1993	1.60	On adoption of full convertibility in the current account from the partial convertibility since 4 March 1992.

Source: NRB (2018), Sixty Years of Nepal Rastra Bank

The first pegged exchange rate of INR/NPR is found at 1 INR=1.60 NPR on 13 April 1960. Then, there has been a frequent revision in the exchange rate of INR/NPR that has taken not more than seven years for the next revision (shown in Figure 3). Such a pegged exchange rate mechanism has potentially undermined the effectiveness and efficiency of the monetary policy of NRB.

Similarly, there is an urge to study the possible exchange rate misalignment between Nepal currency, Indian currency, and other convertible foreign currencies. It is also because of the fact that a country or central bank regularly needs to evaluate its currency position and status in the international arena and gauge its power. The real exchange rate misalignment, which is defined as a deviation between the actual real exchange rate from its equilibrium, occurs frequently among developing economies. Studies have shown that RER misalignment may have negative economic

implications, such as a reduction in economic growth, exports, and export diversification, and an increased risk of currency crises and political instability (Asian Development Bank, 2022). The frequent changes in the policy rate of RBI in 2022/23, as presented in Table 2 above, and the stagnant policy rate of NRB in 2022/23 seems to have induced some discrepancies in interest rate parity (IRP) between India and Nepal. As a result, INR is depreciating in the border region of Nepal and trading around 1 INR = 1.50/1.55 NPR. Therefore, NRB also needs to review and study to examine, with the macroeconomic econometric model, if there is any misalignment between NPR and INR. It can serve as an input towards deciding the inflation targeting mechanisms and other modern operating and intermediate targeting mechanisms suitable for the Nepalese economy.

Nepal is no more a member of Least Developed Countries (LDC) as the indicators imply which requires a formal declaration in the near days. Nepal is already scheduled to graduate from the least developed country (LDC) category in 2026. Nepal government is in the transition to formulate and implement the strategies towards this upgradation. This upgradation also indirectly says that Nepal is no more eligible for the facilities it is enjoying being LDC. According to International Trade Centre (2022), Nepal could lose 4.3 percent of exports because of tariff changes when it graduates from the least developed country status in 2026. The removal of preferential tariffs will especially affect the apparel, synthetic textile fabric, and carpet sectors. Losses will mostly occur in exports to China, the European Union, and Turkey. Thus, the macroeconomic pressures and challenges are near the doors. The current setup of exchange rates, price stability mechanism, and other set up might not dedicatedly work and hence some policy breakthroughs on policy rates and inflation targeting might be considered intermediate targets.

Improved macroeconomic setup; membership in International organizations for example, Nepal's participation in regional arrangements like the South Asian Free Trade Area (SAFTA) and Bay of Bengal's Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation (BIMSTEC) along with its accession into the World Trade Organization (WTO), since 23 April 2004, has further integrated Nepal with the rest of the world. All these have narrowed down the trade dependency in India only. In terms of the International Trade of Nepal, even with India, now the huge payment and settlement of the trade are preferred and performed in other convertible currencies; USD and other G7 currencies, as shown in Figure 7 below. Similarly, (i) tighten circulation of INR not higher than INR 100 denomination currency inside Nepal, (ii) limit on INR up to IRs. 25,000 for public use, and (iii) the demonetization policy of the Indian government, on 8 November 2016, have also slowed down the INR circulation in Nepal.

NRB has been purchasing INR by disposing of its USD reserves and hence, it has been hard-hitting Nepal's FX reserves for years. There is no

Table 7: LDC Graduation Thresholds and Nepal

S/N	Parameters	LDC graduation thresholds	Nepal's achievements	Remarks
1	GNI Per capita	US $ 1,222 or above	US $ 1,381*	Achieved
2	Human Assets Index (HAI)	66 or above	74.9	Achieved
3	Economic Vulnerability Index (EVI)	32 or below	24.7	Achieved

Source: United Nations (2021), Data from the 2021 Triennial Review, and Economic Survey Report, 2021/22*

institutional setup by which Nepal can buy INR with NPR in spite of both being pegged since 1960 AD. Except for the petroleum products import payment of the Indian Oil Corporation (IOC) by the Nepal Oil Corporation (NOC), there has been decreasing trend of INR demand. NRB can maintain up to 25 percent of the total gross foreign exchange investment reserves in INR for liquidity management. The fund that can be maintained in other reserve currencies like; USD, EURO and GBP, are being set aside for the INR leading to the increase in opportunity costs associated with. Therefore, there can be some way out and monetary tools can be modernized as the time goes.

Figure 7: Imports from India against Payment in Convertible Currency (Rs. in billion)

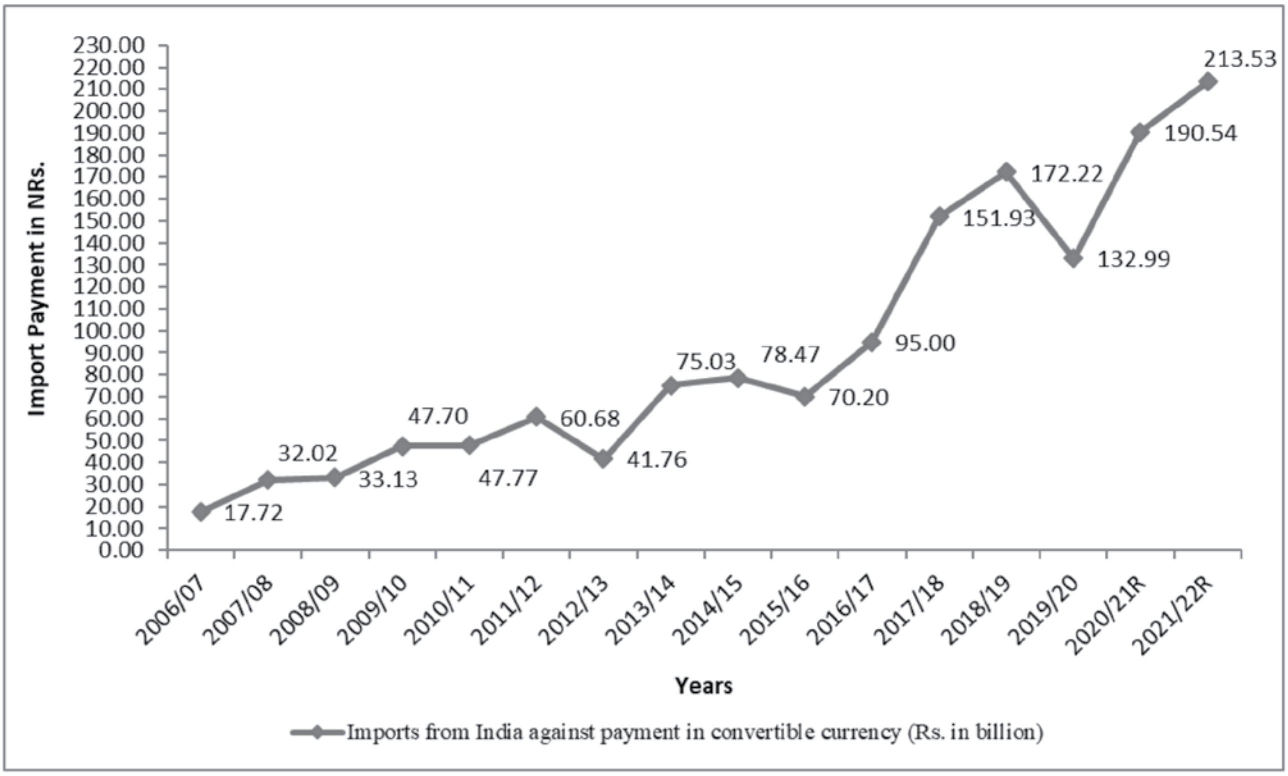

Source: Current-Macroeconomic-and-Financial-Situation, NRB (2006/07 to 2021/22)

The preconditions required for opting inflation targeting in Nepal, prescribed by the IMF (2022), as a. institutional independence, b. stable macroeconomic fundamentals, c. well-developed analytical capabilities, and d. healthy financial system are not far for NRB to achieve. Some of the criteria have already been achieved so far, which supports for the policy level intervention in monetary policy, policy rate and price stability mechanisms.

Conclusion

There has been a continued search for an appropriate nominal anchor for monetary policy, by the central banks, ever since the early 1970s with the breakdown of the Bretton Woods system. A nominal anchor is an intermediate target of monetary policy that helps to stabilize inflation and price. Historically, the nominal anchor used by central banks was the gold standard or pegging the domestic currency to another strong currency, and so does NRB. NRB (2007) stated that an effective Inflation Targeting regime will benefit the economy by limiting inflation distortions and anchoring inflation expectations by making the central bank more credible and accountable to the public.

As presented in the analysis of the trend and pattern of inflation in Nepal and India, Nepal imports more than 17 percent of inflation solely from India's inflation. Reserve Bank of India (RBI) has already been following an inflation targeting regime of 4% ± 2 percentage points. The Monetary Policy Committee (MPC), of six members, as mandated by RBI Act-1934 meets at least four times a year and determines the policy repo rate required to achieve the inflation target. The existing INR/NPR exchange rate pegging has brought the influence inflation and hence the policy rates. In a way, Nepal's inflation is also around the inflation targeting due to this setup. In fact, Nepal Rastra Bank (2017) finds that an optimal range of inflation for Nepal is consistent with the threshold level of inflation of 7-11 percent for developing countries. Reviewed literatures on the inflation threshold and its relationship with the economic growth of Nepal support for some optimal inflation band, on an average of 6% ± 2 percentage point, for the optimal economic growth of Nepal.

Nepal Rastra Bank with its vision to become "A modern, dynamic, credible and effective Central Bank" has been gradually modernizing its monetary policy and introducing modern monetary tools. The monetary policy of FY 2012/13 has already acknowledged the need for introducing a modern instrument as an operating and intermediate target of monetary policy. However, there is slower progress in regards to it. With the dynamism and paradigm shift in the domestic and international environment due concerned with the healthier Nepalese macroeconomic indicators, there is a continuous effort required to evaluate the prospects for inflation targeting. More than fifty central banks have already been implementing inflation targeting as a major strategy for the price stability around the world, from emerging economies to developed economies. An independence of central bank, for example; NRB and its monetary policy stances are directed towards the stable macroeconomic fundamentals with sound financial system demands for the development of institutional capacity for such policy level break through. In conclusion, there is a need for the rigorous researches to be carried out regarding the exchange rate misalignment and suitability of alternative nominal anchor, as inflation targeting, in non-targeting country like Nepal for the better price stability and success of monetary policy.

Reference

Asian Development Bank (2022). Real Exchange Rate Misalignment and Business Cycle Fluctuations in Asia and the Pacific. ADB Economics Working Paper Series, n0. 651. Asian Development Bank, Manila, Philippines. Retrieved from: https://www.adb.org/sites/default/files/publication/777546/ewp-651-real-exchange-misalignment-business-cycle-fluctuations.pdf

Bank for International Settlements (BIS) (October, 2019). Monetary Policy Frameworks and Central Bank Market Operations. Bank for International Settlements (BIS), Switzerland. Retrieved from: https://www.bis.org/publ/mc_compendium.pdf

Bank of Russia (2021). Monetary Policy Guidelines for 2022-2024. Central Bank of the Russian Federation. Moscow, Russia. Retrieved from: http://www.cbr.ru/eng/about_br/publ/ondkp/

Bernannke, B. S. (2015). The Taylor Rule: A Benchmark for monetary policy? Brookings. Retrieved from: https://www.brookings.edu/blog/ben-bernanke/2015/04/28/the-taylor-rule-a-benchmark-for-monetary-policy/

Calvo, Guillermo, and Frederic S. Mishkin (2003) The Mirage of Exchange Rate Regimes for Emerging Market Countries. Journal of Economic Perspectives, 17(4).

Carvalho-Filho, I (2010). Inflation targeting and the crisis: An empirical assessment. IMF Working Paper no. 10/45. Retrieved from: https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1045.pdf

Espinoza, R. A., Leon, H. & Prasad, A. (2010). Estimating the Inflation-Growth Nexus: A Smooth Transition Model. IMF Working Paper No. 10/76. International Monetary Fund. Retrieved from: https://doi.org/10.2139/ssrn.1578674

Hammond, G. (2011). State of the Art of Inflation Targeting. Centre for Central Banking Studies Handbook—No. 29. London, Bank of England.

Hansen, B. E. (2000). Sample Splitting and Threshold Estimation. Econometrica, 68(3), 575- 603.

International Monetary Fund (IMF) (2023). What is the Central Bank Policy Rate? International Monetary Fund. Retrieved from. https://datahelp.imf.org/knowledgebase/articles/484375-what-is-the-central-bank-policy-rate

International Monetary Fund (November, 2022). Uzbekistan’s Transition to Inflation Targeting. IMF Working Paper, WP/22/229. Middle East and Central Asia Department, IMF. Retrieved from. https://doi.org/10.5089/9798400224584.001

International Trade Centre (2022). Nepal after LDC Graduation: New avenues for exports. International Trade

Centre. ITC, Geneva. Retrieved from: https://intracen.org/media/file/10624

Katuwal, K (2019). Do the Monetary Policy Makers Follow Rules? Testing Taylor's Rule for Nepal. The Economic Journal of Nepal, 42(1&2). 34-42.

Khan, M.S., & Senhadji, S. (2001). Threshold Effects in Relationship between Inflation and Growth. IMF Staff Working Paper no.-48. International monetary fund. Retrieved from: https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00110.pdf

King, M (2005). Monetary Policy: Practice Ahead of Theory. BIS Review 36. 1-13. Retrieved from: https://www.bis.org/review/r050520a.pdf

Malik, W. S. & Ahmed, A. M. (2007). The Taylor Rule and the Macroeconomic Performance in Pakistan, Pakistan Institute of Development Economics (PIDE) working paper no. 34, Islamabad. Retrieved from: https://pide.org.pk/pdfpideresearch/wp-0034-the-taylor-rule-and-the-macroeconomic-performance-in-Pakistan.pdf

Matheon, T. (2023). Interest Rates and Inflation. International Monetary Fund. 255-265. Retrieved from: https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/book/9781484339749/ch015.pdf

Mishkin, F. S. (1997). Strategies for Controlling Inflation. NBER Working Paper Series, WP 6122. National Bureau of Economic Research. USA.

Ndiaye, N. D., and Masih, M. (2017). Is Inflation Targeting the Proper Monetary Policy Regime in a Dual Banking System? New Evidence from ARDL Bounds Test. Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 79420. INCEIF, Malaysia. Retrieved from: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/79420/

Nepal Institute for Policy Research (2021). Monetary Policy Response to Covid-19 Pandemic: Short-term and Structural Reforms. Nepal Risk Outlook. Nepal Institute for Policy Research. Nepal. Retrieved from: https://www.iids.org.np/images/publications/86170fd6d40663abbb6e076c97f92c47.pdf

Nepal Rastra Bank (2017). Optimal Inflation rate for Nepal. NRB Economics Review, 29(1), 1-18. Nepal Rastra Bank. https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2019/12/NRB_Working_Paper-NRB-WP-39-April_2017-Optimal_Inflation_Rate_for_Nepal-Nepal_Rastra_Bank_Research_Department.pdf

Nepal Rastra Bank (2018). Sixty Years of Nepal Rastra Bank. Office of the Governor, NRB. Nepal. Retrieved from: https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/11/Special_Publications-Sixty_Years_Of_Nepal_Rastra_Bank-new.pdf

Orphanides, A. (2007). Taylor Rules. Finance and Economics Discussion Series Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, Washington, D.C. Retrieved from: https://www.federalreserve.gov/pubs/feds/2007/200718/200718pap.pdf

Paudel, H. P., and Raut, N. K. (2022). Nonlinear Impact of Inflation on Economic Growth in Nepal: A Smooth Transition Regression Approach. **Nepal Public Policy Review, 2, 235-260.** Retrieved from: DOI: https://doi.org/10.3126/nppr.v2i1.48676

Plantier, C., and Scrimgeour, D. (2002). The Taylor rule and its relevance to New Zealand monetary policy. Reserve Bank of New Zealand Bulletin, 65(1). Reserve Bank of New Zealand. New Zealand. Retrieved from: https://www.rbnz.govt.nz/-/media/2e43067067eb4469b4a33f011dee8870.ashx?sc_lang=en

Reserve Bank of Australia (RBA) (2023). Cash Rate Target. Australia. Retrieved from: https://www.rba.gov.au/statistics/cash-rate/

Reserve Bank of India (RBI) (2014). Report of the Expert Committee to Revise and Strengthen the Monetary Policy Framework. Reserve Bank of India. India. Retrieved from: https://rbidocs.rbi.org.in/rdocs/PublicationReport/Pdfs/ECOMRF210114_F.pdf

Riksbank (2023). Policy Rate, deposit and Lending Rate. Riksbank, Sweden. Retrieved from: https://www.riksbank.se/en-gb/statistics/search-interest--exchange-rates/policy-rate-deposit-and-lending-rate/

Roger, S (2010). Inflation Targeting Turns 20. Finance & Development. Retrieved from: https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2010/03/pdf/roger.pdf

United Nations (2021). Least Developed Country Category: Nepal Profile. Data from the 2021 Triennial Review. United Nations. Retrieved from: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/LDC_Profile_Nepal.pdf

Financing Domestic Trade Receivables: Improving Cash Flows of Businesses

■ **Prabhakar Jha***

Background

On January 24, a 36-year-old man named Prem Prasad Acharya self-immolated to death in the middle of the road near the parliament building in New Baneshwor, Kathmandu[1]. His social media post before the incident became viral within a few hours. Among many things mentioned in the post, one thing that kept coming, again and again, was his inability to realize his trade receivables. This led to the failure of many of his businesses leading him into depression and finally to suicide. The act, as despicable as it was, was also a form of protest against the business environment in Nepal.

According to Doing Business Report 2020, Nepal ranks 94th out of 190 economies in the ease of doing business with a score of 63.2 out of 100. Though it is a significant improvement from the 110th position with a score of 59.7 points, it still ranks as low as 175th on Paying Taxes, 151st on Enforcing Contracts, 135th on Starting a Business and 135th on Getting Electricity (World Bank, 2020). The low rank highlights high tax rates, issues in the enforceability of contracts, stringent rules and regulations and cost and time for getting electricity.

Among many problems within the business environment in Nepal, one issue that has impacted small businesses, as well as large corporations, is working capital management. Working capital management has a major role to play in the profitability and sustainability of a business. The issue carries more weight among Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) where the management of working capital determines its fate. A successful management of working capital could yield higher profits and growth opportunities whereas a failure in the act could cause serious troubles for already vulnerable SMEs. Among components of working capital, accounts receivables are accounts receivables is of prime importance followed by accounts payable, inventory and cash conversion cycle (Tauringana & Afrifa, 2013). A high value of receivables and a longer payable deferral period affect the financial performance and return on equity of the firms (Thagunna, 2021). The shorter the net trading cycle, the higher the profitability of the firm (Lamichhane, 2019). However, there have been shreds of evidence of delays in the collection of receivables in Nepal (Pokharel, 2020).

Evidence of significant delays in account receivables in Nepal puts stress on working capital management as well as the profitability and sustainability of the business, MSMEs in particular. This puts the whole system into a clogged state where cash flows do not move as much as they should plague the business environment. This also results in lower performance of the businesses around the country reducing the national income as well as tax revenues of the government. The impact is felt in every nook and corner of the economy. One solution to this chronic problem is domestic invoice discounting.

Understanding Domestic Invoice Discounting

Domestic invoice discounting refers to the practice of selling trade receivables (outstanding

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

[1] https://kathmandupost.com/kathmandu/2023/01/24/man-attempts-self-immolation-in-kathmandu

invoices) to a financial institution for a discount to receive immediate cash. The discount reflects the time value of money and the credit risk associated with the buyer. Domestic invoices can take place with a letter of credit or without a letter of credit (Zhang, 2010).

Domestic invoice discounting with a letter of credit involves the use of a letter of credit issued by a bank as collateral for the discounted bill. The letter of credit provides a guarantee to the financial institution that the bill will be honored, thereby reducing the credit risk associated with the transaction. In this scenario, the financial institution will only discount the bill if the letter of credit is confirmed by the bank.

Domestic invoice discounting without a letter of credit, on the other hand, does not involve the use of a letter of credit. In this scenario, the financial institution will assess the creditworthiness of the buyer and the reliability of the underlying transaction and may require additional collateral to reduce the risk associated with the transaction. In the case of an uncollateralized transaction, creditworthiness could be assessed through credit score/credit rating (Zhang & Thomas, 2015). The transaction usually takes place in the form of factoring and reverse factoring (Farag, 2013).

Factoring is a financial transaction where a company sells its accounts receivable (invoices) to a third-party financial institution (called a factor) at a discount. The factor then collects the payments from the company's customers and takes a fee for its services. Factoring can help companies improve their cash flow by allowing them to receive cash for their outstanding invoices sooner than they would if they waited for their customers to pay.

Reverse factoring, also known as supply chain finance, is a type of factoring where a large buyer (such as a corporation or government entity) arranges for its suppliers to receive early payment for their invoices from a financial institution. The buyer then pays the financial institution at a later date, typically at a lower

Figure 1: Invoice Discounting

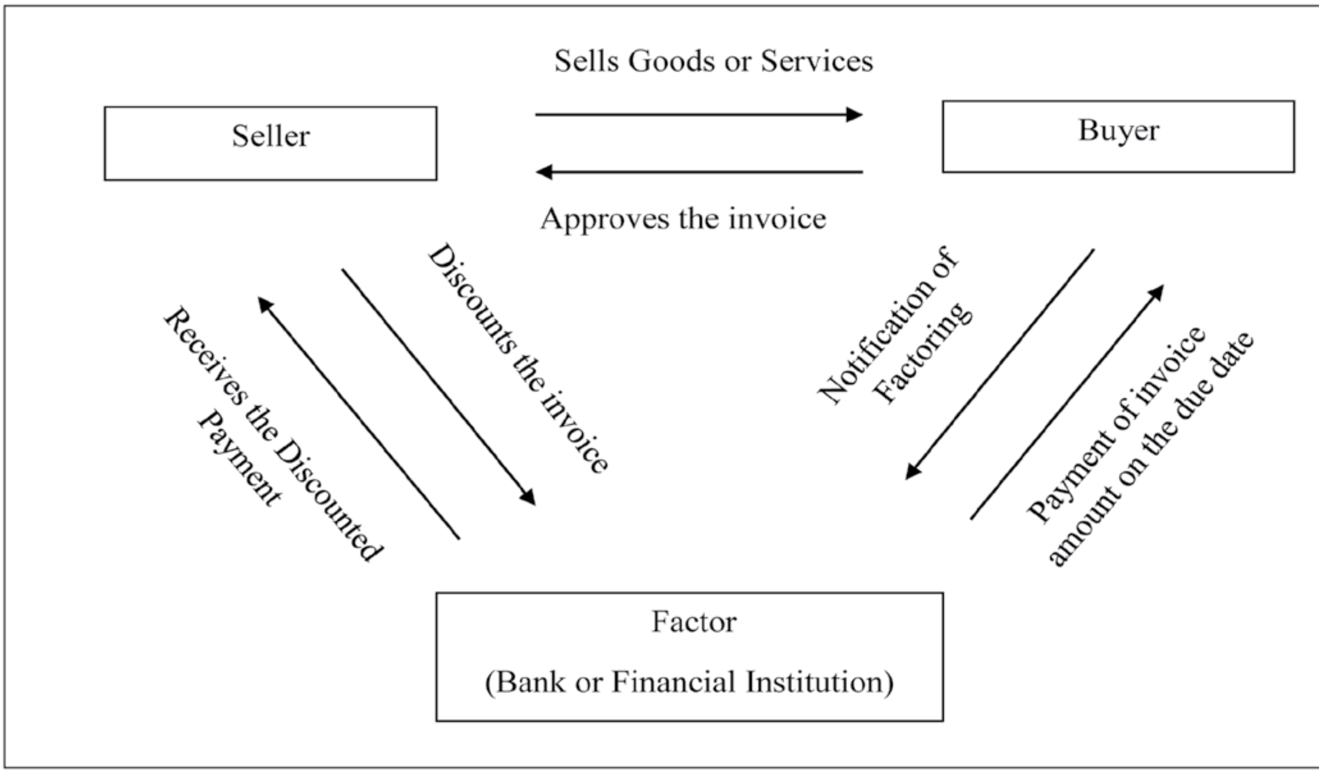

interest rate than the suppliers would have been able to obtain on their own. Reverse factoring can help suppliers improve their cash flow and reduce their financing costs. The figure 1 shows the process of invoice discounting.

Domestic invoice discounting provides immediate access to cash which can be used to finance operations, pay suppliers, or invest in growth opportunities. It is a cost-effective form of financing, especially for small businesses that may not have access to traditional forms of financing. It improves the cash flow of businesses as they receive payment immediately rather than waiting for the bill to mature. The flexible instrument finances the working capital need where businesses can choose to sell only the trade bills they need to access the cash they require, rather than having to take out a loan or advance. Moreover, it enhances the credit profile of the business, as they are demonstrating their ability to generate consistent and predictable cash flow. Another advantage is reduced the risk of default, as the financial institution assumes the credit risk associated with the buyer (POPEANGĂ & Popescu, 2002).

However, it can be an expensive source of financing for some businesses as they must pay a discount to the financial institution for the immediate cash advance. It also requires some degree of financial awareness for deciding which bills to discount and which not to. On the other hand, as banks and financial institutions assume responsibility for collecting account receivables, it makes them vulnerable to credit risk. Businesses and BFIs must carefully weigh the advantages and disadvantages of domestic bill discounting and consider their specific financial needs and circumstances before entering into a transaction (Whiteley, 2004).

Managing Credit Risk in Receivables Financing

Boissay, Patel and Shin (2020) group the mitigation of credit risk from trade receivables financing over time from suppliers (the original risk bearers) to banks, insurers, and institutional investors in three stages:

Stage 1: Supplier exposures itself by supplying goods and services on credit and the risk is among domestic and foreign counterparties – depending on whether transactions are domestic or cross-border;

Stage 2: Suppliers hedge against their customers' default, eg by insuring their trade receivables, selling their receivables outright to banks or factors (factoring), or requesting their customers to obtain bank guarantees or outright loans.

Stage 3: Banks and factors in turn hedge against the credit risks by insuring their exposures, or repackaging them into trade receivable asset-backed securities (ABSs).

The risk, therefore, translates from suppliers to investors in developed markets. However, in less developed financial markets, banks and factors can hedge their credit risk through collateral. The banks can facilitate a line of credit to the buyer based on the value of the collateral and reverse discounting the invoices.

Domestic Invoice Discounting around the World

The practice of domestic invoice discounting varies from country to country depending on factors such as the legal and regulatory framework, the maturity of the financial market and the level of competition in the sector.

Factoring and Receivables Finance Industry volume around the world has been EUR 3,093 billion in 2021 witnessing a compound annual growth rate of 8.2 percent since 2001 (Factors Chain International, 2022). Domestic factoring accounts for around 80 percent of the total volume factoring (Boissay, Patel, & Shin, 2020). Figure 2 shows the evolution of global factoring volume from below EUR 500 billion in 1995 to

Figure 2: Evolution of Global Factoring Volume (in Euro billions)

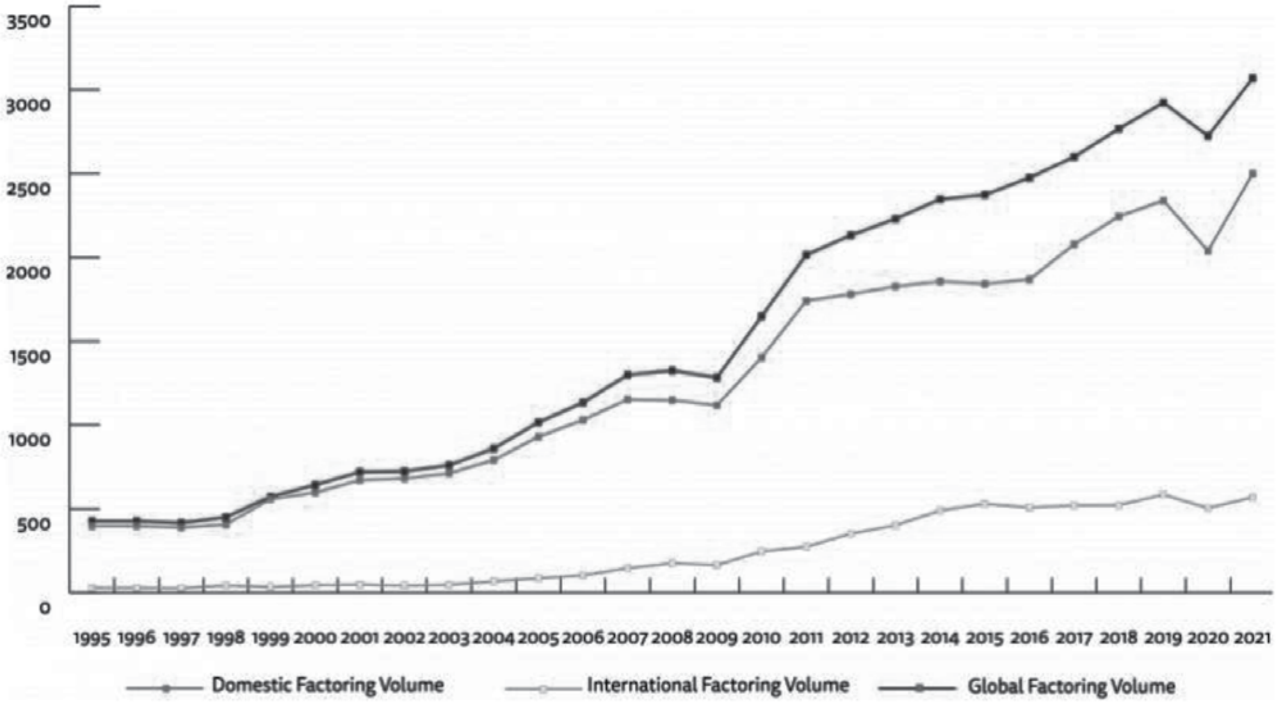

Source: Factors Chain International, 2022

more than EUR 3,000 billion in 2021, an increase of 6-fold in 26 years.

In some countries, trade receivables discounting is well established and is a common form of financing for businesses. For example, in Europe and the United States, factoring and invoice financing are well-developed and regulated industries, providing businesses with access to a range of financing options (Factors Chain International, 2022). However, in many developing countries, trade receivables discounting is in its early stages of development, or may not be widely available due to a lack of regulatory framework, or a lack of trust in the financial sector.

In South Asia, the practice of domestic invoice discounting is still developing and varies among the countries in the region. In some countries, such as India, Srilanka and Bangladesh, domestic invoice discounting is becoming more widely used, with a growing number of financial institutions offering this service to businesses whereas in other countries it is not so popular (Mizan, 2011). In these countries, the regulatory framework for domestic bill discounting is relatively well-developed, protecting both the financial institution and the business selling its trade bills.

Particularly in India, the Reserve Bank of India has developed a platform named Trade Receivables Discounting System (TReDS) as an institutional mechanism for facilitating the financing of trade receivables of MSMEs from corporate and other buyers, including Government Departments and Public Sector Undertakings (PSUs), through multiple financiers in the form of factoring and reverses factoring. It requires all companies registered under the Companies Act and having a turnover of more than INR 500 crores and all Central Public Sector Enterprises to be on board the TReDS platform making TReDS registration mandatory for such companies (Reserve Bank of

India, 2018). The discount rates depend on various factors, such as financial history, business tenure, business stability, business volume, credit score, and creditworthiness. More than 37 thousand factoring units worth more than INR 71 billion has been financed in the month of January 2023 itself on the platform (Reserve Bank of India, 2023).

Therefore, the practice of domestic trade receivables discounting varies widely across countries and is influenced by a range of factors, including the level of financial market development, the regulatory environment and the level of competition in the sector.

Invoice Discounting in Nepal

International Invoice discounting has been practiced in Nepal where exporters receive their money by discounting letter of credit (LC) backed export bills from commercial banks. It has been one of the collateralized trade finance facilities provided by banks. The data shows that foreign bill discounting which has been Rs 7 billion in mid-July 2015 has decreased to Rs 22 million in mid-July 2022 (Figure 3). The data shows that international factoring has been decreasing in Nepal.

On the other hand, domestic invoice discounting has limited practice in Nepal despite attempts. One such endeavour has been a platform called 'QuikBhuktani'. It was developed by F1Soft International Pvt. Ltd. with support from UKaid Sakchyam Access to Finance Programme as Nepal’s first online invoice discounting platform. It was based on reverse factoring where a supplier issues an invoice digitally to the buyer which is approved by the buyer for payment with a fixed timeline. The supplier can forward that bill to the buyer's bank requesting instant payment. The bank then discounted payment to suppliers and later collects the full invoice amount from the buyer at the end of the payment timeline[2] The project was supposed to improve the cash flows among businesses. The project, however, did not take off as expected due to low market participation. The reasons behind that could be low financial awareness, inadequate promotion and market inertia.

Figure 3: Foreign Bills Purchased & Discounted

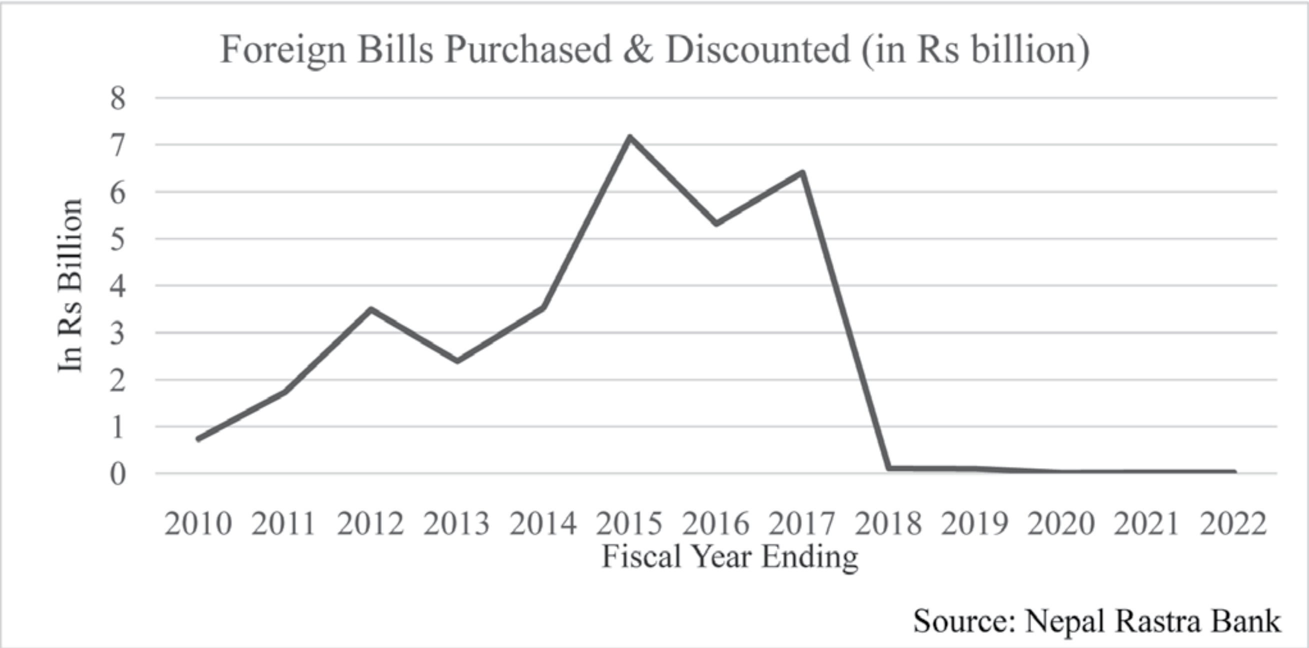

2. https://f1soft.com/media/corporatenews/26

Nepal Rastra Bank (NRB) has been working towards facilitating businesses in their efforts to finance working capital. The bank introduced Working Capital Loan Guideline 2079 to maintain uniformity, promote transparency and ensure proper credit utilization (Nepal Rastra Bank, 2022). However, the guideline focuses on loan and advances rather than invoice discounting creating a need for separate guidelines on domestic invoice discounting.

It can be said that the practice of domestic bill discounting in Nepal is relatively new and not widely used compared to other forms of financing. Most banks and financial institutions in Nepal focus on providing traditional forms of financing, such as loans and advances, rather than discounting trade bills. However, it has the potential to provide businesses with access to cost-effective and flexible financing solutions.

The Implementation Model

The NRB can implement domestic invoice discounting under the Negotiable Instrument Acts, 2034 (1977) and Bank and Financial Institution Act, 2073 (2017) under the existing legal framework. According to the Negotiable Instrument Acts, 2034 (1977), bills of exchange are negotiable instruments under Section 2(e) of the act. A Class commercial banks, B Class development banks and C Class finance companies can discount or purchases bills under Section 49 (1) Subsection (l), Section 49 (2) Subsection (c), and Section 49 (3) Subsection (e) respectively. It is important that the initiative and implementation comes from the central bank given its authority, wider reach, and trustworthiness.

The policy implementation matrix could be as shown in Figure 4. It should begin by developing a domestic invoice discounting platform along with designing and implementing a regulatory framework for effective policy implementation. Given lower developed financial markets and financial awareness, NRB should promote awareness regarding receivable financing along with introducing a provision of credit score for individuals and businesses to gradually reduce collateralized financing as well as facilitate the determination of discount rates.

Figure 4: Policy Implementation Matrix

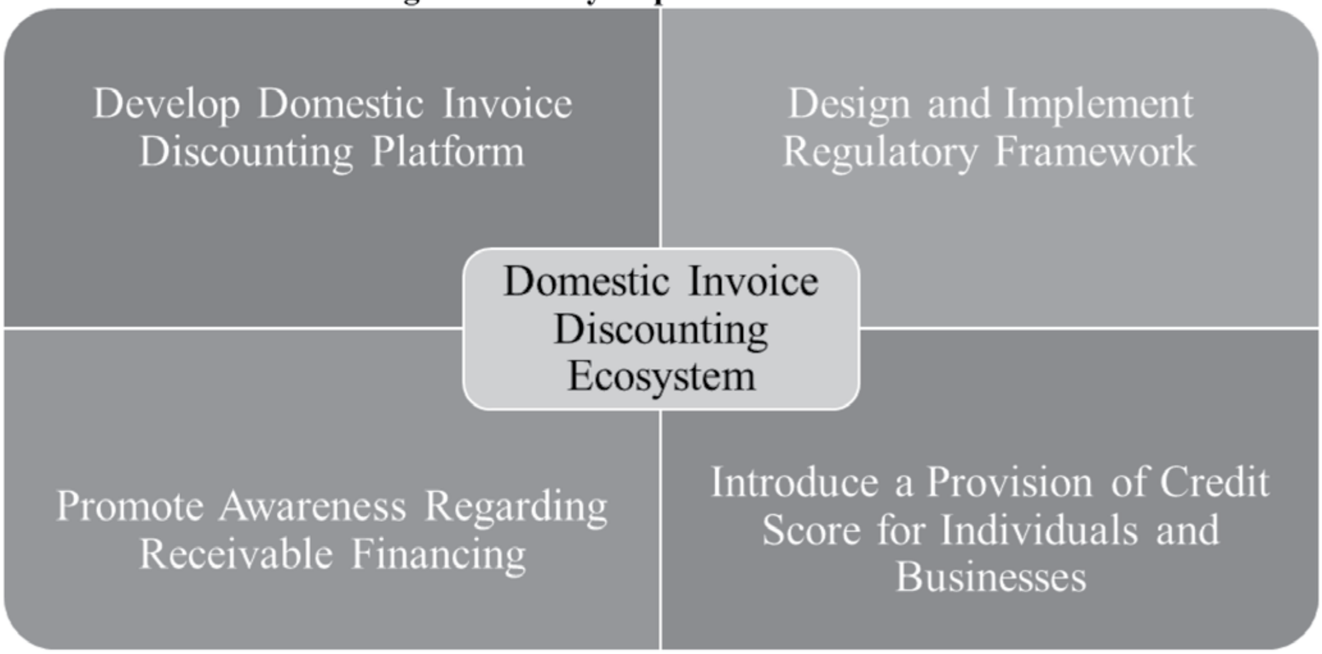

Role of Nepal Rastra Bank

The NRB is responsible for the regulation and supervision of domestic invoice discounting in Nepal. It should design a regulatory framework to promote domestic invoice discounting and to protect both the bank and financial institution and the business selling its trade bills. The supervisory role also requires it to ensure the regulations are well complied with. The regulatory and supervisory framework should typically include the following key elements:

- Develop Value Added Tax (VAT) bill discounting platform with mandatory onboarding provision for corporations and businesses with paid-up capital of Rs 100 million as well as government entities in the first stage.
- Set exposure limits related to VAT bill discounting for banks and financial institutions at a certain percentage of core capital.
- Prudential regulations are in place to ensure the soundness and stability of the financial institution, including rules on credit risk, liquidity risk, market risk, and operational risk.
- Provision of discounting bills based on the credit risk profile of the buyer. It can either be a collateralized line of credit or non-collateralized discounting based on the credit score/rating of the institution and its directors.
- Disclosure Requirements for BFIs for transparent and comprehensive information about their operations, including information about the risks associated with domestic bill discounting.
- Financial institutions must be subject to regular supervision and monitoring to ensure compliance with regulations
- Regulations to protect consumers, including disclosure requirements and rights of recourse in case of disputes.

The regulatory framework for domestic bill discounting is designed to ensure the stability and soundness of the financial institution while protecting businesses selling their VAT bills.

Conclusion and Way Forward

To sum up, domestic trade receivables financing can be a solution to improve cash flows in the market. The markets will improve the business environment and help MSMEs, as well as large businesses, manage working capital without needing working capital loans or overdraft facilities from BFIs. The consistent and predictable cash flows from receivables financing will boost confidence in the economy.

However, considerable challenges lie in the implementation of the model in Nepal. It lies on the shoulders of the NRB to design a regulatory framework to promote domestic invoice discounting and to protect both the bank and financial institution and the business selling its trade bills. It should promote the practice through the development of a domestic invoice discounting platform along with the introduction of a provision of credit score, promotion of awareness regarding receivables financing while designing and implementing sound regulations.

No matter how challenging it may be, it is the endeavour that must be made so that we do not lose another Prem Prasad Acharya. It must be done so that we climb up the ladders in ease of doing business so that entrepreneurship and investment flourish within the country. It must be done to help already cash strapped MSMEs to improve their cash flows.

References

Boissay, F., Patel, N., & Shin, H. S. (2020, June 19). Trade credit, trade finance, and the Covid-19 Crisis. BIS Periodical Number 24.

Factors Chain International. (2022). FCI Annual Review 2022. Factors Chain International.

Farag, I. A. (2013). Factoring and accounts receivable discounting. An evidence from the Egyptian market. Cairo: German University in Cairo.

Lamichhane, P. (2019). Efficiency of working capital management and profitability: Evidence from manufacturing firms of Nepal. Management Dynamics, 22(1), 21-34.

Mizan, A. N. (2011). Factoring: a better alternative of international trade payment methods. ASA University Review, 5(2), 247-264.

Nepal Rastra Bank. (2022). Working Capital Loan Guideline 2079. Kathmandu: Nepal Rastra Bank.

Pokharel, P. (2020). Analysis of Receivables Practices in Manufacturing Companies: A Case of Nepalese Pharmaceuticals Companies. Saptagandaki Journal, 11, 136-146.

POPEANGĂ, V., & Popescu, M. (2002). Financing working capital (Vol. 2). PETROŞANI–ROMANIA: UNIVERSITAS PUBLISHING HOUSE .

Reserve Bank of India. (2018). Guidelines for the Trade Receivables Discounting System (TReDS). Mumbai: Reserve Bank of India.

Reserve Bank of India. (2023, January). Entity-wise Trade Receivables Discounting System (TReDS) statistics for the month of January 2023.

Tauringana, V., & Afrifa, G. A. (2013). The relative importance of working capital management and its components to SMEs' profitability. Journal of Small Business and Enterprise Development, 20(3), 453-469.

Thagunna, M. S. (2021). Working capital management and financial performance: Evidence from non-financial firms listed in Nepal Stock Exchange Limited. Delhi Business Review, 22(2), 21-30.

Whiteley, J. (2004). Loan capital, overdrafts and working capital finance. In Mastering Financial Management (pp. 182-192). London: Palgrave.

World Bank. (2020). Doing Business 2020. Washington D.C.: World Bank.

Zhang, J., & Thomas, L. C. (2015). The effect of introducing economic variables into credit scorecards: an example from invoice discounting. Journal of risk model validation, 9(1), 57-78.

Zhang, M. (2010). Supply chain finance: risk and evaluation. Web Based Business Management, (pp. 473-476).

Financial Education and Literacy: Priority of SAARC Nations

■ **Sirjana Chhetri***

Financial inclusion can be defined as access of public toward responsive, affordable and need based financial services. OECD (2022), financial literacy is a combination of awareness, knowledge, skills, attitude and behaviour necessary to make sound financial decisions and ultimately achieve individual financial wellbeing. OECD has developed toolkits for financial literacy. Nowadays financial inclusion is promoted by many countries as key driver of economic growth and poverty alleviation. Financial inclusion has been identified as an enabler for 7 of the 17 Sustainable Development Goals. Key enablers for the financial inclusion are financial education, financial access and consumer empowerment. Financial Education, identified as an important catalyst in the process of financial inclusion. According to the World Bank (2021) 1.4 billion adults around the world out of which 740 million women doesn't have access to an account in a regulated financial institution. Because account ownership is universal in high-income economies, all unbanked adults are living in developing economies. 76.2 percent of youth in world and 67.9 percent of South Asian youth have bank account at formal financial institutions. In Nepal, NRB (2022) survey has revealed that 57.9 percent of Nepali has financial literacy knowledge.

1. Financial Education and Literacy Initiatives by SAARC Central Bank

1.1 Afghanistan

As per World Bank's study 2015 financial literacy rate is 14 percent. Global Findex data 2021 has reported that 90 percent of Afghan adult and 95 percent of women don't have bank account. To achieve an inclusive, sound and responsive financial system and to improve the financial access of Afghan citizen, Da Afghanistan Bank (DAB) and other stakeholder has been implementing National Financial Inclusion Strategy for Afghanistan 2020-2024 (NFIS). NFIS has mentioned three target groups which are: youth, women and MSME. Likewise, access points, MSMEs finance, Agriculture Finance, consumer empowerment & protection and digital finance are taken as the pillars for increasing financial inclusion of citizens. Da Afghanistan Bank has a dedicated department for the financial inclusion named Financial Inclusion department which was established in June 2016 to improve and enhance financial inclusion across the country.

1.2 Bangladesh

As per the global findex 2021, 47 percent of youth does not have bank account and around 4 percent of world's unbanked population lives in Bangladesh. Since, access to finance has been taken as an important pre-condition for a happy, prosperous and enlightened Bangladesh, National Financial Inclusion Strategy (NFIS) 2021-2026 has been released on 2021. This strategy has identified the role of the Microcredit Regulatory Authority, Insurance Development Authority, Bangladesh Security Exchange Commission, Bangladesh Post Office, cooperatives, BFIs for promoting the financial inclusion.

BB has issued Financial Literacy Guidelines (FLG), 2021 with the key objectives to strengthen the financial literacy and reduce the knowledge gap. FLG has identified the target groups which are: small entrepreneur, un-served & underserved

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

people, women, farmers, students, youth, working children and street urchin, senior citizen, migrant workers.

- Bangladesh Bank as central bank is focusing on developing financial literacy contents and enhancing capacity of different target groups, using appropriate technology to deliver message and necessary coordination with other stakeholders.
- Banks and mobile financial service operators are termed as Financial Literacy Provider (FLP) and they need to have Financial Literacy Cell in head office. Financial Literacy Providers develop the master trainers/resource persons who shall responsible to conduct the literacy sessions. Semi-annually, BB announces theme for campaign which may be: digital payment, e-banking, money laundering, saving, and FLPs shall develop contents (banner, poster, info-graphic, leaflet, slogan etc) and disseminate the thematic message through various communication channels.
- BB is working with concerned authorities to include financial literacy contents in the national curriculum. BB conducts different financial literacy related activities regularly which are: Improving school banking program, Digital literacy, startup financing, Banking Fair, SME Fair, Women Entrepreneur Fair

1.3 Bhutan

Financial inclusion has been recognized as one important pillar for achieving Bhutan's national goal of sustainable and inclusive socio-economic growth. Bhutan has aspired to enhance financial inclusion and financial literacy through the National Financial Inclusion Strategy (NFIS) and National Financial Literacy Strategy (NFLS) 2018–2023. NFIS and NFLS are collaborative strategic initiative of the Royal Monetary Authority (RMA) to promote financial knowledge, to achieve enhanced access to and usage of quality and affordable formal financial services. Target groups of financial literacy are; youth under 25, working adults, women, and cooperatives groups. Four focused area of strategy are entrepreneurial development, financial access and usage, responsible finance, Digital finance and consumer protection. Other regular programs FL programs are:

- Financial Institutions Training Institute (FITI) in joint collaboration with Royal Monetary Authority (RMA) conducts Financial Literacy Training of Trainer Programs since 2018.
- Core message of financial literacy and education have been published on text books for grade IV XI & XII from the 2020 academic session.
- Youth Ethics (YE) Banking was designed and implemented from 2018 with the aim to bring young students in to the banking system.
- Student Business Seedling (SBS) programs is incentive based program conducted collaboration with Entrepreneurship and Self-Employment Division (ESED
- FinLit talks and blogging,
- Financial Literacy Program Articles Series,
- Comic Books,
- Financial Literacy Videos and audio,

1.4 India

According to S&P survey 2019, more than 75% of Indian adults do not adequately understand basic financial concepts and more than 80% of women are financially illiterate. National Centre for Financial Education (NCFE) is a Company promoted by Reserve Bank of India (RBI), Securities and Exchange Board of India, Insurance Regulatory and Development Authority of India and Pension Fund Regulatory and Development Authority to promote financial education across India through financial education campaigns. National Strategy for Financial

Education (NSFE) 2020-2025 has released by RBI which has identified four target audience (children, youth, adults in workforce, senior citizens), geographical area (rural, hilly area) and specific sectors (agriculture, manufacturing, Self employed sector) for financial education.

- Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana is financial inclusion campaign was launched on 2014 under ministry of finance and 480 million peoples have been benefitted through this program till now. It offers large range of different scheme for Indian people.
- RBI conducts Financial Literacy Week every year since 2017 and the theme for 2023 was “Good Financial Behaviour - Your Saviour”.
- RBI has mandated all banks to set up Financial Literacy Centres (FLCs) in their Lead districts. FLC has to provide free financial literacy and credit counseling, create financial awareness on various financial products including deposit, loan, insurance, and digital products through TOT.
- Other efforts by RBI: Producing content for trainers, kids, students, youth, financial education page, multi-lingual reading material, comics books, films, skits, road shows, participation in exhibitions, financial education camps, essay/quiz competitions, visits to RBI by school children, financial counseling & literacy centres, talks on Radio/ Television, 'RBI Kehta Hai' social media handle, digital awareness programs, booklets for each target group, games, financial literacy Raju Series etc.
- National Centre for Financial Education conducts financial education campaign to help people manage money more effectively as main function, major programs of NCFE are:
  - Money Smart School Program,
  - Financial Education Training Program to be money smart teachers,
  - Financial Awareness and Consumer Training for young graduates and postgraduates,
  - Financial Education Program for to be Financial Education Trainers.

1.5 Maldives

As per the World Bank (2021), 80 percent of adults have an account which is highest in South Asian economy and digital payment also has the exponential growth. Central Bank of Maldives, Maldives Monetary Authority (MMA) is working to raise the financial education and literacy among the public. To promote the financial inclusion across country MMA collaborates with national and international institutions, and engages with stakeholders through various outreach activities such as informative-educational workshops, conferences, publications, tours, trainings, exhibitions and competitions. Other regular programs of MMA are:

- Publish financial education message, leaflets, guides and videos,
- Financial Education mobile app,
- Organize Financial Expo,
- School Visits regularly since 2007,
- field trip and workshop,
- Organize competitions to students, financial institutions and to the general public in order to increase the understanding of MMA’s role in the economy.

1.6 Pakistan

As per Global Findex Financial Inclusion Report, 79 percent of youth doesn't have account at formal financial institutions. State Bank of Pakistan launched Nationwide Financial Literacy Program (NFLP) on 2012 to promote financial inclusion through spreading financial education for inclusive economic growth and stability

across the country. In 2015, Pakistan launched its National Financial Inclusion Strategy (NFIS), a roadmap to help a country achieve its financial inclusion goals. NFIS has aimed to expand formal financial access to at least 50% of adults, including women and youth, and to increase the percentage of SME loans in bank lending to 15%.

- National Institute of Banking & Finance in collaboration with State Bank of Pakistan is implementing "National Financial Literacy Program for Youth" (NFLP-Y) to impart essential financial education to Pakistani youth and school going children. The program is targeting three age groups (School going Children: age 9-12 years; Adolescent: age 13-17 years; Youth: age 18-29 years).
- National Financial Literacy Program for Youth has covered 65 districts and trained 1.7 millions youth till now.
- NFLP-Y is also providing training to be Master Trainers and student brand ambassador to those who apply for it. Master Trainer can be senior university students, fresh graduate, young faculty members and members from any discipline.
- Financial Literacy campaign, producing financial awareness audio-visual material, booklet, leaflet and financial literacy awareness materials etc.

1.7 Sri Lanka

World Bank's reports states that 89 percent of Sri Lankan youth have account at formal financial institution. Financial Literacy Survey Sri Lanka 2021 has revealed that 57.9 percent of adults are financially literate in Sri Lanka. Financial literacy was calculated focusing on four fundamental concepts for financial decision making; numeracy, compound interest rate, inflation and risk diversification. In 2021, National Financial Inclusion Strategy (NFIS) was launched with the aim to make financial services more accessible, efficient, and affordable for all households and businesses in the country.

- In collaboration with the Central Bank of Sri Lanka, CFA Society Sri Lanka has launched the Financial Literacy Program,
- CFA Society Sri Lanka and the Central Bank of Sri Lanka has produced a set of tools and guidebooks to improve financial literacy in the country,
- Financial Literacy Camp for youth, women and MSMEs organized by central bank,
- Central bank is collaborating with more than 20 implementing entities for financial literacy,
- Standardized adult's financial education programs,
- Financial literacy and digital literacy,
- Training of Trainers (TOT) programs.

1.8 Nepal

World Bank (2021) study has revealed that 54 percent of Nepali youth and 50 percent of women have account at financial institutions. As per the NRB survey (2022) Nepal's financial literacy score is 57.9 percent. Central Bank of Nepal along with the government has been working to promote the financial inclusion. The government of Nepal had formulated Financial Sector Development Strategy 2017-2022 with the main to increase the access to finance. As the financial literacy is key enabler of financial inclusion, Nepal Rastra Bank (NRB) is mainly focusing to promote the financial education and literacy. NRB has established dedicated division named Financial Inclusion and Consumer Protection Division to strengthen its financial education and inclusion efforts. Financial Literacy Framework was released on 2020, later it was updated on 2022. Financial Literacy framework was enacted with vision of financially aware and capable

people for prosperous Nepal. It has identified six target groups for financial literacy which are: salaried workers, students, women, remittance receivers, youth, irregular income earners (farmers, MSMEs, daily wage earners, potential migrant workers). Financial Literacy Guidelines (FLG) was released on 2023 to provide guidance to bank and financial institutions and other licensed institutions to conduct financial education awareness and literacy programs. The government of Nepal has recognized financial inclusion as a key pillar for national economic growth under its Financial Sector Development Strategy 2017-2022.

Nepalese Commercial banks have extended their branches at 752 out of 753 local levels. As per the NRB report, the population with at least one bank account is 67.3 percent and total number of accounts per 1000 adults in regulated BFIs is 1348. NRB is also maintaining Financial Inclusion Portal as well as Financial Inclusion Dashboard to track the financial access.

To promote the financial literacy and awareness NRB's initiatives are as follows:

- Every year NRB organized the NRB with student programs,
- Digital Financial Literacy Program,
- Producing financial literacy audio visual materials and Tele-serial, animated video, songs etc.
- Publishing Financial Literacy related books
- Celebrates Global Money Week program

2. Some Financial Inclusion Indicators of SAARC Nations

Table 1: Key Comparative Financial Inclusion Indicators of SAARC Nations (in percent)

	Afghan	Bangladesh	India	Nepal	Pakistan	Sri Lanka	Maldives, 2018	Bhutan, (2014)
Adults having account	10	53	78	54	21	89	85	34
Women having accounts	5	43	78	50	13	89	74	28
Poor adults having account	6	49	78	45	18	87	-	25
Adult made or received digital payments in the past year	8	45	35	29	18	55	68	17
Made a digital utility payment	4	3	10	5	7	20	-	1
Saved using an account	1	7	14	17	3	34	35	23
Borrowed from formal Financial Institution	2	16	13	15	4	22	-	4

Source: World Bank, 2021

Table 1 has showed in SAARC countries, Sri Lanka, Maldives and India have the highest on having bank account. In terms of digital payment, Maldives, Sri Lanka, Bangladesh have highest indicators followed by India and Nepal. Borrowing from formal financial institution is very low in SAARC nation.

Table 2: Key Access to Finance Indicators of SAARC Nations

	Bangladesh	Bhutan	India	Maldives	Nepal	Pakistan	Sri Lanka	Afghan 2019
Number of commercial bank branches per 100,000 adults	9	21	14	14	22	10	17	2.2
Number of ATMs per 100,000 adults	11	45	21	40	20	11	-	1.6
Number of registered mobile money agents per 100,000 adults	416	-	-	166	648	185	-	9.1
Number of commercial bank branches per 1,000 km2	84	3	51	200	33	19	-	0.63
Number of ATMs per 1,000 km2	108	7	75	580	30	21	-	0.55
Number of credit cards per 1,000 adults	15	-	60	69	9	12	-	0
Number of debit cards per 1,000 adults	216	-	868	1099	414	203	-	31
No of mobile and internet banking transac (during reference yr) per 1,000 adults	319		28092	141542	5392	2134		
Outstanding deposit with commercial bank (%of GDP)	43	-	66	64	98	31	65	18
Outstanding Loan of commercial bank (%of GDP)	36	-	47	41	87	16	57	3
Outstanding small and medium enterprise (SME) loans from commercial banks (% of GDP)	8	-	6	-	-	1	5	0
Value of mobile money transactions (during the reference year) (% of GDP	22	--	0.64	0.26	11	16	-	0.20
Total loan to SME out of total loan portfolio	-	-	17.6	-	11	5.2	11	5.7

Source: IMF, 2022

Table 2 has illustrated access to finance indicators in SAARC nations; Nepal has the highest commercial bank branches and mobile money agents per 100,000 adults which is 22 and 648 respectively. Nepal also has highest bank deposit and loan that 98 percent and 87 percent in terms of GDP. Commercial bank branches and ATM point within 1,000 KM2 percent in Maldives is higher in the region.

Figure 1: Adult having Bank Account

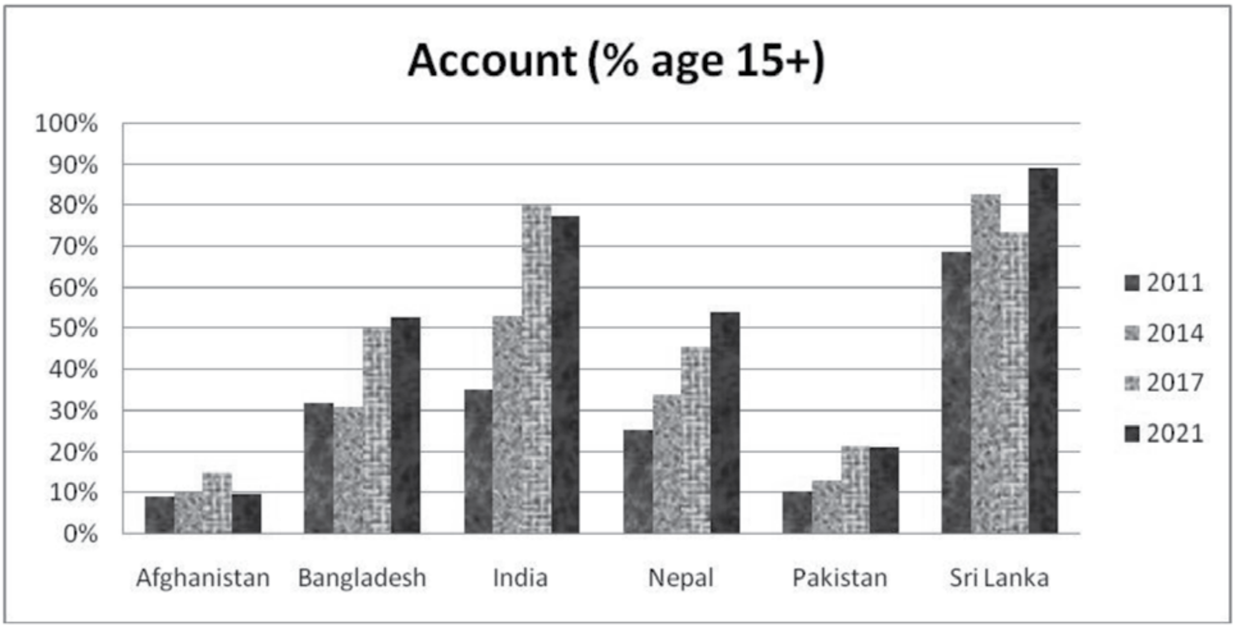

Source: World Bank, 2021

Figure 2: Female having Bank Account

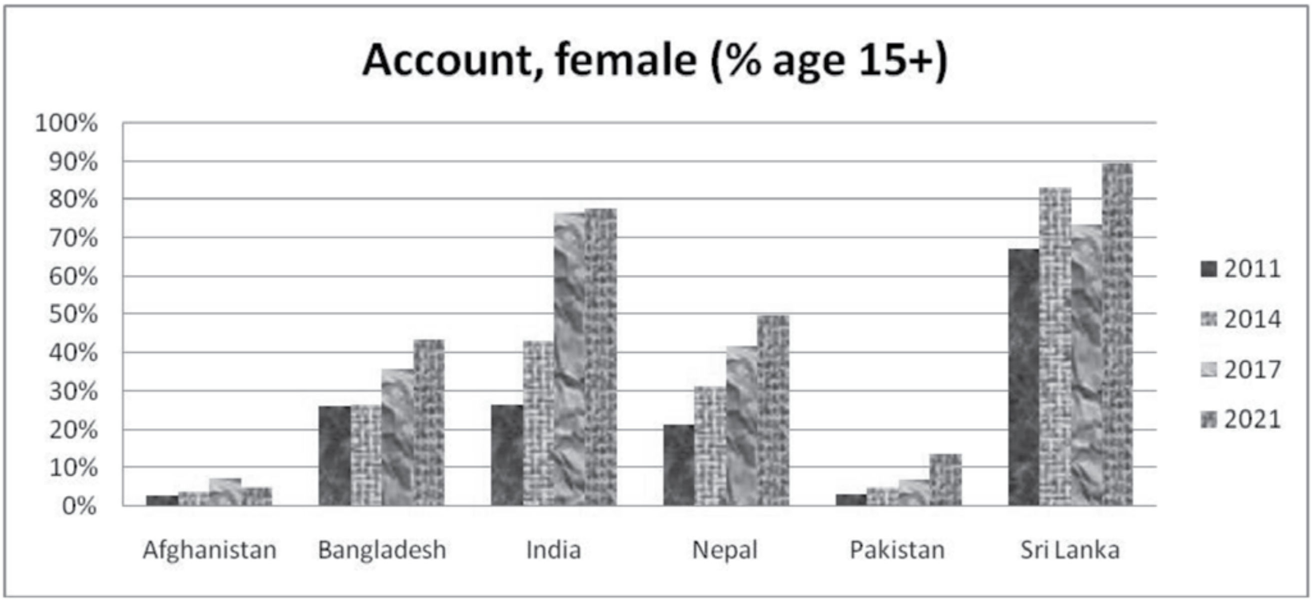

Source: World Bank, 2021

Figure 3: Debit or Credit Card Ownership

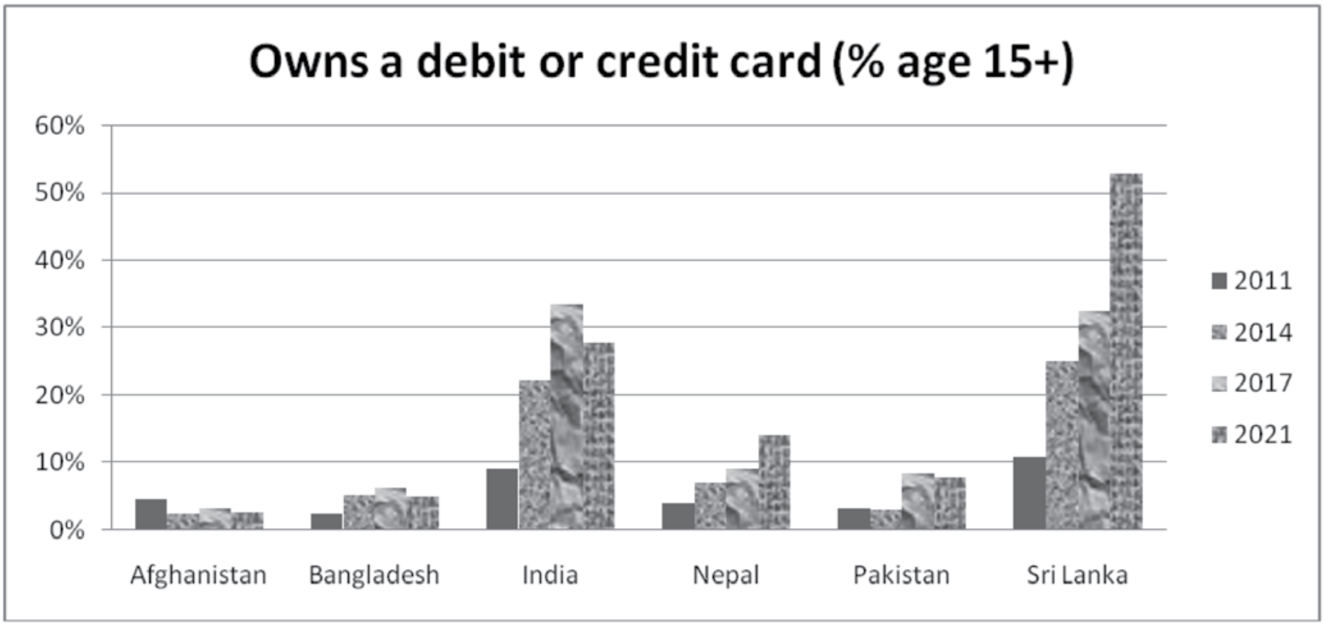

Source: World Bank, 2021

Figure 4: Borrowed from Formal Financial Institutions

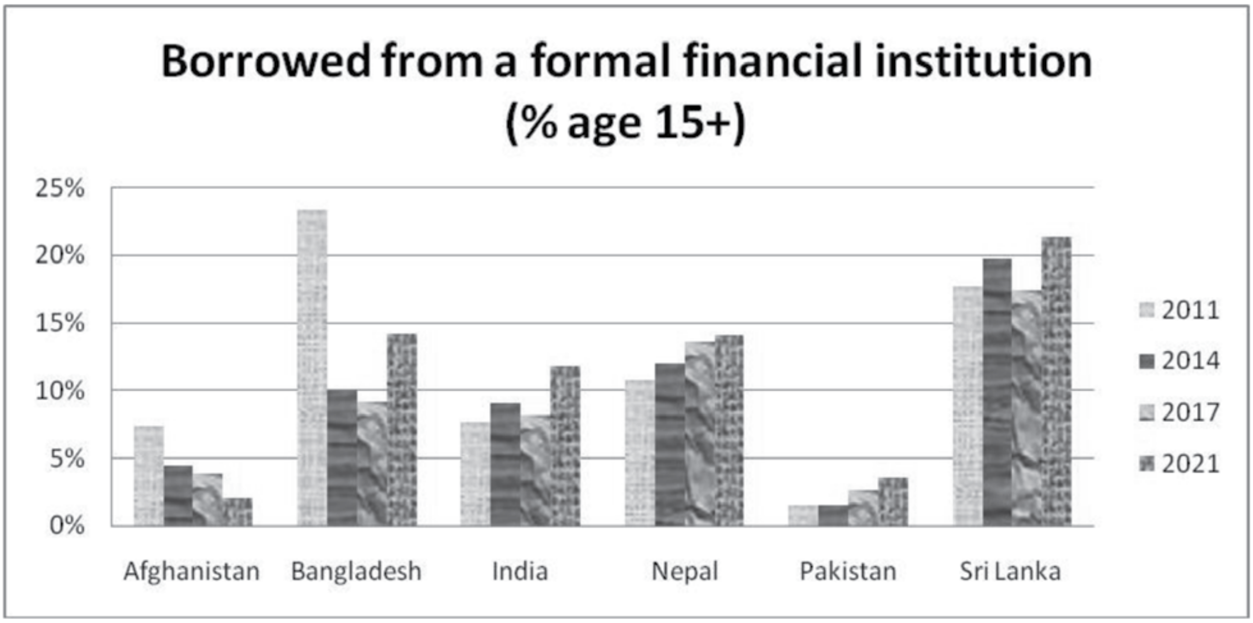

Source: World Bank, 2021

Figure 5: Digital Utility Payment

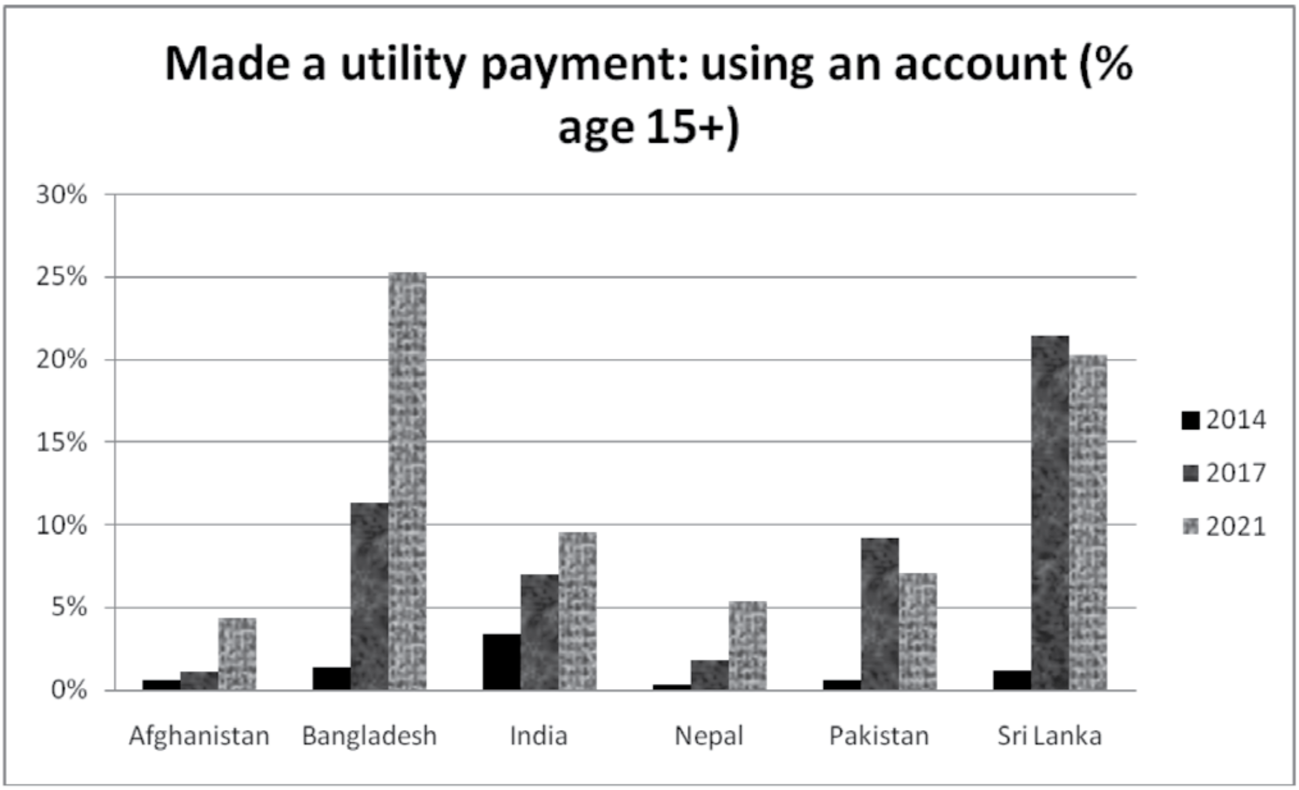

Source: World Bank, 2021

Figure 1 revealed that in terms of adult having bank account Sri Lanka has highest percent and Afghanistan has lowest percent. In terms of female having bank account Sri Lanka has highest percent and Afghanistan has lowest percent (figure2). Figure 3 depicted that Sri Lankan are using high debit and credit card followed by India, Nepal, and Pakistan. Sri Lanka, Bangladesh and Nepal have highest rank regarding borrowing form formal financial institution (figure4). Figure 5 has displayed that utility payment through digital mode in Bangladesh and Sri Lanka is higher in the region followed by India and Pakistan.

3. Conclusion

SAARC nations have overlapping economic, political, and social structures and they are sharing common issues and agendas through SAARC, BIMSTEC and BBIN which helps to increase our interconnectedness and coordination to achieve social and economic development of nations. Financial inclusion is explicitly mentioned in seven out of seventeen United Nations Sustainable Development Goals. As financial inclusion is key driver of economic growth and poverty alleviation, most of the SAARC nation has adopted the financial inclusion strategy with the aim to increase access to finance. To promote the financial education level, most of central banks are working together with different national and international organizations and they try to reach to demand side directly through Master Trainers and Financial Literacy Ambassadors. Financial Inclusion indicators in Sri Lanka, Maldives and India are relatively high in comparison to other SAARC nations. Different financial access and inclusion indicators of Nepal, has showed relatively moderate level of financial inclusion so that Government of Nepal and central bank should take necessary initiatives to reach large

proportion of population through different means. Central bank of Nepal should focus on developing content, capacity development of targeted population and effective communication of awareness message.

4. Way Forward

As the vision of Nepal Government to create financial inclusive system, NRB has prioritizes financial inclusion and financial education through its policies. NRB already has adopted Financial Literacy Framework and Guidelines to guide the financial literacy efforts of financial service providers. Along with this, Monetary Policy of NRB has mentioned about producing training material of financial literacy and collaborating with Curriculum Development Board to include financial literacy on school level course. From SAARC central bank, we need to consider about following aspects to enhance the financial education and literacy level of people:

- Developing Financial Literacy content or booklet for school children (including curriculum), women, adults, remittance recipient, farmers, MSMEs and other target group of framework.
- Community led approach for disseminating the financial literacy messages in sustainable manner.
- Capacity enhancement and development of financial service providers to provide financial education through their resources.
- Organizing Training of Trainers and developing Master Trainers or Financial Literacy Counsellor.
- Use of advanced & innovative technology, mass media to communicate financial education messages.
- Necessary collaboration with Local Level Government, School/University, internal and external stakeholders.

References

Bangladesh Bank. (2020). Financial Literay Framework. Dhaka: BB.

Bangladesh Bank. (2020). National Fiancial Inclusion Strategy. Dhaka: Bangladesh Bank.

Central Bank of Sri Lanka. (2021). National Financial Inclusion Strategy. Central Bank of Sri Lanka.

Da Afghanistan Bank. (2020). National Financial Inclusion Strategy . Da Afghanistan Bank.

International Monetary Fund. (2022). Financial Access Suvery. International Monetary Fund.

Kunt, A. D., Klapper, L., & Singer, D. (2021). The Global Findex Database. Washington: World Bank Group.

Nepal Rastra Bank. (2022). Baseline Survey on Financial Literacy. Kathmandu: Economic Research Department.

Nepal Rastra Bank. (2021). Financial Access in Nepal. Economic Research Department. Kathmandu: Economic Research Department.

Nepal Rastra Bank. (2022). Financial Literacy Framework. Nepal Rastra Bank.

Nepal Rastra Bank. (2023). Financial Literacy Guideline. Nepal Rastra Bank.

Organization for Economic Cooperation and Development. (2022). OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion.

pradhan mantri jan dhan yojana. (n.d.). Retrieved from pradhan mantri jan dhan yojana: https://pmjdy.gov.in/

Reserve Bank of India. (2020). National Strategy for Fiancial Education. Mumbai: Reserve Bank of India.

Royal Monetary Authority Bhutan. (2018). National Financial Literacy Strategy. Thimpu: Royal Monetary Authority Bhutan.

Royal Monetray Authority. (2018). National Financial Inclusion Strategy. Thimpu: Royal Monetray Authority.

Standard and Poor. (2019). S&P Global Finlit Survey. Standard and Poor.

State Bank of pakistan. (2012). Financial Literacy Program. State Bank of pakistan.

State Bank of Pakistan. (2015). National Financial Inclusion Strategy. State Bank of Pakistan.

World Bank. (2018). Finacnial Inclusion in the Maldives Findex Survey. World Bank Group.

Economic Stability and Government Intervention: A policy Perspective

■ **Aditya Pokhrel***

Background

Put simply, government intervention is any regulatory action taken by the government with the goal of influencing the choices individuals, organizations, or groups make in relation to economic and social concerns. By addressing market failure and the need for resource and income redistribution, the intervention's fundamental principle is to maximize economic and social welfare in a country. According to proponents of the free market, government meddling should be strictly limited because it typically leads to the unequal distribution of resources. Others, however, assert that a strong case may be made for governmental intervention in a number of areas, including monopolistic power, public goods, and externalities. In short , government intervention is necessary to advan ce public welfare while making the best use of b oth natural and human resources.

A specific aim is in mind when the government intervenes. When the government's goal is to produce within the PPF (Production Possibility Frontier) limit or to extend the perimeter in a north-easterly direction, its significance is further emphasized (shift outward). Every time the market fails to generate the best results with the best use of available natural and human resources, market failure results, necessitating government intervention. Several scholars have emphasized the significance of the alternative dynamics under this proposition.

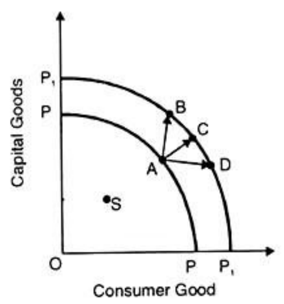

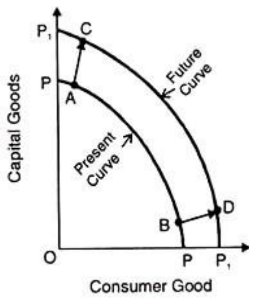

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

Government intervention is expressed by Thomas Sowell as *"When government takes away options, it is bound to make some people worse off, even with intrinsically good intentions behind that government intervention".* Sowell's ideological perspective is significantly different from Llewellyn Rockwell's, who defines government intervention in a way that is even more concrete. Rockwell says *"Government planning not only fails; it tends to produce outcomes that are the opposite of what its proponents say that they favor. The only stable and productive social system is one that embraces human liberty in its totality, and defends the market economy, private property, sound money, and peaceful international relations, while opposing government intervention as economically and socially destructive".* The same goes for Milton Friedman, who claims that *"The great virtue of a free market is that it enables people who hate each other, or who are from vastly different religious or ethnic backgrounds, to cooperate economically. Government intervention can't do that".* Regarding the importance of government action and other alternatives, these definitions are important. But, one cannot assume that people are ignorant of it. This essay discusses the significance of government intervention in this regard.

As far as economic stability is concerned, it is referred as when a nation's populations have access to all of its necessary economic resources and are not disrupted by cyclical economic ups and downs, this is referred to as having economic stability. It aids in achieving macroeconomic goals like lowering unemployment, making payments

on time, maintaining price stability, and fostering sustainable economic growth. Many points of view that are divided into those that best support government intervention in the economy and those that challenge its fundamental tenets are used to justify economic development by government action. The arguments in favor of government intervention impacting the economic stability include improvements in economic equality, support for the idea of law of diminishing returns to income that promote fairness, control over inherited wealth, enhancement of Rawls' laws of the social contract, promotion of public goods/ merit goods, reduction of negative externalities, regulation of monopoly power, and for disaster relief that a country will eventually face. The promotion of economic stability is supported by these ideas in one way or another. Nonetheless, there are other ideas that challenge government intervention, particularly when the connection between it and economic stability is explored.

Governments are accused of making ill-advised decisions and investing in initiatives that result in ineffective outcomes, according to arguments against government intervention. In the same way, government interference restricts people's ability to decide how much money to spend and what to do. Certain aspects of personal freedom are restricted by economic intervention. Government action in a similar way only makes problems worse rather than better. A government program to help businesses, for instance, might help them survive. Bank bailouts by the government could result in moral hazard, where banks lose incentive to prevent future insolvency because they come to expect a government bailout. In addition to this, the Real business cycle theorists claim that, at best, government intervention has little bearing on how long a recession lasts and may potentially exacerbate issues by raising issues like the amount of public sector debt. However, when the arguments for and against government intervention are weighed, the arguments in favor of government intervention come out on top to support economic stability because allowing the market to operate freely leads to the development of a group of individuals who eventually assert monopoly power over the underprivileged consumers. This has long been demonstrated to be true in a variety of situations and marketplaces. This leads to four different circumstances where government intervention is necessary to make things right. Some areas where government steps in actively to correct these issues include the monopoly market, use of public goods, externalities, and asymmetric information. By this, it is possible to determine that government intervention opens a door to economic growth and, ultimately, economic stability.

Theoretical Stances

Eye-catching revelations were made in a remarkable study by Sarigiannidou (2010) about the connection between government intervention and economic stability. There has been discussion of the Kuznets hypothesis. The focus was on how financial markets did shape the process of knowledge building and, ultimately, how income generating capacities are distributed among a population of ex ante diverse people. It asserted that an unbalanced lack of commitment in the field of educational investment makes it difficult to grant credit. It was found that the crucial need for the economy to be carried on a dynamic growth path, although one of larger and worsening inequality was the modification of the legal system to accommodate a penalty scheme conditioned on default. Research outlays that the economy eventually transitions to a condition of fewer income disparities due to the accumulation of human capital and the accompanying externality on the knowledge productivity of future generations.

Sarigiannidou (2010) has emphasized the importance of Monetary Policy in affecting the growth dynamics of a small open economy. In order to understand how inflation functions as a

tax on private expenditure, the research assumed that the option of intermediated credit did not exist. The research presented a convincing case for money's super neutrality. While acting as a consumption tax, inflation had no effect on how quickly, output increases. This was established regardless of whether the labor supply was assumed to be fixed or included in endogenous decision-making. In a setting of fixed labor supply, it was discovered that inflationary policy had a detrimental impact on capital accumulation when it imitated the function of capital taxes.

In addition to this, a theoretical assessment of the Long-term effects of tax and Spending policies in an open economy framework was the third theory Sarigiannidou (2010) highlighted. The objective was to create an analytical foundation for the empirical evidence supporting the current account's non-monotonic reaction to fiscal shocks. The researchers looked for two forms of time non-separability in the preference structure, namely habit-forming consumption of durable consumer items, in this endeavor. It was discovered that making the best private decisions caused consumption behavior to take on non-monotonic dynamics that were perfectly in line with the evidence from the current account.

It seems not too difficult to research in the same pattern as far as the implicative dynamics are concerned (of these empirically verified theories), especially in a country like Nepal. Therefore, while the study routine cannot be exactly duplicated, its essence may.

Intervention by Government of Nepal and the Central Bank – Antiquity

Government intervention in Nepal began a long time ago. Beginning with the Rana era, which spanned from the middle of the nineteenth century until the middle of the twentieth century, there was a lot of heavy government intervention in the economy. Only cottage-type industries existed during the Rana era, and they were strictly regulated by the government. Economic planning as a strategy for growth was proposed following the Ranas' fall in 1950–1951.

Intervention by Government of Nepal

Savada (1991) mentioned that in Nepal it was the year 1956, when the First Five-Year Plan (1956–1961) was officially announced. Approximately Rs576 million was been up for development expenses in the First Five-Year Plan (1956–1961). With approximately 36 percent of the funds allocated, transportation and communications were given significant attention. With around 20 percent of budgetary spending, agriculture, including village development and irrigation, received second-tier status.

Nearly Rs. 615 million was spent on the Second Plan. With around 39% of budget spending, transportation and communication once again earned top priority. The second focus was industry, tourism, and social services. Improvements were made in the construction of roads, telephone installations, irrigation systems, and schools even though targets were once again missed. Local panchayats were more actively involved under the Third Five-Year Plan (1965–1970). Transport, communication, and the expansion of the agricultural and industrial sectors were also major topics. Over Rs 1.6 billion in expenses were planned in all. The Fourth Five-Year Plan (1970–75) boosted the anticipated spending to about Rs3.3 billion. Again, the top priority was transportation and communications, which received 41.2 percent of budgetary spending. Agriculture was given a 26 percent budgetary allocation. More than Rs. 8.8 billion in spending was called for in the Fifth Five-Year Plan (1975–1980). Although no precise objectives were established, the issue of poverty was finally addressed in a five-year plan. The growth of agriculture was given first importance, with a focus on raising food production and cash crops like sugar cane and tobacco.

Similarly, the government in 1985 introduced both the Basic Needs Program and the Structural

Adjustment Program. Through the year 2000, these programs emphasized austerity, self-reliance, and financial restraint as objectives. A few of the longer-term barriers to economic growth were addressed through the structural adjustment program. Among the actions it took were to mobilize more resources that are domestic, slow the expansion of spending and domestic bank borrowing, and improve the commercial banking and public enterprise sectors. The effort known as the Structural Adjustment Program put a strong emphasis on achieving balanced growth in various economic sectors. In order to improve the quality of life and boost agricultural output, rural development in particular was the focus of attention. Money was given for power and energy, irrigation, electricity and power, transportation and communications. Government subsidies were expected to be eliminated, new, more efficient efficiency standards would be set, and more government firms would be privatized. Additionally, domestic bank borrowings and the rise of expenditures were reduced while domestic resources were employed more efficiently. Gross domestic product (GDP), exports, and agriculture all exhibited growth in the early reaction to the structural adjustment program.

Government intervention helped to occasionally correct the economy. After then, Nepal's current 15th plan is centered on attaining quick, long-lasting, and employment-focused economic growth. Additionally, it guarantees access to quality, reasonably priced healthcare and education, as well as the growth of domestic and global interconnectivity and sustainable cities and settlements. It has also put a lot of effort into boosting output and productivity. Through the fifteenth plan, the government has focused on providing a comprehensive, sustainable, and productive social security and protection. The plan places a strong emphasis on creating a society that is marked by reduced poverty and socioeconomic equality, which will help to better utilize and conserve natural resources and increase resilience. The three main focuses of government intervention through the 15th plan is strengthening public services, supporting balanced regional development, and fostering national unity. In hopes of restoring the economy through national plans, a government has attempted to intervene in the market in this approach. Long-term economic development also calls for a certain level of government involvement. Government frequently intervenes to remedy minor errors, but because long-term economic stability is mostly tied to these kinds of plans, government strives to develop them through intervention.

Intervention by the Central Bank

To some six decades ago, almost 90 percent of economic activities were derived from agriculture, which dominated the subsistence economy. In contrast to India's 20 percent and Sri Lanka's 23 percent GDP growth rates, the ratio of narrow money to GDP was only 8 percent until the middle of the 1960s and the ratio of wide money to GDP was less than 10 percent. Even by the end of the 1960s, there was relatively little financialization of assets. An agricultural credit survey conducted in 1969/70 found that financial assets made up less than 4 percent of family assets, with land improvements and livestock accounting for more than 90 percent of household assets (Nepal Rastra Bank [NRB], 1972; NRB, 2064). In the past, households spent over 78 percent of their income on food, another 6 percent on clothes and footwear, and just 16 percent on other types of spending. Just 18 percent of overall borrowing was from institutional sources, and about a third came from official financial organizations (6 percent) (NRB, 2064).

From the middle of 1960, Nepal Rastra Bank has been implementing monetary policy using tools including cash reserve requirements, margin rates, refinancing rates, and interest rate administration. Liquidity constraints, credit limitations and limits, and directed credit programs were all implemented in the 1970s. Only in the 1990s, with the transition in policy from direct to

indirect monetary management, did open market activities begin to take shape. Even later—since the late 1990s—effective use of the cash reserve requirement and the bank rate as active monetary policy instruments emerged. The primary goals of monetary and credit policies have been to promote external commerce, encourage growth, create jobs, combat poverty, control prices, and maintain a stable country's balance of payments. It was challenging to achieve all of the goals that had been set for monetary and credit policy, many of which were in direct opposition to one another. Moreover, the line between monetary and credit policies remained hazy, making it challenging to gauge the effects of monetary policy. Its credibility has been somewhat increased by the recent switch in the objectives of monetary policy from growth to stability. Nonetheless, the policy-making institutions are still suffering from the aftereffects of having several aims (NRB, 2064).

To link the central bank with the government intervention the economic stability, both domestically and abroad, was the main goal of monetary policy. Generally, economic stability entailed limiting inflation, stabilizing interest rates, and maintaining the value of the currency, all of which would encourage investment for economic development. In addition to maintaining stability, monetary policy may promote economic growth by ensuring that there is enough liquidity in the market to spur demand for goods and services. NRB (2064) mentioned that along with fostering growth, monetary policy also has a redistributing function. The distribution of income is also a major problem since increased inequality, for a given level of income, results in higher poverty. It was only logical to wonder if monetary policy may be utilized as a weapon to aid the poor through both the income creation and redistribution impacts given the significance of macroeconomic policies in general and the influence of monetary policy in particular services. Reducing poverty required sustained, high levels of economic growth on a broad scale.

Intervention During the Pandemic

It is clear to us that the government and the central bank have recently intervened in the economy under a variety of conditions as a result of COVID-19. The government developed a number of programs under the COVID-19 regime to help the economy, the local population, and subsequently the overall economy. The government, notably the central bank, increased its roles proactively to stop the economy from slipping into the pit of market failure and economy crash down in order to protect from the various forms of market externalities and so to prevent the economy from market failure. The government's efforts were intended to assist efficient economic activity by ensuring the continuous flow of financial services.

According to Nepal Rastra Bank's SAARC Finance e-newsletter, maintaining short-term liquidity seems crucial to preserving confidence in the financial sector. As a result, NRB moved quickly to make sure there is enough liquidity during the pandemic while also upholding its stance of accommodating financial sector trends. Cash reserve ratio (CRR) was initially cut by 100 basis points during the lockdown (4 percent to 3 per cent). Same reduction of 100 basis points in the bank rate (from 6 percent to 5 percent). Although the SLF rate, which was at the top end of the interest rate range, and the deposit rate, which is at the lower end, were both decreased by 100 basis points. In a same vein, banks' investments during the pandemic had a toll, which led to a decline in the assets' quality. The NRB decided not to require banks to put their portfolio of loans in the pass category on a watch list since they might not be renewed during the lockdown period because doing so would have an unfavorable impact on the financials of the bank. Only loans in the pass category were subject to this; all other loan categories had to be reduced in accordance with the law at the time. Similar to this, banks' investments during the pandemic took a toll, and as a result, the quality of their assets has declined.

The NRB permitted banks not to categorize their portfolio of loans that were in the pass category to a watch list for not being renewed during the lockdown period since they realized this would have an unfavorable impact on the financials of banks. Furthermore, at the time, NRB instructed BFIs to grant a moratorium and postpone the recovery procedure for all installment-based loans until mid-July 2020, which would have been due for the months of March/April 2020, without imposing any penalties. The length of short-term loans was also automatically extended by 60 days in a similar manner (NRB, 2022).

If funding was done to hospitals that sought to expand their facilities for COVID-19 therapy, banks and financial institutions were permitted to record the loans under the "priority sector" heading. Banks and financial institutions were permitted to modify or reschedule loans for the significantly impacted projects with the borrower paying 10 percent (later reduced to 5 percent) of the due amount. The deadline for this reorganization/rescheduling was provided until mid-January 2021. Given the effect of COVID-19 on corporate cash flows, the due date for short-term loans (demand loans and cash credit loans) was postponed by 6 months, to mid-January 2021 from mid-July end 2020. The NRB had also instructed banks and financial institutions to extend the terms of installment-based loans in light of the COVID-19's effects. The NRB also made a direct market intervention in interest rates. For those borrowers who wanted to make their payments before mid-April 2020, the NRB instructed BFIs to offer a 10 percent reduction on interest amount during the early stages of the lockout. Likewise, the NRB instructed the BFIs to reduce their lending rates for COVID-19-impacted business by 200 basis points for the fourth quarter of FY 2019/20 in the following phase. Businesses and industries that were not significantly affected by the pandemic, such as those in the food manufacturing and trading, medical, internet, telephone, and television service industries, as well as those engaged in the sale of alcohol and tobacco, the manufacture of soap and chemicals, and the operation of hydropower projects, were not subject to this (NRB, 2022).

The payments system, which is said to be where a practice of cashless banking started, has also endured throughout this pandemic. The use of cashless banking practices and electronic payment methods were actively promoted. Early in the epidemic, the NRB announced that all electronic transactions, including those made at ATMs, would be free of charge until mid-July 2020. Several authorities have recommended the use of capital and liquidity buffers to handle the credit growth since the very early stages of the epidemic, albeit with considerable caution. Likewise, several nations loosened the countercyclical buffers, which were designed to absorb losses, foster resilience, and maintain funding in trying times. In keeping with this theme, the NRB temporarily eased the Counter Cyclical Buffer provision that was set to take effect in the Fiscal Year 2020/21. In the same manner, the refinance fund was expanded by Rs. 20 billion during the pandemic's early phase in order to provide appropriate market liquidity and to meet market demands, and SMEs were given priority for the refinance facility. Corresponding to this, the maximum amount that may be refinanced by a SME was increased to Rs. 1.5 million (from Rs. 1 million) and the refinancing rate for such loans was kept at 2% (from 3%), but the interest rate that a bank can charge for such loans cannot be more than 5%. (Previously seven percent). The scope of the Refinance facility was then expanded to cover the industries and businesses affected by COVID-19 with the publication of "Nepal Rastra Bank, Refinance handbook, 2077." Eventually, the Refinance facility was entirely overhauled (NRB, 2022).

In the fiscal year 2077/78, there had been a budget rise of 32 percent at the time of the outbreak. With a large increase from the prior

fiscal year, NPR 90.69 billion was allotted for the health sector's budget. The funding was expanded to build the necessary health infrastructure to deal with the COVID-19 pandemic emergency. Similar to the urgent battle against COVID-19, Rs. 6 billion was allotted for the prompt purchase of medical supplies and machinery for the prevention and treatment of COVID-19. There was also a three-year goal to provide health insurance to 40 percent of all local bodies. Similar provisions were made for the unorganized employees' assistance. The distribution of food to COVID-19-affected unorganized sector employees who were not enrolled in employment programs, equal to one-fourth of their minimum pay, as well as a food program run in collaboration with local, provincial, and federal administrations. A provisional loan was also made for the business's seamless functioning. The formation of a fund of NPR 50 billion was to be put into operation by Nepal Rastra Bank in order to offer SMEs, cottage, and tourist sectors affected by COVID-19 concessional loans at an interest rate of 5% for the payment of staff salaries and operating a business (Ministry of Finance [MoF], 2021).

Current Outlook and Way Forward

During the pandemic, certain types of intervention were encouraged. Following the pandemic, the economy went through some changes. If we look at the situation as it is, economies have not yet recovered from the COVID-19 epidemic, and a potential stagflation is at the door. The Russia-Ukraine Conflict, China's slowdown, and higher-than-expected inflation, according to the International Monetary Fund, will prevent the global economy from growing more than 3.2 percent in 2022 and 2.7 percent in 2023. Global commerce and finance movements have been impacted by the disruptions in the supply chain and manufacturing systems throughout the world. Global policymakers now have a restricted number of policy options due to the growing inflation. The majority of central banks have tightened their monetary policies to combat inflation in the face of acknowledged actual economic consequences. To combat the inflation that was hovering around 8 percent, the US Federal Reserve raised the fed funds rate from 0.0-0.25 percent to 4.50–4.75 percent in February 2023. The Central Bank of India has also raised its policy rate from 4 percent in April 2022 to 6.25 percent in December 2022. These actions have aided in demand management but also raised the dangers of stagflation. As Nepal is recuperating from the COVID-19 outbreak, it has been experiencing rising inflation recently. According to estimates, GDP growth in 2021/22 would be 5.8 percent as opposed to 4.3 percent in the previous year. Yet during the past six months, year-over-year CPI inflation has exceeded 8.0 percent (NRBa, 2023). Rising energy and food costs as well as the depreciation of the Nepali rupee in relation to the US dollar have been the key causes of this inflation. According to published research, growth in Nepal is significantly impacted by inflation rates higher than 6.5 percent. Inflationary pressure will thus probably have an effect on the economy's recovery.

Last year, Nepal experienced significant deficits in both its current account and balance of payments. The primary causes of these deficits were the growing imports brought on by higher energy prices, the depreciating value of the Nepali rupee in relation to the US dollar, and the slow flow of remittances. In 2021/22, the trade deficit was 35.5 percent of GDP while the current account deficit was 12.8 percent of GDP. Rupees 255.26 billion rupees were lost in the balance of payments. There was a risk of external sector instability due to all of these, and the banking system's financial standards became more stringent. Nonetheless, the government's and the central bank's efforts to preserve the balance of the external sector have greatly contributed to lessening the strain experienced there. Imports fell by 20.7 percent in the first six months of 2022/23 while remittance inflows rose by 24.37 percent. The current account deficit has drastically

decreased, and the balance of payments now enjoys a 97.1-billion-rupee surplus. The foreign exchange reserve position, which is enough to cover the anticipated imports for 9.1 months, has been supported by improvements in the balance of payments. The decrease in imports and rise in remittances in recent months appear to be the main causes of the improvements in the external sectors. The external industry is anticipated to be under pressure once the limitations are fully relaxed, despite the fact that international employment and tourist influx are rising. Hence, sustaining stability in the external sector still presents issues.

In the same way the, interest rates have increased to pre-COVID levels as a result of tighter financial circumstances. Nonetheless, the central bank's most recent policy decisions to monitor interest premium and reduce interest spread are anticipated to stabilize the interest rates. By hiking the policy rates and concentrating on the reallocation of credit from import as well as other less productive sectors to productive sectors, the central bank adopted a cautiously restrictive monetary policy stance for 2022/23 period. It increased the policy rate by 150 basis points, bringing it to 7 percent. The CRR has also been increased by 100 basis points to 4 percent. As opposed to 19 percent in the previous monetary policy, the estimate for private sector credit growth has been set at 12.6 percent. Even if the program attempts to gradually remove the advantages and concessions granted under the COVID, lending to the productive sector has increased. In order to support growth via stability and encourage credit reallocation to the productive sector, the present monetary policy has taken policy stance to preserve pricing and external sector stability. In a similar vein, macro prudential policy has also been tightened in light of the financial stability viewpoint. It is anticipated that the position of the central bank will further contribute to the stabilization of asset prices as well as the pressures for inflation coming from the demand side. As a result, import growth will be controlled, and credit will be redistributed to the targeted sectors. Also, the central bank released a policy directive that calls for a 0.4 percentage point reduction in the interest rate spread and a close examination of the premiums that banks and other financial institutions charge. The pressure on interest rates will be relieved by these actions, which will assist to preserve interest rate stability. The decrease of the overnight repo to the policy rate of 7 percent for the standing liquidity facility was recently emphasized in the mid-term assessment of the current Monetary Policy. It was given earlier on 8.5 percent (NRB, 2023b).

Last but not least, these interventions make it very evident that they are centered on the stability of the economy over the long term. The long-term and short-term maintenance of financial and economic stability is a joint responsibility of the government and the central bank. In order to remedy the distortions and smooth out the variations in the business cycles, government involvement therefore looks like a prudent course of action.

References

Ministry of Finance [MoF]. (2021). Budget for the fiscal year 2020/21.

Nepal Rastra Bank. (2022). SAARC Finance e-newsletter, 2.

Nepal Rastra Bank. (2023a). Current Macroeconomic and Financial Situation (Based on six Months data of 2022/23).

Nepal Rastra Bank. (2023b). Mid-Term review of the Monetary Policy 2022/23.

Nepal Rastra Bank. (2064). Fifty years of Nepal Rastra Bank.

Sarigiannidou, M. (2010). Government Intervention and Economic Growth. Doctoral Thesis. Tennessee Research and Creative Exchange, University of Tennessee, Knoxville, U.S.A.

Savada, M.A. (1991). Nepal: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, 1991.

Nepalese Tourism Industry: Building Back Better for Sustainable Future

■ **Ranjana Yadav***

1. Introduction

COVID-19 brought the world to a standstill. Travel and Tourism was among one of the hard-hit sector by the COVID-19 global pandemic, suffering devastating losses in terms of both GDP and employment. Travel and Tourism sector contributed to 10.3% to global GDP in 2019, which decreased to 5.3% in 2020 due to the COVID restrictions. In 2021, the sector contributed 6.1% to global GDP (World Travel and Tourism Council, 2022).

Every sector of the travel and tourism industry has been impacted by COVID-19. This includes airlines, transport, hotels, restaurants, attractions (such as national parks, protected areas, and cultural heritage sites), travel agencies, tour operators, Small and Medium enterprises (SMEs), etc. This resulted in a domino effect throughout the tourism supply chain impacting livelihoods in agriculture, fisheries, creative industries, and other services.

Tourism has been an imminent part of Nepalese sociology since time immemorial. A strong Nepalese belief of 'Guests are God' has established tourism as a strong culture and tradition in Nepalese life. Tourism is an important source of foreign exchange earnings, provides employment opportunities and helps in economic growth of the country. Nepal has the highest possibility to become a major tourist destination in the world due to its pleasant nature in addition to its historical, religious and cultural heritage. An encouraging environment was created for the tourism sector through the announcement of the programs of Nepal Tourism Year 2020, as a campaign of tourism development in the country. But the instant break out of Covid-19 pandemic affected the tourism sector most and the programs of Visit Nepal 2020 were cancelled. After two years of stagnation because of the Covid-19, the industry is in a revival phase.

Nepal has immense prospects for tourism. The Himalaya nation is famous for its natural beauty, world's highest peaks, wonderful lakes and rivers, exceptional trekking routes, cultural and religious diversity. The country has lot to offer in tourism such as cultural/festival tourism, pilgrimage/spiritual tourism, rural tourism, mountain tourism, nature tourism, adventure tourism, sport tourism, agricultural tourism, hospitality tourism, etc.

2. Benefits from Tourism Industry

Among the vital sectors of the government revenue, tourism industry secures a significant role. The main benefits from tourism industry are discussed below:

i. Inflow of Foreign Exchange

Tourism is one of the major sources for earning foreign currency in Nepal. According to the report of the World Travel & Tourism Council, Tourism Industry in Nepal contributed about 4.3% of the total GDP in 2021. Foreign tourists in Nepal spent about NPR. 15.5 billion which is less as compared to 2020.

ii. Creates employment opportunities

According to the World Travel and Tourism Council, 1.16 million Nepalese have directly and indirectly received employment opportunities from the tourism industry in 2019. Similarly, in 2020, employment in Nepal's tourism sector

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

Table 1: Nepal Key Highlights

Nepal Key Data		
2019	**2020**	**2021**
Total contribution of Travel & Tourism to GDP:		
7.5% of Total Economy NPR 292.2BN (USD 2,469.0MN)	4.3% of Total Economy NPR 163.6BN (USD 1,382.3MN) Change: -44.0% Economy change: -3.6%	4.3% of Total Economy NPR 161.7BN (USD 1,366.7MN) Change: -1.1% Economy change: -1.0%
Total contribution of Travel & Tourism to Employment:		
1.16MN 7.8% of total jobs	1.03MN 6.9% of total jobs Change: -11.6%	1.06MN 6.9% of total jobs Change: +3.7%
Visitor Spend:		
International: NPR 101.4BN 30.0% of total exports (USD 856.5MN)	NPR 29.7BN 10.6% of total exports (USD 251.3MN) Change: -70.7%	NPR 15.5BN 5.5% of total exports (USD 131.3MN) Change: -47.8%
Domestic: NPR 166.6BN (USD 1,408.1MN)	NPR 109.9BN (USD 929.0MN) Change: -34.0%	NPR 117.1BN (USD 989.5MN) Change: +6.5%

Source: World Travel and Tourism Council

dropped to 1.03 million due to the outbreak of Covid-19. In 2021, 1.06 million Nepalese have directly and indirectly received jobs from tourism, which is 6.9 % of total employment.

iii. Infrastructure development

For the development of tourism in any area, it is necessary to improve means of transportation, accommodation, roads, etc. Construction of Pokhara Regional International airport and Gautam Buddha International airport has brought immense opportunities for tourism.

iv. Exchange of culture and concept

Tourism industry makes mutual exchange of concepts and culture among the people of different countries. Cultural tourism segment intersects with heritage and religious sites, crafts, arts, festivals, special events, and community-based tourism. Travelling to remote destinations is a growing trend from a consumer perspective, with small boutique hotels and accommodation in these destinations perceived as being attractive investment opportunities.

v. Supports handicraft and cottage industries

Many foreigners visiting to Nepal buys our locally made handicraft products. Cottage industries such as carpet making, carpentry, pottery, making utensils, carving in wood, stones and metal, Thanka painting, making tools of iron, steel, etc. have high value in international market.

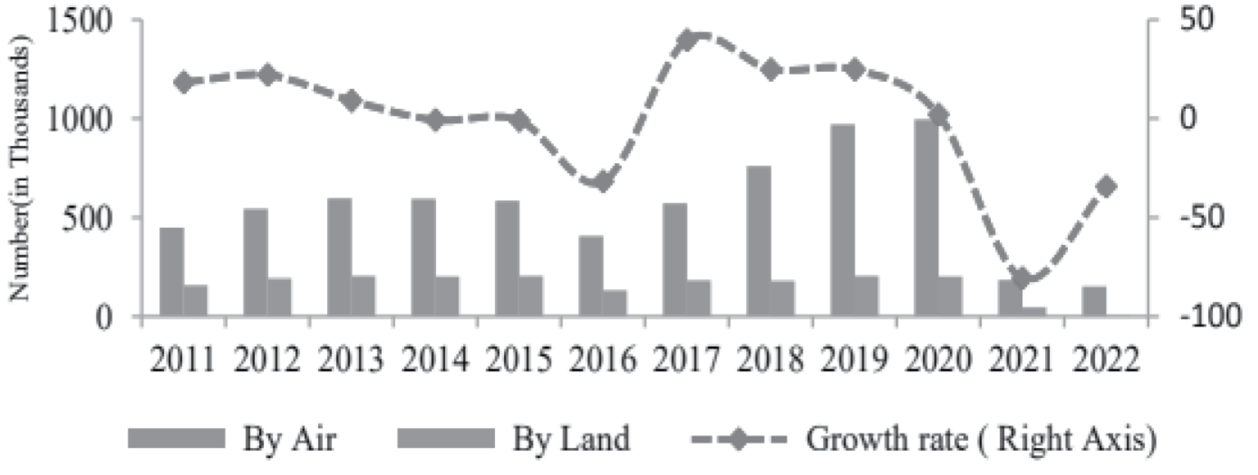

Figure 1: Number of tourist arrivals and growth rate (in percent) (Till 2021 AD)
Source: Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation, 2022

3. Current Status of Nepalese Tourism

According to Economic survey 2021/22, tourist arrival in 2020 was decreased by 81% to only 230,085 compared to the previous year. In addition, the total number of tourist arrival has decreased by 34.3% and has reached to 150,962 in 2021. This number is the lowest since 1977.

In terms of total number of tourist arrival by country, five countries with highest number of tourists in 2021 were from India 42.83%, USA 15.13%, UK 5.74%, China 4.10% and Bangladesh 3.34%. The number of tourists from these five countries comprises nearly 71% percent of the total tourist arrivals.

In 2021, the major objective of 66.8% tourists visiting Nepal was to spend holiday, entertainment and trekking. 10.3% for mountain climbing/ adventure travel/hiking, 7.4% for pilgrimage and remaining 15.5% for various other purposes.

Tourism sector earning is directly correlated with the arrival of tourists. Tourist arrivals in 2021 decreased by 34.3% due to Covid-19 pandemic. With the decrease in the arrival of tourists, earnings from tourism sectors also decreased by 46% to 112,509 thousand US$ (Rs. 13.5 billion). As there was decrease in total gross foreign earning, per day expenditure also decreased to 48 USD per tourist per day in 2021 (Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation, 2021).

The mid-term review of budget shows that there has been consistent improvement in the tourism activities. According to Nepal Tourism Board (NTB), this year 328,000 foreign tourists have visited Nepal till the end of Mangshir. The total arrival of foreign tourists was limited to 88,200 last year in the same period. The data shows that tourism sector is rejuvenating showing greater resilience.

According to the Global Travel and Tourism Competitiveness Index 2021 report, of the 117 countries, Japan ranks the first place, China ranks 12th, India 54th and Nepal 102th (Score 3.3) in global rankings.

Table 2: Nepal Performance Overview

Index component	Rank	Score
Travel and Tourism Development Index 1-7 (best)	102	3.3
1. Enabling environment	104	3.6
Business environment	96	3.4
Safety and security	89	4.8
Health and Hygiene	95	3.5
Human resources and labor market	95	3.5
ICT Readiness	113	3.1
2. Travel and Tourism policy & conditions	76	4.3
Prioritization of travel and tourism	58	4.2
International openness	100	2.5
Price competitiveness	5	6.2
3. Infrastructure	107	2.3
Air transport infrastructure	81	2.7
Ground and port infrastructure	108	2.3
Tourist Service infrastructure	109	2.0
4. Travel and tourism demand drivers	89	1.9
Natural resources	59	2.6
Cultural resources	99	1.8
Non-leisure resources	96	1.4
5. Travel and tourism sustainability	74	3.9
Environmental sustainability	90	3.7
Socio-economic resilience and conditions	82	3.6
Travel and tourism demand pressure and impact	25	4.4

Source: World Economic Forum, Travel and Tourism Development Index, 2021

Table 2 shows Travel and Tourism Development Index of Nepal. The index is comprised of five sub-indexes: Enabling environment (Score 3.6), Travel and Tourism policy & conditions (Score 4.3), Infrastructure (Score 2.3), Travel and tourism demand drivers (Score 1.9) and Travel and tourism sustainability (Score 3.9). The index provides a strategic benchmarking tool for business, governments and others to develop the Nepalese Travel and Tourism sector.

4. Institutional arrangements and various initiatives

Currently, there exist various institutional arrangements such as Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation, Department of Tourism, Nepal Tourism Board, National Academy of Tourism and Hotel Management, government regional tourism offices, etc. However, the overall Nepalese tourism development is lag-behind the viability.

The Government of Nepal aims to attract one million tourists in the current fiscal year. The budget allocated a total of NPR 9.38 billion for the tourism sector with an additional NPR 900 million for the 'Tourism Infrastructure Development Program'. An additional NPR 12.24 billion has been allocated for the aviation infrastructure which will aid tourism.

Considering the tourism businesses as one of the highly-affected sectors by the pandemic, Nepal Rastra Bank (NRB) has also been prioritizing the sector for the subsidized loans.

Table 3: Refinancing facility approved in tourism sector in FY 2078/79

Months	Approved refinancing amount (Rs. In crore)
Shrawan	89.75
Bhadra	104.05
Ashwin	346.38
Kartik	495.35
Mangshir	615.33
Poush	679.22
Magh	681.35
Chaitra	756.19
Baisakh	866.98
Jestha	949.39
Total	**5583.99**

Source: Nepal Rastra Bank

Most of the approved refinancing by Nepal Rastra Bank is seen in the tourism sector. Table 3 shows that NRB has approved Rs. 55.84 billion for refinancing in tourism sector in fiscal year 2078/79.

5. Way Forward

Covid-19 has had a devastating impact on Nepalese tourism affecting many jobs and businesses. Tourism has a large multiplier effect since it is labor-intensive and has strong linkages with agriculture, retail, entertainment sectors, among others. A fall in tourist arrivals does not only entail a fall in demand for hotel rooms but also a decline in ancillary products. The entire hospitality industry has been in a state of inertia and trying to save their businesses especially the small and medium enterprises. Nepal is unable to earn foreign currencies as expected from the tourism industry. Insufficient budget and poor infrastructures have been the barriers to the growth of this sector. Apart from conventional tourism, development and growth of other innovative tourism, such as adventure tourism and eco-tourism, has not been so encouraging.

Despite these challenges, the Nepalese tourism industry has remained resilient and has continued to grow. The industry has benefited from the development of new tourism products, such as community-based tourism, and the promotion of niche tourism markets, such as adventure tourism. These initiatives have helped to overcome some of the challenges faced by the industry and have paved the way for future growth and development.

i. **Public-Private partnership (PPCP):** Private sector investment is a must for tourism development. As the sector looks forward, public-private community partnerships will be essential to ensure that sustainability and inclusion are at the heart of investment decisions and future growth. There is a need to make the existing public-private partnership in tourism promotion even more effective. Incentives could be introduced which would attract private sector investments. Government should encourage investment from the private

sector in areas ranging from physical and digital infrastructure, medical and wellness tourism to sustainable and cultural tourism and business travel depending on the destination.

ii. **Digital Marketing:** Innovation and Marketing are the two key factors for tourism success in the 21st century (Batala et al., 2019). Nepal Tourism Board should creatively engage in extensive promotion to make the destination visible internationally with the help of digital marketing. Bhairahawa airport needs to be promoted as a gateway not only to Lumbini but to the entire western and far-western part of the country.

iii. **Infrastructure Development:** Huge investment is needed for the development of adequate infrastructure, such as road and transportation networks, accommodations, and modern amenities, to make it easier for tourists to travel and experience the country's offerings. It is high time to upgrade our airlines in order to ensure safe travel.

iv. **Promoting Adventure tourism:** Nepal is an ideal destination for adventure tourism and adventure seekers can enjoy number of outdoor activities such as mountaineering, trekking, jungle safaris, mountain biking, bird watching, canoeing, rock climbing, white water rafting, hot air ballooning, bungee jumping, paragliding, etc.

v. **Branding rural tourism:** Unlike the usual tourism centered on major trekking routes and mountains, village tourism introduces visitors to explore hospitality of rural areas of Nepal. Rural tourism allows the visitors to get in the everyday life and culture of the local residents of Nepal. Tourists eat the dishes common to the ordinary residents, they have the possibility to take participation in the rural living.

vi. **Technology development:** COVID-19 accelerated the digital agenda. Technology will continue to play an important role as a key enabler for a safe and seamless traveler experience. It will be important for governments to invest in the digital infrastructure of emerging destinations and remote areas, as well as to enhance digital skills within local communities.

vii. **Sustainable and Inclusive Tourism:** Promoting sustainable and inclusive tourism in Nepal's protected areas is foundational for the country's Green, Resilient and Inclusive Development (Shrestha, 2022). Government needs to work towards promoting sustainable tourism practices. This will help to preserve the natural beauty of the country and reduce the impact of tourism on the environment.

viii. **Updating Tourism Policy:** The existing tourism policy of Nepal (Tourism Policy 2065) should be updated in the current context of Nepal, including existing institutional and legal arrangements. It is deemed necessary for updating the contents of 15 years old tourism policy in new structure of the government as the existing policy has some inbuilt structural weaknesses and fails to address the contemporary issues of Nepalese tourism industry.

ix. **Effective co-ordination:** Given the interdisciplinary nature of tourism sector, tourism administration should facilitate effective coordination among all the policy makers and stakeholders, who often have conflicting interest and values, in order to achieve the set objectives of tourism plans and policies. For this, institutional strengthening and capacity enhancement of the Ministry of Culture, Tourism & Civil Aviation and Nepal Tourism Board is needed.

6. Conclusion

Nepal is regarded as an exclusive tourist destination with unmatched natural beauty, geographical attributes and plethora of cultural,

traditional and religious heritages. Nepal hosts numerous mountain peaks including Mount Everest, world heritage sites and tourist destinations drawing millions of tourists every year for recreational, trekking, mountaineering, adventurous games and religious activities. Strategically, located between two fastest growing countries: India and China; Nepalese tourism is one of the potential sectors for the economic development of Nepal. There has been an increase in investment in the Nepali tourism industry in recent years, particularly in the areas of adventure tourism and community-based tourism. This investment has helped to create new tourism products, improve infrastructure, and generate jobs and income-generating opportunities for local people.

Nepalese tourism industry faces a number of challenges, but there are also many opportunities for growth and development. By addressing the key challenges and taking advantage of new opportunities, the tourism industry can become a major contributor to the country's economic growth and development. The overall balance of payments has been in deficit in recent times due to rising prices of petroleum products and food items in the international market as well as higher imports of consumer and construction materials together with shrinking tourism revenue and remittance inflows, leading to widening of such deficit compared to previous years. Earnings from tourism sector have a direct impact on our balance of payment. Tourism industry is a major source for the inflow of foreign exchange thereby contributing in balance of payment.

As we synergize our efforts to rebuild tourism, there is a need to rethink and redesign ensuring the sustainable destination development and responsible business practices where tourism benefits are shared by all. Tourism becomes sustainable only when destinations are cared by all and benefits are shared by all. There must be good mix and balance between the basic 5 A's (Accommodation, Accessibility, Activities, Amenities and Attractions) which are essential to make Nepal a successful tourist destination. Nepal can be one of the top 10 bucket list destinations if we manage our preparedness well inside the country and communicate smartly outside of the country. Achieving success will require the engagement of all stakeholders from the early stages of the planning process, ranging from developers, investors, legislators, and policymakers to community groups.

References

Batala, L. K., Regmi, K., Sharma, G., & Ullah, A. (2019). Exploration of National Tourism Development, Innovation and Marketing Policies: A Case Study of Nepal Tourism Constraints. *American Journal of Industrial and Business Management*, 9 (2).

Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation. (2021). *Nepal Tourism Statistics 2021.* Kathmandu: Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation.

Ministry of Finance. (2022). *Economic Survey 2021/22.* Kathmandu.

Ministy of Finance. (2022). *Budget Speech of Fiscal Year 2022/23.*

Nepal Rastra Bank. (2022, 06 20). *Refinance Facility.* Retrieved 03 06, 2023, from Nepal Rastra Bank: https://www.nrb.org.np/category/concessional-loan/refinance-facility/?department=

Shrestha, A. (2022, 06 22). Retrieved 03 06, 2023, from Worldbank: https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/06/03/harnessing-tourism-to-enhance-the-value-of-biodiversity-and-promote-conservation-in-nepal

Uppink, L., & Soshkin, M. (2022, 05 24). Retrieved 03 08, 2023, from World Economic Forum: https://www.weforum.org/

World Travel and Tourism Council. (2022). *Travel and Tourism Economic Impact 2022: Global Trends.*

●●●

#Should Nepal Rastra Bank care about Climate Change at all ? A Content Analysis

■ **Pradeep Kumar Kafle***

Abstract

This research analyzes the perception and role of Nepal Rastra Bank in addressing the issue of climate change. Five principal officers of NRB have been interviewed and content analysis was performed to diagnose the dilemma. It is opined that central bank of Nepal should act against climate change due to ecological urgency, legal mandate, threat to its objectives and reputational risk. To this end, monetary policy is not found to be feasible because it's a demand side macro tool which won't help much to mitigate climate change, a supply side micro issue. But financial sector and regulatory policies can be utilized through tools like credit differentiation, disclosure requirements, refinancing, and such. However, there are major challenges of Greenflation, Green-wishing and Greenwashing for implementing green policies in Nepalese financial market. Thus, NRB should act gradually in a phased approach, be guided by sufficient research base, and co-ordinate with Government bodies for an integrated action.

Key words: *Climate Change, Monetary Policy, Risk Management, Sustainable Finance*

JEL Classification: *E5, E6, Q54, Q56, Q57*

1. Introduction

There is an increasing international consensus that climate change is unequivocal, and it should fall under the remit of central banks[1]. This claim is valid because central banks objectives are out rightly challenged by climate change, through two channels; physical risk (droughts, floods, hurricanes, heat waves, rising sea level, and changing ecosystems) and adaptation risk (losses linked with sudden adjustment to low carbon-based economy) (Olovsson, 2018).

Sensing this urgency, central banks and financial regulators have established a Network for Greening the Financial System (NGFS) as well as Sustainable Banking Network (SBN) to collectively act in this issue. A growing number of central banks are being involved in these groups to develop sustainable banking policies, guidelines and practices. And lately, they are adopting a 'risk based approach' and treating climate risk as a source of financial risk. (Kalinowski & Chenet, 2020)

But there is already a policy and academic debate on whether central banks should be used in this global contest against climate change. The proponents of green central banking put, as capital intensive firms tend to be carbon intensive, monetary neutrality is a decision that undermines its own objective. This view aligns with the theory of 'dual materiality', which conceptualizes that climate change is a source of financial risk and the financial system is also contributing to the climate crisis. So, ecological economics expresses the idea that 'financial risk' and 'impact on nature' should be treated as equal factors, and thus, environmental criteria should be recognized as criteria in their own right, regardless of their convergence with financial risk analysis. This hints the possible use of monetary policy and other regulatory policies for more direct intervention. Also, they argue that

First prize winning article in 'Economic Article Competition 2080'

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

1 Refer Batten, Sowerbutts, and Tanaka (2016); Volz (2017); Campiglio et al. (2018); Dikau and Volz (2019); Durrani, Rosman, and Volz (2020)

central banks have a legal mandate for greening their policies. In contrast, dissenters argue that handling climate change is solely a government's role and thus, central bank independence could be undermined with the use of central banking policy in the fight against climate change. And, some others posit that the central bank should not be overburdened by other policy objectives, as their only objective is price stability. (Weidman, 2017).

Reverting to the national context, Nepal contributes only 0.027% of global GHG emissions, but it is the 9th vulnerable country to climate change[2]. Also, UNDRR estimates the economic cost of climate change to Nepal at around 2% of GDP[3]. The recent events of natural disasters such as flash floods, glacial lake outburst, extreme weather, etc clearly symbolize that our economy and financial system is also on the brink of instability in the status quo. The Government of Nepal has recognized the importance of climate action, and green economy and thus, taken several policy initiatives. Further, Nepal is a party to the Paris Agreement in 2016 and also committed to be 'Carbon Neutral' by 2045, in COP-26 conference held in 2021 at Glasgow. But should the government walk alone or the central bank also need to join the hands on this long and strenuous voyage?

NRB has adopted a 'risk based approach' through its ESRM Guideline issued in 2018 (1st amendment in 2022) that contains necessary tools, templates and resources to support ESRM implementation in banks. Through it, NRB has directed the BFIs to prepare the policy and have an arrangement of Environment risk assessment of the loans and to submit a report within 30 days from the closing of Fiscal Year[4]. Further, by including the aim to grab the opportunities created by 'global initiations for sustainable financing' in its strategic plan for 2022-26, NRB signaled that it is willing to integrate itself into the fight against climate change. Also, the monetary policy of 2022/23 has included a policy to encourage green financing and prepare a draft of green taxonomy. But, are these initiatives sufficient and impactful enough?

In light of this, the major objective of this study is to take stock of the views on climate change, ongoing theoretical debate on the roles of regulatory institutions, utilizing policy tools for promoting sustainable finance and resisting climate change in the context of the Nepalese economy. To this end, we conducted an interview among five principal officers of the Central Bank of Nepal to find out more about their attitudes, perceptions, and initiatives regarding climate change and sustainable finance.

2. Theoretical Consideration

The Market Failure

In the free market regime, banks and financial institutions may be solely motivated by private returns (profit maximization objective) and allocate their resources to environmentally undesirable activities. And private returns may overrule socio-economic returns. This discrepancy between socio-environmental returns and private returns represents a market failure or imperfection. In this context, Greenwald and Stiglitz (1986) investigated that free markets do not necessarily yield pareto-efficient allocation of resources, if the conditions of asymmetric information or incomplete markets prevail. And, as the bank lending policies do not properly align with social-environmental returns, it justifies the governmental intervention in the efficiency-enhancing allocation of credit (Stiglitz, 1994).

[2] Refer German Watch. 2020. Global Climate Risk Index.

[3] Refer UNDRR, 2012. Economic Impact Assessment of Climate Change in Key Sectors in Nepal.

[4] Refer Nepal Rastra Bank, Unified Directives of No. 2, issued in 2020 https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/09/Unified-Directives-2077-2.pdf

The Second-Best Theory

The first best solution to this problem of market failure would be the removal of market failure. For example, some of the governments have resorted to this first best solution, via implementation of carbon pricing/taxation to prevent environmentally undesirable investments. But it is lately acknowledged that market failure correcting policy may not always be politically feasible, or it takes very long time to cause the desired impact (Volz, 2017). In this scenario, the central bank's intervention into the allocation of resources can be introduced as a second-best solution based on the theory of second best (Volz, 2017). Lipsey and Lancaster (1956) have theorized that, in practice, if it is infeasible to remove a particular market distortion, introducing a second (or more) market distortion may partially counteract the first, and lead to a more efficient outcome. Thus, second best policies could be practically implemented by mandating Nepal Rastra Bank for environmental financial regulation or interference into the allocation of resources.

The Legal Mandates

Central bank's legal mandates are derived from their stated objectives. Similarly, the legal mandate of Nepal Rastra Bank, the Central bank of Nepal, stems from its stated objective,

"1(a) To formulate necessary monetary and foreign exchange policies in order to maintain the stability of price and balance of payment for sustainable development of economy, and manage it; [...]"

These wordings leave space for the greening of the central bank's policies in Nepal. The Brundtland report (1987)[5] conceptualization of sustainable development explicitly comprises environmental sustainability. So, for attaining sustainability, economic goals should go in tandem with environmental concerns.

"(2) The Bank shall, without any prejudice to the objectives referred to in subsection (1), extend co-operation in the implementation of the economic policies of Government of Nepal."

And as per the Article 50(3) of Constitution of Nepal "The economic objective of the State shall be to achieve a sustainable economic development, while achieving rapid economic growth, by way of maximum mobilization of the available means and resources………"

Therefore, in the present context, it would be problematic for NRB with an explicit sustainability mandate to ignore climate change and environmental risks. Further, NRB has included the aim to grab the opportunities created by global initiations for sustainable financing in their ongoing strategic plan (2022-2026).

Central Bank Reach

Nonetheless, scholars are skeptical over passing on such a wide remit of dealing with the climate crisis to central banks. Tucker (2018) questions the rationale to delegate the political power of economic policy making from elected policymakers to unelected technocrats (central bankers), as it may have distributional consequences. The extent to which a central bank actively supports government's sustainability objectives is basically a political decision. Traditionally, they have been independent in setting and implementing monetary policy, while forbidding government instructions. Thus, they have enjoyed limited accountability to the public. So, while dealing with climate change, how much power should be extended to central banks? (Schoenmaker, 2022).

Threat to central banks objectives

The core objective of most central banks is safeguarding low and stable inflation. In an inflation-targeting regime, this core responsibility

[5] See Borowy (2013)

of the central bank is based on widely accepted empirical evidence that high inflation distorts the decision-making process of economic agents with regards to savings, investment, and production and thus slows economic growth (Fischer, 1993). So, low and stable inflation is understood as a prerequisite for long term economic growth. Similarly, another important responsibility for central banks has been the financial sector stability, with renewed attention after Global Financial Crisis. Thirdly, some of the central banks are mandated with the goal of supporting wider economic policies such as sustainable growth or maximum employment. As environmental risks and climate change tend to affect the central bank's primary and secondary objectives, there is a strong argument that central banks need to take care of environmental factors in the conduct of their policy tools.

Anthropogenic climate change may distort the price stability through channels of price fluctuation and output fluctuation. First, the increase in frequency and severity of weather events may have deterrent impact on agricultural production causing supply shocks and hiking up the food prices at home and abroad, a component of consumer price inflation. Second, climate change events may destroy the production capacity, causing pressures on both input and output prices. Thus, climate change can lead to shocks that may cause a trade-off for central banks between stabilizing inflation and stabilizing output fluctuations (Coeure, 2018).

The risks emerging from climate change can constitute a systemic risk for financial sector stability. (Volz, 2017). The three channels, through which climate change affects financial system, have been identified: physical risk, transition risk and liability risk (Carney, 2015). Physical risk is the risk of natural hazards such as floods and extreme weather that may disrupt global supply chain and shrink the economy. Transitional risks are the uncertainty related with policy, price and valuation changes that may occur in the process of mitigating climate change impacts. And, liability risk is the uncertainty of financial losses and compensation claims stemming from damages of climate related natural hazards. For instance, public may ask compensation from carbon emitters, creating repercussions for the insurance sector.

For developing economies like Nepal, in which agricultural production is a central pillar of economy, climate change effects may have a wide impact on aggregate income and employment. Most central banks now recognize that climate change may influence key macroeconomic variables such as output, consumption, investment, productivity, employment, wages, international trade, exchange rates, inflation, inflation expectations (NGFS, 2020).In overall, a consensus has been emerging that central banks are required to identify the risks for macroeconomic stability and take them into account in their policy decisions.

Central bank independence

Though climate change brings threats to central banks objectives, there are certain ramifications of overstretching central banks mandate. First, central banks will encounter problems if they are asked to achieve too many objectives with only limited tools. It relates to the so-called Tinbergen rule (Volz, 2017). This rule of thumb states that achievement of certain economic targets precludes the achievement of others. Second, once central bank starts supporting general policies of government via monetary or regulatory policy, they might be subjected to further requests for supporting other governmental goals (Coeure, 2018). There comes a question whether green policies undermine central bank independence. Thus, acknowledging these dilemmas, what should be the standpoint of Nepal Rastra Bank, has been central theme of this study.

The Debate of Doctrines: Monetary Neutrality versus Dual Materiality

In the international sphere, there has been a

wide wrangle over the role of central banking the fight against climate change. Until past few years, almost all the central bankers used to support the principle of monetary policy neutrality, that is, central banks should not care about environmental issues and focus on their traditional goals. They had fundamental belief that markets are themselves the mechanism for optimal capital allocation. And monetary policy should achieve macroeconomic objectives, rather than sector-specific objectives. This 'doxa' was principled during the reforms of 1980's which made central banks independent from political powers (Harney and Scialom, 2016).

But, after the covid-19 crisis that made economists realizes the importance of environment, this principle has begun to falter under fire of critics. Climate change has now been presented as one of the greatest market failure the world has ever experienced. Therefore, today, for any of the central banks, application of monetary policy neutrality in the face of failing market is to maintain its failure. (Soubeyran, 2020). Central bank should safeguard its ability to maintain price stability, as climate change may bring threat to their objectives. Further, other central bankers, mostly from Europe and emerging economies, see responsibility of central bank on the issue. So, market neutrality may not be a suitable benchmark for monetary authorities when market by itself is not achieving efficient outcomes.

Thus, the doctrine of dual materiality has been proposed and it states- 'climate change is a source of financial risk and also, the financial system is contributing toclimate crisis'. The authors of dual materiality question central banks, why they pay meager attention to the impact that finance can have on climate. There is a evidence that the market have bias towards carbon-intensive companies as capital intensive firms tend to be carbon intensive. (Matikainen et al, 2017). In this context, doing nothing is also a policy, albeit regressive. So, is it time to change the stance?

3. Study Methodology

This study is guided by an interpretivist research philosophy as it focuses on experts' thoughts and ideas over the issue of greening the central banking, considering the localized context. Further, an Inductive research approach has been adopted because there is very little prior knowledge about the use of central banks tools for aiding sustainable economy in emerging and least developed countries. And this study comprised a qualitative approach using semi-structured interviews with five officers of Nepal Rastra Bank, the Central Bank of Nepal. Content analysis has been used for the data analysis, where meaning units[6], codes[7], sub-categories[8], categories[9] and themes are generated to clarify the concept.

Participants: A purposive sampling strategy was used to determine the list of officers of Nepal Rastra Bank for conducting the interview sessions. The potential interviewees were selected based on their experience of central banking and engagement with issues of monetary policy and climate change. All the listed interviewees had at least 8 years of experience and had worked on risk management or economic research or financial regulation related departments of the central bank. This was done to assure that interviewees were aware of the issues of climate change and potential use of central banking tools to address the issue. To get diverse view on the issue, the participants were selected from range of hierarchical positions. Out of 5, 1 Special class officer, 3 first class officers and 1 second class officer were interviewed. One day prior to the

6 Meaning units are the statements given by participants in the interview.
7 Codes are condensed form of meaning units.
8 Subcategories are derived from codes, to represent them in a contextual form.
9 Categories are the immediate reasons beyond the theme generated in the study.

interview, the title of the study was shared with the interviewees.

Procedure: After participants had been identified and given further information about the study, they were invited to take part in an interview to reflect their perceptions on greening the central banking policy. Interviews were scheduled to conduct for approximately half an hour but varied from 18 minutes to 45 minutes. A semi-structured interview method was applied in which a standard set of questions was queried while also maintaining flexibility for follow-up questions and exploration of other issues relevant to the participants of the study. This flexibility allowed for greater exploration of the participants perception underpinning the issues of interest. All participants were required to provide written informed consent prior to the interview. The audio of the interview sessions are digitally recorded using a voice recorder. All the interview session were conducted in Nepali language. Thus, the recorded sessions were first transcribed and then translated in English manually for the purpose of data analysis. During the interview, written notes were taken. As the task of translation at times could be lengthy and could have omissions and gaps, the notes taken helped in ensuring the proper translation. The reliability of the study has been maintained through inter-coder reliability.

Research Ethics: All the respondents have agreed to participate voluntarily in this study. Thus, selected participants were free to opt in or out of the study at any point in time. Before the interview sessions, all the interviewees were required to sign on consent form. And participants were made aware of the purpose, benefits, and challenges behind the study before they agree or reject to join. Anonymity of the interviewees has been highly maintained. Each interviewee's name has been codified with symbols to maintain anonymity. Personally identifiable data is not collected. Lastly, communication of results in relation to research has been done with honesty and transparency.

4. Data Analysis

4.1 Perception on Climate Change

Meaning Unit	Code	Sub-Category	Category
"Global warming is happening. We are facing erratic weathers, temperature is rising."	Facing global warming	Climatic Impacts	Ecological Urgency
"Nepal is one of the most vulnerable countries to climate led natural disasters."	Being prone to climatic disasters	Vulnerability	
"Climate change makes detrimental effect on borrowers' financial statement, borrowing capacity, paying capacity & income generation."	Having impacts on borrower's finance	Undermines Credibility	Financial Sector Instability
"When it comes to the objective of financial stability, climate change risk leads to two different types of risks, physical risk and transition risk. It hinders the Central Banks objective of financial stability."	Two channels of physical risk and transition risk	Physical Risk & Transition Risk	
"If there is agricultural firm & got impacted by climate change and cannot pay its loan, then nonperforming loan of bank increases."	Risk of NPL due to concentration	Concentratio n Risk	
"Once businesses face vulnerability, it leads to systemic risk in financial system. For e.g., if glaciers melt and damages large hydro, banks may fail too due to trickledown effect."	Systemic risk due to trickledown effect	Systemic Risk	
"Central bank should consider economy as economy is impacted by climate, directly or indirectly."	Assuming a role in economic stability	Legal Mandate	Legal Mandate
"The increase in natural disasters decreases the production. It creates pressure in price."	Disasters create production shocks	Production Shocks	Price Instability
"The earthquake led to problems in supply chain and other things as well. And, after that, for up to next 6 months, the price differential	Disasters distorts supply chain to	Inflation (Supply	

or inflation difference has gone high up to 6-7 %"	hike relative price	shocks)	
"The fact that whether central bank complies with legal mandates or not, may also bring reputational risk."	Legal issues hamper reputation	Non-compliance	Reputational Risk

Theme: NRB should care about climate change because of ecological urgency, legal mandate, reputation risk and threat to its core objectives. The central banks objectives: price stability and financial sector stability are outrightly threatened by climate change.

4.2 Climate Initiatives of NRB

Meaning Unit	**Code**	**Sub-category**	**Category**
"I may sound a bit vocal, but I have not encountered a single instance when someone (from Govt) proposed some action on the role of NRB to address climate change and who said - lets do it! A bitter truth."	No policy suggestions to NRB	Lacking integrated approach	Fragmented actions
"And, interestingly, countries like ours are the 'early-adopters' vis-a-vis other countries."	Developing nations are more proactive	Pro-activeness	An early adopter
"Looking at NRB's actions, we, glancing over environmental and social risk, started first rounds of discussion since 2014. In 2018, we came up with ESRM Guidelines in co-ordination with IFC. Sensing that central banks cannot ignore climate risk, we have introduced climate part of ESRM guideline by updating it in 2022."	Accommodating climate risk in policy	ESRM Guidelines Issuance	
"We have set minimum floor for issuance of energy bond. Priority sector lending is also more or less via energy sector lending, We have relaxation in LTV for promoting EV. That's also a credit tool."	Priority lending in energy sector	Credit Tools	Ongoing Actions
"And we are working on 'Green Taxonomy'. In the situation where we don't have taxonomy, we just cannot say what's green and what's not green. So, at first, we are working to define green via taxonomy."	Working to define green before advancement	Developing Green Taxonomy	
" If we look at the progress report, guidelines have been found to be partially implemented. That is, some banks are not found to separately design ESRM guidelines, unlike Central banks regulation."	Banks not adhering to guidelines	Non-adherence	Implementation Lacuna
"Guideline is a recommended action while circular is quite strict and mandatory. As per our objective of guiding the banks in the certain direction, ESRM guideline is serving the purpose."	Guideline serves the purpose	Positive Impact	
"In Nepalese context, we are not able to take sufficient actions."	Not able to take sufficient actions.	Need to act more	
"Banks could be mandated to perform stress test in case of climate events to analyse scenarios of profitability. Central bank can issue directive/circular to act."	Benchmarking international practices		Space for Improvement
"We need to raise awareness, a bit, to the BFI's."	Creating awareness	Possible actions	

Theme:NRB has taken commendable policy initiatives but suffers limitations like fragmented approach and implementation lags. Thus, NRB should integrate its actions with that of governments and play a complementing role.

4.3 Feasibility of utilizing Monetary Policy

Meaning Unit	**Code**	**Subcategory**	**Category**
"For this, first, we need to understand the transmission channel of monetary policy. There are 5/6 channels, i.e., interest rate, credit availability, assets price, exchange rate, expectation channel. Monetary policy through these 5-6 channels, impact on aggregate demand. And the interaction between aggregate demand and aggregate supply creates price stability, balance of payments."	Monetary policy purely deals with aggregate demand in economy	Monetary Policy, demand side tool	
"Monetary policy deals with aggregate demand. But climate change has more to do with aggregate supply. And within supply, it relates to composition. What goods to produce?"	Climate change relates more with aggregate supply	Climate change, supply side issue	Theoretical Incongruence

"So, monetary policy, while dealing with interest rate and liquidity, cannot go on micro-perspectives to deal with climate change. It broadly deals with macro-perspectives. Its about- what's the status of liquidity in economy, as a whole? The status of interest rate?"	Monetary policy is macro, but climate change a micro perspective	Macro-tool for a micro-issue?	
"Monetary policy tools are bank rate, CRR, OMO. Based on up and down of liquidity in overall market, they either inject or mop up liquidity."	Bank rate, CRR & OMO are macro tools		
"Monetary policy, as such, is a tool to impact aggregate demand. As it manages interest rate and liquidity, there should be exploration of whether climate change has direct link with these two aspects."	Need to look at monetary policy & climate-change link	Requires exploration of nexus	Research Gap
"With the existing practice and literature, research till date on monetary policy, i have not found any direct link of transmission mechanism with climate change."	No link of transmission channel& issue		
"If we consider monetary policy purely in terms of interest rate and money supply, then it can only have very minimal role to address climate change."	Pure monetary policy has minimal role	Requires caution	Limited application
"And, in international scenario, Quantitative Easing, an unconventional monetary policy tools, are found to be used for addressing climate change. Mostly, Quantitative Easing is utilized in special case only. That tool is very risky for an economy like ours. I don't see the immediate implication in Nepal."	Unconventional monetary policy tool is risky in Nepal	No immediate implication	
"People are confused with the understanding of monetary policy. There is a concept that everything is monetary policy. Monetary policy has a limited role. While central bank's role is broader."	Confusion over understanding of monetary policy	Ambiguous understanding	Ambiguity

Theme: Theoretically, monetary policy, as such, should not be burdened with an extra duty of addressing climate change. The reason is that, Monetary policy is a 'demand side macro' tool but climate change is 'supply side micro' issue.

4.4 Potentials of Financial Sector policies, Regulatory & Supervisory Policies

Meaning Unit	**Code**	**Subcategory**	**Category**
"Our practice of monetary policy publication is such that we include a part of regulatory policies and financial policies in it. Thus, Central Banks role in climate change is driven by regulatory and supervisory functions rather than the tools of monetary policy."	NRB's monetary policy statement includes financial & regulatory policy	Monetary policy published in broad way	Holistic Monetary policy publication
"Credit policies and regulatory policies could be used, on banker's side, by evaluation of climate risk on credit flows, restricting credit to firms creating climate risk, supplying credit to environmentally friendly investments."	Restricting flow of credit to climate risky sectors	Credit restrictions	Financial Sector Policies
"In Bangladesh, same as we prioritized credit for priority and deprived sector, they came up with the idea of 5% greening. If your do 5% green, i have these things for you. I can then add some 'sweetener'."	Bangladesh, an example in credit allocation	Credit Incentives	
"We can do 'credit differentiation' through monetary policy. I.e., providing subsidy in green financing or lowering CRR requirement."	Green finance through credit differentiation	Credit Differentiation	
"Refinance is also not a monetary policy, that's a developmental policy. It's a policy undertaken for development of a particular sector."	Green sectors could be promoted via refinancing	Refinancing Green Sector	
"For green financing, green bonds are the buzz today. Also, we can increase refinancing in those who invest in green technologies."	Promoting green financing through policies		
"To some extent, refinance policies create distortion. As we are realizing that refinance policies are creating market distortions, we are now, in a mood to end up refinancing. That is creating anomalies in interest pricing."	NRB experienced market distortions due to refinancing		

"Next, banks could be mandated to perform stress test in case of climate events to analyse scenarios of profitability. That has not been done till date in Nepal. And, as per that, it would be possible to determine- how stringent central banks should be with banks? And banks to their clients?"	Stress testing to analyze scenarios of probability	Stress Testing	Regulatory and Supervisory policies
"Similarly, we could oblige them with disclosure, that has not been done till date. Central bank can issue directive/circular to act."	Oblige them for disclosures via directives	Disclosure Requirements	
"Next, we can tie it up with capital. For example, in Risk Weights, if you go for green projects, then risk weight could be reduced by 10%. If RWs are lowered, banks capital gets released and thus pricing would be low."	Lowering minimum capital adequacy requirements	Risk Weight Reductions	

Theme: Nonetheless, in Nepalese Practice, Monetary Policy has a momentous role to play because Nepalese version of monetary policy statement includes financial sector, and regulatory and supervisory polices, that are more suitable to act against climate change. The international practice shows that the aforementioned measures are feasible to implement.

4.5 Risks/challenges of implementing Green Policies

Meaning Unit	Code	Sub-category	Category
"Divesting the credit away from more risky sectors could create discrimination."	Divesting credit leads discrimination	Discriminatory behavior	Market Discontent
"When we are applying 'base rate plus 2' on productive sector, and flexible for other sectors, there is a sort of dissatisfaction in the market. There is a risk of such discontent in the market."	Dissatisfaction may arise in market due to actions	Dissatisfaction over intervention	
"But bankers created challenges by saying that it has added their costs. Today, they frequently repeat the cost addition, due to need of increase in dedicated staffs, need experts to deal with particular sectors risk. They may need environmental experts/ consultants."	Banks resist climate actions due to increased cost	Added costs for BFI's	
"Next, can we generate demand for environmentally friendly resources? Is also a challenge."	Challenge to create sufficient demand for green industries	Generating Green Demand	Generating Green Demand
"Say, we heavily promoted investment on environmentally low risk areas, and then loanable funds could be mobilized less and impact banks income. The credit reallocation risk is there."	Banks income may be hampered due to credit reallocation	Low bank income due to credit divestment	Credit reallocation risk
"We may feel that there is a space and role to play, but actually, that's not the case. If we come up with green policies than there is a probability that - to show outside, they project as green and actually invest on real-estate or something like that."	Tendency of banks to veil the investments as green	Projecting green, which is not.	Green washing
"Further, in the country like ours, where regulation is too weak, in this content, we should not bring this sort of discriminatory policies. market will ultimately dig out the loophole and misuse the green provisions, due to their inherent profit motive."	Weak regulation leads to use of loopholes for profit	Using loopholes to portray being green	
"Also, in case of using regulatory/supervisory policies against climate change, then there is a huge chance for 'market distortion'. The bitter part is that, we do not have strict supervision mechanism for smooth implementation."	NRB lacks robust supervision mechanism for ideal implementation	Huge chance of market distortion	Market Distortion
"Also, if we go with the tools like refinancing, then there should be 'sunset clause'. In these different parts, we have policy risk/weakness. Because market loves 'free money'."	As market loves free money, sunset clauses are a must.	Sunset clauses to prevent market distortion	
"Central banks mandates to licensed entities only. The rational beyond BFI's compliance is to avoid punishment/penalty. If they act just for avoidance, with mere internalization and acceptance, then objectives of NRB are not met."	Banks act to avoid penalty not with internalization	Challenges of Internalization & acceptance	Green-wishing
"Now, we have three levels of government. And, who's	Co-ordination	Need for	

responsible for taking actions? We need to go with integrated approach."	between three levels	integrated Action	Integrated Approach
"Central bank can only marginally contribute to other larger interventions."	Central bank cannot largely intervene	Marginal Contribution	
"For instance, what happened in Sri Lanka? Wasn't it their greening policies, to buy less chemical fertilizer? Similarly, if we dictate BFIs for high portion green lending, then others will get less lending and eventually go out of business, impacting growth of economy."	High portion of green lending slows down growth of economy	Green discrimination distorts growth	Climate action & Growth need Trade Off
"Climate risk has impacted on our growth and climate risk mitigation will also impact the growth. There is a mitigation cost. We have constraints in resource availability; our resource/revenue pie is small."	Huge mitigation cost, despite having small revenue pie	Resource constraints to act	
"There is a trade off. How shall we look at roads constructed in our mountain terrains? From the perspectives of connectivity or climate change? Shall it be viewed as development or climate risk."	Rapid development may compromise climate risk	Development vs. climate change	
"For an economy like ours, where industrial development has just begun to spurt, it will pose some negative consequences."	Negative consequences for emerging economies	Climate action hurts development	

Theme: Green wishing, green washing, and greenflation are three major challenges to NRB. Climate actions possess the risk of market discontent, market distortion and tradeoffs. Without giving a concerted effort to minimize these risks and overcome these challenges, the actions will be counterproductive. More importantly, there is tradeoff between climate actions and developmental needs of Nepal. As an emerging economy, characterized with resource constraints, that has just begun to expand its infrastructures, a fine delicate balance between development and climate actions should be sought out by authorities. The integrated effort, between regulator and government authority, can only make this transition smooth.

4.6 Can NRB really make a difference?

Meaning Unit	Code	Sub-category	Category
"Due to load shedding, there was a need for promoting hydropower. So central bank promoted them. BFIs are mandated to invest 10% in energy sector. Looking at the credit portfolio of banking sector approx. 400 billion credits has been encouraged on hydro. If we act in same way to address climate change, credit policies will work."	Credit differentiation policy works for climate change as in hydropower sector	Successful sectoral credit policy	Positive Impact
"If bank's act well to address this issue, other sectors will also follow. In the economy, other stakeholders will also learn over the time. If we take the lead, it will have implications on various other private sectors, so is sense its good to do so."	Central Bank's lead role motivates other stakeholders	Domino Effect	
"Further, we cannot do evaluation of many policies. It's a very complicated process. It's not possible to quantify all the aspects and come up with exact figure of profit and loss. Rather than sticking to this perspective, climate risk is a long run phenomenon that goes from generation to generation."	Measuring impact of policies is impossible but this problem is a long run phenomenon	An issue of Posterity	Time to act, regardless of impact level
"Controversies flow in the market. If we talk technical about deforestation, dissenters have even produced scientific papers claiming dry leaves emit more GHGs. So, rather than being guided by percentage, it's a human thing to act."	Should not be misguided by controversies.	A humane act	
"There is no other earth. We need to focus on earth. If we claim our low proportion and don't act, then all industries will compromise waste management and galvanize our natural resources."	No other earth to live.		
"The seriousness and dedication that we allocate to raise our concerns, also matters a lot. To raise serious issues in the	Dedication and seriousness fosters	Raising the concerns	

international sphere, through lobbying, we need to show and act that we are serious and make them feel that – we are in serious trouble due to your (international community) carelessness."	lobbying.		
"We are surfing in a global market. If we must compete, we need to certify that we fulfill environmental conditions. Otherwise, they won't import our goods. For example, garment industry and non usage of child labour certification issue. Currently, tea& coffee exports face restrictions due to lack of ESG certifications."	Without fulfilling environmental condition, it will be hard to export goods.	Sustainability Certifications, a condition for exports	Export Promotion
"Very marginal, very miniscule. Because there are other actors as well. How do BFI's act in economic activities, how do entrepreneurs/industrialists act, how government uses its taxation policies, matters a lot."	Other stakeholders have bigger role to play	Pessimism over Central Banks role	
Theme: Green policies are worthy enough to implement, despite the intensity of impact and a bit of scepticism. Now its an issue of posterity, so it's a humane act and responsibility too. Further, for ensuring that our productions surf over the markets of the global north, sustainability certifications are being emerged as new conditions for exports.			

5. The Way Forwards

The pros and cons of climate action make it a perplexing issue. So, primarily, each policy initiatives must be based on substantive research foundations. NRB should be clear on the standards for reallocation of resources with well calculated ramifications. Actions should be taken in a phased approach. As haphazard policy implementation creates distortion, NRB ought to act gradually. In the first phase, it can lead by example that is, applying green governance within NRB. In parallel, the green taxonomy should be carefully constructed to define what is green and not green. ESG guideline should be stringently implemented via circulars and making it mandatory, while also accommodating BFI's concerns. Awareness campaigns to stakeholders is a must do in this stage.

In the second phase, NRB should form a dedicated unit that works on ESG aspects, through which continuous monitoring of ESG risk compliance is possible, and co-ordinate with Economic Research department to push climate related research. Given the resource constraints, central bank can seek help from international agencies such as IFC, IMF and others. Those agencies could help NRB in four sectors: data analysis, financial assistance, capacity building and policy making. And with adequate resources and mechanism, in the third phase, well researched regulatory policies could be implemented.

"NRB has sideline/complementary role, in climate change management, as such. Central bank, partly, has a role and cannot ignore. It does not mean that we should focus overly on that because we have our own sort of economic constraints."

As NRB's solo actions cannot bring out desired results, it should collaborate with government of Nepal and act in an integrated approach. NRB however, should play a complementary role on the actions of government, as overburdening of central bank could undermine the central bank independence.

6. Conclusion

In a nutshell, the interviewed officers opine that NRB should mandatorily consider climate change, as it is the one with regulatory authority with responsibility for huge resource mobilization. Specifically, they cite four reasons for the need to act: Ecological Urgency, Threat to NRB's core objectives, Legal Mandate, and Reputational risk. The central objectives of NRB, that is, price stability and financial sector stability are found to be hampered by effects of climate change. Few instances of climate change and financial impact have already been observed. The Melamchi disaster of June 15 2021 has been an epitome of how climate events deteriorate

our financial sector stability. Similarly, Gorkha Earthquake of April 25 2015 showed that how disasters can lead to inflation, price instability.

By sensing this urgency to act, NRB has initiated some actions but still there are spaces for improvements, be it in the case of ESRM guidelines or other subtle credit tools promoting green financing. Rather than the fragmented actions, NRB should co-ordinate with government to make a difference. Otherwise, its solo actions may turn out to be counterproductive and incomplete. In the due course, it was suggested by the experts that pure monetary policy should not be used in this fight against climate change. Because, they suspect 'theoretical incongruence', as monetary policy is a 'aggregate demand managing macro tool' whereas climate change is a 'supply related micro issue'. However, Nepalese practice of monetary policy statement is quite peculiar and includes regulatory policies too. So, they recommended using financial sector policies such as credit differentiation and refinancing and regulatory policies such as moral suasion, stress testing and disclosure requirements.

But risk and challenges galore. Nepalese financial market is full of discontents about climate actions of NRB. The BFI's feel that these issues have increased their operating cost and added burden on them. So, there is a huge risk of green washing even though climate related policies are implemented via central bank. For instance, our priority sector lending has been often suspected of being used in unproductive sectors. In this context, the interviewees have suggested to put 'sunset clauses' in the green policy initiatives so that those provisions could be pulled out, when deemed necessary or misused by the market. One of the most perplexing challenges is Greenflation. Climate inaction leads to inflation, but it has been found that climate mitigation actions also lead to inflation, known as Greenflation. To deal with the aforementioned risks and mitigate the presented challenges, NRB should act gradually on a phased approach. And research driven actions and, in tandem, co-ordination with government is a sine qua non for economic sustainability.

References

Batten, S., Sowerbutts, R., & Tanaka, M. (2016). Let's talk about the weather: the impact of climate change on central banks.

Borowy, I. (2013). *Defining sustainable development for our common future: A history of the World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission). Routledge.*https://www.bis.org/review/r170728c.htm

Campiglio, E., Dafermos, Y., Monnin, P., Ryan-Collins, J., Schotten, G., & Tanaka, M. (2018). Climate change challenges for central banks and financial regulators. *Nature climate change*, 8(6), 462-468.

Carney, M. (2015). Breaking the tragedy of the horizon–climate change and financial stability. *Speech given at Lloyd's of London*, 29, 220-230.

Cœuré, B. (2018). Monetary policy and climate change, Speech at a conference on "Scaling up Green Finance: The Role of Central Banks", organized by the NGFS, the Deutsche Bundesbank and the Council on Economic Policies, Berlin, 8 November.

Couppey-Soubeyran, J. (2020). The role of monetary policy in the ecological transition: an overview of various greening options. *Veblen Institute for Economic Reforms.*

Delmas M, Burbano V (2011) The drivers of greenwashing. Calif Manag Rev 54(1):64–87.https://doi.org/10.1525/cmr.2011.54.1.64

Dikau, S., & Volz, U. (2021). Central bank mandates, sustainability objectives and the promotion of green finance. *Ecological Economics*, 184, 107022.

Durrani, A., M. Rosmin, and U. Volz (2020), "The role of central banks in scaling up sustainable finance – What do monetary authorities in the Asia-Pacific region think?" Journal of Sustainable Finance and Investment 10(2), 92-112.

Fischer, S. (1993). The role of macroeconomic factors in growth. *Journal of monetary economics*, 32(3), 485-512.

Greenwald, B. C., & Stiglitz, J. E. (1986). Externalities in economies with imperfect information and incomplete markets. *The quarterly journal of economics*, 101(2), 229-264.

Harney, S., & Scialom, L. (2016). The influence of the economic approaches to regulation on banking regulations: a short history of banking regulations. Cambridge Journal of Economics, 40(2), 401–426. *Online https://doi.org/*10.1093/cje/bev023

Kalinowski, W.,& Chenet, H. (2020). A "whatever it takes" climate strategy in central banking. Veblen-institute.org.

Lipsey, R. G., & Lancaster, K. (1956). The general theory of second best. *The review of economic studies*, 24(1), 11-32.

Matikainen, S., Campiglio, E., & Zenghelis, D. (2017). The climate impact of quantitative easing. *Policy Paper, Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, London School of Economics and Political Science*, 36.

NGFS (2020), Guide for supervisors. Integrating climate-related and environmental risks into prudential supervision. Paris: Network of Central Banks and Financial Supervisors for Greening the Financial System.

Olovsson, C. (2018). Is climate change relevant for central banks? *Sveriges Riksbank Economic Commentaries*, 13, 1-8.

Schoenmaker, D. (2021). Greening monetary policy. Climate Policy, 21(4), 581-592.

Stiglitz, J.E., (1994). The Role of the State in Financial Markets. In: Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1993. The World Bank, Washington, DC, 19-52

Tucker, P. (2018). *Unelected Power: The Quest for Legitimacy in Central Banking and the Regulatory State.* Princeton: Princeton University Press. https://doi.org/10.23943/9781400889518

Volz, U. (2017). On the Role of Central Banks in Enhancing Green Finance. Inquiry Working Paper No. 17/01. UNEP Inquiry into the Design of a Sustainable Financial System, Geneva.

Weidmann, J. (2017). Dr Jens Weidmann, president de la Deutsche Bundesbank, Welcome and Opening Speech OMFIF Global Public Investor Symposium on Green bond issuance and other forms of low-carbon finance, Francfort

●●●

Foreign Exchange Rate System: Context of Nepal

■ **Ritu Gupta***

Foreign exchange rate or exchange rate is the rate at which one currency is exchanged for another. It is the price of one currency in terms of another currency. It is customary to define the exchange rate as the price of one unit of the foreign currency in terms of the domestic currency.

Theories of Foreign Exchange Rate

The Mint Parity Theory: Determination under Gold Standard

This theory is associated with the working of the international gold standard. Under this system, the currency in use was made of gold or was convertible into gold at a fixed rate. The value of the currency unit was defined in terms of certain weight of gold, that is, so many grains of gold to the rupee, the dollar, the pound, etc. The central bank of the country was always ready to buy and sell gold at the specified price. The rate at which the standard money of the country was convertible into gold was called the mint price of gold.

The exchange rate between the dollar and the pound would be fixed at $36/£6=$6. This rate was called the mint parity or mint par of exchange because it was based on the mint price of gold. Thus under the gold standard, the normal or basic rate of exchange was equal to the ratio of their mint par values (R=$/£). But the actual rate of exchange could vary above and below the mint parity by the cost of shipping gold between the two countries.

The mint parity theory has long been discarded ever since the gold standard broke down. No country is on the gold standard now. There is neither free movement of gold nor gold parities. So this theory has only an academic interest.

The Purchasing Power Parity theory (PPP)

The purchasing power parity theory was developed by Gustav Cassel in 1920 to determine the exchange rate between countries on inconvertible paper currencies. The theory states that equilibrium exchange rate between two inconvertible papers currencies is determined by the equality of the relative change in relative prices in the two countries. In other words, the rate of exchange between two countries is determined by their relative price levels.

There are two versions of the PPP theory: the absolute and the relative.

The absolute version states that the exchange rate between two currencies should be equal to the ratio of the price indexes in the two countries. The formula is

RAB = PA/ PB

Where,

RAB = exchange rate between two countries.

A and B and P refers to the price index.

This version is not used because it ignores transportation cost and other factors which hinder trade, non-traded goods, capital flows and real purchasing power.

Economists, therefore, use the relative version. According to the theory, the exchange rate between two countries is determined at a point which expresses the equality between the respective purchasing powers of the two

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

currencies. This is the purchasing power parity which is a moving par and not fixed par (as under the gold standard). Thus with every change in price level, the exchange rate also changes. To calculate the equilibrium exchange rate, the following formula is used.

$$R = \frac{\text{Domestic Price of a foreign Currency} * \text{Domestic Price Index}}{\text{Foreign Price Index}}$$

or

$$R = R_0 * \frac{P_{A1}/P_{A0}}{P_{B1}/P_{B0}}$$

Where,O= base period, 1= period 1, A and B countries, P= price index and R0= exchange rate in base period.

According to Cassel, the purchasing power parity is "determined by the quotients of the purchasing powers of the different currencies."

Cassell's PPP theory became very popular among economists during 1914-24 and was widely accepted as a realistic explanation of the determination of foreign exchange rate under inconvertible paper currencies.

The Balance of Payments Theory

According to this theory, under free exchange rates, the exchange rate of the currency of a country depends upon its balance of payments. A favorable balance of payments raises the exchange rate, while an unfavorable balance of payments reduces the exchange rate. Thus the theory implies that the exchange rate is determined by the demand for and supply of foreign exchange.

According to this theory, the demand and supply of foreign exchange are determined by factors that are independent of changes in the exchange rate. Such factors are interest on foreign loans, reparation payments, etc. Further the demand for many items that enter into import trade is perfectly inelastic so that exchange rate changes do not affect them at all. Raw materials come in this category which is required to be imported from certain countries whatever their prices are.

Foreign Exchange Rate Policy

Fixed Exchange Rates

Under fixed or pegged exchange rates all exchange transactions take place at an exchange rate that is determined by the monetary authority. It may fix the exchange rate by Legislation or intervention in currency markets. It may buy or sell currencies according to the needs of the country or may take policy decision to appreciate or depreciate the national currency. The monetary authority (central bank) holds foreign currency reserves in order to intervene in the foreign exchange market, when the demand and supply of foreign exchange (say pounds) are not equal at the fixed rate.

In fact, a regime of fixed exchange rates presupposes uniformity of domestic policy objectives and response of prices to fluctuations in demand. Such a system would undoubtedly run into severe difficulties in the present-day world. This is because there is a reluctance to be committed to the harmonization of domestic policy objectives; prices respond only in a limited fashion of fluctuations in the pressures of demand, and elasticity of demand in international trade have in general turned out to be quite low, at least in short run. For these reasons, a rigidly fixed exchange rate regime has never been advanced as serious possibility in any of the recent discussion of reform of the international monetary system

Flexible Exchange Rates

Flexible, floating or fluctuating exchange rates are determined by market forces. The monetary authority does not intervene for the purpose of influencing the exchange rate. Under a regime of freely fluctuating exchange rates, if there is an excess supply of a currency, the value of that currency in foreign exchange markets will fall. It will lead to depreciation of the exchange rate.

Consequently, equilibrium will be restored in the exchange market. On the other hand, shortage of a currency in market will lead to appreciation of exchange rate thereby leading to restoration of equilibrium in the exchange market. These market forces operate automatically without any intervention on the part of monetary authority.

The practical use of flexible exchange rates is severely limited. Depreciation and appreciation lead to fall and rise in prices in the countries adopting them. They lead to severe depressions and inflations respectively. Further, they create insecurity and uncertainty. This is more due to speculation in foreign exchange which destabilizes the economies of countries adopting flexible exchange rates. Governments, therefore, favor fixed exchange rates which require adjustments in the balance of payments by adopting policy measures.

Multiple Exchange Rates System

It is a system under which a country adopts different rates of exchange for import and export of different commodities. A country may adopt controlled rate of exchange with some countries and free exchange rates with others. The exchange rates do not fluctuate but several fixed exchange rates and their categories may exist. Completely free and floating exchange rates may also be possible for certain transactions with some countries. The objectives of multiple exchange rates are imports to correct the balance of payment deficit.

On the whole, the multiple exchange rates system leads to misallocation of resources, reduces economic efficiency and gains from trade of the country adopting it. That is why; this system is no longer in use.

Pegging NPR with INR

Nepal has been following the pegged exchange rate regime with Indian currency since 1993 with the introduction of full convertibility of current account transactions, as such, even before that a de facto peg was maintained despite the system of currency basket to determine the exchange rate.

India is Nepal's major trading partner (contributing to more than two-thirds of Nepal's foreign trade), major source of FDI, and tourist inflow to Nepal, the peg has served well in terms of reducing trade and investment uncertainty, anchoring prices, and helping investors to work out terms of trade and make investment decisions.

Although Nepal's merchandise export growth has remained slower than that of imports mainly due to slow economic growth, lack of exports competitiveness and structural impediments in the economy, foreign exchange reserves have

Year	**System Adopted**	**Exchange Rate**
1857 to 1933	Fixed Peg	Exchange was fixed at 128 NPR / 100 INR
1933 to 1952	Free Float	Exchange rate fluctuated from 71 to 148 NPR / 100 INR
1952 to 1960	Soft Peg	Exchange rate fluctuated from 131 to 177 NPR / 100 INR
1960 to 1966	Hard Peg	Exchange was fixed at 160 NPR / 100 INR
1966 to 1968	Soft Peg	Exchange rate fluctuated at around 101 NPR / 100 INR
1968 to 1983	INR, Gold and USD weighted Basket Peg	Exchange rate fluctuated from 135 to 145 NPR / 100 INR
1983 to 1994	Trade weighted Basket Peg	Exchange rate fluctuated from 145 to 165 NPR / 100 INR
1994 to Date	Hard Peg	Exchange was fixed at 160 NPR / 100 INR

been increasing mainly due to the elevated level of remittance inflows.

Regulation and Inspection as of mid-July 2021, the total number of companies and firms that have taken approval to do foreign exchange transactions stood at 3,383, which included 227 Hotels, 936 Travel Agencies, 1,593 Trekking Agencies, 65 Cargo, 71 Airlines Companies, 358 Money Changers, 51 Remittance Companies, 27 Commercial Banks, 6 Development Banks, 7 Finance Companies, Nepal Infrastructure Development Bank 1, Nepal Clearing House Limited 1, and 40 other entities.

NRB has invested in investable instruments of seven types of convertible foreign currency including US Dollar, Euro, Pound Sterling, Australian Dollar, Canadian Dollar, Chinese Yuan and Japanese Yen. Provisions have been made to repay the installment of the loan of convertible foreign currency in Nepali Rupees and to prioritize Nepali service providers as far as possible when taking insurance and transportation related services, required in import trade. Also, remittance companies remit money to Nepal digitally using various electronic payment mechanisms (Mobile banking, Internet banking, Electronic cards, Digital wallet, etc) in local currency to customers in Nepal.

Pros and Cons of Pegged Exchange rate for Nepal

Pegged exchange rate regime has its own pros and cons in the economy. Pros include the exchange rate stability, low transactions costs with trading partner, reliable anchor for monetary policy, and credibility of the central bank. On the other hand, cons include lack of independence in monetary policy (especially if capital flows are high), possibility of speculative attacks, necessity of hoarding adequate reserves, easy transmission of external shocks with monetary implications.

Many countries with pegged regime have suffered from speculative attacks, sharp capital outflows and full-fledged currency crises in the 1980s and 1990s. In such a situation or otherwise as well, international reserves have often been taken as an instrument to support monetary and exchange rate policies for maintaining internal and external stability of the economy. In fact, sufficient foreign exchange reserves have been instrumental to help stabilize foreign exchange rates along with ensuring payment for imports and external debt servicing, and reducing the vulnerability to financial crisis.

Pros of Pegged Exchange rate for Nepal

- Nepal's fixed exchange rate arrangement mostly served the country well while economic growth in India remained high, inflation stood low, and the currency remained stable. The existing pegged exchange rate regime with Indian currency has been helping to maintain macroeconomic stability and Nepal intends to remain in the existing regime unless there are serious implications on the peg.
- India has emerged as the world's second fastest growing economy with an annual rate of economic growth of around 9 per cent. In the international market, the value of the Indian rupee is increasing due to the growing strength of the economy. But in Nepal the Nepali rupee has been losing its value on account of the poor economic growth of 3.4 per cent. If there was a floating exchange rate arrangement between the Nepali and Indian rupees in the place of the existing fixed exchange rate, the value of the Nepali currency would be far lower than what is it is today. Perhaps, this could have a more adverse impact on Nepal's economy.
- Although Nepal's Gross Domestic Product (GDP) formation has changed since the introduction of the pegged currency system in 1960, only seven adjustments have been made to the Nepal's exchange rate policy. Despite the drawbacks of the pegged system,

it has protected Nepal from volatility and inflation. Nepal lacks a notable position in the international trade, which leads to a low demand for the Nepali Currency.

- It's also important to consider that other factors like the state of financial deepening, possibility of currency substitution, degree of capital flows, and monetary independence from fiscal policies and authorities are equally important determinants of effective monetary policy implementation. And the peg has definitely served to address some of these limitations.
- Pegging our currency to a much stronger Indian Rupee prevents volatility and inflation. If Nepali Rupee existed as a free-floating currency, it would experience extreme volatility and inflation because Nepal does not hold a prominent spot in the global trade (like the US dollar, Indian rupee). The demand for Nepalese currency is significantly low, which will devalue its independent free-floating price. This leads to uncontrolled inflation: increased prices in foreign import goods and extremely low export prices.
- In the existing scenario, to do away with the pegging arrangement would further invite capital flight from Nepal and thus affect business, trade and other economic activities. Besides, it would also bring about hyper-inflation in the country.
- Foreign Direct investment (FDI) coming from various countries can be uplifted with the peg. This further stabilizes the value of Nepalese currency and also helps in gaining trust of investor upon it. Peg is practiced to gain the trust of foreign investors and it benefits the country in various aspects. The fixed peg is probably the major reason for India being the top source for foreign direct investment in Nepal.
- In addition, the pegged arrangement is an important signal of policy commitment achieving low inflation because the loss of monetary autonomy due to pegging of currency limits the ability of the central bank to pursue excessive expansionary monetary policy. It imposes price discipline because if price level in Nepal is too high compared to India, we will face loss of reserves. Since deficits in BOP and reserve loss cannot go forever, we need to restrain excessive rate of inflation and thus faces some price discipline.

Cons of Pegged Exchange rate for Nepal

On the other hand, cons include lack of independence in monetary policy (especially if capital flows are high), possibility of speculative attacks, necessity of hoarding adequate reserves and easy transmission of external shocks with monetary implications.

- The change in balance of payments situation is directly reflected in foreign exchange reserve of the central bank with monetary implications. In addition, the burden of foreign exchange reserves management also comes to the central bank, being a custodian and manager of country's foreign exchange reserves.
- If India dominates the world economy or achieves self-sustaining economy, it will no more have the incentive to devalue its currency. Then Nepal would be under a difficult situation to sustain the trade imbalance with India. INR has to be bought by selling off other foreign exchange reserves in an expensive trade which will lead to depletion of our foreign exchange reserves.
- As discussed, the pegged system implies a dependency on the Indian economy. Any shock in the Indian economy impacts Nepal equally. For instance, the demonetization of the Indian Currency brought volatility across sectors, as Nepal faced a shortage of Indian Currency. As a result, the economy of Nepal

was impacted since trade between the two countries became difficult.

- Nepali Currency pegged with the Indian Currency subsequently influences the value of the Nepali Currency against the US dollar. The value of the US dollar is important for any country as it is a widely accepted global currency, and can be used for any international trade. Additionally, 90% of the FOREX trades include the US dollar. Therefore, when the value of Indian Currency weakens against US dollar due factors such as inflation, rise in oil prices, uncertainty brought by war – the value of Nepali Currency also depreciates. Recently the Indian Currency's value against the US dollar has been depreciating, which has caused the Nepali Currency to depreciate as well.
- A central bank with a fixed peg with foreign currency also loses control over its monetary policy.
- In the meantime, the makeup of the Nepalese economy has changed. Remittances currently account for more than two thirds of the GDP. A weak currency helps as these funds get translated into more rupees. But then again Nepal is entering an investment phase in which the country needs to build its infrastructure. A weak currency could be costly. This is where it gets tricky. Macro variables are not static. As the economy evolves, sectors that were given the maximum emphasis/weight by policymakers may cease to do so as time passes.
- The fixed peg has also limited the shocks absorption capacity of Nepalese economy. Due to the fixed rate, the shocks are largely absorbed by the changes in economic activity and employment instead of being absorbed by the changes in nominal exchange rate, which is painful and protracted process. For example, if Indian economy suffers from adverse shocks, it will also be transmitted quickly and affect the Nepalese economy due to quick pass through from exchange rate to prices. In addition, wage and price flexibility, and factor mobility are essential in the pegged regimes to moderate the impact of adverse shocks. These situations are also absent in Nepal.
- According to Sharma (2004), 'India's abnormal profit motive reflected in trade negotiations and tariff and non-tariff barriers imposed infrequently upon Nepal is also causing heavy trade deficit and hence, damage to the Nepalese economy.'

Reserve Management in Nepal

Reserve management in Nepal has been guided by the strategic objectives of investing reserved currencies in secured instruments in order to secure the value of the foreign currencies, investing the reserves in the financial instruments that are readily convertible into cash, and making investment in the financial instruments in order to secure reasonable rate of return and contribute to increase national external assets.

With growing trade deficit with India, the management of Indian currency has been a major challenge for NRB on reserve management front. For this, NRB has been following two-pronged approaches - firstly purchasing Indian currency by selling US dollar and second by allowing importers to import, especially raw materials and machinery equipment, from India by paying US dollar. NRB has been using its banking office and branches to provide limited Indian cash currency for those people who need Indian currency to meet expenses for medical, education and travel in India.

Nepal's fixed exchange rate arrangement mostly served the country well while economic growth in India remained high, inflation stood low, and the currency remained stable. In the recent years, with Indian economic growth slowing, consumer price inflation remaining high and exchange rate depreciating against

convertible currencies, Nepal has sometimes felt the stress at both the regime and the level of the peg. As a drawback of the pegged exchange rate system, sometimes, Nepalese currency has been witnessing ups and downs against convertible foreign currencies because of the volatility Indian currency with convertible currencies. Such a movement of exchange rate, particularly with the US dollar, tends to bring several implications in the economy. However, in overall, the existing pegged exchange rate regime with Indian currency has been helping to maintain macroeconomic stability and Nepal intends to remain in the existing regime unless there are serious implications of the peg.

NRB has been diversifying the compositions of foreign exchange reserves in recent years. In addition to investing in US dollar assets, NRB has now started investing a large chunk of foreign currency reserves in Indian and Chinese currency instruments. This is also guided by the payment obligations (trade financing, FDI servicing, and debt servicing) and in different currencies. Treasury bills and fixed deposits are the common investment instruments. There is a currency exposure ceiling put forth by the Board for the Investment committee which is chaired by the Deputy Governor in charge of the Foreign Exchange Department. The day to day management of foreign exchange reserves is done by the Investment Section of the Foreign Exchange Department. Most transactions take through SWIFT and information is collected from Bloomberg information service. To have check and balance in foreign exchange operations, there is a provision of front office, middle office and back office in the Foreign Exchange Department.

Exchange Control Actions

Exchange control is made through unilateral method and bilateral method. Unilateral method includes bank rate policy, import and export policy, exchange equalization fund, exchange pegging, multiple exchange rates, rationing of foreign exchange, and blocked account whereas bilateral method includes clearing agreement, payment agreement, installment agreement, differed payment agreement, and compensation agreement etc as per necessity. Unilateral exchange control actions are measures implemented by a single country to regulate the flow of capital in and out of the country. These actions can include restrictions on the amount of currency that can be purchased or sold, limits on foreign investment, and taxes on international transactions. These actions are designed to influence the exchange rates between the currencies which include:

Import and export policy

The export and import policy of the government supports to control foreign exchange in the country. If there is adverse trade situation, country may use the method of quota, increased custom and tariff rate, licensing provision etc. Government may provide grant and subsidies in the industry or area which can contribute to the exportable goods.

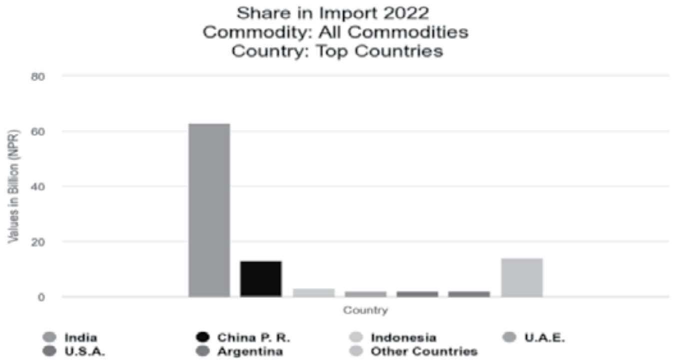

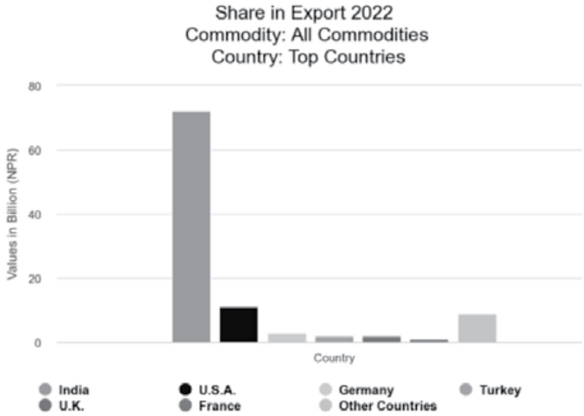

Source:https://nepaltradeportal.gov.np/

Exchange pegging

Central Bank can use the method of pegging up and pegging down by keeping margin in exact rate and market rate. Authority may use it for balancing the value of domestic currency. In relation with large economy and the country having cultural similarities, exchange pegging is better.

Multiple exchange rates

This is the method of using more than one market rate of exchange. Through this policy government tries to make different rates for importer and exporter. However, it has difficulties to implement because untargeted people may misuse the market and get benefit of it.

Rationing of foreign exchange

Currency received by exporters is deposited in the central banks and the foreign currencies are provided to those importers which are prescribed by the government or regulated by the licensing system.

Exchange equalization fund

Central Bank can establish exchange equalization fund to make transaction of currency. This fund includes gold, silver, treasury etc. which are used to buy or sale foreign currency to stabilize demand and supply of domestic currency.

Blocked account

This is the method of blocking account to send capital from domestic account to foreign accounts. It is done especially on the time of emergency and war.

Bilateral exchange control actions are measures that are agreed upon by two countries. For example, if two countries agree to limit the amount of each other's currency that can be bought or sold, this would be considered a bilateral exchange control action. These actions are usually implemented to manage the exchange rate between the two currencies and to maintain stability in the international financial system.

Payment agreement

This method was introduced to remove the shortcomings of clearing agreement because clearing system was time taking and longer as it was centralized in central bank. Similarly, payment agreement is made by the central banks for the payment of foreign currency. It is delegated to commercial banks which performs the task of the payment. There will be no hindrance in import and export of goods and service because the payment is guaranteed by authority as prescribed in the agreement.

Deferred payment

This agreement follows transfer moratoria in

Purchase/Sale of Foreign Currency

(Amount in million)

Mid-month	Purchase/Sale of Convertible Currency												IC Purchase			
	2020/21						2021/22						2020/21		2021/22	
	Purchase		Sale		Net		Purchase		Sale		Net					
	US$	Nrs.	US$	Nrs.	US$	Nrs.	US$	Nrs.	US$	Nrs.	US$	Nrs.	IC Purchase	US$ Sale	IC Purchase	US$ Sale
August	435.7	52,194.6	-	-	435.7	52,194.6	80.4	9,570.1	20.92	2,492.50	59.5	7,077.6	23,980.2	320.0	31,252.4	420.0
September	279.4	33,076.1	-	-	279.4	33,076.1	38.0	4,505.7	101.4	11,884.1	- 63.4	- 7,378.4	16,260.5	220.0	11,762.2	160.0
October	529.0	62,160.8	-	-	529.0	62,160.8	251.4	30,029.7	-	-	251.4	30,029.7	22,036.1	300.0	26,694.1	360.0
November	452.9	53,624.4	-	-	452.9	53,624.4	165.9	19,864.3	-	-	165.9	19,864.3	28,154.4	380.0	31,439.6	420.0
December	175.7	20,785.9	-	-	175.7	20,785.9	139.3	16,836.8	-	-	139.3	16,836.8	29,541.7	400.0	34,419.3	460.0
January	248.5	29,173.8	-	-	248.5	29,173.8	114.6	13,831.6	-	-	114.6	13,831.6	30,847.3	420.0	26,976.4	360.0
February	135.9	15,851.6	20.4	2,377.6	115.5	13,474.0	234.8	28,058.0	-	-	234.8	28,058.0	26,302.2	360.0	31,345.9	420.2
March	190.2	22,185.9	-	-	190.2	22,185.9	319.7	38,821.1	-	-	319.7	38,821.1	32,031.0	440.0	37,749.1	500.0
April	335.0	39,605.0	11.7	1,361.4	323.3	38,243.6	461.3	55,950.7	-	-	461.3	55,950.7	43,782.6	600.0	30,347.5	400.0
May	260.8	31,049.0	-	-	260.8	31,049.0	437.2	53,639.4	-	-	437.2	53,639.4	37,277.5	500.0	35,311.8	460.0
June	137.1	16,003.5	15.4	1,793.8	121.7	14,209.8	346.2	42,889.2	-	-	346.2	42,889.2	16,022.1	220.0	33,792.1	435.0
July	469.3	55,760.1	-	-	469.3	55,760.1	442.6	55,947.9	-	-	442.6	55,947.9	28,280.2	380.0	40,926.5	520.0
Total	**3,649.5**	**431,470.7**	**47.5**	**5,532.8**	**3,602.0**	**425,937.9**	**3,031.4**	**369,944.5**	**122.3**	**14,376.6**	**2,909.1**	**355,567.9**	**334,515.7**	**4,540.0**	**372,016.7**	**4,915.2**

Source: Monetary Policy 2022/23

which payment is not done instantly. When there is the good symptom of improvement of foreign exchange in domestic level, then only payment is made for previous transactions.

Clearing agreement

A clearing agreement is an arrangement between two countries to settle their trade transactions with each other through a clearing system, rather than directly exchanging their currencies. This agreement is usually established during times of currency controls or restrictions, in order to facilitate trade between the countries and reduce the need for hard currency. The clearing system allows the countries to use a third currency or a common basket of currencies for trade transactions and to settle their debts through periodic reconciliation of the balances. The clearing agreement can help to reduce the impact of exchange rate fluctuations, improve the stability of trade between the countries, and facilitate the coordination of monetary and fiscal policies.

Compensation agreement

A compensation agreement is a type of agreement between two countries, aimed at addressing imbalances in the flow of trade and financial transactions between the two countries. The agreement specifies that any surplus of one country's currency will be used to purchase the other country's currency, in order to balance

Direction of Foreign Trade*

(Rs. in million)

	Annual		Eleven Months			Percent Change	
	2019/20	2020/21R	2019/20	2020/21R	2021/22P	2020/21	2021/22
TOTAL EXPORTS	**97709.1**	**141124.1**	**88003.1**	**121254.0**	**185837.0**	**37.8**	**53.3**
To India	70108.9	106372.1	62950.2	90194.6	145901.3	43.3	61.8
To China	1191.2	1016.1	1138.6	940.3	739.1	-17.4	-21.4
To Other Countries	26409.0	33736.0	23914.3	30119.1	39196.6	25.9	30.1
TOTAL IMPORTS	**1196799.1**	**1539837.1**	**1100813.4**	**1383364.9**	**1763223.1**	**25.7**	**27.5**
From India	735294.8	971603.9	670598.9	886593.1	1100903.7	32.2	24.2
From China	181920.3	233923.1	169728.6	210519.9	244211.4	24.0	16.0
From Other Countries	279583.9	334310.1	260485.9	286251.9	418108.0	9.9	46.1
TOTAL TRADE BALANCE	**-1099089.9**	**-1398713.0**	**-1012810.3**	**-1262111.0**	**-1577386.1**	**24.6**	**25.0**
With India	-665185.9	-865231.9	-607648.7	-796398.5	-955002.4	31.1	19.9
With China	-180729.1	-232907.0	-168590.0	-209579.6	-243472.4	24.3	16.2
With Other Countries	-253174.9	-300574.1	-236571.6	-256132.8	-378911.4	8.3	47.9
TOTAL FOREIGN TRADE	**1294508.2**	**1680961.2**	**1188816.5**	**1504618.9**	**1949060.1**	**26.6**	**29.5**
With India	805403.7	1077976.0	733549.1	976787.7	1246805.0	33.2	27.6
With China	183111.5	234939.1	170867.2	211460.1	244950.5	23.8	15.8
With Other Countries	305993.0	368046.0	284400.2	316371.0	457304.6	11.2	44.5
1. Ratio of export to import	**8.2**	**9.2**	**8.0**	**8.8**	**10.5**		
India	9.5	10.9	9.4	10.2	13.3		
China	0.7	0.4	0.7	0.4	0.3		
Other Countries	9.4	10.1	9.2	10.5	9.4		
2. Share in total export							
India	71.8	75.4	71.5	74.4	78.5		
China	1.2	0.7	1.3	0.8	0.4		
Other Countries	27.0	23.9	27.2	24.8	21.1		
3. Share in total import							
India	61.4	63.1	60.9	64.1	62.4		
China	15.2	15.2	15.4	15.2	13.9		
Other Countries	23.4	21.7	23.7	20.7	23.7		
4. Share in trade balance							
India	60.5	61.9	60.0	63.1	60.5		
China	16.4	16.7	16.6	16.6	15.4		
Other Countries	23.0	21.5	23.4	20.3	24.0		
5. Share in total trade							
India	62.2	64.1	61.7	64.9	64.0		
China	14.1	14.0	14.4	14.1	12.6		
Other Countries	23.6	21.9	23.9	21.0	23.5		
6. Share of export and import in total trade							
Export	7.5	8.4	7.4	8.1	9.5		
Import	92.5	91.6	92.6	91.9	90.5		

** Based on customs data*
P= Provisional
R= Revised

Source: Monetary Policy 2022/23

the overall flows of payments. This type of agreement is typically used as a way to support a fixed exchange rate system, and to promote stability in the exchange rate between the two currencies. By reducing imbalances in trade and financial transactions, the agreement helps to prevent large fluctuations in the exchange rate, which could have destabilizing effects on the economies of both countries.

Installment agreement

This agreement is also called standstill agreement in which agreement is concluded to pay foreign currency in installment basis. Under this method, short term debt is paid and long term debt is accepted to control the effect of foreign currency in domestic level.

In 2021/22, rising imports, and the decline in foreign exchange reserves have built pressure on external sector management. The decline in foreign currency reserves owing to the current account and balance of payments deficit has created pressure on the banking system liquidity and increased the interest rates.

According to Monetary Policy 2022/23, the following provisions have been made regarding foreign exchange management:

- 'Foreign Investment and Foreign Debt Management Regulations, 2021' will be amended for facilitating the issues including more automated foreign direct investment, repatriation of profits of branch offices, and repatriation to other countries.
- The existing policy provisions related to derivatives will be reviewed for managing foreign exchange risk to facilitate the mobilization of external commercial borrowing by the BFIs.
- In order to widen the scope of remittance flow into Nepal, the existing remittance arrangements will be reviewed so that it will be easier for Nepali citizens and organizations to receive remittances from Nepali citizens living abroad, foreign citizens, and associations/ organizations situated abroad
- Necessary coordination will be made with the relevant agencies of the Government of Nepal to provide various services and facilities based on the proof of remitting money through a formal channel. In addition, coordination will be made to ensure that Nepalese going abroad for foreign employment have a bank account to receive foreign exchange facilities.
- Necessary arrangements will be made so that holders of various electronic and digital cards existing in banking payment devices issued by Nepali BFIs can receive card-to-card remittance transfers from a similar type of cards issued by foreign banks.
- Necessary provisions will be made to encourage receiving foreign exchange earnings through services exports including information technology.
- The existing provision of cash margin to be maintained while opening a letter of credit for the import of certain items will be gradually reviewed.
- Arrangement will be made for the BFIs to issue a draft, T.T., or letter of credit for the import of goods only after analyzing the price of the international market and the proforma price of related goods.
- A provision will be made whereby the employees directly involved in trade finance and credit disbursement in the BFIs should receive regular training on the methods of importexport of goods and services, the payment methods used in it, basic issues related to credit analysis, and other related issues.
- A study will be carried out regarding the USD/ NPR swap by the NRB with the commercial banks to manage the risk in the foreign exchange market.

Conclusion

Nepal Rastra Bank has removed the requirement to have 50 to 100 per cent cash margin for opening letter of credit (LC) to import luxury goods, after the improvement in the foreign exchange reserves. Now the importers need to maintain only the cash margin specified by the banks for opening LC.

As importance of foreign exchange reserves increases in case of pegged exchange rate regime, NRB has been formulating monetary policy to ensure that excess credit growth does not adversely affect balance of payments. Empirical studies in the past have shown that one rupee credit growth may lead to the same rupee equivalent drop in foreign exchange reserves. Further, with the gradual opening of capital account in Nepal and also in India in the process of globalization and financial integration with the rest of the world, maintaining the peg in coming days becomes a matter of constant review. So far, evaluations of the exchange rate arrangement have indicated that the benefits from the peg outweigh the losses and Nepal would continue the current system for the medium term.

Fixed exchange rate regime, no doubt, poses limitations to the conduct of independent monetary policy. But other factors like the state of financial deepening, possibility of currency substitution, degree of capital flows, and monetary independence from fiscal policies and authorities are equally important determinants of effective monetary policy implementation. And, the peg has definitely served to address some of these.

So far, evaluations of the exchange rate arrangement have indicated that the benefits from the peg outweigh the losses and Nepal would continue the current system for the medium term. Similar intentions have been expressed by NRB and India has also not been keen to drop the fixed exchange.

References:

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/08/Monetary-policy-in-English-2022_23-Full-text.pdf

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2023/02/Mid-Term-Review-of-Monetary-Policy_FY-2079-80.pdf

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/05/Annual-Report-2020-21-English.pdf

https://sushilparajuli.com/inr-npr/

https://nepaltradeportal.gov.np/

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/09/A-Survey-Report-on-Foreign-Direct-Investment-in-Nepal-2020-21.pdf

https://nepaleconomicforum.org/pegged-currency-system-and-implication-in-nepal/

https://kr.nepalembassy.gov.np/wp-

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3562368

https://koreascience.kr/article/JAKO202220659743405.pdf

https://www.nepjol.info/index.php/irjms/article/view/28136/23192

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2019/12/NRB_Working_Paper-NRB-WP-03-Aug_2007_A_Study_of_the_Trends_in_the_Nepalese-Indian_Currency_Exchange_Rate_during_the_Period_of_1932-1960-Nephil_Matangi_Maskay.pdf

https://www.idsa.in/idsacomments/BenefitsofthePeggingArrangementBetweenNepaliandIndianCurrencies_hbjha_210711

https://www.epw.in/system/files/pdf/1952_4/46/rate_of_exchange_in_nepal.pdf

https://kathmandupost.com/opinion/2018/11/23/its-about-time

https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2019/12/Economic_Review_Occasional_Paper-No_13Probability_of_Adjustments.pdf

Digital Payments Landscape in Nepal

■ **Rohan Byanjankar***

1. Introduction

The development of a secure and dependable payment system is one of the important functions of Nepal Rastra Bank (NRB). The NRB Act 2002 has entitled NRB to the responsibility of developing a secure, healthy, and efficient payment system. Likewise, the Act empowered NRB to establish and promote the system of payment, clearing, and settlement and regulate these activities. Section 103 of the Act states that the Bank shall make necessary arrangements for the clearing and settlement of cheques, payment orders, and interbank payment security transactions. Similarly, the Fourth Strategic Plan 2022-2026 has incorporated a "Digitalized Financial Ecosystem" as one of the strategic directions.

A payment system is the backbone of the economy. A dependable payment system is the basis of a credible banking system. Payment systems are also critical for the functioning of financial markets. Payment systems play a critical role in the economy by ensuring that businesses can receive payment for their products or services and that consumers can purchase the goods and services they need. These systems also help to ensure that payments are secure and that financial transactions can be completed quickly and efficiently.

The digital revolution in payment systems has perceptibly changed the landscape of payment systems. Digitalization of the payment system has profoundly affected the means, frequency, and volume of transactions. The proliferation of new digital payment methods such as mobile payments, e-wallets, and cryptocurrencies has revolutionized the way people transact, both domestically and internationally. Payment Statistics in Nepal reveal that Real Time Gross Settlement (RTGS) dominates Large Value Payments while mobile banking dominates retail payments in recent times. Similarly, QR-based payments are also rising gradually rising. This depicts the gradual transformation towards digitalization in the payment system in Nepal.

Digitalization in payment systems has played a catalyst role in expanding financial inclusion. By enabling individuals and businesses to participate in the economy without the need for physical cash, payment systems can help to increase access to financial services, particularly for those who may not have access to traditional banking services. As technology evolves, payment systems will turn up more sophisticated, yet accessible that eventually aiding in expanding financial inclusion.

Digital payment systems are not completely free from risk, and there are several types of risks that users should be aware of when making transactions through digital payment methods. One of the main risks associated with digital payment systems is the risk of fraud. Hackers and cybercriminals may try to steal personal and financial information, including login credentials, credit card numbers, and other sensitive data. This can lead to unauthorized transactions and financial losses.

2. Stylized Facts

This chapter discusses the facts about the use of digital payment in regional, cross-country, and Nepal's context.

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

1.2 Digitalization situation in South Asia

South Asia has one of the lowest rates of credit card ownership. 3.7 percent of the population aged above 15 years in South Asia owned a credit card in 2021. A low percentage of South Asians own debit cards. Data reveals that 22.7 percent of South Asians aged above 15 years own a debit card. A small fraction of South Asian debit card owners uses debit card. Only 10 percent of people with debit cards use them. South Asians are increasingly using digital payment. About 33.7 percent of South Asians received digital payments in 2021 compared to 27.8 percent in 2017 (World Bank, 2021).

2.2 Nepalese Context

RTGS, ConnectIPS, IPS, and ECC are the major instruments of Large Value Payments. Similarly, Mobile Payments, wallets, QR payments, Debit cards, and ATMs are the major instruments of Retail Payments (Table 1).

Table 1: Major Digital Payment Instruments

	Payments	No of transaction ('000)	Value (Rs. billion)
Large Value	RTGS	68.8	2700.2
	ECC	1003.9	537.9
	ConnectIPS	4320.3	343.3
Retail Payments	ATM	9680.1	77.8
	Debit Cards	10469.4	81.4
	Mobile Banking	21645.2	167.8
	Wallet	17176.4	18.3
	QR-Based Payments	5618.8	17.0

Note: As of January 2023
Source: NRB (2023)

There is a trade-off between transaction value and number of transactions. The large-value payments have a smaller transaction volume, but they process a larger value (Table 1). Retail payments dominate the volume of digital payment transactions. About 90 percent of all digital payment transactions are retail payments (Figure 1).

Figure 1: Number of Transactions of Digital Payments

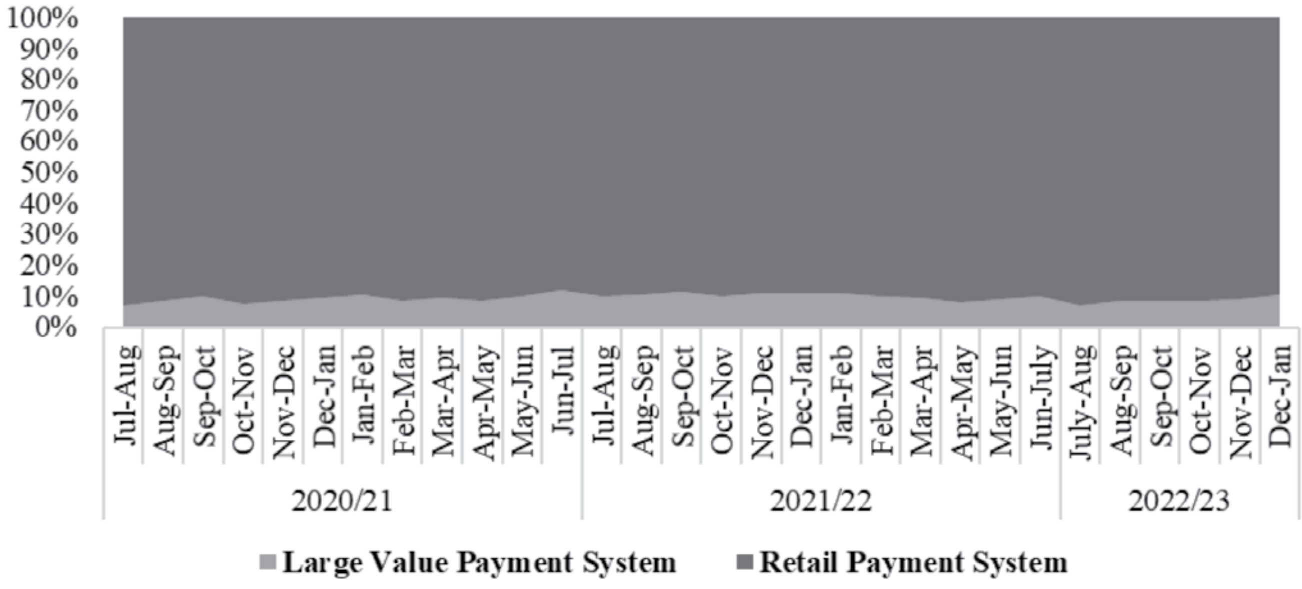

Large-value payments dominate the transaction value of digital payments with more than 90 percent share (Figure 2).

Figure 2: Transaction Value of Digital Payments

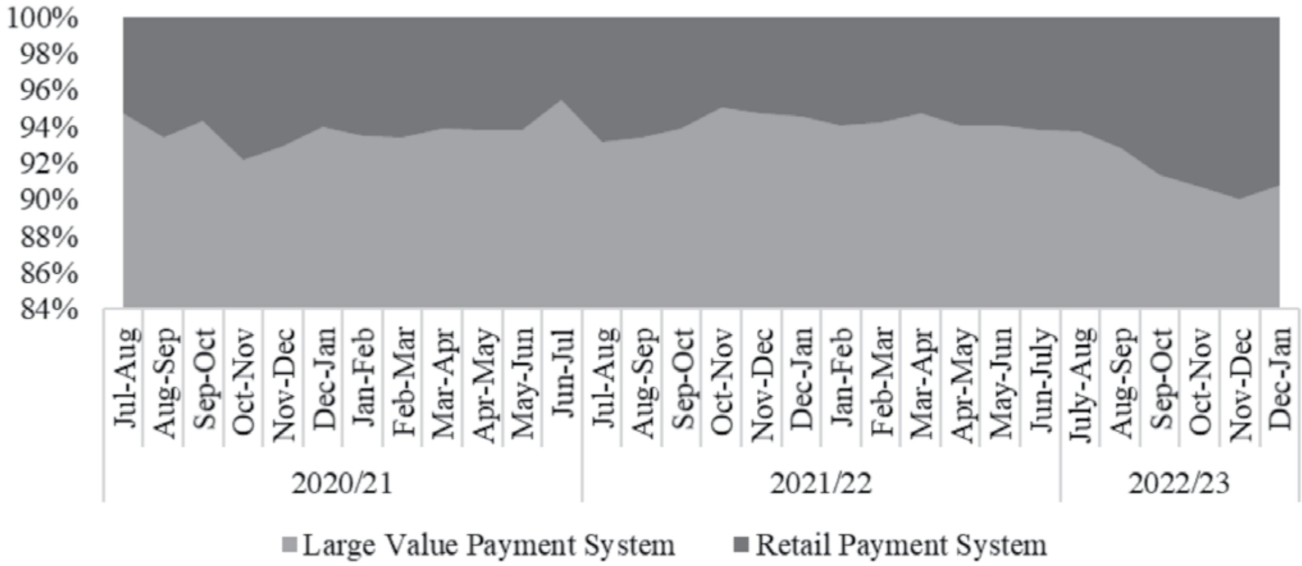

In terms of volume of transactions, ConnectIPS covers about forty percent of all large-value transactions. Likewise, less than 1 percent of all large-value transactions are processed through RTGS (Figure 3).

Figure 3: Instrument-wise Number of Transactions of Large Value Payments

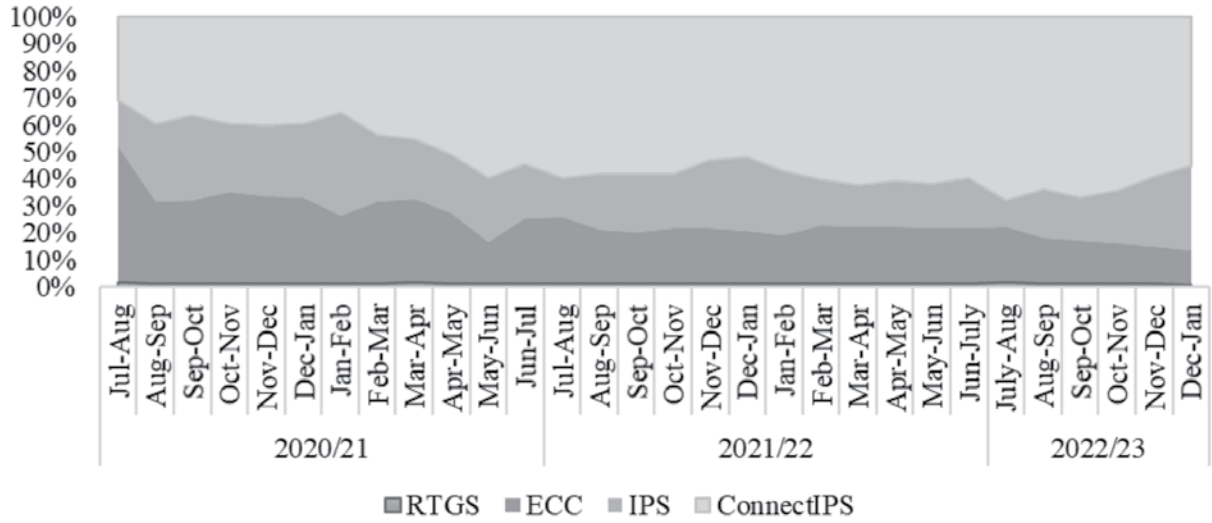

A small number of high-value transactions are processed through RTGS. It covers about 70 percent of the transaction value of Large Value Payments. Likewise, ConnectIPS' share is gradually increasing, while ECC's share is declining (Figure 4).

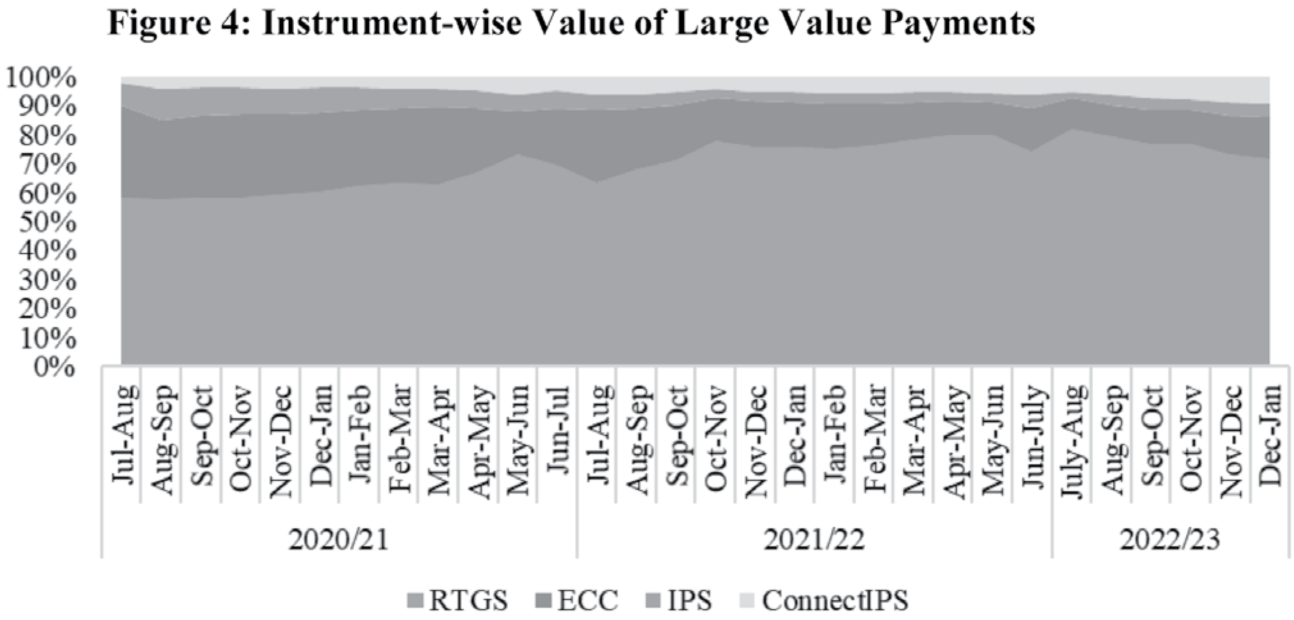

Mobile banking and wallets are predominantly used in retail payment transactions. About 40 percent of retail payment transactions are processed through mobile banking and wallet combinedly (Figure 5).

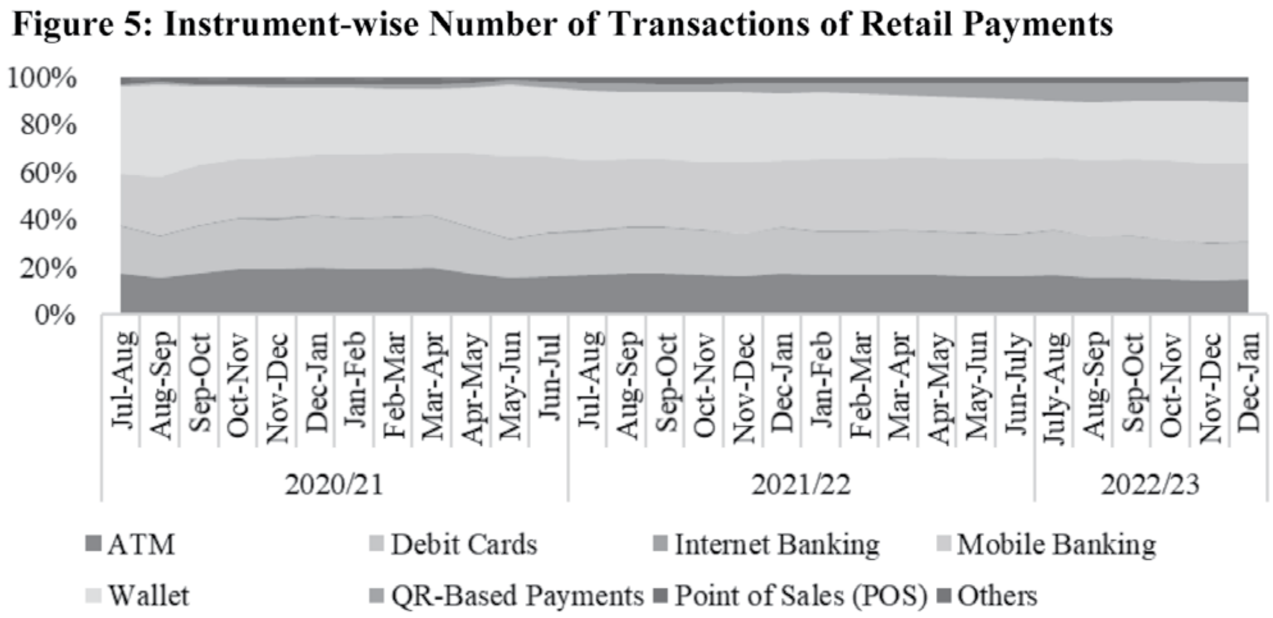

The transaction value of retail payments continues to be dominated by mobile banking; about 40 percent of all retail payments are processed using mobile banking. Likewise, debit cards are gradually declining in transaction value for retail payments (Figure 6).

Figure 6: Instrument-wise Transaction Value of Retail Payments

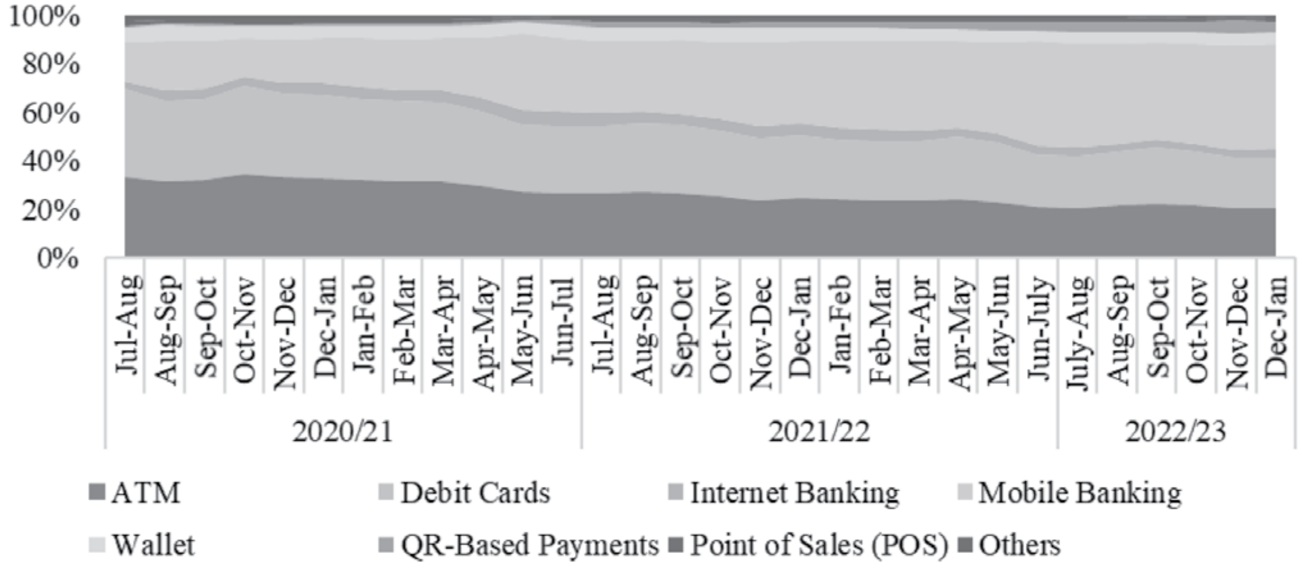

3. Benefits of Digital Payments

Digital payments have become increasingly popular over the years as more and more people are relying on their smartphones and computers to make transactions. There are many benefits of digital payments, both from a personal and a societal perspective.

Digital payments are much more convenient than traditional payment methods. People carrying cash or check with them wherever they go will soon turn into history. With digital payments, people can simply use their smartphones or computers to make payments. This makes it much easier to pay for things like groceries, bills, and other expenses. Digital payments also save time, as there is no need to stand in line at a bank or an ATM to withdraw money. Also, people get rid of their fear of carrying cash with them.

Digital payments are much more secure than traditional payment methods. Digital payments are protected by encryption technology, which makes it much more difficult for hackers to steal people's financial information. Additionally, many digital payment services offer two-factor authentication, which requires users to enter a second form of identification, such as a password or fingerprint, before a transaction can be completed. This makes it much more difficult for hackers to gain access to people's financial information.

Digital payments are much more efficient than traditional payment methods. With digital payments, transactions can be completed much faster than with traditional payment methods. For example, a bank transfer that used to take several days to process can now be completed almost instantly using a digital payment service. This efficiency saves time for both individuals and businesses, which can be especially important for businesses that need to process a large number of transactions quickly.

Digital payments can help to reduce costs for both individuals and businesses. Traditional payment methods often come with fees, such as ATM fees, check processing fees, and wire transfer fees. Digital payment services, on the other hand, often offer free transactions or charge much lower fees than traditional payment methods. Additionally, digital payments can help to reduce the costs associated with cash handling and processing, which can be especially important

for businesses that handle large amounts of cash.

Digital payments can help to promote financial inclusion. Traditional payment methods can be difficult for people who do not have access to banks or other financial institutions. Digital payment services, on the other hand, can be accessed from almost anywhere with an internet connection. This makes it much easier for people who live in rural or remote areas to participate in the financial system. Additionally, digital payment services can be especially important for people who are unbanked or underbanked, as they can provide a way to securely store and transfer funds without having to rely on cash.

Digital payments can help to promote transparency and accountability. Digital payment services often provide detailed records of transactions, which can be especially important for businesses and organizations that need to keep track of their financial activities. Additionally, digital payment services can help to reduce the risk of fraud and corruption, as it is much more difficult to hide financial transactions in a digital system than it is in a cash-based system.

Digital payments have multiple macroeconomic effects. Digital payments increase the velocity of money and eventually boost the aggregate demand of an economy. Average annual consumption increases by $104 billion with every 1% increase in the usage of digital payments (UNIGF, 2020). Likewise, digital payments lead to a cashless economy that promotes sustained money supply growth through limited reserve money.

4. Risks involved in Digital Payment

Digital payment systems have gained widespread popularity in recent years, with many people turning to them as a convenient and fast way to make transactions. While digital payments offer numerous benefits, they also come with a range of risks that must be considered.

The risk evolved through digital payments can be classified into two perspectives, (i) from the perspective of individuals and businesses and (ii) for the perspective of government and regulatory bodies.

From the perspective of individuals and businesses

- One of the main risks associated with digital payments is the potential for fraud and theft. Digital payment systems are vulnerable to cyberattacks, with hackers able to gain access to users' personal and financial information and use it to make fraudulent transactions. This risk is particularly high for those who use public Wi-Fi networks or who fail to adequately protect their devices with antivirus software and strong passwords. Additionally, digital payments often involve sharing sensitive financial information with third-party service providers, which can increase the risk of data breaches and theft.
- Digital payment systems are often subject to technical glitches and errors. These glitches can result in failed transactions, lost payments, and incorrect charges. This can be particularly problematic for individuals and businesses that rely heavily on digital payment systems to process transactions. Moreover, these technical glitches can result in a loss of trust and reputation damage for digital payment service providers.
- Digital payment systems can result in a loss of privacy for users. The increased use of digital payment systems means that users' financial information is often shared with a range of third-party service providers. These providers may use this information for marketing purposes or share it with other companies, which can compromise users' privacy. Furthermore, the increased use of digital payment systems means that users' purchasing habits and personal information may be tracked and stored by digital payment

service providers.

- Digital payment systems are often associated with hidden fees. While digital payment systems may appear to offer cost savings compared to traditional payment methods, they often come with additional fees that can quickly add up. For example, users may be charged fees for transactions, monthly account maintenance, or currency exchange. These hidden fees can be particularly problematic for those who rely heavily on digital payment systems.
- Digital payment systems can lead to a loss of financial control. By relying on digital payment systems, users may be less aware of their financial transactions and may lose track of their spending. This can result in overspending, debt, and financial problems. Additionally, digital payment systems often provide users with access to credit, which can lead to debt if not used responsibly.
- Digital payment systems are vulnerable to power outages and other disruptions. In the event of a power outage, users may be unable to access their digital payment accounts or make transactions. This can be particularly problematic for individuals and businesses that rely heavily on digital payment systems.

From the Perspective of Central Bank

Central banks are responsible for maintain secure, prompt and dependable payment system. NRB has also been entitled to develop a secure, healthy, and efficient payment system in Nepal. Digital payments have evolved out of technological development. The recent developments in digital payments are more astounding and require more vigilance.

- The evolving landscape of digital payments presents a significant challenge for central banks. Digital payments are rapidly transforming the way that individuals and businesses conduct financial transactions, and this has far-reaching implications for the financial system as a whole.
- One of the key challenges facing central banks in the digital payments space is the need to balance innovation with financial stability. As new payment technologies emerge, central banks must assess their potential impact on the financial system and determine how best to regulate them. They must also ensure that payment systems are resilient to cyberattacks, system failures, and other threats.
- Another challenge for central banks is the need to keep pace with technological innovation. Digital payment technologies are evolving rapidly, and central banks must stay up-to-date with these developments in order to effectively regulate payment systems. This can be particularly challenging given the pace of technological change and the fact that new payment technologies often operate across multiple jurisdictions.
- Additionally, central banks must consider the potential impact of digital payments on monetary policy. As digital payment systems become more widespread, they could change the way that money is created and circulated, which could have implications for central bank policies.

Overall, the evolving landscape of digital payments presents a complex and multifaceted challenge for central banks. In order to effectively address these challenges, central banks must be proactive in monitoring technological developments and working with other stakeholders to promote financial stability and innovation in the payments space.

5. Conclusion

RTGS, ConnectIPS, IPS, and ECC are the major instruments of Large Value Payments. In terms of volume of transactions, ConnectIPS

covers about forty percent of all large-value transactions. RTGS covers about 70 percent of the transaction value of Large Value Payments. Mobile Payments, wallets, QR payments, Debit cards, and ATMs are the major instruments of Retail Payments. Mobile banking is predominantly used in retail payments both in terms of the number of transactions and the transaction's value.

Digital payments offer many advantages from different dimensions. From convenience and security to efficiency and cost savings, digital payments have revolutionized the way people make transactions. Additionally, digital payments can help to promote financial inclusion and transparency, which can be especially important for people and organizations that are underserved by traditional payment methods. Furthermore, digital payments have inexorable macroeconomic effects such as an increase in the velocity of money, a boost in consumer spending, and the promotion of a cashless economy.

While digital payment systems offer many benefits, they also come with a range of risks that must be considered. From the potential for fraud and theft to technical glitches and errors, digital payment systems can pose significant risks to users. Moreover, the loss of privacy, hidden fees, loss of financial control, and vulnerability to disruptions are all risks that must be carefully considered. As such, it is important for users to take appropriate precautions when using digital payment systems and to carefully consider the potential risks associated with these systems.

References

McKinsey & Company. (2022). The 2022 McKinsey Global Payments Report. McKinsey & Company.

NRB. (2023). *Current Macroeconomic and Financial Situation (6 months).* Economic Research Department, Nepal Rastra Bank.

UNIGF. (2021). *How digital payments support inclusive economic growth?* United Nations Internet Governance Forum.

World Bank. (2022). *The Global Findex Database.* The World Bank.

Central Bank Digital Currency (CBDC): Issues & Prospects in Nepal

■ **Krishna Kumar Paul***

Abstract

A Central Bank Digital Currency (CBDC) is central bank-issued digital money denominated in the national unit of account, and it represents a liability of the central bank. Both COVID-19 and the emergence of stable coins and other cryptocurrencies have accelerated the work on CBDCs - where central banks say that financial stability has increased in importance as a motivation for their CBDC involvement. The main objective of this study is to identify the motivations and risks of CBDC implementation in Nepal. This study is based on secondary data. CBDC would drastically improve the speed and efficiency of payment systems, effective monetary policy transmission, lowering cash management, broader tax base and financial inclusion. However, there are potential risks which could arise during CBDC implementation such as disrupt existing financial intermediation structure, loss of privacy, reputational risks, design failures, currency substitution, money laundering, and resistance to change. For CBDC implementation in Nepal, various policies related to its operational mechanism, technologies and compliance with various existing policies need to be addressed.

Keywords: Digital Currency, Cryptocurrency, Central Bank Digital Currency, CBDC

Introduction

In recent years, central banks have become increasingly engaged in projects related to Central Bank Digital Currencies (CBDCs). A few countries have already launched CBDC after successful pilot tests, and many others are engaged in different stages of its exploration.

New forms of digital money, either publicly or privately provided, would be the latest innovation in an evolving landscape for the way in which payments are made in the economy. They could contribute to faster, cheaper, and more efficient payments. And, they could potentially enhance financial inclusion. CBDC issuance can advance policy objectives but also have undesirable effects. CBDC is the digital form of nation's fiat currency. Where fiat means currency backed or guaranteed by the government. It's called digital (or electronic) because it isn't physical money like notes and coins.

Bank of England defines CBDC as "a credit-based currency in terms of value, a cryptocurrency from a technical perspective, an algorithm-based currency in terms of implementation, and a smart currency in application scenarios." A CBDC would be an electronic form of central bank money that could be used by households and businesses to make payments.

CBDC is also different from existing forms of cashless payment instruments for consumers such as credit transfers, card payments and e-money, as it represents a direct claim on a central bank, rather than a liability of a private financial institution. This type of riskless claim also makes CBDC different from cryptocurrencies or other private digital tokens (Boar & Wehrli, 2021).

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

A lot of people confuse digital currency with cryptocurrency. While all cryptocurrencies are digital currencies, not all digital currencies are cryptocurrencies. CBDC is a centralized digital currency as it is controlled by central banks and the government controls the central banks. Cryptocurrency is decentralized and it is not controlled by individuals or institutions but by the public who have invested in the currencies (Ghimire, 2022). CBDC is just the digital version of fiat currency.

Given differences in country circumstances, central banks are approaching their CBDC engagement differently. Chen et al. (2022) has specified that the availability of digital infrastructure, internet penetration, the level of competition in the payment system and data governance arrangements, are all factors that shape the objectives for CBDC issuance and determine the value added of CBDCs as well as their adoption.

Objectives

This research is carried out to identify the factors motivating for the CBDC implementation in Nepal. The study also seeks to recognize the major risks and challenges which could likely emerge from CBDC implementation in Nepal. And lastly, the study also identifies the major implications and ways forward for CBDC issuance in Nepal.

Literature Review

Over the centuries, various forms of money have emerged to meet the economic needs of the time. Coins, banknotes, cheques and credit cards were each innovation in their own day (Giannini, 2011). In recent decades, new payment technologies have been added to this list, from phone-based mobile money to smart phone-based payment apps, and from stable coins to a new form of central bank-issued money in the form of CBDCs.

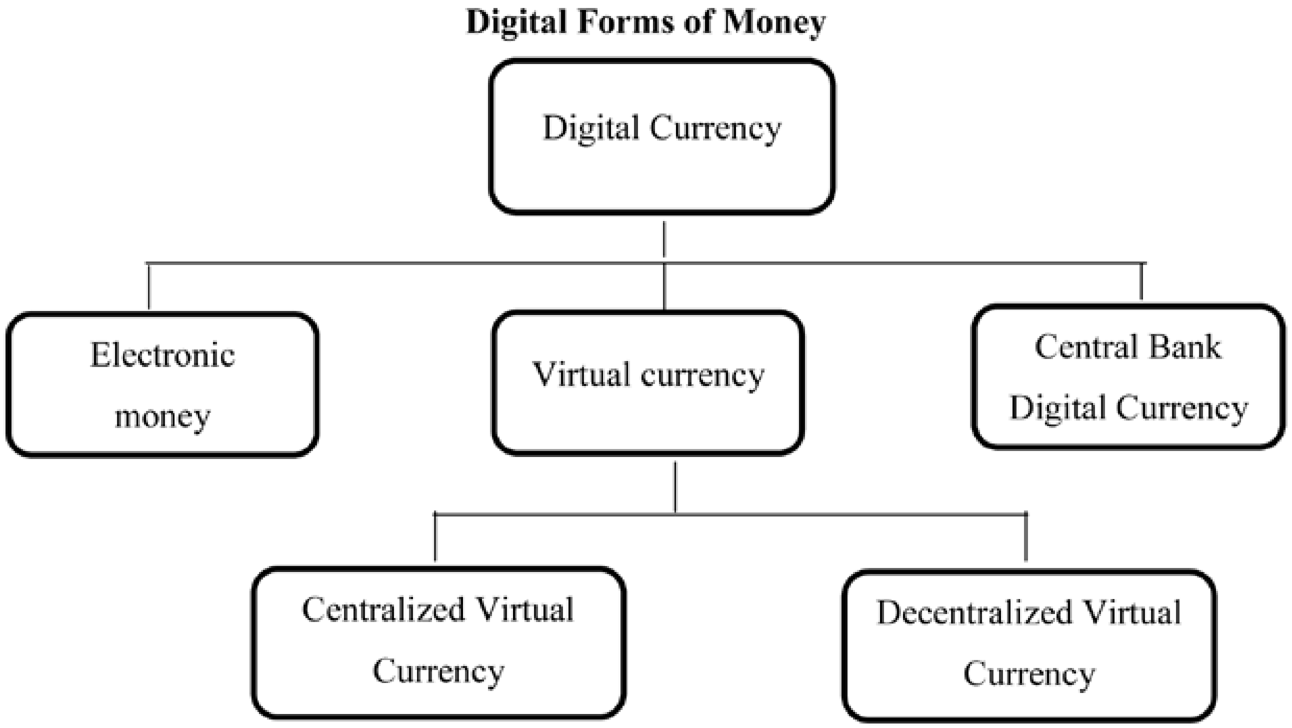

Figure 2: Digital Forms of Money

The term "Digital currency" and "electronic money", as well as, "virtual currency" and "cryptocurrency" have been used interchangeably.

Digital currency can be described as any currency, money, or money-like asset that is primarily managed, stored or exchanged on digital computer systems, especially over the internet.

Electronic money or e-money refers to money that exists in banking computer systems. The money can be transferred through electronic transactions (mobile banking, internet banking) and its value is backed by fiat currency.

Central Bank Digital Currency (CBDC) is an electronic form of central bank money. They are digital tokens, similar to cryptocurrency, issued by the central bank. They are pegged to the value of the issuing country's fiat currency.

Virtual currency is a digital representation of value only available in electronic form. They are issued by private parties or groups of developers instead of a central bank or public authority and thus do not have state backing. They are stored and transacted through designated software, mobile, or computer applications. There are mainly two types of Virtual Currency: Centralized and Decentralized Virtual Currency, also known as Cryptocurrency.

Cryptocurrency is based on decentralized system, and is not reliant on any central authority. They are issued by private parties instead of a central bank and is based on cryptography and block chain technology. They are stored and transacted through designated network. Cryptocurrencies do not represent a claim on a central bank, which makes them different from CBDCs.

CBDCs can be seen as a digital extension of the existing forms of central bank money, namely cash and central bank settlement accounts. As a digital liability of the central bank, wholesale CBDCs could become a new instrument for settlement between financial institutions. Retail (or general purpose) CBDCs would be a central bank liability, a form of "digital cash" accessible to all.

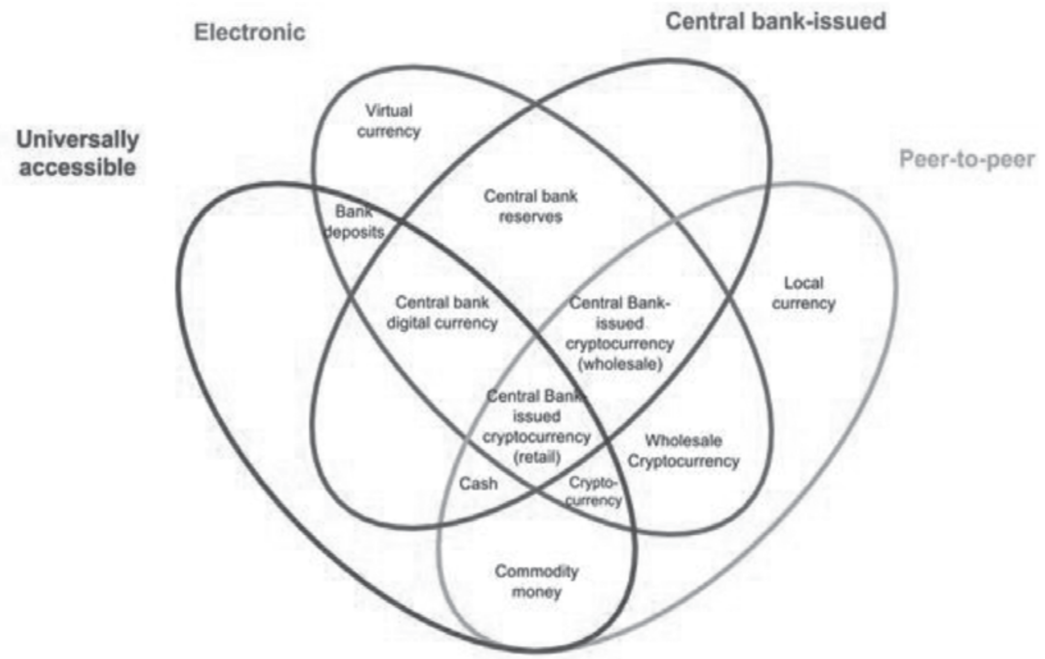

Figure 1: Money Flower: a taxonomy of money
Source: Bank for International settlements, 2017

As depicted in the Figure 1, two main types of CBDC are generally acknowledged: retail and wholesale. Basically, the retail CBDC is accessible to the general public and the wholesale CBDC is a restricted-access digital token for wholesale settlements (e.g., interbank payments, or securities settlement). Retail CBDCs can be account-based or token-based. The former is an account held by the public directly at the central bank, the accounts normally held at commercial banks. The latter is digital cash, the equivalent of physical banknotes, sharing many of the same properties, including the privacy of transactions.

Categories of CBDC

1. Wholesale CBDC

When CBDC is exchanged between central banks and commercial banks only as e-money for ease of wholesale financial transactions, it is known as wholesale CBDC. Wholesale CBDCs mostly target financial institutions (banks and non-banks) and large corporate treasury centers as their primary users, and they aim to improve the efficiency of settlements - both payments and securities, domestic and cross-border (Denecker et al., 2022).

Cross-border settlements may be a particularly compelling use case for wholesale CBDCs, given the high cost and slow execution of current processes and the opportunity to reduce counterparty risk by enabling connected and instant settlement between parties. Cross-border payments efficiency has been the key drivers of wholesale CBDCs (Kosse & Mattei, 2022).

2. Retail CBDC

When CBDC is distributed in the hands of the public consumers replacing the cash they carry these days, it is known as retail CBDC. Retail CBDCs target consumers and local businesses as end users, enabling of seamless peer-to-peer transactions for banked and unbanked users (Denecker et al., 2022). Kosse and Mattei (2022) has stated that financial stability and enhancing cross-border payments are growing reasons for retail CBDCs.

Research Methodology

The article uses secondary data and information for identifying the various issues and prospects related to CBDC. This study is based on the review of literature related to CBDC such as working papers, scholarly articles, journals, books, reports published by World Bank, Bank for International Settlement, Nepal Rastra Bank and various other publications.

Motivations for issuing CBDC

Central bank engagement with CBDCs has increased globally. A CBDC is central bank-issued digital money denominated in the national unit of account, and it represents a liability of the central bank (BIS, 2020). CBDCs differ fundamentally from other forms of digital coins in that they are directly backed by central bank deposits or a government pledge. Therefore, they offer stable value and aim to combine benefits in the areas of trust, stability, and audit transparency. Baqar (2021) stated that Pakistan is exploring CBDC to progress on their anti-money laundering or countering terrorism financing efforts along with promoting financial inclusion. Many central banks see CBDC as a means of enhancing access to payment services for the unbanked, i.e., those without access to a transaction account (Auer et al., 2021).

CBDC would drastically improve the speed and efficiency of payment systems. A survey conducted among central banks in late 2020, especially with regards to wholesale CBDC, has revealed that central banks are motivated to the issuance and usage of CBDC expecting that it could bring cross-border payments efficiency by simplifying intermediation chains, increasing speed, and lowering costs (BIS, 2021).

CBDC can offer a new channel for monetary

policy transmission. Monetary policy can be implemented effectively because of the accurate availability of economic data. CDBCs that earn interest could transmit the monetary policy stance more effectively. It would also be easier for central bank to implement the policy of negative interest rate when the use of cash decreases. Mancini-Griffoli et al. (2018) has found that CBDC is capable to strengthen monetary policy transmission mechanisms through increasing financial inclusion, and interest-bearing CBDC.

Reserve Bank of India (2022) noted one of the possible motivations for issuing a CBDC is potential savings from reducing cash in circulation. Savings could stem from lower costs related to printing, transporting and storing banknotes and coins. The potential for savings is greater in economies where cash circulation remains high. Sankar (2021) has also stated that CBDC can reduce the cost of printing, transporting, storing, and distributing the currency to the extent of replacing large cash usage. Hence, lowering the cash management has also been a key motivation for exploring CBDC for many central banks.

Financial stability has also been a key matter of concern for central banks to explore CBDC. Boar and Wehrli (2021) found that financial stability and monetary policy, over time, has become the more important motivations for CBDC in emerging markets and developing economies in contrast to advanced economies.

CBDC would help in broadening the tax base. After the digitization of money, every monetary transaction can be tracked which could help in tax collection. Firms could barely falsify their transactions which increase the tax collection along with inhibiting illicit transactions. If CBDC can successfully replace the use of cash and other digital currencies then it would make illegal activities difficult to execute.

CBDC has a potential to reduce counterparty risk which is prevalent in current system where there is delay in the settlement process. There are chances when contemporary payment systems could fail to work during a crisis. BIS (2020) found that cash serves as a backup payment method to electronic systems if those networks cease to function, but if access to cash is marginalized, it will be a less useful backup at the time of need. So, central banks are taking up CBDC as a better means to distribute and use funds in geographically remote locations and also at the time of natural disasters as compared to cash.

Financial inclusion is arguably one of the many reasons for issuing a central bank digital currency (Engert & Fung, 2017; Mancini-Griffoli et al, 2018; Barontini & Holden, 2019, Maniff, 2020). CBDC can digitize value chains by improving access to digital financial services. It can enhance the efficiency of digital payments with lower transaction costs. According to Boar and Wehrli (2021), financial inclusion and enhancing payments are key motivations for retail CBDCs. Hence, promoting financial inclusion can be another common motivation for issuing CBDC.

Risks from CBDC

CBDCs have received significant attention in recent years as central banks are investigating the feasibility of its different models. CBDCs include both benefits and costs. World Bank (2022) has said that introduction of the CBDC could potentially pose risks to privacy, increase responsibilities of the central bank, and may also lead to currency substitution through cross-border transactions.

The introduction of CBDC could disrupt the existing financial-intermediation structure. In addition, depending on design and country context, CBDC could pose risks to financial stability, integrity, data protection & privacy, and cyber resilience. When the consumers are allowed to transfer their funds from private banks

to central banks, it would create frequent bank run which can also create financial instability.

Disparte (2021) has identified that CBDC, if issued at the retail level would represent a potentially troubling invasion on consumer privacy and protections. The rollout of CBDCs can create new cyber security risks for all stakeholders involved in CBDC operation, including the regulators and even financially literate users. (Didenko & Buckley, 2021).

As the number of central banks globally have begun to weigh the introduction of CBDC, it is vital to study their implications in frameworks that capture key features of its design. There are several design alternatives that are being actively explored by central banks considering its cost and benefit analysis. These alternatives will depend on the architecture, infrastructure and technology adopted (Auer & Boehme, 2020). CBDC introduction could also face fundamental technical design challenges. Disparte (2021) stated that launching a CBDC would transfer substantial technology risks to the public sector and ultimately taxpayers. If CBDC encounters any technical problem it might hamper the public confidence over the competency of the central bank which can also create reputational risk.

CBDCs can generate substantial opportunities for financial inclusion. But, due to the strong preference of cash over digital currency by the consumers and low digital literacy, CBDC may lead to financial exclusion. Peterson (2022) has stated that whether CBDC will eventually increase financial inclusion or not depends on its design.

Current scenario of CBDC implementation across the world

Several central banks, in both advanced and emerging market and developing economies, are considering the pros and cons of issuing CBDC. Many central banks are now on different phases of whether and how to adapt CBDC. Bahamas became the first country to launch their version of CBDC (Sand Dollar) launched on 20 October 2020. The main goal of the Sand Dollar was to modernize and streamline the country's financial system, reduce service delivery costs, increase transactional efficiency and improve financial inclusion.

S.N	CBDC Status	No. of countries
1	Launched	11
2	Pilot	18
3	Development	32
4	Research	39
5	Inactive	15
6	Cancelled	2
	Total	117

Table 1: Central Bank Digital Currency status
Source: cbdctracker.org, February, 2023

Many countries such as Srilanka, Namibia, Australia including Nepal are under research phase of CBDC. Similarly, central banks in France, Nigeria, and several other countries have started conducting pilot study regarding CBDC. As many countries are exploring and conducting research on CBDC, our neighboring countries with the largest economies, i.e. China and India are also doing so. The People's Bank of China has been researching digital currency since 2014 (Yuan) and still piloting in various cities of China. Meanwhile, the Reserve Bank of India has also implemented its digital currency for the settlement of secondary market transactions in government securities.

Implications for Nepal

New technologies have changed the payment ecosystem at the global level. CBDCs, among other initiatives, have to be considered one of the many tools that central banks may use in order to improve means of payment and monetary policy. Nepal Rastra Bank (NRB), in its monetary policy for the fiscal year 2021/22 has announced to carry out a study about central bank digital currency.

Nepal should consider exploring CBDC to

support its Digital Nepal Framework. NRB has released a concept report regarding CBDC by identifying appropriate policy goals and design for Nepal (NRB, 2022). CBDC must support public policy objectives without hampering central banks' ability in achieving its objectives. Hence, NRB should select such a design of CBDC which gives a positive contribution in achieving its objectives. An in-depth feasibility study should be conducted considering the political, economic, technical, and legal aspects to determine how to execute a CBDC framework in Nepal. Like India has implemented its digital currency for the settlement of secondary market transactions in government securities (Partz, 2022), NRB should also conduct the feasibility of digital currency in certain specific sector like secondary market or interbank settlement before the full-fledged implementation of CBDC.

Further, NRB should adopt a highly robust system ensuring the privacy and security of data. Strong legal and regulatory frameworks should be set up for the safety, security and resilience of the system. NRB should consider both technical and other non-technical considerations when it comes to design including legal and regulatory considerations.

CBDC implementation in Nepal demands wider public acceptance. Many people still do not use digital platforms for many reasons. The reasons may be due to lack of technical knowledge of ICT tools, lack of access to internet, lack of awareness of digital innovations, etc. When people have less digital literacy, it will be difficult for them to understand what CBDCs are, and how to use a CBDC. Hence, public awareness programs should be conducted regarding CBDC research, pilot test and final launch.

CBDC issuance in Nepal requires a lot of homework by NRB. Before issuing it, following questions need to be addressed. What role will the central bank play? What resources and capabilities will be required? What will be the design attributes of CBDC? Retail based or wholesale based? Account based or token based? What type of architecture and infrastructure will be used in its design? What are the advantages and disadvantages of introducing CBDC? What will be the impact of CBDC on financial inclusion, stability and integrity?

Conclusion

CBDC is a digital form of existing fiat money, issued by the central bank and intended as legal tender. Consideration of CBDC is a new challenge, which is complex and subject to significant uncertainty. The benefits and risks of CBDC are complex, encompassing interplay among financial, legal, and technical considerations. Each country will have to take into account its specific circumstances and initial conditions before deciding whether the potential benefits of introducing a CBDC outweigh the possible cost. A CBDC could have important consequences in Nepal, which would depend on its specific design and attributes, and could include both benefits and costs. Hence, assessing CBDC requires careful analysis of its motivations and potential implications, including an assessment of the risks that might arise from CBDC. Introduction of CBDC has potential to provide several benefits such as improving the speed and efficiency of the payments system, effective monetary policy transmissions, lowering the cash management, broadening the tax base, reducing the settlement risk, and financial inclusion. However, there are associated risks, such as disrupting financial intermediation, risks of privacy, cyber-security, and currency substitution, operational and reputational risks arising from malfunctions of the digital infrastructure or cyberattacks. As, digitalization is reshaping economic activity, shrinking the role of cash, and emerging new digital forms of money, CBDC could be the next milestone in the evolution of money.

References

Auer, R., & Boehme, R. (2020, March). The technology of retail central bank digital currency. *BIS Quarterly Review*.

Auer, R., Frost, J., Gambacorta, L., Monnet, C., Rice, T., & Shin, S. H. (2021, November). Central bank digital currencies: motives, economic implications, and the research frontier. *Mometary and Economic Department. BIS Working Papers No. 976*.

Bank for International Settlement (BIS). (2021). *Central bank digital currencies for cross-border payments.* Retrieved from https://www.bis.org/publ/othp38.pdf

Bank for International Settlement. (2022). *CBDCs in emerging market economies.* BIS Papers No. 123. Monetary and Economic Department. Retrieved from CBDCs in emerging market economies.

Baqar, R. (2021, April 9). *State Bank Gov Reza Baqar on Pakistan Digital Currency (CBDC).* Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=BZ8MAi-_Qb4

Boar, C., & Wehrli, A. (2021, January). Ready, steady, go? – Results of the third BIS survey on central bank digital currency. *BIS Papers No. 114 Monetary and Economic Department*.

Chen, S., Goel, T., Qiu, H., & Shim, I. (2022, April). CBDCs in emerging market economies. *BIS Papers No. 123 Monetary and Economic Department*.

Denecker, O., Estienne, A., Gompertz, P. M., & Sasia, E. (2022, 10 13). *Central bank digital currencies: An active role for commercial banks*. Retrieved 11 8, 2022, from McKinsey & Company: https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/central-bank-digital-currencies-an-active-role-for-commercial-banks

Didenko, A. N., & Buckley, R. P. (2021, August). Central Bank Digital Currencies, A Potential Repsonse to the Challenges of the Pacific. *Issues in Pacific Development, 3*.

Disparte, D. A. (2021, June 16). *The Risks of Central Bank Digital Currencies*. Retrieved from Diplomatic Courier: https://www.diplomaticourier.com/posts/the-risks-of-central-bank-digital-currencies

Engert, W., & Fung, B. S. (2017). Central bank digital currency: Motivations and implications. *Bank of Canada Staff Discussion Paper*.

Ghimire, B. (2022, November 13). *Scope of Digital Currency*. Retrieved from Risingnepaldaily: https://risingnepaldaily.com/news/12047

Giannini, C. (2011). The Age of Central Banks. *Edward Elgar Publishing*.

Kosse, A., & Mattei, I. (2022). Gaining momentum – Results of the 2021 BIS survey on central bank digital currencies . *Bank for International Settlements*, 1-15.

Mancini-Griffoli, T., Peria, M. S., Agur, I., Ari, A., Kiff, J., Popescu, A., & Rochon, C. (2018, November). Casting Light on Central Bank Digital Currency. *IMF staff discussion note*.

Maniff, J. L. (2020, 7 1). Motives Matter: Examining Potential Tension in Central Bank Digital Currency Designs. *Federal Reserve Bank of Kansas City*.

Nepal Rastra Bank (NRB). (2022). *Central Bank Digital Currency (CBDC): identifying appropriate policy goals and design for Nepal.*

Partz, H. (2022, 10 31). *News*. Retrieved 11 7, 2022, from CoinTelegraph: https://cointelegraph.com/news/reserve-bank-of-india-to-reportedly-launch-digital-rupee-pilot-in-november

Peterson, O. K. (2022). Can Central Bank Digital Currency Increase Financial Inclusion?Arguments for and Against*. *Big Data Analytics in the Insurance Market*, 18.

Reserve Bank of India. (2022). *Concept Note on Central Bank Digital Currency.* Retrieved from https://rbidocs.rbi.org.in/rdocs//PublicationReport/Pdfs/EPTNOTEACB531172E0B4DFC9A6E506C2C24FFB6.PDF

Sankar, T. R. (2021). *Central bank digital currency - is this the future of money?* Retrieved from Reserve Bank of India.

World Bank (WB). (2022). *Financial inclusion.* Retrieved from https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview#1

Twin Deficit: An Intrinsic Inherence of Nepalese Economy

■ **Ravi Dhungel***

Introduction

Twin deficit or double deficit is an economic situation in which both fiscal deficit and current account deficit occur simultaneously at the same time. Fiscal deficit refers to the scenario where the government of a country spends more than the revenue generated. Such deficit rises more as the government adopts expansionary public policies guided by an increasing portion of recurring expenditure in its budget. Such deficit results in the need of borrowing from internal and external sources to finance the uncovered part of expenditure by the revenue. On the other hand, the current account deficit is the excess of imports over the export of goods and services by the country. Such a deficit could be due to a rise in price or quantity or both of imported goods and services. Likewise, it could occur due to a fall in export. At the time of the current account deficit, any country needs more foreign currency to pay its import bills which leads to the weakening power of the domestic currency. The existence of both in an economy does good unless both of the deficits rise tremendously leading to the economic worse of the country.

The existence of a twin deficit is more inherent in developing economies. This is due to the country's need to expand recurring expenses, no agricultural self-reliance, low export-oriented industrialization, inability to take positive advantage of global trade, low political commitments, ineffective import substitution or reduction policies, etc. Being a developing country, such a twin deficit prevails in Nepal as well. The government of Nepal has been increasing its recurring expenditure for day-to-day governance, social security, public administration, etc., and is facing the challenge of spending the larger part of allocated capital expenditure. This has been the trend for a long time. On the other hand, Nepal has unfavorable external trade with very little contribution of export as compared to a huge volume of imports. Similarly, the Government of Nepal has to take care of its citizen through social security and subsidies. Additionally, there has not been sufficient favorable economic activities that could either reduce import or increase export. Thus, the twin deficit in form of both fiscal deficit and current account deficit is an intrinsic inherence of the Nepalese economy.

Key Causes

The prevalence of twin deficits is due to the co-existence of fiscal deficit and current account deficit. It has to be understood that the causes of twin deficit are due to separate causes responsible for the occurrence of fiscal deficit and current account deficit separately. Fiscal deficit is a necessary byproduct of expansionary fiscal policy, especially in the context of developing economies. This is no different in the context of Nepal. The Government of Nepal (GO) has been spending heavily on both recurring and capital nature transactions. With the institutionalization of federalism by the Constitution of Nepal 2072 wit, the volume of expenditure on regular governance has increased along with the addition of expenditure for federal governance, fiscal transfer, and additional financial management. However, the source of revenue has not grown or expanded. Further, being a developing economy, Nepal has to plan and allocate monetary resources for small to mega infrastructure projects industrial and social transformation. All these have aided

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

in the continuity of the trend of a fiscal deficit with the rise in its volume every year. Such a deficit has to be financed by borrowing internally and externally. The internal borrowing mops up private savings which could have been directed toward the productive sector of the economy. Both internal and external borrowing has to be paid after a certain time on an installment or lump sum basis. This pressurizes the government's financial management policy, This ultimately results in a situation of taking a loan for paying a previous loan borrowed. The tendency of growing budget size every year, primarily guided by the remarkable rise in recurring expenses along with the inability of spending the allocated capital budget and the need for larger borrowing for deficit financing has stood out as the key inherent cause of fiscal deficit in Nepal.

On the other side of the twin deficit, there is the presence and prevalence of a current account deficit. Nepal has remained an import-dependent country since it started trading with external countries. Nepal has not been successful either in being self-sufficient in agricultural products or in import substitution of petroleum which is the highest content in import of Nepal. Further, reasons like ten years of civil war, frequent political movements, the great earthquake of 2015, unsuccessful economic diplomacy, and more recent incidents of COVID-19 have not favored domestic trade, production, and industrialization. This has worsened export in terms of quality, quantity, and competitiveness in the global market. Improved buying status of buyers, heavy construction works, shifting buying behavior towards foreign luxury or non-luxury goods, etc. have contributed unfavorably to export and favorably to import. On wholistic terms, it has made trade highly unfavorable which has remained as the key cause of the current account deficit in the context of Nepal.

As discussed earlier, there are distinct reasons causing twin deficit as they cause both fiscal deficit and current account deficit in the context of the Nepalese economy. The causes discussed earlier are core, intrinsic, structural, and inherent in nature. Thus, they cannot be completely wiped out. Importantly, the economic mechanism of Nepal is so evolved and developed that it cannot be imagined without both fiscal and current account deficits. However, what is significant is that both deficits have to be kept under certain

A Statistical Picture

Nepal has already crossed 71 years of budgetary practice after the first budget was presented in 2008 BS. Similarly, the era of planned development started in 2013 BS which also has crossed 66 years. During the 1980s Nepal adopted a liberalization policy which was evident in numerous policies formulated, amended, and revoked for industrial and commercial expansion of the economy. As a strategy to stabilize the economy internally as well as externally, Nepal

Table 1: Fiscal Deficit Status of Nepal

Fiscal Year	Total Budget (in Rs.billion)	Growth (in percent)	Budget Deficit (in Rs. Billion)	Growth (in percent)	Budget Deficit/ Total Budget
2017/18	1278.99	21.93	461.77	26.12	36.10 %
2018/19	1315.16	2.82	425.03	(7.95)	32.32 %
2019/20	1532.96	16.56	493.84	16.18	32.21 %
2020/21	1474.64	(3.80)	424.64	(14.01)	28.79 %
2021/22	1632.83	10.72	522.09	22.94	31.97 %
Average	1446.92	9.66	465.47	8.67	32.28%

Source: Budget speeches, Ministry of Finance, fy2017/18 – 2021/22

became a member of the World Trade Organization (WTO) and other regional organizations. Despite all the efforts and practices, Nepal has not been able to achieve its planned fiscal and economic objectives effectively. This is represented in the statistical picture of both fiscal as well as trade deficits of Nepal. This has been presented in the table (Table 1)

The above table shows the fiscal deficit status of Nepal from FY 2017/18 to FY 2021/22 The total budget along with the growth rate of budget has remained positive signifying growth in annual budget of each fiscal year except in FY 2020/21 which was mainly due to COVID-19 influence. Speaking of budget deficit figure, it has remained above Rs.400 billion every year during FY 2017/18 to FY 2021/22. The budget deficit growth have ranged from – 14.01 % in FY 2020/21 to 26.12 % in FY 2017/18 with fluctuation in different fiscal years. The budget deficit to total budget during the period have remained above 28% with minimum of 28.79 % in FY 2020/21 and maximum of 36.10 % in FY 2017/18. During the period of FY 2017/18 to FY 2021/22, the average budget figure was Rs. 1446.92 billion, budget growth rate of 9.66 %, budget deficit of Rs. 465.47 billion and budget deficit growth of 8.67 %. Most importantly, the average budget deficit to total budget remained at 32.28 %. This shows that the budget of Nepal is in rising pattern with corresponding rise in budget deficit.

The current account deficit status of Nepal have been represented by the above table from FY 2017/18 to FY 2021/22. The volume of trade have grown every year except in FY 2020/21 which was due to adverse impact of COVID-19 pandemic. The trade volume have fluctuations mainly due to inconsistent import and incompetent export of Nepal. The current account deficit volume have grown every fiscal year except in FY 2020/21 which was also due to low trade as an influence of COVID-19. The growth rate of current account deficit is inconsistent and ranges from -16.77 % in FY 2017/18 to 71.96 % in FY 2018/19. The current account deficit to total trade remained above 80% since FY 2018/19. During the period of FY 2017/18 to FY 2021/22, the average trade volume remained at Rs.1587.21 with average trade growth rate of 16.08 %. Speaking current account deficit, the average current account deficit remained at Rs. 1258.77 billion with corresponding average growth rate of 17.84 %. What is significant is that average growth rate of current account deficit is higher than average growth rate of trade during FY 2017/18 to FY 2021/22. Average current account deficit to total trade during the period was 78.68 %. This shows significant unfavourable status of total trade of the country.

The Impact

In the case of an emerging economy like Nepal, the existence of both fiscal deficit and current

Table 2: Current Account Deficit Status of Nepal

Fiscal Year	Total Trade (in Rs. Billion)	% Growth	Current Account Deficit (In Rs. Billion)	% Growth	Current Account Deficit/Total Trade
2017/18	1324.45	24.57	763.21	(16.77)	57.62 %
2018/19	1515.66	14.43	1312.42	71.96	86.59 %
2019/20	1294.51	(14.59)	1099.09	(16.25)	84.90 %
2020/21	1680.96	29.85	1398.71	27.26	83.20 %
2021/22	2120.48	26.14	1720.42	23.00	81.13 %
Average	1587.21	16.08	1258.77	17.84	78.68%

Source: Current Macroeconomic and Financial situation of Nepal, Nepal Rastra Bank , fy2017/18 – 2021/22

account deficit cannot be denied or completely wiped out. What is important is that they both have to be within a manageable level and should not contribute toward economic downfall or disruption. In a country like Nepal, a fiscal deficit is required for economic stimulation and to avoid the situation of a liquidity trap. Such fiscal deficit obtained due to government spending more than what it has earned increases the aggregate demand of the economy which is required for the expansion of Gross Domestic Product (GDP). such fiscal deficit has to be financed by borrowing from the private sector. This pulls out a larger part of private sector savings which leads to a crowding-out effect. It is another fact that a larger part of such borrowing is being done to meet recurring and non-capital expenditures which do not go for productive sectors or activities. On the other hand, the portion of such borrowing taken for capital expenditure which is key for economic development has an ineffective and low spending pattern. Thus, a trend of the fiscal deficit being on the rise for which more borrowing has to be taken, and such borrowed funds not utilized in the right expenditure will result in economic imbalance and a debt burden situation in the future context of Nepal.

On the other hand, being a developing economy, Nepal has no domestic production of goods and services either to match domestic demand or excess to be traded outside the country. Due to this, the import figure of Nepal is growing every year. Correspondingly, the export figure is very little as compared to the import. Apart from this, the export of many commodities is on a downward trend due to the inability of the products and services in terms of quality and price in the global market. All this is contributing heavily to the current account deficit of Nepal which is getting bigger every year. The large volume and growth rate of export along with little volume and growth rate of imports is the prime cause of the unfavorable current account deficit of Nepal. This means Nepal has to pay more than it receives from external trade. For such payment, more foreign currency has to be purchased and used. Such a situation depreciates Nepalese currency

with regard to other foreign currencies. Moreover, Nepalese import consists of a large pie of consumable goods rather than capital goods. This contributes towards economic consumerization along with very little productivity and production that stimulates the economy of the country as a whole.

In the short run, both fiscal deficit and current account deficit cannot be avoided and are not significantly harmful to the economy. Especially, in the context of a developing economy like Nepal where the government has to play a crucial role in fiscal management, economic development, social security, economic diplomacy, social progress, etc. for which larger expenditure has to be made. Further, it has structural obstacles for the development of industries, trade, commerce, and tourism contributing to the widening current account deficit. But in the long run, twin deficit have different worrying outcomes. The prevalence and existence of such a twin deficit in a country like Nepal will lead to erosion of savings, private sector investment imbalance, depreciation of Nepalese currency, and insufficient funds for spending on social purposes which might result in economic problems.

Conclusion

Twin deficit confined to simultaneous occurrence of both fiscal deficit and current account deficit is caused by different structural, social, political and external factors of an economy. The prevalence and presence of such twin deficit is more in case of developing or emerging economies. This is no different in context of Nepal as well. Nepalese economy is also characterized by prevailing and rising fiscal deficit and current account deficit. The rise in fiscal deficit is mainly due to increasing volume

of budget governed by rising public expenditure by the Government of Nepal. On the other hand, current account deficit of Nepal is consistently rising due to faster growth of import and slower growth of export. The co-existence of both fiscal deficit and current account deficit have been confirmed by different statistical analysis done previously explaining the relationship between these two deficits.

The presence of both fiscal deficit and current account deficit have been a feature of Nepalese economy from a long time. In fact, these two deficits are so attached and intrinsic with the economy that Nepalese economy without them is hardly imaginable. The basic role and function of government and governance is transforming with the need of sustained federalism along with increasing social security responsibility will not let government to reduce its budget size. Thus, this will tend to increase fiscal deficit of Nepal. Similarly, constrained domestic industrialization due to internal and external trade opportunities, competency of Nepalese goods in foreign market, little advantage from global organizational membership, less smart approach during bilateral trade agreement etc. are the factors which are so deep rooted in Nepalese economy that it cannot exist without these realities. Thus, both fiscal deficit and current account deficit both are intrinsic inherence of Nepalese economy causing the economic situation of twin deficit in Nepal.

Reference

Paudel, R.C., and Acharya, C.P. (2020), Financial Development and Economic Growth: Evidence From Nepal, NRB Economic Review

Bhatta, N., and Karki, B.R., (2020), Twin Deficit Hypothesis: A Study of Nepal, The Economic Journal of Nepal, Vol 43

Kharel, K.R., and Kharel, S., (2020), Trade Deficit in Nepal: Relationship Between Trade Deficit and Budget Deficit

Red Ocean vs Blue Ocean Strategy

■ **Niraj Pandey***

Background

What are those two 'oceans' and how might they be of assistance? Let's start by figuring out where these 'oceans' are located.

The phrase 'the two oceans' refers to a strategic framework put forth more than a decade ago by two renowned management theorists, W. Chan Kim and Renée Mauborgne. The strategy was developed based on a ten-year analysis of 150 strategic decisions made by 30 organizations over a period of 100 years. They essentially established a clear division between 'Blue Ocean' and 'Red Ocean' markets for the different kinds of markets that exist around the world.

In their book Blue Ocean Strategy, W. Chan Kim and Renée Mauborgne make the case that today's top businesses will succeed in the future not by battling rivals but by carving out 'Blue Oceans' of untapped market opportunities. This is in contrast to competing in red oceans, where the old strategy is less likely to result in profitable growth.

The key defining process in this new sea of success is 'value innovation,' which is based on a study of 150 strategic movements spanning more than a hundred years and thirty industries. According to the authors, 'value innovation' is the alignment of innovation with utility, price, and cost positions and is the cornerstone of a blue ocean approach.

Red Ocean Strategy

Red ocean strategy refers to when businesses attempt to outperform their rivals in order to capture a larger portion of the market. Prospects for growth and profit are diminished when the market becomes more crowded. Goods transform into commodities, and the red ocean turns bloody due to fierce competition. All the marketplaces that currently exist and contains a lot of competitors are red oceans. Industry boundaries are established and acknowledged in the red waters, and the game's rules of competition are well known. Here, businesses strive to outperform their rivals in order to grab a bigger piece of the market. As the market space gets crowded, prospects for profits and growth are reduced. Products become commodities, and cutthroat competition turns the red ocean bloody. The bloodbath-sharks fighting each other for the same prey can be compared to the red ocean strategy. Red ocean is where every industry is these days. There is defined market, defined rivals and a typical way to run a business in any particular industry.

Features of Red Ocean Strategy

This strategy focuses on an already-existing competitive market and seeks to overcome that competition. It seeks to take advantage of that market and emphasizes execution (better marketing, lower cost, etc.). It also leads to the adoption of either of the two strategies, differentiation or low cost, in the end and ensure that each activity follows one of these strategic directions.

Why Red ocean strategy?

Organizations adopting this strategy has less risk because when there is a established market, therefore, there is no need to create any new demand for the product rather to concentrate only on the competitors pricing and customer service.

* Head Assistant, Nepal Rastra Bank

The company has clarity about the market as well as customers' taste and preference which helps the company to focus on the product as well as the marketing strategy in a better way it is quite clear about the products and services the consumers desire. It is ideal for a company with limited resources as the market is already established.

Disadvantages of Red Ocean

Under red ocean strategy, the market is already established and there is normally an established market leader who will be very hard to compete.

There is fierce competition in the market with the many players transacting in the similar products.

Blue Ocean Strategy

Blue ocean strategy is where a company creates a completely new market category.

The term 'blue oceans' refers to all the sectors that do not yet exist, or the untapped, uncontaminated market space. It is broad, deep, and strong—in terms of opportunity and profitable growth—just like the 'blue' ocean. This framework gives a fresh perspective and promotes unconventional thinking about generating customer value. Companies can establish uncontested marketplaces with new prospects.

Businesses can better comprehend client demands and wants by using the Blue Ocean process. It shifts the focus of strategic imperatives from competition to differentiation. Untapped markets, unmet demand, and the potential for explosive expansion are all examples of blue oceans. The majority of blue oceans are formed from within red oceans by expanding existing industry limits, however some are created much outside current industry boundaries. Competition is irrelevant in blue oceans since the rules of the game are yet to be established. An example of successful blue ocean strategy is the iPod. At the time iPod was introduced back in 2001, Apple look ahead of the time and look beyond what customers were demanding for and created a successful market.

Blue ocean organizations simultaneously pursue the following goals in order to create uncontested market space with fresh demand for goods or services that don't yet exist:

Differentiation

Low Costs

Traditionally, it is believed that companies can either create greater value to customers at a higher cost or create reasonable value at a lower cost. Here strategy is seen as making a choice between differentiation and low cost or there is value cost trade off in the market, i.e. we can't have both value and low cost simultaneously. In contrast, those that seek to create blue oceans pursue differentiation and low cost simultaneously.

Why Blue Ocean?

Encourages creativity and innovation

Meets unmet needs and unexplored markets

Eliminates or beat the competition

Extremely profitable

Breaking the value-cost relationship

Disadvantages of the Blue Ocean Strategy

There is a chance that efforts won't result in a blue ocean being created. The resources, skills, and market position of an organization all play a role in how well this strategy works. For firms, balancing the two strategic imperatives of cost reduction and customer value can take time and effort.

The results of the blue ocean strategy may be impacted by organizational challenges like a lack of resources and a lack of strategic alignment. Companies need to draw enough clients to achieve economies of scale and fend off immediate

competition. As competitors emerge, blue ocean markets will eventually turn into red ones.

Comparison Between Red Ocean and Blue Ocean Strategies

Focus on current customers Vs Focus on Non-customers: Most industries make minimal effort to entice new customers, so they concentrate on the consumers who already buy their products. According to the blue ocean approach, the goal is to grow the industry's size by luring customers who have never bought anything from the industry or from its competitors.

Compete in existing market Vs Create uncontested market to serve: Customers currently transacting in the sector, whether they are doing so with you or your competitors, comprise the existing market. It is considered that if one party gains a consumer, another will inevitably lose one. Someone has to lose for someone to win. Whereas in blue ocean strategy, the attempts are made to attract uncontested market and the winner is you. No one else is fighting for the business, because either they don't know about it, or they don't know how.

Beat the competition or make the competition irrelevant: We have to beat the competition when we want to adopt red ocean strategy. While in the blue ocean strategy, the competition itself becomes irrelevant, because they can't copy the ideas in a commercially successful way.

Make the value cost trade off vs. break the value cost trade off: Businesspeople are confronted with two strategies to choose from- value or low cost. Generally, there is tradeoff between value and cost and we couldn't have both. However, in the blue ocean strategy, this tradeoff between value and cost has been broken. In fact, if businesses are not able to break the cost value trade off, rival firms will easily copy what we have innovated and produced and ocean will once again be very bloody.

Organizations align all the activities with differentiation when adopting red ocean strategy while blue ocean strategy requires organization to align the whole system with differentiation and low cost.

Help! My Ocean is Turning Red

The phrase 'HELP! My ocean is turning red' sums up the feeling that managers all over the world routinely express. If 'HELP! MY OCEAN IS TURNING RED' adequately expresses the sensation that is being repeated by so many people, so frequently by managers everywhere. Whether they are in charge of businesses, charitable organizations, or the government, more and more people desire to leave the sea of brutal competition they find themselves in.

The Growing Need to Create Blue Oceans

Companies compete for a larger portion of the declining demand in Red Ocean. This battle is getting even more intense in light of current global trends and technical advancements. The developments that follow demonstrate why it is more crucial than ever to switch from red to blue oceans.

Technology and the global economy are undergoing dramatic changes, which are having a significant effect on enterprises. Regardless of their sector of operation—private, public, or nonprofit—organizations of all stripes across all continents need to reconsider how they conduct business.

The need for creating new solutions: Healthcare, education, financial services, energy, the environment, and the government – these industries and sectors matter to every one of us. Yet, as demand continues to grow, budgets diminish and pressures increase. Now, more than ever before, the players in these and other industries and sectors need to find creative solutions – a shift in thinking that achieves

innovation at lower cost.

The rise of new global players: Companies from China, India and Latin America are changing the economic landscape. They not only represent the torrents of new demand. They are also competitors to the giant American, European or Japanese companies. In addition, businesses around the corners of the world can trade in global markets through the web at low cost. To have an impact in these overcrowded markets, you need to be creative through value innovation.

The influence of the internet and social networks: The propagation in the number of social network sites, user-friendly content, and internet ratings have become rampant around the globe, shifting the power and credibility of voice from organizations to individuals. Today's buyers able to broadcast their opinions, and share their experiences on popular social networking sites like Twitter, Facebook, YouTube and elsewhere online. Standing out in this new environment means doing things differently. You can't afford to be another me-too offering when your competitors have the same access to huge audiences online.

A growing need to produce blue oceans is being fueled by a number of factors. Rapid technological advancement and development has increased industrial productivity significantly and enabled suppliers to manufacture an unprecedented range of goods and services. The result is that in increasing numbers of industries, supply exceeds demand. The trend toward globalization compounds the situation.

Is Blue Ocean a Static Achievement or a Dynamic Process ?

The process of creating a blue ocean is dynamic rather than a static accomplishment. When a business establishes a 'blue ocean' and its significant performance effects become public, imitators soon follow. As the business and its early imitators prosper and widen the blue ocean, more and more businesses enter, eventually turning the ocean red. When should a business look to expand into a new blue ocean in order to revitalize its operations or business portfolio?

With significant barriers to imitation, a blue ocean strategy efficiently extends sustainability. They range from alignment to cognitive, organizational, brand, economic, and legal barriers. More often than not, a blue ocean strategy will go without credible challenges for many years.

Yet eventually, practically all blue ocean strategies will be imitated. A corporation often launches offensive to defend its hard-earned client base as imitators try to take a piece of the blue ocean it created. But imitation frequently continues. The company often falls into the competitive trap of trying to outdo the new competitor because it is so concerned with maintaining its market share. Over time, all too frequently, the competitor instead of the customer becomes the focus of its strategic thought and actions. So, renewal is required to escape the competitive trap.

Are red oceans always non-profitable?

The 'iPod,' which debuted in 2001, is an illustration of blue ocean approach being successfully implemented. While microwave ovens were blue oceans in the 1970s, they are unquestionably red ocean spaces now. It's important to remember that organizations switch between the blue and red oceans overtime.

Most of the world's most successful businesses did not establish the ocean in which they operate; as examples, Google and Face book weren't the pioneers in their fields but have since dominated. In fact, their dominance is so great that it significantly raises the entry hurdle for new businesses.

So, this does mean that pioneers such as Hi5, msn get wiped out while settlers such as Google

and Face book prosper. If you apply this to your own firm, it could imply that you keep an eye out for new product categories that your rivals are developing and that, once they start to show real promise, you enter the market with confidence.

How Could these Strategies Help Nepalese Businesses?

In Nepal, everybody who tries to be original is quickly imitated, and their clients are taken. The reputations, trademarks, and patents of businesses in this nation are at stake. Even global brands struggle to maintain their reputations and trademarks.

The Nepalese businesses have two goals: first, they must overcome all of these obstacles to identify the customers who are loyal to them; second, they must devise a strategy to eliminate the confusion that leads customers to choose the wrong businesses, products, and services.

If business houses in Nepal correctly grasp and apply the Blue Ocean and red ocean strategies, they may be the solution to these problems. And keep in mind that many businesses exist that are adept at knowing what goods and services they can offer to attract hordes of customers.

A few businesses in Nepal, including a well-known chain of multiplexes, can be viewed as an example of the blue ocean technique being used to dominate the country's film industry. Now many businesses have delved into such multiplex businesses and no doubt, it will become Red Ocean soon. The successes in such business will demand better service quality and other superior product differences perceived by the customers can repeat the story of success of settlers like Face book and Google. So, even red ocean strategy could work in such cases.

The blue ocean strategy framework-based study offers a likely alternate future. Because there are so many businesses competing in Nepal's 'red ocean' markets, it is very likely that any inconsistency or lapse in quality could have been amplified a thousand times through the news media by rival businesses looking to take advantage of such vulnerable information about their rivals.

Finally

As the blue and red oceans have always coexisted, it is imperative for businesses to prosper in both and become experts in their respective strategies. As companies already understand how to compete and survive in red oceans, what they need to learn is how to make the competition irrelevant and create a new market space called Blue Ocean.

References

W.Chan Kim & Renée Mauborgne. Blue Ocean Strategy, First E-book edition (2015, February), Harvard Business Review Press,2015

https://english.pariwartankhabar.com/how-could-making-blue-and-red-ocean-strategies-help-nepalese-businesses/

https://www.cascade.app/blog/blue-ocean-vs-red-ocean-strategy

https://www.blueoceanstrategy.com/

Merger and Acquisitions in Nepalese Financial Sector: A General Review

■ **Sarita Adhikari***

Meaning of Mergers

Simon Sinek 'Mergers are like marriages. They are the bringing together of two individuals. If you wouldn't marry someone for the 'operational efficiencies' they offer in the running of a household, then why would you combine two companies with unique culture and identities for that reason'.

Roger Altman' Mergers generate substantial synergies'

Merger is general term that describes the consolidation of companies or assets through various types of financial transactions including mergers, acquisitions, consolidations, tender offers, purchase of assets and management companies.

A Merger is a deal that unifies two existing firms into one new company. Merger assists the companies in uniting their strengths, weaknesses and resources. Merger leads to a reduction in trade barriers and competition.

1. **Vertical Merger:** A merger between two companies producing different goods or services for one specific finished product. A vertical merger occurs when two or more firms, operating at different levels within an **industry's supply chain, merge operations.**
2. **Horizontal Merger:** A horizontal merger occurs when companies with similar products or services come together with the main goal to expand their offerings or markets.
3. **Conglomerate Merger:** Companies in different industries join their forces with a goal to broaden their range of services and products.
4. **Concentric Merger:** Companies share customer bases but provide different services and don't have a mutual relationship.

Meaning of Acquisitions

'Any successful company in the company gets acquisition offers and has to decide whether or not to take them'

Acquisition is the purchase of an entity by another entity. This can be done either by acquiring ownership over 51% of its share capital or by taking over the assets of company. The acquiring company is more influential in terms

Example of Merger

Example of Acquisition

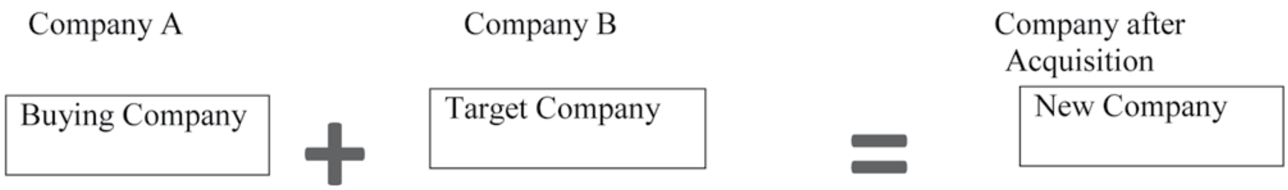

* Assistant, Nepal Rastra Bank

of structure, operations and size as compared to the target company.

1. **Hostile:** A hostile takeover is the acquisition of one company by another without the approval of its management.
2. **Friendly:** A friendly takeover is the acquisition of a target company by an acquirer/bidder with the consent or approval of the management and board of directors of the target company. A friendly takeover is the opposite of a hostile takeover.
3. **Buyout:** It is the process whereby a management team of a company acquires controlling interest in the company through an outright purchase or by obtaining a controlling equity interest (at least 51% of the company's voting shares). In another words Buyout refers to an investment transaction whereby a company buys all or majority of the company's shares to gain control of the target company.

Legal Provisions regarding Merger and Acquisitions in Nepal

1. Banks and Financial Institution Act 2079 (Chapter -10, Section 69-74)
2. Merger and Acquisitions Bylaws 2073
3. Companies Act (Section 177)

Why has NRB prioritized Mergers and Acquisitions in Nepalese Financial Sector?

Monetary policy of FY 2079/80 has kept Mergers and Acquisitions of Banks and Financial Institutions in its objectives/programs. (Point no. 119)

As per the objectives/programs of Monetary Policy 2079/80;

Commercial banks will be provided the following additional incentives and concessions till mid-July 2023 if they commence joint operation by participating in the merger and acquisition process by fiscal year 2021/22:

a. The deadline to meet existing provisions for the specified sectoral lending ratio will be extended by one year.

b. Cash Reserve Ratio will be waived by 0.5 percentage points for one-year period after the commencement of joint operation.

c. Statutory Liquidity Ratio will be waived by 1 percentage point for one-year period after the commencement of joint operation.

d. Limit on individual institution's deposit will be increased by 5 percentage points.

e. The existing provision of a cooling period of six months will not be applicable for the members of the board of directors and senior officers while joining other institutions licensed by this bank.

f. The existing provision on spread rate between lending and deposit interest rate will be waived by 1 percentage point.

g. If the credit-to-deposit ratio exceeds the prescribed limit on commencement of joint operation, one year will be provided to meet the limit.

h. An arrangement will be made to maintain one of the branch offices and to merge or close other branches within 1 K.M. distance during the process of joint operation without the approval of this bank.

i. Provision will be made in which fit and proper test will not be mandatory when the shareholders of the promoter group holding 0.10 percent or less of the shares of the commercial bank sell such share.

Similarly, the monetary policy has also provisioned that If licensed BFIs acquire the development banks and finance companies that have been declared problematic by this bank, they

will be provided same incentives and concessions when commercial banks are involved in the merger and acquisition process.

To encourage the merger of the BFIs further, an arrangement will be made for the shareholders holding both public and promoter shares to file the nomination for the board of directors from only one of their selected groups after the merger and acquisition of the BFIs.

Approval will be given to establish a corporate office in a suitable place within the working area and open a contact office in the provincial capital and Kathmandu, if the development banks operating at the provincial level are involved in the merger or acquisition and commence integrated operation.

Reasons of Mergers and Acquisitions

The sole reasons behind the focus of NRB in Mergers and Acquisitions in Financial Sector might be as follows:

- To implement the principles and guidelines issues by BASEL-III.
- To strengthen the capital base of BFIS.
- TO make the Nepalese financial sector more competent in terms of global market.
- To prevent the financially weaker BFIS from being bankrupt.
- To promote financial soundness and resilience.
- Prevent overcrowding
- Maintain financial stability
- Reduce supervision and regulation costs
- Some more reasons behind the focus of NRB in Mergers and Acquisitions can be briefly discussed as below:

- Competitive advantage Merger is that in this process, competition is reduced because merger eliminates competitors from the banking industry. With the help of mergers and acquisitions in the banking sector, the banks can achieve significant growth in their operations and minimize their expenses to a considerable extent. -

- Capital requirement the paid-up capital requirement of the Nepalese bank is have to increase minimum paid-up capital from existing Rs 2 billion to Rs 8 billion. It may not be difficult for large banks to meet the requirement set by the government but for the middle and small scaled banks, it may be very hard and sometimes impossible. So, mergers and acquisitions can be a solution to this requirement.

- Open Financial Market Due to liberalization policy of govt. of Nepal financial market opened up for international investment too. Many foreign banks have already applied to start operation. It concerns about the capacity of local banks to compete with its foreign counterparts. Hence, mergers and acquisitions will minimize costs, increase the economies of scale, and increase institution's capacity, thus being able to compete at international level.

- Increase capabilities Capability may not just be a particular department, the capability may come from acquiring a unique technology. The financial technology is becoming advanced and costly which increases cost of capital of banks and financial institutions. In this context, merger and acquisition in Nepalese banking sector would help adopt the advanced financial technologies and provide modern banking services to the people even in the rural areas.

Present scenario of Mergers and Acquisition in Banking Sector in Nepal

The promulgation of Mergers and Acquisition Bylaws in 2011, by Nepal Rastra Bank encouraged all the banks and financial institution to go into the process of merger. Following bylaws, guidelines, directives and circulars issues by Nepal Rastra

Bank several commercial banks have undergone into the process of merger and acquisition.

Presently the financial sector of Nepal is facing the problem of liquidity management. Thus, in order to cope with this problem Nepal Rastra Bank has directed the banks and financial institutions to go into the process of merger and acquisition. The monetary policy of fiscal year 2022/23 has also provisioned various concessions and incentives for the merging banks and financial institutions. Thus, banks and financial institutions are opting in the process of merger. The Government of Nepal has also been promoting mergers as a means to achieve efficiency through economies of scale and scope by facilitating consolidation between stronger and weaker to create an efficient and robust merged entity. Due to the realization of vitality of Mergers and Acquisition in Financial sector to achieve financial stability by strengthening financial institutions both the Nepal Rastra Bank and Government of Nepal have coordination together to promote the Mergers and Acquisitions.

Recent Mergers in Banking Sector are as follows;

1. NCC Bank + Kumari Bank =Kumari Bank Limited.
2. Nepal Investment Bank ltd.+ Mega Bank Ltd.= Nepal Investment Mega Bank Limited.
3. Prabhu Bank Ltd.+Century Commercial Bank Ltd.= Prabhu Bank Ltd.

Recent Acquistion in Banking Sector

1. Himalayan Bank + Civil Bank =Himalayan Bank Ltd.

Impact of Mergers and Acquisitions on Financial Performance of Banks in Nepal

Returns on Assets, earning per share, profit margin, liquidity increased significantly after the merger of the banks. However, return on equity, assets quality, debt to total equity and capital adequacy ratio are decreased after the merger.

Positive effects of Mergers and Acquisitions can be generalized as follows;

Helps to gain benefits from Economies of Scale and Scope;

Economies of scale refers to the cost benefits achieved from a large scale of production of products and services whereas Economies of Scope refers to the benefits achieved from the diversification of company's products and services or through the production of wide range of products and services. When a company acquires another company or when two companies are merged and become a new company, it will consequently result in the large scale of production of products or services as well as this leads in the wide range of production of products or service. In this way, Mergers and acquisitions help a new company which is formed after merger or acquisition to gain benefits from economies of scale and scope.

Helps to gain synergistic effects

Synergy means the interaction or cooperation of two or more organizations, substances, or other agents to produce a combined effect greater than the sum of their separate effects. It is also said that 'Two heads are better than one'. The example of Synergistic effects can be 'Two plus two is five'. Synergies can result from mergers and acquisitions through cost savings due to improved operational efficiency and / or revenue gains due to increased productivity in the use of company assets. The expected synergy achieved through a merger can be attributed to various factors, such as increased revenues, combined talent and technology, and cost reduction.

Increased Market Share

When two businesses operating in the same industry become one, or when a company

acquires another company operating in the same industry, the new or larger company gets to enjoy a greater market share.

More Financial resources

When two companies merge or when a company acquires another company, it results in two companies pooling their financial resources, and that can result in, among other things, a business being able to reach more customers because of a larger marketing budget.

Negative effects of Mergers and Acquisitions can be broadly discussed as below;

The negative effects of Mergers and Acquisition can be categorized into two types as follows:

On the side of Employees

(1) Acquisitions as loss

According to Handy (1985), a psychological contract exists between the individual and hider organization, whereby each party knows of and has certain expectations of the other; the terms of which determine motivation and organizational commitment. When an organization ceases to exist or is fundamentally changed, that contract is broken or becomes unclear, and has to be reestablished or negotiated. The psychological response of employees to the news that their organization has been taken over or merged with another has frequently been com- pared with the sense of loss experienced following the bereavement of a close friend or relative (Schweiger, Ivancevich & Power, 1987; Marks & Mirvis, 1986; Marks, 1988). In placing the merger response within the framework of the Kubler-Ross model of bereavement (1969), it is postulated that employee reactions will pass through four stages;

Stage I - Disbelief & Denial, Stage I1 - Anger through rage and resentment, Stage I11 - Emotional bargaining beginning in anger and ending in depression, and finally, Stage IV - Acceptance. Although there has been no specific empirical research in this area, the strength of response and the possible length of the bereavement cycle is likely to depend upon the suddenness of the announcement, the length of service of the employees and the degree of their attachment and commitment to their former organization. It would also seem reasonable to hypothesis that fixation at Stages been resolved and employees have survived the

Initial aftermath, many employees are likely to find them unable to fit into the new or dominant organizational culture, and this is also likely to be Stressful.

Schweiger & Ivancevich (1985) also suggest that stress often distorts communication at a time when demand for information is at its highest, and openness of managerial communication is not characteristic. As such employees are likely to attend to the most pessimistic information, regardless of the validity of the source. They further suggest that as mergers and acquisitions are an unprecedented event for most employees, they are unlikely to have developed an effective coping strategy.

(2) Merger stress

Bereavement in itself is considered to be a universally stressful life event (Holmes & Rahne, 1967). However, at the same time that employees may be dealing with feelings of loss, they also have to cope with the uncertainty associated with major organizational change, which is also likely to be stressful. Employees are likely to become concerned about a multitude of issues following merger or acquisition, including job security, reward systems, loss of identity and autonomy, lack of information, career prospects, new working relationships, ambiguous working environments, job duplications, transfers, etc.; all of which can be considered to be potential merger stressors. There are several merger stress impact models proposed within the literature (Bruckman & Peters, 1987; Schweiger & Ivancevich, 1985), which closely approximate more general models

of occupational stress (Cooper & Marshall, 1978). The human and financial cost of occupational stress generally is well documented, but has been little considered in accounting for merger failure. Schweiger & Ivancevich (1985) suggest that as stress arises more from the perceptions which employees have as to the likely changes which may result rather than the effects of the changes themselves, the presentation of realistic merger previews, in the early stages, similar to realistic job previews (Wanous, 1980), are likely to be useful. Whether rapid change is preferable to a more gradual approach in such circumstances, remains debatable, in that there is likely to be a limit to the amount of change most people can accommodate (Buono, Bowditch & Lewis, 1985), particularly if in a state of shock.

Even when career related concerns may have S. Cartwright and C. L. Cooper published studies, this promises to be a fruitful development in that culture is a potentially useful, more complete and cognitively economical concept in encompassing the various individual factors; differing managerial styles (Barrett, 1973; Kitching, 1967), corporate philosophies, context and size (Humpal, 197 l), organizational climates, behavioural patterns and norms (Schein, 1985;

Handy, 1985), identified as important to organizational and human merger success.

In the normal everyday functioning of an organization, culture operates in a 'taken for granted' fashion (Schein, 1985), and only assumes salience in people's minds when it is disturbed or threatened (Mirvis & Sonka, 1983). Mergers and acquisitions are the greatest disturbers of the cultural peace, and frequently result in culture collisions (Buono, Bowditch & Lewis, 1985; Walter, 1985). In that this creates ambiguous working environments' conflict employee incongruity and stress, it will adversely affect organizational performance and the quality of work life. In a cultural study of a 'friendly' merger of two medium sized savings banks (Buono, Bowditch & Lewis, 1985), it was found that the difference in organizational cultures led to an almost immediate hostile rivalry between the two groups of employees. Post-merger measures, taken approximately 12 months later, indicated that the former employees of the displaced culture were less satisfied and committed than the group whose culture had been retained by the new merged organization. In contrast, prior to the merger, these same employees had held more favorable attitudes towards the change than the other group. The study suggested that the experience of culture shock had greatly influenced employee response, although lack of communication and insensitive handling were likely contributors.

Entry into a new culture is likely to produce culture shock, the effects of which are not necessarily always experienced as unpleasant, but depend upon the willingness of the employee to abandon hidher old culture, and the type and perceived acceptability of the new culture (Nahavandi & Malekzadeh, 1988; Cartwright & Cooper, 1989;

Viljoen, 1987. From the evidence of Graves (1981), successful mergers evolve new cultures different from that of either of the former organizations, and this is likely to be facilitated by the influx of 'new blood' (Graves, 1981) and geographical re- location (Cartwright & Cooper, 1989).

Managerial style but the way in which they conduct their business in the widest sense. These he describes as being: - Power, Role, Task/ Achievement, and Person/Support Cultures. Cultural compatibility is a well-used if ill-defined expression within the merger literature and tends to be equated with cultural similarity. However, in the absence of any specific research of a comparative nature which has considered the effects of various cultural combinations, i.e., one role culture merging with another; a role culture acquiring an organization with a power culture etc., one cannot assume that within a

successful organizational marriage whether it's a case of 'birds of a feather' or 'opposites attract'. The forcibly presented argument (Peters & Waterman, 1982) linking organizational performance with a strong dominant and coherent culture has somewhat weakened over time as the level of performance of several of the 'excellent' companies has not been sustained. But fragmented and contradictory culture is still unlikely to result in optimum organizational performance and the renewed organizational commitment of its workforce.

It is suggested that future research in this area should examine the cultural dynamics and employee response to cultural change over time of a number of mergers and acquisitions, perhaps by collecting data at the outset of change; then when change is introduced and finally at a time when integration is considered to be completed. Such research is likely to be useful in identifying the commonalities of the merger process as well as the more specific problems which may arise in circumstances of particular cultural combinations. For, realistically, merger partners or acquisition targets are never likely to be selected exclusively on the basis of their predicted compatibility - even if we were in a position to have sufficient empirical evidence to make such predictions. In terms of the practicalities of understanding research which examines the cultural process, whilst it is likely that access to the acquiring organization pre-acquisition would be unproblematic, access to the organization to-be acquired is unlikely to be obtained until the deal is actually signed. However, provided access is available within the immediate period following the acquisition, it should be possible to assess its culture undisturbed before any changes are introduced. There is an extensive literature on organizational.

On the side of management

Employees Management;

To manage a diverse nature of employees on a same workplace is obviously a tough task for managers. If employees are not managed properly either the employees turnover rate will be high or employees morale may drop down which consequently leads to inefficient and ineffective outcomes, results.

Integration Management

The unification of two entities and their assets, people, tasks, and resources in a manner that creates the most value for the future of the enterprise by realizing efficiencies and synergies is a challenging task for the management.

- Synergy Management
- Technology Integration
- Customer Management
- Divestiture Management
- Fair Competition
- Staff retention
- Promotes international relations

Conclusion

At present a number of consolidations has been taken place in the financial sector. With the main objective of strengthening the financial stability, improving the overall financial performance of the county and to create efficient and robust merged entity Nepal Rastra Bank has prioritized the Mergers and Acquisitions of BFIs giving various concessions and incentives to BFIs who commence joint operation till mid-July 2023. Following the guidelines issued by NRB Banks and Financial Institutions are also opting the process of merger. The pre-merger and post-merger financial analysis of some of the merged banks and financial institutions have also shown that Mergers and Acquisition have contributed to improve the financial performance.

References

Sue Cartwright and Cary L. Cooper (1990): 'The Impact of Mergers and Acquisitions on People at Work: The Existing Issues and Challenges'

Table 1
Selected Macroeconomic Indicators

	Heading	Annual					Mid-March	
		2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22$	2021/22	2022/23
A	**Real Sector (growth rate and ratio in percent)**							
	Real GDP at basic price	7.4	6.4	-2.4	3.8	5.5		
	Real GDP at producers' price	7.6	6.7	-2.4	4.3	5.8		
	Nominal GDP at producers' price	12.3	11.7	0.8	10.0	13.4		
	Gross National Income (GNI)	11.9	12.0	0.9	9.3	13.5		
	Gross National Disposable Income (GNDI)	9.7	12.6	0.5	9.3	10.8		
	Gross Capital Formation / GDP	39.5	41.4	30.4	35.8	37.3		
	Gross Fixed Capital Formation / GDP	32.4	33.8	30.5	29.9	29.4		
	Gross Domestic Savings / GDP	14.8	15.3	5.7	7.7	9.3		
	Gross National Savings /GDP	40.5	42.1	32.2	33.3	32.0		
	Gross Domestic Product(Current Price) (Rs in billion)	3455.9	3858.9	3888.7	4277.3	4851.6		
B	**Prices Change (percent)**							
	CPI (y-o-y)	4.58	6.02	4.78	4.19	8.08	7.14	7.44
	Food CPI (y-o-y)	3.91	6.27	5.73	5.81	6.89	7.51	5.64
	Non-food CPI (y-o-y)	5.10	5.83	4.04	2.94	9.03	6.84	8.87
	CPI Annual / Period Average	4.15	4.64	6.15	3.60	6.32	5.53	7.93
	National Wholesale Price Index (y-o-y)	2.10	5.40	5.60	8.21	12.74	13.13	7.10
	National Wholesale Price Index Annual / Period Average	1.73	6.23	6.87	7.61	9.51	7.08	10.76
	Salary and Wage Rate Index (y-o-y)	6.77	9.09	7.48	2.76	9.09	7.26	8.56
	Salary and Wage Rate Index Annual / Period Average	6.19	9.26	9.49	1.60	6.65	5.64	10.64
C	**External Sector (growth in percent)**							
	Export Growth	11.4	19.4	0.6	44.4	41.7	82.9	-29.1
	Import Growth	25.8	13.9	-15.6	28.7	24.7	38.6	-19.1
	BOP(-Deficit) (Rs. in billion)	1.0	-67.40	282.4	1.2	-255.3	-258.6	148.1
	Current Account Balance (Rs. in billion)	-246.8	-267.0	-33.8	-333.7	-623.3	-460.7	-44.3
	Workers' Remittances (Rs. in billion)	755.1	879.4	875.0	961.1	1007.3	633.9	794.3
	Trade Balance (Rs. in billion)	-1163.7	-1321.4	-1099.1	-1398.7	-1720.4	-1161.0	-953.6
	Trade Balance with India (Rs. in billion)	-767.4	-855.2	-665.2	-865.2	-1044.9	-678.4	-582.6
	Gross Foreign Exchange Reserves (Rs. in billion)	1102.6	1038.9	1401.8	1399.0	1215.8	1171.0	1401.2
	Gross Foreign Exchange Reserves (USD in million)	10084.0	9500.0	11646.1	11752.6	9535.0	9578.7	10688.1

D	**Financial Sector (growth and interest rate in percent)**							
	Broad Money (M2) (y-o-y)	19.4	15.8	18.1	21.8	6.8	12.7	9.1
	Narrow Money (M1) (y-o-y)	17.6	8.6	17.8	22.6	-9.7	6.6	-0.5
	Domestic Credit (y-o-y)	26.5	24.0	14.0	27.1	14.5	24.5	8.1
	Claims on Private Sector (y-o-y)	22.3	19.1	12.6	26.3	13.3	22.5	4.0
	Reserve Money (y-o-y)	8.1	-1.5	26.7	5.2	-11.4	0.6	4.4
	91-day T-bills Rate*	3.74	4.97	1.27	4.55	10.66	6.82**	9.33**
	364-day T-bills Rate*	0.00	4.78	2.26	4.16	10.19	-	9.60**
	Weighted Average Interbank Rate of Commercial Banks*	2.96	4.52	0.35	4.12	6.99	6.56**	7.18**
	Weighted Average Deposit Rate of Commercial Banks*	6.49	6.60	6.01	4.65	7.41	6.93**	8.37**
	Weighted Average Lending Rate of Commercial Banks*	12.47	12.13	10.11	8.43	11.62	10.60**	13.03**
	Base Rate*	10.47	9.57	8.50	6.86	9.54	8.98**	10.64**
	Total Deposits (Rs. in billion)	2742.1	3235.1	3839.7	4662.7	5082.8	4854.8	5363.3
	BFIs Credit to Private Sector (Rs. in billion)	2399.8	2866.2	3209.8	4084.8	4621.1	4607.3	4749.3
	NEPSE Index (Closing)	1212.4	1259.0	1362.4	2883.4	2009.5	2668.1	1953.1
	Market Capitalization/GDP	41.5	40.6	46.1	93.8	59.1	88.4	58.2
E	**Public Finance**							
	Revenue Growth (%)	18.6	15.5	0.2	16.0	14.4	19.9	-14.9
	Expenditure Growth (%)	29.9	2.1	-1.7	9.7	8.3	18.2	15.4
	Domestic Debt (Rs. in billion)	390.9	453.0	613.2	800.3	984.3	860.6	1006.2
	External Debt (Rs. in billion)	525.4	594.6	814.0	934.1	1027.3	934.1#	1027.3#
	Revenue / GDP	21.0	21.8	21.6	22.8	23.0	-	-
	Recurrent Expenditure / GDP	20.2	18.6	20.2	19.8	19.8	-	-
	Capital Expenditure / GDP	7.8	6.3	4.9	5.4	4.5	-	-
	Domestic Debt / GDP	11.3	11.7	15.8	18.7	20.3	-	-
	External Debt / GDP	15.2	15.4	20.9	21.8	21.2	-	-

** Weighted average of mid Jun-mid Jul*
***Weighted average of mid February-mid March*
$ Preliminary Estimate
 # Outstanding figure as of Ashad (Mid-July) end y-o-y : mid-July to mid-July

Major Financial Indicators
as on Fagun End, 2079 (Mid-Mar, 2023)

		Class "A"	Class "B"	Class "C"	Overall
A. Credit, Deposit Ratios (%)					
1	Total Deposit/GDP	98.34	11.02	2.24	111.60
2	Total Credit/GDP	88.74	9.42	1.91	100.08
3	Total Credit/ Total Deposit	90.24	85.54	85.16	89.67
4	CD Ratio	85.81	84.42	81.91	85.60
5	Fixed Deposit/Total Deposit	57.85	69.65	73.24	59.33
6	Saving Deposit/Total Deposit	25.97	22.43	16.91	25.44
7	Current Deposit/Total Deposit	9.05	1.32	0.93	8.12
8	Call Deposit/Total Deposit	6.14	6.55	7.63	6.21
9	NPL/ Total Loan^	2.49	2.82	7.82	2.63
10	Total LLP /Total Loan	2.53	2.50	5.82	2.59
11	Deprived Sector Loan/Total Loan $^	6.71	10.90	7.05	7.11
B. Liquidity Ratios (%)					
1	Cash & Bank Balance/Total Deposit	7.18	6.74	8.25	7.16
2	Investment in Gov. Securities/Total Deposit	16.05	14.51	19.95	15.98
3	Total Liquid Assets/Total Deposit	24.03	24.74	34.02	24.30
C. Capital Adequacy Ratios (%)^					
1	Core Capital/RWA	10.04	9.67	14.70	10.09
2	Total Capital/RWA	12.90	12.26	16.78	12.92
D. Financial Access					
1	No. of institutions	21	17	17	55
2	No. of Branches	5,049	1,130	282	6,461
3	No. of Deposit Accounts	42,360,165	6,097,350	747,999	49,205,514
4	No.of Loan Accounts	1,528,172	284,764	41,662	1,854,598
5	No. of Branchless Banking Centers	1,345	22	-	1,367
6	No. of Branchless Banking Customers	304,817	74	-	304,891
7	No. of Mobile Banking Customers	17,382,472	2,547,440	135,355	20,065,267
8	No. of Internet Banking Customers	1,305,874	461,514	11,746	1,779,134
9	No. of ATMs	4,328	341	44	4,713
10	No. of Debit Cards	11,106,589	714,158	53,902	11,874,649
11	No. of Credit Cards	281,873	153	-	282,026
12	No. of Prepaid Cards	126,166	1,383	-	127,549

E. Interest Rate(%)

1	**Wt. Avg Interest Rate on Deposit**	**8.37**
	(a) Saving	6.78
	(b) Fixed	10.99
	(c) Call	2.67
2	**Wt. Avg Interest Rate on Credit**	**13.03**

Note:
Bank balance includes money at call
Nominal GDP for 2021/22(P) stands at Rs. 4,851,625 million Negative core capital has been excluded in calculation of Capital Adequacy Ratios
$ 6 months prior Total Loan has been used to calculate Deprived Sector Lending Ratio
^Data as on Poush end of FY2079/80 (2022/23)

नयाँ वर्ष २०८० को शुभ उपलक्ष्यमा समस्त
नेपालीहरूमा हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दै
बैंकको ६८ औं वार्षिकोत्सवको सुखद अवसरमा
मुलुकको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वमार्फत
अर्थतन्त्रको दिगो विकाससँगै सुरक्षित एवम् सक्षम
भुक्तानी प्रणालीको सबलीकरणका लागि आवश्यक
मौद्रिक नीति निर्माण गरी सोको व्यवस्थापन
र वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्दै वित्तीय प्रणालीप्रति
सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने र मुलुकले
परिलक्षित गरेको आर्थिक विकासको
लक्ष्य प्राप्तिमा सहयोग पुऱ्याउन सदा समर्पित रहने
प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं ।

नेपाल राष्ट्र बैंक परिवार